

journal of

e-ISSN 2757-7031

Erciyes Akademi

dergisi

Cilt/Issue 37

Sayı/Number 1

Mart/March 2023

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>
erciyesakademi@erciyes.edu.tr

ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2023

cilt / volume: 37

sayı / issue: 1

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Fatih ALTUN (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Xavier RICHET (Sorbonne Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Josef PABLONSKY (Prag Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK (Avrasya Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zorona NIKITOVİĆ (İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Remzi AYDIN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Deniz AY (Erciyes Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Erdal Kaan TOPRAKKALE (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca - Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Almanca - Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)
Rusça - Öğr. Gör. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)
İngilizce - Öğr. Gör. Göktaş YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Xavier RICHEL
Sorbonne Üniversitesi -Fransa
Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya
Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi
Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC
Doç. Dr. Filiz SÖNMEZ
Erciyes Üniversitesi
Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan
Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan
Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Dr. Öğr. Üyesi Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna
Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi -Romanya
Dr. Öğr. Üyesi Tank DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

EDİTÖR'DEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

2023 yılının ilk sayısı ile tekrardan sizlerle. Dergimizin 2022 yılına ilişkin birtakım verileri sizinle paylaşmak istiyoruz. 2022 yılında Türkiye çoğunlukta olmak üzere Almanya, Güney Kore, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Filistin gibi ülkelerden makaleler gönderilmiştir. Makalelerin genel çoğunluğu araştırma makalesi olmakla birlikte Türkçe, İngilizce, Arapça, Fransızca ve Rusça dillerinde makaleler yayımlanmıştır. Ayrıca gönderilen makalelerin bir kısmının süreci devam etmekte olup %12.2'si reddedilmiş, %6.4 ise çeşitli sebeplerden dolayı yazarlara iade edilmiş, %5.8'i ise geri çekilmiştir. Ayrıca yazarların değerlendirmeleri doğrultusunda, Dergimizin zamanlama ve makale değerlendirme süreci bakımından genel ortalaması 5.00/5 olmuştur. Özellikle zamanlama ve makale değerlendirme süreci bakımından sahip olduğumuz ortalamanın dergimize olan yönelimi günden güne artırdığını düşünmekteyiz. Yayına ve yayıncıya değer veren anlayışımız ve yayıncılık ilkelerine bağlı kalarak yürüttüğümüz bu sürecin 1987 yılından beri yayımlanan Erciyes Akademi Dergisi'ni sizlerin de katkılarıyla daha da ileriye götüreceğine inanıyoruz.

2023 yılının Mart sayısında, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarından psikolojiden tarihe, finanstan iletişime birçok alanda makale hakem değerlendirme süreçlerinden geçerek yer almıştır. Bu noktada hem Dergimizin hem de bilimsel makalelerin niteliği bakımından önem taşıyan kıymetli değerlendirmelerini bizlerle paylaşan hakemlerimiz başta olmak üzere yazarlara, yardımcı editörümüze, alan editörlerimize ve mizanpaj editörlerimize teşekkür ediyorum. Ayrıca Dergimizi okuyarak değer katan siz kıymetli okuyucularımıza teşekkür ediyorum.

Yeni sayılarımızda buluşabilmek ümidiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN

Editör

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s)

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1. <i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2. <i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3. <i>Sobiad</i>	01.01.2017
4. <i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5. <i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6. <i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

DERGİNİN TARİHÇESİ

Derginin Önceki Adı	ISSN	eISSN	Yıl
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1300-1582	2148-8657	1987 - 2020

Yazım Kuralları

1.Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça dillerinden herhangi birinde yazılmış makaleler yayımlanır. Makalelerde hem Türkçe hem İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar sonrasında en az 150, en çok 250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet; en az 3 en fazla 5 adet "anahtar kavramlar" (keywords) bulunmalıdır. **Makale başlıkları 20 kelimeyi ve makalelerin tamamı ise tablo, şekil ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.**

2.Dergi'ye gönderilen **makalelerin içerisinde hiçbir yerde yazar(lar)ın kimlik bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak geçmemelidir.** Çalışmanın tezden üretilmesi, proje destekli olması, kongrede sunulması gibi bilgiler -makale kabul edildiği takdirde- hakem süreci tamamlandıktan sonra editörlük tarafından eklenecektir. Makale başvurusu esnasında "Teşekkür" kısmında veya "Editöre Not" kısmında bu bilgilere yer verilebilir.

3.Değerlendirmek üzere gönderilen makaleler ön kontrol sürecinde yazım kurallarına uygunluk ve benzerlik kontrolünün ardından değerlendirilmek üzere 3 hakeme gönderilecektir. Makalelerin yayına kabul edilebilmeleri için en az 2 hakemin olumlu görüşü gereklidir.

4.İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez içerisinde APA 7 referans sistemine göre yapılmalıdır. Metin içerisinde açıklanmak istenen kimi hususlarla ilgili açıklamalar sayfa altı dipnotu şeklinde belirtilebilir ve bu türden dipnotların sayısal olarak birbirini izlemesi gerekmektedir. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

6. Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun hemen altına yazılmalıdır.

7.Yararlanılan kaynaklar sonucun devamında sola hizalanmış "**Kaynakça**" başlığı altında verilmelidir. Kaynakça biçim kurallarına ve metin içi atıf yöntemlerine dair örnekler en altta sıralanmıştır.

8.Gönderilen makaleler Microsoft WORD 2010 veya daha üst bir versiyonda yazılmalı ve aşağıdaki kurallara göre düzenlenmelidir:

Kenar Boşlukları	Üst ve Alt: 3 cm Sol ve Sağ: 2 cm
Yazıtipi	Palatino Linotype
Yazıtipi Boyutu	Özet: 10 Metin: 10,5
Satır Aralığı	1,08 cm
Paragraf Aralığı	Önce 0 sonra 8 nk
İlk satır girintisi	1 cm
Metin hizalaması	İki yana yaslı
Kaynakça	Asılı 1 cm girintili, tek satır aralığında, önce 3 sonra 3 nk

9. 2020 yılı itibariyle Dergimizde **APA (American Psychological Association) 7. Sürüm** referans sistemine geçilmiştir. Gönderilecek olan makalelerin APA 7. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA haricinde referans sistemi kullanılan veya tam olarak APA sistemine göre düzenlenmemiş makaleler değerlendirme sürecine alınmadan yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 1-31 İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İLE ERGONOMİ KAVRAMLARI AÇISINDAN MİMARİ OFİS KULLANICILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ; KAYSERİ İLİ ÖRNEĞİ
THE EVALUATION OF THE ARCHITECTURAL OFFICE USERS IN TERMS OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY AND ERGONOMICS; CASE OF KAYSERİ PROVINCE
Gamze Lütfiye GÜMÜŞ & Zübeyde Özlem PARLAK BİÇER
- 32-48 COVID-19 PANDEMİSİNDE Z KUŞAĞININ SANAL MARKET ALIŞVERİŞ ALIŞKANLIKLARININ İNCELENMESİ: ERCİYES ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
INVESTIGATION OF ONLINE GROCERY SHOPPING HABITS OF GENERATION Z IN THE COVID-19 PANDEMIC: ERCİYES UNIVERSITY CASE
Sabri GÜNGÖR, Hatice EFE, Ayşegül İPEK & Nediman ER
- 49-74 FATMA ALİYE'NİN TOPLUM VE DEVLET GÖRÜŞÜ
FATMA ALİYE'S VIEWS ON SOCIETY AND THE STATE
Cevdet KIRPIK
- 75-90 MEMLÜKLER'İN KURULUŞ DÖNEMİNDE SÜNNİLİK OLGUSU
THE SUNNISM PHENOMENON IN THE FOUNDATION PERIOD OF THE MAMLUKS
Abdullah Ömer YAVUZ
- 91-125 ÇOKLU DEZAVANTAJLILIK BAĞLAMINDA TEK EBEVEYN KADIN ÖĞRETMENLERİN MADDİ KOŞULLARI VE GEÇİM STRATEJİLERİ: ANKARA ÖRNEĞİ
MATERIAL CONDITIONS AND LIVELIHOOD STRATEGIES OF LONE PARENT-FEMALE TEACHERS IN THE CONTEXT OF MULTIPLE DISADVANTAGES: THE CASE OF ANKARA
Başak Işıl ALPAR, Şeyma ÇİÇEK, Büşra ÖZLÜ & Murat FİLİK
- 126-146 HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN İSLAM FELSEFESİ EKOLLERİNE BAKIŞI
HİLMİ ZİYA ÜLKEN'S PERSPECTIVE ON ISLAMIC PHILOSOPHY SCHOOLS
Fuat AKPINAR & Salih YALIN
- 147-163 THE EFFECT ON DIGITAL CONTENT MARKETING ON ONLINE PURCHASE INTENTION: THE MODERATOR ROLE OF AGE AND GENDER VARIABLES
DİJİTAL İÇERİK PAZARLAMASININ ONLINE SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ: CİNSİYET VE YAŞ DEĞİŞKENLERİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ
Miray GÜLSOY & Leyla LEBLEBİCİ KOÇER

- 164-191 KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN TELEVİZYON DİZİLERİNDE SUNUMU:
'YALI ÇAPKIN' DİZİSİ ÖRNEĞİ
PRESENTATION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN IN TELEVISION
SERIES: EXAMPLE OF THE SERIES OF 'THE YALI ÇAPKIN'
Mehpare YAĞLICI
- 192-206 EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER, EKONOMİK BÜYÜME VE SANAYİLEŞME
İLİŞKİSİ: E-7 ÜLKELERİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR UYGULAMA
THE RELATIONSHIP OF ECONOMIC FREEDOM, ECONOMIC GROWTH
AND INDUSTRIALIZATION: AN ECONOMETRIC APPLICATION ON E-7
COUNTRIES
Serkan KÜNÜ, Fatma Fehime AYDIN & Cemalettin LEVENT
- 207-224 ÖĞRETMEN ADAYLARININ İŞ BULMA KAYGILARI İLE ÖĞRETMENLİK
MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP OF TEACHER CANDIDATES'
JOB ANXIETY AND ATTITUDES TO THE TEACHING PROFESSION
Mustafa GÜÇLÜ, Yeliz ABBAK & Emre TOPRAK
- 225-241 PANEL KANTİL REGRESYON YAKLAŞIMIYLA G-7 ÜLKELERİNDE
BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİNİN İKTİSADİ BÜYÜMEYE ETKİSİ
THE ECONOMIC GROWTH EFFECT OF PRIMARY ENERGY
CONSUMPTION IN G-7 COUNTRIES WITH PANEL CANTILE
REGRESSION APPROACH
Fatih Volkan AYYILDIZ
- 242-260 ANNELERİN DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİ VE ZİHİN
YÖNELİMLİLİKLERİ İLE ÇOCUKLARININ DUYGU DÜZENLEME
BECERİLERİ ARASINDAKİ BAĞLANTILARIN İNCELENMESİ
INVESTIGATING THE LINKS BETWEEN MOTHERS' EMOTION
REGULATION SKILLS AND MIND MINDEDNESS AND THEIR
CHILDREN'S EMOTION REGULATION SKILLS
Esra DEMİRKAN & Yasemin YEŞİLYAPRAK
- 261-289 DASKYLEİON ANTİK KENTİ VE MANYAS GÖLÜ ÇEVRELERİNDE DELGİ
SONDAJ YÖNTEMLİ PALEOCOĞRAFYA - JEOARKEOLOJİ
ARAŞTIRMALARININ İLK SONUÇLARI (MANYAS-BALIKESİR)
PRELIMINARY RESULTS OF PALEOGEOGRAPHICAL-
GEOARCHAEOLOGICAL RESEARCH WITH CORE DRILLING METHOD
AROUND DASKYLEION ANCIENT CITY AND LAKE MANYAS (MANYAS-
BALIKESİR)
**Rifat İLHAN, Mehmet DOĞAN, Aylin KARADAŞ, Serdar VARDAR &
Ertuğ ÖNER**

- 290-314 MÜSLÜMAN COĞRAFYACILARIN GÖZÜYLE ORTA DOĞU'NUN ÖNEMLİ MERKEZLERİ: DIMAŞK, ÜRDÜN VE HUMUS (10 VE 11. YÜZYILLAR)
MAJOR CENTERS OF THE MIDDLE EAST WITH THE SIGHT OF ISLAMIC GEOGRAPHERS: DIMASHQ, JORDAN AND HOMS (10TH AND 11TH CENTURIES)
Zafer ÖZDEMİR & Sebahattin SAMUR
- 315-338 RETRO ÜRÜNLERİ ALGILAMA EĞİMLERİ İLE SATIN ALMA DAVRANIŞLARININ Y VE Z KUŞAĞI TÜKETİCİLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ
EXAMINATION OF THE TENDENCIES TO PERCEIVE RETRO PRODUCTS AND PURCHASING BEHAVIORS WITHIN THE FRAMEWORK OF Y AND Z GENERATION OF CONSUMERS
Hülya KARABURGU & Yunus DURSUN
- 339-352 TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE-İSRAİL TİCARİ İLİŞKİLERİ EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: İHRACAT-İTHALAT YAKINSAMA ANALİZİ
EVALUATION OF TURKEY-MIDDLE EAST RELATIONS ON THE AXIS OF TURKEY-ISRAEL TRADE RELATIONS: EXPORT-IMPORT CONVERSION ANALYSIS
İlhan GÜLLÜ & Murat BEŞER
- 353-369 COVID-19 PANDEMİSİNİN KARAYOLU, DEMİRYOLU VE HAVAYOLU SEKTÖRLERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME
THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE HIGHWAY, RAILWAY AND AIRLINE SECTORS: A REVIEW ON TURKEY
Hatice ERKEKOĞLU & Ayşe ŞAHİN
- 370-383 SAĞLIK SEKTÖRÜ YÖNETİMİNDE KADIN TEMSİLİ
WOMEN'S REPRESENTATION IN MANAGEMENT IN THE HEALTH SECTOR
Nejla AYDINOĞLU & Selvi VURAL
- 384-404 THE EFFECT OF COMPULSORY CITIZENSHIP BEHAVIOR ON WORK PERFORMANCE IN PRIVATE SECTOR SERVICE CLASS EMPLOYEES: THE MODERATOR ROLE OF PSYCHOLOGICAL COMFORT
ÖZEL SEKTÖR HİZMET SINIFI ÇALIŞANLARINDA ZORUNLU VATANDAŞLIK DAVRANIŞININ İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: PSİKOLOJİK RAHATLIĞIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ
Saadet Ela PELENK

405-424

KADIN TÜKETİCİLERİN YÜZ ŞEKLİNE GÖRE YAKA FORMU
ALGILARININ İNCELENMESİ
EXAMINATION OF FEMALE CONSUMERS' PERCEPTIONS OF NECK
FORM BY FACE SHAPE
Menekşe SAKARYA

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 37 Sayı/Issue: 1

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Adem ÜZÜMCÜ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Adeviye ERDOĞAN	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Ahmet BOZYİĞİT	Siirt Üniversitesi
Ayşe Fikriye SARSIKOĞLU	Kastamonu Üniversitesi
Barış DEMİREL	Kırıkkale Üniversitesi
Bilal COŞAN	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Derya TATMAN	Pamukkale Üniversitesi
Durdane GÜMÜŞTEN	Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi
Ebru SÖNMEZ KARAPINAR	Kayseri Üniversitesi
Ebubekir KARAKOÇA	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Emine KETENCİOĞLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Erdem TATLI	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Ersan ÖZTEN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Fatih SÖĞÜT	Kırklareli Üniversitesi
Fatma Demet AYKAL	Dicle Üniversitesi
Fazilet NOHUT	Sakarya Üniversitesi
Ferihan POLAT	Pamukkale Üniversitesi
Güzin AYAN	Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Halil İbrahim YILMAZ	Sakarya Üniversitesi
Hayriye ATİK	Erciyes Üniversitesi
Hülya ÖZTEKİN	Erciyes Üniversitesi
Hülya UZUN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
İhsan TİMÜR	Trabzon Üniversitesi
İlkay GÜLER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlker ERKAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
İsmail ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi
Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi
Kübra FETTAHOĞLU	Kırklareli Üniversitesi
Leyla BEZGİN EDİŞ	Hitit Üniversitesi
M. Serhat ÖZTÜRK	Hacettepe Üniversitesi

Menderes ÜNAL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Muhammet Caner ILGAR OĞLU	Düzce Üniversitesi
Muhammet TOPUZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Mustafa Orhan ÖZER	Anadolu Üniversitesi
Nurettin GEMİCİ	İstanbul Üniversitesi
Orkun ORAL	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Özlem TÜZ EBESK	Mersin Üniversitesi
Ramazan KURTOĞLU	Yozgat Bozok Üniversitesi
Recep ÖZKAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Samet KARAHÜSEYİN	Ordu Üniversitesi
Savaş KARAGÖZ	Aksaray Üniversitesi
Sedat BİLİNİR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Sena ALTIN	Kayseri Üniversitesi
Serkan KÜNÜ	İğdır Üniversitesi
Süleyman UĞURLU	Karabük Üniversitesi
Ş. Mustafa ERSUNGUR	Atatürk Üniversitesi
Tuba TURGUT IŞIK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Tuğba ÖZBÖLÜK	Yozgat Bozok Üniversitesi
Tuğba SEFEROĞLU	Giresun Üniversitesi
Ufuk Fatih KÜÇÜKALİ	İstanbul Aydın Üniversitesi
Ünzüle KURT	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yavuz ARAT	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt GÜLHAN	İstanbul Okan Üniversitesi
Yıldız SAĞLAM ÇELİKÖZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Yusuf KOÇAK	Kastamonu Üniversitesi
Zeynel BAŞIBÜYÜK	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İLE ERGONOMİ KAVRAMLARI AÇISINDAN MİMARİ OFİS KULLANICILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ; KAYSERİ İLİ ÖRNEĞİ

 Gamze Lütfiye GÜMÜŞ^a

 Zübeyde Özlem PARLAK BİÇER^b

Özet

İş kazalarıyla birçok çalışanın meslek hastalıklarına yakalanması, yaralanması ve yaşamını yitirmesi ile iş sağlığı ve güvenliği gündemde olmaktadır. Risk barındıran iş kollarında iş sağlığı ve güvenliğinin (İSG) önemi artmaktadır. İSG'nin amacı; çalışanların sağlığını tehdit eden riskleri tespit etmek, çalışanları korumak ve karşılaşılabilecek zararın etkisini azaltmaktır. Çalışma ortamında olumsuz durumlardan uzak, sağlıklı ve güvenilir bir şekilde çalışmak çalışanların haklarından biridir. İSG için önemli olan ergonomi; bireylerin fizyolojik ve psikolojik özellikleri dikkate alınarak oluşturulmuş alanları hedeflemektedir. Mimari bürolarda ergonomiye dikkat ederek sağlıklı bir çalışma alanı oluşturmak mümkündür. Ergonomiye uygunsuz bürolarda problemlere rastlanmaktadır. Mimari büro çalışanları bilgisayar karşısında uzun zaman geçirdiği için ergonomi önemli bir konu haline gelmektedir. Çalışmada Kayseri'deki mimarlık bürolarında ergonominin gerekliliklerinin yerine getirilme durumu gözlemlenmiştir. SPSS ile veri girişi, istatistiklerle örneklem seçimi ve Ki Kare (Chi Square) testi ile analiz yapılması uygun görülmüştür. Veri toplama yönteminde kullanılan anket, kişisel bilgileri içermeyerek büro ortamına yönelik sorulardan oluşturulmuştur. Ankette beşli likert ölçeği kullanılmıştır. İşveren ve çalışan olarak değerlendirilerek çalışma pozisyonunun farklılık oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Bu nedenle Ki Kare testi kullanılmıştır. Literatür araştırmalarıyla ergonominin kapsamı ve alanda incelenecek ekipmanlar belirlenmiştir. Bürolarda; bilgisayar, masa, sandalye ve ekipman kullanımının gereklilikleri belirlenmiş ve anket sorularını oluşturmak için kullanılmıştır. Kayseri'nin seçilmesinde; mimarlık alanında önemli gelişmeler içermesi, ilde İSG ve ergonomiyle ilgili çalışmanın bulunmaması etkin olmuştur. Bürolardaki bulgularda işveren ve çalışan olmanın sonuçlarda farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Anket yanıtladıktan sonra çalışanların ergonomi konusunda daha dikkatli olduğu görülmüştür. Anket sonucunda bir miktar farkındalık oluşturduğu düşünülmektedir. Çalışmanın mimarlıkta ergonomiyle alakalı yapılacak çalışmalara temel oluşturacağı ve benzer çalışmaların oluşturulmasına kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İSG, Ergonomi, Mimari bürolarda ergonomi.

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, mimargamze4@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, parlako@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 21.05.2022, Makale Kabul Tarihi: 21.11.2022

THE EVALUATION OF THE ARCHITECTURAL OFFICE USERS IN TERMS OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY AND ERGONOMICS; CASE OF KAYSERİ PROVINCE

Abstract

Occupational health and safety are on the agenda as many employees get occupational diseases, injuries and deaths due to work accidents. The importance of occupational health and safety (OHS) is increasing in risky business lines. The purpose of OHS; to identify the risks that threaten the health of the employees, to protect the employees and to reduce the impact of the damage to be encountered. It is the right of the employees to work in a healthy and reliable way, away from negative situations in the working environment. Ergonomics, which is important for OHS; It aims at areas created by taking into account the physiological and psychological characteristics of individuals. It is possible to create a healthy workspace by paying attention to ergonomics in architectural offices. Problems are encountered in offices that do not comply with ergonomics. Ergonomics becomes an important issue as architectural office workers spend a long time in front of the computer. In the study, the fulfillment of the requirements of ergonomics in architectural offices in Kayseri was observed. Data entry with SPSS, sample selection with statistics and analysis with Chi Square test were deemed appropriate. The questionnaire used in the data collection method did not include personal information and was composed of questions for the office environment. A five-point Likert scale was used in the questionnaire. Evaluating as employer and employee, it has been examined whether the working position makes a difference. For this reason, the Chi-Square test was used. The scope of ergonomics and the equipment to be examined in the field were determined through literature research. In offices; The requirements for the use of computers, tables, chairs and equipment were determined and used to create the survey questions. In the election of Kayseri; The fact that it includes important developments in the field of architecture and that there is no study on OHS and ergonomics in the province has been effective. In the findings in the offices, it was seen that being an employer and an employee did not make a difference in the results. After the questionnaire was answered, it was seen that the employees were more careful about ergonomics. It is thought that some awareness has arisen as a result of the survey. It is thought that the study will form the basis of studies related to ergonomics in architecture and will be a source for the creation of similar studies.

Keywords: Occupational health and safety, Ergonomics, Ergonomics in architectural offices.

Giriş

Her yıl iş kazaları sonucunda birçok çalışanın meslek hastalıklarına yakalanması, yaralanması ya da yaşamını yitirmesi ile iş sağlığı ve güvenliği kavramı güncelliğini korumaktadır. Risk unsurlarını barındıran iş kollarında ise iş sağlığı ve güvenliğinin önemi hızla artmaktadır. Bu kapsamda iş sağlığı ve güvenliğinin amacı; çalışan için sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı oluşturmaktır. Çalışanların temel haklarından birisi de çalışma ortamında sağlığını tehdit eden olumsuz durumlardan uzak, sağlıklı ve güvenilir bir ortamda faaliyetini sürdürmektir. Burada ergonomi kavramı devreye girmektedir. İş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasında büyük rolü bulunan ergonomi kavramı; bireylerin biyolojik, psikolojik ve antropometrik özellikleri göz önüne alınarak oluşturulmuş yaşama ve çalışma alanlarını hedeflemektedir. Ergonomi ile olumsuzluklar ortadan kaldırılarak ve bireye uygun çalışma ortamları oluşturularak çalışan verimliliği sağlanmaktadır.

Gelişen teknoloji ile yaşam ve çalışma alanlarında değişimler olmaktadır. Değişen koşullar ise beraberinde yeni gereksinimler ortaya çıkarmaktadır. Fiziki ve psikolojik olarak belirti gösteren bu gereksinimler verimliliği etkilemektedir. Sağlıklı ve verimli bir çalışma ortamı oluşturulması için çalışma alanlarında ergonomiye uygun koşulların düşünülmesi gerekmektedir. Çalışma alanı ile verimlilik arasındaki ilişkiyi, mekânın kullanıma göre dönüşümünü ve insan ihtiyaçlarına göre çalışma alanı tasarımını doğru çözümlerle gerçekleştirmenin ergonomi faktörünün dikkate alınmasıyla mümkün olduğu görülmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle beraber çalışma ortamlarında bilgisayar başında daha çok vakit geçirilmektedir. Bu bağlamda büro ergonomisi başlı başına ilgilenilmesi gereken bir konudur. Mimari proje ofislerinde yoğun ve uzun çalışma temposuna sahip çalışanların ergonomik koşullar içerisinde çalışması ve iş sağlığı güvenliğinin farkında olması çok önemlidir. İnsana yönelik çalışma ortamı tasarımının temelini oluşturan ergonomi kavramı, iş ile çalışan arasındaki uyumu sağlamak için gerekli koşulların belirlenmesini amaçlamaktadır. Özellikle büro çalışanlarında ergonomi, çalışma koşulları ve iş verimi açısından önem taşımaktadır. Çevre ile insan uyumunu hedefleyen ergonominin temel amacı, riskleri önleyerek çalışana sağlıklı bir ortam sağlamaktır. Büro ortamlarında ergonomik hataların bulunması iş sağlığı ve güvenliği açısından risk oluşturmaktadır. Bu duruma ekipman seçimindeki yanlışlıklar, çalışanlara yönelik yetersiz eğitimler ve uygulamadaki hatalar sebep olabilmektedir (Saygı, 2019). Ergonominin etkin kullanımıyla çalışanlarla iş ortamı arasındaki uyumsuzlukları gidererek İSG'yi sağlamak mümkün olmaktadır. Sadece çalışma ortamlarında değil hayatın her alanında karşılaşılabilecek riskli durumlarda ergonomik koşullar önemini korumaktadır. İnsan zamanının çoğunluğu çalışma ortamında geçirildiği için bu ortamlardaki ergonomik faktörler, İSG ve verimliliğin sağlanmasında önemli bir araç olmaktadır (Turan, 2016, s. 1).

Ergonomiyi ve iş sağlığını etkileyen birçok etmen bulunmaktadır. Her biri kendi içerisinde büyük öneme sahiptir. Makale kapsamında mimari ofislerin tercih edilmesiyle, çalışanların en fazla vakit geçirdiği bilgisayar başındaki çalışma ortamı detaylı olarak ele alınabilmektedir. Mekânda ergonomiyi etkileyen birçok çevresel faktör yer alsa da yapılan çalışmada; oturma düzeni, ekrana olan uzaklık, Mouse ve ekipman kullanımı ile ilgili ortam gözlemlerinde bulunulmuştur. Çalışma görsellerle belgelenmiş, anket çalışması yapılması ve değerlendirilmesi ile güçlü kılınmıştır. Böylelikle ergonominin bürolardaki mevcut durumu ve konuya verilen önem tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu makale ile mimari ofislerde çalışanların, çalışma koşullarının ergonomiye uygunluğu incelenerek, bu koşulları iyileştirecek önlemlerin alınması sağlanarak ve ergonomi kaynaklı oluşabilecek meslek hastalıklarının çalışanlar tarafından farkındalık düzeyi tespit edilerek değerlendirmelerin yapılması hedeflenmiştir. Türkiye'de ofis çalışanlarıyla ilgili ergonomi ve İSG üzerine kapsamlı çalışmalar bulunsa da mimari bürolara yönelik çalışmaya rastlanmaması bu makalenin oluşumuna sebep teşkil etmiştir. Makalede mimari bürolardaki çalışmalarda ergonominin önem düzeyi, uygulanabilirliği ve İSG kapsamında farkındalığına dikkat çekmek amaçlanmıştır. Konuyla ilgili sorunlar tespit edilerek gerek çalışan gerekse işveren açısından bulgulara yer verilmiş ve herkes için farkındalık sağlanması, ergonomi ve İSG'ye verilen önemin arttırılması hedeflenmiştir. Çalışmada alan olarak seçilen Kayseri'deki mimari bürolarda ortaya konulan sonuçların çalışmaya katılmayanlar için de dikkate alınması sağlanarak İSG ve ergonomiye yönelik bilgi düzeyinin arttırılması temel amaç olarak görülmüştür.

Çalışma alanı olarak Kayseri'deki Mimarlar Odası'na üye olan, büro tescili bulunan ofisler seçilmiştir. Kayseri'nin seçilmesinde kentte ergonomi ve farkındalık hakkında herhangi bir çalışmanın bulunmaması etken olmuştur. Mesleki çalışmalar gereği mimarların bilgisayar başında uzun zaman geçirdiği bilindiği için çalışma, mimari proje ofislerini kapsamaktadır. Bu bağlamda Kayseri ili özelinde mimari bürolarda çalışanların ergonomik koşullara uygun çalışma koşulları içerisinde faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediği ele alınmıştır. Çalışma ortamındaki olumsuz koşullar tespit edilerek çalışanların konu hakkındaki farkındalıklarını arttırmak hedeflenmiştir. Çalışmada Kayseri'de bulunan mimari proje ofislerinde İSG ve ergonomiye yönelik incelemeler kapsamında gerekli veriler Kayseri Mimarlar Odası'ndan elde edilmiştir. Kayseri'de aktif çalışan büro sayısı 2022 yılının verilerine göre 139'dur. Üye sayısı ise 1346'dır (TMMOB Mimarlar Odası Kayseri Şubesi, 2022). Çalışma kapsamında 56 büroya alan çalışması yapılmıştır. 141 büro çalışanından yanıtlar alınmıştır.

Alan çalışması kapsamında örneklem büyüklüğüne karar verirken analizlerde büro tescil sayısı dikkate alınarak hesaplamalar yapılmıştır. Mimari bürolara alan ve anket çalışması düzenleneceği için çalışma istasyonunda bulunan diğer meslek grupları da ankete dahil edilmiştir. Bu nedenle kişi sayısı belirlemek yerine diğer meslekte çalışanların da bürolarda faaliyet gösterdiğini göz önünde bulundurarak büro tescil sayısına göre örneklem hesaplamaları yapmanın daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır. Böylelikle çalışma sadece mimarlara değil inşaat mühendisleri ve teknikerleri de kapsayacak şekilde, tüm mimari büro çalışanlarına yönelik oluşturulmuştur.

Bilgisayar kullanımında; ekranın çalışana göre doğru konumda ve göz sağlığına uygun kalitede olması, ekranın ışık kaynaklarına göre doğru konumlandırılması, bilgisayar kullanımının molalar verilerek yapılması ergonominin sağlanması açısından önemli kriterlerdir. Klavye, mouse ve ekipman kullanımlarında; klavyenin hareketli olması, bilekler için özel destek eleman bulundurması, klavyenin tuşlarının mat ve okunaklı olması, klavye kullanımlarında bileklerin zemine paralel olması, klavye-mouse yerleşimlerinin yan yana ve aynı yükseklikte bulunması ergonomi açısından önemli konulardandır. Sandalye ve masa kullanımında; sandalyenin yüksekliğinin, sırt açısının ve kolçak yüksekliğinin ayarlanabilir olması, masa yüksekliği ile uyumlu olması, dirseklerin masaya göre dik açıda bulunması, masanın mimari çalışmalar için yeterli boyutta olması gibi durumlar ergonomi için önemlidir. Makale kapsamında ergonominin sağlanması için önemli olan bu durumlara yönelik incelemeler yapılmıştır.

Bu bağlamda; makalenin ana konusu olan İSG ve ergonominin, Kayseri mimarlık ofislerindeki çalışma istasyonlarında incelenmesi hedeflenmiştir. Günümüz şartlarının beraberinde getirdiği faktörlerin mimari ofislerde mekân tasarımı ve kullanımına etkisi gözlemlenmiştir. Ergonominin iş hayatını ve insan sağlığını nasıl etkileyebileceği, yerinde gözlemler ve anket çalışması ile incelenerek ergonomik çalışma koşullarının önemine dikkat çekilmiştir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Uzun süre çalışma ortamında bulunan büro çalışanlarının İSG ve ergonomiye uygun koşullarda çalışması, tehlikeli durumları minimuma indirerek sağlıklı bir iş ortamının oluşmasını gerektirmektedir. Günümüz çalışma ortamlarından büro faaliyetlerinde İSG ve ergonomi kavramları önemini

korumaktadır. Bu kavramlar dünya ve Türkiye’de yapılan araştırmalarda da önemini göstermektedir. Yapılan çalışmalarda ergonomiye yönelik risklerin değerlendirildiği görülmüştür. Çalışmalarda ortak amacın performans ve verimliliğin artırılması, İSG’nin sağlanması gibi çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik durumlar olduğu gözlemlenmiştir.

Köktaş (2020), yaptığı tezde, ofis oturma elemanlarının ergonomik ve antropometrik ölçütler açısından değerlendirmesini yapmıştır. Yapılan tezde ofis elemanlarını antropometrik ve ergonomik ölçütlere uygunluk açısından inceleyerek teknolojiye bağlı gelişen ofis ortamı konusu ele alınmıştır. Okşak ve Gökyay (2020), çalışma ortamlarında İSG açısından aydınlatma üzerine değerlendirmeler yaptığı çalışmada işyerlerinde bulunması gereken ergonomik koşullardan, ortamdaki aydınlatma düzeyinden kaynaklanan olumsuz koşullardan ve bu durumun insan sağlığına etkilerinden bahsetmiştir (Okşak ve Gökyay, 2020). Saygı (2019), “Büro Ortamında Çalışma Koşullarının Ergonomik Analizi: Adıyaman Belediyesi Örneği” adlı tezinde konuyla ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Araştırma kapsamında büro ortamında çalışanların iş ortamında ergonomik faktörlere göre çalışıp çalışmadığını, sonrasında olumsuz şartlar belirlendiğinde bu duruma sebebiyet veren durumları göz önüne alarak konuyla ilgili araştırma yapılması hedeflenmiştir. Akpınar vd. (2018), “Ofis Çalışanlarının Sağlığının Korunmasında Çözüm Önerisi Olarak Ergonomi Bilimi” adlı bir makale çalışması yapmıştır. Çalışma alanında bilgisayarların çeşitli amaçlar nedeniyle aktif kullanılıyor olmasının işleri kolaylaştırıp hızlandırdığını fakat bu şartlar altında çalışanların uzun saatler hareket alanının kısıtlı olmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple çalışanların konu hakkındaki farkındalıklarının oluşturulmasının ergonomik sorunların çözülmesine bağlı olduğu ve çalışanların korunması açısından ergonominin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Baysal ve Baysal (2017), büro çalışmalarında meslek hastalıklarının önlenmesinde ergonominin önemine yönelik yaptığı çalışmada çeşitli literatür taramalarına yer vermiştir. Çalışmada bürolarda masa başında çalışanların karşı karşıya kaldıkları problemler ele alınarak İSG’ye dikkat çekilmiştir. (Baysal ve Baysal, 2017). Özkan ve Kahya’nın (2017), “Bir Üniversitenin İdari Ofislerindeki Ergonomik Risklerin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmalarında bir üniversitenin idari bölümüne ait 92 adet ofise yönelik değerlendirme yapılmıştır. Dimberg vd. (2015), ofis ergonomisiyle ilgili yaptığı çalışmada kas ve iskelet ağrısı sorunlarının son yıllarda ofis çalışanlarında önemli sorunlar ortaya çıkardığını, buna ergonomiye uygun çalışılmamasının neden olduğu ifade edilmiştir. Ergonomik açıdan tam bir ilerleme sağlayabilmenin işverenlerle beraber çalışanların katılımıyla ve konuya farkındalıklarıyla mümkün olduğunu dile getirmiştir (Dimberg vd., 2015). Hedge vd. (2011), “Bir Ofis Ergonomisi Programının Etkisini Değerlendirmek” başlıklı çalışmada. New York şehir departmanındaki işçilerin ofis ergonomisi konulu bir eğitim programına katılımını sağlayarak gönüllülük esaslı kas-iskelet sistemi semptomlarına ilişkin bir anket yanıtlamaları istenmiştir. Anket sonuçlarının ergonomik müdahale yöntemleri konusunda rehberlik etmesi amaçlanmıştır. Dul ve Neumann (2009), “Şirket Stratejilerine Ergonominin Katkıları” başlıklı makalesinde, yöneticilerin ergonomiyi iş performansı açısından değil, İSG ile ilişkilendirdiğini belirtmiştir. Chandra vd. (2009), “Ofis Ortamında Ergonomi Üzerine Bir İnceleme” makalesinde, geleceğin ofis ortamı ile ilgili öngörülerde bulunmuştur. Güney (2005), “Bürolardaki Mekân–Mobilya Organizasyonundaki Ergonomi Faktörü ve Verimliliğe Etkisi” adlı tezini bir banka örneği üzerinden inceleyen bir çalışma yapmıştır. Bu

tez kapsamında ergonominin küçük ölçekten büyük ölçeğe kadar olan ilişkisi, günün koşulları ile belirlenen kriterlerle beraber büro ortamında tasarıma etkileri sırasıyla incelenmiştir.

Literatürde ergonomi üzerine pek çok çalışma yer almasına karşın büro ortamında çalışanların çalışma ortamında karşılaştıkları ergonomi kaynaklı risklerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında mimari proje ofisleri konusunda yapılmış bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Mimarlık bürolarında çalışma ortamına yönelik yapılacak olan akademik düzeydeki araştırmalar, alanda çalışmanın az olması sebebi ile önemli görülmektedir. Türkiye genelinde mimarlık bürolarındaki büro çalışanları düşünüldüğünde konuyla ilgili yapılacak yönlendirici çalışmaların önem boyutu da artmaktadır. Literatüre önemli katkısı olduğu düşünülen bu çalışmanın yapılacak diğer çalışmalara temel teşkil edeceği öngörülmektedir. Araştırma kapsamında incelenen çalışma istasyonunun eksik kaldığı yönlerin yapılacak diğer çalışmalarla giderileceği ve literatürde önemli bir yere sahip olacağı düşünülmektedir.

B. MİMARİ BÜROLARDA İSG VE ERGONOMİ

Büro kavramının kökeni, Fransızca “bureau” kelimesinden gelmektedir. Yapılan işe yönelik gerekli demirbaş ve diğer araçlarla donatılmış çalışma alanları olarak tanımlanmaktadır (Topaloğlu ve Koç, 2002). TDK’ye göre yazı veya danışma işlerinin sürdürüldüğü çalışma odası, yazıhane, işyeri gibi anlamlara gelmektedir (TDK). Herhangi bir işletmenin idari faaliyetlerinin yürütüldüğü yer olarak da nitelendirilmektedir. Mimarlık büroları; kent planlamasıyla ilgili yapı ya da yapı grubunun tasarlanması, korunması, onarılması veya yenilenmesi gibi mesleki hizmetleri yürüten birimler olarak nitelendirilmektedir. 1980’li yıllardan önceki mimari bürolara bakıldığında günümüz bürolarına göre büyük değişimler yaşandığı görülmüştür. 1982 yılına gelinceye kadar bilgisayar tabanlı çizimler kullanılmadığı için boyutu büyük masalar ve elle çizim yapmak amacıyla kullanılan aletler bürolarda yer almıştır. Çizim yapabilmek için mimarlar masaların üzerine çıkarak çalışmıştır. Mimari büroların dışında yer alan diğer bürolarda ise kişisel çalışma alanlarında telefon, yazıcı ve büyük bir bilgisayar gibi araçların yer aldığı görülmüştür (Saygı, 2019). Bürolarda bilgisayar ve masa kullanımı yaygın olsa da mimari bürolarda yapılan işler gereği bu ekipmanların uzun süre kullanıldığı görülmektedir. Bu da mimari büroları diğer bürolardan ayıran önemli bir faktördür.

Çalışanların kazaya ve meslek hastalıklarına uğramalarını önlemek, bedenen ve ruhen huzurlu bir çalışma ortamı sağlamak için gerekli önlemler dizisine iş sağlığı ve güvenliği denilmektedir (Çelik, 2016, s. 3). İSG faaliyetleri işçi ve işyerinde bulunan diğer bireyleri olumsuz koşullardan korumak amacıyla yapılan çalışmaları içermektedir. İSG, tehlikeli durumlar gerçekleşmeden riskleri ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapan bir bilim dalı olarak nitelendirilmektedir (Turan, 2016, s. 13). Çalışma ortamı ile sağlık ve güvenlik arasındaki bağı incelemeyi amaçlayan bir disiplindir. Kaza ve yaralanmaların önlenmesi amacıyla hazırlanan sürdürülebilir ve sistematik çalışmalar içermektedir. İşçi ve işverenin iş birliği içerisinde çalışması gerektiği, belgelere dayalı faaliyetlerdir. 6331 sayılı İSG Kanunu’nda tanım ve tarifleri yer almakta, uygulama usul ve esasları belirtilmektedir (Saygı, 2019, s. 12). Zamanın büyük bir kısmını çalışma ortamlarında geçiren çalışanlar, hayat kalitesini yükseltmeyi ve kazançlarını arttırmayı amaçlarken çalışma koşullarının iyileştirilmesini ve sağlıklı bir ortamda bulunmayı beklemektedir. Çalışma hayatındaki sağlık, güvenlik, huzur ve mutluluğun çalışanların özel hayatına ve sosyal yaşantısına doğrudan etkileri olduğu görülmektedir (Köktaş, 2020, s. 2). İSG çalışmaları hem

sosyal yaşamda hem de çalışma hayatında önemli etkileri olan faaliyetler içermektedir. İş hayatında birçok tehlikeli durum bulunmaktadır. Tamamen yok edilemeyen bu riskli durumların öngörülebilir düzeyde tutulması mümkündür. İSG çalışmaları, çalışanların korunmasını amaçlayarak risklerle mücadele etmeyi temel almaktadır.

İşçi sağlığına yönelik olarak Hipokrat'ın, çalışma hayatının koşulları gereğince çok insanın zarar gördüğüne ve hayatını zor şartlarda sürdürdüğüne yönelik tespitleri olmuştur. Teknolojinin gelişimi ile tüm alanlarda olduğu gibi çalışma hayatında da büyük dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümler toplumun gelişimini ve refah seviyesini arttırmayı hedeflerken diğer yandan da İSG açısından tehditlerin ve olumsuz durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaşanan gelişim sürecinin beraberinde getirdiği sanayi çağıyla makineleşmenin yoğun olduğu yeni sektörler ortaya çıkmıştır. Farklı iş kollarının oluşumuyla meslek hastalıkları ve iş kazalarında artışlar meydana gelmiştir. Yeni toplumsal sorun haline gelen bu durum, riskleri önlemek için İSG tedbirlerinin alınmasını zorunlu kılmıştır. İSG ile çalışan sağlığını koruyarak çalışmanın verimliliğinin artırılması ve sürekliliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Beslenme koşullarının bile İSG üzerine birçok etkisi olduğunu belirtilmiştir. Günümüzdeki İSG konulu mevzuatlar da geçmişten bugüne süregelen durum ve tecrübeleri dikkate alarak hazırlanmıştır. Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle İSG faaliyetleri aynı hızda gelişmediği için iş hayatında yaşanan kayıplar üretim sürecinin doğal bir parçası olarak görülmüştür. Yaşanan kazalardan işveren değil çoğunlukla çalışanın kendisi sorumlu tutulmuştur. 19. yy.'a kadar devam eden ağır ve riskli çalışma koşulları İngiltere, İtalya gibi sanayi ülkeleri tarafından bilimsel bir mesele haline getirilmiştir. Bu döneme kadar çalışan sağlığına yönelik tedavi yöntemleri benimsenmiştir. 1900'lü yıllara gelinceye kadar İSG konusunda önleyici uygulamalara yer verilmemiştir. 1980'li yıllarda bilim insanlarının iş yükü, psikolojik riskler, iş stresi, psikososyoloji ve iş organizasyonu gibi konuları araştırmaları önleyici faaliyetleri hedef almanın sonucunda gerçekleşmiştir. İlerleyen dönemlerdeki bilimsel çalışmalarla beraber İSG konusunda gereken önem verilmiş ve günümüzdeki haline dönüşümü sağlanmıştır.

Ergonomi; çalışan ile iş ortamı arasında ilişki kuran, buna yönelik çalışmalar içeren bir bilim dalıdır. Ergonomi kavramı fiziksel çevrenin bireye uyumlu hale getirilme süreci olarak özetlenmektedir. Günümüz teknoloji ve endüstri çağında makineleşmenin artmasıyla birlikte gelişen insan-makine ilişkileri, bireye uyumlu çevre ve araçların varlığını zorunlu kılmaktadır. Sadece fiziksel çevrenin insan ergonomisine uygun olması yeterli değildir. İnsan beynine etki eden bilgisayar, internet vs. gibi çevre faktörlerinin de çalışana uyum sağlaması gerekmektedir. Bu bağlamda ergonomi; mimarlık, mühendislik, fizyoloji, psikoloji, tıp, anatomi gibi pek çok disiplinin ortak çalışmasını gerektirmektedir (Çelik, 2007, s. 5). İnsanın anatomik, antropometrik ve fizyolojik özelliklerini dikkate alarak çalışma ortamı koşullarının çalışana etkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. İnsanı çok yönlü inceleyen, sınırlarını tespit eden, iş ile çalışan arasındaki uyumu sağlamayı hedefleyen disiplinler arası bir alandır (Erkan, 1997; Kuruoğlu vd. 2015, s. 120). Ergonomi bilimi insanın eğitim ve yeteneklerini, çevreye ilişkin ruhsal ve bedensel özelliklerini araştıran, bu araştırmalara göre çalışma ortamı koşullarının düzenlenmesini amaçlayan bir disiplindir (Kıraç, 2005, s. 7; Yararel, 2019, s. 143). Çevre-makine-insan arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi ve verimliliğin sağlanarak üretimin artırılması için elde edilen bilgilerin fizyoloji, psikoloji ve anatomik alana uygun uygulanmasını temel almaktadır (Güler, 1997;

Yararel, 2019, s. 143). Çalışanların güvenliğini sağlamak, bedensel sağlığını korumak ve iş performansını arttırmak ergonominin hedeflerindedir.

Mimari bürolar, proje sürecini yönetmek amacıyla mimar ve diğer teknik çalışanların görevlendirildiği mekânsal alanlardır. Mimari bürolarda ergonomi ise, çalışma ortamının çalışana uyumunu sağlanmasını amaçlayan düzenlemeleri içermektedir. Çalışanın fizyolojik, psikolojik ve anatomik özelliklerine uygun çalışmasıyla birlikte iş ile çalışan arasında uyum oluşturularak yüksek verim elde edilebilmektedir (Morkoç ve Okçu, 2017, s. 423).

Mimari büro çalışanları, günün büyük çoğunluğunu bürolarda geçirdiği için büro tasarımının hem ergonomik hem de estetik açıdan çalışana uygun olması gerekmektedir. Son yıllarda bürolarda bilgisayar kullanımındaki artış, performansı ve verimliliği arttırsa da yeni risk faktörlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kas ve iskelet hastalıkları bu risklere örnek olarak verilmektedir. Çalışma sandalyesinin uygun olmaması sırt, boyun, bel veya omuz ağrılarına sebep olarak çalışanı olumsuz etkilemektedir (Morkoç & Okçu, 2017, s. 423). Bu gibi olumsuz çalışma koşullarını önlemek için mimari bürolardaki çalışma ortamlarında ergonomiye uygun çalışma araçları temin edilmesi gerekmektedir.

İnsan vücuduna uyumluluk anlamında kullanılan ergonominin, mimari bürolarda etkin kullanıldığında İSG açısından önemli katkıları olabilmektedir (Kutaniş ve Alpaslan, 2008, s. 69-70). Bu nedenle mimari bürolarda sıklıkla kullanılan ekipmanların ergonomiye uygun olması gerekmektedir. Mimari bürolardaki bilgisayarlar, çalışan sağlığını yüksek oranda etkilemektedir. Çalışma istasyonundaki sandalye tasarımının da ergonomi ve İSG açısından etkileri bulunmaktadır. Mimari bürolarda çalışanların, günün sekiz saati veya daha esnek çalışma saatleri içerisindeki diliminin büyük çoğunluğunu oturarak geçirdiği bilindiği için sandalye tasarımının ergonomiye uygunluğu çalışan performansını büyük oranda etkilemektedir. Bireye uygun ve ayarlanabilir koltuk tercih edilmesi hem çalışanın rahatlığı hem de sağlığı açısından önemli detaylar olarak görülmektedir. Ergonomik koşulları içinde barındıran mimari büroların tasarlanması için bireyin antropometrik ölçülerine uygun ekipman ve mobilya tercih edilmesi gerekmektedir (Düşüngülü vd., 2014, s. 102). Kullanılan masa ve sandalye arasındaki mesafe kullanıma elverişli olmalıdır. Çalışan ve bilgisayar arasındaki uzaklık optimum seviyede tutulmalı, göz hizasında olmasına dikkat edilmelidir. Bürolarda en çok vakit geçirilen masa ve sandalyelerin bel rahatsızlıklarına neden olmayacak düzende tasarlanıp kullanımının sağlanması gerekmektedir (Saka, 2019, s. 28). Bürolarda ergonomik problemlerin olması; iş ortamının İSG ile olan ilişkisini, çalışanların motivasyonunu, verimini, birbirleriyle ilişkilerini ve çalışma düzenini etkilemektedir (Başakçı vd., 2013). Özellikle mimari bürolarda uzun süreli bilgisayar kullanımına maruz kalan çalışanların dört saatten fazla ekran başında çalışmayı sürdürmesinin kas ve iskelet rahatsızlıklarını tetiklediği görülmektedir. Uzun süre bilgisayar kullanımının vücutta en çok sırt, bel, omuz ve kollarda olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Bu gibi durumlar göz önüne alındığında mimari bürolarda en çok vakit geçirilen bilgisayar başında çalışma koşullarında ergonomiye dikkat edilmesi büyük öneme sahiptir. Mimari bürolarda sıklıkla kullanılan küçük ölçekli araçlarda da ergonominin gereklilikleri dikkate alınmalıdır. Teknoloji ve iletişim çağında gelişen büro koşullarıyla çalışma ortamında bilgisayar kullanımının artmasına paralel olarak klavye, monitör, mouse gibi ekipmanların kullanımında da artışlar görülmüştür. Bu nedenle kullanılan ekipmanların çalışan

özelliklerine uygun şartlarda bulunması hem kullanıcı sağlığı hem de bilgisayar kaynaklı rahatsızlıkları önlemek açısından önemlidir (Güney, 2005, s. 143).

Bürolarda ergonominin sağlanabilmesi için bazı koşulların dikkate alınması gerekmektedir. Ergonomiyi etkileyen bu koşulların hepsinin aynı anda sağlanması mümkün olmayabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada mimari büroların tercih edilmesiyle çalışma ortamında en sık vakit geçirilen masa başı çalışmalarına yönelik gözlemlere yer verilmiştir. Mimari bürolarda sandalye, masa, klavye, mouse, bilgisayar ve ekipman kullanımına yönelik incelemelerle Kayseri özelinde alan çalışması yapılmıştır. Yapılan bu çalışmanın ülke genelindeki mimari büroları tam anlamıyla temsil etmediği bilinse de Kayseri ilinden elde edilen verilerle, yapılacak diğer çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında Kayseri'deki mimarlık bürolarında yapılan incelemelerle çalışanların ergonomiye yönelik farkındalıklarını gözlemek ve arttırmak hedeflenmiştir. Anket soruları oluşturulurken literatür taramalarından elde edilen bulgular dikkate alınmıştır. Bilgisayar, masa, sandalye, klavye-mouse ve ekipman kullanımlarında büro koşullarında dikkat edilmesi gereken hususlar incelenerek bu gerekliliklere yönelik sorular oluşturulmuştur.

Bilgisayarla çalışırken karşılaşılan en büyük problem gözlerin yorulmasıdır. Bu nedenle ergonomik açıdan doğru planlanmış yerleşim düzenleri oluşturulmalıdır. Burada en önemli nokta monitörün pencereye göre doğru yerleştirilmesidir. Pencere ve yapay aydınlatmanın ekrana göre doğru konumlandırılması göz sağlığını olumlu etkilemekte ve çalışanın az yorulmasını sağlamaktadır (Güney, 2005, s. 59). Ekrandaki simgelerin kolaylıkla ayırt edilebilir olması, titreme gibi problemlerin olmaması ve görüntünün sabit olması gerekmektedir. Ayrıca ekran kontrastı ve parlaklığının çalışanın kendi ihtiyacına göre ayarlanabilir olması gerekmektedir. Monitörün olabildiğince kişiden uzağa yerleştirilmesi ve yazı boyutunun artırılması çalışan açısından daha sağlıklı olacaktır (Turan, 2016, s. 31). Ekran boyutu büyüdükçe çalışana olan uzaklığı da arttırılmalıdır. Ortalama mesafe ise 60-90 cm arasında bulunmaktadır. Fakat herkese uyan net bir mesafe tanımı bulunmamaktadır. Çalışma koşullarına göre ayarlanması gerekmektedir. Monitörün üst seviyesi geriye doğru eğik olmalıdır (Güney, 2005, s. 60). Klavye kullanımının uzun süre gerçekleştiği zamanlarda kol ve bileklerin masaya göre konumu çok önemlidir. Kolların masa seviyesinden aşağıda kalması bileklerdeki sinirlere zarar vererek çalışan sağlığını olumsuz etkilemektedir. Klavye kullanımında özellikle yazı yazarken bilekler bükülmemeli ve kollar yere paralel tutulmalıdır. Nötr renkli ve parlak olmayan klavyelerin tercih edilmesi önerilmektedir. Mouse kullanımında uzun süreli çalışmalarda parmak, bilek ve avuç içlerindeki sinirlere zarar verebilmektedir. Bu nedenle mouse kullanımı azaltılarak klavye kullanımıyla işlemlerin sürdürülmesi önerilmektedir (Sanders, 1993). Ancak mimari bürolarda çizim yapılırken mouse kullanımına sıklıkla ihtiyaç duyulduğu için gerekli önlemlere yer verilerek olumsuz etkilerinin azaltılması gerekmektedir.

Masa düzeninde kullanıcının el ve kollarını koyabilmesi için klavye önlerinde boşluklar bırakılmalıdır. Klavye tuşlarının yerleri ve özellikleri kolay kullanılacak düzende oluşturulmalıdır. Klavye üzerindeki sembol ve işaretlerin kolaylıkla okunabilir ve seçilebilir olması gerekmektedir. Çalışanın yorgunluğu azaltmak için mouse vücuda yakın konumlandırılmalıdır. Hareket alanını kolaylaştırmak amacıyla mouse çevresinde alan bırakılmalıdır. Klavye ve mouse yan yana

yerleştirilmelidir. Bilekler düz bir şekilde tutulmalıdır. Mimari bürolarda olduğu gibi yoğun kullanılan çalışma ortamlarında mouse, çalışana bilek desteği sağlayacak düzende kullanılmalıdır. El-mouse yerleşiminin doğru olması için mouse ile klavyenin aynı yükseklikte olması gerekmektedir. Klavye ise kullanıcının vücudunu ortalayacak şekilde yerleştirilmelidir. Buradaki amaç kolun yorulmasını azaltmaktır. Mouse gibi ekipmanların kullanımında destek eleman kullanımı önerilmektedir. Mouse ve klavyenin kullanıcıya uygun tarafta ve birbirlerine yakın bir konumda yerleştirilmesi gerekmektedir (ÇSGB, 2019). Mouse ve klavye kullanılırken kolun serbest olması, dirseğin dik açıda bulunması ve bileklerin düz olması gerekmektedir. Klavye ile eller aynı düzlemde olmalıdır. Klavye öne doğru ya da biraz eğimli olmalıdır. Mouse ve klavyeyi dirsek hizasında yerleştirmek için bulunan ek sürgülü bölmelerin bacakları rahatsız etmemesi gerekmektedir. Bu ek bölmelerin mouse ve klavyenin kolaylıkla yerleştirilebileceği boyutta olması önemlidir. Klavye ve mouse kullanımında en az enerji ile çalışılacak düzenin oluşturulması önerilmektedir (Güney, 2005).

Bürolarda kullanılan her türlü araç-gereç ve ekipmanın çalışanın fiziksel özellikleriyle orantılı olması, iş akışını engellemeyecek ve kolaylıkla ulaşılabilir durumda planlanması gerekmektedir. Mimari bürolarda çalışanlar günün çoğunluğunu masa başında geçirdiği için kullanılan sandalye ve masa ölçülerinin bireyin ölçüleriyle orantılı olması büyük öneme sahiptir. Çalışana uyumlu ekipman kullanımı, bireylere rahat bir ortam sunarak yapılan işin kalitesinin ve verimin artmasını sağlamaktadır (Saygı, 2019). Kullanılan masa ve sandalye arasındaki mesafe kullanıma elverişli olmalıdır. Çalışan ve bilgisayar arasındaki uzaklık optimum seviyede tutulmalı, göz hizasında olmasına dikkat edilmelidir. Bürolarda en çok vakit geçirilen masa ve sandalyelerin bel rahatsızlıklarına neden olmayacak düzende tasarlanıp kullanımının sağlanması gerekmektedir (Saka, 2019, s. 28). Mimari bürolarda en sık kullanılan araç-gereçler sandalye ve masa olduğu için bu hususların dikkate alınması önemlidir. Sandalye tasarımının ergonomiye uygun olması verimliliğin sağlanması için tek başına yeterli olmamaktadır (Köktaş, 2020). Bürolarda kullanılan sandalyeler, rahat bir şekilde oturulabilen ve rahat hareket edebilen düzenekte olmalıdır. Oturulan kısmın yüksekliğinin kullanıcıya göre ayarlanabilir olması gerekmektedir. Sırtın yaslandığı bölümün yukarı-aşağı, öne-arkaya ayarlanabilir düzenekte olması ve beli rahatsız etmeyecek esnekliğe sahip olması gerekmektedir. Ergonomik özellikler barındıran oturma alanlarında, omurgayı etkileyen eğilme ve bükülmelere karşı destekleyici elemanlar bulunması önerilmektedir. Çalışanın sandalye yüksekliğini ayarlamasına rağmen ayaklarının yere tam basmadığı hallerde kullanıcıya uygun ayak dayanağı bulundurulması gerekmektedir (Turan, 2016, s. 34). Bürolarda çalışma masaları; çalışma yüzeyi ve büyüklüğü bakımından ekipmanların rahatlıkla kullanılmasına olanak sunacak, ışık yansımalarını engelleyecek özellikte olmalıdır (ÇSGB, 2019, s. 16). Çalışma masasının oturma elemanı ile uyumlu olmasına dikkat edilmeli, masanın yerini belirlerken ekranın ışık almayacak konumda yerleştirilmesine özen gösterilmelidir. Mimari bürolarda çalışmalarda günün neredeyse tamamının çalışma masasında bilgisayar karşısında geçirildiği bilindiği üzere doğru ölçütlerde tasarlanmış ve ergonomiye uygun masa kullanımına dikkat edilmesi gerekmektedir. Çalışma masasının altında klavye ve mouse koyulması için gerekli alanın bırakılması ve bacakların hareketini kısıtlamayacak yüksekliğe sahip olması da önemlidir. Edinilen bilgiler doğrultusunda bu çalışma ile mimari bürolarda;

- Bilgisayar kullanımında; ekrana olan uzaklığın yeterli olup olmadığı, dört saatten fazla bilgisayar başında aralıksız çalışılıp çalışılmadığı, ekranın görüntü kalitesinin göz sağlığına uygun olup olmadığı, bilgisayarın yerinin ışık kaynaklarına göre uygun konumlandırılıp konumlandırılmadığı, ekranın tepe noktasının göz hizasında ya da hafif altında olup olmadığı,
- Klavye, mouse ve ekipman kullanımlarında; klavyenin hareketli bir düzene sahip olup olmadığı, klavyenin ön tarafında bilekler için özel bir destek eleman bulunup bulunmadığı, klavye ve tuşların kolaylıkla okunup okunmadığı, tuş renklerinin parlak ve gözü rahatsız edecek özellikte olup olmadığı, klavye kullanımında bileklerin konumunun nasıl olduğu, mouse ve klavyenin birbirlerine göre konumlanışının doğru olup olmadığı, el-mouse birleşiminin nasıl olduğu, klavye kullanımında dirsekler dik açıda konumlandırıp konumlandırılmadığı,
- Sandalye ve masa kullanımında; oturma elemanlarının harekete izin veren ve ayarlanabilir yükseklikte olup olmadığı, çalışan bedenine ve ölçülerine uygunluğu, sandalyeye oturma şekillerinin doğruluğu, masa yüksekliğinin oturma elemanı ile uyumu, dirseklerin masaya göre konumlanışı, masanın yeterli büyüklüğe sahip olup olmadığı, sandalyelerde alt kol desteğinin bulunup bulunmadığı, masa ve sandalyenin ölçülerinin yeterli olup olmadığına yönelik incelemeler yapılmıştır.

C. YÖNTEM

Çalışmada ergonominin büro çalışma ortamı ve mimari bürolardaki durumu üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışma istasyonunda incelenecek ekipmanlar belirlenmiştir. Buna göre; mimarlık bürolarında bilgisayar, masa, sandalye, klavye, mouse ve ekipman kullanımının gerekliliklerin neler olduğu belirtilerek alan çalışmasına yönelik anket soruları oluşturulmuştur. Literatür araştırmaları sonucu elde edilen bulgular mimari bürolarda çalışan mimar, inşaat mühendisi ve teknikerlere yapılan anket sorularının temelini oluşturmak için kullanılmıştır. Literatür çalışmaları incelendiğinde; çalışmada SPSS ile veri girişi ve analizi, istatistik analizlerle örneklem seçimi ve Ki Kare (Chi Square) testi ile analiz yapılması uygun görülmüştür. Çalışma evrenini tanımlamada oluşturulan örneklem büyüklüğüne karar verirken; evren büyüklüğü, güven aralığı, hata payı gibi kavramlar önemli olmuştur.

Makalede Kayseri’de bulunan mimari proje ofislerinde İSG ve ergonomiye yönelik incelemelerde Mimarlar Odası Kayseri Şubesi’ndeki 139 büro tescili dikkate alınarak hesaplamalar yapılmıştır. Mimari bürolara alan ve anket çalışması düzenleneceği için çalışma istasyonunda bulunan diğer meslek grupları da ankete dahil edilmiştir. Veri toplama yöntemi olan anket; çalışmanın amacına ulaşması için, yanıtlayan kişilerin kişisel bilgilerini kapsamayacak şekilde çalışılan büro ortamına yönelik sorulardan oluşturulmuştur. Soruların mimari büro çalışanlarına yöneltilmesiyle çalışanlar hem İSG ve ergonomiye yönelik farkındalıklarını ölçülmesi hem de konuya verilmesi gereken önem vurgulanmıştır. Alan çalışması olarak seçilen Kayseri mimarlık bürolarının ergonomi ile ilgili mevcut durumları ele alınmıştır. Anket verileri detaylı olarak incelenmiştir. Toplanan veriler “Excel (Office 2016)” ve SPSS (22) programında analiz edilerek elde edilen bulgular grafikler yardımı ile sunulmuştur. İşveren ve çalışan olma durumunun sonuçlarda herhangi bir farklılık oluşturup oluşturmadığına yönelik araştırma yapılması için Ki kare (Chi square) testi kullanılmıştır. Ki-kare testi, iki veya daha fazla değişkenin birbirinden bağımsız olup olmadığının araştırılması için kullanılmaktadır. Bu çalışmada işveren ve

çalışanların bulguları arasında anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığını incelemek amacıyla bu yöntem kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlarda “p” değerleri gözlemlenerek işveren ve çalışan arasında konu üzerindeki bulgularda anlamlı farklılık olup olmadığını tespit etmek hedeflenmiştir. “p” değeri bir karşılaştırmada istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olup olmadığını gösteren sayısal bir veridir. $p \leq 0,005$ ise işveren ve çalışanların sonuçları arasında anlamlı fark olduğunu göstermektedir.

1. Araştırmanın Ölçekleri

Çalışma kapsamında Kayseri’de bulunan mimari proje ofislerinde İSG ve ergonomiye yönelik incelemeler kapsamında gerekli veriler Mimarlar Odası’nın 04.02.2022 tarihli 154 sayılı karar ile elde edilmiştir. Bu bilgilere göre; Mimarlar Odası Kayseri Şubesi’ne kaydı bulunan 1346 mimar, 139 büro tescilli olduğu tespit edilmiştir. Alan çalışması kapsamında örneklem büyüklüğüne karar verirken analizlerde büro tescil sayısı dikkate alınarak hesaplamalar yapılmıştır. Mimari bürolara alan ve anket çalışması düzenleneceği için çalışma istasyonunda bulunan diğer meslek grupları da ankete dahil edilmiştir. Bu nedenle odada kaydı bulunan 1346 mimar dikkate alınmış, kişi sayısı belirlemek yerine diğer meslekte çalışanların da bürolarda faaliyet gösterdiğini göz önünde bulundurarak büro tescil sayısına göre örneklem hesaplamaları yapmanın daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır. Böylelikle çalışma sadece mimarlara değil inşaat mühendisleri ve teknikerleri de kapsayacak şekilde, tüm mimari büro çalışanlarına yönelik oluşturulmuştur. Sonuçlar bu doğrultuda ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırma Kayseri ilinde bulunan mimari proje ofislerinden çalışmaya katılmayı kabul eden büro çalışanlarına gönüllük esasına göre uygulanmıştır. Çalışma alanının Kayseri’nin seçilmesinde etken olan nedenler; kentte mimarlık alanında özellikle belediyelerce açılan yarışmalar sonucu ortaya çıkan mimari ürün adına önemli gelişmelerin bulunması, organize sanayinin gelişmesiyle yapılaşmanın artışının dikkate değer oranda olmasıdır. Ayrıca Kayseri’de üçü devlet biri özel olmak üzere dört üniversitenin üçünde mimarlık eğitimi verilmekte ve bu okullardan mezun olan mimarların bir kısmının şantiye alanında ve mimari bürolarda çalışıyor olması da seçimde önemli görülmüştür. Kayseri’nin yoğun göç alması nedeniyle konut ve yapı üretimi de oldukça fazladır. Bu potansiyelleri barındıran ilde, mimarlık alanında İSG ve ergonomiyle ilgili bir çalışmanın bulunmaması literatürde önemli bir eksik olarak görülerek çalışma kapsamında, Kayseri kenti alan çalışması için seçilmiştir. Yoğun bir nüfusa, üretime ve yapılaşmaya sahip olan Kayseri’de mimarlık bürolarında yapılan alan çalışması, anket ile desteklenmiştir. Kayseri’de aktif çalışan büro sayısı 2022 yılının verilerine göre 139’dur. Üye sayısı ise 1346’dır (TMMOB Mimarlar Odası Kayseri Şubesi, 2022). Çalışma kapsamında 56 büroya alan çalışması yapılmıştır. 141 büro çalışanından yanıtlar alınmıştır.

D. BULGULAR

Elde edilen sonuçlarda p değerleri üzerinden işveren ve çalışan arasında konu üzerindeki bulgularda anlamlı farklılık olup olmadığını tespit etmek hedeflenmiştir. “p” değeri 0,005’ten küçük ya da eşit ($p \leq 0,005$) ise işveren ve çalışanların sonuçları arasında anlamlı bir fark olduğu, 0,005’ten büyük ($p > 0,005$) ise sonuçlar arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır. Ergonomiye yönelik bulgularda; çalışma istasyonunda belirlenen bilgisayar, masa, sandalye, klavye, mouse ve ekipman

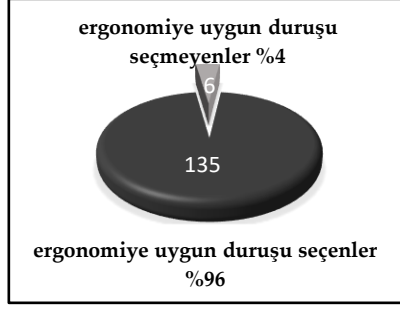
kullanımlarına yönelik tespitlere yer verilmiş ve işveren ve çalışanlar olmak üzere iki başlık altında sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anket verilerinin değerlendirilmesinde dikkate alınacak kriterin belirlenmesi için yaş aralığı, cinsiyet ve çalışma pozisyonu gibi durumlar göz önüne alınmıştır. Değerlendirmeler sonucunda kişilerin buldukları büroda çalışma konumunun ergonomi ve İSG konusundaki algı ve davranışlarında görülen etki düzeyinde farklılık oluşturabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle sonuçlar işveren ve çalışan olarak değerlendirilmiştir.

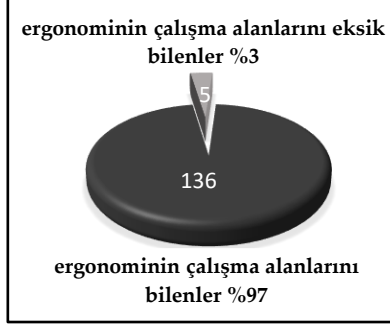
Çalışma kapsamında oluşturulan anket çalışmasında çoktan seçmeli cevabı olan beş soru oluşturularak büro çalışanlarının bilgi düzeyinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu sorulardan üçü doğrudan ergonomiyle ilgili sorulardır. Mimari bürolarda 141 çalışandan alınan yanıtlar doğrultusunda ergonominin tanımının sorulduğu soruda; katılımcıların %92'sinin (130 kişi) ergonomi kavramına doğru yaklaştığı, %8'inin (11 kişi) ise ergonominin farkında olmadığından dolayı farklı yanıtlar verdiği tespit edilmiştir. Ergonominin tanımının farkında olanların %43'ü (56 kişi) işveren, %57'si (74 kişi) ise çalışandır. Diğer yanıtları verenlerin %54'ü (6 kişi) işveren, %46'sı (5 kişi) çalışandır (Grafik 1). Ergonomiye uygun duruşun resimle sorulduğu soruda; katılımcılardan %96'sının (135 kişi) dik ve ergonomiye uygun olan doğru oturma şeklini, %4'ünün (6 kişi) ise ergonomiye uygun olmayan sağlıksız oturma şekillerini seçtiği görülmüştür. Ergonomiye uygun duruşu seçenlerin %45'i (61 kişi) işveren, %55'i (74 kişi) çalışandır. Ergonominin farkında olmayarak sağlıksız oturma şekillerini seçenlerin %14'ü (1 kişi) işveren, %86'sı (6 kişi) çalışandır (Grafik 2). Ergonominin çalışma alanlarının sorulduğu soruda; katılımcıların %97'si (136 kişi) "aydınlatma-havalandırma, gürültü, ısı-sıcaklık ve hepsi" olarak belirlenen şıklardan "hepsi" yanıtını seçmiştir. %3'ünün (5 kişi) diğer seçenekleri seçmesiyle ergonominin çalışma alanları konusunda eksik bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir. "Hepsi" yanıtını vererek ergonominin çalışma alanlarını tam olarak bilenlerin %43'ü (59 kişi) işveren, %57'si (77 kişi) ise çalışandır. Ergonominin çalışma alanlarını bilen ama tam anlamıyla farkında olmayarak eksik bilgiye sahip olanların %60'ı (3 kişi) işveren, %40'ı (2 kişi) ise çalışan olarak gözlemlenmiştir (Grafik 3).

Grafik 1. Ergonominin tanımının yanıtları.

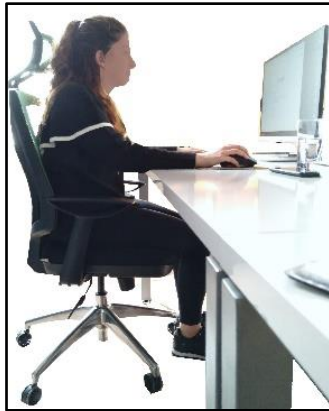

Grafik 2. Ergonomiye uygun duruşun yanıtları.

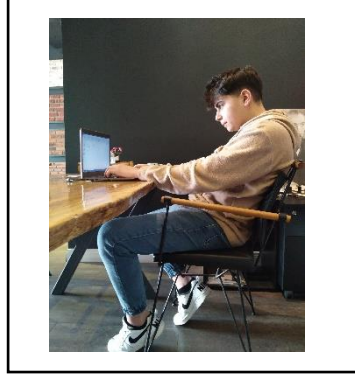

Grafik 3. Ergonominin çalışma alanları yanıtları.

Konuya yönelik cevaplar değerlendirildiğinde %92'nin (130 kişi) üzerinde ergonomi kavramına doğru yaklaşıldığı görülmüştür. Burada mimarlık alanında görülen bir kavram olmasının etkisinin olması söz konusudur. Ergonominin tanımının sorulduğu soruda işverenlerin ergonominin tanımına doğru yaklaşımda bulunma oranı %90,3 (56 kişi) iken çalışanların doğru yanıt verme oranı %93,7 (74 kişi) olduğu tespit edilmiştir. Ergonomiye uygun oturma şeklinin sorulduğu görselli soruda işverenlerin ergonomiye en uygun oturma biçimini seçme oranınının %98,4 (58 kişi), çalışanların oranınının %93,7 (74 kişi) olduğu görülmüştür (Resim 1-2). Ergonominin çalışma alanlarının sorulduğu soruda ise işverenlerden "hepsi" cevabını verenlerin oranınının %95,2 (59 kişi) olduğu çalışanlarda ise %97,5 (77 kişi) olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda çalışanların doğru yanıt verme oranınının işverenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında ergonominin bilgi düzeyinin incelenen mimari bürolarda yeterli olduğu sonucuna varılmıştır.

Resim 1. Ergonomiye uygun oturuş.

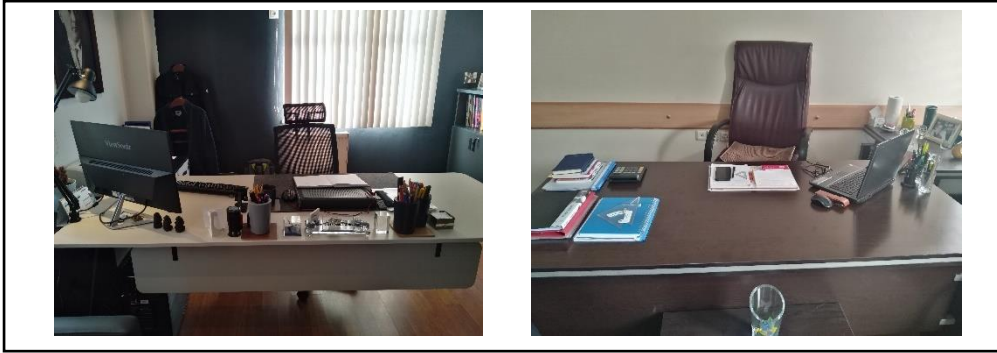
Resim 2. Ergonomiye uygun olmayan duruş.

Anket çalışması kapsamında, ilk olarak çalışma masasına yönelik sorulara yer verilmiştir. Çalışma masasının farklı işleri yürütebilmek için yeterli büyüklükte olma durumunun sorulduğu soruda; %41,9'u (59 kişi) işveren, %53,9'u (76 kişi) çalışan olmak üzere %95,8'inin (135 kişi) çalışma masasını yeterli bulduğu görülmüştür. %2,1'i (3 kişi) işveren, %0,7'si (1 kişi) çalışan olmak üzere 4 katılımcının masa boyutunun yeterli olması konusunda kararsız kaldığı görülmüştür. İşverenlerden hiçbirinin çalışma masasını yetersiz bulduğu görülmemiştir. Katılımcılardan %1,4'ünün (2 kişi) masa boyutunu farklı işleri yürütmek açısından yetersiz bulduğu gözlemlenmiştir. Bu yanıtı verenlerin ikisi de çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışma masasının farklı işleri yürütmek için yeterli boyutta olma durumunu öğrenmeye yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p=0,256 > 0,005$) (Tablo 1). Çalışma masasının yüksekliğinin uygunluğunda; katılımcıların %97,9'sinin (138 kişi) masa yüksekliğini yeterli bulduğu görülmüştür. Bunlardan %43,9'u (62 kişi) işveren, %53,9'u (76 kişi) ise çalışandır. İşverenlerin tamamı masa yüksekliğini yeterli bulmuştur. Katılımcılardan %1,4'ü (2 kişi) masa yüksekliği konusunda kararsızlığını dile getirmiştir. %0,7'si (1 kişi) ise masa yüksekliğini yetersiz bulmuştur. Masa yüksekliği konusunda kararsız olanlar ve yetersiz bulanların tamamı çalışanlardan oluşmaktadır. Çalışma masasının yüksekliğinin çalışana uygunluğunu öğrenmeye yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark yoktur ($p=0,413 > 0,005$) (Tablo 1).

Çalışma masasının altında klavye için oluşturulmuş özel bir alan bulunma durumunda; katılımcıların %36,2'sinin (51 kişi) masasının altında klavye alanının bulunduğunu belirttiği görülmüştür. Bunlardan %17'si (24 kişi) işveren, %19,2'si (27 kişi) ise çalışan olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların %61'inin (86 kişi) çalışma masasının altında klavye koymak için oluşturulmuş bir alan bulunmadığını belirttiği gözlemlenmiştir. Bunlardan %25,6'sının (36 kişi) işveren, %35,4'ünün (50 kişi) çalışan olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %2,8'i (4 kişi) klavye için oluşturulmuş alanı bulunan çalışma masası konusunda kararsız olduğu görülmüştür. Çalışma masasının altında klavye için oluşturulmuş özel alanın bulunma durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=0,979 > 0,005$) (Tablo 1). Çalışma masasının altında bacakların rahat hareketi için yeterli alan bulunmasında; katılımcıların %97,2'si (137 kişi) yeterli alan bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan %42,5'i (60 kişi) işveren, %54,6'sı (77 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %2,1'i (3 kişi) yeterli alanın bulunmadığını belirttiği görülmüştür. Bunlardan %1,4'ü (2 kişi) işveren, %0,7'si (1 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %0,7'si (1 kişi) bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Çalışma

masasının altında bacakların rahat hareketi için yeterli alan bulunması durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p= 0,248 > 0,005$) (Tablo 1).

Çalışma masasının mimari çalışmalar için yeterli boyutta olma durumunda; katılımcıların %95'inin (134 kişi) masasını yeterli bulduğu görülmüştür (Resim 3-4). Bunlardan %41,2'si (58 kişi) işveren, %53,9'su (76 kişi) ise çalışan olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %2,8'i (3 kişi) masasını mimari çalışmalar için yetersiz boyutta bulduğu tespit edilmiştir. Bunlardan %2,1'i (3 kişi) işveren, %0,7'si (1 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %2,1'i (3 kişi) bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Çalışma masasının mimari çalışmalar için yeterli boyutta olma durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark yoktur ($p= 0,312 > 0,005$) (Tablo 1). Çalışma masasının ışık yansımalarını engelleme durumuna bakıldığında; katılımcıların %64,5'inin (91 kişi) masanın ışık yansımalarını engelleyecek nitelikte olduğunu belirttiği görülmüştür. Bunlardan %31,9'u (45 kişi) işveren, %32,6'sı (46 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %24,1'i (34 kişi) masasının yansımaları engelleyecek nitelikte olmadığını belirtmiştir. Bunlardan %8,6'sı (12 kişi) işveren, %15,6'sı (22 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %11,3'ü (16 kişi) bu konuda kararsız kalmıştır. Kararsız olanların %3,5'i (5 kişi) işveren, %7,8'i (11 kişi) ise çalışan olarak tespit edilmiştir. Çalışma masasının ışık yansımalarını engelleme durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p= 0,151 > 0,005$) (Tablo 1).

Resim 3 ve 4. Çalışma masası örnekleri.

Tablo 1. Kayseri Mimarlık Büroları Masa Kullanımına Yönelik Analiz Sonuçları

		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	p
Masa farklı işleri yürütmek için yeterli boyutta olması	% İşveren (n)/	%28,4(40)/	%13,5(19)/	%2,1(3)/	%0(0)/	%0(0)/	0,256
	% Çalışan (n)	%29,8(42)	%24,1(34)	0,7(1)	%0,7(1)	%0,7(1)	
	Toplam	%58,2 (82)	%37,6 (53)	%2,8 (4)	%0,7 (1)	%0,7 (1)	
Masa yüksekliğinin uygunluğu	% İşveren (n)/	%26,2(37)/	%17,7(25)/	%0(0)/	%0(0)/	%0(0)/	0,413
	% Çalışan (n)	%29,1(41)	%24,8(35)	%1,4(2)	%0,7(1)	%0(0)	
	Toplam	%55,3 (78)	%42,6 (60)	%1,4 (2)	%0,7 (1)	%0 (0)	
Masa altında klavye için oluşturulmuş özel alan	% İşveren (n)/	%10,6(15)	%6,4(9)/	%1,4(2)/	%12,8 (18)/	%12,8(18)/	0,979
	% Çalışan (n)	%12,1(17)	%7,1(10)	%1,4(2)	17(24)	%18,4(26)	
	Toplam	%22,7 (32)	%13,5 (19)	%2,8 (4)	%29,8 (42)	%31,2 (44)	
Masa altında bacaklar için yeterli alan bulunması	% İşveren (n)/	%26,2(37)/	%16,3(23)/	%0(0)/	%1,4(2)/	%0(0)/	0,248
	% Çalışan (n)	%28,4(40)	%26,2(37)	%0,7(1)	%0(0)	%0,7(1)	
	Toplam	%54,6 (77)	%42,6 (60)	%0,7 (1)	%1,4 (2)	%0,7 (1)	

Tablo 1. devamı

Masanın mimari çalışmalar için yeterli boyutta olma durumu	% İşveren (n)/ % Çalışan (n) Toplam	%27(38)/ %27,7(39) %54,6 (77)	%14,2(20)/ %26,2(37) %40,4 (57)	%0,7(1)/ %1,4(2) %2,1 (3)	%1,4(2)/ %0,7(1) %2,1 (3)	%0,7(1)/ %0(0) %0,7 (1)	0,312
Masanın ışık yansımaları engelleme durumu	% İşveren (n)/ % Çalışan (n) Toplam	%19,1(27)/ %14,9(21) %34 (48)	%12,8(18)/ %17,7(25) %30,5 (43)	%3,5(5)/ %7,8(11) %11,3 (16)	%4,3(6)/ %4,3(6) %8,5 (12)	%4,3(6)/ %11,3(16) %15,6 (22)	0,151

Kayseri'deki mimarlık bürolarında işveren ve çalışanların masa kullanımına yönelik bulgular değerlendirildiğinde; masanın altında klavye koymak için oluşturulmuş özel bir alanın bulunmasına yönelik sorulan soruda katılımcıların büyük çoğunluğunun "katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" yanıtını verdiği görülmüştür. Günümüz büro çalışma masalarında klavye koymak için oluşturulmuş alanların bulunduğu eski büro masalarının yerine daha modern masaların kullanıldığı tespit edilmiştir. Yani klavye kullanımına yönelik tasarımı olan çalışma masalarının günümüz mimarlık bürolarında yaygın olmadığı gözlemlenmiştir. Çalışan ve işverenler bu soruya benzer oranlarda yanıtlar vermiştir. Genel olarak bakıldığında büro çalışanlarında işveren ve çalışanlarda ergonomiye uygun masa kullanımının bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışma kapsamında, sandalyeye yönelik sorulara da yer verilmiştir. Kullanılan masa ve sandalye arasındaki mesafenin yeterli olma durumu ele alındığında; katılımcıların %96,5'i (136 kişi) sandalye ve masa arasındaki mesafeyi kullanıma elverişli bulmuştur. Bunlardan %43,2'si (61 kişi) işveren, %53,2'si (75 kişi) çalışandır. Katılımcıların %3,5'i (5 kişi) sandalye ve masa arasındaki mesafeyi yetersiz bulduğunu belirtmiştir. Bunlardan %0,7'si (1 kişi) işveren, %2,8'i (4 kişi) ise çalışandır. Çalışma masası ve sandalye arasındaki mesafenin kullanıma elverişli olma durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=0,679 > 0,005$) (Tablo 2).

Sandalyenin ölçülerinin çalışana uygunluğunda; katılımcıların %98,6'sı (139 kişi) sandalyesinin ölçülerinin kendisine uygun olduğu belirtmiştir. Bunlardan %43,9'u (62 kişi) işveren, %54,6'sı (77 kişi) çalışandır. Katılımcılardan %1,4'ü (2 kişi) sandalyesinin ölçüleri konusunda kararsız kalmıştır. Kararsızlığını belirtenlerin tamamı çalışanlardan oluşmaktadır. Sandalye ölçülerinden memnun olmayan katılımcı bulunmamaktadır. Sandalyenin ölçülerinin çalışana uygun olmasına yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark yoktur ($p=0,348 > 0,005$) (Tablo 2).

Sandalyenin yüksekliği ayarlanabilme durumu ele alındığında; katılımcıların %97,9'u (138 kişi) sandalyesinin yüksekliğinin ayarlanabilir özellikte olduğunu belirttiği görülmüştür. Bunlardan %44'ü (62 kişi) işveren, %53,9'u (76 kişi) çalışandır. Katılımcıların %1,4'ü (2 kişi) sandalyesinin ölçülerinin ayarlanabilir özellikte olmadığını belirtmiştir. Bunu belirtenlerin tamamı çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların %0,7'si (1 kişi) sandalyesinin ayarlanabilme durumu konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir. İşverenlerin tamamı sandalyesinin yüksekliğinin kendisine göre ayarlanabildiğini dile getirmiştir. Sandalye yüksekliğinin çalışana göre ayarlanabilir olmasına yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=0,429 > 0,005$) (Tablo 2).

Sandalye sırt bölgesinin açı değişimine izin vermesinde; katılımcıların %73,8'inin (104 kişi) sandalyesinin sırt bölgesinin açılabilir özelliği bulunduğunu belirttiği görülmüştür. Bunlardan

%36,9'u (52 kişi) işveren, %36,9'u (52 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %16,3'ü (23 kişi) sandalyesinin sırt bölgesinin açı değişimi özelliğinin bulunmadığını belirttiği görülmüştür. Bunlardan %5,7'si (8 kişi) işveren, %10,7'si (15 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %9,9'u (14 kişi) çalışma sandalyesinin özelliklerinin farkında olmadığı için bu soruda kararsızlığını dile getirmiştir. Kararsız olanların %1,4'ü (2 kişi) işveren, %8,5'i (12 kişi) çalışandır. Sandalye sırt bölgesinin açı değişimine izin verme durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=0,059 > 0,005$) (Tablo 2).

Sandalyenin kolçak yüksekliğinin ayarlanabilir özellikte olmasına bakıldığında; katılımcıların %65,2'si (92 kişi) kolçak yüksekliğinin ayarlanabilir olduğunu belirttiği görülmüştür. Bunlardan %30,5'i (43 kişi) işveren, %34,7'si (49 kişi) çalışandır. Katılımcıların %31,9'u (45 kişi) kolçak yüksekliğinin ayarlanamadığını belirtmiştir. Bunlardan %12,1'i (17 kişi) işveren, %19,9'u (28 kişi) ise çalışandır. Anketi yanıtlayanların %2,8'i (4 kişi) ise kolçak yüksekliğinin ayarlanabilme durumunda kararsızlığını dile getirmiştir. Kararsız olanların yarısı, işveren yarısı çalışan olarak tespit edilmiştir. Sandalyenin kolçak yüksekliğinin ayarlanabilir özellikte olma durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=0,399 > 0,005$). Sandalyede omurgayı etkileyen problemlere karşı destekleyici elemanlar bulunma durumuna yönelik sorulan soruda; katılımcıların %47,5'i (67 kişi) sandalyesinde destekleyici elemanların bulunduğunu belirtmiştir. Bunu belirtenlerin %22'si (31 kişi) işveren, %25,5'i (36 kişi) çalışandır. Katılımcıların %38,3'ü (54 kişi) sandalyesinde destekleyici elemanların bulunmadığını belirtmiştir. Bunlardan %16,3'ü (23 kişi) işveren, %22'si (31 kişi) çalışan olarak belirlenmiştir. Ankete katılanların %14,2'si (20 kişi) sandalyesinin destekleyici eleman buldurmasına yönelik sorulan soruda kararsız olduğunu belirtmiştir. Bunu belirtenlerin %5,7'si (8 kişi) işveren, %8,5'i (12 kişi) çalışan olarak tespit edilmiştir. Sandalyede omurgayı etkileyen problemlere karşı destekleyici elemanlar bulunma durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark yoktur ($p=0,470 > 0,005$) (Tablo 2).

Sandalye yüksekliğinin ayarlanmasına rağmen ayakların yere basmadığı hallerde kullanıcıya uygun ayak desteği kullanımı incelendiğinde; katılımcıların %30,5'i (43 kişi) ayak desteği kullandığını belirtmiştir. Bu cevabı verenlerin %15,6'sı (22 kişi) işveren, %14,9'u (21 kişi) çalışandır. Katılımcıların %63,1'i (89 kişi) ayak desteği kullanmadığını belirtmiştir. Bunu belirtenlerin %26,9'u (38 kişi) işveren, %36,1'i (51 kişi) çalışan olarak gözlemlenmiştir. Anketi yanıtlayanların %6,4'ünün (9 kişi) ayak desteğinin ne olduğuna dair bir fikrinin olmadığı görülmüştür. Kararsızlığını belirtenlerin %1,4'ü (2 kişi) işveren, %5'i (7 kişi) ise çalışan olarak tespit edilmiştir. Sandalye yüksekliğinin ayarlanmasına rağmen ayakların yere basmadığı hallerde kullanıcıya uygun ayak desteğinin bulunma durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=0,042 > 0,005$) (Tablo 2).

Sandalyede oturma duruşunun ergonomiye uygunluğunun sorulduğu soruda; katılımcıların %68,1'i (96 kişi) ergonomiye uygun oturma düzenine sahip olduğunu belirttiği görülmüştür (Resim 5). Bunu belirtenlerin %34,1'i (22 kişi) işveren, %34,1'i (48 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %9,3'ü (6 kişi) ergonomiye uygun oturma düzeninde bulunmadığını belirttiği gözlemlenmiştir. Ergonomiye uygun oturmayanların %2,1'i (3 kişi) işveren, %7,1'i (10 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %22,7'si (32 kişi) ise ergonomiye uygun oturmak konusunda kararsız olduğunu dile getirmiştir. Kararsız olanların %7,8'i (11

kişi) işveren, %14,9'u (21 kişi) çalışan olarak tespit edilmiştir. Sandalyede oturma şeklinin ergonomiye uygunluğuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p=0,033 > 0,005$) (Tablo 2).

Kayseri'deki mimarlık bürolarında işveren ve çalışanların sandalye kullanımına yönelik bulgular değerlendirildiğinde; katılımcıların yüksek oranda ergonomiye uygun koşullarda oturma elemanı kullandığı görülmüştür (Resim 6-7). Elde edilen verilerde, işveren ve çalışanların sandalye kullarımlarındaki oranların birbirine yakın olduğu gözlemlenmiştir. Sorular genel olarak değerlendirildiğinde büro çalışanlarının sandalye kullanımında ayak desteği kullanımını çoğunlukla tercih etmediği tespit edilmiştir. Sandalyenin sırt bölgesinin açısının değişimi, kolçak yüksekliğinin ayarlanması, omurga problemlerine karşı destekleyici eleman kullanımı gibi durumlarda katılımcıların önemli bir kısmının sandalyesini yetersiz bulduğu gözlemlenmiştir. Bu sorulardan elde edilen verilerde çalışanlarda sandalyeyi yetersiz bulma oranının işverenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Resim 5, 6 ve 7. Ergonomik çalışma ve ergonomik sandalye.

Kayseri'deki mimarlık bürolarında işveren ve çalışanların sandalye kullanımına yönelik bulgular değerlendirildiğinde; katılımcıların yüksek oranda ergonomiye uygun koşullarda oturma elemanı kullandığı görülmüştür. Elde edilen verilerde, işveren ve çalışanların sandalye kullarımlarındaki oranların birbirine yakın olduğu gözlemlenmiştir. Sorular genel olarak değerlendirildiğinde büro çalışanlarının sandalye kullanımında ayak desteği kullanımını çoğunlukla tercih etmediği tespit edilmiştir. Sandalyenin sırt bölgesinin açısının değişimi, kolçak yüksekliğinin ayarlanması, omurga problemlerine karşı destekleyici eleman kullanımı gibi durumlarda katılımcıların önemli bir kısmının sandalyesini yetersiz bulduğu gözlemlenmiştir. Bu sorulardan elde edilen verilerde çalışanlarda sandalyeyi yetersiz bulma oranının işverenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Kayseri Mimarlık Büroları Sandalye Kullanımına Yönelik Analiz Sonuçları

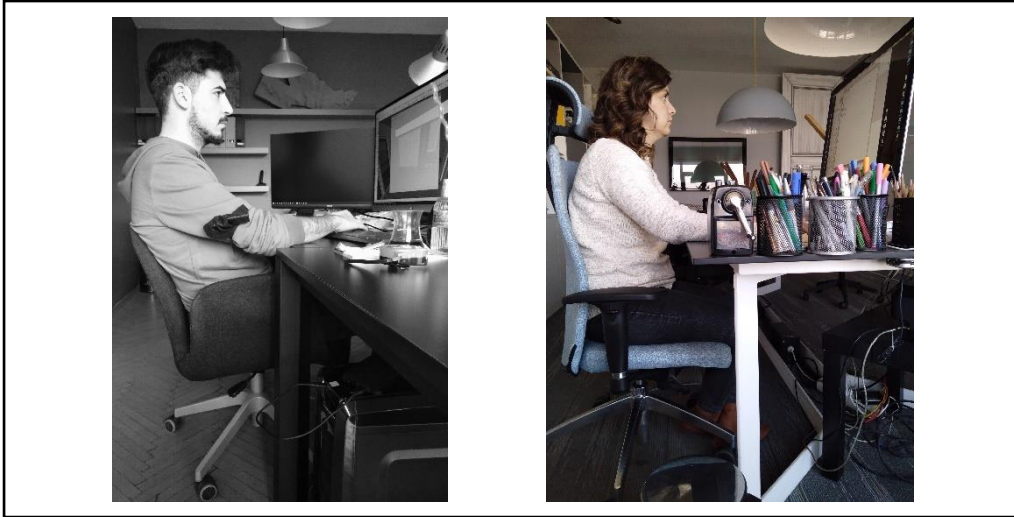
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	p
Masa ve sandalye arasındaki mesafe durumu	% İşveren (n)/	%24,8(35)/	%18,4(26)/	%0(0)/	%0,7(1)/	%0(0)/	0,679
	% Çalışan (n)	%29,1(41)	%24,1(34)	%0(0)	%2,1(3)	%0,7(1)	
	Toplam	%53,9 (76)	%42,6 (60)	%0 (0)	%2,8 (4)	%0,7 (1)	
Sandalyenin ölçülerinin uygunluğu	% İşveren (n)/	%25,5(36)/	%18,4(26)/	%0(0)/	%0(0)/	%0(0)/	0,348
	% Çalışan (n)	%28,4(40)	%26,2(37)	%1,4(2)	%0(0)	%0(0)	
	Toplam	%53,9 (76)	%44,7 (63)	%1,4 (2)	%0 (0)	%0 (0)	
Sandalyenin yüksekliği ayarlanabilme durumu	% İşveren (n)/	%27,7(39)	%16,3(23)/	%0(0)/	%0(0)/	%0(0)/	0,429
	% Çalışan (n)	%31,2(44)	%22,7(32)	%0,7(1)	%1,4(2)	%0(0)	
	Toplam	%58,9 (83)	%39 (55)	%0,7 (1)	%1,4 (2)	%0 (0)	
Sandalye sırt bölgesinin açılışına izin verme durumu	% İşveren (n)/	%23,4(33)/	%13,5(19)/	%1,4(2)/	%5(7)/	%0,7(1)/	0,059
	% Çalışan (n)	%22,7(32)	%14,2(20)	%8,5(12)	%6,4(9)	%4,3(6)	
	Toplam	%46,1 (65)	%27,7 (39)	%9,9 (14)	%11,3 (16)	%5 (7)	
Sandalyenin kolçak yüksekliğinin ayarlanması	% İşveren (n)/	%18,4(26)/	%12,1(17)/	%1,4(2)/	%6,4(9)/	%5,7(8)/	0,399
	% Çalışan (n)	%15,6(22)	%19,1(27)	%1,4(2)	%7,8(11)	%12,1(17)	
	Toplam	%34 (48)	%31,2 (44)	%2,8 (4)	%14,2 (20)	%17,7 (25)	
Sandalyede destekleyici elemanlar bulunması	% İşveren (n)/	%15,6(22)/	%6,4(9)/	%5,7(8)/	%13,5(19)/	%2,8(4)/	0,470
	% Çalışan (n)	%16,3(23)	%9,2(13)	%8,5(12)	%13,5(19)	%8,5(12)	
	Toplam	%31,9 (45)	%15,6 (22)	%14,2 (20)	%27 (38)	%11,3 (16)	
Sandalye kullanımında ayak desteği kullanılması	% İşveren (n)/	%9,2(13)/	%6,4(9)/	%1,4(2)/	%19,1(27)/	%7,8(11)/	0,042
	% Çalışan (n)	%5(7)	%9,9(14)	%5(7)	%17,7(25)	%18,4(26)	
	Toplam	%14,2 (20)	%16,3 (23)	%6,4 (9)	%36,9 (52)	%26,2 (37)	
Sandalyede oturma şeklinin ergonomiye uygunluğu	% İşveren (n)/	%21,3(30)/	%12,8(18)/	%7,8(11)/	%0,7(1)/	%1,4(2)/	0,033
	% Çalışan (n)	%13,5(19)	%20,6(29)	%14,9(21)	%4,3(6)	%2,8(4)	
	Toplam	%34,8 (49)	%33,3 (47)	%22,7 (32)	%5 (7)	%4,3 (6)	

Anket çalışması kapsamında, bilgisayar kullanımına yönelik sorulara da yer verilmiştir. Bilgisayar ekranındaki görüntü kalitesi ve yazı boyutunun yeterliliğinde; katılımcıların %92,2'si (130 kişi) ekran kalitesini yeterli bulduğunu belirtmiştir. Bilgisayarını bu konuda yeterli bulanların %39,7'si (56 kişi) işveren, %52,5'i (74 kişi) çalışandır. Ekran kalitesini yetersiz bulan katılımcı sayısının az olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %3,5'i (5 kişi) ekran kalitesini yetersiz bulmuştur. Bunların %1,4'ü (2 kişi) işveren, %2,1'i (3 kişi) çalışandır. Anketi yanıtlayanların %4,3'ü (6 kişi) ekrandaki yazı boyutu ve görüntü kalitesinin yeterliliği konusunda kararsızlığını dile getirmiştir. Bu konuda kararsız olanların %2,8'i (4 kişi) işveren, %1,4'ü (2 kişi) ise çalışandır. Bilgisayar ekranındaki görüntü kalitesi ve yazı boyutunun yeterliliğinin sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark yoktur ($p=0,286 > 0,005$) (Tablo 3). Ekranın pencereye göre doğru konumda bulunma durumunda katılımcıların %80,8'i (114 kişi) ekranının pencere önünde bulunmadığını yani doğru konumda yer aldığını belirttiği görülmüştür. Bu yanıt verenlerin %31,2'si (44 kişi) işveren, %49,7'si (70 kişi) çalışandır. Katılımcıların %13,5'i (19 kişi) ekranının pencere önünde bulunduğunu dolayısıyla yanlış konumda yer aldığını belirtmiştir. Bu yanıt verenlerin %9,2'si (13 kişi) işveren, %4,2'si (6 kişi) çalışandır. Katılımcıların %5,7'si (8 kişi), ekranın doğru konumda bulunmasında nelerin etken olduğunu bilmemesinden dolayı bu soruda kararsızlığını dile getirdiği görülmüştür. Kararsız olanların %3,5'i (5 kişi) işveren, %2,1'i (3 kişi) çalışandır. Ekranın

pencereye göre doğru konumda bulunmasına yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p= 0,011 > 0,005$) (Tablo 3).

Ekran ile kullanıcı arasında gerekli olan 50-70 cm mesafe bulunmasına yönelik sorulan soruda; katılımcıların %86,2'si (123 kişi) ekran ile arasında yeterli uzaklığın bulunduğunu belirtmiştir (Resim 9). Bunu belirtenlerin %39,7'si (56 kişi) işveren, %47,5'i (67 kişi) çalışandır. Katılımcıların %4,9'u (7 kişi) ekran ile arasındaki mesafenin az olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %7,8'i (11 kişi) bu soruda kararsız kalmıştır. Kararsız olanların %3,5'i (5 kişi) işveren, %4,3'ü (6 kişi) çalışandır. Ekran ile kullanıcı arasında gerekli olan 50-70 cm mesafe bulunmasına yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark yoktur ($p= 0,524 > 0,005$) (Tablo 3).

Bilgisayar başında dört saatten fazla aralıksız çalışma durumu incelendiğinde; katılımcıların %47,5'i (67 kişi) aralıksız çalıştığını belirtmiştir. Bu yanıtı verenlerin %24,1'i (34 kişi) işveren, %23,4'ü (33 kişi) çalışandır. Katılımcıların %35,5'i (50 kişi) molalar vererek çalıştığını belirtmiştir. Bunu belirtenlerin %14,9'u (21 kişi) işveren, %20,6'sı (29 kişi) çalışandır. Ankete katılanların %17'si (24 kişi) bu soruda kararsızlığını dil getirmiştir. Kararsız olanların %5'i (7 kişi) işveren, %12,1'i (17 kişi) çalışandır. Bilgisayar başında dört saatten fazla aralıksız çalışma durumuna yönelik soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p= 0,422 > 0,005$) (Tablo 3). Buradaki verilere göre katılımcıların bilgisayar karşısında çoğunlukla ergonomiye uygun çalıştığı görülmüştür.

Resim 8 ve 9. Ekranın göz hizasında yer alması ve doğru mesafede kullanımı.

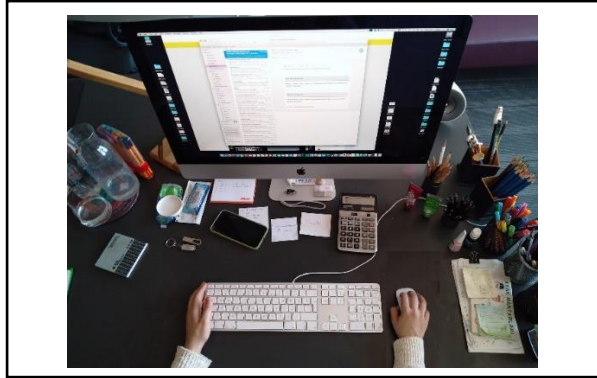
Tablo 3. Kayseri Mimarlık Büroları Bilgisayar Kullanımına Yönelik Analiz Sonuçları

		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	p
Ekrandaki görüntü kalitesi-yazı boyutunun yeterliliği	% İşveren (n)/ % Çalışan (n) Toplam	%24,8(35)/ %25,5(36) %50,4 (71)	%14,9(21)/ %27(38) %41,8 (59)	%2,8(4)/ %1,4(2) %4,3 (6)	%1,4(2)/ %2,1(3) %3,5 (5)	%0(0)/ %0(0) %0 (0)	0,286
Ekranın pencereye göre konumunun doğruluğu	% İşveren (n)/ % Çalışan (n) Toplam	%19,9(28)/ %20,6(29) %40,4 (57)	%11,3(16)/ %29,1(41) %40,4 (57)	%3,5(5)/ %2,1(3) %5,7 (8)	%5,7(8)/ %3,5(5) %9,2 (13)	%3,5(5)/ %0,7(1) %4,3 (6)	0,011

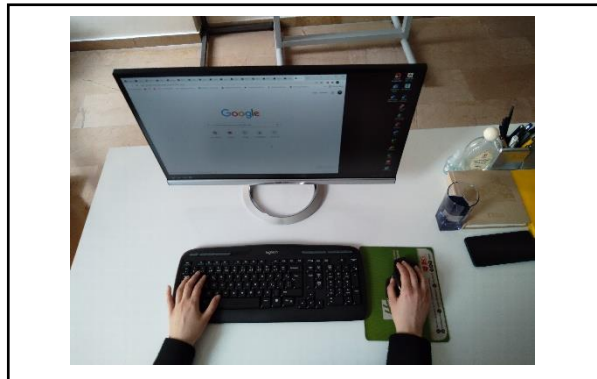
Tablo 3 devamı.

Ekranın tepe noktasının doğru konumda olması	% İşveren (n)/	%14,9(21)/	%18,4(26)/	%6,4(9)/	%1,4(2)/	%2,8(4)/	0,496
	% Çalışan (n)	%19,1(27)	%23,4(33)	%5,7(8)	%5,7(8)	%2,1(3)	
	Toplam	%34 (48)	%41,8 (59)	%12,1 (17)	%7,1 (10)	%5 (7)	
Ekran-kullanıcı arasında yeterli mesafe bulunması	% İşveren (n)/	%23,4(33)/	%16,3(23)/	%3,5(5)/	%0,7(1)/	%0(0)/	0,524
	% Çalışan (n)	%25,5(36)	%22(31)	%4,3(6)	%2,8(4)	%1,4(2)	
	Toplam	%48,9 (69)	%38,3 (54)	%7,8 (11)	%3,5 (5)	%1,4 (2)	
Bilgisayar başında dört saatten fazla molasız çalışma	% İşveren (n)/	%14,9(21)/	%9,2(13)/	%5(7)/	%10,6(15)/	%4,3(6)/	0,422
	% Çalışan (n)	%14,2(20)	%9,2(13)	%12,1(17)	%16,3(23)	%4,3(6)	
	Toplam	%29,1 (41)	%18,4 (26)	%17 (24)	%27 (38)	%8,5 (12)	

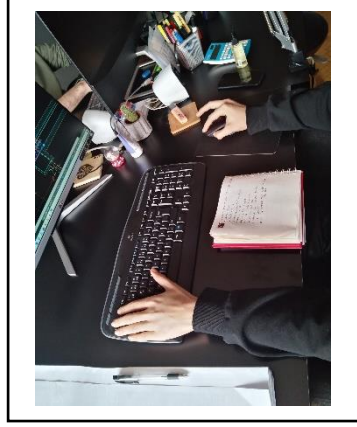
Kayseri'deki mimarlık bürolarında işveren ve çalışanların bilgisayar kullanımına yönelik bulgular değerlendirildiğinde; bilgisayar kullanımlarında işverenler ve çalışanların yüksek oranda ergonomiye uygun çalıştığı gözlemlenmiştir. Çalışanlarda ergonomiye uygun koşullarda bilgisayar kullanımının işverenlere oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bulgular incelendiğinde; Kayseri'deki mimarlık bürolarında işveren ve çalışanların %47,5'i (67 kişi) bilgisayar başında dört saatten fazla aralıksız çalıştığını belirtmiştir. İşveren ve çalışanların %52,5'i (74 kişi) ise dört saatten fazla aralıksız çalışma konusunda kararsızlığını veya katılmadığını dile getirmiştir. Buradaki oranlara bakıldığında katılımcıların neredeyse yarısının mola vermeden uzun süre bilgisayar başında çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu da diğer sonuçlar arasında ciddi bir oran olarak karşılaşılan bir durumdur. Aralıksız çalışma konusu dışında diğer kriterlerde büro çalışanlarının ergonomiye uygun koşullarda çalıştığı tespit edilmiştir.

Resim 10. Ekrandan ayrı klavye-mouse yerleşimi.

Resim 11. Bileklerin zemine paralel olma durumu.

Resim 12. Klavye-mouse yanlış kullanımı.

Anket çalışması kapsamında son olarak klavye, mouse ve ekipman kullanımına yönelik sorulara yer verilmiştir. Klavyenin ekrandan ayrı ve hareketli düzende olma durumunun sorulduğu soruda; katılımcıların %87,3'ü (123 kişi) klavyesinin hareketli düzende olduğunu belirtmiştir (Resim 10). Bunların %40,4'ü (57 kişi) işveren, %46,8'i (66 kişi) ise çalışandır. Katılımcıların %11,4'ü (16 kişi) laptop kullanımından dolayı klavyesinin ekrandan ayrı hareket etmediğini belirtmiştir. Bu yanıtı verenlerin %3,5'i (5 kişi) işveren, %7,8'i (11 kişi) çalışandır. Katılımcıların %1,4'ü (2 kişi) bu konuda kararsız olduğunu ifade etmiştir. Klavyenin ekrandan ayrı ve hareketli düzende olma durumuna yönelik soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p= 0,416 > 0,005$) (Tablo 4). Klavyedeki tuşların mat ve okunaklı olma durumu incelendiğinde; katılımcıların %96,5'i (136 kişi) tuşların mat ve okunaklı olduğunu ifade etmiştir. Bu yanıtı verenlerin %42,6'sı (60 kişi) işveren, %53,9'u (76 kişi) çalışandır. Klavyedeki tuşların okunaklı olmadığını belirten katılımcı yoktur. Klavye tuşlarının durumu konusunda kararsız olan kişilerin oranı %3,5'tir (5 kişi). Bunların %1,4'ü (2 kişi) işveren, %2,1'i (3 kişi) çalışandır. Klavyedeki tuşların mat ve okunaklı olma durumuna yönelik soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark yoktur ($p= 0,689 > 0,005$) (Tablo 4).

Klavye kullanımında bileklerin zemine paralel olma durumunda; katılımcıların %87,9'u (124 kişi) klavye kullanırken bileklerinin zemine paralel olduğunu dile getirmiştir (Resim 11). Bunlardan %40,4'ü (57 kişi) işveren, %47,5'i (67 kişi) ise çalışandır. Katılımcılardan hiç biri klavye kullanımında bileklerinin zemine paralel olmadığını belirtmemiştir. Anketi yanıtlayanların %12,1'i (17 kişi) klavye kullanımında bileklerinin konumunda kararsız olduğunu dile getirmiştir (Resim 12). Klavye kullanımında bileklerin zemine paralel olma durumuna yönelik soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p= 0,265 > 0,005$) (Tablo 4). Mouse ve klavyenin yan yana ve aynı yükseklikte bulunma durumunda katılımcıların %97,2'si (137 kişi) mouse ve klavyesinin yan yana ve aynı seviyede bulunduğunu belirtmiştir. Bu yanıtı verenlerin %41,8'i (59 kişi) işveren, %55,3'ü (78 kişi) çalışandır. Katılımcıların hiç biri bu soruya olumsuz yanıt vermemiştir. Anketi yanıtlayanların %2,8'i (4 kişi) bu soruda kararsızlığını dile getirmiştir. Kararsız olanların %2,1'i (3 kişi) işveren, %0,7'si (1 kişi) ise çalışandır. Mouse ve klavyenin yan yana ve aynı yükseklikte bulunma durumuna yönelik soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p= 0,375 > 0,005$) (Tablo 4).

Klavyenin ön tarafında bilekler için özel destek eleman kullanılmasında; katılımcıların %31,9'u (45 kişi) bilekler için özel destek eleman kullandığını belirtmiştir. Bunu belirtenlerin %16,3'ü (23 kişi) işveren, %15,6'ı (22 kişi) çalışandır. Katılımcıların %62,4'ü (88 kişi) bilekler için özel bir destek elemana ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Bu yanıtı verenlerin %26,2'si (37 kişi) işveren, %36,2'si (51 kişi) çalışandır. Anketi yanıtlayanların %5,7'si (8 kişi) bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Kararsız olanların %1,4'ü (2 kişi) işveren, %4,3'ü (6 kişi) çalışandır. Klavyenin ön tarafında bilekler için özel destek eleman kullanma durumuna yönelik soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark yoktur ($p=0,640>0,005$) (Tablo 4). Büroda doküman tutucu kullanımı incelendiğinde; katılımcıların %56,1'i (79 kişi) doküman tutucu kullandıklarını belirtmiştir. Bu yanıtı verenlerin %28,3'ü (40 kişi) işveren, %27,6'sı (39 kişi) çalışandır. Katılımcıların %34'ü (48 kişi) doküman tutucu kullanmadığını belirtmiştir. Kullanmayanların %12,8'i (18 kişi) işveren, %21,3'ü (30 kişi) çalışandır. Katılımcıların %9,9'u (14 kişi) doküman tutucu hakkında fikirlerinin olmadığını belirterek kararsız olduklarını ifade etmiştir. Kararsız olanların %2,8'i (4 kişi) işveren, %7,1'i (10 kişi) ise çalışandır. Doküman tutucu kullanımına yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=0,293>0,005$) (Tablo 4). Yazıcı, fotokopi vb. diğer ekipmanların kolay ulaşılabilecek konumda bulunmasında katılımcıların %92,9'u (131 kişi) ekipmanların aynı odada bulunduğunu ve kolaylıkla ulaşabildiklerini belirtmiştir. Bu yanıtı verenlerin %41,8'i (59 kişi) işveren, %51,1'i (72 kişi) çalışandır. Katılımcıların %3,5'i (5 kişi) ekipmanların bazılarının çalışma ortamından farklı bir odada bulunduğunu belirtmiştir. Bu yanıtı verenlerin %0,7'si (1 kişi) işveren, %2,8'i (4 kişi) çalışandır. Katılımcıların %3,5'i (5 kişi) bu konuda kararsızlığını dile getirmiştir. Kararsız olanların %1,4'ü (2 kişi) işveren, %2,1'i (3 kişi) ise çalışandır. Yazıcı, fotokopi vb. diğer ekipmanların kolay ulaşılabilecek mesafede bulunma durumuna yönelik sorulan soruda, işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p=0,536>0,005$) (Tablo 4).

Tablo 4. Kayseri Mimarlık Büroları Ekipman Kullanımına Yönelik Analiz Sonuçları

		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	p
Klavyeniz ekrandan ayrı ve hareketli düzende olması	% İşveren (n)/	%26,2(37)/	%14,2(20)/	%0(0)/	%2,1(3)/	%1,4(2)/	0,416
	% Çalışan (n)	%26,2(37)	%20,6(29)	%1,4(2)	%5(7)	%2,8(4)	
	Toplam	%52,5 (74)	%34,8 (49)	%1,4 (2)	%7,1 (10)	%4,3 (6)	
Klavyedeki tuşların mat ve okunaklı olması	% İşveren (n)/	%27,7(39)/	%14,9(21)/	%1,4(2)/	%0(0)/	%0(0)/	0,689
	% Çalışan (n)	%31,2(44)	%22,7(32)	%2,1(3)	%0(0)	%0(0)	
	Toplam	%58,9 (83)	%37,6 (53)	%3,5 (5)	%0 (0)	%0 (0)	
Klavye kullanımında bileklerin doğru konumu	% İşveren (n)/	%24,1(34)/	%16,3(23)/	%3,5(5)/	%0(0)/	%0(0)/	0,265
	% Çalışan (n)	%24,1(34)	%23,4(33)	%8,5(12)	%0(0)	%0(0)	
	Toplam	%48,2 (68)	%39,7 (56)	%12,1 (17)	%0 (0)	%0 (0)	
Klavye-mouse aynı hizada ve yükseklikte bulunması	% İşveren (n)/	%26,2(37)	%15,6(22)/	%2,1(3)/	%0(0)/	%0(0)/	0,375
	% Çalışan (n)	%31,9(45)	%23,4(33)	%0,7(1)	%0(0)	%0(0)	
	Toplam	%58,2 (82)	%39 (55)	%2,8 (4)	%0 (0)	%0 (0)	
Klavye önünde bilekler için özel destek eleman durumu	% İşveren (n)/	%9,2(13)/	%7,1(10)/	%1,4(2)/	%15,6(22)/	%10,6(15)/	0,640
	% Çalışan (n)	%7,8(11)	%7,8(11)	%4,3(6)	%22,7(32)	%13,5(19)	
	Toplam	%17 (24)	%14,9 (21)	%5,7 (8)	%38,3 (54)	%24,1 (34)	
Doküman tutucu kullanımı	% İşveren (n)/	%18,4(26)/	%9,9(14)/	%2,8(4)/	%7,8(11)/	%5(7)/	0,293
	% Çalışan (n)	%17(24)	%10,6(15)	%7,1(10)	%16,3(23)	%5(7)	
	Toplam	%35,5 (50)	%20,6 (29)	%9,9 (14)	%24,1 (34)	%9,9 (14)	
Ekipmanların ulaşılabilecek mesafede olma durumu	% İşveren (n)/	%23,4(33)/	%18,4(26)/	%1,4(2)/	%0,7(1)/	%0(0)/	0,536
	% Çalışan (n)	%23,4(33)	%27,7(39)	%2,1(3)	%1,4(2)	%1,4(2)	
	Toplam	%46,8 (66)	%46,1 (65)	%3,5 (5)	%2,1 (3)	%1,4 (2)	

Kayseri'deki mimarlık bürolarında işveren ve çalışanların klavye, mouse ve ekipman kullanımına yönelik bulgular değerlendirildiğinde; işveren ve çalışanların büyük çoğunluğunun ergonomiye uygun ekipman kullandığını belirttiği gözlemlenmiştir. Fakat işverenlerde bu oran çalışanlara göre daha fazladır. Klavye kullanımında bilekler için özel destek eleman kullanılmasına yönelik elde edilen bulgularda işveren ve çalışanların yüksek oranda destek eleman kullanmadığını ifade ettiği görülmüştür. Ekipman kullanımının ergonomiye uygunluğunu tespit etmeyi amaçlayan diğer sorularda katılımcıların yüksek oranda olumlu yanıtlar verdiği belirlenmiştir.

Kayseri mimarlık alanında önemli potansiyelleri bulunan gelişmelere açık bir kenttir. Bu durum bürolara da yansımaktadır. İilde 139 büro tescili bulunmaktadır. 1346 üyenin aktif olarak çalıştığı bu bürolarda alan çalışması yapılarak anket sorularının yanıtlanması istenmiştir. Çalışmada 56 büroda, 141 çalışandan yanıtlar alınmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan anketi yanıtlayan katılımcıların %44'ü (62 kişi) işveren, %56'sı (79 kişi) ise çalışanlardan oluşmaktadır. 141 çalışandan %79'u (112 kişi) mimar, %14'ü (19 kişi) inşaat mühendisi, %7'si (10 kişi) ise teknikerdir.

Ziyaret edilen büroların %75'i şehir merkezinde bulunmaktadır. Şehir merkezi olarak nitelendirilen Cumhuriyet Meydanı çevresinde büro yoğunluğunun fazla olmasında erişilebilirliğin kolay ve yoğunluğun fazla olması gibi nedenler etken olmaktadır. Anket yanıtları alınan büroların büyük çoğunluğu şehir merkezinde bulunan iş merkezlerinde yer almaktadır. Bürolarda genellikle 1'i işveren, 2'si çalışan olmak üzere 3 kişi çalışmaktadır. Büroların bir kısmında şantiye işleri aktif yürütüldüğü için bazı çalışanlara ulaşılammıştır. İş merkezlerinde bulunan mimarlık bürolarında, çalışma ortamının genel bir iş yeri olması sebebi ile mimari büro olma konusunda farklılığın olmadığı görülmüştür. Örneğin fotokopi, yazıcı ve ekipmanların odaya sığmamasından dolayı başka bir odada bulunduğu, bu durumunda işleri yavaşlattığı görülmüştür. Mimari çalışmalar gereği büyük masalara ihtiyaç duyulan mimarlık bürolarında odanın en boy oranının pencerelere göre doğru tasarlanmamış olması bazı bürolarda bilgisayarın pencere önünde konumlandırılmasına neden olarak İSG'yi olumsuz etkilediği görülmüştür. Aynı büro içerisinde birden fazla ofisin yer aldığı mimari ofislerde ise mimari çalışmalar için tek bir odanın kullanılması, çalışanların aynı ortamda aynı anda bulunması, gürültülü bir ortam oluşmasına neden olmuştur. İş merkezlerinde yer alan mimari ofislerin bazılarında çalışma alanının metrekare bakımından yetersiz ve bu nedenle bir kişinin çalıştığı bürolar olduğu, iş merkezlerinde yer alan bazı bürolarda ise çalışmaların daha geniş çalışma ortamında gerçekleştirildiği görülmüştür. Misafirler için oturma alanlarının yer aldığı, geniş açıklıklı alanların hem çalışanlar hem de büro ziyaretçileri için yeterli ve temiz alanlar oluşturduğu görülmüştür. Mimari büroların bulunduğu bazı iş merkezlerinin çok eski olmasının büro ortam kalitesine yansıdığı hissedilmektedir. Yakın zamanda yapılan iş merkezlerinde bulunan mimari bürolar mekân olarak büyük ve gerekli koşulları içerisinde barındırmaktadır. İş merkezlerinin yanı sıra binaların zemin katlarında binadan ayrı kullanımı olan mimari bürolar da gözlemlenmiştir. Doğal ışık açısından yetersiz olan bürolarda yapay aydınlatmanın yoğun olduğu tespit edilmiştir. Aydınlatmaya ek olarak dekor amaçlı kullanımın olduğu da görülmüştür.

Sonuç

Gelişen teknoloji koşullarıyla her alanda olduğu gibi çalışma hayatında da önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu durumun olumlu olduğu kadar olumsuz etkileri de görülmüştür. İSG açısından bazı olumsuzluklar yaşanması buna örnek verilebilmektedir. Sanayi dönemiyle artan farklı iş kollarıyla beraber meslek hastalıkları ve iş kazaları da çeşitlenmiştir. Bu gibi durumlar İSG'ye yönelik önlemlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. İSG çalışmalarının amacı, çalışanların sağlığını koruyarak yüksek performans ve verimde çalışmasını sağlamaktır. Sanayi çağıyla İSG faaliyetleri aynı hızda ilerleyemediği için uzun yıllar İSG konusunda yeterli çalışmalara yer verilememiştir. 1900'lü yıllardan sonra gerçekleşen bilimsel çalışmalarla İSG konusuna daha fazla önem verilmiştir. Özellikle AB, İSG alanında ayrıntılı ve geniş bir mevzuata sahiptir. Türkiye'de ise İSG ile ilgili ilk çalışmalar sanayileşmeyle birlikte yasal mevzuat uygulamaya girmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ise düzenlemeler devam etmiş, AB'ye üyelik sürecinde de kanunlarla AB standardına ulaşılması hedeflenmiştir. Günümüzde de İSG, yasa ve mevzuatlarla önemini korumaktadır.

Ergonomi, çalışma alanlarında kullanıcıları olumsuz etkileyen her türlü tehlikeli durumları önlemek ya da iyileştirmek adına yapılan çalışmalar bütünüdür. Ergonominin temel amacı çalışan ve çalışma alanı arasındaki uyumu ve insan ölçülerine uygun ekipman kullanımını sağlamaktır. Ergonomi ve İSG arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Ergonomi ile çalışma ortamlarındaki olumsuzlukları gidererek çalışma ortamında İSG'yi sağlamak mümkündür. Yaşamın önemli bir kısmının çalışma ortamlarında sürdürülmesi nedeniyle ergonominin dikkate alınması önem kazanmaktadır. Tüm büro çalışanlarında uzun süre masa başında çalışmaların yaygın olduğu görülse de bu durum mimarlık büroları çalışanlarında daha fazla görülmekte bu nedenle çalışanların ergonomiye uygun koşullarda çalışmalarını sürdürmesi gerekmektedir. Bürolar az tehlikeli sınıfta yer alsa da ergonomi açısından önemli riskleri içerisinde barındırmaktadır. Dikkate alınmadığı sürece ciddi sonuçlar doğurabilecek olumsuz koşulları önlemek için ergonominin çalışma ortamlarında yaygınlaştırılması gerekmektedir. Mimari büro çalışmalarında İSG'yi sağlamak için ergonomiye uygun koşullarda çalışılması önemlidir. Yoğun iş temposunda aynı pozisyonda uzun süre hareketsiz çalışan mimari büro çalışanlarının başta kas ve iskelet sistemi rahatsızlıkları olmak üzere pek çok tehlikeli durumla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ergonomiye uygun koşullarda çalışmak adına yapılacak çeşitli düzenlemeler ile tehlikeli durumların önüne geçilebilmektedir.

Ergonomi ile iş ortamlarındaki olumsuzları gidermek ve İSG'nin amaçlarına ulaşmak mümkün olmaktadır. İnsan sağlığını korumayı hedefleyen ergonomi bilimi, insanın en çok faaliyet gösterdiği alanlarda etkindir. Hayatın büyük bölümünün çalışma alanlarında geçmesi çalışma alanlarındaki ergonominin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle mimarların zamanının büyük kısmını masa başında, bilgisayar karşısında geçirdiği bilindiği için bürolardaki ergonomi koşullarının dikkate alınması gerekmektedir. Mimari bürolardaki ergonomi, çalışanın sağlığını ve güvenliğini sağlamaya yönelik faaliyetler içererek performans ve verimi arttırmayı hedeflemektedir. Tüm büro faaliyetlerinin sürdürüldüğü çalışma alanlarında çalışanlarda, zamanın büyük kısmını masa başında oturarak geçirmesi nedeniyle bazı rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Ergonomi yönünden yetersizlikler, eksiklikler bürolarda karşılaşılan en önemli tehlikeler olarak görülmektedir. Ergonomiye uygun çalışma

koşulları içermeyen büro ortamlarında; baş ağrısı, yorgunluk, unutkanlık, halsizlik, göz rahatsızlıkları, işitme sorunları, kas iskelet rahatsızlıkları gibi sağlık problemleri yaşanmaktadır. Dikkate alınmadığı sürece ciddi sonuçlar doğurabilecek olumsuz koşulları önlemek için ergonominin çalışma ortamlarında yaygınlaştırılması gerekmektedir. Sadece ergonominin dikkate alındığı çalışma ortamlarının oluşturulması yeterli olmayacaktır. Buna ek olarak çalışanların bilinçlendirilmesi ve belirli aralıklarla denetlenmesi gerekmektedir. Bürolarda tercih edilen ekipmanların seçimindeki hatalar, çalışanların konuyla ilgili bilgi düzeyi ve çalışan eğitimindeki eksiklikler çalışma alanını ciddi anlamda etkilemektedir. Planlama, tasarım, çizim, maket, teknik belgeler ve şartnameler hazırlanması gibi çalışmaların yürütüldüğü mimarlık bürolarında çalışanların ergonomiye uygun koşullarda faaliyetlerini sürdürmesi, İSG açısından büyük öneme sahiptir.

1980'li yıllardan günümüze gelinceye kadar büyük bir değişime uğrayan mimari büroların, teknolojinin de etkisiyle bilgisayarın aktif olarak kullanıldığı çalışma alanlarına dönüşmesi bürolarda çalışma şartlarının ve kullanılan ekipmanların neredeyse tamamen değişmesine neden olmuştur. Günümüzdeki mimarlık bürolarına bakıldığında en sık kullanılan ekipmanların sandalye, masa, klavye, mouse ve bilgisayar olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında seçilen çalışma istasyonu buradaki ekipmanları içeren çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Mimari bürolarda ergonomi, çalışma istasyonunda yer alan ekipmanların çalışanlara uygunluğunu kapsamaktadır. Mimari büroların işin doğası gereği diğer büro ortamlarından farkları da bulunmaktadır. Diğer bürolarda bilgisayar kullanımı yaygın olsa da evraklarla çalışmalar da yoğun olarak devam etmektedir. Fakat mimari bürolarda çalışmaların neredeyse tamamı bilgisayarlar üzerinden yürütülmektedir. Proje tasarımı ve sunumlarında bilgisayar kullanımı pratik ve önemli olduğu için çalışmaların tamamı masa başında, bilgisayar karşısında oturarak geçirilmektedir. Bu durumun uzun süreli oturarak çalışmalarda da ergonomi yönünden bazı sağlık sorunlarına, diğer bürolara oranla daha fazla sebep olacağı öngörülmektedir. Ergonomi açısından mevcutta ise diğer bürolar ile mimari bürolarda aynı koşulların geçerli olduğu görülmektedir. Mimari bürolarda aynı pozisyonda uzun süre yürütülen çalışmalar daha fazla olduğu için çalışma ortamında karşılaşılan ergonomiye bağlı rahatsızlıkların sıklığı dikkat çekici olacaktır. Bu nedenle mimari bürolarda da ergonomiye uygun koşullarda çalışılması önemlidir. Ergonominin dikkate alınmasıyla, çalışma ortamlarında konfor sağlanarak verimlilik arttırılmaktadır. Bürolarda verimliliği etkileyen birçok etmen olmasına karşın en önemlisinin büro ekipmanları olduğu görülmektedir. Bu nedenle büro mobilyalarının ergonomik ve fiziksel özelliklerinin insan vücuduna uygun olması gerekmektedir. Literatürde mimarlık bürolarında ekipman kullanımına yönelik herhangi bir çalışmanın bulunmaması böyle bir çalışmayı gerektirmiştir. Makale kapsamında mimari bürolarda, İSG açısından ergonominin mevcut durumuna yönelik tespitler yapılmıştır.

İSG ve ergonominin öneminin farkında olunması, bu kavramlara dikkat edilerek çalışmaların yürütülmesi; çalışan sağlığının korunması ve iş performansının arttırılması açısından önemlidir. Türkiye'de İSG ve ergonomiye yönelik pek çok çalışma mevcut olsa da mimari bürolarda ergonominin mevcut durumunu tespit etmeye yönelik yapılan herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Kayseri'deki mimarlık bürolarında ergonominin mevcut durumunu gözlemlemek amacıyla bu çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Kayseri ilinin mimarlık alanında önemli bir konumda yer alması alan çalışması olarak seçilmesinde etken olmuştur. Mimarlar Odası Kayseri Şubesi verileri ve çeşitli istatistik

analizleri ile örneklem sayısına karar verilerek alan çalışmasının gerçekleştirileceği büro sayısı belirlenmiştir. Anket çalışmasında mimarlık bürolarında masa, sandalye, bilgisayar, klavye, mouse ve ekipman kullanımlarına yönelik sorulara yer verilerek ergonominin mevcut durumunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Sorulara karar verilirken literatürdeki çalışmalar ve İSG'ye uygun bürolar için gereklilikler dikkate alınmıştır. Bürolarda çalışma pozisyonunun anket sonuçlarında anlamlı bir fark oluşturma durumu incelenmiştir. Tüm sonuçlarda $p>0,005$ olduğu için tüm verilerde işveren ve çalışanlar arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kayseri'de yapılan alan çalışması kapsamında mimarlık bürolarında işveren ve çalışanlara yönelik bulgular ele alınmıştır. Analizler sonucunda işveren ve çalışan olma durumunun sonuçlarda anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Mimarlık büro çalışanlarının ve işverenlerinin genel anlamda İSG ve ergonomi konusunda bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Kayseri mimarlık bürolarında ergonomiye uygun masa, sandalye, bilgisayar, klavye, mouse ve ekipman kullanımının büyük oranda sağlandığı sonucuna varılmıştır.

Mimarlık bürolarında İSG'nin sağlanmasının sorumluluğu işverene aittir. Çalışanların sağlıklı bir ortamda çalışması, yüksek performans ve verimin sağlanması her iş faaliyetinde olduğu gibi mimarlık bürolarında da önemli bir konudur. Bu nedenle çalışanların İSG'ye uygun koşullarda çalışarak kaliteli ürünler ortaya koymasında işverenlere büyük sorumluluk düşmektedir. Büro faaliyetleri az tehlikeli sınıfta yer aldığından dolayı çalışanların İSG hakkındaki ciddiyetleri azalabilmektedir. Bu nedenle konuya gereken önem verilememektedir. Bu durumun önüne geçebilmek için işverenlerin çalışanlarına gerekli bilgilendirmeleri yapması, eğitimler düzenlemesi, uygun koşullarda çalışma durumunu denetlemesi ve gerekli düzenlemelerin devamını sağlaması gerekmektedir. Çalışanların İSG'ye uygun çalışılması teşvik edilmelidir. Çalışanların İSG ve ergonomiye uygun koşullarda çalışmasının denetlenmesinin sağlanması açısından bilgi düzeyinin yeterli olması gerekmektedir. İşverenlerin belirli aralıklarla çalışanlarına seminer ve eğitimler düzenlemesi önerilmektedir. Bürolarda kısa molalarda egzersizler yapılmadığı ve uzun süre aynı pozisyonda çalışıldığı gözlemlenmiştir. Bu konu büro çalışanları tarafından önemsiz görülse de dikkat edilmediği takdirde ciddi sağlık sorunlarına neden olmaktadır. İşverenler için bu durum çalışanlarında performans ve iş gücü kaybına neden olmaktadır. İşverenlerin konuya gereken önemi vermesi önerilmektedir. Çalışanların ergonomiye uygun ekipman kullanımının sağlanmasında işverene büyük sorumluluk düşmektedir. İşverenler çalışanlarına sağlıklı bir ortam sunarak İSG'ye uygun ekipmanları temin etmelidir. Mimari faaliyetleri yürütmek için gerekli araç ve gereçleri içerisinde barındıran büro koşullarını çalışanlara sunmak da işverenin yükümlülüğündedir. Çalışanların ölçülerine uygun sandalye kullanımının ve doğru duruşta çalışılmasının sağlanması gerekmektedir. Çalışanlara İSG ve ergonomiye uygun bir çalışma ortamı sunmak işverenin sorumluluğu olduğu gibi çalışanların kurallara uygun çalışma durumunun denetlenmesi de yine işverene aittir. Mimarlık bürolarında çalışanların ergonomi konusunda yeterli bilgi düzeyine sahip olduğu görülmüştür. İSG ve ergonomi eğitimlerini genellikle lisans eğitimlerinde aldıklarını belirten büro çalışanlarının meslek hayatlarında da kendilerine İSG kapsamında verilen eğitimleri içselleştirmeleri tavsiye edilmektedir. Ergonomiye uygun çalışma koşullarında özellikle bilgisayar ve sandalye kullanımlarında büro çalışanlarının daha dikkatli olması gerekmektedir. Çalışanların ekrana olan uzaklığının yeterli seviyede olması ve sandalyelerde ergonomiye uygun

oturması önerilmektedir. Çalışanlar her ne kadar kurallara uygun çalıştığını belirtse de bürolardaki gözlemlere göre işlerin yoğunluğundan dolayı ergonominin ihmal edildiği gözlemlenmiş, bu nedenle öneriye gerek duyulmuştur. Klavye ve mouse kullanımında bileklerin konumuna dikkat edilmesi de önemli bir konudur. Çalışanların büyük bir çoğunluğu bunun farkında olmadığı için bu çalışmayla doğru kullanımı öğrenmiştir. Çalışanların her şeyden önce kendi sağlığını düşünerek çalışma ortamındaki olumsuzlukların farkında olması ve işe uygun ortamda çalışması gerekmektedir. Masa ve sandalye kullanımında ekipmanlar arasındaki mesafenin çalışmaya elverişli olmamasında vücudun duruşunun ergonomiye uygun olmayıp çeşitli rahatsızlıklara neden olacağını bilerek bu duruma çalışanların dikkat etmesi önerilmektedir. Klavye ve mouse kullanımlarında ekipmanların yan yana ve aynı hizada konumlandırılması kolların gereksiz hareketini engelleyerek daha az yorulmayı sağlayacaktır. Ayrıca sık kullanılan diğer ekipmanların çalışma masasına yakın konumlandırılması çalışanların daha az enerji harcayarak verimli bir çalışma yürütmesini getirecektir. Çalışanların mimari büro faaliyetlerinde en çok kullandığı ekipman olan sandalye kullanımına dikkat etmesi de önemlidir. Uzun süre vakit geçirilen oturma elemanlarının ergonomiye uygun özelliklere sahip olması çalışanlar için önemli bir kriter olmalıdır. Bu konuda büronun eksik kaldığı yönlerde işverene gerekli bilgilerin verilmesi ise çalışanların sorumluluğundadır.

Çalışmada ergonominin mimari bürolardaki durumunun incelenmesi mimarlık alanında literatüre katkısı açısından önemlidir. Ergonominin mimari bürolardaki durumunun gözlemlenmesiyle çalışanlarda konuya olan farkındalığın arttırıldığı ve yapılacak diğer çalışmaların önünün açıldığı düşünülmektedir. Bu çalışmanın, literatürde önemli bir yere sahip olan ergonomi kavramının ciddiyetine dikkat çekerek yapılacak diğer çalışmalara kaynaklık edeceği öngörülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 31/01/2023 tarih ve 14 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akpınar, T., Batur, N., & Çakmakkaya, B. Y. (2018). Ofis çalışanlarının sağlığının korunmasında çözüm önerisi olarak ergonomi bilimi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 04(2), 76-98.
- Baysal, İ., A., & Baysal, G. (2017). Büro yönetimi alanında meslek hastalıklarının önlenmesinde ergonominin önemi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 7(2), 24-27.
- Chandra, A., Deswal, S., & Kumar, R. (2009). *Ergonomics in the office environment: a review*, 913-919. <https://www.researchgate.net/>
- Çelik, E. (2016). *Sağlık çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliğine yönelik farkındalıklarının incelenmesi bir alan araştırması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, İ. (2007). *Büro çalışanlarının maruz kaldığı risklerin ve alınması gereken önlemlerin belirlenmesi*. (İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü.
- Çeven, S., & Özer, K. (2013). Büro ergonomisinin çalışma psikolojisi ve iş verimine etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 61-70.
- Dimberg, L, Dimberg, I., Laestadius, J. G., & Ross, S. (2015). The changing face of office ergonomics. *The Ergonomics Open Journal*, 8(1), 38-56.
- Doğan, C. (2017). Bürolardaki fiziksel çevre koşullarının çalışma performansına etkileri. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(16), 294-306.
- Dul, J., & Neuman, W., P. (2009). Ergonomics contributions to company strategies. *Applied Ergonomics*, 40(4), 745-752.
- Düşüngülü, F., Tengilimioğlu, D., & Öztürk Z. (2014). Çalışma ortamlarının ergonomik tasarımının akademik personel üzerindeki verimliliğine etkisi Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi örneği. *Ejovoc (Electronic Journal Of Vocational Colleges)*, 4(4), 93-102.
- Güney, Ş. (2005). *Bürolardaki mekan-mobilya organizasyonundaki ergonomi faktörü ve verimliliğe etkisi: Bir banka örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Hedge, A., Puleio, J., & Wang, V. (2011). *Evaluating the impact of an office ergonomics program*, 594-598. Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society 55th Annual Meeting, 2011, Las Vegas, s/1002.
- Kahraman, M. F. (2013). *Türkiye`de antropometrik verilere göre ofiste ergonomik işyeri tasarımı*. (İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü.
- Kahya, E., & Özkan, N. F. (2017). Bir üniversitenin idari ofislerindeki ergonomik risklerin değerlendirilmesi. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 32(1), 141-150.
- Köktaş, F. (2020). *Ofis oturma elemanlarının ergonomik ve antropometrik ölçütler açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kutaniş, R. Ö., & Alpaslan, S. (2008). Feng Shui ile daha ergonomik ofis dizaynına doğru. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(1), 68-76.
- McCormick, E. J., & Sanders, M. S. (1993). *Human factors in engineering and design*. Sydney Tokyo Toronto, s/778.
- Morkoç, D. K., & Okçu, O. (2017). Çalışma mekânlarının ve büro mobilyalarının ergonomik açıdan değerlendirilmesine yönelik bir araştırma: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi örneği. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 6(3), 422-434.
- Okşak, İ., & Gökyay, O. (2020). İş yerlerinde ergonomik koşulların iş sağlığı ve güvenliği açısından aydınlatma özelinde değerlendirilmesi. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 32(4), 488-493.
- Saka, Z. A. (2019). *Mimarlık ofislerinde konfor ve kullanıcı memnuniyetinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Saygı, B. (2019). *Büro ortamında çalışma koşullarının ergonomik analizi: Adıyaman Belediyesi örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Fen Bilimleri Enstitüsü.
- T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). *Ekranlı araçlarla çalışmalarda iş sağlığı ve güvenliği rehberi*. İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü Mevzuat İşleri Daire Başkanlığı.
- Turan, Ö. G. (2016). *Ofis çalışmalarında ergonomik risklerin iş sağlığı ve güvenliği açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yararel, B. (2019). Ofis tasarımında ergonomik ve antropometrik etkenler. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 4(1),141-153.

COVID-19 PANDEMİSİNDE Z KUŞAĞININ SANAL MARKET ALIŞVERİŞ ALIŞKANLIKLARININ İNCELENMESİ: ERCİYES ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ*

 Sabri GÜNGÖR^a

 Hatice EFE^b

 Ayşegül İPEK^c

 Nediman ER^d

Özet

2019 yılının Aralık ayında Çin’de ortaya çıkarak bütün dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi günlük hayatımızda önemli değişimlere, özellikle de birçok alanda daha hızlı gelişen dijital dönüşümlere neden olmuştur. Pandemi öncesi Türkiye’de çok yaygın kullanımı olmayan sanal market uygulamaları da bu dönüşümden payını almış ve bu uygulamaların kullanımında büyük bir artış olmuştur. Dijital dönüşüm kavramı ile büyüyen Z kuşağının sanal market uygulamalarının gösterdiği bu dönüşüme karşı sergiledikleri davranışlar, gelecekte ekonomik özgürlüklerini tamamen alacakları düşünüldüğünde dikkatle incelenmelidir. Bu çalışmada Erciyes Üniversitesi’nde öğrenim gören Z Kuşağına dahil bireylerin sanal market alışveriş alışkanlıklarının yapısı, farklılıkları ve COVID-19 pandemisinin bu alışkanlıkları üzerindeki etkisi 413 gönüllünün katıldığı bir anket uygulaması ile araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre en yaygın kullanılan sanal market uygulamalarının Trendyol Market, Getir ve Yemeksepeti Banabi olduğu görülmüştür. Sanal market uygulamalarına erişim yöntemi olarak en çok akıllı telefonda uygulama indirme yöntemi kullanılırken, en yaygın kullanım amacı olarak katılımcılar bu uygulamaların kolaylık sağlamasını göstermiştir. Sanal market uygulamalarından haberdar olma yöntemi olarak en fazla internet reklamlarının etkin olduğu görülmüştür. Pandeminin hem sıklık hem de hacim bakımından online alışveriş ve sanal market alışveriş alışkanlıklarında arttırıcı etki gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanal market, Covid-19, E-Ticaret, Z kuşağı.

INVESTIGATION OF ONLINE GROCERY SHOPPING HABITS OF GENERATION Z IN THE COVID-19 PANDEMIC: ERCİYES UNIVERSITY CASE

Abstract

The COVID-19 pandemic, which emerged in China in December 2019 and affected the whole world, has caused significant changes in our daily lives, especially digital transformations that are developing faster in

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 1919B012108869 proje koduyla desteklenmiştir.

^a Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sgungor@erciyes.edu.tr

^b Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, haticeefee@gmail.com

^c Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ekzeys@hotmail.com

^d Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, erndmn.275@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 08.12.2022, Makale Kabul Tarihi: 16.01.2023

many areas. Online grocery shopping applications, which were not widely used in Turkey before the pandemic, also received their share from this transformation and there has been a great increase in the use of these applications. The behavior of the Generation Z, who grew up with the concept of digital transformation, against this transformation of online grocery shopping applications should be carefully examined when it is considered that they will completely take their economic freedom in the future. In this study, the structure and differences of the online grocery shopping habits of the individuals included in the Generation Z studying at Erciyes University and the effect of the COVID-19 pandemic on these habits were investigated with a survey with the participation of 413 volunteers. According to the results obtained, it has been seen that the most widely used online grocery shopping applications are Trendyol Market, Getir and Yemeksepeti Banabi. While the method of downloading online applications from smart phones is the most common method of accessing online grocery shopping applications, the participants indicated that these applications provide convenience as the most common purpose of use. It has been seen that internet advertisements are the most effective method of being aware of online grocery shopping applications. It has been determined that the pandemic has an increasing effect on online shopping and online grocery shopping habits in terms of both frequency and volume.

Keywords: Online grocery shopping, COVID-19, E-Commerce, Generation Z.

Giriş

2019 Yılı'nın aralık ayında Çin'de ortaya çıkıp bütün dünyayı etkisi altına alan ve halen devam etmekte olan COVID-19 pandemisi yaşam alışkanlıklarımızda önemli değişimlere neden olmuştur. Zorunlu kapanmalar nedeni ile evden yürütmek zorunda olduğumuz işlerin büyük bölümü dijital ortama taşınmış ve yeni normal haline gelmiştir. Bazı süreçler pandemi öncesinde zaten yaygın bir şekilde dijital ortamda yürütülürken bazıları ise pandemi ile dijitalleşmiş ya da daha da yaygın hale gelmiştir. Pandemi öncesinde yaygın bir şekilde kullanılan online alışveriş sistemlerinin hacmi pandeminin etkisi ile büyük oranda artış göstermiştir. Büyüyen bu hacmin önemli bir kısmını perakende sektörü oluşturmaktadır. Bu sektörün en önemli elemanlarından biri olan market alışverişi alanında ise pandemi öncesinde yaygın bir kullanımdan bahsetmek mümkün değildir. Fakat pandeminin etkisi bu alanda da kendini göstererek hem sipariş sayılarının hem de satış hacimlerinin hızla yükselmesine sebep olmuştur.

Pandemi etkisi ile hızlanan dijital dönüşüm herkesi etkilemekte fakat toplumun bütün bireyleri bu değişime aynı hızla uyum sağlayamamaktadır. 1997-2010 yılları arasında doğarak dijital dünyaya doğumlarından itibaren entegre olan Z kuşağı bu tür değişimleri en hızlı şekilde kabullenip içselleştirmektedir. Türkiye nüfusunun %15,6'sını Z kuşağı oluşturmakta ve genel olarak bu bireyler henüz ekonomik bağımsızlıklarını kazanmamış olsalar da ailelerinin tercihlerini belirleme konusunda oldukça etkilidirler. Yakın gelecekte bu bireylerin de ekonomik olarak bağımsız olacakları göz önünde bulundurularak yapılacak çalışmalarda hedef kitle olarak Z kuşağının belirlenmesi kaçınılmazdır.

Bu çalışmada amaç COVID-19 pandemisinin etkisi ile hızlı bir şekilde hayatımıza giren sanal market alışverişlerinin Z kuşağının alışveriş alışkanlıkları üzerindeki etkisini incelemek, yeni oluşan kullanım alışkanlıklarına ilişkin bir profil oluşturmak, demografik özelliklere göre bu alışkanlıklarda

oluşabilecek farklılıkları tespit etmek ve pandeminin bu olası değişimler ile ilişkisini ortaya koymaktır. Z kuşağının önemli bir bölümünü üniversite eğitimi görmekte olan öğrenciler oluşturduğu için araştırmanın hedef kitlesi olarak Z kuşağına mensup üniversite öğrencileri belirlenmiştir. Bu amaçla oluşturulan anket formu Erciyes Üniversitesi'nde öğrenim gören Z kuşağına mensup öğrencilere uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde COVID-19 Pandemisinin günlük hayatımıza, sanal market alışverişlerine ve Z kuşağının davranışları üzerine etkileri açıklanmış, ikinci bölümünde bu alanda yapılan daha önceki çalışmalar sonuçları ile birlikte aktarılmış, üçüncü bölümde anket çalışmasına ilişkin uygulanan yöntem açıklanmış ve son bölümde yapılan analizler sonucu ulaşılan bulgular listelenmiştir.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei Eyaletine bağlı Wuhan şehrinde başlayıp çok kısa bir sürede bütün dünyayı etkisi altına alan ve Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen COVID-19 (Koronavirüs) hastalığı sadece günlük alışkanlıklarımızı ve yaşam tarzımızı değil aynı zamanda iş görme süreçlerimizi de kökünden etkilemiştir (Karataş, 2020). Araştırma konusu ile ilgili olarak pandeminin günlük hayata, sanal market alışverişlerine ve Z kuşağının davranışları üzerine etkilerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

1. Pandeminin Günlük Hayatımıza Etkileri

Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de pandeminin başından itibaren zaman zaman uygulanan sokağa çıkma kısıtlamaları uzun zamandır devam eden iş süreçlerinin dijital ortamlara aktarılmasını, diğer bir ifadeyle dijital süreçlerin günlük hayatın önemli bir kısmını teşkil etmesini hızlandırmıştır. Ülkemizde çok da aşına olmadığımız şekilde eğitim faaliyetleri uzaktan yürütülmeye, iş süreçleri eve taşınarak uzaktan çalışma (home office) şeklinde yapılmaya başlamıştır. Bunun yanında uzun zamandır hayatımıza girmiş durumda olan mal ve hizmetlerin internet üzerinden kredi kartı, EFT, havale ya da kapıda ödeme gibi ödeme yöntemleriyle yapılabildiği online alışverişin, diğer bir ifadeyle e-ticaretin adedi ve boyutu katlanarak artmıştır (Bayrakdaroğlu & Çakır, 2016). T.C. Ticaret Bakanlığının verilerine göre 2019 yılında 136 Milyar TL düzeyinde gerçekleşen e-ticaret hacmi 2020 yılında %66 artışla 226 Milyar TL düzeyine, 1,36 Milyar adet düzeyindeki sipariş adedi ise %68 artış ile 2,29 Milyar adet düzeylerine kadar çıkmıştır. Bu hacmin önemli bir büyüklüğünü farklı işletmeler tarafından üretilen ürünleri müşterilerine arz etme hizmetini sunan perakende sektörü oluşturmaktadır. Toplam e-ticaret hacminin içerisindeki perakende payı 2020 yılında %64 olarak gerçekleşmiştir (Aktaş, 2005; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

2. Pandeminin Sanal Market Alışverişlerine Etkileri

Perakende ifadesi kullanıldığında akla ilk gelen ve sektörün en önemli bölümünü temsil eden marketçilik alanında da pandeminin etkisi ile önemli bir dijital atılım kaçınılmaz olmuştur. 2020 öncesinde emekleme aşamasında olduğunu söyleyebileceğimiz internet üzerinden gıda, temizlik ve kişisel bakım gibi hızlı tüketim ürünlerinin siparişi olarak tanımlanabilecek sanal market alışverişleri, pandeminin etkisi ile hızlı bir gelişim göstermiştir (Eker İşcioğlu, 2018). Bu alanda Türkiye'de en çok

müşterisi bulunan uygulamalar Migros Sanal Market, Carrefoursa Online Market, A101, İste Gelsin, Tazedirekt, Getir ve Yemeksepeti Banabi olarak sıralanabilir (SİNPAŞ, 2022). Aralık 2022 itibariyle Google Play Store'dan yapılan sanal market uygulaması indirme sayıları sırasıyla Getir (10 Milyon +), Yemeksepeti Banabi (10 Milyon +), Migros Sanal Market (5 Milyon +), A101 Kapıda (5 Milyon +), Carrefoursa Online Market (1 Milyon +), İste Gelsin (1 Milyon +) ve Tazedirekt (100 Bin +) şeklindedir. Sanal market alışveriş yönteminin Türkiye'deki öncülerinden Migros Sanal Market'in siparişleri pandemi ile birlikte 3 kat artış gösterirken, en fazla müşteriye sahip uygulamalardan Getir'in satış hacmi ise aynı dönemde %65 genişlemiş, firmalar ek istihdam yoluyla hizmet ağlarını genişletme yoluna gitmek zorunda kalmıştır (DİKEN, 2020). Sanal market sitelerini ziyaret eden kullanıcı sayısı 2020'nin ilk çeyreğinde 76,87 milyondan aynı yılın ikinci çeyreğinde 92,17 milyona yükselmiştir. Ziyaretçi sayılarındaki %26'lık artış bu eğilimin devam ettiğini göstermektedir (Hacıoğlu & Sağlam, 2021). Sanal market alışverişlerinin genel online ticaret kavramından farklılığı siparişlerin 7/24 verilebilmesi ve verilen siparişin dakikalar içerisinde teslim edilebilmesidir.

3. Pandeminin Z Kuşağı Üzerindeki Etkileri

Dünyada ve hayatımızda yaşanan hızlı değişimler her ne kadar hepimizi etkilese de toplumun bütün unsurları tarafından aynı düzeyde, aynı hızda kabul görmeyebilir. Toplumun bir kesimi bu yenilikleri çok çabuk içselleştirirken diğer kesimleri tarafından kabullenme süreci uzayabilir. Pandeminin etkisi ile yüzleşmek durumunda kaldığımız bu hızlı dijitalleşmenin ortaya çıkardığı yeni hayat düzenine yeniliklere daha açık bir yapıya sahip Z kuşağının daha hızlı adapte olmasını öngörmek oldukça doğaldır. Küçük yaşlardan itibaren internet ve dijital teknolojiye erişim imkânı ile büyüyen bu ilk sosyal nesil 1995-2015 (2022 yılına göre 7-27 yaş arası) yılları arasında doğan bireylere verilen genel bir addır (Karadoğan, 2019). 4 Şubat 2022 tarihli TÜİK verilerine göre 84,6 Milyon kişinin yaşadığı Türkiye'de nüfusun %15,3 gibi önemli bir oranı 15-24 yaş aralığındaki Z kuşağı bireylerinden oluşmaktadır (TÜİK, 2022a, 2022b).

Online alışveriş alışkanlıkları pandemi ile en fazla değişen (%75) grup Z kuşağının üyelerinden oluşan 18-24 yaş arasındadır. Küresel tüketicilerin %40'ını oluşturan ve boş zamanlarının %74'ünü çevrimiçi geçirme alışkanlığı bulunan bu potansiyel müşterilerin sanal market alışverişleri açısından oldukça önemli bir pazarı oluşturduğu gayet açıktır (İNNOVA, 2021). Henüz büyük çoğunluğunun bireysel gelir kaynakları yok gibi görünse de ailelerinin tüketim kararlarını önemli derecede etkileme kabiliyetine sahip bu kuşak üyeleri kısa bir zaman içerisinde ekonomik özgürlüklerini kazanacakları için pazarlama faaliyetlerinde dikkat edilmesi gereken önemli bir hedef kitleyi temsil eder (Gümüş, 2020; Telli Danışmaz, 2020).

Üniversitede ön lisans ya da lisans düzeyinde eğitim gören öğrencilerin büyük çoğunluğunu Z kuşağına dahil bireyler oluşturduğu için Z kuşağına dair yapılacak bir çalışmada üniversite öğrencilerinin hedef kitle olarak belirlenmesi makul bir yaklaşımdır. Bu nedenle çalışmada Z kuşağına dahil 18 yaşından büyük ve en fazla 27 yaşında olan Erciyes Üniversitesi öğrencileri hedef kitle olarak belirlenmiştir.

B. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın ana temasını oluşturan sanal market alışverişleri, online alışveriş ve COVID-19 Pandemisinin online alışverişlere etkileri hakkında yapılmış çalışmalar incelenmiş ve aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Daha önce yapılan çalışmalar tüketicilerin demografik özelliklerinin online alışveriş ve sanal market alışverişi davranışları üzerindeki etkisini araştırmıştır. 2010 yılında Demirel, üniversite öğrencilerinin elektronik alışverişe olan yatkınlığını ve cinsiyete göre davranış farklılıklarını ortaya koymuştur. Bu çalışmada öğrencilerin %51,9'unun elektronik alışveriş yaptığı ve cinsiyete göre alışveriş davranışlarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde 2020 yılında Telli Danışmaz'ın pandeminin etkilerini araştırmak amacıyla yapmış olduğu çalışmasının sonuçları da kadınların ve gençlerin alışveriş davranışlarının pandeminin etkisi ile farklılaştığını göstermektedir. Bayer ve Aksoğan'ın 2020 tarihli çalışması ise özellikle ekonomik nedenlerin üniversite öğrencilerinin online alışveriş davranışları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Altun ve Karataş'ın 2021 yılındaki çalışmasına göre Z kuşağının internet alışverişleri ile cinsiyet, yaş ve gelir gibi demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle cinsiyetin anlamlı bir farklılığa neden olmamasına karşın yaş ve gelirin farklı tercihlere sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2021 yılında Yılmaz, Z kuşağına tabi gençlerin online alışveriş davranışlarını incelemiş ve gençlerin sıkıcı buldukları için yüz yüze alışverişten ziyade online alışverişini tercih ettiğini belirlemiştir.

Literatürde sanal market kavramının Türkiye'deki durumu, gelişimi ve pandeminin etkilerini inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır. 2018 yılında Eker İşçioğlu, tüketicilerin sanal market alışverişlerinin sürekliliğini etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla 38 katılımcı ile nitel bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmaya göre maddi fayda, ilgi ve güven kavramlarının sürekliliği etkileme bakımından ön plana çıktığı tespit edilmiştir. 2020 yılında Çakır ve Kazancıoğlu, sanal market alışverişlerinin yaygınlaştırılabilmesi için 402 katılımcıya anket uygulaması yapmış ve Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli 2 kullanılarak bu kanalların kabulünü etkileyen faktörler ile risk algıları incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kolaylaştırıcı unsurların, alışkanlığın, performans beklentisinin ve zaman riskinin pozitif, psikolojik riskin ise negatif yönlü etkisi tespit edilmiştir. 2021 yılında İmrik Tanyıldızı ve Altunbey, Türkiye'de en yaygın kullanılan sanal market uygulamalarının dijital pazarlama araçlarını Covid-19 pandemisine yönelik paylaşımları özelinde nitel bir çalışma ile incelemiştir. Sonuçlar özellikle pandemi döneminde firmaların dijital pazarlama araçlarını daha yaygın bir şekilde kullandığını, müşteriler ile iletişim ve etkileşimi canlı tutmayı amaçladıklarını göstermiştir. 2022 yılında Kerse, COVID-19 pandemisinin etkisi ile hızlanarak gelişen sanal market alışverişlerine müşterilerin bakışları ve lojistik hizmetlerine ilişkin kalite algılarını 6 gönüllünün katıldığı nitel bir uygulama ile incelemiştir. Genel olarak müşterilerin sanal market uygulamalarının lojistik hizmetlerinden memnun kaldıklarını göstermiştir.

Üzerinden çok zaman geçmemiş olsa da literatürde COVID-19 pandemisinin online alışveriş davranışları üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar da bulunmaktadır. 2020 yılında Taşçıoğlu, üniversite öğrencileri ile senaryo temelli bir anket çalışması yürütmüş ve pandeminin özellikle kargo hizmetlerinin çeşitliliğini arttırıcı etki gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. 2021 yılında Eren, sanal market alışverişi

deneyimlerinin incelenmesi amacıyla 378 katılımcı ile online anket uygulaması yapmış ve özellikle COVID-19 pandemisinin etkisiyle e-ticaret hacminin dikkate değer oranda arttığını tespit etmiştir. Gerçekleştirilen başarılı alışverişlerin müşterilerin tekrar alışveriş yapma eğilimini arttırdığı ve ağızdan ağıza iletişim ile yeni müşteriler getirdiği ortaya konmuştur. Sarıgedik ve Ölmez 2021 yılında pandeminin online alışveriş davranışları üzerindeki etkisini araştırmak üzere bir anket çalışması yürütmüştür. Özellikle sağlık kaygıları ile online alışveriş hacminin artışına neden olduğu ortaya konmuştur. 2021 yılında Özay, tüketicilerin online satın alma davranışları üzerindeki pandemi etkisini incelemek amacıyla 202 katılımcı ile anket çalışması yapmıştır. Tüketicilerin bu dönemde özellikle daha tutumlu ve ekonomik davranışlar sergilediği ortaya konmuştur.

Önceki çalışmalara bakıldığında pandeminin online alışveriş davranışları üzerine etkisi, Z kuşağının online alışveriş davranışlarının özellikleri, üniversite öğrencilerinin alışveriş davranışlarının yapısı ya da sanal market alışverişi sürekliliğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi gibi farklı konulara odaklanıldığı görülmekte fakat çalışmamızda ele aldığımız gibi Z kuşağının sanal market alışverişleri üzerindeki pandemi etkisinin çalışılmadığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan çalışmamız özgün bir değer taşımaktadır.

C. YÖNTEM

Bu araştırma için gerekli verilerin toplanmasında I. Dereceden veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi uygulanmıştır. Anket uygulaması anketörler tarafından yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Anket formunun ilk bölümünde katılımcı öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 9 ifade yer almaktadır. İkinci bölümünde hangi sanal market uygulamalarını ne amaçla kullandıkları ve bu uygulamaları hangi yolla kullanmaya başladıklarını belirlemeye yönelik 4 ifade yer almaktadır. Son bölümde yer alan 4'ü pandemi öncesi, 4'ü pandemi sonrası durumu sorgulayan 8 ifade ile katılımcıların online alışveriş ve sanal market alışverişlerini hangi sıklıkla ve ne hacimle yaptıkları incelenmiştir.

Araştırmanın evrenini 2022 yılı itibariyle Erciyes Üniversitesi'nde öğrenim gören Z kuşağına dahil öğrenciler oluşturmaktadır ve dolayısıyla araştırma sadece 18-27 yaş aralığındaki üniversite eğitimi gören bireyleri kapsamaktadır. Araştırmanın Erciyes Üniversitesi'nde yapılmasının nedeni hem Z kuşağına dahil bireylerin ağırlıkla üniversite eğitimi alıyor olması hem de Erciyes Üniversitesi'nde daha önce bu mahiyette bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Erciyes Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı verilerine göre Erciyes Üniversitesi'nin toplam 51.844 öğrencisi bulunmaktadır (Erciyes Üniversitesi, 2022). Bu evren büyüklüğünde örnek hacmi 383 olarak belirlenmiş ve araştırma kapsamında 413 adet anket uygulanmıştır (Cohen vd., 2018).

Araştırma Erciyes Üniversitesi'nde öğrenim gören Z Kuşağına dahil bireyler üzerinde gönüllülük esasına göre Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan gerekli onaylar alınarak uygulanmıştır. Üniversitenin her fakülte/yüksek okulunda öğrenim gören öğrenci sayıları tespit edilmiş ve ilgili fakülte/yüksek okula kayıtlı öğrenci sayılarına göre kota belirlenmiştir. Belirlenen kotalara dikkat edilerek homojen bir dağılım sağlayacak şekilde 413 kişiye anket uygulaması yapılmıştır. Anketlerin incelenmesi sonucunda hatalı ve/veya eksik doldurulan anket tespit edilmemiştir. Böylece uygulanan bütün anketler analize dahil edilmiştir.

D. BULGULAR

Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek üzere katılımcılara 9 ifade, ikinci bölümde katılımcıların sanal market uygulamalarını kullanım davranışlarını belirlemeye yönelik 4 ifade, son bölümde ise pandeminin katılımcıların online alışveriş ve sanal market uygulaması kullanım alışkanlıkları üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek üzere 4'ü pandemi öncesi durumu 4'ü pandemi sonrası durumu sorgulayan 8 ifade yer almaktadır. İlk bölümde yer alan ifadelerden elde edilen demografik özelliklere ilişkin özet bilgi Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Cinsiyet	n	%
Erkek	155	37,5
Kadın	258	62,5
TOPLAM	413	100
Öğrenim görülen eğitim düzeyi	n	%
Önlisans	54	13,1
Lisans	355	86
TOPLAM	409	99,1
Doğum Yeri	n	%
Kayseri	158	38,3
Ankara	32	7,7
Kahramanmaraş	20	4,8
Sivas	19	4,6
İstanbul	18	4,4
Diğer	166	40,2
TOPLAM	413	100
Ailenin ortalama aylık geliri	n	%
0-2500	26	6,3
2501-5000	43	10,4
5001-7500	103	24,9
7501-10000	125	30,3
10001-20000	62	15,0
20001 ve üzeri	45	10,9
TOPLAM	404	97,8
Öğrencinin ortalama aylık geliri (Toplam Burs, kredi, harçlık vb.)	n	%
0-2500	334	80,9
2501-5000	50	12,1
5001-7500	12	2,9
7501-10000	7	1,7
10001-20000	2	,5
20001 ve üzeri	3	,7
TOPLAM	408	98,8
Öğrencinin sınıfı	n	%
1	49	11,9
2	134	32,4
3	82	19,9
4	136	32,9
5	8	1,9
TOPLAM	409	99,0

Tablo 1’den görüleceği üzere 413 katılımcının %62,5’i Kadın (258) ve %37,5’i Erkek (155) öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların %86’sı Lisans programlarında öğrenim görürken %13,1’i Önlisans programlarında öğrenim görmektedir. %38,3 ile katılımcıların büyük bölümü Kayserili öğrencilerden oluşurken onları %7,7 ile Ankara, %4,8 ile Kahramanmaraş, %4,6 ile Sivas ve %4,4 ile İstanbul’dan gelen öğrenciler takip etmektedir. Katılımcıların ailelerinin ortalama aylık geliri %30,3 ile 7501-10.000 TL aralığındayken, kendilerinin ortalama aylık geliri %80,9 gibi çok büyük bir ağırlıkla 0-2.500 TL aralığındadır. Katılımcı öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf bilgisi incelendiğinde %32,4 ve %32,9 ile 2. ve 4. sınıf öğrencilerinin büyük çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. En çok kullanılan sanal market uygulamaları

En çok kullanılan sanal market uygulaması	1.		2.		3.		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
TRENDYOL MARKET	170	41,2	90	21,8	62	15,0	322	78,0
GETİR	151	36,6	103	24,5	56	13,6	310	74,7
YEMEKSEPETİ BANABI	31	7,5	94	22,8	80	19,4	205	49,7

Anket formunun ikinci bölümünde katılımcılara sanal market uygulaması kullanım alışkanlıkları hakkında bazı ifadeler sunulmuştur. Bu ifadelerden ilkinde katılımcılardan en çok kullandıkları ilk 3 sanal market uygulamasını belirtmesi istenmiştir. Tablo 2’de özetlenen cevaplara göre öğrencilerin en çok kullandıkları sanal market uygulamalarının sırasıyla Trendyol Market, Getir ve Yemeksepeti Banabi olduğu anlaşılmıştır. En çok kullanılan uygulama sıralamasında %41,2 ile Trendyol Market, en çok kullanılan 2. uygulama sıralamasında %24,5 ile Getir ve en çok kullanılan 3. uygulama sıralamasında %19,4 ile Yemeksepeti Banabi ilk sırada yer almaktadır. Katılımcıların %78’i Trendyol Market’e, %74,7’si Getir’e ve %49,7’si Yemeksepeti Banabi’ye en çok kullandıkları ilk 3 uygulama listesinde yer vermiştir.

Katılımcıların cinsiyetleri ile tercih ettikleri sanal market uygulaması arasında bir ilişki olup olmadığı diğer bir ifadeyle katılımcıların cinsiyetlerinin tercih ettikleri sanal market uygulamasını etkileyip etkilemediğini tespit etmek amacıyla Ki-Kare analizi yapılmıştır. Analiz ile test edilmek istenen hipotez aşağıda verilmiştir.

H1: Katılımcıların cinsiyetleri ile tercih ettikleri sanal market uygulaması arasında bir ilişki vardır.

Tablo 3. Cinsiyete göre tercih edilen sanal market uygulaması

	Kadın		Erkek		Anlamlılık
	n	%	n	%	
TRENDYOL MARKET	105	41,7	65	43,9	0,22
GETİR	101	40,1	50	33,8	
YEMEKSEPETİ BANABI	22	8,7	10	6,8	
Diğerleri	24	9,5	23	15,5	
TOPLAM	252	100	148	100	

Tablo 3’te paylaşılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların cinsiyetleri ile tercih ettikleri sanal market uygulaması arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=0,22$, $p>0,05$). Bu nedenle H1 hipotezi **reddedilir**.

Tablo 4. Sanal market uygulaması kullanım tercihlerine yönelik sorular

	n	%	Standart Sapma
Sanal market hizmetlerine erişim yolları			
Akıllı telefon ile uygulamasını indirerek	413	92	,275
Akıllı telefon ile internet sitesine girerek		24	,426
Tablet ile uygulamasını indirerek		01	,109
Tablet ile internet sitesine girerek		03	,161
Bilgisayar ile internet sitesine girerek		10	,303
Akıllı TV uygulamaları ile		01	,098
Sanal market alışverişi yapma nedenleri			
Kolaylık sağlaması	413	72	,451
Daha çok ürün seçeneği		27	,445
Hızlı teslim		37	,483
Eve kadar getirdikleri için		50	,501
Uygun Fiyat (indirim ve kampanyalar)		46	,499
Temassız teslim		15	,353
Zaman tasarrufu		33	,471
Hijyen (Pandemi döneminde kalabalıktan uzak durma imkanı)		08	,271
Sanal market uygulamasından haberdar olma yolları			
TV/Radyo Reklamları	413	21	,408
Arkadaş tavsiyesi		33	,471
İnternet Reklamları		72	,448
Arama motorları		17	,376

İkinci bölümde yer alan diğer ifadeler ile katılımcıların sanal market uygulamalarına hangi yolla eriştikleri, ne amaçla bu uygulamaları kullandıkları ve hangi yolla sanal market uygulamasından haberdar olduklarına dair bilgiler toplanmıştır. Tablo 4'te yöneltilen ifadelerle verilen cevaplar özetlenerek sunulmuştur. Her bir ifadeye birden fazla cevap verme özgürlüğü sunulan katılımcıların %92'si "Akıllı telefon ile uygulama indirerek" sanal market uygulamasına eriştiklerini belirtmiştir. Katılımcıların %72'si "Kolaylık sağlaması" nedeni ile bu uygulamaları kullandıklarını belirtirken yine %72'si bu uygulamalardan "İnternet reklamları" aracılığı ile haberdar olduklarını belirtmiştir.

Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulamasına erişim yöntemi tercihleri, bu uygulamaları kullanım amaçları ve uygulamalardan haberdar olma yöntemleri arasında bir ilişki olup olmadığı, diğer bir ifadeyle katılımcıların cinsiyetlerinin sanal market uygulamasına erişim yöntemi tercihleri, bu uygulamaları kullanım amaçları ve uygulamalardan haberdar olma yöntemlerini etkileyip etkilemediğini tespit etmek amacıyla Ki-Kare analizi yapılmıştır.

Erişim yöntemi tercihleri bakımından analiz 6 farklı erişim yöntemi için uygulandığından 6 alt hipotez belirlenmiştir. Belirlenen hipotezler aşağıdaki gibidir.

H2.1: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulamasına erişim yöntemi olarak "Akıllı telefon ile uygulamasını indirerek" yöntemini tercihleri arasında bir ilişki vardır.

H2.2: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulamasına erişim yöntemi olarak "Akıllı telefon ile internet sitesine girerek" yöntemini tercihleri arasında bir ilişki vardır.

H2.3: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulamasına erişim yöntemi olarak “**Tablet ile uygulamasını indirerek**” yöntemini tercihleri arasında bir ilişki vardır.

H2.4: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulamasına erişim yöntemi olarak “**Tablet ile internet sitesine girerek**” yöntemini tercihleri arasında bir ilişki vardır.

H2.5: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulamasına erişim yöntemi olarak “**Bilgisayar ile internet sitesine girerek**” yöntemini tercihleri arasında bir ilişki vardır.

H2.6: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulamasına erişim yöntemi olarak “**Akıllı TV uygulamaları ile**” yöntemini tercihleri arasında bir ilişki vardır.

Tablo 5. Cinsiyete göre sanal market uygulamalarına erişim yöntemi tercihi

	Kadın		Erkek		Pearson Chi-Square / Fisher's Exact Test*		
	n	%	n	%	χ^2	df	p
Akıllı telefon ile uygulamasını indirerek	240	93	139	89,7	1,435	1	0,231
Akıllı telefon ile internet sitesine girerek	71	27,5	27	17,4	5,458	1	0,019
Tablet ile uygulamasını indirerek	3	1,2	2	1,3	-	1	1,000*
Tablet ile internet sitesine girerek	5	6,9	6	4,1	-	1	0,344*
Bilgisayar ile internet sitesine girerek	22	8,5	20	12,9	2,030	1	0,154
Akıllı TV uygulamaları ile	3	1,2	1	0,6	-	1	1,000*

*Ki-Kare analizinde hücrelerin %20'inde fazlası 5'in altında değer taşıyanlar ve beklenen değer 5'ten az olan durumlar için Fisher's Exact Test sonucu dikkate alınmıştır.

Sanal market uygulamasına erişim yöntemine ilişkin yapılan Ki-Kare analizinin sonuçlarının paylaşıldığı Tablo 5'e göre;

“Akıllı telefon ile uygulamasını indirerek” seçeneği ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2=1,435$, $p = 0,231$). Bu nedenle H2.1 hipotezi **reddedilir**.

“Akıllı telefon ile internet sitesine girerek” seçeneği ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=5,458$, $p = 0,019$). Bu nedenle H2.2 hipotezi **kabul edilir**. Ortalamalar karşılaştırıldığında Kadın katılımcıların (%27,5) Erkek katılımcılardan (%17,4) daha fazla oranda bu yöntemi tercih ettiği anlaşılmaktadır.

“Tablet ile uygulamasını indirerek” seçeneği ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2= -$, $p = 1,000$). Bu nedenle H2.3 hipotezi **reddedilir**.

“Tablet ile internet sitesine girerek” seçeneği ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2= -$, $p = 0,344$). Bu nedenle H2.4 hipotezi **reddedilir**.

“Bilgisayar ile internet sitesine girerek” seçeneği ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2= 2,030$, $p = 0,154$). Bu nedenle H2.5 hipotezi **reddedilir**.

“Akıllı TV uygulamaları ile” seçeneği ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2= -$, $p = 1,000$). Bu nedenle H2.6 hipotezi **reddedilir**.

Katılımcıların kullanım amaçları bakımından analiz 8 farklı amaç için uygulandığından 8 alt hipotez belirlenmiştir. Belirlenen hipotezler aşağıdaki gibidir.

H3.1: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulaması kullanım amacını “Kolaylık sağlaması” olarak belirtmesi arasında bir ilişki vardır.

H3.2: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulaması kullanım amacını “Daha çok ürün seçeneği” olarak belirtmesi arasında bir ilişki vardır.

H3.3: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulaması kullanım amacını “Hızlı teslim” olarak belirtmesi arasında bir ilişki vardır.

H3.4: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulaması kullanım amacını “Eve kadar getirdikleri için” olarak belirtmesi arasında bir ilişki vardır.

H3.5: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulaması kullanım amacını “Uygun Fiyat (indirim ve kampanyalar)” olarak belirtmesi arasında bir ilişki vardır.

H3.6: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulaması kullanım amacını “Temassız teslim” olarak belirtmesi arasında bir ilişki vardır.

H3.7: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulaması kullanım amacını “Zaman tasarrufu” olarak belirtmesi arasında bir ilişki vardır.

H3.8: Katılımcıların cinsiyetleri ile sanal market uygulaması kullanım amacını “Hijyen (Pandemi döneminde kalabalıktan uzak durma imkanı)” olarak belirtmesi arasında bir ilişki vardır.

Tablo 6. Cinsiyete göre sanal market uygulaması kullanım nedeni

	Kadın		Erkek		Pearson Chi-Square		
	n	%	n	%	χ^2	df	p
Kolaylık sağlaması	194	72,5	102	65,8	4,203	1	0,040
Daha çok ürün seçeneği	65	25,2	47	30,3	1,289	1	0,256
Hızlı teslim	108	41,9	44	28,4	7,557	1	0,006
Eve kadar getirdikleri için	148	57,4	59	38,1	14,427	1	0,000
Uygun Fiyat (indirim ve kampanyalar)	131	50,8	60	38,7	5,670	1	0,017
Temassız teslim	41	15,9	19	12,3	1,029	1	0,310
Zaman tasarrufu	97	37,6	39	25,2	6,780	1	0,009
Hijyen (Pandemi döneminde kalabalıktan uzak durma imkanı)	26	10,1	7	4,5	4,074	1	0,044

Sanal market uygulamasının kullanım amacına ilişkin yapılan Ki-Kare analizinin sonuçlarının paylaşıldığı Tablo 6’ya göre;

“Kolaylık Sağlaması” ifadesi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=4,203$, $p = 0,040$). Bu nedenle H3.1 hipotezi **kabul edilir**.

“Daha çok ürün seçeneği” ifadesi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2=1,289$, $p = 0,256$). Bu nedenle H3.2 hipotezi **reddedilir**.

“Hızlı teslim” ifadesi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=7,557$, $p = 0,006$). Bu nedenle H3.3 hipotezi **kabul edilir**.

“Eve kadar getirdikleri için” ifadesi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=14,427$, $p = 0,000$). Bu nedenle H3.4 hipotezi **kabul edilir**.

“Uygun Fiyat (indirim ve kampanyalar)” ifadesi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=5,670$, $p = 0,017$). Bu nedenle H3.5 hipotezi **kabul edilir**.

“Temassız teslim” ifadesi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2=1,029$, $p = 0,310$). Bu nedenle H3.6 hipotezi **reddedilir**.

“Zaman tasarrufu” ifadesi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=6,780$, $p = 0,009$). Bu nedenle H3.7 hipotezi **kabul edilir**.

“Hijyen (Pandemi döneminde kalabalıktan uzak durma imkanı)” ifadesi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=4,074$, $p = 0,044$). Bu nedenle H3.8 hipotezi **kabul edilir**.

Katılımcıların sanal market uygulamalarından haberdar olma yöntemi bakımından analiz 4 farklı yöntem için uygulandığından 4 alt hipotez belirlenmiştir. Belirlenen hipotezler aşağıdaki gibidir.

H4.1: Katılımcıların cinsiyetleri ile TV/Radyo reklamlarını sanal market uygulamasından haberdar olma yöntemi olarak belirtmeleri arasında bir ilişki vardır.

H4.2: Katılımcıların cinsiyetleri ile arkadaş tavsiyesini sanal market uygulamasından haberdar olma yöntemi olarak belirtmeleri arasında bir ilişki vardır.

H4.3: Katılımcıların cinsiyetleri ile internet reklamlarını sanal market uygulamasından haberdar olma yöntemi olarak belirtmeleri arasında bir ilişki vardır.

H4.4: Katılımcıların cinsiyetleri ile arama motorlarını sanal market uygulamasından haberdar olma yöntemi olarak belirtmeleri arasında bir ilişki vardır.

Tablo 7. Cinsiyete göre sanal market uygulamasından haberdar olma yöntemi

	Kadın		Erkek		Pearson Chi-Square		
	n	%	n	%	χ^2	df	p
TV/Radyo Reklamları	60	23,3	27	17,4	1,984	1	0,159
Arkadaş tavsiyesi	88	34,1	49	31,6	0,272	1	0,602
İnternet Reklamları	206	79,8	93	60,0	19,082	1	0,000
Arama motorları	39	15,1	31	20,0	1,641	1	0,200

Sanal market uygulamasından haberdar olma yöntemine ilişkin yapılan Ki-Kare analizinin sonuçlarının paylaşıldığı Tablo 7'ye göre

“TV/Radyo Reklamları” yöntemi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2=1,981$, $p = 0,159$). Bu nedenle H4.1 hipotezi **reddedilir**.

“Arkadaş tavsiyesi” yöntemi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2=0,272$, $p = 0,602$). Bu nedenle H4.2 hipotezi **reddedilir**.

“İnternet Reklamları” yöntemi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=19,082$, $p = 0,000$). Bu nedenle H4.3 hipotezi **kabul edilir**.

“Arama motorları” yöntemi ile katılımcı cinsiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2=1,641$, $p = 0,200$). Bu nedenle H4.4 hipotezi **reddedilir**.

Anket uygulamasının son bölümünde katılımcılara pandemi öncesi ve sonrası online alışveriş ve sanal market alışveriş alışkanlıklarına yönelik 8 ifade yöneltilmiştir. Bu ifadeler analiz edilerek pandeminin katılımcıların online alışveriş ve sanal market alışverişlerine ilişkin davranışları üzerinde bir etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 8. Normallik testi sonuçları

	Skewness	Kurtosis
Hangi sıklıkla online alışveriş yaparsınız? PANDEMİ ÖNCESİ	0,311	-0,721
Hangi sıklıkla online alışveriş yaparsınız? PANDEMİ SONRASI	-0,40	-0,548
Aylık ortalama kaç TL'lik online alışveriş yaparsınız? PANDEMİ ÖNCESİ	0,597	0,041
Aylık ortalama kaç TL'lik online alışveriş yaparsınız? PANDEMİ SONRASI	0,331	-0,293
Hangi sıklıkla online market alışverişi yaparsınız? PANDEMİ ÖNCESİ	0,436	-0,986
Hangi sıklıkla online market alışverişi yaparsınız? PANDEMİ SONRASI	-0,337	-0,650
Aylık ortalama kaç TL'lik online market alışverişi yaparsınız? PANDEMİ ÖNCESİ	0,722	-0,147
Aylık ortalama kaç TL'lik online market alışverişi yaparsınız? PANDEMİ SONRASI	0,384	-0,164

Analiz yöntemini belirlemek üzere 8 ifadeye normallik testleri uygulanmış ve Tablo 8’de paylaşılan kurtosis-skewness değerlerinin -1,5 ila +1,5 arasında olduğu görülen verilerin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir (Tabashnick & Fidell, 2013).

Pandemi öncesi ve sonrası online alışveriş davranışlarını sorguladığımız 8 ifadenin güvenilirliğini test etmek üzere yapılan analiz sonucu Cronbach’s Alpha değerleri sırasıyla 0,865 ve 0,820 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 9. Eşli Örneklem T-Testi Sonuçları

Cinsiyet		N	M	SD	df	t	p
Hangi sıklıkla online alışveriş yaparsınız?	Pandemi Öncesi	399	3,40	1,698	398	-12,818	,000
	Pandemi Sonrası	399	4,41	1,409			
Aylık ortalama kaç TL'lik alışveriş yaparsınız?	Pandemi Öncesi	391	3,24	1,535	390	-15,219	,000
	Pandemi Sonrası	391	4,32	1,542			
Hangi sıklıkla online market alışverişi yaparsınız?	Pandemi Öncesi	404	3,05	1,880	403	-14,385	,000
	Pandemi Sonrası	404	4,30	1,644			
Aylık ortalama kaç TL'lik online market alışverişi yaparsınız?	Pandemi Öncesi	398	2,80	1,661	397	-14,437	,000
	Pandemi Sonrası	398	3,85	1,655			

Pandemi öncesi ve sonrası alışkanlıklar arasında bir farklılık olup olmadığını test etmek için Eşli Örneklem T-Testi yapılmıştır. T-Testi sonuçlarının listelendiği Tablo 9 incelendiğinde pandeminin 4 ifade grubu için de anlamlı bir farklılığa neden olduğu belirlenmiştir.

H5: Pandemi öncesi ve sonrası online alışveriş yapma sıklıkları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Pandemi öncesi ve sonrası bakımından online alışveriş yapma sıklıkları arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t(398) = -12,818$, $p=0,000$). Bu nedenle H5 hipotezi **kabul edilir**.

H6: Pandemi öncesi ve sonrası online alışveriş için harcanan bütçeler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Pandemi öncesi ve sonrası bakımından online alışveriş için harcanan bütçeler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t(390) = -15,219, p=0,000$). Bu nedenle H6 hipotezi **kabul edilir**.

H7: Pandemi öncesi ve sonrası online market alışverişi yapma sıklıkları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Pandemi öncesi ve sonrası bakımından online market alışverişi yapma sıklıkları arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t(403) = -14,385, p=0,000$). Bu nedenle H7 hipotezi **kabul edilir**.

H8: Pandemi öncesi ve sonrası online market alışverişi için harcanan bütçeler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Pandemi öncesi ve sonrası bakımından online market alışverişi için harcanan bütçeler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t(397) = -14,437, p=0,000$). Bu nedenle H8 hipotezi **kabul edilir**.

Sonuç

Bu çalışma Z kuşağına dahil Üniversite eğitimi gören yetişkin bireylerin sanal market alışverişi davranışlarını incelemeyi ve alışkanlıklara yönelik genel bir profil belirlemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda Z Kuşağına dahil Erciyes Üniversitesi'nde öğrenim gören 413 öğrenciye yapılan anket çalışmasına göre; cinsiyet bakımından bir farklılık yaratmamakla birlikte en fazla tercih edilen sanal market uygulaması Trendyol Market'tir. Katılımcıların en yaygın şekilde akıllı telefonlarından uygulama indirerek kullandıkları programlardan haberdar olma yöntemi internet reklamlarıdır ve bu uygulamaları kolaylık sağladıkları için kullanmaktadırlar. Cinsiyete göre sanal market uygulamasına erişim aracı tercihleri ve sanal market uygulamalarından haberdar olma yolları genel olarak farklılık göstermezken sanal market uygulaması kullanım amaçları farklılıklar barındırmaktadır. Literatürdeki çalışmalara paralel olarak pandeminin online alışverişler ve sanal market alışverişleri üzerinde hem sıklık hem de hacim bakımından arttırıcı etkiye neden olduğu belirlenmiştir (Eren, 2021; Özay, 2021; Sarıgedik & Ölmez, 2021). Z kuşağının sanal market alışverişi tercihlerinde görülen bu farklılaşma ve artış eğilimi gelecekte ekonomik özgürlüklerini kazanacak bu jenerasyonun taleplerini firmaların daha fazla dikkate alarak pazarlama karmalarını oluşturmalarını gerektirecektir.

Z kuşağına dair yapılan tanımlar her ne kadar paralellik gösterse de kuşak başlama ve bitiş tarihlerine ilişkin tam bir mutabakat bulunmamaktadır. Bu bakımdan çalışmanın hazırlık aşamasında karşılaşılan en önemli zorluk Z kuşağına dahil bireylerin kesin olarak hangi yıllar arası doğan bireyler olduklarının belirlenmesidir. Ayrıca 2022 yılı itibarıyla bu kuşağa çocuklar, ergenlik çağındaki gençler ve yetişkin bireyler dahil olduğu için bütün bireyleri kapsayıcı bir çalışma yürütülemedi, sadece yetişkin bireyler anket uygulamasına kabul edilmiştir. Bu nedenle Z kuşağına dahil en önemli grubu temsil eden ve halen üniversite öğrenimi görmekte olan 18 yaşından büyük ve 27 yaşından küçük yetişkin bireyler hedef kitle olarak tanımlanmıştır. Yakın gelecekte bu grubun bütün üyelerinin

yetişkinlik dönemlerine girecekleri düşünüldüğünde araştırmacıların Z kuşağının tamamını kapsayıcı çalışmalar yapılması daha uygun olacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu'nun 28/06/2022 tarih ve 264 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz. Bu çalışma TÜBİTAK tarafından 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

- Altun, Ö., & Karataş, İ. (2021). Z Kuşağı ve internetten alışveriş ilgilenimleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 289-311. <https://doi.org/10.15869/itobiad.795621>
- Bayer, H., & Aksoğan, M. (2020). Üniversite öğrencilerinin çevrimiçi alışveriş davranışlarına ilişkin mikro alan çalışması. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(2), 176-191. <https://doi.org/10.38057/bifd.754611>
- Bayrakdaroğlu, F., & Çakır, H. (2016). Tüketicilerin online alışverişlerine ilişkin karar alma tarzlarının incelenmesine yönelik bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 266-284. <https://doi.org/10.20875/sb.96894>
- Çakır, İ., & Kazançoğlu, İ. (2020). Sanal market alışverişi yapma niyetinde genişletilmiş teknoloji kabul modeli bileşenleri ile risk algılarının etkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 305-326. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.685067>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8. Baskı). Taylor&Francis.
- Demirel, H. (2010). Üniversite öğrencilerinin elektronik alışveriş hakkındaki görüşleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 119-134.
- DİKEN. (2020, 8 Nisan). *İnternet alışverişi katlandı: Migros'un siparişi üç kat, Getir'in hacmi yüzde 65 arttı*. <https://www.diken.com.tr/internet-alisverisi-katlandi-migrosun-siparisi-uc-kat-getirin-hacmi-yuzde-65-artti/>
- Eker İşcioğlu, T. (2018). Sanal market alışverişi niyetinin sürekliliğini etkileyen unsurlar ve bir model önerisi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 99-124.
- Erciyes Üniversitesi. (2022, 6 Aralık). *Öğrenci sayıları*. <https://www.erciyes.edu.tr/OgrenciSayilari/BirimOgrenciSayilari>
- Eren, B. A. (2021). Sanal market alışveriş deneyiminde müşteri tatmini ve davranışsal sonuçların belirlenmesi üzerine. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(12), 237-270.
- Gümüş, N. (2020). Z Kuşağı tüketicilerin satın alma karar tarzlarının incelenmesi. *Journal of Yaşar University*, 15(58), 381-396. <https://doi.org/10.19168/jyasar.572987>
- Hacalioğlu, A., & Sağlam, M. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde tüketici davranışları ve e-ticaretteki değişimler. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 16-29. <https://doi.org/10.29228/mekcad.2>
- İmik Tanyıldızı, N., & Altunbey, T. (2021). COVID-19 pandemisi sürecinde dijital pazarlama: Sanal market uygulamaları örneği. İçinde G. Özkan & T. Yazıcı (Ed.), *COVID-19 Pandemi günlerinde iletişim* (ss. 159-182). Akademisyen Kitabevi. <https://doi.org/10.37609/akya.47>
- İNNOVA. (2021, 13 Ekim). *Z kuşağının çalışma hayatı ve dijitalleşme tutumları*. <https://www.innova.com.tr/tr/blog/ik-blog/z-kusagi-calisma-hayati-ve-dijitallesme-tutumları>
- Karadoğan, A. (2019). Z Kuşağı ve öğretmenlik mesleği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 9-41. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.597636>
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kerse, Y. (2022). Pandemi sürecinde tüketicilerin sanal market alışveriş deneyimleri: Nitel bir araştırma. İçinde M. Yücenurşen (Ed.), *Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında uluslararası çalışmalar V* (ss. 7-18). Eğitim Yayınevi.

- Özay, M. A. (2021). Covid-19 etkisiyle tüketicilerin online satın alma davranışlarında yaşanan değişim. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 5(1), 1-25.
- Sarıgedik, E., & Ölmez, S. B. (2021). The investigation of the relationships among coronavirus anxiety, cyberchondria, and online shopping. *Konuralp Tıp Dergisi*. <https://doi.org/10.18521/ktd.928468>
- SİNPAŞ. (2022, 6 Aralık). *Evinizden sipariş verebileceğiniz sanal market uygulamaları*. <https://www.sinpas.com.tr/liveinsinpas/evinizden-siparis-verebileceginiz-sanal-market-uygulamaları>
- Tabashnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. bs). Pearson.
- Taşçıoğlu, M. (2020). Online alışverişlerde kargo hizmetlerinin tüketici algılarına etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(23), 2011-2030. <https://doi.org/10.26466/opus.681809>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022, 6 Aralık). *E-ticaret bilgi platformu - İstatistikler*. <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>
- Telli Danışmaz, A. (2020). Covid-19 salgınının tüketicilerin online alışveriş tercihine etkisi. *Social Sciences Research Journal*, 9(2), 83-90.
- TÜİK. (2022a, 4 Şubat). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500>
- TÜİK. (2022b, 17 Mayıs). *İstatistiklerle gençlik, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634>
- Yılmaz, Z. (2021). Finding criteria weights from the perspective of young people for online shopping website selection. *International Journal of Management Economics and Business*, 17(2), 438-465. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.795017>

FATMA ALİYE'NİN TOPLUM VE DEVLET GÖRÜŞÜ

 Cevdet KIRPIK^a

Özet

Bu çalışmada Fatma Aliye Hanım (1862-1936)'ın kaleme aldığı eserlerden bazıları (*Nisvân-ı İslam*, *İstîlâ-yı İslam*, *Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini*, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*) incelenerek toplum ve devlet görüşü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile ele alınmıştır. Fatma Aliye, Türkiye'deki ilk kadın roman yazarı olarak bilirse de tarih ve felsefe gibi alanlarda da eserler vermiştir. Onun toplum ve devlet görüşünün oluşmasında babası Ahmed Cevdet Paşa ile İbn Haldûn'un etkileri görülür. Fatma Aliye'ye göre toplum hayatında din vazgeçilmez bir yere sahiptir. Avrupa'da insanlar dinden uzaklaşırken, İslamiyet sahip olduğu özellikler nedeniyle yayılma eğilimindedir. Toplumun ve devletin gelişmesinde devlet adamlarının tavırları, daha doğrusu yönetim anlayışları büyük rol oynar. Millet çıkarlarını esas alma, iyi bir kadro oluşturma, istişare, adil yönetim, düşünce hürriyeti, ilme ve ilim adamlarına önem verme, yeniliklere açık olma ve yargı bağımsızlığı başarılı yönetim anlayışının göstergeleridir. Baskıcı yönetim, içki, lüks hayat, gurur, kadın etkisi, büyüklük taslama, çevrenin etkisinde kalma ve millet malını önemsememe ise toplumları başarısızlığa ve felakete götüren başlıca sebeplerdir. Sonuç olarak yazara göre din toplumlar için zaruridir, devlet adamlarının tavır ve tutumları, toplumu ve devleti ileri ya da geri götürür. Liderlerin İslami değerlere sahip, özgürlükçü ve ilerici olması başarıyı, bundan uzaklaşmaları ise başarısızlığı getirir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, Devlet, Toplum, Görüş.

FATMA ALİYE'S VIEWS ON SOCIETY AND THE STATE

Abstract

In this study, some of the works [*Nisvân-ı İslam* (*Women of Islam*), *İstîlâ-yı İslam* (*The Rise of Islam*), *Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* (*An Important Era of Ottoman History: the Kosovo Victory-Ankara Defeat*), *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (*Ahmed Cevdet Pasha and his Time*)] written by Fatma Aliye Hanım (1862-1936) were examined and an attempt was made to reveal the view of society and the state. The study was revealed by the documentation review, one of the qualitative research methods. Although she is known as the first female novelist, she has also written works in areas such as philosophy and history. The effects of his father Ahmed Cevdet Pasha and Ibn Haldûn are seen in the formation of the author's view of society and the state. According to her, religion has an indispensable place in the life of society. While people move away from religion in Europe, Islam tends to expand due to its characteristics. The attitudes of statesmen, or rather their understanding of management, play a major role in the development of society and

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, cevdetk@erciyes.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 10.10.2022, Makale Kabul Tarihi: 30.01.2023

the state. Proceeding from the importance of the nation, the creation of good employees, guidance, fair administration, freedom of thought, valuing science and scholars, openness to innovation, and independence of the judiciary are the indicators of a successful management approach. Repressive administration, alcohol, luxury life, pride, the influence of women, arrogance, being under the influence of the environment, and disregard for the nation's property are the main reasons that lead societies to failure and disaster. As a result, according to the author, religion is essential to societies, the attitudes and the manners of statesmen make society and the state move forwards or backwards. The fact that the leaders have Islamic values, are libertarian and progressive brings success, while their distance from it brings failure.

Keywords: Fatma Aliye, State, Society, View.

Giriş

Meşhur devlet adamı, tarihçi ve hukukçu Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım, 9 Ekim 1862'de İstanbul'da dünyaya geldi. Doğumundan itibaren hali vakti yerinde ailelerde olduğu gibi bakımıyla annesinin yanında daye ve dadılar ilgilendi (Ahmed Midhat, 1311, s. 6). Eğitimini özel hocalardan aldı. İlk öğretmenleri Lofçalı Hacı İbrahim Şevki Efendi ve Hoca Mustafa Efendi'dir. Beş yaşında okumayı öğrendi ve ardından Kur'an'ı hatmetti. İlerleyen yaşlarında başta Türkçe okuma-yazma, dilbilgisi, ilmihal ve coğrafya olmak üzere çeşitli dersler aldı. On yaşından itibaren İlyas Matar'dan Fransızca dersleri almaya başladı. Bu hoca hem hekim hem de avukat olup aynı zamanda yazardı İlyas Matar'dan üç yıl süre ile ders aldıktan sonra Fransızcasını Matmazel Alfa'dan aldığı derslerle iyice ilerletti (Ahmed Midhat, 1311, s. 39, 43, 52-53, 56, 58, 81).

Onlu yaşların başından itibaren okumaya karşı aşırı bir ilgisi oluştu. Bu yaşlarda devrin meşhur gazeteci ve yazarı Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerini ve *Kırkambar* adıyla çıkardığı dergiyi okumaya başladı. Ahmed Midhat'ın *Letâif-i Rivayât*, *Hâce-i Evvel*, *Hasan Mellah*, *Dünyaya İkinci Geliş*, *Râkım Efendi* ve *Kâinat* gibi kitapları okuduğu ilk eserlerdendi (Ahmed Midhat, 1311, ss. 91-94).

Fatma Aliye'nin eğitimi ve kendini geliştirmesi 17 yaşında yaptığı evlilikle sekteye uğradı. Bir subay olan kocası, kadınların roman okumasının uygun olmadığını düşündüğünden iş kitapların yırtılması noktasına kadar vardı. Ancak zamanla kocasının tavrındaki değişiklikte birlikte Fatma Aliye yeniden eski hayatına döndü. Aldığı eğitim ve elde ettiği birikim onda yazma hevesini doğurdu. Eşinin ve kendisinin pek hoşuna giden George Ohnet'nin *Volonté* adlı eserini *Meram* adıyla Türkçeye çevirdi (Ahmed Midhat, 1311, s. 157, 163) ve kendi adıyla değil "Bir Kadın" imzasıyla yayımladı (Kızıltan, 1993, s. 84). Esasında 1890'da basılan eser, yazarın okuyucuyla ilk karşılaşması değildi. Fatma Aliye'nin yazarlığa daha önce *Kırkambar*'daki yazılarla adım attığı söylenebilir (Aşa, 1993, s. 102).

Meram'ın basılması, Fatma Aliye'ye bir başka kapı daha açar. Eserin yayınlanması üzerine babası ilmî derinliğini öğrenmek için onu bir nevi mülakata tabi tutar. Ondaki kabiliyet ve birikime hayran kalır. O sırada Adliye Nezaretî'nden ayrılan Cevdet Paşa'nın kızıyla ilgilenmek için bolca vakti vardır. İkili arasındaki sohbetler zamanla ders niteliği kazanır. Dersler sabahtan akşama ve uyku zamanına kadar uzayıp gider. İlk dersler mantık, belagat, ilm-i münazara, *Kaside-i Bürde* olur. İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinin tercümesi okunarak üzerine yorumlar yapılır. Ebulfida ve İbn Hallikân'dan çeşitli

bahisler üzerinde durulur (Ahmed Midhat, 1311, ss. 181-182). Daha sonra Eflatun, Aristo, İbn Rüşd ve İmam Gazali'nin düşünceleri arasında kıyaslamalar yapılır. Fatma Aliye, bu karşılaştırmaları Spinoza, Darwin ve Auguste Comte gibi Avrupa filozoflarının görüşlerine kadar genişletir. Böylece Paşa, kızının ilim ve irfan yolunda gelişmesi için beş yıl kadar çaba sarf etmiş olur (Ahmed Midhat, 1311, s. 182, 187).

Baba-kızın ders niteliğindeki sohbetlerinde dinden felsefeye ve tarihe kadar toplum ve devlet hayatını ilgilendiren hemen her hususa değinilmiştir. Bu derslerin en önemlilerinden biri hiç şüphesiz tarih olmuştur. Nitekim Fatma Aliye bu hususu; “*Talim ve tedris-i âciziye gayret ve ihtimam göstermiş olan pederim merhumun kendisinin deruhde eylediği derslerden biri de tarih dersi olduğundan...*” ifadeleriyle dile getirir (Fatma Aliye, 1332, s. 3).

Yazar, bütün birikimiyle roman, felsefe, tarih gibi çeşitli alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Yazdığı romanlar genelde tefrika halinde gazetelerde de yayımlanmıştır. Fatma Aliye'nin 1891 ve sonrasında kaleme aldığı başlıca eserler şunlardır: *Nisvân-ı İslam, Hayâl ve Hakikat, Muhâdarât, Ref'et, Udî, Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife, Levayih-i Hayat, Tedkik-i Ecsâm, Taaddüd-i Zevcâta Zeyl, İstilâ-yı İslam, Enîn, Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini, Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*. Yazarın yazı hayatı, II. Abdülhamid döneminde yoğun olarak sürmüştür ancak 1915 sonrasında azalmış ve nihayet 1922'de sona ermiştir (Aşa, 1993, ss. 112-116).

Bu çalışmada Fatma Aliye'nin *Nisvân-ı İslam, İstilâ-yı İslam, Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* ile *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserleri analiz edilmiştir. *Nisvân-ı İslam* adlı eserinde yazar Avrupa'ya Müslüman Osmanlı kadını anlatarak savunur. Kitap yerli ve yabancı iki grup kadın arasındaki konuşmalardan oluşmaktadır. Eserde başka konulara da değinilmekle birlikte esas olarak yabancı kadınların Osmanlı kadınları hakkındaki soruları cevaplandırılarak merakları giderilir. Eser Fatma Aliye'nin kişisel deneyimi neticesinde yazılmış olabileceği gibi meselelerin kolay anlaşılması için kurgulanmış da olabilir (Argunşah, 2012, ss. 17-18; Oylubaş, 2014, s. 55). Hangi maksat ve vesile ile yazılmış olunursa olunsun eserde yazarın kadınlar hakkındaki bazı görüşlerine ulaşmak mümkündür.

İstilâ-yı İslam'da yazar, Avrupa'da dine daha doğrusu Hıristiyanlığa karşı yaklaşım ile İslamiyet'in yayılma sebepleri ve alanları gibi hususlara değinmektedir. Burada aynı zamanda yazarın dinin insan ve toplum hayatındaki yerine dair görüşlerine ulaşmak mümkün olmaktadır.

Yazarın incelenen son iki eseri ise tarihle ilgilidir. Tarih, Fatma Aliye'nin erken yaşlardan itibaren ilgilendiği bir alan olmakla birlikte bu yönde ciddi bir eğitim almamıştır. Erken yaşlarda aldığı coğrafya dersinde yer yer tarihi konulara da yer verilmiştir. Fransızca dersi aldığı Matmazel Alfa, derslerinde yakın geçmişte Avrupa'da meydana gelen önemli tarihi olaylara yer verir. Ahmed Midhat Efendi'nin kaleme aldığı ve tarihi özellikler taşıyan *Kâinat, Hasan Mellah, Paris'te Bir Türk, Hüseyin Fellah, Süleyman-ı Musulî* gibi eserler Fatma Aliye'nin “tarih ve hikmet nokta-i nazarlarından pek büyük istifadeler” etmesine vesile olmuştur (Ahmed Midhat, 1311, ss. 145-146).

Bilindiği üzere Cevdet Paşa Mustafa Reşit Paşa, Fuat ve Âli Paşalarla birlikte çalışarak Tanzimat reformlarını gerçekleştiren kadronun içerisinde yer almıştır.^a Esasında Paşa, hem tarih yazan ve hem de üstlendiği etkili görevler nedeniyle tarih yapan bir kişidir. İşte Fatma Aliye derin bir devlet tecrübesi ile engin bir tarih bilgisine sahip olan babasından aldığı derslerin etkisi ile tarihe dair eserler vermiştir. Muhtemelen Paşa'nın çok zengin olan kütüphanesinden de yararlanmıştı.

Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetî'nde iki savaş detaylıca ele alınır. Burada yazarın toplum ve devlet görüşüne dair detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Eserde savaşın gidişatına etki eden faktörlerden başta padişah olmak üzere üst düzey devlet adamlarına yer verilir. Galibiyette ve başarısızlıkta bu insanların rolüne değinilir. Yazara göre devlet adamlarının tavır ve davranışları, devletin ve toplumun kaderi üzerine etki eden başlıca etkidir. Kitap, yazarın toplum ve devlet görüşünü yansıtan önemli bir kaynaktır.

Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı ise yazarın babası Cevdet Paşa, onunla bağlantılı olay, kişi ve kurumlara yer verdiği bir eserdir. "Fatma Aliye Hanım'ın bu kitapla asıl yapmak istediğinin bütünüyle bir Cevdet Paşa biyografisi kaleme almak olsa da bu hedefine ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Eserde Cevdet Paşa (1823-1895)'nin Hicri 1271 (Miladi 1854-1855) senesine, yani 32-33 yaşlarına kadar olan hayat hikâyesi bulunmaktadır." (Kırpık, 2017, s. 259). Yazar eserini büyük ölçüde babasının kendi özel notlarından oluşan ve daha sonra yayımlanacak olan *Tezâkir* adlı eserinden istifade ederek tamamlasa da yer yer babasının kendisine anlattığı hususlara ve başka bazı evraka da yer vermiştir. (Kırpık, 2017, ss. 260-261; Fettahoğlu, 2021a, ss. 200-201).

Bu çalışmada esas olarak "Fatma Aliye'nin toplum ve devlet hayatına dair görüşleri nasıldır?" sorusu cevaplanacaktır. Bu hedefe ulaşmak için yazarın görüşlerine istinaden şu soruların da cevabı aranacaktır: Yazarın toplum ve devlet görüşünün şekillenmesine etki eden faktörler nelerdir? Dinin toplum hayatındaki yeri ve önemi nedir? Toplumun ve devletin ilerlemesine ve gelişmesine etki eden faktörler nelerdir? Devlet adamlarının kişisel özellikleri ve yönetim anlayışları devleti ve toplumu nasıl etkilemektedir? İyi yönetim ilkeleri nelerdir? Devleti ve toplumu zaafa uğratan yönetim anlayışı ve özellikleri nelerdir?

Fatma Aliye, Osmanlı'daki ilk roman yazarı ve muhtemelen ilk tarih yazarı olması, eserlerinin özellikle II. Meşrutiyet öncesi dönemde büyük ilgi görmesi, gazete yazarlığı nedeniyle nispeten geniş kitlelere etki etmesi gibi nedenlerle kadın tarihi ve toplumsal tarih için büyük bir öneme sahiptir. Öte

^a Cevdet Paşa, 1823 yılında günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Lofça'da dünyaya geldi. Medrese eğitimi aldıktan sonra kadılık, Darülmualimîn müdürlüğü, Encümen-i Dâniş üyeliği, vak'anüvislik, valilik, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti başkanlığı gibi çok sayıda görev üstlenmiştir. Göreve ilmiye sınıfında başlamışsa da daha sonra mülkiyeye geçirilmiştir. Beş kez Adliye Nazırlığı, bir kez Evkaf Nazırlığı ve üç kez de Maarif Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur. Ancak onun en önemli özelliklerinden biri şüphesiz tarihçiliğidir (Halaçoğlu-Aydın, 2001, 444-446). Paşa, 1855-1866 yılları arasında sürdürdüğü vak'anüvislik görevi süresinde *Tarih-i Cevdet*'i kaleme aldı. *Tezâkir, Ma'rûzât, Kıssat-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ, Kırım ve Kafkas Tarihçesi* tarih alanında yazdığı en önemli eserleridir. Cevdet Paşa 72 yaşında iken 1895'te İstanbul'da öldü (Fettahoğlu, 2021b, s.24-27, 388).

yandan kadın hakları konusunda Avrupa'da meydana gelen yaklaşımların Osmanlı'da da görülmeye başlanması ve Türkiye'de ilk kadın hakları savunucularından olması onun düşüncelerini önemli kılmaktadır. Yazarın çalışmalarının tamamını incelemek daha geniş çaplı bir çalışmanın konusu olacağından bu dört eser tercih edilmiştir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile ortaya konulmuştur. Bu kapsamda söz konusu eserler en az dörder kere okunmuş, bu okumalar esnasında toplum ve devlet hayatıyla ilgili ifadeler kodlanmıştır. Sonrasında ilgili kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuş ve her tema ile ilgili sonuçlara ulaşılmıştır. Daha önce yazarın toplum ve devlet görüşünü doğrudan konu edinen herhangi bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmayı özgün kılmaktadır. Yaptığı işler ve savunduğu fikirlerle kendi dönemi ve sonrasındaki kadınlara örnek teşkil eden Fatma Aliye'nin dünya görüşünü öğrenmek kadın tarihi açısından da önemlidir.

A. ETKİLENDİĞİ ŞAHSİYETLER VE ORTAM

Fatma Aliye'nin toplum ve devlet görüşünün şekillenmesinde Ahmed Midhat Efendi, İbn Haldûn ile Cevdet Paşa'nın etkileri görülür. İbn Haldûn'a ait olan ve Cevdet Paşa'nın da paylaştığı asabiyet görüşünün (Yazan, 1992, s. 44) yansımaları Fatma Aliye'de de mevcuttur. Bununla birlikte onlardan ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır.

Fatma Aliye, İbn Haldûn'u babası aracılığı ile tanır. Zira Cevdet Paşa İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinin bir kısmını tercüme etmiştir. Yazar, tarih yazma usulü konusunda bu eserden yararlandığını belirtir (Fatma Aliye, 1331, s. 6). İbn Haldûn'a göre bireyleri birbirine bağlayan, perçinleyen bir şey vardır ki zamanla manevi bir hâl olarak vicdanları da birleştirir, iman hâline gelir. Bunlar birleşerek milliyet hissini doğurur. Bu asabiyettir yani bir duygu ve şuur. Cevdet Paşa'ya göre devletin kuruluşunda en önemli etken asabiyettir. Fakat zamanla etkisini kaybeder, yönetimlere yorgunluk gelir. Devletler bir tavırdan diğer tavra geçerler ve tavırlar arası geçişler tehlikelidir (Yazan, 1992, ss. 52-54). Nitekim Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı yönetimi yorulmuştur. Fatma Aliye de devletin kuruluşu ve Yıldırım Bayezid'e kadar olan dönemini anlatırken babasının görüşünü teyit eder nitelikte anlatımlarda bulunur.

İbn Haldûn, nasıl ki her ferдин bir ömrü varsa topluluklar halinde yerleşik veya göçebe yaşamının, devletin ve halkın da bir ömrünün olduğunu söylemektedir. Çünkü insan için tekâmül devresinin sonu 40 yaştır, bundan sonra duraklama ve bir süre sonra gerileme başlar. Sosyal hayatta da olgunluk dönemi ve bunun bir sonu vardır. Yerleşik hayata geçip devlet kuran toplumlar bir süre sonra bolluk içerisinde yaşamaya, yemek, elbise, yapı, yatak, tabak ve çanak, ev ve medeni hayat için her şeyi güzelleştirmeye başlar. Bunları elde etmek insanın büyük emek sarf etmesine yol açacağından ve kazançları bu taleplere yetmeyeceğinden dolayı zararlıdır. Çünkü belirli düzeyde hayat standardına ulaşmış daha doğrusu lüks hayat süren bireyler, değişik sosyal ve ekonomik şartlar nedeniyle bu standardı sürdürme imkânını bulamazlar. Böylece fazla harcamaya girerler ve zamanla yoksullaşırlar. İstek ve ihtiyaçların karşılanamaması, ahlaki çöküntüyü beraberinde getirir. Öte yandan bolluk ve refahın artması yeme içme alışkanlıklarını değiştirerek lezzetli yemek yeme, şehvet düşkünlüğü ve zina gibi birtakım davranışlara yol açar. Kısaca yerleşik, medeni ve zikredilen hayat tarzı tekâmülün son haddi olup bunlara sahip olan kavimlerde ihtiyarlama çağına başladığı görülür (İbn Haldun, 1991, ss. 296-300).

İstila-yı İslam'ın yazılmasında Ahmed Midhat Efendi'nin büyük bir rolü vardır. Bu rol hem teşvik etme hem de içeriğe katkı sunma şekillerinde kendisini gösterir. Birbirlerini manevi baba-kız olarak kabul eden ikiliden Ahmed Midhat Efendi aynı zamanda Fatma Aliye'ye adeta öğretmenlik yapar. Yazar, eserlerini manevi babasına gönderir, fikrini alır; zaman zaman da bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunurlar (İnceoğlu & Berktaş, 2011, s.372, 375-376, 399-400). Şu halde Midhat Efendi, yazma tekniği bir yana Fatma Aliye'nin fikirlerinin oluşumu safhasında da etkili görünmektedir.

Kosova Zaferi-Ankara Hezimet'inde Fatma Aliye'nin toplum ve devlet anlayışına etki eden tavırlar teorisinin yansımalarını görmek mümkündür. Osmanlı Devleti, Fatma Aliye'nin "millet-i necibe" olarak adlandırdığı Türkler tarafından kurulmuş, zaman içerisinde civardaki diğer Türk gruplarının da katılmasıyla gittikçe büyümüştür. Toplumdaki kuvvetli dayanışma, iş birliği, fedakârlık ve inanç sayesinde sınırlar genişlemiş ve devlet, büyük bir siyasi organizasyona dönüşmüştür. Güzel ahlak ve samimi mücadele, toplumun refah düzeyinin yükselmesine yol açmış, öyle ki Orhan Bey zamanına gelindiğinde ülkede zekât verecek kimse bulunamaz olmuştur (Fatma Aliye, 1331, s. 26). Yıldırım Bayezid zamanında ise lüks bir hayat yaşanmaya başlanmıştır. Yazara göre bu da doğal bir sonuçtur. Çünkü her toplum geliştikçe zenginleşir ve böyle bir hâli yaşar. Bu dönemde fedakârlık, dayanışma, güzel ahlak yerini sefahate, adaletsizliğe ve lüks hayat yaşamaya bırakmış, bu da devletin duraklamasına ve büyük bir tehlike geçirmesine neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, ss. 88-95, 100). Görüldüğü üzere yazar, İbni Haldun'un nazariyesinin Osmanlı kuruluşunun ilk yüz yıllık döneminde gerçekleştiğini ifade eder şekilde yorumlar yapmıştır. Bununla birlikte *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet*'ni yazarken Fatma Aliye'nin, babası Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eserden doğrudan alıntı yapma, özetleme ve bazen de sadeleştirme yoluna giderek yararlandığı¹ bununla birlikte bazı doğu ve Batı kaynaklarını da esas aldığı,² kitaptaki kişi ve olaylarla ilgili sıkça kendine özgü yorum ve değerlendirmelere başvurduğu görülmektedir. Yazar eserinde anlattığı konular hakkında babasının *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'da yaptığı yorumlardan çok daha fazlasını yaparak görüşlerini beyan etmiştir.

İncelemeye tabi tutulan eserler, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, ekonomik bakımdan türlü sıkıntı ve sancılar yaşadığı bir zaman diliminde yazılmıştır. *Nisvân-ı*

¹ İki eser karşılaştırıldığında benzerlikleri tespit etmek mümkündür. Bunlardan bazı örnekler sunabiliriz. Mesela Ankara Savaşı esnasında Yıldırım Bayezid ile Solak Karaca arasındaki konuşmadaki benzerlikler dikkat çekicidir. Konuşma *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'da şu şekilde yer alır: "Maiyyet-i silahşorânından Solak Karaca, Yıldırım Bayezid'in üzenisinden tutup 'Gördün mü o sarhoş vezirin ettiklerini? Sana ne işler işledi. Kâr-u bâr-ı saltanatını tarumar eyledi. Namus-ı Osmanîyi hıfzeden leşkerin tahsisatını böyle günlerde senin işine yaramayacak ve belki mazarratı görülecek yerlere sarf ettirip hem hazine-i devletini ifnâ etti hem de asker ve ahaliyi senden soğuttu' dedikte Yıldırım Han etrafa atf-ı nazarla hakikat hâle muttali ve müteallim ve heyet-i mecmua ile düşman ordusunun kalbine hücum etmekle âzım oldu. Hâlbuki Anadolu asâkiri kâmilen dağıldı. Sağ cenah bütün bütün hâlî kaldı." (Ahmet Cevdet Paşa, 1969, s. 617). Konuşma, *Kosova Zaferi Ankara Hezimet*'inde ise "Maiyet-i şahane silahşörlerinden Solak Karaca, Yıldırım Bayezid'in üzenisinden tutup 'O sarhoş vezirin yaptıklarını gördün mü? Saltanatını tarumar etti. Namus-ı Osmanîyi muhafaza edecek olan asâkirin tahsisatını böyle günlerde kesip senin işine yaramak değil mazarratı olan şeylere sarf etti. Hem hazine-i devletini mahvetti hem de asker ve ahaliyi senden soğuttu,' demesiyle Bayezid Han etrafına bakıp hakikati anladı. Anadolu askeri bütün bütün dağılmış sağ cenah boş kalmış idi." şeklinde yer alır (Fatma Aliye Hanım, 1331, s. 116). İki eser karşılaştırıldığında bu türden benzerliklere sıkça rastlanır.

² Fatma Aliye'nin yararlandığı kaynaklar hakkında bkz. (Kırpık, 2010, ss. 140-141).

İslam ve İstila-yı İslam II. Abdülhamid devrinde, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet*i ile Ahmed Cevdet Paşa ve *Zamanı* ise II. Abdülhamid'in mutlakiyet yönetiminden hürriyete geçildiği ancak siyasal kargaşanın yaşandığı ve nihayet bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetiminin kurulduğu II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınmıştır. Bu dönemde art arda gelen mağlubiyetlerle büyük toprak kayıpları yaşanmış, toplum büyük buhran ve acılara maruz kalmıştır. İşte Fatma Aliye'nin topluma ve devlet dair görüşleri mutlakiyet ve meşrutiyet dönemlerinde öncelikle Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Midhat Efendi ve İbn Haldûn'un tesirleriyle şekillenmiştir. Bununla birlikte yazarın kendi döneminde ülke gündemini meşgul eden hatta dünyada yaşanan çeşitli olay ve fikirlere dair yerli ve yabancı basın ile kitapları takip etme imkânına sahip olması, gazete yazarlığı yapması ve çeşitli türlerde kitap yazması gibi nedenler onun çok yönlü olarak yetişmesine ve fikri gelişimini sürdürmesine katkı yapmıştır.

B. DİN VE TOPLUM

Nisvân-ı İslam'da yazar, cariyelik, çok eşlilik, kadın tesettürü ve kadınların erkeklerle görüşüp görüşmemesi gibi meseleleri İslam dininin prensipleri temelinde izah eder. Cariyelerin Osmanlı toplumundaki yerini İslam hukukunun çizdiği prensipler etrafında açıklar. Ona göre cariyeler genelde mutlu insanlardır. Alınıp satılabilirlerse de uygulamada efendilerinin kızı hükmündedirler. Cariyelik sisteminin suiistimale açık olduğunun farkında olmasına rağmen yazar cariyeliği kendi döneminde makul bir sistem olarak görür (Argunşah, 2012, ss. 40-50).

Nisvân-ı İslam'da yazarın, çok eşlilik konusundaki görüşlerine de ulaşmak mümkündür. Fatma Aliye çok eşliliğin Allah'ın emri olmadığını, bu tür evliliğe belirli şartlar altında ruhsat verildiğine dikkat çeker. Çok eşliliğin yasaklandığı toplumlarda metreslik denilen kötü bir âdetin meydana geldiğini, çok evliliğe rıza göstermeyecek kadınların boşanma haklarının olduğunu belirtir. Yazar, medeni bir toplum için her türlü zararı uzaklaştıracak ve her türlü mutluluğu bünyesinde toplayacak bir şeriatın olması gerektiğini belirterek İslam hukukunun kadına verdiği değerün üstünlüğünü savunur. Ona göre "İslam'da nisvâna (kadınlara) Kur'an mertebesinde ihtiram olunur (saygı gösterilir) (Argunşah, 2012, ss. 71-75).

Fatma Aliye, *Nisvân-ı İslam*'da kadınların örtünmesi ve toplumsal hayatta erkeklerle görüşüp konuşması hususunda da İslam dini temelinde görüş beyan etmiştir. Ona göre "İslam kadınlarının saçları örtülü olunca yüz şer'an namahrem değildir. Elbiseleri kapalı ve başörtüsüyle de saçları örtülü olduktan sonra kadınların erkekler ile görüşmeleri şer'an memnu (yasak) değildir." Yazar bu görüşlerini desteklemek için Hz. Muhammed'in eşleri Hz. Fatıma ile Hz. Aişe'nin giyim kuşam kurallarına uygun bir şekilde erkeklerle görüşüp konuştuklarını dile getirir (Argunşah, 2012, ss. s82-83).

Fatma Aliye, cariyelik sistemi, çok eşlilik ve kadınların giyim kuşamı ve toplum içerisindeki hareketleri konularına İslam hukuku temelinde sahip çıkarak savunur. Kısaca İslam dini getirdiği düzenleyici hükümlerle toplum hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir.

Fatma Aliye, *İstila-yı İslam* adlı eserinde yine dinin birey ve toplum açısından önemine değinir. Avrupa'da dinsizliğin yayılmasını ve bunun nedenlerini, dinsizliğin tutarsızlıklarını izah eder. Hıristiyanların dinden uzaklaşmasına karşın dünyanın çeşitli yerlerinde İslamiyet'in giderek daha fazla kabul gördüğünü örneklerle açıklar.

Fatma Aliye'ye göre insanlar için din mutlak bir gerekliliktir; makbul din ise İslam'dır. Ona göre medenî ve ilerlemiş milletler, vahşi milletleri medenileştirmeye, putperest, ateşperest gibilerini ilahi dinleri kabule çağırarak medeniyet dairesine sokmaya çalışmaktadır. "*Zira kabil-i inkâr [inkâr edilmesi mümkün] değildir ki insanlara, beşer denilen bu mahlûka, bir din lazımdır.*" diyen yazar, bazı benzetmelerle dinin insan hayatı için önemine değinir. Dünyada nasıl gemiler kaptanla, lokomotifler makinistle, atlar kırbaçla, vahşi hayvanlar sopalarla idare olunuyorsa insanların da dinden başka bir şeyle idare olunamadığını, başka türlü zapt edilemediğini dile getirmektedir. İlahi kitapların itaat ettirdiği, boyun eğdirdiği halkı sadece orduların ve kanunların yönetemeyeceğini belirtir. Ona göre bir adamın kendisini, eşini, çocuklarını dehşet veren kötü hastalıklardan ve ailesinin geçimini sağlayacak parasını zarardan; sarhoşluk, kıskançlık sonucu ortaya çıkabilecek küfür, darp ve yaralamadan koruyan kısaca o adamın rahat ve huzurunu, mutluluğunu, ailesinin geleceğini mahvolmaktan kurtaran şey dindir (Fatma Aliye, 1318, ss. 3-5).

Yaşadığı dönemde Avrupa'daki din karşıtlığına kafa yoran yazar; "*Gittikçe dinsizlik tevessü ediyor [yayıyor]. Bu hâl herkesi ürkütüyor. Zira bir halk ki hâlikını [yaratıcısını] tanımaz Allah korkusu bilmezse halleri ne olur?*" diyerek endişesini dile getirir (Fatma Aliye, 1318, s. 14). Yine dinsizlik ve imansızlığın çok yayıldığını, bunun vahim sonuçlarını görenlerin dinsizleri ikna edecek din aradıklarını, hatta herhangi bir şeye inananların dahi bu arayışta olduklarını, ölüm karşısında çaresiz kaldıklarını, kadınların birbirlerine: "*Akşam karanlığından korkan çocuklarımızı ne ile müteselli edeceğiz?*" dediklerini belirtir (Fatma Aliye, 1318, ss. 21-22).

Fatma Aliye, Avrupa'da yayılan dinsizliğin sebeplerini de izah eder. Ona göre Hristiyanlığın sade ve saf halinin daha sonra bozulması bunun birinci sebebidir. Diğer bir sebep ise Avrupalıların zekâ ve çalışmalarını, Allah'ın varlığı ve şanının yüceliğini ortaya koyma yerine kendi yalan yanlış düşüncelerini açıklamaya sarf etmeleridir. Fatma Aliye'ye göre Avrupalılar yazma kabiliyetlerini Allah'ın varlığı ve şanının büyüklüğü konularına harcasalar "*dünyada hiçbir imansız kalmaz idi.*" (Fatma Aliye, 1318, ss. 13-14).

Fatma Aliye daha önce kaleme aldığı *Nisvân-ı İslam*'da Kur'an'ın ve Müslümanların Hristiyanlığa bakışını yansıtır. Hz. İsa, Hz. Meryem, İmran ve *İncil* ile ilgili konularda İslam'ın yaklaşımını sunar. Yazılanlar Müslümanlar için dinleriyle gurur duyma vesilesi olurken Hristiyanlar için İslam'ın kendilerine bakış açısını öğrenme fırsatı verir. *Nisvân-ı İslam*'da çeşitli gerekçelerle İslam'ın üstün bir din olduğu imajı verme gayretinde olan Fatma Aliye, bir bakıma Hristiyanlığa karşı İslam'ı savunur (Argunşah, 2012, ss. 51-61).

Avrupalıların "*hiçbir şey yok*" deyip "*ilim ile vicdan var*" dediklerini, bir dönem sadece "akıl" (raison) var olduğunu ileri sürerek aklın heykelini yapıp o taş parçalarına taptıklarını belirtir. Bunları eleştiren yazar, insanın sonunu düşünme ve ebedi mutluluğa ulaşma arzusunun tabiatında bulunduğunu dile getirir. Ona göre insan, Allah'ın varlığını herhangi bir eğitim almadan dahi anlayabilir. Çünkü nereye bakılsa Allah'ın kudretinin ve büyüklüğünün eserleri görülür (Fatma Aliye, 1318, ss. 19-20). Fatma Aliye akıl (raison), ilim ve vicdanın insanları idare edemeyeceğini, medeniyet veya ilerleme âleminin vahşet âleminde de beter olacağını, dinin "*dünyada rahat yaşamak için ve ölümlük*

müsterihâne [gönlü rahat olarak] *can vermek için, bir âlem-i diğerden* [diğer âlemden] *emin olmak için*" gerekli olduğunu belirtmektedir (Fatma Aliye, 1318, s. 22, 23).

Fatma Aliye, Avrupalı misyonerlerin dünyanın muhtelif yerlerinde kendi dinlerini yaydıklarını belirttiikten sonra İslam topraklarında başarılı olamadıklarını hatta İslam ülkelerine gelenlerin Müslümanlığı seçtiklerini; "Zira İslam'dan tanassur etmiş [Hıristiyanlığa geçmiş] belli başlı hiç kimse görülüp işitilmemiş olduğu halde memalik-i İslamiyeye gelmiş Avrupalılardan hatta misyonerlerden bir hayli kimselerin İslam'ı kabul eyledikleri isimleriyle, sıfatlarıyla yine Avrupa gazeteleri tarafından ilan olunmuş idi." (Fatma Aliye, 1318, ss. 28-29) ifadeleriyle dile getirmektedir.

Fatma Aliye, dinin ve elbette İslam'ın insanlar için önemine değindikten sonra bir bakıma içten içe savunmaya geçer. Adeta "İslam o kadar mükemmel bir din ise Müslümanlar neden geri kaldı?" sorusuna cevap verir gibidir. Ona göre geri kalışın sebebi İslam değil Müslümanlardır. Üç asır öncesine kadar İslam ülkelerinde maarif ve sanayinin çok ileri gittiğini ancak son üç asırdır bir duraklama ve çöküş dönemi yaşandığını bunun sebebini İslamiyet'te değil Müslümanlarda aramak gerektiğini dile getirir. (Fatma Aliye, 1318, s. 3-5, 14).

Yazar, *İstila-yı İslam*'da İslamiyet'in Avrupa, Amerika, Afrika ve Hindistan'da yayılmaya devam ettiğini dile getirir (Fatma Aliye, 1318, s. 33-34). Aynı eserde Fatma Aliye, Müslümanların eğitim ve sanayi bakımından geri kalsa da artık akıllarını başlarına almaya başladıklarını, ilk uyanış işaretlerinin İstanbul'da ve ikincisinin Hindistan'da başladığını, ardından aynı gelişmelerin Mısır, Suriye, Kırım, Kazan ve Tataristan taraflarında da görüldüğünü belirtir. (Fatma Aliye, 1318, s. 36).

Avrupa'da Aydınlanma Dönemi'nden itibaren giderek yaygınlaşan ve akli ön plana alıp dini önemsizleştiren anlayışa karşı Fatma Aliye, dinin ve özellikle İslamiyet'in birey ve toplum açısından önemine dair üst düzey bir bilince sahiptir. Yazar, okuyucusunu dinden uzaklaşmanın makul olmadığını anlatarak uyarma gayreti içine girer. Yabancılara karşı Osmanlı kadınının toplumdaki statüsünü savunurken temel referans noktası İslam'dır. Kadınları toplum hayatından soyutlayan çeşitli uygulamaların İslam'dan değil örf ve adetlerden kaynaklandığını savunur (Argunşah, 2012, ss. 82-84). Makalelerinde de yazar, başta Hz. Muhammed dönemi olmak üzere tarihte yapıp ettikleriyle ön plana çıkan kadınlardan örnekler vererek İslam'ın kadınların sosyal hayattaki yerini doğru bir şekilde göstermeye çalışır (Oylubaş, 2014, ss. 175-177). Bu yorumlarla Fatma Aliye, İslam'ın kadınlar ve toplum için ne kadar önemli ve hayati bir role sahip olduğunu anlatır. Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açılan yabancı okullar vasıtasıyla Osmanlı ülkesinde etkisini giderek artıran misyonerlik faaliyetlerine karşı halkı uyarır gibidir. *İstila-yı İslam*'da Müslümanları, Avrupa'dan gelen tehlikelere karşı koruma ve İslam'ın gücünü hissettirme gayreti sezilir. Bu bağlamda İslam'ın giderek yayıldığı ve İslam dünyasının uyanış döneminde olduğunu vurgulayarak Müslümanlara cesaret vermek ister. Yazarın bu bilinç düzeyi ve gayretine rağmen talihin garip bir cilvesidir ki kızı İsmet Hanım bir Amerikan misyoner okuluna devam etmiş, Hıristiyanlığı kabul ederek rahibe sıfatıyla misyonerlik faaliyetleri içerisine girmiştir (Aşa, 1993, s. 38).

C. TOPLUMUN VE DEVLETİN GELİŞMESİNE NEDEN OLAN ETKENLER

Fatma Aliye, birey ve toplum için önemli olan diğer bir husus olan devlete ve devlet yönetim sistemine dair de çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Ona göre devlet ile milletin her tür işi ve hakları yöneticiler için Allah'ın emanetidir (Fatma Aliye, 1331, s. 105). O eserlerini yaşadığı devrin insanlarına ışık tutma gayesiyle kaleme almıştır. Eserler vasıtasıyla iyi ve kötünün ne olduğunu, örnek yönetici tavırlarının neler olması gerektiğini ortaya koyma çabasıdır. Böyle bir çabanın arkasında tıpkı babası ve İbn Haldun gibi sosyal prensiplere ulaşma gayreti sezilmektedir. Bu bağlamda Fatma Aliye, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarındaki başarının altında yatan sebepleri tahlil ederek genel kurallara ulaşma hedefi güder. Ona göre devlet adamlarının kişisel özellikleri ile yönetim anlayışları, ilerleme ve gelişmenin temellerini oluşturmaktadır.

1. Devlet Adamlarının Kişisel Özellikleri

Fatma Aliye, devlet adamlarının kişisel özelliklerinin toplum ve devlet açısından hayati bir öneme sahip olduğuna inanır. Ona göre yöneticilerin sahip olduğu değerler, gelişme ve ilerlemenin öncelikli nedenidir. Yönetim şekli nedeniyle öne çıkan şahsiyetler ise padişahlar ile yönetimde ona yardım eden ve yol gösteren üst düzey devlet görevlileridir.

Kosova Zaferi Ankara Hezimet'i'nde devletin ve milletin gelişmesine yol açan temel değerler, Osmanlı Devleti'nin ilk üç padişahının kişisel özelliklerinde ön plana çıkarılır. Yazara göre Osman Bey, ahlakının güzel olmasıyla küçük yaşından beri dikkatleri üzerine çekmekteydi. O, kişisel özellikleri bakımından güzel ahlak sahibi, zeki, arif, nazik, cesur, bahadır, mahcup, güler yüzlü, tatlı dilli, akraba ve devlet büyükleriyle iyi geçinir; devlet yönetiminde ise adil, istişareye önem veren, hukuka riayet eden, kahraman, fedakâr ve alçak gönüllü olup, halkını müreffeh ve huzurlu yaşatmak için gayret gösterir, fukaraya yardım eder, fethettiği yerleri imar ve iskân ile buralarda adaletin tesisi için çaba harcar, aynı zamanda gösterişten uzak, sade bir hayat yaşardı (Fatma Aliye, 1331, s. 12-13, 15, 18, 21).

Yazara göre Orhan Gazi de benzer hususiyetlere ve değerlere sahip bir padişahı. Fatma Aliye Orhan Gazi'yi güzel huylu, cesur, adil, merhametli, affedici, olgun, tarih sayfalarında hiçbir pürüz bırakmaması ve tartışma konusu olabilecek bir hareket göstermemesi gibi özellikleri nedeniyle över (Fatma Aliye, 1331, s. 33). Yazar, padişahın davranışları üzerinden iyi yönetici vasıflarını da dile getirir. Savaşta gayet cesur olan Orhan Bey, oğlunun ölümüne dayanamayacak kadar yufka yürekli, İznik'te inşa ettirdiği imaretin açılışında bütün asker ve halka verilen yemeği kendi eliyle dağıtacak kadar tevazu sahibi, eşi Teodora'yı, kayınpederiyle görüşmek üzere İstanbul'a götürecektense kadar merhametli ve nazikti (Fatma Aliye, 1331, s. 26, 30). Fatma Aliye'nin anlatımına göre Orhan Bey'den sonra işbaşına geçen I. Murad da sahip olduğu hasletler bakımından babası ve dedesinden geri kalır değildi. Mağrur olmayan padişah, cesur, tedbirli, fedakâr, gösterişi ve övünmeyi sevmez, kanaatkâr olup sade bir hayat sürerdi. Üstelik Allah yolunda savaşan bir gaziydi (Fatma Aliye, 1331, s. 41, 43, 56).

Fatma Aliye'ye göre yalnız padişahların değil, aynı zamanda üst düzey devlet adamlarının ahlaki özellikleri de başarıya katkı sağlamıştır. Yazar, başta padişahlık mertebesine yükselememiş Alâeddin^c ve Süleyman^d gibi hanedan üyeleri olmak üzere Akçakoca, Konur Alp, Samsa Çavuş, Kara Halil, Hacı İlbeyi, Hacı Evrenos Bey, Timurtaş Paşa ve diğerlerinin üstün ahlaki hususiyetlere sahip olduklarını dile getirir (Fatma Aliye, 1331, s. 12, 18–23, 30, 33, 51, 55–56, 67).

Fatma Aliye'de tarihi olaylara yön veren temel unsurun kahramanlar ve onların kişisel özellikleri olduğu göze çarpar. Fatma Aliye, kabul gören değerlere sahip olmanın gelişme ve ilerleme için vazgeçilmez olduğu dile getirilir. Yazar bu prensiplere Osmanlı kuruluş dönemindeki yöneticilerin özelliklerinden yola çıkarak ulaşır. Çünkü kişisel özellikler aynı zamanda yönetim anlayışını şekillendirme kabiliyetine de sahiptir. Devletlerin kuruluşu, genişlemesi ve zenginleşmesiyle, devlet adamlarının tavırları arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Bunun dışındaki etkenlere örneğin stratejik konum, sahip olunan ekonomik imkanlar, uluslararası konjonktür, uygulanan hukuk sistemi gibi konulara yer verilmez. Toplumun, askerlerin iyi organize edilmesi ve yönetilmesi başarıyı getirmektedir. Bu da liderlerin yönetim anlayışı ile doğrudan ilgilidir.

2. Devlet Adamlarının Yönetim Anlayışı

Kişisel özellikler başarının gelmesi için çok önemli olsa da bunu destekleyen ve fiile dönüştüren yönetim tarzına ihtiyaç duyulmaktadır. Fatma Aliye bu hususta da ilk dönem Osmanlı padişahları ve devlet adamlarının yönetim anlayışlarından yola çıkarak genel prensiplere ulaşma gayreti içerisine girer. Yönetim anlayışını belirleyen baş kahraman ise yine padişaktır. Millet çıkarlarını temel alma, iyi bir kadro oluşturma, ortak akılla hareket etme, adaleti esas alma, düşünce hürriyeti, ilme ve ilim adamlarına önem verme, yeniliklere açık olma, yargı bağımsızlığı başarılı yönetim anlayışının göstergeleridir. Şimdi bu hususların detayına değinelim.

2.1. Devlet ve Millet Menfaatlerini Ön Plana Alma

Fatma Aliye, yönetimde devlet ve millet menfaatinin esas alınmasının başarılı bir politika için önemli olduğuna inanır. Bunun için yöneticilerin şahsi çıkarlarını geri planda tutmaları gerekir. Yazar, devlet uğruna fedakârca mücadele eden liderleri örnek olaylarla okuyucularına tanıtır.

Fatma Aliye, yöneticileri millet menfaatlerini ön planda tutanlar ve buna riayet etmeyenler diye tasnif eder. Padişahlara ve dolayısıyla devlete kuvvet ve kudret veren millettir. Çünkü devlet, milletin bileğinin gücü, fedakârlığı, alnının teri ve çalışmasıyla meydana gelmiştir (Fatma Aliye, 1331, s. 94). Millet menfaatini şahsi çıkarlarından üstün tutan yöneticiler yazarın övgüsüne nail olmaktadır. Övülen kişiler Osmanlı kuruluş dönemindeki bazı padişahlar ile devlet adamlarıdır.

Yazara göre Orhan Gazi'deki devlet ve hükümet sevgisi üst düzeyde olup yabancı kadınlarla evlilik onu görevinden alıkoymazdı. Yazar bu hususu; *"Değil bir Bizans güzeli bütün dilberân-ı cihan etrafını*

^c Alâeddin (Paşa), Sultan Osman öldüğünde hayatta bulunan iki oğlundan küçük olanıdır (Mehmed Neşri, 1995, s. 147, 149).

^d Süleyman Paşa (öl.1357?), Orhan Bey'in büyük oğlu olup Gelibolu'ya geçerek Rumeli'deki ilk fetih hareketlerini başlatan şehzadedir. (Emecen, 2010, s. 94).

sarsa onu yolundan çeviremezlerdi. Zevceye karşı olan vazifesini vazife-i hükümete karıştırmazdı.” ifadeleriyle dile getirir (Fatma Aliye, 1331, ss. 29-30). Ona göre kendi menfaatlerini göz ardı eden I. Murad’ın arzu ve maksadı da Orhan Bey gibi devletin çıkarlarına hizmet etmektir (Fatma Aliye, 1331, s. 41). Padişah, yaptığı fetihlerle bir yandan ülkenin sınırlarını genişletirken diğer yandan da halkını birlik ve bütünlük içerisinde görme emelinde idi. Rumeli’deki fetihlerini rahat bir şekilde sürdürebilmek için Anadolu tarafında barış isteyen I. Murad, bu uğurda apaçık bir düşman olduğunu bildiği Karamanoğlu Ali Bey’e kızı Nefise Sultanı vermekten çekinmemişti. Çünkü “*Murad-ı evvel âdil, merhametli olmakla beraber devlet-i Osmanîye uğrunda ne can ne de evlat düşünürdü.*” Fatma Aliye, I. Murad’ın her vesile ile ülke sınırlarını genişletme politikası güttüğünü, oğlu Bayezid’e Germiyanoglu Yakup Bey’in kızı Devletşah Hatun’u alırken bile çeyiz olarak bir kısım yerleri kendi topraklarına kattığını fakat kendi kızını Ali Bey’le evlendirirken çeyiz olarak toprak vermediğini belirterek padişahla ilgili şunları söyler: “*Hazine-i müllete, servet-i devlete el uzatmak onun yapacağı şey değil idi. Ceddi ve pederi gibi onun beyt-ül mal denilen bir hazine-i milliyeye hürmeti vardı.*” (Fatma Aliye, 1331, ss. 41-45).

Fatma Aliye’ye göre devlet ve millet menfaatini merkeze alma konusunda ilk üç Osmanlı padişahı, şehzadelerden Alaeddin ve Süleyman; devlet adamı ve komutanlardan Akça Koca, Konur Alp, Samsa Çavuş, Kara Halil, Hacı İlbeyi, Hacı Evrenos Bey, Timurtaş Paşa ve emsali olan birçok yiğit, örnek davranışlar sergilemişlerdir. Bunlar Osmanlı Devleti’ni kurmak ve sınırlarını genişletmek için kişisel ihtiraslardan ve dünya zevklerinden uzak durarak şahsi menfaatlerini devlet menfaatlerine feda etmişlerdir. Yazar, Osmanlı hanedanının da canlarını tehlikeye atarak devlet ve millet uğruna büyük fedakârlıklar yaptığını, nitekim Sultan Osman’ın kardeşi Gündüz Alp ile oğlu Savcı Bey’in^f savaşlarda şehit düştüğünü dile getirir (Fatma Aliye, 1331, ss. 66-67).

Yazar, başta Osmanlı hanedan üyeleri olmak üzere ilk dönem yöneticilerinin örnek davranışlar sergilediğini belirtir. Belki de Fatma Aliye bu olaylar üzerinden yaşadığı dönemdeki yöneticilere ve gelecek nesillere başarılı insan modeli sunmak suretiyle bir ders verme niyetindedir. Yazılış amacı ne olursa olsun başarılı bir yönetim için devlet ve millet menfaatlerinin her türlü şahsi menfaatin üstünde tutulması gerektiği prensibini savunması yazıldığı dönem itibarıyla kıymetlidir. Ancak idari hiyerarşinin en üstünde bulunan kişi için bu özelliklere sahip insanları bulup ortaya çıkarma ve yol arkadaşı olarak belirleyebilme becerisi de gerekmektedir.

2.2. İyi Bir Kadro

Fatma Aliye’ye göre başarılı bir devlet yönetimi için padişahın yakınında yer alan kadronun üstün vasıflara sahip olması gerekir. Böyle bir kadronun seçimi ise padişahın kabiliyetine bağlıdır. Yazar, ilk

^e “Devletşah (Devlet) Hatun: Germiyanoglu Süleyman Şah’ın Celâleddin Rumi’nin oğlu Veled Çelebi’nin kızı Mutahhare Hatun’dan doğan kızıdır. Tarihlerimizde Osmanlı padişahlarının zevceleriyle diğer bir hükümdarla evlendirilen kızları, çok zaman asıl adlarıyla zikredilmeyerek Devlet Hatun veya Sultan Hatun gibi hükümdar ailelerine mahsus lakaplar ile zikrolunduklarından asıl adların ne olduğu bazen bilinmemektedir.” (Uluçay, 2011, s. 23). İncalık, Devletşah Hatun’un adının Sultan Hatun ve babasının da Süleyman Çelebi olduğunu belirtir (İncalık, 1992, s. 231).

^f Ertuğrul Gazi’nin oğlu ve Osman Gazi’nin kardeşi olan Saru-Yatı’nın ismi bazı kaynaklarda Savcı olarak da geçmektedir. Saru-Yatı 1288’de Bizans tekfurlarından biriyle yapılan mücadele sırasında şehit olmuştur. (Gökbilgin, 1967, s. 251-252). Şu halde Fatma Aliye’nin bahsettiği Savcı Bey Osman’ın oğlu değil kardeşidir.

üç padişahın etrafındaki yönetim kadrosunun isimleri ile özelliklerini açıklayarak bu hususa verdiği değeri gösterir.

Fatma Aliye'ye göre devletleri başarıya götüren bir diğer sebep de iyi bir kadro teşkilidir. Yazar, monarşik yönetimlerde devletin en üst kademesindeki kişinin yetenekli, gayretli ve ahlaklı olsa da devlet işlerinin iyi bir kadro olmaksızın düzenli bir şekilde yürütülemeyeceğine inanır. Nitekim Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ehliyet ve liyakat sahibi devlet adamları başarının elde edilmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Yapıp ettikleriyle Fatma Aliye'nin beğenisini kazanan en önemli isim şüphesiz "Hayreddin" lakabıyla bilinen Çandarlı Kara Halil'dir. I. Murad'ın hem serdar-ı ekremi ve hem de sadrazamı olan "*Hayreddin Paşa zamanın efâhim (pek büyük) ulemâsından ve gayet âkil, fâtin, tedbir-i hükümet ve umûr-ı askeriyede ehil ve muktedir bir zat*" idi. İlmiyeden gelmesine rağmen yönetim ve askerlik konusunda da maharetliydi. Onun dışında Akça Koca, Konur Alp, Samsa Çavuş, Hacı İlbeyi, Hacı Evrenos Bey, Timurtaş Paşa gibi daha birçok önemli şahsiyet Osmanlı başarısına katkıda bulunan önemli asker ve devlet adamlarıydı. Yazara göre bunlar kişisel hırslarından uzaklaşıp, dünyevî zevkleri bir tarafa bırakarak, devletin menfaatlerini düşünmüş ve birbirleriyle yekvücut olarak hareket etmişlerdir. (Fatma Aliye, 1331, s. 50, 66). Fatma Aliye bu isimleri ön plana çıkararak padişahların ülkeyi ancak iyi bir kadro ile yönetebilecekleri mesajı vermektedir. Padişahın yakınında bulunan nitelikli kadro padişah için bir hazine değerindedir. Ancak onlarla görüş alışverişinde bulunulması yani istişare edilmesi gerekmektedir.

2.3. İstişare

Fatma Aliye'ye göre padişahın istişareye dayalı bir anlayışla devlet yönetmesi başarıyı getiren başka bir sebeptir. İyi bir kadro ile yola çıkan padişahın onların görüşüne değer vererek ortak akılla hareket etmesi övülen davranışlardandır. İstişare aynı zamanda fikir özgürlüğü ve tevazunun da göstergesidir.

Yazara göre Osman ve Orhan beyler her şeyi erbabına sorarlar, emektar ve tecrübeli devlet adamı ve askerlerle daima görüş alışverişinde bulunurlar, onların uygun olan fikirlerini kabul ederlerdi (Fatma Aliye, 1331, s. 21). Örnek bir yönetim anlayışına sahip olan I. Murad "*her şeyi kendisinin bilmesi iddiasında olmayıp bir şeyi bilenden sormak, erbabının reyini almak âdeti idi. Bilâ-mülâhaza hod be hod mühim bir şeye girişmeyip, daima vükela ve ümerasıyla müşaverede*" bulunurdu (Fatma Aliye, 1331, ss. 55-56). Fatma Aliye, hükümdarın önemli kararlar vermeden önce meclis topladığını, buradakilerin görüşüne başvurduğunu, düşüncelerin hür bir şekilde dile getirilmesini istediğini, her tür fikre daima açık olduğunu, hatta bir konuda diğerlerine göre daha ehil birinin olduğuna kanaat getirirse onun kararlarını uygulamaya koyduğunu belirtir. Nitekim Kosova Savaşı öncesinde böyle bir meclis toplayan padişah burada; "*Beyler, gerçi ben pek çok muharebelerde bulundum ve inayet-i rabbanî ile ekserisinde galip oldum. Lakin bu harp onlara kıyas olunamaz. Müşavere sünnet-i resuldür. İttifak ederek gönüllerimiz ve fikirlerimizi birleştirmek lazımdır*" demiş ve savaş düzeninin nasıl olması gerektiği konusunda üst düzey askerlere danışmış, bunlardan Evrenos Bey'in önerisi ittifakla kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Fatma Aliye bu davranışından dolayı I. Murad için "*İşte padişah-ı müdebbir ve kâr-ı âşinâ*" diyerek övgüsünü dile getirir (Fatma Aliye, 1331, s. 56, 58-59, 108). Yazarın, etrafındaki yöneticilerin görüşlerini alıp onlarla istişare etmesi nedeniyle övdüğü diğer padişah ise Mehmet Çelebi'dir. O, ülkeyi Ankara Savaşı'nı takip eden

yıllardaki Fetret Devri'nden çıkararak devletin ikinci kurucusu olmuş başarılı bir padişaktır. Çelebi Mehmet'in Osmanlı saltanatını yeniden kurması ve halka güzel muamele etmesinin en önemli delili birlikte çalıştığı devlet adamlarıyla istişarede bulunmasıdır (Fatma Aliye, 1331, s. 142).

İstişare, gerek eski Türk devlet geleneği ve gerekse İslam devlet yönetme usulünün önemli unsurlarından biridir. Kur'an ve sünnetle sabit olan istişare (Türcan, 2010, ss. 230-231), Fatma Aliye'nin eserinde kuru bir tarih anlatısının ötesine geçilerek okuyucuya önemli bir hususu hatırlatma aracı olarak kullanılır. Ortak aklın esas alınması, yalnız devlet yönetiminde değil her düzeydeki bireysel veya toplumsal iş ve işlemlerde öne çıkan bir yönetim ilkesidir. Yazar, her dönemdeki yönetim anlayışında esas alınması gereken bir başka hususu dile getirir: adalet ve yargı bağımsızlığı.

2.4. Adaleti Esas Alma ve Yargı Bağımsızlığı

Padişahların adil olması Fatma Aliye'nin övdüğü hususlardan bir diğeridir. Adil olmak, Osmanlı tahtına aday olan hanedan üyelerinin tercih edilmesine vesile olmuştur. Adaletin birey, toplum ve devlet nezdinde varlığı ve işlerliğinin göstergesi ise yargı bağımsızlığıdır.

Fatma Aliye'nin de bu anlayışı benimsediği ve eserlerinde verdiği örneklerle adaletin önemine değindiği görülmektedir. Ona göre adalete sadakat, Osman Gazi zamanında başlamış, Orhan Bey ve Sultan I. Murad dönemlerinde devam etmiştir. Hatta Osman Bey'in Türkmen beyleri tarafından padişah olarak tanınmasında adil bir kişi olması büyük bir rol oynamıştır. Yazar, Osman Bey'in bu konudaki en önemli icraatının mahkemelere devlet adamlarının müdahalesini engelleyerek kadıların hükümlerini verirken hür olmalarını sağlamak ve yargı bağımsızlığını getirmek olduğunu, bu sayede Yıldırım Bayezid dönemine kadar yargı bağımsızlığının Dört Halife zamanına benzediğini belirtir. Ona göre Dört Halife döneminde halifeler, hukuk karşısında herhangi bir kişiden farklı değildi (Fatma Aliye, 1331, ss. 95-96).

Adaletin tesisi klasik Türk-İslam devlet yönetim anlayışının en temel unsurlarından biridir. Devlet başkanının öncelikli görevi ülkede adaleti sağlamaktır. Osmanlı devlet yönetimi anlayışının temel prensiplerinden birini oluşturan daire-i adliye yani hakkaniyetin temin edilmesinde adalet vazgeçilmez bir konumdadır. Bu anlayışa göre dünya barışı adaletle sağlanabilir, dünya bir bahçe olup duvarı devlettir, devleti düzenleyen ise şeriattır, şeriati koruyan iktidardır, iktidar için güçlü bir orduya ihtiyaç vardır, ordu büyük bir servetle beslenebilir, servet ve bolluk huzurlu yaşayan halkla sağlanabilir, halkın huzur ve bolluk içerisinde yaşaması ise adaletle yönetilmesine bağlıdır (Saydam, 2014, ss. 25-26). Bahsedilen geleneksel anlayışa Fatma Aliye'nin yargı bağımsızlığını da ilave ettiği söylenebilir. Adaletin tesisi ve yargı bağımsızlığı, özgür bir ortam ve hür düşünce ile bağlantılıdır.

2.5. Hür Düşünce, İlme ve İlim Adamlarını Değer Verme

Fatma Aliye'ye göre düşünce özgürlüğü, bilime ve bilim adamlarına değer verme bir ülkede ilmin gelişmesinin başlıca şartlarından biridir. Topluma hâkim olan hürriyet, çok yönlü olarak büyüme ve gelişmeye etki eder. Yazar, bu hususa dair düşüncelerini ilk dönem Osmanlı yöneticilerinin uygulamalarından yola çıkarak dile getirir.

Yazara göre ilme ve ilim adamlarına verilen değer, devletin ilerlemesindeki en önemli etkenlerden biridir. İlim adamları Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerinden itibaren adeta baş tacı edilmiştir. Padişahların yanlarında dinî hususları danışmak üzere ulemeden kıymetli şahsiyetler bulundurduğunu belirten Fatma Aliye, başta Osman Gazi olmak üzere ilk üç Osmanlı padişahının ilim adamlarına derin bir hürmetinin olduğunu, padişahların bilimin gelişmesi için yoğun bir çaba sarf ettiklerini, Orhan Bey'in bu bağlamda çok önemli bir adım atarak İznik'te medrese yaptırdığını ve buraya devrin meşhur âlimi Dâvûd-i Kayserî'yi müderris olarak atadığını belirtir (Fatma Aliye, 1331, s. 27). Yine dönemin üst düzey devlet adamlarından Çandarlı Kara Halil ve Çandarlı Ali Paşa gibi sadrazamlık yapmış şahsiyetler da ulema kökenlidir (Aktepe, 1993, ss. 212-213).

Yazara göre sağlanan hürriyet ortamı, Osmanlı topraklarının cazibe alanı olmasına yol açmış, bu sayede kolaylıkla nüfus çekilebilmiştir. Ülkede ilmin gelişmesi için özgür bir ortam oluşturulmuş, başka ülkelerde yayınlanamayan kitaplar yayımlanmış, savunulamayan fikirler serbestçe ifade edilebilmiştir. Örneğin Muhyiddin İbn Arabî'nin görüşleri Şam'da şeriatı aykırı görülüp yazdığı *Kitab-ı Fusûs*, Halep'te yırtılırken kitaba Osmanlı topraklarında haşiyeler yazılıyordu (Fatma Aliye, 1331, ss. 26-27).

Yazar, Orhan Bey dönemindeki hürriyet ortamını överek “onun zamanında olduğu gibi devam ede idi Avrupa'dan evvel Osmanlılar o derece temeddüne vasil olur ve payitaht-ı Osmanî daha evvel Paris, Londra ve Berlin gibi olurdu.” demektedir (Fatma Aliye, 1331, s. 26-27, 28, 33). Yazara göre Yıldırım Bayezid'i yenerek büyük bir başarı kazanan Timur da ilme ve ilim adamlarına büyük ilgi gösterir, yanında daima devrin ünlü ulemasını bulundurur, onlarla sohbetler eder ve görüşlerinden yararlanırdı (Fatma Aliye, 1331, s. 21, 27, 49, 72, 79, 88).

Yazarın özgürlüğün önemini dile getirdiği dönem, II. Abdülhamid'e karşı uzun ve yorucu bir mücadele sonrasında ilan edilen II. Meşrutiyet dönemidir. Ancak ilanına her kesimden çok sayıda insanın sevindiği hürriyet, İttihat ve Terakki liderlerinin tavırları nedeniyle giderek baskıcı bir hüviyete bürünmüştür. Muhtemelen yazar özgürlüğün önemine değinirken aynı zamanda kendi dönemindeki insanlara da örtülü bir mesaj verme maksadı gütmektedir. Çünkü o, yaşadığı dönemde siyasi tekâmülün son halkasında meşrutî idareyi görmektedir.

2.6. Bağnazlıktan Uzak Durma ve Yeniliklere Açık Olma

Yenilik karşıtlığını “taassup” yani bağnazlık olarak tanımlayan Fatma Aliye, bu zihniyetin toplumu geri bırakacağını yenilikçi bir anlayışın ise aksine toplumları ileri götüreceğine inanır. Müslümanların hatası neticesinde İslam dünyasının eğitim ve sanayide geri kaldığını kabul etmekle birlikte yaşadığı devirde uyanışın başladığını belirtir. Uyanış bağnazlıktan uzaklaşma ile olmaktadır. Yazar bu kapsamda toplumsal ilerlemeye neden olabilecek gelişmeleri verdiği örneklerle izah eder.

Fatma Aliye, Osmanlı'da yapılan çeşitli yenilikleri, yenilik karşıtlığının hâkim olduğu devirlerden kurtuluş emareleri gösterir. Yazar, Avrupa'da meydana gelen her tür bilimsel gelişmeye dair eserlerin Türkçeye çevrilmesini, taassup zamanlarında kırılıp dökülen eski eserlerin inşa edilen müzelerde muhafaza edilmesini, eskiden resim yapmaktan çekinilirken Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasıyla genç Müslümanların kara kalem ve yağlı boya resimler ile heykeltıraşlık alanında tahsil görmeye başladıklarını ilerici bir anlayışın göstergeleri olarak sunar (Fatma Aliye, 1318, s. 40). Yine o, duraklama

ve gerileme dönemlerinde kadınların erkeklere göre daha fazla ihmal edildiğini ancak yenileşme dönemiyle birlikte sadece erkeklerin eğitim ve öğretimiyle yetinilmeyip eğitimi annelere emanet etmek için kadınların talim ve terbiyesine de önem verildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda kızlar için ilkökul ile daha üst eğitim kurumları ve özellikle kız öğretmen okulunun (Darülmuaallimat) açıldığına dikkat çeker. Yirmi, yirmi beş senelik süreçte anne olan kadınlardan düşünsel kalemleriyle dahi hizmet eden kadın yazarların, şairlerin bulunduğunu belirtir. Bu kapsamda Makbule Leman^g ile Fatma Nigâr^h hanımların isimlerini zikreder (Fatma Aliye, 1318, ss. 41-42).

Fatma Aliye, Orhan Bey'in tavrını örnek göstererek dinin yanlış yorumlanmasına karşı çıkar. Padişahın, Osmanlı ülkesine gelen ve çalışıp kazanmaya servet biriktirmeye karşı çıkan ve "bir lokma bir hırka" düşüncesiyle hareket eden grupları sınır dışı ettiğini, bununla birlikte hürmete layık olan dervişlere saygı gösterdiğini belirtir (Fatma Aliye, 1331, s. 28).

Fatma Aliye'nin dinin vazgeçilmezliğini savunması, Batı medeniyetinin bilimsel gelişmelerine kapalı olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserinde Osmanlı modernleşme dönemi olan Tanzimat yeniliklerini başlatan Mustafa Reşid Paşa yazarın övgüsüne nail olmaktadır. Bunda Mustafa Reşid'in Cevdet Paşa'nın hamisi olmasının da büyük bir payı vardır. Babası Ahmed Cevdet Paşa da medrese kökenli bir din âlimi olmakla birlikte Tanzimat'ın önder kadrosunun yanında yer almış ve devletin gelişmesi ve ilerlemesine katkı sunmuştur (Fatma Aliye, 1332, s. 31-32, 37).

Şu hâlde Fatma Aliye, devleti oluşturan bireylerin İslamiyet'e bağlı ama bağınazlıktan uzak bir şekilde medeniyeti geliştirecek her türlü bilimsel gelişmeye açık olmaları yönünde tavır takınmıştır. Bu yönüyle Osmanlı son dönemindeki İslamcılık akımı mensuplarının savunduğu modernist yaklaşımı benimsemektedir. Bilindiği üzere bu görüşü savunanlar genelde Batı'nın maddi medeniyet unsurlarını almanın sakıncası olmadığı yönünde fikir beyan etmişlerdir (Kutluer, 2001, ss. 65-67). Öte yandan verdiği örneklerle bakılırsa Tanzimat Dönemi'nde eğitim ve sanat alanında yapılan yeniliklere sahip çıkar. Kızların ilkökul sonrasında eğitim alması, Osmanlı'da Batı tarzı güzel sanatlar eğitimine geçilmesi, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde gerçekleşmiştir. Kızlar için açılan ilk ve orta dereceli okulları övmesi, hayalindeki Osmanlı toplumunun kız-erkek ayrımı olmaksızın örgün eğitime devam etmiş bireylerden oluşması yönünde olduğu söylenebilir. Şu hâlde Fatma Aliye, İslam'ın temel prensiplerine sadık kalmakla birlikte yeniliklere açık, aydın bir Osmanlı kadın tipini temsil etmiş ve savunmuştur.

^g 1865'te İstanbul'da doğan Makbule Leman, ilk Osmanlı kadın yazar ve şairlerinden biridir. Deneme, şiir, hikâye, tenkit ve teşvik türlerindeki eserleri *Hazine-i Fünun*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi gazete ve dergilerde yayımlanır. *Ma'kes-i Hayal* adlı bir de eseri bulunan Makbule Leman 1898'de genç yaşta hayata gözlerini kapamıştır (Uğurcan, 1991, s. 336, 338, 342, 345).

^h 1862'de doğan "Nigâr Hanım hikâye, tiyatro, çeviri, mensure, mektup, makale, anı, sohbet, deneme gibi türlerde de eser vermiş ve kitaplarının bir kısmında bunları tür ayırımına gitmeden bir araya getirmiştir. Yazı hayatı *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mürüvvet*, *Ma'lûmât*, *Servet-i Fünûn*, *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, *Utârid*, *Şehbâl*, *Pul* gibi, bir kısmında Üryan Kalb takma adını kullandığı çeşitli dergi ve gazetelerle iç içe ilerledi. Özellikle bir süre için başyazarlığını da yaptığı *Hanımlara Mahsus Gazete* etrafında edebî hayatının renkli ve zengin bir dönemini geçirdi." 1918'de İstanbul'da öldü (Bekiroğlu, 2007, ss. 83-85); (İnal, 1969, s. 1197).

D. TOPLUMU VE DEVLETİ ZAAFA UĞRATAN SEBEPLER

Fatma Aliye, devletleri başarıya götüren, üstün kılan usul, prensip, yöntem ve örneklerden sonra, onları zaafa uğratan, çöküşe götüren sebeplere de değinmektedir. Yazarı genellemeye götüren veriler yine Osmanlı tarihinden alınmıştır. Ona göre devleti zayıflatan en önemli etkenlerin başında baskıcı bir yönetim anlayışı ve kötü yöneticilerin tavırları gelmektedir.

1. Baskıcı Yönetim

Fatma Aliye'ye göre Osmanlı saltanat sistemi, padişahın üstün vasıflara sahip olması halinde devlet ve millet için sorun teşkil etmemekte hatta faydalı bile olmaktadır. Ancak monarşik yönetimler, yöneticilerin istenen niteliklere sahip olmaması durumunda baskıcı bir hale dönüşebilmektedir. Yazar, böyle bir durumdan kurtulmak için meşrutî idareyi iyi bir çıkış yolu olarak görmektedir.

Fatma Aliye, tek kişinin idaresine dayalı yönetimlerin zayıflıklarına vurgu yapar. Ona göre bu tarz yönetimler, baskıcı bir güce dönüşme potansiyeline sahiptir. Tek kişinin verdiği kararlar, bütün milletin kaderini belirlemede *"bütün hukuk-ı millet, hükümdarın keyfine tâbi"* olmakta, *"hayat-ı millet onun bir 'evet' veya 'hayır' demesine"* bağlı bulunmaktadır. Yazara göre ülkeyi yöneten insanın yaptığı hatalar yalnız kendisini değil, bütün milleti etkileyip perişan etmektedir. Fatma Aliye, baskıcı bir hale dönüşen monarşik bir yönetimin halkı soymak için onları cehalete sürüklediğini, haklarını unutturduğunu; bu tarz idarelerde yazı âleminin tam bir serbestlik içinde olmadığını, bu durumun ise eğitim ve kültür hayatını olumsuz yönde etkilediğini belirtir (Fatma Aliye, 1331, ss. 124-125).

Yazar, baskıcı bir yönetimin devlet ve millet hayatına olan etkisini, Yıldırım Bayezid örneği ile açıklar. Ona göre Yıldırım Bayezid dönemi bir inkılap yani köklü değişimlerin yaşandığı devirdir. Ancak bu değişim ve dönüşüm *"hürriyet ve serbestiyetin istibdata"* dönüşümü şeklindedir (Fatma Aliye, 1331, s. 97). Fatma Aliye, padişahın Ankara Savaşı'nda yenilgiye uğramasının sebeplerini beş kelime ile açıklar ve bunlardan istibdadı en tehlikelisi olarak seçer: *"İşret (içki), sefahat (eğlence), gurur, tehevür (sonunu düşünmeden karar verme), istibdat (baskıcı, keyfî yönetim). İstibdat olmaya idi, diğer dört filin hükmü mahdud ve mahsur kalabilirdi."* (Fatma Aliye, 1331, s. 124). Yazara göre padişahın kurduğu istibdat döneminde teamüllere aykırı sıra dışı uygulamalara yer verilir. Mesela Bayezid, rüşvet almakla itham edilen bir grup kadının yakılması emrini vermiş ancak bu kararından Sadrazam Ali Paşa'nın girişimleriyle vazgeçirilmiştir (Fatma Aliye, 1331, s. 97).

Fatma Aliye, tek kişinin iradesine dayalı monarşik yönetimlerin istibdada dönüşerek özgürlükleri ortadan kaldırma potansiyeline sahip olması nedeniyle meşrutî monarşiyi tercih eder. O, meşrutî yönetim anlayışının, baskıcı mutlakî yönetimin mahzurlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığını fakat buna ulaşmanın kolay olmadığını belirtir. Milletlerin canlarının çokça yanması nedeniyle istibdadı yıkıncaya kadar mücadele ettiklerini ve medeni milletlerin hayatında bir isyan döneminin meydana geldiğini dile getiren yazar, hükümdarların ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, baskıcılığı sürdürmek için ne kadar canlar yakıp kanlar dökerlerse döksünler, meşrutiyetin gelmesini ertelediklerini ama engelleyemediklerini belirtir. Bu nedenle baskıcı ve keyfî bir yönetimden meşrutiyete geçiş doğal bir sonuçtur çünkü bu sistemde milletin gücü hükümdarın baskısına galip gelmiştir (Fatma Aliye, 1331, s. 125).

Fatma Aliye'ye göre monarşiden meşrutiyete geçiş doğal bir süreç olmakla birlikte bu dönüşüm her memlekette farklı zaman dilimlerinde gerçekleşebilmektedir. Örneğin meşrutiyetin Osmanlı'ya gelmesi gecikmiştir. Yazar, gecikmenin sebeplerini açıklarken bir yandan Osmanlı toplumunun siyasal yönetimler karşısındaki tutumunu, öte yandan da yöneticilerin tavırlarını analiz etmektedir. Fatma Aliye'ye göre Osmanlı halkı eski zamanlardan beri değişik tarihlerde istibdada ve zulme karşı çıkmış, birçok kez isyan etmiştir. Fakat isyandan sonra ne yapacaklarını, daha doğrusu meşrutiyeti istemeyi bilememişlerdir. Hâlbuki özgür ve meşruti yönetimi elde etmiş olan Avrupa'yla komşu olunması ve yakınlık nedeniyle bu, kolaylıkla öğrenilebilirdi. Osmanlı halkı bu bilince, yöneticilerinin tutumu nedeniyle ancak çok sonraları ulaşabilmiştir. Çünkü yazara göre istibdat ve çöküşe neden olanlar *"halkın hakkına tecavüzle istedikleri gibi soyamak için, onlara hukukunu unutturmayı lüzum görmüşler. Dinlerinin kendilerine bahşeylediği hukûk-ı şahsiye ve millîyelerini unutturmak için, ahkâm-ı dîniyelerinden dahî bîhaber bırakmaları değil midir ki onları din uğruna diyerek dinlerinin müsaade eylemediği ahvâle sevk edebilmişlerdir."* (Fatma Aliye, 1331, s. 125, 126). Bu ifadelerle yazar, yöneticilerin insanlara kişisel ve milli haklarını unutturmak için dini hükümleri yeterince öğretmediklerini, dini kendi yönetim anlayışlarının hizmetinde kullanmak için onları dine aykırı hallere yönelttiklerini başka bir ifade ile dini siyasete alet ettiklerini dile getirmiştir.

Yazarın meşrutî yönetimi övmesinde içinde bulunduğu dönemin etkisi olmalıdır. Fatma Aliye'nin babası Ahmed Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin önde gelen devlet adamlarından biridir. II. Abdülhamid Meşrutiyet'in ilanında etkili olan Midhat Paşa'yı sürgüne gönderdikten sonra 1877'de Dahiliye Nezaretî'ne Cevdet Paşa'yı atadı. Bundan sonra çeşitli nazırlıklarda bulundu. 1879-1882 yılları arasında ifa ettiği Adliye Nazırlığı döneminde Sultan Abdülaziz'in öldürüldüğüne dair iddialar üzerine kurulan Yıldız Mahkemesi'ndeki rolü nedeniyle kendi döneminde ve sonrasında eleştiriye uğradı (Fettahoğlu, 2021b, s. 288-289, 300, 302, 337, 351). Zira bu mahkemede II. Meşrutiyet döneminde hatırası büyük bir saygıyla yâd edilen Midhat Paşa idama mahkûm edildi. İdamı ömür boyu hapse çevrilerek Taif'e gönderilen Midhat Paşa burada boğularak öldürüldü (Çetinsaya & Buzpınar, 2020, s. 10). Cevdet Paşa mahkeme sonrasında bir süre önemli bir göreve getirilmediyse de padişahla ilişkileri hep iyi oldu. Nitekim 1886-1890 yılları arasındaki son Adliye Nazırlığına da bu yakınlığı sayesinde atandı. Paşa, Abdülhamid dönemindeki Dahiliye Nazırlığı süresince Meşrutiyet ilkelerini hayata geçirmeye çalışmışsa da (Fettahoğlu, 2021b, s.293-298) konjonktüre uygun olarak sonraki dönemde padişahın düşüncelerini destekler şekilde meşrutiyet karşıtı olup Osmanlı'nın büyüklüğünü hilafet ve saltanatın birleşmesine bağlamıştır (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 445).

Cevdet Paşa'nın ve Fatma Aliye'nin II. Abdülhamid zamanında saraya yakın duruşu (Kızıltan, 1993, ss. 86-87) Fatma Aliye'nin dönemin gözde kadın yazarları arasında yer almasında etkili olmuştur. Ancak 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve padişahın tahttan indirilmesiyle rüzgâr eski yönetim aleyhine dönmüş, meşrutiyet değerleri ile Namık Kemal, Ziya Paşa ve Midhat Paşa gibi bu fikrin öncüleri kahraman ilan edilmiştir. Yine aynı dönemde yıldızı parlayan ve İttihatçıların el üstünde tuttuğu kadın yazar Halide Edip olmuştur. Fatma Aliye'nin, istibdat aleyhinde ve meşrutiyet lehinde tavır takınmasında bu sisteme duyduğu inancın yanı sıra yeniden ön plana çıkma kaygısı da etkili olabilir. Cevdet Paşa'nın diğer kızı Emine Semiye'nin 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Fatma Aliye'ye yazdığı bir mektupta muhtemelen babasının Yıldız Mahkemesi'nde oynadığı rolü kastederek

“mazinin siyahlıklarında gömülmüş bazı dikenli hareketi”nın hürriyet yanlıları ile birlikte kendisini de incittiğini belirtmesi (Fettahoğlu, 2021b, s. 347) ailenin diğer bir ferdinin de meşrutiyet yanlısı tavrını göstermektedir.¹

2. Devlet Adamının Kişisel Zaafları

Fatma Aliye'ye göre ülkedeki her tür iyi icraatın ve başarının kaynağı padişah olduğu gibi, kötüye gidişin sebebi de yine odur. Bu nedenle padişahın kişisel zaafları ülkenin geleceğini tehlikeye atan önemli bir etkidir. Yöneticilerin kişisel zaafları arasında içki, lüks hayat, gurur ve kadın etkisine girme, büyüklük taslama, çevrenin etkisinde kalma, millet malını önemsememe yazarın eserlerinde öne çıkan hususlardır.

2.1. İçki, Lüks Hayat, Gurur ve Kadın Etkisi

Fatma Aliye, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet'i*nde yöneticilerde bulunan ve devlet yönetimini zaafa düşüren sebepleri sıralar. İçki, lüks hayat, kadın etkisi ilk akla gelen hususlardır. Yazar, fikirlerini Yıldırım Bayezid'in hâl ve hareketlerinden yola çıkarak ortaya koyar. Zira padişahın yapıp ettikleri, toplum ve devlet hayatı bakımından büyük bir öneme sahiptir.

*Kosova Zaferi Ankara Hezimet'i*nde Yıldırım Bayezid'in kişisel zaafları Ankara Savaşı mağlubiyetinin sebepleri olarak takdim edilir. Bunlardan ilki padişahın içki müptelası olmasıdır. Yazar diğerleri ile birleştğinde bunun devletin ve milletin kaderi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirtir. Diğer bir sebep ise eğlence düşkünlüğüdür (Fatma Aliye, 1331, s. 126). Onu bu tür istenmedik davranışlara sevk eden ise Sadrazam Çandarlı Ali Paşa olmuştur. Yazar bu etkiyi; “*bütün tarihin nefret ve lanetler yağdırdığı o hain, o fâsık vezir, padişaha o gibi şeylere kendisi yol gösteriyor, o suretle kendisi de târik-i sefahati açıyordu.*” şeklinde dile getirmiştir (Fatma Aliye, 1331, ss. 93-94).

Fatma Aliye'ye göre içki alışkanlığı ile zevk ve eğlenceye düşkünlük, Yıldırım Bayezid dönemi dikkate alındığında yönetim, adalet ve hukuk sisteminin yukarıdan aşağıya hiyerarşik olarak bozulmasına neden olmuştur. O zamana kadar Osmanlı Devleti'nde hâkim olan adalet ve hakkaniyet ilkelerinden uzaklaşmış, kadıların seçimi ve atanması ehliyet ve liyakat esaslarına göre değil de rüşvetle yapılmaya başlanmıştır. Kadılar, atanma sürecinde verdikleri rüşvetin acısını çıkardıktan sonra kendileri de zevk ve sefa için rüşvet alır hâle gelmişlerdir. Padişah ve sadrazamın zevk ve eğlenceye dalması, saray görevlilerinin halk ile padişah arasına kat kat duvarlar örmesine, padişahın halktan uzaklaşmasına neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, ss. 94-95).

Doğrudan savaşı kaybetme sebepleri arasında sunulmasa da karısının etkisinde kalması ve bağlantılı olarak lüks hayata yönelmesi Fatma Aliye'nin Bayezid'e getirdiği diğer eleştiri konularıdır. Yıldırım Bayezid, prensesin etkisiyle gösterişli bir saray yaptırmıştır. Dolayısıyla onu babasının ve dedesinin sade hayatından uzaklaştıran da karısı Melica² olmuştur. Prensese, padişahı yalnız mütevazı

¹ Nitekim Emine Semiye daha II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce 1906 yılı itibarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki tek kadın üyesiydi (Karaca, 2010, s. 39).

² Uluçay, Sırp Kralı I. Lazar'ın kızı olan bu kadının adını Maria veya Olivera Despina olarak kaydetmiştir (Uluçay, 2011, s. 24). İnalçık ise bu ismi Olivera veya Maria Despina şeklinde yazmıştır (İnalçık, 1992, s. 231).

hayattan değil, aynı zamanda babasının takip ettiği temel prensiplerden de alıkoymuştur. Çünkü babası herhangi bir aileden kız alırken toprak olarak çeyiz vermediği halde o bu uygulamayı değiştirmiş, Melica karşılığında birtakım toprakları Sırlara vermiştir. Yazara göre Melica, yalnız bunlarla da kalmamış, Osmanlı saray hayatı üzerinde de derin etkiler yapmıştır. Başta padişah olmak üzere diğer görevliler, süslü ve kıymetli elbiseler giyerler. Padişahın prensese olan düşkünlüğü Osmanlı'nın toprak kaybetmesine neden olmuştur. Çünkü Melica'yı "o kadar beğenmiş idi ki mükâfat olarak onun biraderi olan Sırp Kralı İstefan'a Semendire kalesi ile nevâhîsini [traflarını] vermiş idi." (Fatma Aliye, 1331, ss. 91-93).

Yıldırım Bayezid'in gösterişe önem vermesi, sarayı israf ve sefahate açması, köle ve cariyelere son derece süslü giyecekler giydirmesi diğer zaaflarından bazılarıydı. Yazara göre saray çok süslüydü. Kendisi de sırma ile dokunmuş, altın düğmeli elbise giymekteydi. Saray ve saraydaki insanların yanında lüks hayattan buradaki hayvanlar bile nasiplenmekteydi. Bunlar yönetimin niteliği hakkında ipuçları vermektedir (Fatma Aliye, 1331, s. 94).

Fatma Aliye, padişahın içkiye olan düşkünlüğünü Ankara yenilgisinin birinci sebebi olarak saymaktadır. Bu da yazarın devlet adamında devlet ve toplum yararı için nelere önem verdiğinin açık bir ifadesidir. Fatma Aliye üst düzey bir bürokratin kızı olmakla birlikte çok zengin bir ailede yetişmemiştir. Cevdet Paşa borç almayı sevmeyen, tutumlu, israf karşıtıdır. Ancak aile bütçesini kontrol etmek için nispeten eli açık olan eşini tasarruflu olması konusunda sıkça uyarsa da zaman zaman borçlanmak zorunda kalmıştır. Öldüğünde büyük bir servet bırakmamıştır (Işın, 2018, ss. 59-62). Fatma Aliye'nin lükse ve israfa karşı bir tavır sergilemesinde muhtemelen yetiştiği aile ortamı da etkili olmuştur.

Zevke düşkünlük konusunda yazar, başka bir örnek olarak Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'yi gösterir. Çünkü içkiye, zevk ve sefaya düşkünlüğü sebebiyle yanındaki yöneticiler ve halk ondan hoşnut olmamış, bu da Fetret Dönemi'ndeki kardeşler arası mücadelede başarısız olmasına neden olmuştur. Aksine kendisini zevk ve sefahate kaptırmamış, tıpkı ilk üç padişah gibi davranmış olan Mehmet Çelebi mücadeleden başarıyla ayrılarak devletin ikinci kurucusu unvanını almıştır (Fatma Aliye, 1331, s. 137).

Fatma Aliye, okuyucusuna örnekler üzerinden devlet ve toplumun zararına olabilecek ilkeleri hatırlatmıştır. Böylece okuyucunun tarih aracılığı ile bilinçlenmesine katkı sağlanacaktır. Onun dile getirdiği prensipler esasında İslam'ın getirdiği ölçüler çerçevesinde ele alınabilir. Dini kurallara uyulmadığında birey, toplum ve devlet ölçeğinde türlü belalara uğramak mümkün olmakta ve devletin bekası tehlike altına girmektedir. Yazar, vatandaşın özgürlük alanının daraltılmasını istemezken, yöneticilerin İslam'a aykırı tercihlerine millet menfaatlerine zararı dokunacağı düşüncesiyle özellikle karşı çıkmaktadır. Genel manada gelişmişlik bakımından Avrupa medeniyeti dairesinde olunmasını savunarak yenilikçi bir tavır takınan yazar, dini ve milli değerlerine bağlılık konusunda köklerinden kopmamaktadır.

2.2. Kibir

Fatma Aliye'nin eleştirdiği yönetici davranışlarından biri de "azamet" yani büyüklük taslama veya kibirliliktir. Yazar bu hissin oluşma sebeplerini ve millete verdiği zararları tarihi kişilikler üzerinden analiz eder. Örnek yine Osmanlı tarihinden olup eleştirilen kişi Yıldırım Bayezid'tir.

Fatma Aliye Hanım, abartılı büyüklük hissine dair görüşünü; "*Cenâb-ı Hak kullarına her şeyini ihsan eder yalnız bir şeyi vermez ki o da azamettir. Zira o kendine mahsustur.*" şeklinde dile getirmektedir. Çünkü Yıldırım Bayezid vatandaşlarından söz ettiğinde onlara "kullarım" diye hitap etmekteydi (Fatma Aliye, 1331, s. 98). Yazara göre padişahın kibirli olduğunu gösteren başka bir hadise de Niğbolu Savaşı esirleri arasında yer alan üst düzey bir komutanı serbest bırakırken "*bana bir daha kılıç çekmemek üzere ettiğin ahd ü peymanını sana iade ediyorum. Bütün Hıristiyanların kuvvetini karşıma getirsen bana yeni bir galebe ihzar etmiş olursun*" sözlerini sarf etmiş olmasıdır. Fatma Aliye'ye göre Yıldırım, düşmanı önemsemeyerek "*kendi gururunu okşayacak bir gösteriş*" içine girmiş, "*devlet ve milletin istikbalini kendi keyfine eğlence*" yapmıştır (Fatma Aliye, 1331, s. 94, 98, 105).

Yazar, kendini üstün görmenin psikolojik nedenlerini tahlil eder. Ona göre geçmişte elde edilen büyük başarılar, gurur ve kibre bu da devletin felaketine zemin hazırlamıştır. Mesela Yıldırım Bayezid "*Küçük yaşından beri zaferler içinde yetişmiş, kendisi de zaferler üzerine zaferler kazanmış, Bizans İmparatorunu, bunca kralları kendine râm etmiş,*" olduğundan "*ecdadı ve pederi gibi hazm-ı nefse muktedir olamayıp*" gururuna mağlup olarak Timur'un mektuplarını ve getirdiği teklifleri sağlıklı bir şekilde değerlendirememiştir. Gereğinden fazla büyüklük hissi padişahın öfkesine hâkim olamayarak ceza verme konusunda aşırı gitmesine de neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, ss. 97-104).

Fatma Aliye, Yıldırım Bayezid üzerinden hoşla gitmeyen yönetici tavırlarını belirlerken dini referansları esas almıştır. Büyükleme Allah'ın ve insanların hoşlanmadığı bir davranış olup sonuçları itibarıyla yöneticiler, yönetilenler ve devlet için zararlıdır. Bu vesile ile yazar, geçmişte elde edilen zaferlerin kibre neden olma ihtimali nedeniyle başarılı yöneticileri dikkatli olmaya davet eder.

2.3. Çevrenin Tesirinde Kalma

Fatma Aliye'ye göre kişisel zaafardan olup, devlet yönetimini ciddi şekilde etkileyen başka bir faktör de hükümdarın çevresindekilerin fazlaca tesirinde kalmasıdır. Padişahın etrafında hata yapmaya ve yaptırmaya meyilli insanlar bulunabilmektedir. Bu insanlar, hükümdarın kişisel özelliklerine göre davranmakta ve onu hata yapmaya teşvik edebilmektedir. Etki altında kalarak hata yapmaya açık hale gelen Yıldırım Bayezid yazar tarafından bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Fatma Aliye'ye göre padişahı hataya sevk eden veziriazam Çandarlı Ali Paşa olmuştur. Ali Paşa, "*Bayezid-i evvel hazretlerini istediği gibi kandırıp zevk ve sefahate ve işrete alıştırmış. Pek çok kalbini yakan hırs ve arzu-yu sefahate ve debdebeye (gösterişe) kendisi de koyulmuştur.*" Kazaskerlikten gelen Ali Paşa aslında neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilen bir kişidir. Fakat o "*hain*" ve "*fâsık vezir*" bunları padişaha anlatmamış "*kendisine sefahat ve irtişa (rüşvet) kapılarını açmak için padişahı işret ve sefahate düşürerek ona hazinenin kapılarını açmış ve o yola teşvik etmiş idi.*" Öte yandan "*Padişaha lazım olan şey adaletle ihlâs-ı îtikattir, ayş ü işret (yeme ve içme) gibi şeyler többe ile affolunur*" diyerek padişahı içkiye alıştıran da o olmuştur

(Fatma Aliye, 1331, s. 88). Yazara göre Ali Paşa'nın padişahı içkiye ve eğlence hayatına sevk etmesi, padişahın yönetim görevini ihmal etmesine ve halktan uzaklaşmasına neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, s. 94). Fatma Aliye'ye göre Ankara Savaşı'nın seyrini değiştiren kişi de Ali Paşa'dır. Çünkü Osmanlı ordusu savaş meydanında galip gelmeye yüz tutmuş iken Şehzade Süleyman Çelebi'ye savaştan kaçmayı tavsiye etmiş böylece büyük bir felakete neden olmuştur (Fatma Aliye, 1331, ss. 114-115).

Fatma Aliye'ye göre Çandarlı Ali Paşa sadece I. Bayezid döneminde değil babası zamanında da görev yapmıştı. Buna rağmen I. Murad üzerinde herhangi bir olumsuz etkide bulunamamıştı. Çünkü I. Murad, devlet çok büyük bir zenginliğe kavuştuğu halde sade bir hayat yaşadığından saltanat mensupları, vezirler ya da üst düzey komutanlar da kendisi gibi davranmak zorunda kalmışlardı (Fatma Aliye, 1331, s. 88).

Fatma Aliye'ye göre hükümdarın etrafındaki devlet adamları padişahın tutumuna göre tavır alırlar. Padişahlık makamında bulunan insanların kişilik özellikleri ve sahip olduğu değerler milletin kaderi üzerinde son derece etkili olduğundan kötü niyetli devlet adamlarına fırsat verilmemelidir. Bu görüşlerle yazar, devlet çarkını döndüren sistemin ve kurumsal yapının gücünden ziyade yönetici tavırlarına büyük bir önem atfeder.

2.4. Millet Malını Önemsememe

Fatma Aliye, millet malının (beytülmal) önemsenmemesi ve bu hususa gereken özenin gösterilmemesini kötü yönetimin göstergesi olarak değerlendirip eleştirir; beytülmalin neden önemli olduğunu açıklar. Eleştiri oklarını diğer birçok hususta olduğu gibi yine Yıldırım Bayezid dönemi üzerine yöneltir. Yazara göre Yıldırım Bayezid, Sırp prensesi ile evlendiğinde prensesin kardeşi Sırp Kralı Stefan'a Semendire ve civarını vermiştir. Fatma Aliye'ye göre padişah, kendi keyfi için Osmanlı bahadurlarının kanlarıyla alınmış olan yerleri kendi özel eşyasından bir top kumaş gibi hediye edebilmiştir. Padişah, *"devlet de millet de bütün Osmanlılık da kendisinden ibaret imiş gibi hareket ediyordu. Hâlbuki onun mağrur olduğu kuvvet ve savvet ve debdebe ve ihtişam o milletin kuvve-i bazusu, fedakârlığı, alınının teri ve mesaisiyle meydana gelmiş ve geliyordu."* Yazara göre Bayezid, beytülmalin ne demek olduğunu bilmiyordu (Fatma Aliye, 1331, ss. 92-93). Oysa babası I. Murad öyle değildi. Yazar, I. Murad'ın niteliklerini *"Hazine-i millete, seroet-i devlete el uzatmak onun yapacağı şey değil idi. Ceddi ve pederi gibi onun beyt-ül mal denilen bir hazine-i milliyeye hürmeti vardı. O büyük padişah kızının çeyiz için hazine-i milletten para almak değil, kızının tezevücü hususunda da hükümete bir fayda olmasını düşündü."* diyerek över. (Fatma Aliye, 1331, s. 45).

Hem eski Türk ve hem de İslam devlet geleneğinde devlete ait her tür varlık milletin ortak malı sayılmıştır. Bilindiği gibi Büyük Hun Devleti hükümdarı Mete (Madun), Tung-huların kendisinden önce atını, sonra karısını ve en sonunda da ülkenin terk edilmiş bir toprağını istemiştir. Mete ilk iki teklifi kabul ederken toprağın kendisine değil devlete ait olduğunu belirterek teklifi reddetmiştir (Ögel, 2010, ss. 7-8). İslamiyet'te de devlete ait mal varlığının tamamını ifade eden beytülmalin, devlet başkanının şahsi malı sayılmayacağı, Hz. Muhammed zamanından itibaren kabul görmüş bir anlayıştır (Erkal, 1992, s. 90, 92). Şu hâlde Fatma Aliye'nin Türk ve İslam devlet anlayışından haberdar olduğu, kendi

dönemindeki insanlarla gelecek nesle tarihi olaylar üzerinden ders verme amacı güttüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç

Dini değerlerine bağlı bir yazar olarak Fatma Aliye, son dönem Osmanlı halkına ve Müslümanlara öncelikle bir kadın olarak seslenir. Yazar devlet adamı, tarihçi, hukukçu özellikleriyle Osmanlı tarihinin en parlak simalarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın rahle-i tedarisinden geçmiş ve onun zengin kütüphanesinden istifade etmiştir. Onun dini değerlere bağlı olmasında babasının aynı zamanda medrese kökenli bir din âlimi olması ve yaşadığı ortam etkili olmuştur. Diğer yandan eserlerini takip ettiği, hayranı olduğu ve birlikte eser kaleme aldığı devrin meşhur yazarı Ahmed Midhat Efendi de onu hem yazma tekniği hem de dünya görüşü bakımından etkilemiştir. Özellikle babasının ölümünden sonraki süreçte Ahmed Midhat Efendi'nin yazarın eserleri ve fikirleri üzerinde son derece etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışmada fazlaca yararlanılan *Kosova Zaferi Ankara Hezimet'i*'nin Ahmed Midhat Efendi'nin ölümünden sonra yayımlandığı ve bahse konu eserin daha çok Cevdet Paşa'nın eserinden istifade ile yazıldığı dikkate alınrsa Fatma Aliye'nin toplum ve devlet görüşünün şekillenmesinde babasının etkisinin daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Yine doğrudan ya da Cevdet Paşa'nın eserleri nedeniyle İbn Haldûn'un tesiri de göz ardı edilemez.

İyi derecede Fransızca bilen Fatma Aliye, Batı'daki gelişmelerden haberdardır. Din karşıtlığının Hristiyanlar açısından sonuçlarını gördüğünden bunun Müslümanlara sirayet etmesinden endişelenmektedir. Avrupa'daki din karşıtlığını Hristiyanlığın orijinalliğinden uzaklaşmasına bağlayarak İslam dünyasında bu akımın yayılmayacağını vurgulamak ister. *İstila-yı İslam* adlı bir eser yazması aslında bu konuda çok da rahat olmadığı ve halkı uyarma görevi üstlendiğini göstermektedir.

Yazarın Cevdet Paşa'nın kızı olması, geçmişe yönelik araştırmalar yapmasına, buradan hareketle çeşitli çıkarımlarda bulunmasına katkı yapmıştır. Osmanlı'nın yaklaşık ilk 120 yıllık dönemindeki padişahlar ile üst düzey yönetici tavırlarından yola çıkarak devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususları ortaya koymuştur. Yazarın verdiği örneklerden yola çıkıldığında İbn Haldûn'un tavırlar teorisi ilk dönem Osmanlı yöneticileri için geçerlidir. Ancak İbn Haldûn'un devletlerin belirli bir aşamadan sonra gerileyip çökeceği düşüncesi Fatma Aliye'de kırılmaya uğrar. Yazar bu noktada liderlerin istenen değerlere sahip olması halinde toplumu çöküşten kurtarabileceğini Mehmet Çelebi örneğinden yola çıkarak izah eder. Bununla birlikte Fatma Aliye'nin, İbn Haldûn'un toplumların ve devletlerin yaşayış ve sürekliliğinde geçerli olan toplumsal kurallara dair görüşlerini, Osmanlı'ya uyarlama gayretinde olduğu anlaşılmaktadır.

Fatma Aliye'nin, kızların eğitimi için Osmanlı yenileşme döneminde açılan Batı tarzı okulları övmesi, toplumu oluşturan kadın-erkek bütün bireylerin eğitilmesi gereğine olan inancını gösterir. O, kadın haklarını İslam'ın kadınlar konusunda getirdiği hükümler ve onlara verdiği haklar doğrultusunda savunur. Müslüman kadınların yanlış İslam anlayışı ve gelenekler nedeniyle toplumsal hayata yeterince katılmadıklarını belirterek işin doğrusunu izah eder ve toplumu bilinçlendirmeye çalışır.

Fatma Aliye devletin rejiminden ziyade devlet yönetimindeki hiyerarşik sistemin en üstünde bulunan kişiyi önemser. Bu kişi adeta insan vücudundaki beynin vazifesini görür. Yazarın ortaya

koyduğu temel prensiplere bakıldığında devleti yönetenlerin öncelikle iyi insan olmaları gerekir. İyi insan ise aslında iyi Müslümandır. İslam ahlakını ve temel İslami prensipleri içselleştirmiş ve bunu davranışa dönüştürmüş olan insanlar aynı zamanda iyi yöneticilerdir. İslamiyet'in emir ve yasaklarından uzaklaşma ise birey, toplum ve devlet açısından felakete yol açabilecek sonuçlara neden olabilmektedir.

Fatma Aliye'nin toplum ve devlet hayatına dair genel geçer prensipler oluşturma çabası vardır. Bu gayrete ilave olarak tarihteki iyi ve kötü örneklerden yola çıkarak kendi devrindeki yöneticilere mesaj vermek istemiştir. Osmanlı halkının geçmişte istibdatçı yönetimlere karşı isyan ettiği halde yeniden baskıcı idarecilerin yönetimine girdiğini belirtmesi, eserin yazıldığı dönemin yazarın görüşüne etkisini gösterir niteliktedir.

Fatma Aliye feminizm, anarşizm, nihilizm, sosyalizm, liberalizm ve daha birçok fikri ve siyasi düşünce akımının Osmanlı'ya girmeye başladığı bir dönemde yaşamıştır. Batı'nın siyasi ve ekonomik baskılarının yoğun olarak hissedildiği, bu nedenle devletin çok sayıda iç ve dış sorunla boğuştuğu bu dönemde Osmanlı aydınları devletin bekasını sağlamak için çeşitli arayışlara girmiştir. Aydınlar toplumun ve devletin sürekliliğini sağlayacağına inandıkları Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi düşünce akımlarını savunmuşlardır. Fatma Aliye, II. Meşrutiyet döneminde yazdığı *Kosova Zaferi Ankara Hezimet'i*nde siyasi tavrını açıkça ortaya koyarak meşrutiyet yanlısı tavır alır. Eserde istibdat karşıtı ve özgürlükten yana bir dil kullanması, bir yandan kendisini hatırlatmak gayesiyle İttihatçılara göz kırparken diğer yandan onları baskıcı yönetim kurmamaları için uyarır niteliktedir.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilen dönemde devlet yönetimindeki Batı kaynaklı değişim toplumda da görülmekte ve modernleşme sancıları yaşanmaktadır. Fatma Aliye bu ortamda toplumu ve devleti ayakta tutacak temel dinamiğin İslam dini olduğuna inanır. Yazar ailesi, aldığı eğitim, oluşturduğu sosyal çevre, verdiği eserler ve burada ele aldığımız toplum ve devlet görüşü ile sıra dışı ve daha önce Osmanlı'da görülmeyen aydın bir kadın tipini temsil eder.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. (1969). *Kıyas-ı enbiyâ ve tevârih hulefâ*. Bedir Yayınevi.
- Ahmed Midhat. (1311). *Fatma Aliye Hanım yahud bir muharrire-i osmaniye'nin neş'eti*. Kırkanbar Matbaası.
- Aktepe, M. M. (1993). Çandarlı Ali Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (8), (ss. 211-212), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Aşa, H. E. (1993). *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri)*, (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekiroğlu, N. (2007). Nigâr Hanım. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (33), (ss. 83-85). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Çetinsaya, G., & Buzpınar, Ş.T. (2020). Midhat Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (30), (ss. 7-11). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Emecen, F. (2010). Süleyman Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (38), (ss. 94-96). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Fatma Aliye. (1318). *İstila-yı İslam*. Malumat ve Servet Gazeteleri Sahib-i İmtiyazı Es Seyyid Mehmet Tahir.
- Fatma Aliye. (1331). *Tarih-i osmanînin bir devre-i mühimmesi Kosova zaferi Ankara hezimetini*. Kanaat Matbaası.
- Fatma Aliye. (1332). *Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı*. Tab ve Naşiri Kanaat Kitaphânesi Sahibi İlyas.
- Fettahoğlu, K. (2021a). Fatma Aliye'nin Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı adlı eseri hakkında bazı yeni tespitler. *Osmanlı'nın Dahi devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa* (ss. 195-208). Osmangazi Belediyesi.
- Fettahoğlu, K. (2021b). *Bir Tanzimat Bürokrati Ahmed Cevdet Paşa*. Timaş Akademi Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1967). Savcı Bey. *İslam Ansiklopedisi*, (10), (ss. 251-252). Milli Eğitim Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. & Aydın, M. A. (1993). Cevdet Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (7), (ss. 443-450). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Işın, S. (2018). *Ahmed Cevdet Paşa'nın konağı ve aile hayatı*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbni Haldun. (1991). *Mukaddime* (Çev. Zakir Kadiri Ugan). II. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnal, İ. M. K. (1969). *Son asır Türk şairleri*. II. Milli Eğitim Basımevi.
- İnalçık, H. (1992). Bayezid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (5), (ss.2 31-234). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- İnceoğlu, F.S. & Berктаş, Z.S. (2011). *Fazıl ve feylesof kızım Fatma Aliye'ye mektuplar*. Klasik Yayınları.
- Karaca, Ş. (2010). *Emine Semiye hayatı-fikir dünyası-eserleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırpık, C. (2010). Fatma Aliye'nin tarihçiliği. *Kadın/Woman 2000*, 21(1), 135-158.
- Kırpık, C. (2017). Fatma Aliye Hanım'ın tarihe dair bir eseri: Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı. *Turkish Studies*, 12(5), 251-264.

- Kızıltan, M. (1993). Türk kadın hakları mücadele tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın yeri. *Kuram-Kitap 1* ss. 83-93). İstanbul.
- Kurt, M. (2017). *Influence of Ahmed Midhat Efendi on the formation of Fatma Aliye's intellectual world*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutluer, İ. (2001). İslamcılık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (23), (ss. 65-67). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Mehmed Neşri. (1995). *Kitâb-ı cihannümâ I*. (Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat & Mehmed A. Köymen). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Oylubaş, D. (2014). *Fatma Aliye hanımın düşünce dünyası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Saydam, A. (2014). *Osmanlı medeniyeti tarihi*. Kitabevi.
- Türcan, T. (2010). Şura. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (39), (ss. 230-235). Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Uğurcan, S. (1991). Makbule Leman hayatı, şahsiyeti ve eserleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (6), 331-408.
- Uluçay, M. Ç. (2011). *Padişahların kadınları ve kızları*. Ötüken Neşriyat.
- Yazan, Ü. M. (1992). *Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet görüşü*. İnsan Yayınları.

MEMLÜKLER'İN KURULUŞ DÖNEMİNDE SÜNNİLİK OLGUSU

 Abdullah Ömer YAVUZ^a

Özet

İslam düşünce geleneği, birbirinden farklı düşünce ekollerini barındıran bir yapıya sahiptir. İslam mezheplerinin bir kısmı Sünnilik veya Şîilik çatısı altında yer almaktadır. Sünnilik olgusu açısından coğrafya ve zamanın değişimi farklı tezahürleri ortaya çıkarmaktadır. Bu çeşitliliğe yol açan sebeplerin başında siyaset, toplum, entelektüel birikim ve muhataplık ilişkileri gelmektedir. Bu araştırma, Sünnilik olgusunun Memlüklerin kuruluş dönemindeki izdüşümlerini incelemektedir. Sünniliğin tarihsel seyri açısından bu dönemdeki değişimlere odaklanmaktadır. Söz konusu dönemde Sünnilik olgusu, devletin Sünniliğe dönük politikaları ile Sünnî düşüncenin ilim geleneği çerçevesinde oluşan görünümü üzerinden iki kulvarda ilerlemektedir. Memlük yöneticileri ile tebaâ arasındaki farklılıklar, Şîi tehdidi ve Moğol İstilasının etkisi Sünniliğin merkeze alındığı politikaları ortaya çıkarmıştır. Sünnî âlimlere medreseler tahsis edilmiştir. Moğolların yıktığı Abbâsî hilâfeti Mısır'da tekrar tesis edilmiştir. Dört Sünnî fıkıh mezhebine aynı anda baş kadılık verilmiştir. Bununla birlikte Sünnilik dört ekol üzerinden sınırlandırılmıştır. Dönemin Sünnî düşüncesi, fıkıh ve hadis merkezli olarak daralmıştır. Sünnî düşüncenin doğu bölgelerindeki zengin içeriği Mısır'da sınırlı bir çerçevede kalmıştır. Memlüklerin politikalarına rağmen Sünnî ekollerin rekabeti bitmemiştir. Memlüklerin kuruluş dönemindeki Sünnilik olgusunun berrak ve net bir bütünü oluşturduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: İslam mezhepleri tarihi, Sünnilik, Memlükler, Mısır.

THE SUNNISM PHENOMEON IN THE FOUNDATION PERİOD OF THE MAMLUKS

Abstract

The tradition of Islamic thought has a structure that includes different schools of thought. Some of the Islamic sects fall under the umbrella of Sunnism or Shiism. In terms of the phenomenon of Sunnism, the change of geography and time reveals different manifestations. The main reasons for this diversity are politics, society, intellectual accumulation and interlocutor relations. This research examines the projections of the Sunnism phenomenon in the founding period of the Mamluks. It focuses on the changes in this period in terms of the historical course of Sunnism. In the mentioned period, the phenomenon of Sunnism progresses in two lanes over the state's policies towards Sunnism and the view formed within the framework of the scientific tradition of Sunni thought. The differences between the Mamluk rulers and their subjects, the Shiite threat and the effect of the Mongol Invasion have revealed the policies in which Sunnism is centered. Madrasahs were allocated to Sunni scholars. The Abbasid caliphate, which was destroyed by the Mongols, was re-established in Egypt.

^aDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, aomer87@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 30.12.2022, Makale Kabul Tarihi: 15.02.2023

Four Sunni fiqh sects were given the title of chief judge at the same time. However, Sunnism is limited to four schools. The Sunni thought of the period was narrowed in terms of fiqh and hadith. The rich content of Sunni thought in the eastern regions remained in a limited framework in Egypt. Despite the policies of the Mamluks, the rivalry of the Sunni schools did not end. It is not possible to say that the Sunnism phenomenon in the foundation period of the Mamluks constituted a clear and clear whole.

Keywords: History of Islamic sects, Sunnism, Mamluks, Egypt.

Giriş

İslam düşünce geleneği, birbirinden farklı düşünce ekollerini bünyesinde barındıran bir yapıya sahiptir. Bu yapının şekillenmesinde farklı bölgelerden oluşan coğrafyaların genişliği kadar on dört asrı aşan uzun zaman diliminin de payı bulunmaktadır. Enine ve boyuna geniş bir yelpazeyi oluşturan İslam düşünce geleneğini anlama/anlamlandırma çabası, parçalardan bütünlük kurmayı zorunlu bir yol olarak öne çıkarmaktadır. Özellikle mezheplerin önemli bir kısmının Sünnîlik (Ehl-i Sünnet) ve Şîîlik (Şîa) çatısı altında toplanması, bu anlama çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sünnîlik yahut Şîîlik kavramlarının hangi mezhepleri ne tür özellikleri ile kapsadığı belirli bir süreç içinde değişip gelişerek zaman içinde belirginleşmiştir. Bunun yanı sıra zaman ve coğrafya değiştikçe mezhep çatılarının sınırlarının da farklı çizilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Sünnîlik çatısında yer alan mezheplerin kendi içinde yaşadığı farklılaşmalar neticesinde bu kurguyu ne derece koruduğu yahut bozduğu meselesidir. Mezheplerin belirli çatı kavramlar üzerinden olgusal bir boyutta toparlanıp ifade edilmesi genelleyici bir kurgu tehlikesini ortaya çıkarabilir. Sünnîliğin olgusal sınırlarını çizmenin zor olan bir diğer tarafı, zamanın tek düze bir ilerleyiş yerine çok katmanlı bir yapıya sahip olmasıdır. Yani İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde birbirinden ayrı tecrübelerin aynı anda yaşanması mümkündür. Sünnîlik olgusunun bu farklılaşmanın dışında kalması elbette düşünülemez. Öyleyse sabit, net ve sınırları kesinleşmiş bir Sünnîlik olgusunun kolay bir şekilde tarif edilemeyeceği söylenebilir.

Sünnîlik ya da Ehl-i Sünnet kavramlarının ortaya çıkışı ve anlamlandırılma sürecindeki gelişmeler tek tip bir fikriyat üzerinden şekillenmemektedir. Nitekim Esen'e göre Sünnîliğin oluşumu; Hz. Ali dönemi olaylarına tarafsız bakan, isyan etmeyen, irca fikrini benimsemiş Hâricî ve Şîî gruplardan ayrılmış umumi bir din anlayışı olarak ortaya çıktı. Akabinde selefî yolunu takip eden Ashâbu'l-Hadis taraftarlığı ile şekillendi. Sonrasında Eş'arî ve Mâturîdî kelâmı ile kendi sınırlarını belirginleştirdi (Esen, 2014, ss. 93-94, 100). Kalaycı ise İslam düşüncesini dört temel kutuplaşma üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Bunlardan ilki cemaat-fırka, ikinci bid'at-sünnet, üçüncüsü rey-hadîs taraftarlığı ve dördüncüsü Abbâsî-Fâtımî ayrışmalarıdır (Kalaycı, 2013a, ss. 309-315). Bu farklılaşmalar zemininde Sünnîlik bünyesinde yer alan mezheplerin bazen birbirlerinden uzaklaştıkları bazen de birbirlerine yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca buldukları coğrafyada var olan entelektüel birikimin bu mezhepler üzerindeki etkisi yadsınamaz düzeydedir.

Sünnîliğin tarihsel serüvenindeki önemli dönemeçlerinden birisi Memlûkler (648-922/1250-1517) zamanıdır. Memlûklerin Sünnîliğe dair politikalarının şekillendiği dönem ise devletin kuruluş dönemidir. Bu araştırma, bahsi geçen dönemdeki Sünnîlik olgusuna odaklanmaktadır. İslam mezhepleri

tarihi araştırmaları açısından, Sünnîlik olgusunun hem fikri boyuttaki durumunu hem de siyasi yapılarca konumlandırılışını birlikte analiz etmek gerekmektedir. Buna binaen İslam tarihinin kritik bir döneminde hüküm sürmüş Memlûklerin kuruluş devrinde Sünnîlik olgusunun izdüşümünü iki yönüyle incelemek istiyoruz. *Birincisi*, siyasi otoritenin Sünnî yapıyı şekillendirmedeki yeri, etkisi ve amacı nedir? Sosyopolitik ve sosyokültürel zeminin uygulanan politikalara tesiri ne ölçüdedir? Bu bağlamın yanı sıra *ikincisi*, Sünnîlik olgusunun fikri düzlemde karşılığı nedir? Ayrıca Sünnî mezhepler arasındaki bütünleşmeler ve ihtilaflar nasıl bir görünüm arz etmektedir? İşte araştırmamızın temel amacı, bu iki bağlam üzerinden Sünnîlik olgusunun nasıl bir izdüşümü sahip olduğuna işaret etmektir. Memlûkler dönemine dair farklı alanlarda çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte bu makale, söz konusu araştırmalardan farklı bir biçimde Sünnîliği merkeze alarak bu geleneğin, Memlûklerin kuruluş dönemindeki tarihsel dönüşümüne odaklanmaktadır. Araştırma yöntemi olarak İslam mezhepleri tarihinin fikir-hadise irtibatı, fikirlerin tarihlendirilmesi ve süreç merkezli yaklaşımları esas alınmaktadır.

A. SİYASET-MEZHEP İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SÜNNÎLİK OLGUSUNUN TARİHSEL ARKA PLANI

Tarihsel süreçte siyaset ile din/mezhep arasındaki ilişki çok ayrı tecrübeler ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu tecrübeleri İslam dini özelinde incelediğimizde ise birbirinden farklı süreçlerin olduğunu tespit etmek mümkündür. Doğrusu, toplumun yöneticileriyle topluma yön veren yapıların etkileşim halinde olmaları son derece doğaldır. İslam kültür mirasında siyaset-din/mezhep ilişkisine dönük olarak bilimsel birikim oluşup hatırı sayılır bir literatür ortaya çıktı. Felsefe geleneğinde *el-Medînetü'l-fâzıla* gibi ideal yönetim biçimlerinin aranması, *siyâsetnâme* türü eserlerle tecrübeye işaret edilmesi, *ahkâmu's-sultânîye* tarzında siyasal-hukuksal denklemlerin ortaya çıkarılması dikkat çekiciydi. Konunun akâid-kelemler geleneğindeki karşılığı ise imâmet-hilâfet bahislerinde ele alındı. Meselenin bu boyutunda siyasi hadiselerin inanç alanında itikâdî sorun haline gelmesi, mezheplerin oluşumunda yoğun bir biçimde etkili oldu. Öte yandan devletlerin politikalarında mezhepleri etkileyen, şekillendiren, mezhepleri birbirine yakınlaştıran ya da uzaklaştıran kararlar, belirleyici bir şekilde öne çıktı.^a

^a Tarihsel süreçte siyaset-mezhep etkileşimi farklı açılardan çeşitli deneyimler sunmaktadır. Bu etkileşimlerden ilki, mezheplerin yayılmasını ve taraftar kazanmasını kolaylaştırmaktır. Örneğin, Hanefîliğin Horasan-Mâverâünnehir coğrafyasında yayılmasında kadı atamalarının etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Yine bölgedeki Sâmânîlerin desteği Hanefîliğe geniş bir zemin hazırlamıştır (Madelung, 2012b, ss. 93-96). Etkileşimlerden bir diğeri, siyasi yapıların bazı mezhepleri ve görüşlerini resmileştirerek ön plana çıkarmasıdır. Abbâsîlerin Mihne hadiselerinde Mu'tezile'nin Kur'an'ın yaratılmışlığı fikrini bayraklaştırması, tarihte izi silinmeyen bir süreç olarak durmaktadır. Nitekim asırlarca varlığını sürdüren Mu'tezile mezhebinin on dört yıllık (h. 218-232) Mihne süreci üzerinden etiketlenmesi sonucunu doğurmuştur (Aydın, 2018, ss. 56-62). Etkileşimlerden bir başkası ise farklı mezheplere aynı zamanda destek verip alan açmaktır. Mesela Büveyhîlerin mezhep siyasetine bütüncül bir bakışla yaklaşıldığında bir yandan Şii ekollere bir yandan Mu'tezililere diğer yandan ise Eş'arîlere alan açtıkları görülmektedir. Bu durum düşüncenin zenginleşmesi ve genişlemesi açısından öncü bir rol olarak gözükmektedir (Akoğlu, 2009). Etkileşimlerden bir diğeri ise mezheplerin siyasi iktidarları etkileyen yapılar olmasıdır. Bu bağlamda İran'da Şii-İmâmîyeye ulemâsının Pehlevîlerin iktidarına son veren devrim süreci, yakın bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkileşimlerden bir başkası ise siyasi roller ile mezhebi fikirlerin bir araya gelmesi neticesinde mezhebi-siyasi oluşumların ortaya çıkmasıdır. Vehhâbîliğin oluşumu ve Suudî devletlerinin ortaya çıkışı (Büyükkara, 2004) bahsettiğimiz birlikteliğin bir sonucudur.

Sünnîlik olgusu açısından siyaset-mezhep ilişkisinin, bağlayıcı bir etken olduğu ortadadır. Bu etkileşimin farklı bağlamları olduğunu kabul edip araştırma problemi merkezinde Memlûk siyasetinin Sünnîlik olgusuyla ilişkisine odaklanabiliriz. Bu döneme etki eden temel unsur ise Gaznelilerle başlayıp Selçuklular, Zengîler ve Eyyûbîler tarafından sürdürülen ortak tavidir. Sünnîlik eksenli bu ortak tavrın benimsenmesinde hiç şüphesiz önceki asrın sosyopolitik ve sosyokültürel durumunun etkisi bulunmaktadır. Hicrî IV. asırda İslam dünyası Şîî iktidarların egemenliği altındadır. Abbâsî hilâfeti gücünü kaybetmektedir. Kalaycı'nın Abbâsî-Fâtımî ayrışması olarak ifade ettiği (Kalaycı, 2013a, s. 313) kutuplaşma zemini, Şîî iktidarların güçlü bir konumda olduğu bu döneme işaret etmektedir. Tam da işaret edilen noktada Fâtımî hilâfetinin gölgesinde, Büveyhîlerin gözetiminde ve Sâmânîlerin bile tanımadığı Abbâsî halifesi Kâdir-Billâh (ö. 422/1031), Gazneli Mahmûd (ö. 421/1030) tarafından tanındı. Ardından Fâtımîlere karşı Gazneli-Abbâsî ittifakı kuruldu. Abbâsî hilâfetinin silikleştiği bir dönemde Gazneli Mahmûd'un elçi gönderip hilâfetini tanınması, hutbeleri halife adına okutması ve Halife Kâdir-Billâh'ın da Gazneli Mahmûd'a çeşitli unvanlar verip hediyeler göndermesi, Şîî iktidarlara karşı yeni bir cephe oluşturdu (Bosworth, 1963, ss. 50-54; İbnü'l-Esir, 1987, s. 8/3-5).

Gaznelilerle girdikleri iktidar mücadelesini kazanarak devletleşen Büyük Selçuklular, bölgenin yeni aktörü oldu. Büyük Selçukluların kuruluş devri olan Tuğrul Bey döneminde Eş'arî-Şâfiî-sûfî kitleye dönük baskılar neticesinde İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) gibi âlimler Horasan'ı terk ettiler (İbnü'l-Esir, 1987, s. 8/365; Sübkî, 1964, s. 5/170). Yükselme ve zirve dönemlerinde ise devletin mezhep vizyonu değişerek Sünnî ekollerin bir arada olduğu bir düzene geçildi. Vezir Nizâmülmülk'ün gayretleriyle Horasan'dan dışlanan Eş'arî-Şâfiîler geri çağrıldı ve onların gönülleri alındı. Buna ilaveten Sünnîlik olgusu medrese türü kurumsal yapılar sayesinde hem mekânsal bir varlığa hem de ilim geleneğine dönüştü. Büyük Selçuklular döneminde medreseler denildiğinde genelde Nizâmiye medreseleri akla gelmekteydi. Fakat Selçuklu yönetimi, Hanefîler için de çeşitli medreseler inşa etti (Kalaycı, 2013b, s. 152; Madelung, 2012c, s. 330).

Selçukluların Sünnîlik merkezli siyaseti kendilerinden sonra takip edilmeye devam etti. Selçuklu mirası hem siyasi bir tutum olarak hem de medrese geleneği biçiminde Zengîler ve Fâtımîleri yıkarak bölgede güç sahibi olan Eyyûbîler tarafından Mısır-Şam bölgesine taşındı (Dündar, 2017, ss. 156-159; Makrizî, 1998, s. 3/442). Dolayısıyla Memlûk iktidarı, çok önce başlayan mezhep siyasetinin içinde kendisini bulmuştur. Bununla birlikte söz konusu devletlerin Sünnîlik politikalarında farklılıklar ve değişimler bulunmaktadır.

B. MEMLÜKLERİN KURULUŞ DÖNEMİ MEZHEP SİYASETİNDE SÜNNÎLİK OLGUSU

Mısır ve Şam bölgeleri siyaset, ekonomi, ilim ve kültür açısından ön planda olan havzaların başında geldiği gibi Sünnî düşünce için de önemli merkezlerdendi. Bu bölgede var olan Memlûklerin mezhep siyaseti, kendisinden önce gelen Eyyûbîlerin oluşturduğu zemin üzerinden şekillenmekteydi. Eyyûbîlerin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Selâhaddîn-i Eyyûbî (ö. 589/1193) Kutbüddîn en-Nîsâbûrî'nin (ö. 578/1183) kaleme aldığı akâid eserini oğullarına ezberletecek kadar mezhebine bağlı bir Eş'arî-Şâfiî taraftarıydı (Sübkî, 1964, s. 7/340; İbn Şeddâd, 1994, s. 33). Kendisi bu geleneğe geniş bir alan açtı. Fıkıh eksenli din anlayışının egemen olduğu söz konusu dönemde Şâfiîlik, verilen desteklerle resmi mezhep konumuna erişti. Kelâm faaliyetleri ise akâid boyutunu pek aşamadı. Şîî-Fâtımî izlerin silinmesi

amacıyla Eş'arîlerin temel akâde risalesi *Mürşide* yaygın bir şekilde okutuldu (Kalaycı, 2013b, s. 172). Eyyûbîler döneminde minarelerden Eş'arî akâid metinlerinin okutulması ise Memlûkler dönemine kadar sürdü (Makrizî, 1998, s. 3/426).

Eyyûbîler döneminde toplumsal tabanının genişliği, Şâfiî geleneğin desteklenmesinde önemli bir faktördü. Bununla birlikte Hanefî ve Mâlikî kitle ile çok kısmi de olsa Hanbelîler destek mahiyetinde çeşitli kurumlara sahip oldular. Selçuklu medrese mirasını devam ettiren Eyyûbîler, Sünnî mezheplere medreseler tahsis etti ya da yenilerini inşa ettirdi. Eş'arî-Şâfiîler için inşa ettirilen Nâsiriyye medresesi (Makrizî, 1998, s. 3/428), Mâlikîlere tahsis edilen Kamhiyye medresesi (Kalkaşendî, 1987, s. 3/391; Makrizî, 1998, s. 3/439), Hanefîlere verilen Suyûfiyye medresesi (Makrizî, 1998, ss. 3/443-444) bu dönemdeki medreselerden birkaçıdır. Kısacası, Eyyûbîler döneminde Sünnîlik çatısında yer alan ekoller eşit bir şekilde olmasa da devletin imkânlarından faydalandı. Bunun yanı sıra Şîî-İsmâilî etkinin kırılarak Sünnîliğin güçlendirilmesi sürecinde de aktif olarak yer aldılar. Memlûkler de Eyyûbîler tarafından sınırları çizilen mezhebi yapı üzerinden hareket etti.

1. Toplumsal Dengenin Sünnîlik Üzerinden Sağlanması Çabası

Siyasal yapıların otorite haline gelmelerinde toplumsal desteğin yadsınmaz bir yeri vardır. Bunun yanı sıra toplumsal tabanları olmayan siyasi otoritelerin veya yönetimlerin sosyopolitik dengeyi gözeten yaklaşımlara yaslanmaları kaçınılmaz bir gerekliliktir.^b Bu açıdan İslam tarihi boyunca asker veya komutan olarak görevlendirilen Türklerin, zamanla tebaası Türk olmayan coğrafyalarda devletler kurdukları görülmektedir. Doğal olarak bu Türk devletleri, toplumla bağ kurmaya ve toplumsal dengeye dikkat etmeye özen göstermek durumundadırlar.

Araştırma konumuz olan coğrafyada yani Mısır'da, Türklerin kurduğu çok sayıda siyasi iktidar bulunmaktadır. Bu topraklarda kurulan ilk Türk devletleri, Tolunoğulları ve İhşidîler'dir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Türk komutanların ve askerlerin merkezi otoritenin zafiyetini değerlendirerek devlet kurmakta zorlanmadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mısır'da Türk komutanlar tarafından kurulan devletlere daha sonraki dönemlerde çokça rastlanılmaktadır. Konumuz olan Memlûkler döneminin hemen öncesinde Türklerin devlet içindeki ağırlıkları hissedilmektedir. Nitekim Eyyûbîler'in son döneminde sultan olmak isteyen iktidar mensupları, Türk komutanlardan destek istediler. Nitekim bu tür destekler sayesinde el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb (ö. 647/1249) Eyyûbî sultanı olmayı başardı. El-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb Türk askerlerini (Memlûk) bir arada tutmak için Nil Nehri üzerindeki Ravza adasına yerleştirdi. Adadaki Türk varlığı "el-Memâlikü'l-Bahriyye" şeklinde

^b İslam mezhepleri tarihi araştırmaları açısından bu tür siyasi yapıların mezhep politikalarını incelemek belirli zorluklar barındırmaktadır. Örneğin Büveyhîlerin mezhep politikaları, bölge ve şehirlere ya da yönetici sultan ve vezirlere göre değişiklik göstermektedir. Büveyhî sultanı Adudüdevle'nin (ö. 372/983) devrinde farklı mezheplere alan açan mezhepler üstü politikaların takip edildiği ve farklı ekollere mensup önemli ilim adamlarının yetişmesine imkân sağlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde Vezir Sahib b. Abbâd'ın (ö. 385/995) himayesinde Basra Mu'tezile'si yükselişe geçerken ardından Mu'tezile'ye karşı direnç gösteren Eş'arîlerin de Sultan Adudüdevle'nin himayesine girdikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle Büveyhî iktidarını, Bağdâd'taki politikalarını merkeze alarak "Şîî-Büveyhîler" şeklinde tek bir ekolle ilişkilendirerek açıklamak noksan kalacaktır (Akoğlu, 2009; Yavuz, 2021, ss. 145-156).

isimlendirildi. Bu kimseler Memlûkler Devleti'ni kurup Mısır'a hâkim oldular (Makrizî, 1997, ss. 1/441-443).

Mısır tarihi açısından Memlûkler dönemi önemli bir tarihsel kesiti kapsamaktaydı. Memlûklerin mezhep politikalarına bakıldığında, dört Sünnî fıkıh mezhebinden baş kadı (kâdı'l-kudât) atanması en önemli meselelerden birisi olarak görünmekteydi. Bilindiği üzere kadı ve baş kadılık makamları İslam dünyasında etkin bir konuma sahipti. Abbâsî Halifesi Harun er-Reşîd'in İmâm Ebû Yusuf'u (ö. 182/798) ilk kez baş kadı olarak ataması, Hanefîliğin tarihsel yayılımına önemli bir ivme kazandırdı.^c Ardından gelen devletler için de baş kadı atamaları son derece belirleyici oldu. Memlûkler Devleti'ne kadar dört Sünnî fıkıh mezhebinden aynı anda baş kadı atanmasına rastlanılmamaktaydı. Fakat Mısır'da Şîî-İsmâîlî bir devlet olan Fâtımîler devrinde kısa bir süreliğine de olsa ikisi Şîî ikisi Sünnî kadı atandı.^d Mısır'da Eyyûbîler dönemiyle tekrar Sünnîlik öne çıkarken baş kadılar Şâfiîlerden seçildi. Memlûklerin ilk yıllarında bu uygulama devam etti. Ardından Memlûklü Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Baybars (ö. 676/1277) döneminde ilk olarak Şâfiî baş kadıya bağlı olarak diğer üç mezhepten naibler atandı (İbn Abdüzzâhir, 1976, s. 182). Sonrasında 663/1265 senesinde Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup dört âlim, baş kadı olarak atandı (İbn Kesîr, 1997, s. 17/460). Böylece tek baş kadı uygulaması yerine dört Sünnî fıkıh mezhebinin baş kadılık makamına aynı anda sahip olması sağlandı. Bununla birlikte Şâfiî baş kadı protokolde en ön sırada yer almaya devam etti. Zaman içinde Hanefîler güç kazandıkça Şâfiîlerle mücadele etmeye başladı (Timur, 2021, ss. 170-173).

Memlûklerin dört başlı kadı uygulaması, çok farklı yorumlara kapı aralamaktadır. Bize göre ise Memlûkler, siyasi ve toplumsal dengenin sağlanması temel gayesiyle çeşitli alt dallara uzanan politik bir uygulama takip etti. Bu bağlamda öncelikle Mısır'da halk ve idare arasındaki fark belirleyici oldu. Askeri aristokrasi olarak idareyi elinde tutan Memlûkler, tebaanın idareye dahline izin vermedi. Halk ise kendi işlerine odaklı bir hayat sürdürdü. Buna bağlı olarak halk ve idare arasında köprü işlevi görececek bir kesime ihtiyaç duyuldu (Ayaz & Eren, 2019, ss. 287-288). Ulemâ sınıfı bu köprü görevinde önemli bir konuma geldi. Dahası İslam dünyasının bir yandan Haçlı seferleri, diğer yandan Moğol İstilasıyla yüz yüze gelmesi, öte taraftan Endülüs'teki Müslüman hâkimiyetinin çok zayıflaması, Mısır topraklarını güvenli bir liman haline getirdi. Buna bağlı olarak İslam coğrafyasındaki pek çok meşhur âlim de bölgeye geldi. Mısır'daki toplumsal yapının hiç olmadığı kadar geniş bir çeşitliliğe ulaşmış olması, toplumsal bir kaos ihtimalini de artırdı. Siyasi otorite tarafından toplumsal bir sorunla karşılaşmamak için mezhepsel bir genişlemenin tercih edildiği anlaşılmaktaydı.

^c Makrizî, Ebû Yusuf'un Irak, Horasan, Şam ve Mısır'da kısaca Abbâsî topraklarının tamamında kadı atamalarıyla ilgilendiğini, onun haberi olmadan kadı atanmadığını aktarmaktadır (Makrizî, 1998, s. 3/364). Bu durum Hanefî kadılarının bahsi geçen bölgede göreve gelmeleri anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla Hanefî kadılardan ders ya da fetva alan tebaanın bir kısmının Hanefî mezhebine eğilim göstermesi doğal bir sonuç olacaktır.

^d Fâtımîler Devleti'nde Ebû Ali Ahmed b. Efdâl döneminde (524/1130-526/1131) İsmâîlî ve İmâmî iki Şîî kadı ile Şâfiî ve Mâlikî iki Sünnî kadı göreve getirildi. Sünnî kadı tercihlerinde Mısır'ın toplumsal yapısının etkisi olduğu açıktı. Fakat İsmâîlî kadının yanında İmâmî bir kadının da tercih edilmesinde İbn Efdâl'in İmâmîye mensubu olmasının etkisi bulunmaktaydı. Fakat bu uygulama uzun soluklu olmadı (İbnü'l-Esir, 1987, s. 9/261; Makrizî, 1998, s. 3/389).

Tarihteki hemen her Türk devletinde olduğu üzere Memlûk sultanları da Hanefî geleneğe bağlıydı.^e Mısır'da çok köklü bir geçmişe sahip olan ve bir önceki iktidar döneminde baş kadılığa uzun yıllar hükmeden Şâfiîlerle aralarında doğal ayrışmalar oldu. Bu farklılık bazen ciddi krizlere de yol açtı. Mesela dört Sünnî baş kadı atamasının hemen öncesinde Şâfiî baş kadı olan Tâceddîn b. bintü'l-Eazz (ö. 665/1267), Şâfiîliğe sıkı sıkıya bağlı olup mezhebin sınırlarını terk etmedi (Sübkî, 1964, s. 8/319). Kendisine yöneltilen sorulara Şâfiî fıkhi çerçevesinde cevaplar verdi. Bu durumda diğer mezhep mensupları bazı problemler yaşamaktaydı. Şâfiî fakihlerle Memlûk idarecileri arasındaki gerilim, İzzeddîn b. Abdüsselam'ın (ö. 660/1262) Sultan Baybars'a karşı tutumuyla iyice yükseldi. İzzeddîn b. Abdüsselam, Sultan Baybars'a biat etmedi ve çeşitli uygulamalarına karşı çıktı. Sultan Baybars'la arası bozulunca Dımaşk'a dönmeye niyetlendi. Fakat Sultan Baybars, geri adım atıp gitmesine mâni oldu. İzzeddin b. Abdüsselam'ın vefatından sonra Baybars, rahatladığını ve saltanatını güçlendirdiğini ifade etmekteydi (Sübkî, 1964, ss. 8/215-218).

Şâfiîlik, oluşumunu tamamladığı dönemden bu zamana kadar Mısır'da hep güçlü bir konumda oldu. Nitekim Eyyûbîler döneminde desteklenen ve baş kadılığı tek başına yürütenler onlardı. Baş kadılık makamının dört mezhep arasında pay edilmesine doğal olarak Şâfiîler tepki gösterdi. Hatta bazıları Sultan Baybars'ın rüyasında İmâm Şâfiî tarafından uyarıldığını ifade etmekten çekinmedi (Erol, 2018, s. 77). Nitekim mevcut gerilimi merkeze alarak uygulanan mezhep siyasetini Şâfiîliğe karşı Hanefîliğin güçlendirilmesi şeklinde değerlendiren araştırmalar da (Nielsen, 1984, s. 176) oldu. Bu değerlendirmelerin doğru kabul edilse bile cevaplanması gereken sorular gün yüzüne çıkmaktadır. Hanefîlik eksenli bir okuma biçiminin tıkandığı sorular ise şudur: Memlûklerin mezhep siyasetinde Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine neden alan açıldı ve zamanla tek bir mezhep olarak Hanefîliğe neden dönülmedi? Bu minvalde Memlûk siyaseti, yöneticileri Hanefî kimliğe sahip olmakla birlikte mezhepçiliğe düşmeden bir denge kurmayı öncelemekteydi. Dolayısıyla tek bir mezhebe oturan mezhep siyasetinden bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir.

Memlûkler, dört fıkhi mezhebine baş kadılık vererek toplumsal bir denge kurmaya çalışırken, Sünnîlik çatısı altındaki mezheplerin, homojen bir görünüme sahip olduklarını söylemek güçtür. Belki Sünnî fıkhi ekolleri açısından dört mezhep, kavramsal bir boyutta dönüşüme başlamış olabilir. Fakat gündelik hayatta bu durum farklılıklarla mündemiç bir haldedir. Dört mihraplı cami örnekleri, aynı safta ayrışan Sünnî fıkhi ekolleri taraftarlarını göstermesi açısından ilginçtir. Devletlerin mezhep politikalarının kendi içinde çeşitli amaçları ve elde ettikleri sonuçları olsa da mezheplerin sosyopolitik durumları, tek yönlü ve sabit ilerlemeler kaydetmeyebilir. Memlûk idaresinin dört baş kadı ataması, toplumsal dengenin sağlanmasını ve mezheplere alan açılmasını sağlamakla birlikte, çeşitli sorunları da

^e Tarihsel süreçte Hanefîliğin Horasan-Mâverâünnehir bölgesi ile Mısır-Şam bölgesinde birbirinden ayrılan tezahürlere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Mısır'da Hanefî düşüncenin gelişiminde Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) merkezi bir rolü bulunmaktaydı. Kendisinin kaleme aldığı *el-Akîde* önemli bir metindi. Üzerine yazılan şerhler de Hanefî geleneğinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir (Timur, 2021). Mısır'da Hanefî geleneği, Memlûkler dönemine kadar varlığını sürdürmüştü. Dört mezhepten baş kadı atanması süreci Şâfiîlik haricindeki Sünnî mezhepler gibi Hanefîliğe de alan açtı. Memlûk sultanları, Hanefî geleneğine bağlıydı. Sultan Baybars'ın Hanefî baş kadısını askeri seferlerde ve Hac yolculuğunda yanında götürmesi ve görüşlerine değer vermesi dikkat çekiciydi. Baybars'tan sonra Hanefîliğin Memlûk sultanları tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır (Ayaz & Eren, 2019, ss. 289-291).

beraberinde getirdi. Özellikle kadı atamaları ve kadıların görevden alınma süreçleri problemlili hale geldi. Başta Şâfiî ve Hanefî baş kadılar olmak üzere dört mezhep kadıları arasında bitmeyen çekişmeler yaşandı (Erol, 2018, ss. 78-81). Sünnî ekoller arasındaki gerilimin bir diğer yönü tasavvufa olan bakış açlarındaki farklılaşmalarda yaşandı. Özellikle vahdet-i vücûd meselesi bu konunun temel ayırım noktası haline geldi. Her ne kadar siyasi iradenin Sünnî mezheplere ayrı ayrı alanlar açması toplumsal dengeyi sağlasa da mezhepler arasında çekişmelerin sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu durumda Sünnîliğin bir üst kimlik haline geldiği düşünülse de Sünnî mezhepler arasında uzlaşının pek sağlanamadığı görülmektedir.

Memlüklerin Sünnî mezheplere eşit alan açan politikası, Şîî-İsmâilî geleneğin izlerini silme çabası olarak yine sosyopolitik bir içeriğe sahipti. Bilindiği üzere Fâtımîler, Şîî-İsmâilîliğin Mısır'da güçlenmesini sağlamıştı. Onlar, Eyyûbîler tarafından tarih sahnesinden silinmiş olsalar da Mısır ve Şam bölgesinde ciddi taraftarları bulunmakta olup, Memlükler dönemine kadar varlıklarını sürdürdü (İbn Cübeyr, t.y., ss. 251-252; Sever, 2017, ss. 208-210). Memlükler, bir taraftan Moğollarla diğer taraftan Haçlılarla mücadele ederken bazı Şîî gruplar, düşmanlarının safında yer aldı (Sever, 2017, s. 223). Bu durumda Memlüklerin Şîîliğe karşı Sünnîliği öne çıkarmaları beklenen bir durumdu. Sünnîlik üst kimliği ise hiç şüphesiz Şîî karşıtlığını içermekteydi. İşte tam bu noktada Sünnî ekoller arasındaki çatışmalar devlet için mesele değildi. Önemli olan Şîîliğe karşı bir tavır geliştirmek ve cephe kurmaktı. Bunun amacı da devletin kendi zeminini koruması içindi. Bütün bu çerçevenin politik bir tavır içerdiği açıkça anlaşılmaktadır.

2. Kurumsallaşma Çerçevesinde Mısır Merkezli Sünnîlik İnşası

Tarihsel şartların etkisiyle Memlükler, Sünnîliği kurumlar üzerinden Mısır'da yeniden inşa etmeye çalışmıştı. Bu durum iki boyutta gerçekleşti. *Birincisi*, dini-siyasal bir kurum olarak hilâfetin Mısır'a taşınması, *ikincisi* ise cami ve medrese gibi dini-sosyal kurumların şekillendirilmesi idi. Öncelikli olarak Abbâsî hilâfetinin Mısır'a nakledilmesinde siyasi-askeri gelişmelerin rolü bulunmaktaydı. Moğol İstilas ve Haçlı seferlerinin yoğun bir biçimde İslam dünyasını etkilediği dönemde Memlükler çok kritik bir konuma sahipti. Bilindiği üzere bir Moğol devleti olan İlhanlılar, meşhur hakanları Hülâgû (ö. 663/1265) döneminde İran, Irak, Şam, Anadolu ve Mısır'a büyük bir askerî harekât düzenledi. Bağdat'ın düşerek Abbâsîler'in ortadan kaldırıldığı bu savaşlarda Moğollar, Şam'ı da kısa bir süreliğine ele geçirdi. İlhanlılar'ın bu istilası İslam dünyasında derin yaralar açtı. Başta Bağdâd olmak üzere pek çok İslam şehri harabeye döndü. Binlerce Müslümanın hayatını kaybettiği bu savaşlarda İslam kültür mirasının kalbi olan kütüphaneler, camiler, medreseler ve diğer mekânlar yok edildi. Hülâgû, ağabeyinin ölümü üzerine başkente dönerken kalan askerleri ile Memlükler Aynicâlut Savaşı'nda karşı karşıya geldi (658/1260). Sultan Kutuz komutasındaki Memlüklerin zaferi, Moğolların ilerleyişini durdurduğu gibi Memlüklere büyük itibar kazandırdı. Aynicâlut zaferi, İslam dünyasına büyük bir umut olduğu gibi Moğollar'ın mağlup oldukları ilk meydan savaşı olması açısından da önemliydi (İbn Kesîr, 1997, ss. 17/395-404; Zehebî, 1990, ss. 48/49-62).

Moğolların Bağdat'ı işgali sırasında başta Vezir Ebû Tâlib Müeyyedüddîn Muhammed b. Alî İbnü'l-Alkamî'nin (ö. 656/1258) olmak üzere Şîîlerin Moğollarla iş birliği yaptığı veya el altından desteklediği ifade edilmektedir. İbnü'l-Alkamî'ye yöneltilen suçlamaların başında Hülâgû ile gizlice anlaşması ve Bağdat'ın işgalinde destek vermesidir. Halifenin infazı için Hülâgû'yi kışkırttığı iddia

edilmektedir. Yine şehirdeki cami, medrese ve buna benzer yapıların yakılıp yıkılmasına izin vererek Şîi medreseler kurmak istediği, Sünnî kaynaklarda yer almaktadır (İbn Kesîr, 1997, s. 17/380; Sübkî, 1964, s. 8/262). Dahası Hülâgü ile anlaşmasının Bağdat'ın işgalinden önce olduğu, Hülâgü'nün tüccar kılığında şehre gelip vezirle tanıştığı ve devlete ait kritik bilgilere eriştiği ifade edilmektedir. Nitekim Moğollar, başta Halife Müsta'sım-Billah olmak üzere Abbasîlerin önde gelen yöneticileri ve komutanları infaz ederken Vezir İbnü'l-Alkamî makamında bırakır. İlhanlı tarihi açısından dikkat çeken bir diğer olay ise İlhanlı hakanı Olcaytu Han'ın (ö. 716/1316) Şîi-İmâmîyye mezhebine geçişidir (Şahin, 2013, s. 26). Önceleri Sünnî olan Olcaytu'nun zamanla Şîîliğe geçişi önemli bir değişimdi. Bu dönemde İlhanlıların en büyük rakibi Memlûklerdi. Memlûkler ise Sünnî hilafeti Mısır'da tekrar tesis etmeyi başarmıştı. Dolayısıyla İlhanlılar, Şîîliğin hamiliğini üstlenmek istedi. Bu siyaset Olcaytu dönemi ile sınırlı olsa da önemli bir tecrübeydi. Öte yandan Memlûkler, Sünnî dünyanın liderliğini üstlendikleri gibi Mısır da Sünnîliğin merkezi haline gelmeye başlamıştı.

Sünnîliğin Mısır'da yeniden inşasında hilâfet meselesi yadsınamaz bir öneme sahipti. Moğol İstilasında Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh'ın (640-656/1242-1258) infaz edilmesiyle, İslam dünyası halifesiz kalmıştır (Kalkaşendî, 1980, s. 2/103). İşgalden kaçarak önce Dimeşk'e ardından da Mısır'a gelen Abbâsî soyundan Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Halife ez-Zâhir, Müstansır-Billah unvanıyla yeniden tesis edilen hilâfet makamına 658/1260 senesinde oturmuştu (Makrizî, 1997, s. 1/530; Zehebî, 1990, ss. 48/75-76). Abbâsî hilâfetinin Mısır'da yeniden kurulması hem halkı hem ilim adamlarını hem de Memlûk idaresini memnun etti. Sultan Baybars başta olmak üzere Memlûk emirleri, kadılar ve ilim adamları halifeye biat etti (Makrizî, 1997, ss. 1/529-530). Hilâfetin Mısır'da yeniden tesisi, Memlûkler açısından siyasi otoritelerini sağlamlaştıran bir unsur oldu. Sünnî düşüncenin temel kurumlarından olan hilâfet, Memlûklerin himayesi altına girdi.

Doğu'dan Moğolların İslam dünyasına yönelik kanlı hücumları ile Batı'da reconquista hareketiyle Hıristiyan kralların baskısı, Müslüman coğrafyada Mısır'ı yaşanabilecek yegâne yer olarak öne çıkardı. Abbâsîler'den hayatta kalanların Mısır'a gelmesi gibi farklı coğrafyalardan İslam bilginleri Mısır'a yöneldi. Böylece Mısır'da hatırı sayılır sayıda bilgin intikal etti (Petry, 1981, ss. 37-76). Memlûkler döneminde ilim hayatının yeni gelen ulemâdan beslenmesi muhtemeldi. Fakat mesele sadece ulemânın gelmesi değil onların ilmî faaliyetlerine imkân tanıyacak kurumların inşa edilmesiydi.^f Selçuklular ile başlayan Zengîler ve Eyyûbîler dönemlerinde devam eden siyasi anlayışın neticesi olarak Memlûkler; cami, medrese ve hankâh türü mekânları ilim adamlarının istifadesine sunmuştu. Memlûk hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte Mısır'da Amr b. el-As Camii gibi mekânlar onarıldı. Ardından imar faaliyetleri artarak Tolunoğulları'ndan kalma İbn Tolun Camii ve çevresinin yenilenmeleri sağlandı. Memlûk idaresinin gözetiminde külliye haline gelen bu mekân, ilim adamlarına tahsis edildi (Kalkaşendî, 1987,

^f İslam kültür mirasında camilerden başlayan dâru'l-ilm ve dâru's-sünne gibi yapılarla devam eden sonrasında medreselerle kurumsal boyut kazanan ilim merkezleri bulunmaktadır. Mezheplerin gelişimi açısından kurumsal mekânların vazgeçilemez önemi söz konusudur. Madelung'a göre Doğu Hanefiliğinin gelişiminde Sâmânîler dönemi medreselerinin etkisi vardı. Selçuklular döneminde Hanefî ve Şâfiî ekollere tahsis edilen medreseler de son derece kıymetliydi. Nitekim Fâtımîler döneminde Mısır'da Hanefiliğin ortadan kalkmasına rağmen Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde yeniden tahsis edilen medreseler sayesinde tekrar bölgede var olmuştu. Dolayısıyla mezheplerin kurumsal mekânlara sahip olup olmaması önemliydi (Madelung, 2012a, ss. 391-405).

s. 3/405, 409). Memlûkler, ilmî mekânların canlandırılmasında ciddi bir gayret gösterdiler. Fakat bu durum Sünnî ekollerin tamamının hoşuna gittiği anlamına gelmemekteydi. Nitekim kuruluş devrinde Memlûk liderlerinin Şâfiîlerle olan geriliminin bir örneği, Ezher Camisi'nin tekrar açılmasında yaşanmıştır. Şâfiî baş kadısı İbn b. Eaz'ın reddetmesine karşın Hanefî baş kadının izni ile Ezher yeniden faaliyete geçirildi (Nimnim, 2012, ss. 20-23). Bu gerginlikler Şâfiî fakihlerin ders vermeye başlamasıyla azaldı.

Mezhepler açısından en önemli kurumsal mekânlar, medreselerdi. Daha önce ifade ettiğimiz gibi medrese geleneği Selçuklular'dan beri devam etti. Eyyûbîler döneminde Mısır'da Sünnî ekollere tahsis edilmiş çok sayıda medrese imar edildi. Memlûkler, aynı geleneğe sahip çıkararak medrese yaptırma işini devam ettirdi. Nitekim Makrizî, Kahire'de faaliyet yürüten medreseleri çok geniş bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre Hüsâmiye, Bakariyye, Haliliyye, Sâbikiyye, Taybersiyye medreseleri Şâfiîlere; Cemâliyye, Bûbekriyye, Mihmandâriyye, Aytemişsiyye medreseleri Hanefîlere; Hicâziyye ve Müsellemiyye medreseleri Mâlikîlere; Zâhiriyye, Müeyyediyye ve Nâsiriyye medreseleri dört mezhebin ortak kullanımına tahsis edildi (Makrizî, 1998, ss. 3/436-528). Dolayısıyla Memlûk sultanlarının ve idarecilerinin medrese yapımına önem verdikleri anlaşılmaktadır. Sünnîliğin devamlılığı açısından son derece önemli olan bu kurumlar sonraki dönemlerde bile etkili oldu. Düşüncenin kurumsallaşması açısından bu medreseler etkili oldu. Ayrıca bu medreseler, Sünnî dört mezhebe tahsis edilmekteydi. Memlûkler, sufi kimselere ribat ve hankâh türü kurumsal mekânlar yaptırarak onlara da imkân sağladılar. Bu bağlamda Memlûkler, Sünnî düşüncenin varlığının kökleştirmesi adına kurumsal mekânların inşasını gerçekleştirip, Sünnî dört ekolün tamamına alan açan denge politikasını kurumlar düzeyinde de devam ettirdiler.

C. MEMLÜKLERİN KURULUŞ DÖNEMİ İLİM GELENEĞİNDE SÜNNİLİK OLGUSU

Memlûklerin kuruluş döneminde siyasi düşüncenin Sünnîliğe yönelik politikaları konumuzun bir boyutunu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bir de ilim geleneği çerçevesinde Sünnî düşüncenin gelişimi söz konusudur. Meseleyi iki ana eksende incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi, temel Sünnî düşünce zemininin tespiti, ikincisi de Sünnî ekollerin birbirleriyle olan ilişki ağının irtibatlandırılmasıdır. Öncelikle Sünnîlik olgusunun bir parçası olarak bu dönemdeki zihniyet yapısının temel özelliklerini inceleyebiliriz.

1. Mısır Merkezli Sünnî İlim Geleneğinin Ana Çerçevesi

İslam düşünce geleneği; kelâm, fıkıh, tasavvuf ve İslam felsefesi şeklinde dört ana yapıdan oluşmaktadır (Yavuz, 2021, s. 12). İslam kültür mirası bu ana başlıklar etrafında oluşan düşünce ekollerinin tamamını kapsamaktadır. Bu bütünlüğün kültür yapısındaki önemi, mezhepler bağlamında açığa çıkmaktadır. Araştırmamız açısından bakıldığında Sünnîliğin hem kelâmî hem de fikhî ekolleri kapsamı tesadüf değildir. Ayrıca bütüncül bilginin ilim geleneği oluşturma sürecinde etkin rolü olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Memlûklerin kuruluş döneminde ilim anlayışı hadis ve fıkıh merkezli bir yapıya sahipti. Bu durumun ortaya çıkmasında medrese geleneğinin etkisi de bulunmaktaydı. Dört Sünnî mezhebe tahsis edilen medreseler, fıkıh eksenli bir ilim geleneği oluşturdu. Moğol istilası ve Endülüs'teki Hıristiyan

baskısı sebebiyle Mısır'a gelen fakihler de bu ilim geleneğine dahil oldu. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Memlûklerin kuruluş döneminde Şâfiîler, güçlü bir konumdaydı. Nitekim bu dönemin önemli simalarından birisi olan İzzeddîn b. Abdüsselâm, Sultan Baybars'la karşı karşıya gelmekten çekinmedi. O, Şâfiî fıkına dair eserler ezberleyerek ve okuyarak yetişmişti. Kendisinden sonraki Şâfiîler arasında şöhreti yaygındı. Bununla birlikte eserleri, çoğunlukla fıkha dair olup basit ve anlaşılır bir dile sahipti (İbn Kâdî Şühbe, t.y., ss. 2/137-140). İbn Abdüsselâm'ın talebeleri arasında Şâfiî ve Mâlikî kimseler bulunmaktaydı. Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) (Sübkî, 1964, ss. 8/165-168) ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277) (Sübkî, 1964, ss. 8/395-400) gibi şöhreti günümüze kadar uzanan âlimler, onun talebeleri arasında yer aldı. Medreselerdeki görevlerinin yanı sıra hadis ve fıkıh üzerine eğilen bu âlimler, dini düşünce sistematliğini ağırlıklı olarak hadis ve fıkıh (Şâfiîlik) bakış açısıyla şekillendirdi. Dönemin Şâfiî âlimleri arasında Kemâlüddîn Ahmed b. Abdullah el-Halebî (ö. 662/1264), Sadruddîn el-Cezerî (ö. 665/1267), Nusayr b. et-Tabbâh (ö. 669/1271), Osmân b. Abdilkerîm et-Tizmentî (ö. 674/1276), Celâlüddîn ed-Dişnâvî (ö. 677/1278), Sirâceddîn b. Mûsâ, İbnü'n-Nefîs gibi kimseler yer almaktaydı. Şâfiî geleneğine mensup daha pek çok isimden bahsetmek mümkündür (Bozbaş, 2018, ss. 327-329).

Hanefî geleneğinin Mısır'da tekrar güçlenmesinde, Eyyûbîler döneminde açılan medreselerin etkisi vardı. Bunlar arasında en meşhur olanı Siyûfiyye medresesiydi (Makrizî, 1998, s. 3/443-444). Hem bu medresede hem diğer medreselerde görev yapan Hanefîler, fakih ve muhaddisti (Timur, 2021, ss. 155-156). Memlûklerin kuruluş devrinde sultan ve idarecilerin mensup olduğu Hanefîlik, hızlı bir gelişim süreci takip etti. Dört Sünnî baş kadı uygulamasına geçilmesiyle birlikte Sadruddîn Süleyman b. Ebi'l-İz el-Ezraî (677/1278) Hanefîlerin ilk baş kadısı oldu. Dimeşk'te meşhur Hanefî Cemâlüddîn el-Hasirî'den usûl ve fıkıh öğrenen Sadruddîn Süleyman, pek çok fakihin yetişmesinde rol oynadı. Hem kendisinde hem de talebelerinde Şâfiî geleneğindeki gibi muhaddis kimliği bulunmamakta olup sadece fıkıh eksenli bir ilim anlayışı söz konusuydu (Kureşî, 1993, s. 2/237; Nuaymî, 1990, s. 1/418). Sadruddîn Süleyman'ın talebelerinden ve Hanefî baş kadılardan Ebü'l-Abbâs es-Serûcî (ö. 710/1310) İbn Tolun Camii ile Nâsiriyye, Sâlihiyye, ve Ezkeşiyye medreselerinde dersler verdi. Serûcî, fakih olarak eserler ve şerhler yazdı (Kureşî, 1993, ss. 1/123-126). Kendisinden sonra gelen Hanefî fakihler de bu çizgide bir yol takip etti.

Hanefî fıkıh geleneğinde olduğu gibi Mâlikî geleneğinde de fıkıh çizgisi baskındı. Nitekim bu dönemin önde gelen Mâlikî âlimi, Ebü'l-Abbâs el-Karâfî (ö. 684/1285), Sâlihiyye ve Taybarsiyye medreselerinde çok sayıda talebe yetiştirmişti. Karâfî'nin en dikkat çeken özelliği, Şâfiî geleneğini iyi bilmesi ve bu gelenekten istifade ederek Mâlikîlik ile Şâfiîlik arasında köprü kurması çabasıydı. Ayrıca Apaydın'a göre Karâfî'nin, Doğu ve Batı Mâlikîliğini birleştirme gayreti söz konusuydu (Apaydın, 2001, ss. 394-400). Dolayısıyla problemler ve çözüm arayışları fıkıh çerçevesinde sürmekteydi. Hanbelîlik de benzer tecrübelerle sahipti. Hanbelîlerin medreselerde yer bulmaya başlaması önemli bir açılandı. Şemseddîn Muhammed el-Makdisî'yle başlayan baş kadılık müessesesi, bu sürece olumlu katkı sundu. Başta Ebü'l-Ferec İbn Kudâme olmak üzere Hanbelî âlimler ve kadılar, fıkhi konulara odaklandı (Bozbaş, 2018, ss. 353-354).

Sünnî ekollerin fıkıh eksenli çabaları literatüre de yansdı. Nitekim bu döneme bakıldığında şerh ve hâşiye olarak çok sayıda metin üretildiği görülmekteydi. Şâfiî fıkının temel kaynaklarından olan Ebû

İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *et-Tenbîh* ve *el-Mühezzeb* isimli eserlerine şerhler ve hâşiyeler yazıldı. Bunların başında dönemin muhaddis-fakihlerinden birisi olan Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Tashîhu't-tenbîh* ve *el-Mecmû şerhu'l-mühezzeb* adlı şerhleri gelmekteydi (Kandemir, 1997, ss. 47-48). Nevevî, Gazzâlî'nin *el-Vasî't*'ine *et-Tenkîh fî şerhi'l-vasî't* adlı bir tashih ve şerh de yazdı. *El-Vasî't*'e yazılan şerhlerin muhtasarları da bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn es-Sübkî'nin *el-Maṭṭab* adlı şerhin muhtasarıydı (İbn Kâdî Şühbe, t.y., s. 3/174). Hanefîler ise Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmiu'l-kebîr*'ine çok sayıda şerh ile hâşiyeye kaleme aldılar (Katib Çelebi, t.y., ss. 1/568-570). Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eseri, dönemin şerh edilen önemli metinlerindendi. Bu şerhlerin başında ise Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân* adlı şerhi gelmekteydi (Katib Çelebi, t.y., s. 2/2033). Dönemin Mâlikî ulemâsı ise İbnü'l-Hacîb'in (ö. 646/1249) *el-Muhtasar*'ı üzerine yoğunlaştı (İbn Kesîr, 1997, s. 17/302). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat önemli olan Sünnî fıkıh ekollerine mensup ulemânın çoğunlukla şerh ve hâşiyeye eserleri vasıtasıyla fıkhi mezhep döngüsüne tabi olduklarının farkına varmaktır.

Sünnî ilim geleneğinin bu dönemdeki bir diğer özelliği, kelâm faaliyetlerinin yok denecek kadar az olması ve akâid düzeyinde seyretmesiydi. Eyyûbîler döneminden beri Eş'arîlik, akâid seviyesinde bir alana sahipti. Eş'arîliğin Şâfiî fakih ve muhaddislerin gölgesinde olmasında İmam Gazzâlî'nin etkisi olduğu söylenmektedir (Kalaycı, 2013b, ss. 186-187). Fakat Memlükler dönemine gelindiğinde bile manzara çok farklı değildi. Medreselerin kelâm ve felsefe karşıtı eğilimi, Seyfüddîn el-Âmidî gibi bilginlerin barınmasına imkân tanımamıştı (İbn Hallikân, 1415, ss. 3/293-294; Sübkî, 1964, ss. 8/306-307). Mesele sadece kelâmı sınırlı kalmamış, felsefe karşıtlığı da işin içine dahil olmuştu. Muhaddis İbnü's-Salâh'ın felsefeye karşı duruşu ve idarecileri felsefeye karşı doldurması dikkat çekiciydi (İbnü's-Salâh, 1986, ss. 1/210-212). İlerleyen zamanda Takıyyüddîn es-Sübkî'nin felsefe eleştirisi de aynı zihniyetin bir yansıması olarak gözükmekteydi. Hanefî-Mâtürîdî geleneği içinde benzer bir durum söz konusuydu. Mısır Hanefîlerinin kelâma mesafeli durdukları ve fıkıh merkezli bir düşünme biçimini takip ettikleri anlaşılmaktadır (Timur, 2022, ss. 202-203). Hanbelî geleneğin en başından beri hadis ve fıkıh merkezli olduğunu düşünürsek, onlar açısından bir farklılık bulunmamaktadır. Fakat ister Şâfiî-Eş'arî geleneği olsun ister Hanefî-Mâtürîdî geleneği olsun Horasan ve Mâverâünnehir coğrafyasındaki gibi kelâm ve felsefe birikimiyle harmanlanan bir Sünnî düşünceyi Mısır çevrelerinde sürdürmediler. Dolayısıyla Horasan ve Mâverâünnehir'deki zengin içerik, Mısır ve civarında hadis ve fıkıh çerçevesine sıkışıp kaldı.

2. Mezhepler Arasındaki Rekabetin Sünnîlik Olgusuna Etkisi

İslam kültür mirasında Sünnîlik gibi geniş bir toplumsal çerçeveyi kapsayan olgunun, tek bir boyuta indirgenmesi düşünülmemektedir. Sünnîliği tanımlarken ne olduğu değil ne olmadığı şeklinde bir yaklaşım söz konusudur. Bu durumun altında yatan neden, Sünnî düşüncenin sınırlarının zor çizilmesidir. Sünnîlik eksenli siyaset anlayışının toplumsal ve siyasi sonuçları olsa da düşünsel sınırlara etkisi hayli ciddi bir tartışma platformudur. Bu bağlamda Memlüklerin kuruluş döneminde Sünnî ekollerin birbirleriyle olan ilişkisi, öne çıkan bir durum olarak karşımızdadır.

Memlüklerin kuruluş döneminde, Hanefî ve Şâfiî ekollerinin karşı karşıya geldikleri bazı olaylar yaşandı. Hiç şüphesiz bu gelişmelerin ardında, Eyyûbîler döneminde kâdî'l-kudâtlık makamının tek sahibi olan ve devletin desteğini gören Şâfiîlerin, Memlük iktidarının dört baş kadı uygulamasıyla

imkânlarını kaybetmelerinin etkisi bulunmaktaydı. Buna ilaveten Hanefîlere alan açılması, iki mezhep arasındaki çatışmaları artırdı. Memlûk emirlerinden Yelboğa el-Ömerî'nin (ö. 768/1366) Hanefîliği Şâfiîliğin önüne geçirme çabaları başarıya ulaşmasa da gerilimin tuzu biberi oldu. Hanefî ve Şâfiî gerilimi ortaya koyan pek çok ifadeye kaynaklarda rastlanılmaktaydı. Örneğin Tâcüddîn es-Sübkî, "Tecrübe ehli diyor ki; Mısır, Şam ve Hicaz topraklarında ne zaman ki hâkimiyet başka mezheplere geçtiyse ülke harap olmuş ve ne zaman ki Şâfiî mezhebinden olmayan bir sultan başa geldiyse devleti hızlıca sona ermiştir" şeklindeki ifadesiyle (Sübkî, 1964, s. 8/320) açıktan Memlûk yöneticilerinin Hanefî olmasını eleştirmektedir. Buradaki mesele Sünnîlik üzerine değil, Şâfiî olmak ya da olmamak üzerine kuruluydu.

Bu dönemde çeşitli meseleler Hanefî ve Şâfiîler arasında tartışmaya neden oldu. Hanefî fakih Necmeddîn et-Tarsûsî, Şâfiî fakih ve muhaddislerin hilâfetin Kureyşliliğini kabul ederek Türk olan Memlûk yönetimini benimsemediklerini iddia eden bir eser yazdı. Memlûk yönetiminden yana tavır alarak, idarelerinin meşruiyetini ortaya koymaya çalıştı (Tartusi, 1992, ss. 26-30). Aslında bu dönemde tâlî bir meseleye doğru evrilen bir konunun tekrar gündeme getirilerek Şâfiîlere yönelik eleştiri haline dönüştürülmesi ilginçti. Mesele, sadece ilmî bir tartışma konusu değil iki mezhep arasındaki rekabeti de göstermekteydi. Dahası Hanefî fakihler, Memlûk idarecilerinden Şâfiîliğin etkisinden kurtulup devlet hukukuna daha uyumlu olan Hanefîliğe alan açmalarını önerdiler, bu konuda da çeşitli eserler kaleme alarak yöneticilere sundular (Timur, 2021, ss. 170-173). Tartışma konuları sadece dini-siyasi içerikle sınırlı değildi. Örneğin, Hanefîliğe mensubiyetiyle şöhret kazanan İtkânî, Şâfiî fıkhında namazda ellerini kaldırılması uygulamasına tepki göstermişti. Bu konuda bir risâle de yazan İtkânî'ye Şâfiî Takıyyüddîn es-Sübkî karşı çıktı ve cevaben bir reddiye yazdı (İbn Kutluboğa, 1992, s. 139). Esas önemli olan husus ise çok eski bir fikhî tartışma konusunun yeniden alevlenerek Hanefîlerle Şâfiîleri karşı karşıya getirmiş olmasıydı.

Tarihsel süreçte çoğu kez karşı karşıya gelen Şâfiî-Eş'arîler ile Hanbelîler arasında bu dönemde benzer tartışmalar ve anlaşmazlıklar vardı.⁸ Memlûkler döneminin hemen öncesinde Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Tebyînü kezibi'l-müfterî* isimli meşhur Eş'arî savunusu, Hanbelî Hasan b. Ali el-Ahvâzî'ye yönelik bir cevaptı. Yine Hanbelî fakih Muvaffakuddîn Muhammed b. Kudâme'nin (ö. 620/1223) akâide dair görüşleri ve fıkha yaklaşım biçimi, Şâfiî ve Eş'arî karşıtı bir sınır belirleme tavrıydı (Zehebî, 1996, ss. 22/168-173). Ebû Şâme el-Makdisî ile Yûnûnî arasındaki gerginlik, birbiri hakkındaki olumsuz değerlendirmeler ve aşırı eleştiriler, Şâfiî-Hanbelî geriliminin bir sonucuydu (Emiroğlu, 2019, s. 464).

Sünnîliğin altında yer alan mezheplerin birbirlerine yönelik tutumları tarihsel köklerinden beslenmeye devam etmekteydi. Özellikle zamanla kalıplaşmış bazı tartışmaların Memlûkler döneminde devam ettiği söylenebilir. Sünnî mezheplerin dördünün de yer aldığı medrese biçimleri olsa da

⁸ Şâfiî-Eş'arî ve Hanbelîler arasındaki mücadeleler çok eski ve uzun bir döneme tekabül etmektedir. Rey ve hadis taraftarlığının Mihne süreci ve sonrasında sertleştiğini ifade etmek mümkündür. Ahmed b. Hanbelî'nin Mu'tezile'yle olan mücadelesi sürecinde Hadis taraftarları arasında Hâris el-Muhâsibî, Kerâbisî, İbn Küllab gibi kimseler salt rivâyetler üzerinden konuşmak yerine ılımlı akılcı bir tutuma evrilmişlerdi. Ahmed b. Hanbelî'nin bu kesime sert tepkisi olmuştu. Eleştirdiği bu kimseler Şâfiî-muhaddis kimliğe sahipti. Dolayısıyla Hadis taraftarlığı içinde bir ayrım meydana gelmişti (Melchert, 2018, ss. 75-100). Söz konusu kitle içinde oluşan Küllâbîlik, zamanla Eş'arîliğe dönüşmüştü. Bu dönemde de İmâm Eş'arî başta olmak üzere Eş'arî-Şâfiî âlimler sürekli olarak Hanbelîlerle karşı karşıya gelmişti.

mezhepler arasındaki gerilimin sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Sünnîliğin önceki asırlardakine benzer şekilde çeşitlilikleri barındıran bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Öyleyse Memlûk siyasetinin mezhepleri biçimlendirme tarzı toplumsal hayatta bir karşılık bulsa da fikri hayatta ve zihinlerde o denli etkili olamamıştır.

Sonuç

İslam düşünce geleneğinin önemli bir halkası olan Sünnîliğin yapısı, farklı kollarıyla çeşitliliği barındıran bir yapıya sahiptir. Buna yol açan sebeplerin başında siyaset, toplum, entelektüel birikim ve muhataplık ilişkileri gelmektedir. Memlûklerin kuruluş devrinde Sünnîlik olgusu, siyasi otoritenin Sünnîliğe dönük politikaları ile Sünnî düşüncenin ilim geleneği çerçevesinde oluşan görünümü üzerinden iki kulvarda ilerlemektedir. Memlûk yönetimi, Gazneliler-Selçuklular-Zengîler-Eyyûbîler üzerinden kendilerine miras kalan Sünnîlik merkezli siyaseti, birtakım değişikliklerle birlikte takip etmiştir. Yöneticiler ve tebaâ arasındaki farklılıklar, Şiî-İsmâîlî tehdidi ve Moğol İstilasının etkisi, Sünnîliğin üst kimlik olacağı politikaları zorunlu hale getirmiştir. Memlûkler, dört Sünnî fıkıh mezhebine aynı anda baş kadılık verip, toplumsal dengeyi korumaya çalışmıştır. Mezheplere medrese türü mekânlar tahsis edip alan açmıştır. Moğolların yıktığı Abbâsî hilâfetini, Mısır'da tekrar inşa etmiştir. Memlûklerin Sünnîlik üzerine olan politikaları, Sünnîliği dört fıkıh ekolüyle sınırlandırmıştır. Bu daralma durumunun ilim geleneğindeki yansıması daha da belirginleşmiştir. Dönemin Sünnî düşüncesi, fıkıh merkezli olarak daralmıştır. Dört mezhepteki ulemâ tipi, ağırlıklı olarak fakih-muhaddis çerçevesindedir. Sünnî düşüncenin Horasan ve doğu bölgelerindeki zengin içeriği, Mısır'da sınırlı bir alanda sıkışıp kalmıştır. Bu sıkışma neticesinde, telif yerine fıkıh metinlerinin şerh ve hâşiyeleri yazılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde, Sünnî mezhepler arasındaki ilişkilerde gerilim sürmektedir. Memlûklerin siyasi hamleleri, mezhep taassubunu bitirmeye yetmemiştir. Birbirleri ile mücadele eden Sünnî fıkıh ekolleri, sanılanın aksine bütüncül bir duruş sergilemekten uzaktır. Buradan hareketle Sünnîlik olgusunun, berrak ve net bir bütünü oluşturduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akoğlu, M. (2009). Büveyhîler'in mezhebî eğilimleri/politikaları üzerine. *Bilimname*, 7(17), 123-138.
- Apaydın, H. Y. (2001). Karâfi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 24), (ss. 394-401). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayaz, F. Y., & Eren, F. A. (2019). Memlûk Devletinde sultan ve emîrlerin Hanefîliğe ilgisi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, Art. 5.
- Aydınlı, O. (2018). *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile ekolü tarihi ve öğretisi*. Endülüs Yayınları.
- Bosworth, C. E. (1963). *The Ghaznavids: Their empire in Afghanistan and Eastern Iran*. Edinburgh University.
- Bozbaş, F. (2018). *Nil Havzası'nda fıkıh tarihi: Mısır örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükkara, M. A. (2004). *İhvan'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. Rağbet Yayınları.
- Dündar, M. (2017). Eyyubi dönemi Mısır medreseleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 145-176.
- Emiroğlu, N. (2019). Hadis ilmi açısından Bahrî Memlûkler döneminde Hanbelî-Eş'arî münasebetleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 458-470.
- Erol, B. G. (2018). Memlûklerde dört mezhep başkadılıklarının kuruluşu ve işleyişi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (87), 73-87.
- Esen, M. (2014). *Ehl-i Sünnet kavramının oluşum ve gelişim süreci*. Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Abdüzzâhir, E.-F. (1976). *Er-Ravzü'z-zâhir fi sireti'l-meliki'z-Zâhir*.
- İbn Cübeyr, E.-H. (t.y.). *Rihletu İbn Cübeyr*. Dâru Sadır.
- İbn Hallikân, E.-A. (1415). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbau ebnâi'z-zaman* (C. 1-8). Dâru Sadır.
- İbn Kâdi Şühbe, E.-S. (t.y.). *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye* (C. 1-5). Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.
- İbn Kesîr, E.-F. (1997). *El-Bidâye ve'n-nihâye* (C. 1-21). Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr.
- İbn Kutluboğa, E.-A. (1992). *Tâcu't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye*. Dârü'l-Kalem.
- İbn Şeddâd, B. E. (1994). *En-Nevadirü's-sultaniyye ve'l-mehasinü'l-Yusufiyye = Siretu Selahuddin*. Mektebetü'l-Hancı.
- İbnü'l-Esir, E.-H. (1987). *El-Kâmil fi't-târîh* (C. 1-11). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü's-Salâh, E. A. (1986). *Fetâvâ ve mesâilu İbni's-Salâh fi't-tefsir ve'l-hadis ve'l-usûl ve'l-fıkıh*. Dârü'l-Ma'rife.
- Kalaycı, M. (2013a). Şîlik-Sünnîlik ilişkisinin kapsamı ve sınırlarına dair bazı metodik mülâhazalar. *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 293-319.
- Kalaycı, M. (2013b). *Tarihsel süreçte Eşarilik Maturidilik ilişkisi*. Ankara Okulu Yayınları.
- Kalkaşendî, E.-A. (1980). *Meâsirü'l-inâfe fi meâlimi'l-hilâfe*. Âlemü'l-Kütüb.
- Kalkaşendî, E.-A. (1987). *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kandemir, M. Y. (1997). Nevevî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 33), (ss. 45-49). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Katib Çelebi, H. H. (t.y.). *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Dâru İhyâi't-Türasî'l-Arabî.
- Kureşî, E. M. (1993). *El-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (C. 1-5). Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr.
- Madelung, W. (2012a). 11.-13. asırlarda Hanefî âlimlerin Orta Asya'dan Batı'ya göçü. İçinde Sönmez Kutlu (Çev.), *İmam Maturidi ve Maturidilik* (4. bs). Otto Yayınları.
- Madelung, W. (2012b). Horasan ve Mâverâünnehir'de ilk Mürcie ve Hanefiliğin yayılışı. İçinde S. Kutlu (Çev.), *İmam Maturidi ve Maturidilik* (4. bs). Otto Yayınları.
- Madelung, W. (2012c). Maturidiliğin yayılışı ve Türkler. İçinde Muzaffer Tan (Çev.), *İmam Maturidi ve Maturidilik* (4. bs). Otto Yayınları.
- Makrizî, T. E. (1997). *Es-sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Makrizî, T. E. (1998). *El-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr*. Mektebetü Medbûli.
- Melchert, C. (2018). *Sünni düşüncenin teşekkülü* (Çev. A. H. Çavuşoğlu). Klasik Yayınları.
- Nielsen, J. S. (1984). Sultan Al-Zahir Baybars and the appointment of four chief Qâdis. *Studia İslamica*, 60.
- Nimnim, H. (2012). *El-Ezherü's-şeyh ve'l-meşîha*. Mektebetü'l-usrâ.
- Nuaymî, E.-M. (1990). *Ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Petry, C. F. (1981). *The civilian elite of Caire in the later Middle Ages*. Princeton University Press.
- Sever, M. (2017). *Bahrî Memlûkler dönemi mezhep hareketleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sübkî, E. N. (1964). *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* (C. 1-10). Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye.
- Şahin, H. (2013). Abbasilerin son dönemlerinden İlhanlıların yıkılışına kadarki süreçte Şîi-Sünnî ilişkileri. *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları*, 6(2), 17-42.
- Tarsusi, N. İ. (1992). *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk*. Dâru't-Talia.
- Timur, İ. (2021). *Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin batıya intikali: el-Akâidetü't-Tahâviyye şerhleri bağlamında bir inceleme*. Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Timur, İ. (2022). Mâtürîdilik dışı Sünnî Hanefîlerin itikadi eğilimleri üzerine. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(1), 189-216.
- Yavuz, A. Ö. (2021). *Coğrafya ve mezhep & Horasan'da Eş'arîliğin tarihsel gelişimi*. Klasik Yayınları.
- Zehebî, Ş. M. (1990). *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm* (C. 1-53). Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi.
- Zehebî, Ş. M. (1996). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (C. 1-25). Müessesetü'r-Risâle.

ÇOKLU DEZAVANTAJLILIK BAĞLAMINDA TEK EBEVEYN KADIN ÖĞRETMENLERİN MADDİ KOŞULLARI VE GEÇİM STRATEJİLERİ: ANKARA ÖRNEĞİ

 Başak Işıl ALPAR^a

 Şeyma ÇİÇEK^b

 Büşra ÖZLÜ^c

 Murat FİLİK^d

Özet

Birden fazla dezavantajın varlığı durumunun aynı kişide birleşmesiyle meydana gelen çoklu dezavantajlılık bağlamında dünyada ve Türkiye’de sayıları gün geçtikçe artmakta olan tek ebeveyn kadınların durumu dikkat çekmektedir. Kadınlar ücretli ve ücretsiz emekleri ile iktisadi ve sosyal hayatın devamlılığında kilit bir noktada yer almakta, çocuk yetiştirmek gibi ağır bir görevi tek başlarına üstlendiklerinde ise başka olgular devreye girmektedir. Bu konumdaki kadınların çalışan yoksulluğu yaşamaları ise maddi koşulların ve geçim stratejilerinin önemini artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de anne ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin, tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan aileler içindeki oranının en yüksek olduğu il olan Ankara’da devlet okullarında görev yapan tek ebeveyn kadın öğretmenlerin maddi koşullarının ve geçim stratejilerinin olgular üzerinden incelenmesidir. Çalışma fenomenoloji deseninde tasarlanmış, yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Geçim stratejileri ihtiyaçları öteleme, daha az maliyetli olanı ikame etme, borçlanma, ek gelir ve klasik tasarruf yöntemleri üzerinden şekillenmiştir. Ek gelir imkanlarını sınırlandıran, hem nitelikli hem çalışan kadın olma avantajını dezavantajlılığa dönüştüren olgulara rastlanmıştır. Türkiye’de tek ebeveyn, nitelikli ve çalışan yoksul olan kadınların sosyo-ekonomik profiline duyarlı özel sosyal politika önlemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çoklu dezavantaj, Kadın tek ebeveyn, Öğretmen, Nitelikli çalışan yoksulluğu, Geçim stratejileri.

^a Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, basakalpar@istanbul.edu.tr

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, cicekseyma2022@ogr.iu.edu.tr

^c Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, busraozlu@ogr.iu.edu.tr

^d Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, muratfilik@ogr.iu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 15.02.2023

MATERIAL CONDITIONS AND LIVELIHOOD STRATEGIES OF LONE PARENT-FEMALE TEACHERS IN THE CONTEXT OF MULTIPLE DISADVANTAGES: THE CASE OF ANKARA

Abstract

The situation of lone-parent women, whose numbers are increasing day by day around the world and Türkiye, draws attention in the context of multiple disadvantages that occur when the presence of more than one disadvantage is combined in the same person. With their paid and unpaid labor, women are at a critical point in maintaining their economic and social life. Other phenomena come into play when they undertake the heavy duty of raising children on their own. The fact that women in this position experience working poverty increases the importance of financial conditions and livelihood strategies. This study examines the economic conditions and livelihood strategies of single-parent female teachers working in public schools in Ankara, the province with the highest ratio of nuclear families consisting of mothers and children among families comprised of single parents and children in Türkiye. The study was designed in the phenomenology pattern, and a semi-structured interview method was carried out. Livelihood strategies have been shaped by postponing needs, substituting the less costly ones, borrowing, additional income, and classical saving methods. Cases that limit additional income opportunities and turn the advantage of being qualified and working women into disadvantages have been encountered. There is a need for special social policy measures sensitive to the socio-economic profile of single-parent, qualified, and working poor women in Türkiye.

Keywords: Multiple disadvantages, Female lone parents, Teacher, Qualified working poor, Livelihood strategies.

Giriş

Tek ebeveynli aile sınıflandırmasına giren ailelerin sayısı dünyada ve Türkiye’de gün geçtikçe artmaktadır. Boşanma, ölüm, kişisel tercihler, geçici durumlar vb. sebeplere göre değişkenlik gösteren koşullarla tek ebeveyn olarak yaşamını sürdüren kişilerin önemli bir çoğunluğunu ise kadınlar oluşturmaktadır (European Community Statistical Office [EUROSTAT], 2017, s. 2; Hemingway 2022, Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022b).

Esasen kadın emeği iktisadi ve iktisadi olmayan (ücretli-ücretli olmayan) biçimleri ile özel olarak değerlendirilmesi gereken bir alan sunmaktadır. Güçlü bir şekilde cinsiyete dayalı olan tek ebeveynlik ve dolayısıyla kadınlara ait dezavantajların da çoğunlukla emek piyasası (Nieuwenhuis & Maldonado, 2018, s. 171) ve hane içi ücretsiz emek üzerinden şekillendiği anlaşılmaktadır. Halihazırda emek piyasalarında kadınların yaşadıkları (düşük ücret, ayrımcılık vb.) muhtelif dezavantajlara tek ebeveyn olma durumu da eklendiğinde, daha fazla mali kaynak ihtiyacı gündeme gelmekte ve tek ebeveynli aileler kırılgan bir sosyal risk grubu olarak karşımıza çıkmaktadır (Gönülaçan-Özer & Öztürk, 2022, s. 223, 232). Araştırmalara göre hane geliri, ailenin bugün ve gelecekteki yaşam standardını ve yaşam kalitesini belirleyen önemli bir göstere olduğu gibi, bu gelirden hanedeki çocukların aldığı pay, çocukların iyi olma hallerinin önemli bir belirleyicisidir (Müdürrisoğlu vd., 2013, s. 5). Tek ebeveyn olan kadınların maddi koşulları ve geçim stratejileri ise hane bütçesi üzerinde etkili olan unsurlardan biridir. Anne ve babanın bir arada olduğu tek gelirli ailelerde çalışmayan ebeveyn hane içi işlerle ya da piyasalaştırıldığında ücret karşılığı yapılabilecek işlerle ilgilenebilmekte ve bu durum hane gelirine katkı sunabilmektedir. Anne ve babanın bir arada olduğu çift gelirli ailelerde ise ebeveynlerden birinin

gelirindeki azalma diğerinin geliri ile telafi edilebilmektedir. Ancak tek ebeveynli ailelerde bu mekanizmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Diğer yandan, çift gelirli hanelerin çoğunlukta olduğu toplumlarda tek ebeveyn olarak geçimini sürdüren ailelerin göreceli yoksulluk yaşama ihtimalinin daha fazla olduğu görülmektedir (Nieuwenhuis, 2022, s. 116).

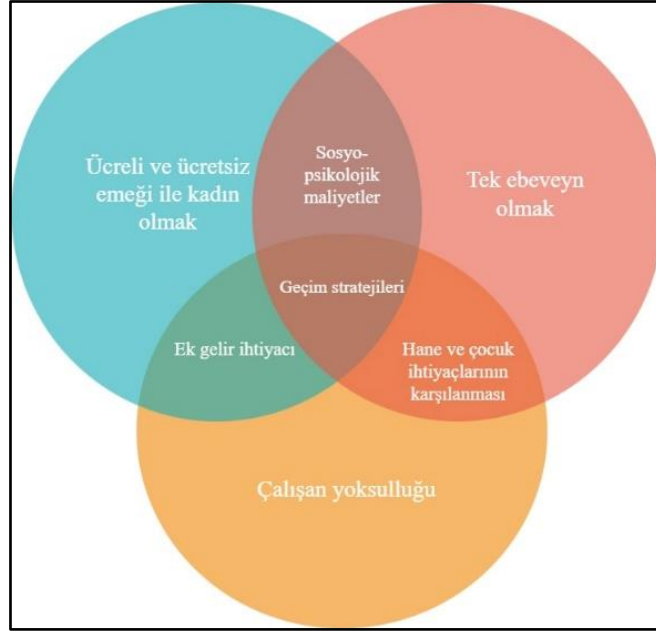
Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de tek ebeveyn olan kadın öğretmenlerin maddi koşullarını ve geçim stratejilerini kadınların çoklu dezavantajlılığı (tek ebeveyn kadın olmak ve çalışan yoksulluğu) bağlamında Ankara ili özelinde yaşanmış olgular üzerinden ele almaktır. Nitel araştırma kapsamında çalışma hayatında kadın ve tek ebeveyn anne olarak hane geçiminden sorumlu olma durumu ile öğretmenlerin mevcut şartlardaki gelir düzeyi göz önüne alınarak örneklemin çerçevesi belirlenmiştir. Konunun sınırları içinde kalmak kaydıyla literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen nitel araştırma vasıtasıyla katılımcıların maddi koşulları ve geçim stratejilerine dair olgular ortaya konmuştur. Bulgular ve katılımcıların sosyal politika beklentileri üzerinden literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

Tek ebeveynli ailelerin kırılma durumu sebebiyle (Coşan, 2018, s. 259) karşılaştıkları sorunlar ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak sınıflandırılabilir. Bu süreçte çocuğun sorumluluğunun büyük ölçüde tek bir ebeveynde olması; bakım yükünü artırmakta, kendini yetersiz hissetme, işlere yetişememe gibi durumlar söz konusu olabilmektedir (Acar, 2001, s. 19). Bu çalışmada söz konusu zorluklardan ekonomik olanlarına odaklanılmıştır. Ancak ekonomik zorlukları tetikleyen sosyal ve psikolojik konulara gerek duyuldukça yer verilmiştir.

A. ÇOKLU DEZAVANTAJLILIKIN KESİŞİMİNDE TEK EBEVEYN KADINLAR VE ÇALIŞAN YOKSULLUĞU

Çeşitli disiplinlerde yer almakta olan çoklu ihtiyaç kavramları, sosyal politikalar bağlamında çeşitli gruplara ve bu grupların ihtiyaçlarına işaret etmektedir. Çoklu ihtiyaç ile ilişkili kavramlar *birden çok yetersizlik*, *çoklu dezavantaj*, *ikili tanı*, *yüksek destek ihtiyaçları* (Rosengard vd., 2007, s. 6), *birden fazla ve karmaşık ihtiyaçlar* (Bramley vd., 2015, s. 11) veya *çift tanı*, *çoklu engellilik/bozukluk/istisnalar* (Diamond vd. 2014, s. 14’den aktaran Ak, 2019, s. 14) şeklinde literatürde yer almaktadır. Bu kavramlar bazen birbirinin yerine kullanılmakta olduğundan; bu kadar geniş bir kavram yelpazesi anlam aşınması tehlikesini de beraberinde getirmektedir (Rosengard vd., 2007, s. 13). Yine de en temel anlamıyla çoklu ve ciddi dezavantajlılık durumu, bir dizi yapısal, sistematik, ailevi ve kişisel faktörün bir araya gelmesinin sonucu olarak değerlendirilmektedir (Bramley vd., 2015, s. 44).

Çalışma kapsamında ücretli ve ücretsiz emek bağlamında tek ebeveyn kadın olmak ve çalışan yoksulluğu temel çoklu dezavantajlılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda Şekil 1’de bu çalışma kapsamında üç önemli dezavantaj faktörünün kesişiminde ele alınan konulara yer verilmiştir.

Şekil 1. Çoklu Dezavantaj Faktörleri ve Kesişim Kümeleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Çalışmada söz konusu her üç dezavantaj faktörünün birbiri ile kesişen noktaları bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile dezavantajlılığa neden olan unsurlar birbiri ile ilişkili sonuçları beraberinde getirmektedir. Örneğin kadın olmak tek ebeveynlik ile birleştiğinde birtakım sosyo-psikolojik maliyetleri beraberinde getirebilmektedir. Kadın olmak ile çalışan yoksulluğunun kesişiminde ek gelir ihtiyacı doğabilmekte, tek ebeveynlik ve çalışan yoksulluğunun kesişiminde ise hane ve çocuk/ların ihtiyaçlarının karşılanması gündeme gelmektedir. Hepsinin ortak kesişim noktası ise çalışma kapsamında geçim stratejileri başlığı altında ele alınmıştır. Araştırma sonuçlarından önce ilgili unsurların dezavantaja nasıl dönüştüğü kısaca açıklanacaktır.

1. Tek Ebeveyn Kadınlar

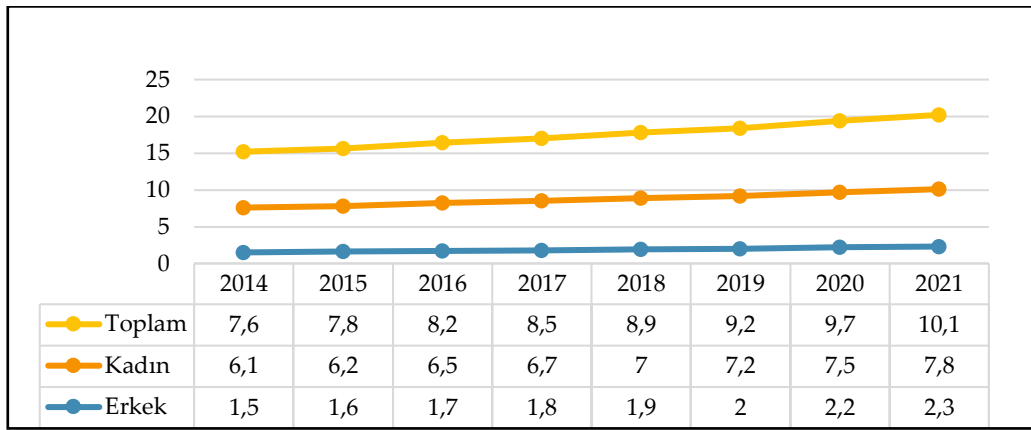
Her toplumda kadın olmak başlı başına bir dezavantaj olmamakla birlikte; eğitim, istihdam ve gelir konularında birçok toplum yapısında ortak olarak bazı kadınların dezavantajlar yaşadığı açık bir gerçekliktir (Ak, 2019, ss. 7-8). Yapılan çeşitli kişisel, psikolojik ve sosyal dezavantajlılık ölçümleri yaşanan engellerin arasında yüksek bir bağlantı olduğunu göstermektedir (Butterworth, 2003, s. 26). Örneğin tek ebeveynler işsiz kalma riski ile karşı karşıya olan en ilişkili grup olarak görülmektedir. İşsiz kalma riski; en küçük çocuğun yaşı, ebeveynin engellilik durumu ve yetkinlikleri gibi özelliklerine bağlı olarak değişebilmektedir (Berthoud, 2003 ss. 36-37; Butterworth, 2003, s. 26). Diğer yandan tek ebeveynlikten doğan dezavantajlar ücretlendirme konusunda da yaşanmaktadır. Bir bakıma çoklu dezavantajlılık durumları birbiri ile etkileşime girerek çalışanın aleyhine işlemektedir. (Woodhams vd., 2015, s. 73). Diğer bir ifade ile kadınlar için çalışma hayatında birden çok bariyerin varlığı, yaşam şartlarında tek bir dezavantajdan daha fazlası anlamına gelmektedir. Bu durum sistematik ve yerleşik bir şekilde hayatlarında dezavantajlar bulunan tek ebeveyn annelerin çalışma hayatında ve dolayısıyla maddi koşullarında sorunlara yol açabilmektedir.

Özellikle refah seviyesinin görece yüksek olduğu ülkelerde tek ebeveyn olarak hayatını sürdüren kadınların geçimi için bazı sosyal destekler sunulmaktadır. Bu destekler ülkelerdeki tek ebeveynlerin profiline göre değişmektedir. Örneğin İngiltere’de tek ebeveyn kadınların istihdama katılımının az olması sebebiyle “refah için çalışma” politikası kapsamında istihdama teşvik ile ilişkili olarak çeşitli destekler sağlanmaktadır (Marsh, 2001, s. 11). Gelir desteği alan tek ebeveyn kadınların %70’inde en az iki dezavantaj durumu tespit edilen Avustralya’da yapılan bir araştırmaya göre; sosyal yardım almayan kadınların %65’i ya hiç dezavantaj yaşamamakta ya da sadece bir tane dezavantajlı durum yaşamaktadır. Engeller fazlaştıkça sosyal yardım ihtimali de artmaktadır. Bununla beraber tek ebeveyn kadınlar için yardım ihtiyacı özellikle ikinci dezavantaj unsurundan sonra, eşi ile birlikte yaşayan kadınlara kıyasla artmaktadır (Butterworth, 2003, ss. 27-28).

Tek ebeveynli ailelerin sorunları, sosyal politikalar bağlamında 20. yüzyılın son yarısında gündem olmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşında erkeklerin ölmesi ile meydana gelen “babasız yıllar” ifadesi (Yıldırım, 2011, s. 79) zamanla zeminini değiştirmiş; baba ile çocuklar arasındaki kopukluk temelinde çocukları annelerin büyüttüğü bir yapıda yeniden şekillenmiştir (Coşan, 2018, s. 265). Tek ebeveyn kavramı evde bir eşin varlığı olmaksızın çocuğunu tek başına büyüten kişileri ifade etmekte ve *yalnız ebeveyn (solo parent)* olarak literatürde yer almaktadır. Tek ebeveynli aileler hanede en az iki kişi; bir ebeveyn ve çocuğun varlığı ile oluşmakta, çocuk sayısı daha fazla da olabilmektedir. Bu yönüyle ise tek kişinin yaşadığı hanelerden ayırt edilebilir (Coleman & Ganong, 2014, s. 1187). *Tek ebeveyn (single parent)* ifadesi genelde erkeklerden ziyade kadınların tek ebeveyn olduğu aile için kullanılmaktadır. Bunun nedeni, tek ebeveynli ailelerin büyük çoğunluğunu genellikle kadınların oluşturmasından kaynaklanmaktadır (McLanahan & Sandefur, 1996, s. 6; Yıldırım, 2011, s. 79). Öte yandan kadınların tek ebeveyn olduğu aileler; anne ve çocuklardan oluşan birimler *yalnız anneli hane (lone-mother household)*, *bekar anne (single mother)*, *yalnız anne (solo mother)*, *yalnızca anne (mother-only)*, *hane reisi kadın olan aileler (female-headed households)* şeklinde çeşitli kavramlarla da ifade edilmektedir. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tek ebeveynli hanelerin çoğu kadın olduğundan, bekar veya yalnız ebeveyn kavramları birbirinin yerine kullanılmaktadır (Chant, 1997, ss. 10-11). Hane reisi kadın olan ailelerin ise tanımlanmasında ve ölçümünde birtakım zorluklar yaşandığından bu problemleri giderebilmek için “reisi kadın olan hane”den ziyade hanehalkı yapılarına açıklık getirmek için *kadın tarafından bakılan (female maintained)*, *kadın tarafından yönetilen (female-led)*, *anne merkezli (mother-centered)*, *tek ebeveyn (single parent)*, *kadın reisli olmaktan ziyade erkeğin yokluğu (male-absent rather than female-headed)* gibi kavramlar önerilmekte ve kullanılmaktadır (Buvinić & Gupta, 1997, s. 260).

Bu bağlamda tek ebeveynli aileler; boşanma, ölüm, kişisel tercihler ve geçici durumlar (ebeveynlerden birinin uzun süre evde bulunmaması veya orduda görevli olması vb.) nedenlerle dört farklı şekilde oluşabilmektedir (Gladding, 2014, s. 106). Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA), tek ebeveynli aileyi; ebeveynlerin boşanma, aynı evde oturmama ya da birinin vefat etmesi halinde anne veya baba ve evlenmemiş çocuk veya çocuklardan oluşan haneler olarak tanımlamaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014, s. 17). Tek ebeveynli aileler, aile yapısının ve işlevinin sosyal ve ekonomik koşullardan etkilenerek çözülmesi veya sonlanması sonucunda geçirdiği dönüşüm ile ortaya çıkmaktadır. Anne veya babanın bir arada bulunma zorunluluğu bu aile yapısında ortadan kalkarken, anne ve çocuk birlikteliği “aile” olarak tanımlanmaya

devam edilmektedir (Aydiner Boylu & Öztop, 2013, s. 209). Son 50 yılda önemli oranda artan tek ebeveynli aile oranları, aile yapısındaki değişimin bir yansımasıdır (Coşan, 2018, s. 259). TÜİK 2021 verilerine göre Türkiye’de 81 ilde tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan ailelerin toplam sayısı 2.549.400’dir. Bu aileler içerisinde baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin sayısı 585.315 iken, anne ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin sayısı 1.964.085’tir (2022b). Oransal olarak değerlendirildiğinde ise tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan aileler içerisinde baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin oranı %22.95, anne ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin oranı ise %77.041’dir. Görüldüğü üzere kadınlar açısından tek ebeveyn olma hali erkeklere kıyasla daha fazla karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle kadınların emek piyasalarında ve hane içinde yaşadıkları dezavantajlara tek ebeveyn olma hali de eklenmektedir. 2014-2021 yıllarında Türkiye’de tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile oranı cinsiyete göre verilmiştir. 2021 itibarıyla kadınların tek ebeveyn olduğu çekirdek aile oranı %7,8 olup erkeklerin tek ebeveyn olduğu çekirdek ailelerin oldukça üzerindedir (Bkz. Grafik 1).

Grafik 1. Tek Ebeveyn ve Çocuklardan Oluşan Çekirdek Aile İçerisinde Baba ve Çocuklardan – Anne ve Çocuklardan Oluşan Çekirdek Aile Oranı (2014-2021) (%)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2022b).

Türkiye’de tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan aile sayısının yüksek olduğu ilk üç il ise sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir’dir. Anne ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin sayısı da aynı sıralamayı takip etmektedir. Ankara’da tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan ailelerin %79.99’unu anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler oluşturmaktadır. Bu açıdan illerin oranları birbirine yakın olsa da Ankara için bu oran daha yüksek çıkmaktadır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Tek Ebeveyn ve Çocuklardan Oluşan Aile Sayısının Yüksek Olduğu İlk Üç İl İçerisinde Anne ve Çocuklardan Oluşan Tek Ebeveynlerin Oranı (%)

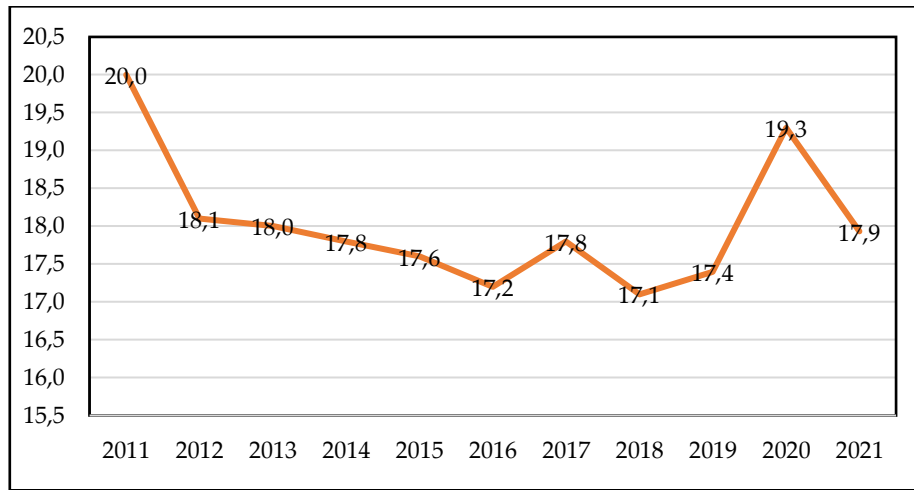
İller	İstanbul	Ankara	İzmir
Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan ailelerin sayısı	488.938	206.796	174.973
Anne ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin sayısı	386.562	165.428	137.451
Anne ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerin tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan aileler içindeki oranı (%)	79.06	79.99	78.55

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2022b).

2. Çalışan Yoksulluğu

Çalışan yoksulluğu, bireylerin çalışıyor olmasına rağmen ihtiyaç duyduğu harcanabilir gelir düzeyinin yeterli olmaması durumunu ifade etmektedir (Parlak & Ak, 2022, s. 120). Kavram 1990'lı yıllardan sonra kuvvetli bir biçimde tüm dünyada gündem oluşturmuştur. Çalışan yoksulluğu hem bireysel hem de kolektif düzeyde (hanenin gelir düzeyi) değerlendirilebilmektedir. Kolektif düzeyde çalışan yoksulluğunun belirlenmesinde referans alınan "kişinin yaşadığı hanenin net harcanabilir geliri", (Erdoğan & Kutlu, 2014, ss. 69-70) tek ebeveyn olma durumunda haneye başka bir gelir girmiyor ise, sadece tek ebeveynin elde ettiği gelire göre hesaplanmaktadır.

Grafik 2'den görüldüğü üzere Türkiye'de son 10 yıllık dönemde tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile tipinde yoksulluk oranları %17,1 ile %20 arasında değişmektedir. Bu da tek ebeveyn ailelerin yaklaşık beşte birine işaret etmektedir.

Grafik 2. Tek Ebeveyn ve Çocuklardan Oluşan Çekirdek Aile Tipine Göre Yoksulluk Oranları (2011-2021) (%)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2022b).

AB ve Türkiye'de hane yapısına göre çalışan yoksulluğunun incelendiği bir araştırmada, tüm aile yapıları arasında tek ebeveynli ailelerin en yüksek çalışan yoksulluğu risk oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de 2006 yılında %23,5 olan tek ebeveynli ailelerde çalışan yoksulluğu riski 2020 yılında %12,5 olarak belirlenmiştir (Parlak & Ak, 2022, ss. 125-126). Nitekim toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında kadınların yaşadığı yoksulluk biçimleri, erkeklerin yaşadığı yoksulluk biçimlerinden farklılaşmaktadır. Hane içi işler, çocuk bakımı gibi çoğunlukla kadınlar tarafından üstlenilen toplumsal roller, maddi yoksulluğun yanı sıra sosyo-kültürel hayatta ve karar alma süreçlerinde yoksulluk biçiminde de ortaya çıkabilmektedir. (Kavşut, 2015, s. 51) Bununla birlikte farklı (durgunluk, büyüme vb.) ekonomik dönemlerde tek ebeveynlik yapan bekar annelerin refahına dair farklı tablolar ortaya çıkabilmektedir (Damaske vd., 2017, s. 122). Ayrıca kalifiye olarak nitelendirilebilecek mesleklerde çalışanların yoksulluğa düşmesi "nitelikli çalışan yoksulluğu" konusunu gündeme getirmektedir. Toplumda saygınlığı olan meslek mensuplarının yoksulluğu tecrübe etme biçimleri ya da

geliştirebilecekleri geçim stratejilerinin niteliği ve sınırları yasal, ekonomik ve bireysel sebeplerle diğer kesimlerin yoksulluk tecrübesinden ve stratejilerinden farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda Bulgar eğitim sendikalarının öğretmenleri “nitelikli çalışan yoksul” olarak tanımlaması dikkat çekicidir (Markova, 2015).

Yoksullukla mücadele stratejileri başta hanehalkı düzeyinde harcamaları azaltmak veya hanehalklarının yeniden bir araya gelmesi şeklinde gerçekleşebilmektedir. Bunlara ilaveten yoksullukla mücadele stratejileri genel itibarıyla dört ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. İlki, gıda üretimini satın almak yerine hane içerisinde üretilmesi, kırsal bölgelerle bağlantısı devam edenler için gıda tedarikinin bu bölgelerden sağlanması ve yakın çevreden destek almaktır. İkincisi, hanehalkı harcamalarının azaltılması; daha uygun fiyatlı olan mal ve hizmetlerin satın alınması, sağlık ve eğitim harcamalarının azaltılması ve günlük beslenen öğün sayısını sınırlamaktır. Üçüncüsü, hanehalkı gelirini artırmak için nüfusun artmasını önlenmesi ya da yakınların katılımıyla hanenin genişletilmesi veyahut kentten kırsal alanlara ya da kırdan kente göçtür. Dördüncüsü ise hanehalkı bireyleri; kadın ve çocukların da iş gücüne katılmasıdır (Şenses, 2019, ss. 247-250). Hal böyle iken halihazırda istihdamda olan tek ebeveyn kadınlar için son madde fiili olarak zaten gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ilk üç maddede sıralanan yoksullukla mücadele stratejileri ve ek olarak yeni stratejiler geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Ayrıca beklenen bir durum ya da beklenmedik bir süreç (boşanma veya eşin kaybı) geliştirilen yöntemlerin farklılaşmasına sebep olabilmektedir (Y.y., 2011, s. 159). Ancak boşanma da bazı bireyler için beklenmedik, sorunlarla dolu ve karmaşık bir süreç olabilmektedir. Özellikle çocuklara verilen iştirak nafakasının yeterli miktarda olmaması, babaların çocukların maddi ve maddi olmayan ihtiyaçlarına yeterince veya hiç katkı sunmadığı durumlarda babanın yokluğu ile varlığı arasındaki fark belirsizleşebilmektedir.

B. LİTERATÜR

Tek ebeveyn kadın olmak, çalışan yoksulluğu ve geçim stratejilerinin kesişim kümesinde yer alan konulara dair literatür taraması uluslararası ve ulusal olmak üzere iki ayrı düzeyde gerçekleştirilmiştir. İlk olarak içerik ve anlam olarak bekar anne (single mother) kavramını da kültürel olarak içeren uluslararası literatür incelenmiştir. Tek ebeveynli aile yapısının daha uzun süredir yer aldığı Batı toplumlarında konuyu ele alan çalışmalar daha fazladır (Ciabattari, 2005; González, 2004; Misra vd., 2007; Roman, 2017; Wong, 1993; Zartler, vd., 2011). Uluslararası literatürde aile politikaları ve sosyal transferler, çocuk ve kadın yoksulluğu, iş-aile çatışması, bekar annelik, tek ebeveynler için çocuk ile ilgili yardımlar, tek ebeveynlik yapan annelerin çalışma biçimleri gibi çeşitli meseleler üzerine yoğunlaşan çalışmalara aşağıda yer verilmiştir. Genel bir kanı olarak tek başına çocuk bakımından ve aile geçiminden sorumlu olan kadınların daha fazla riskli durumlar ile karşı karşıya kaldığı ve çeşitli sosyal yardımlara gereksinim duyduğu ileri sürülmektedir. Örneğin; tek ebeveyn ve bekar annelerin yoksulluk düzeyi ile ilgili Wong (1993, s. 178) 14 Batılı ülkeyi kıyaslayarak gerçekleştirdiği araştırmada; daha yaşlı ve eğitilmiş tek ebeveynlerin gelir kapasitelerinin daha yüksek olduğu, çocuk sayısının daha az olduğu tek ebeveynli ailelerde yaşam standardının belli bir gelir düzeyinde daha fazla olduğu, annenin çalışıp çalışmadığının bu tip aile yapısının görece ekonomik durumunda derin bir etki ortaya çıkardığı sonuçlarına ulaşmıştır. Misra vd. (2007, s. 804) bekar annelerin yoksulluk düzeyleri veya refah seviyeleri üzerine

gerçekleştirdikleri kantitatif analizde ise; refah devletlerinin, kadınların ve erkeklerin toplumdaki rolleri hakkında farklı varsayımlara dayalı stratejiler benimsediği ve bunun kadınların yoksulluk içinde yaşama durumunu ülke çapında etkilediğini ileri sürmektedirler. Zartler vd. (2011, s. 221-224) ise Avusturya’da yaşam koşulları ve yoksulluk riskleri üzerine yaptıkları araştırma sonucunda tek ebeveyn kadınların anne-babanın birlikte olduğu ailedeki kadınlara göre istihdam oranlarının daha yüksek olmasına ve daha fazla çalışmasına rağmen bütün nüfusa göre iki kat fazla yoksulluk riski ile karşı karşıya olduklarını tespit etmiştir. González (2004, s. 285) incelediği 15 ülke içinde istihdam oranlarındaki farklılığın önemli bir kısmının bekar annelerin farklılaşan gelir beklentileri ve demografik özellikleri ile açıklanabileceğini tespit etmiştir. Buna göre, beklenen geliri daha yüksek olan kadınların çalışma olasılığı daha yüksektir. Nafaka dahil diğer kaynaklardan daha yüksek gelire sahip bekar annelerin çalışma olasılığı ise daha düşüktür. Roman (2017, s. 36), çalışmasında düşük gelirli ve işçi sınıfından annelerin durumlarını eğitim alarak istihdam olanaklarını genişletmek, sosyal destek ağlarından ve akrabadan yardım istemek gibi yollarla iyileştirmeye çalıştıklarını ortaya koymuştur. Ciabattari (2005, s. 3), çalışmasında var olan sosyal sermayenin, düşük gelirli evli olmayan annelerin iş-aile çatışmasını azalttığını tespit etmiştir. Ayrıca, yüksek düzeyde iş-aile çatışması bildiren annelerin istihdam edilme olasılıklarının daha düşük olduğu belirtilmektedir. Lokshin vd. (2000, s. 2195) hanelerin dörtte birini tek ebeveynli ailelerin temsil ettiği Rusya’daki ekonomik reform sonrası azaltılan kamu transferleri ve kadınların işgücü piyasasındaki yerinin kötüleşmesi ile Rusya’daki bekar annelerin yarısının ebeveynleri, yetişkin kardeşleri veya diğer yetişkin akrabalarıyla birlikte yaşadıklarını tespit etmiştir. Tek ebeveynlik kapsamında sadece çekirdek aile yapısına nispeten daha hızlı geçiş yapmış olan Batı toplumlarında gerçekleştirilen çalışmaları esas almak, Türkiye’nin kendi değer-kültür yapısı bağlamında resmin bütününe görmeye engel teşkil edebilir. Japonya gibi geleneksel aile yapısının hala nispeten mevcut olduğu ve bakım emeğinin yoğun bir şekilde kadının üzerinde olduğu bir toplumda; çok kuşaklı ailelerde yaşayan yalnız annelerdeki artış ve buna bağlı olarak yoksulluk oranları, kuşaklar arası desteğin ve kaynak paylaşımının yalnız anneler için önemli bir geçim stratejisi olduğunu göstermektedir (Tamiya, 2019, s. 265).

İkinci düzeyde ulusal literatür taramasında karşılaşılan konular doğal olarak Türkiye’deki tek ebeveynli aile yapısı, sosyo-ekonomik koşullar ve politikalarla uluslararası literatüre kıyasla daha fazla örtüşmektedir. Ulusal literatürde ele alınan konuların tek ebeveyn olmanın meydana getirdiği ekonomik sorunlar, gelir yetersizliği, borçluluk, bakım sorumlulukları, çalışma hayatında meydana gelen sorunlar ile sosyal ve psikolojik konular ekseninde yoğunlaştığı ve genel olarak sonuçların birbirini desteklediği tespit edilmiştir. Genç (2019, ss. 3-12) çalışmasında tek ebeveynli ailelerde kadınların erkeklere nispeten eşit oranda sosyo-ekonomik olanaklardan yararlanmadığını, iş ve aile yaşamında zorlukların yaşandığını, sosyal ve ekonomik hayatta çıkan problemlerin kadınları dezavantajlı duruma getirdiğini, eşlerinden nafaka desteği görmeyen kadınların yoksul kalma riskiyle karşı karşıya kaldığını, çocuk bakımının iş gücüne katılma engel olduğunu, çocuğun eğitim ihtiyaçlarını karşılamada yetersizliklerin çocuğun başarısını olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Halisdemir (2020, s. 3) çalışmasında; tek ebeveynli aileler arasında kadının sosyal, duygusal ve ekonomik açıdan daha çok etkilendiğine, stres içerikli kaynaklara daha fazla maruz kaldığına, çocuk bakımı hususunda kendini daha fazla sorumlu hissettiğine vurgu yapmıştır. Çoban (2021, s. 146-148) çalışmasında; gelir dağılımı ve servet eşitsizliklerinin tek ebeveyn annelerin yoksulluk ve yoksunluk krizi ile karşı karşıya kalmasına yol

açtığı, tek ebeveyn annelerin çocuk bakım ihtiyaçlarından ötürü esnek, enformel bir işgücü yapısını seçmek zorunda kaldığını, bu durumun sosyal güvenceden uzaklaşmaya, eski eşe bağımlı hale gelmeye neden olduğunu, iş ve yaşam dengesinde izlenen politikalarda yetersiz kalındığını ifade etmektedir. Demirel (2021, s. 104) ise çalışmasında tek ebeveyn olma halinin boşanma yoluyla gerçekleşmesi sonucunda kadınların, yaşanan sürecin bir an önce sonlanması adına nafaka talebinde bulunmamak gibi bir eğilim içerisinde bulunabileceğini belirtmektedir. Bu durum, çalışmaları halinde elde ettikleri kazanca ilaveten aileye girecek bir başka gelirden kadınların feragat etmesi; nafaka bağlandığı takdirde ise eski eşin nafakayı ödememesi ile kadının elde edeceği gelirden mahrumiyet olarak yorumlanmaktadır. Karşılaşılan her iki durumun da kadınların “gelir yoksulluğu” yaşama riskini artırdığı belirtilmektedir.

Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu (2011, s. 101) tek ebeveyn olmanın meydana getirdiği ekonomik sıkıntıların genellikle çocuklarla ilgili olduğunu tespit etmişlerdir. Bunlar; okul masrafları, eğitimi destekleyici kurs/dershane masrafları, maliyeti nedeniyle tatile gidememe, elde edilen gelirin istekleri karşılamak için yeterli gelmemesi gibi konularla ilgilidir. Ayrıca tek ebeveyn olan annelerin çocukların bakım sorumlulukları nedeniyle çalışma hayatında da çeşitli zorluklarla karşılaştığı; yakın çevreden veya kurum ve kuruluşlardan destek alamayan fakat çalışmaya devam etmek zorunda olan tek ebeveyn annelerin çalışma motivasyonunu kaybettiği; sık sık işten izin alarak bakım işlerini yerine getirmeye çalıştığı vurgulanmaktadır (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011, s. 102). Atila-Demir ve Genç-Çelebi (2017, s. 118, 121) tek ebeveyn olmanın yarattığı ekonomik sorunlar arasında boşanma sonucunda elde edilen gelirlerin bölüşülmüş ve azalmış olması ve yaşam standartlarının düşmesini konu etmektedirler. Çalışmaya göre, tek ebeveyn annelerin ekonomik sorunları ve zaman yetersizliği kendilerine zaman ayırmalarına ve sosyal faaliyetlere katılmalarına engel olmaktadır. Çalışmada konu edilen bir diğer sorun ise evli olunan dönemde borçlanan eşin boşanma sonrasında borcunu ödemek zorunda kalmak ve ödemede güçlük yaşamaktır. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfınca (2021, s. 21) yayımlanan bir araştırmada İstanbul, Trabzon ve Mardin’de yaşayan 29 kadın ile yapılan görüşmeler sonucunda kadınların yaşadığı zorluklar arasında erkeğin borcunu ödemek durumunda kalmak da bulunmaktadır. Benzer şekilde Karaaslan ve Opçin’in (2020, s. 98) çalışmasında da tek ebeveyn olan kadınların yaşadıkları ekonomik sıkıntılar arasında eski eşten kalan borçları ve kredileri ödemek yer almaktadır. Aynı çalışmada sosyal yardım alan ve almayan tek ebeveyn kadınlarla görüşerek, sosyal güvence kapsamında yer almak, daha önce başka bir kurumdan yardım almak, kendi üzerine bir malvarlığının bulunması gibi durumların sosyal yardım alımında farklılıklara sebep olduğu tespit edilmiştir (Karaaslan & Opçin, 2020, s. 95). Öztürk (2012, ss. 72-87) tek ebeveynli ailelerin hayatlarını sürdürürken karşılaştıkları ekonomik güçlükleri ele aldığı çalışmasında çocuk bakımı konusunda yaşanan sıkıntılara, ücretsiz kreş ve gündüz bakımevlerinin yetersizliğine, tek ebeveynli ailelere yönelik merkezi yönetim tarafından yapılan yardım miktarlarının artırılmasına, yardımlar hakkında ailelerin bilgilendirilmesine değinilmiştir. Bu kapsamda tek ebeveynli ailelere hukuksal danışmanlık hizmetlerinin ücretsiz olarak verilmesi, vergi muafiyetinden yararlanılması gerekliliği ile ilgili önerilere yer verilmiştir.

Önür ve Ergöz (2021, s. 199) dar gelirli ailelerde kadınların geçim stratejilerinin ihtiyaçları erteleme, optimal harcama, hanede üretim, çoklu kullanım ve israftan uzak durma olduğunu tespit etmişlerdir. Çamur-Duyan (2010, ss. 25-26) çalışmasında kadınların yoksullukla mücadelesinde dayanıklı ve cesaretli

olma özelliğinin ön plana çıktığını, kadınların mücadeleci yönleriyle yoksulluğun hane üzerindeki etkisini azaltmaya çalıştıklarını tespit etmiştir. İlgili çalışmada kadınların sessiz, sürekli ağlayan ve mutsuz, dürüst ve gururlu, inançlı ve hayırsever, yoksul, çileli, dertli vb. özelliklerinin; kadınların yoksulluğa karşı sabırlı olmasında ve yoksulluğu kabullenmesinde önemli bir role sahip olduğu belirtilmektedir. Son olarak Atila-Demir ve Genç-Çelebi (2017, ss. 120-124) çalışmasında boşanma sonrasında oluşan tek ebeveynlik halinde kadınların ailelerinden destek alma ihtiyacı duymaları sonucunda yeniden ailelerinin yanına yerleşmeleri gibi bir durumun oluşabildiğini belirtmektedir. İlgili çalışmada katılımcıların yarısının ailesinden destek alırken diğer yarısının ise destek almadığı; ailesinden destek alan kadınların almayanlara kıyasla psikolojik olarak daha fazla güçlendiği ifade edilmektedir.

C. TEK EBEVEYN KADIN ÖĞRETMENLERİN MADDİ KOŞULLARI VE GEÇİM STRATEJİLERİ: ANKARA İLİNDE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Nitel araştırma; fenomenoloji (olgubilim) deseninde, kartopu örneklem yöntemi kullanılarak yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat görüşmeleri ile Ankara'da ikamet eden, devlet okullarında kadrolu öğretmen olarak görev yapan, çocukları evlenmemiş ve kendileri ile yaşayan tek ebeveyn kadınlar ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın temel sorusu; tek ebeveyn kadın öğretmenlerin maddi koşullarının geçim stratejilerine etkilerinin ne şekilde tecrübe edildiğidir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı görece homojen niteliklere sahip olan ve memur şehri olarak bilinen Ankara'daki devlet okullarında öğretmenlik mesleğini icra eden ve tek ebeveyn olan kadınların maddi koşulları ve geçim stratejilerine dair derinlemesine bilgi edinmek ve literatüre katkı sunmaktır. Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan aile sayısının yüksek olduğu ilk üç il (İstanbul, Ankara, İzmir) içerisinde anne ve çocuklardan oluşan tek ebeveynlerin oranının en yüksek olduğu ilin Ankara olması (%79,99) sebebi ile araştırma Ankara ilinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın Türkiye'de satın alma gücünde önemli bir düşüşün yaşandığı ve öğretmenlerin ücret artış taleplerinin devam ettiği bir dönemde gerçekleştirilmesi araştırmanın ve elde edilen bulguların önemini artırmıştır.

Konu, halihazırda dezavantajlı gruplar arasında sayılan kadınların çoklu dezavantaj (Ak, 2019, ss. 14-15) durumlarına işaret eden tek ebeveyn olma kriterini içermesi, öğretmen olmaları sebebiyle eğitim düzeyi yüksek, nitelikli bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmesi ve gelirlerinin belirli bir aralıkta seyretmesi sebebiyle geçim stratejilerinin görece çeşitliliğinin ve aynı zamanda sınırlılığının tespit edilebilmesi açısından ayrıca önem arz etmektedir. Tek ebeveyn ailelerdeki geçim stratejileri, ilgili hanede yetişen çocukların beşeri sermayeleri, gelecekteki refahı ve eşitsizliklerin geleceğe aktarımı konusunda da bir projeksiyon sunmaktadır. Katılımcıların sosyal politika önerileri de geliştirilecek politikaları için önemli bir veri sunmaktadır.

2. Materyal ve Metot

Çalışmanın materyalini Ankara'da devlet okullarında ilk ve ortaöğretim düzeyinde kadrolu olarak çalışan tek ebeveyn olan 18 kadın öğretmen ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakat formundan elde edilen 11 saat 49 dakikalık ses kayıtları ve bu kayıtların 20.252 kelimedenden müteşekkil desifresi

oluşturmaktadır. Tek ebeveyn olma sebebine göre eşi hapiste olan, eşinden ayrı yaşayan; özetle eşin eve dönme ihtimali bulunan örnekleme yer verilmemiş, söz konusu tercihler ile görece homojen bir yapı tesis edilmeye çalışılmıştır. Sözleşmeli öğretmenler maddi koşulların değerlendirilmesinde sapsulara sebep olabileceği gerekçesi ile çalışma kapsamına alınmamıştır. Mülakatlar 10 Kasım-10 Aralık 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat için literatür taramasına dayalı toplam 34 sorudan müteşekkil özgün bir soru formu oluşturulmuştur. Araştırma için İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan onay alınmıştır.

Araştırma, sosyal bilimcinin gerçekliğe yaklaşımını netleştiren (Bohnsack vd., 2006, s. 134), farkında olmakla birlikte derinlik ve ayrıntı içeren olgulara odaklanan ve başlıca veri toplama aracı görüşmeler olan (Yıldırım & Şimşek, 2018, ss. 69-71) fenomenoloji (olgubilim) deseninde tasarlanmıştır. Araştırma katılımcılarla amaçlı bir sohbete benzeyen katılımcı etkileşimine açık, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat (Balaban-Salı, 2018, s. 145) ve olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi (Şimşek, 2018, s. 122) ile gerçekleştirilmiştir. Cevaplar doyum noktasına erdiğinde, diğer bir ifade ile tekrarlamaya başladığında araştırma sonlandırılmıştır. Nitel bir çalışma olduğu için sonuçları genelleme amacı taşımamaktadır. Araştırma fenomenolojik yaklaşım çerçevesinde tasarlandığından ötürü, temelde hipotez içermemekle birlikte (Arslan & Yıldırım, 2015, s. 9) kadın, tek ebeveyn ve çalışan yoksul olma deneyimini, çoklu dezavantajlılık bağlamında ifade etmektedir. Çalışmanın hedefi ise bu deneyimi yaşayan tek ebeveyn kadınların ne ölçüde geçim stratejileri geliştirebildiğini göstermektir. Elde edilen veriler, betimleyici olgubilim temelinde analiz edilmiş, yorumlayıcı (hermenötik) bir olgubilim yaklaşımı benimsenmiştir (Neubauer vd., 2019, ss. 92-93).

Çalışmanın konusu, etik kurul izni, çalışmaya gönüllü katılım, ortalama cevaplama süresi ve diğer hususlarda bilgilendirilerek katılımcıların onamları alınmıştır. Çalışmada katılımcılar K1, K2 gibi kodlanarak aktarılmış, kişisel bilgilerin gizliliği korunmuştur.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma tarihlerinin uzman öğretmenlik sınavına denk gelmesi sebebiyle bazı mülakatların tarihleri sınav sonrasına ertelenmiştir. Tek ebeveyn olan kadın öğretmenlerin bazıları görüşmeyi kabul etmemişlerdir, ancak öğretmenlerin yüksek eğitim düzeyine sahip olmaları bu durumu sınırlı bir çerçevede tutmuştur. Kadın öğretmenlerin iş ve aile sorumlulukları sebebiyle görüşme zamanlarının sık sık ertelenmesi durumu ile karşılaşmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Derinlemesine yarı yapılandırılmış mülakat görüşmeleri neticesinde elde edilen bulgular aşağıda sınıflandırılarak aktarılmıştır. İlk olarak kişisel ve mesleki bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra maddi koşullar ve geçim stratejilerine yer verilmiş, son olarak katılımcıların sosyal politika önerileri aktarılmıştır.

4.1. Kişisel ve Mesleki Bilgiler

Katılımcıların yaş aralığı 37 ile 50 arasında değişmektedir. Yaş ortalaması 42,4'tür. Katılımcıların tamamı bekardır (tekrar evlenmemiştir). Evli kalınan süre en az 3,5 yıl en çok 21 yıldır. Tek ebeveyn olma

süresi 1 ile 21 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların 17'si boşanma neticesinde 1'i (K18) eşinin vefatı sebebiyle tek ebeveyn olmuşlardır. 9 katılımcının bir, 8 katılımcının iki ve 1 katılımcının üç çocuğu vardır. Ayrıca 3 katılımcının bakmakla yükümlü olduğu diğer kişiler bulunmaktadır. Katılımcıların çocukları evli olmayıp kendileri ile yaşamaktadır. Kiracı ve ev sahibi katılımcıların sayısı eşit olup 8'er kişidir. 2 katılımcı ailesinin evinde yaşamaktadır. Katılımcıların tamamı ilk ve ortaöğretim kademelerinde çalışan kadrolu öğretmenlerdir. Çalışmada Ankara'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ilk 10'a giren (Bkz. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s. 88) 6 ilçesinde ikamet eden öğretmenler ile görüşülmüştür.

Tablo 2. Katılımcıların Kişisel ve Mesleki Bilgileri

Katılımcı Kodu	Yaş	İlçe	Evlilik süresi (yıl)	Tek ebeveynlik süresi (yıl)	Çocuk sayısı (yaş) / Bakmakla yükümlü olunan diğer kişiler	Konut mülkiyeti	Aylık ortalama gelir düzeyi (bin TL)	Meslekteki çalışma yılı	Haftalık çalışma süresi (saat)	Haftalık ek iş süresi (saat)
K1	50	Yenimahalle	4,5	21	1 (23) / Abla	Aile evi	11.5	27	45	-
K2	37	Kahramankazan	4	3	2 (6), (7,5)	Kira	12.5	13	40	-
K3	40	Mamak	10	5	1 (10)	Kendi evi	25	18	27	18
K4	47	Keçiören	21	2	2 (10), (20)	Kendi evi	11.2	23	15	9
K5	42	Gölbaşı	5	10	1 (14)	Kendi evi	16.5	18	40	-
K6	42	Keçiören	14	4	2 (8), (14)	Kira	12.5	20	44	-
K7	38	Mamak	5,5	10	1 (14)	Kira	16.5	17	30	8
K8	42	Mamak	15	1,5	1 (11)	Kendi evi	11.5	21	36	-
K9	43	Keçiören	3,5	12	1 (14)	Kira	13	22	35	-
K10	48	Keçiören	21	1,5	2 (16), (21)	Kira	15	23	45	-
K11	38	Gölbaşı	6	7	2 (7), (10)	Kira	16	15	31	-
K12	48	Mamak	16	11	1 (24)	Kendi evi	14	27	40	-
K13	45	Gölbaşı	18	2	2 (14), (18) /Anne ve Baba	Kendi evi	13	25	30	-
K14	40	Gölbaşı	16	2	2 (8), (11) /Anne ve Baba	Aile evi	26	16	42	7,5
K15	38	Gölbaşı	11	4	1 (11)	Kira	13	16	30	-
K16	42	Gölbaşı	17	1	2 (13), (17)	Kendi evi	13	16	30	-
K17	37	Etimesgut	7	5	1 (9)	Kira	13	16	40	-
K18	46	Gölbaşı	16	9	3 (10), (16),(23)	Kendi evi	17.5	24	30	-

TÜİK verilerine göre Ankara'da 2021 yılı itibarıyla eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine ve medyan gelirin %50'sine göre yoksulluk sınırı 18.445 TL olarak belirlenmiştir. Medyan gelirin %60'ına göre ise bu sınır 22.134 TL'dir (2022a). 18 katılımcıdan 16'sının medyan gelirin %50'sine ve %60'ına göre yoksulluk sınırının altında yaşadığı görülmektedir. Araştırma kapsamındaki öğretmenlerin kadrolu memur olması sebebiyle iş piyasasında herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşma durumu gözlenmemiştir. Bununla beraber kalifiye bir meslek olan öğretmenlik mesleğinin sosyo-ekonomik karşılığını alamaması ve kişisel gelişme alanları yaratamaması bakımından katılımcıların *nitelikli çalışan yoksulluğu* yaşadıkları

görülmeştir. Kişisel bilgilerin özeti yukarıda Tablo 2’de toplu olarak verilmiştir. K3 ve K4 bir işletmede ek iş yapmaktadır. Ek iş olarak K7 pansiyon nöbeti, K14 ise uygulamalı otelde nöbet tutmaktadır.

Araştırma sonucunda hane geliri ile etkileşim içinde olan unsurlar; konut mülkiyeti, tek ebeveynlik sonrası gelir ve refah düzeyindeki değişim, bireysel ve kurumsal destek mekanizmaları, çocukların özel destek ihtiyacı ve baba ile ilişkileri, maaş, ek gelir, nafaka ve geçim stratejileri olarak tespit edilmiştir.

4.2. Maddi Koşullar

Maddi koşulları belirleyen unsurlardan biri olan çalışma hayatına katılım, tek ebeveynli ailelerin karşılaştıkları zorlukların aşılabılmesinde önemli bir etkidir (Y.y., 2011, s. 170). Tek ebeveyn olup çalışma hayatında yer alan ve bir meslek sahibi olan kadınlar; düşük sosyo-ekonomik statüdeki güvencesiz işlerde çalışan ve tek ebeveyn olan kadınlara göre avantajlı olmakta, daha fazla imkanlara erişebilmektedir. Ancak çalışan yoksulluğu yaşanması durumunda öğretmenler için özel bir alan olarak *vasıflı çalışan yoksulluğu* gündeme gelebilmektedir. Nitekim araştırma kapsamında ele alınan örneklem de bu adlandırmaya uymakta ve tek ebeveyn olmanın yanı sıra vasıflı çalışan yoksulluğuna dair dezavantajlar da yaşanmaktadır. İki katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Öğretmen maaşları iyileştirilmeli, şu an güvenlik görevlisi olarak işe başlayan birisi 15 bin lira ile başlamış ama ben 11 bin lira alıyorum. Buraya kolay gelinmiyor, ben İngilizce öğretmeniyim, 5 sene okul okudum.”(K8)

“Yetirme sorunu hep yaşıyorum yani. Kısıtlamalar yapmak zorunda kalıyorum. Neticede üniversite okumuş belirli bir alanda olan insanın böyle şeyleri yaşamaması gerektiğini düşünüyorum”. (K1)

4.2.1. Gelir ve Refah Düzeyi

Tek ebeveynlik sonrasında gelir düzeyindeki değişim; ek gelir elde eden ve ailesinden maddi destek alan katılımcılar için değişmemiştir. Toplam 13 katılımcı tek ebeveynlik sonrasında gelir seviyesinin düştüğünü belirtmiştir. Bulgular González’in (2004) beklenen gelir ile ilgili bulguları ile tam olarak örtüşmemektedir. Mesleğin mevcut maddi gelir getirisi düşük olsa da öğretmenlik Bordieu’nün (1986, ss. 243-249) tanımladığı sosyal ve kültürel sermaye bakımından daha üst segmentte yer almaktadır. Bu bağlamda veriler Ciabattari’nin (2005) sosyal sermaye ve iş-aile dengesi arasındaki ilişki hakkındaki bulgusu ile örtüşmektedir.

“Boşanmış bir anne olmaktan daha yorucu olan boşanmış parasız bir anne olmak. Her gün ertesi günü nasıl çıkarırım diye düşünmek gerekiyor.”(K6)

“Kötüleştii, daha zor durumda kaldım. Yaşam kalitem de düştü. Her şeye sıfırdan başlamak zorunda kaldım. Ev eşyalarımı eşim vermedi. Çok ciddi eşya borcuna girdim. 2 sene babamın arabasını kullanmak zorunda kaldım.” (K11)

“Kötüleştii ve ayağımızı yorganımıza göre uzatmaya çalışıyoruz. 8. Sınıfa giden kızım ile 12. Sınıfa giden kızımın ciddi derecede eğitim masrafları var. Bu eğitim masrafları ile mücadele ederken diğer ödemelerimde sıkıntı yaşıyorum.” (K16)

“Eşim 1-2 yıl kadar hükmedilen nafakayı ödemedi. Konu hapis noktasına gelince nafaka ödemeye başladı. Refah seviyemiz düştü. Kredi ödemeleri bizi maddi olarak yıprattı.” (K11)

Bununla birlikte bütçe yönetiminin tek ebeveyn olan kadınlara geçmiş olmasının memnuniyeti, kültürel olarak çalışan gelinden beklentilerin son bulması ve bazı maddi külfetlerin azalması ile ilgili bilgilere de ulaşılmıştır.

“Gelir azaldı ama gelirim daha da bereketlendi. Kendim yönettiğim için kendim yaptığım için çok çok daha memnunum şu anki halimden. Önceki evli halimizdense şimdi daha rahatım ve daha memnunum.” (K5)

“Evliyken zaten hiç soluk alamadık. Kayınvalide ev alın dedi, eşim araba istedi. İki maaş olduğumuz için, bir de Anadolu kültürü, şunu alın bunu alın şeklinde baskılar oluyordu. Boşandıktan sonra ilk defa maaşım bana kaldı diyebilirim.” (K7)

“Ben zaten bekarlığım da kirada oturan biriydim. Evli olduğum sürede de ekonomik olarak sıkıntılıydık. Direkt maaşı ek derse kadar elimden alıp her türlü sömürdüğü için sıkıntı oluyordu. Ek dersten bir miktar kendi harcamalarım için bıraksam onun için benimle kaoga ederdi. Bir de durumu çok iyi olan bir insan, düşünün.” (K9)

Gelirden duyulan memnuniyet konusunda 2 katılımcı gelir düzeyini memnun edici düzeyde, 2 katılımcı ise yeterli bulmaktadır. 14 katılımcı gelir düzeyinden dolayı memnuniyetsizlik yaşamaktadır.

“Genel olarak okulları şöyle bir gözlemlerseniz herkesin motivasyonu çok düşük. Çok komik rakamlara çalışıyoruz.” (K2)

“Çok tasarrufluyum. Ben ayaklarımı yorganıma göre uzatıyorum. Yoksa isteklerimiz olmuyor. Misafirim çok gelmez, ailem ile aram iyi olmadığı için. Bir de çok giyeyim gibi bir şey yok bende, arabamın modeli 10 senedir aynı, cilt bakımı vs. masrafım yoktur. Temel ihtiyaçlarımı karşılıyorum. Az da olsa kenara para koyabildiysem de ek ders ücretinden koyabiliyorum.” (K7)

“Sadece zaruri ihtiyaçlarımı karşılayabiliyorum. Kendi sosyal ihtiyaçlarımız için vakit bulsak para bulamıyoruz.” (K11)

Gelirdeki düşüşün ailede yetişen çocuklara nasıl yansıdığı mevcut dezavantajların gelecek nesillere aktarılması bakımından önemli bir konu teşkil etmektedir (Chant, 2003, s. 2). Zira annenin tek ebeveyn olduğu hanelerde çocuk yoksulluğu da tetiklenmektedir (Gönülaçan-Özer & Öztürk, 2022, s. 230). Katılımcılardan edinilen bulgulara göre tek ebeveynli ailelerde çocukların refah düzeyi de mevcut durumdan etkilenmektedir. Çocukların yeterli iştirak nafakası aldığı ve kendi ihtiyaçlarından çok fazla feragat eden annelerle yaşadığı durumlar haricinde eğitim, sosyal aktiviteler ve diğer temel ihtiyaçlar konusunda dezavantajlar yaşadıkları, üstün yararlarının maddi imkansızlıklar sebebiyle sınırlandığı anlaşılmaktadır.

“Yakaladığım refah düzeyi düştü. Bunu göze alarak boşandım ama bunu düzeltemiyorsun sonraki aşamalarda, onu fark edemiyorsun. Düştükten sonra bir daha hiçbir şekilde o eski şeye erişemedim. Ne çocuğum için erişebildim, ne kendim için erişebildim. Var olanla devam etmeyi öğrendim.” (K1)

“Kızımın refah düzeyinde bir şey değişmedi, hatta daha çok onun için uğraştım diyebilirim. Ben kendimden kesintiler çok fazla yaptım.” (K12)

“Bir markete gitmem 400 TL buluyor. En çok üzüldüğüm şey kızlarım alış-veriş yaparken gözlerimin içine bakıyor, İhtiyacı olan şeyleri almaktan vazgeçiyorlar.” (K13)

“Evli iken villada ikamet ediyorduk. Çocuklarımı farklı birçok kursa gönderiyordum. Daha önce anlamadığı matematik dersinde özel ders aldırabiliyor iken şu an böyle bir imkanım yok.” (K14)

“Çocuklarımın refah seviyesi düştü. Eskisi gibi eğitim veya kurs aldıramıyorum. Ortanca oğlumun sağlık sorunları var, maalesef yetişemiyorum, tedavisi yarıda kaldı. Geleceğe yönelik hiç yatırım yapamıyorum.” (K18)

Giderlerle ilgili önemli bir kalem olan “barınma” konusunda konutun mülkiyetine göre bütçeye etkilerin ciddi anlamda farklılaştığı görülmüştür. Kendi evinde ikamet eden katılımcıların çoğu barınma masraflarının hane bütçesine olumsuz etkileri olmadığını ifade etmişler; kiracı olan katılımcılar barınma masraflarının yıpratıcı etkilerinden bahsetmişlerdir. Konut mülkiyetinden bağımsız olarak ellerinde nakit paranın olmadığı durumlarda aidat ödemelerini öteleme, tek ebeveynlik sonrasında kirası daha uygun olan semtlere ya da yol masraflarından tasarruf edilebilecek semtlere taşınma durumu ile karşılaşmıştır. Ailesiyle birlikte yaşama deneyimine sahip katılımcılarda ise oda, çalışma masası vb. imkanların yetersizliği söz konusu edilmiştir.

“Bazen elimde kredi kartıyla çok alışveriş yaptığımız için para olmadığından herhalde tek ertelediğim şey aidat. Çünkü aidatlar genelde parayla oluyor.” (K4)

“Kiralardaki artışlar zaten biliniyor, yani her şey kaç katı arttı. Bizi hepsi çok olumsuz etkiliyor ki Ankara’da yaşamak da çok da kolay değil yani. Ankara’da daha farklı bölgelerde çalışıyor olsaydım. Çankaya taraflarında falan olsaydım herhalde aldığım parayla sadece kiramı ödeyebilirdim.” (K2)

“Boşanmadan önce çok zengin bir muhitte oturuyorduk. Geçtiğimiz seneye kadar o muhitte kiracı olarak yaşıyor iken son bir senedir taşınmak zorunda kaldım. Hem kira masrafları hem de akaryakıt masrafları ile baş edemedim. Site aidatı doğalgaz ve faturalar barınma konusunda beni çok zorluyor.” (K11)

“Son dönemde kira fiyatlarının uçması ev sahibimin beni her an evden çıkaracağı korkusuna yol açtı. Kiranın yanı sıra site aidatı, doğalgaz elektrik ve su ödemeleri de bizi olumsuz etkiliyor.” (K15)

“Barınma konusunda çok zorlanıyorum. Benim bir kızım ve bir oğlum var. Eskiden herkese ait bir oda vardı. Şimdi kızım ile ben bir odada, annem yatak odasında, babam salonda ve oğlum bir odada kalıyor. Bana ait evde bir dolabım yok. Her bir kıyafetim farklı odaların bir dolabında. Kendime ait çalışma odam yok. Kızım ile aynı masada çalışmaya çalışıyorum.” (K14)

Özetle gelir sahibi olmayan tek ebeveyn kadınlar yoksulluk sarmalına daha kolay düşmektedirler (Bkz. İnci, 2015, ss. 119-135). Tek ebeveyn kadın öğretmenlerin mesleki statüleri ve düzenli bir gelir elde ediyor olmaları sebebiyle bu etkiden görece uzak kalmaları beklenmektedir. Ancak bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular, mesleki statünün ve gelir elde etmenin örneklem grup için yoksulluktan koruyucu etkisinin oldukça sınırlı olduğunu, öğretmenlerin *vasıflı çalışan yoksulluğu* ile karşılaştıklarını göstermektedir. Bu durum, çalışan yoksulluğu riskinin tek ebeveynli ailelerde yüksek olması ve çalışan kadın yoksulluğunun gün geçtikçe yaygınlaşması (Kart & Öngör, 2023, ss. 12-19) ile ilişkilendirilebileceği gibi 2019 ve sonrasında küresel ve yerel düzeyde yaşanan (Covid-19 süreci, enflasyonist ortam, satın alma gücündeki düşüş vb.) bir dizi sosyo-ekonomik olumsuzluklar ile de

ilişkilendirilebilir. COVID-19 sonrası süreçte bazı Avrupa ülkelerinde işsizlik yardımlarının düşürülmesi veya ödeme süresinin kısaltılması gündeme getirilmiştir. Bu değişikliğin özellikle tek ebeveynlerin maddi durumunu olumsuz etkileyeceği tahmin edilmektedir. İsveç'te yapılan bir araştırmada bu azalmanın çift gelirli ailelerin yoksulluk risklerini artırmadığı; tek ebeveynler, çocuksuz bekarlar ve tek gelirli haneler için işsizlik durumunu yüksek derecede bir yoksulluk riski haline getirdiği tespit edilmiştir (Fisher vd. 2020, s. 248). Örneklem grupta tek ebeveynlik süresi ile refah ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir kırılma tespit edilememiştir. Ancak konutun mülkiyeti kendine ait olan ve ek gelir imkanı olan tek ebeveyn kadın öğretmenlerin durumu diğerlerine kıyasla görece daha olumludur.

4.2.2. Bireysel ve Kurumsal Destek Mekanizmaları

Katılımcıların 12'si çocuklarının bireysel ya da kurumsal; aynı ya da nakdi bir burs ya da destek almadıklarını belirtmişlerdir. 5 katılımcı ailesinin verdiği harçlıklar ve torunlarına yönelik harcamalar olduğundan bahsetmiştir. 1 katılımcının çocuğu yükseköğrenim kredisi almaktadır.

"Dede ve babaanne Ankara'da oturuyor. Onlar birçok şey almak istiyorlar ama kızım geçen sene pek istemiyordu. Ama dün dedesi arayıp paran var mı demiş, cuma görüşelim diye konuşmuşlar." (K7)

"Zaman zaman babamlardan veya kız kardeşlerimden maddi destek almak zorunda kalıyorum." (K11)

"Bireysel ya da kurumsal herhangi bir düzenli destek almıyoruz. Ara sıra babam destek oluyor." (K13)

Boşanılan eşten nafaka (ya da vefat eden eşten aylık) alınması, tek ebeveynli ailelerde maddi bir destek mekanizması görevi görmektedir. Nafaka eski eşe verilebildiği gibi velayet hakkı kendisine verilen tarafın maddi gücüne göre çocukların bakım masraflarına katılım zorunluluğu olarak iştirak nafakası (Hamzaçebi, 2002, s. 38) adı altında da verilebilmektedir. Katılımcılardan 3'ü kendisi ya da çocuğu için nafaka almadığını belirtmiştir. 1 katılımcı vefat eden eşinden kendisine ve çocuklarına aylık bağlandığını ifade etmiştir. 14 katılımcı sadece çocukları için iştirak nafakası aldıklarını belirtmişlerdir. Bu 14 kişiden 1'i eski eşinin bu mükellefiyeti fiilen yerine getirmediğini, 1'i de eksik ödediğini belirtmiştir. Katılımcıların çocuk başına aldıkları nafaka miktarı 450-3250TL aralığında değişmekle birlikte ağırlıklı olarak 500-1000 TL aralığında yoğunlaşmaktadır.

"Karşı taraftan çekindiğim, korktuğum için bir şey yapmadım. Normalde çocuğa nafaka var ama ödemiyor. Hakim artırımsız nafaka verdi, enflasyon artışına göre verilmesi gerekiyor normalde. Hala 450 TL bir nafaka var, o bile ödenmiyor yani." (K5)

"Oğlan için 500 TL nafaka alıyorum. Oğlumun aylık yemek parası bile değil. O anki süreç çok sıkıntılı olduğu için bir an önce bitsin, kurtulayım derken bir şey istemiyorsunuz ama sonra kendinize kıızıyorsunuz." (K10)

"Normalde nafaka 2.000 TL görünüyor ama eski eşim çocuğumun 1.100 TL okul taksitini için ödediği için ve 900 TL krediyi bahane ettiği için herhangi bir nafaka ödemesi yapmıyor." (K13)

"Eşimden gelen herhangi bir gayrimenkul yok. 4 senedir nafaka almıyordum. Ekonomik kriz ile baş edemeyince nafaka davası açmak zorunda kaldım. Henüz sonuçlanmadı." (K15)

"Eski eşimden sadece 2 çocuk için toplam 1.250 TL nafaka geliyor. Mahkeme kararında bu rakamın güncellenmesi uygun görülmedi." (K16)

İfadelerden görüldüğü üzere katılımcılar yoğun olarak iştirak nafakasının yetersizliğinden bahsetmişlerdir. Ayrıca eski eşten duyulan korku ve endişe de fiili nafaka alma durumunu etkileyebilmekte, ekonomik koşulların zorlaşması yeni nafaka davaları ile sonuçlanabilmektedir. Geniş aile desteğinin tek ebeveyn ailelere katkısı ile ilgili bulgular aile desteği ile ilgili Tamiya'nın (2019) Japonya örneği ve Genç-Çelebi'nin (2017) çalışması ile örtüşmektedir.

4.2.3. Çocukların Özel Destek İhtiyaçları ve Baba ile İlişkilerinin Bütçeye Etkisi

Özellikle boşanma sonucunda tek ebeveyn olmanın, ebeveyn ve çocuklar açısından zaman içinde çözülebilen ya da telafisi çok zor olan psikolojik sorunlara yol açtığı bilinmektedir (İnci, 2015, s. 111). Çocukları için tek ebeveyn olmaktan kaynaklanan herhangi bir özel destek gerekliliği olup olmadığı ve bu durumun aile bütçesine etkisi konusunda ağırlıklı olarak (10 katılımcı) psikolojik destek ihtiyacı (psikolog, psikiyatr, oyun terapisi vb.) olduğu ve sadece çocukları için ya da kendileri ve çocukları için psikolojik destek aldıklarını belirtmişlerdir. Psikolojik destek ihtiyacı olmakla birlikte maddi yükünden dolayı bu desteği alamayanlar da olmuştur. Bu tür özel destek ihtiyaçları için bazı annelerin kendi ihtiyaçlarından feragat ettiği ya da maneviyat ile bu ihtiyacı gidermeye çalıştıkları görülmüştür.

"Birçok insan bizim camiada psikolojik destek alıyor, ilaç kullanıyor. ... İlaç kullandım." (K2)

"Oğlum ergen. 13-14 yaşında. Hatta birkaç hafta sonra psikolog ya da psikiyatriste götüreceğim. Zorlarsa belki o beni zorlayacak. Çocuk ve ergen psikiyatristi. 1 seans ücreti 1.000 TL. Ayda bir ya da iki kez olacağını düşünüyorum." (K5)

"Eylül ayında psikoloğa götürdüm. Haftada 250 TL seans ücreti ile. Benzin, yemek derken o gün bana 400-500 TL ye geliyor ve aynı zamanda o gün nöbet de tutamıyorum." (K7)

"Oğlumun o dönemde 7-8 yaşlarında idi. Özel oyun terapistine çok fazla para harcadım. Benim halen böyle bir terapistte ihtiyacım var. ... Özel muayeneye gidip ücret ödeyeceğime kızımın bir aylık etüt parasını karşılarım fikrini öne çıkarıyor." (K11)

"Psikolojik desteğe ihtiyacım oluyor, inancım ile üstesinden gelmeye çalışıyorum." (K13)

Çocuğun baba ile ilişkilerinin hane gelirine etkisi de çoklu dezavantajlılıkların kesişiminde ele alınan örneklem için önem arz eden bir konudur. K18, eşi vefat ettiği için bu sorudan muaf tutulmuştur. Geri kalan 17 katılımcıdan 6'sı baba ile görüşmenin hane gelirine etkisini olumsuz, 4'ü olumlu, 4'ü etkisiz (nötr) olarak tanımlamıştır. Katılımcılardan 3'ü çocukların babalarıyla görüşmediğini belirtmiştir. Hane gelirine yönelik olumsuz etkiler arasında yoğunluk gösteren konular; çocukların ihtiyaçlarının babalar tarafından yeterli düzeyde karşılanmaması ve çocuklarını babası ile görüştürmek için masrafları annelerin üstlendiği durumlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

"Düzenli olarak her hafta sonu görüşürler, haftalık harçlık verir, yemeğe de çıkarlar. Eğer bir ihtiyaç olursa bazen destek de olur. Bunun çocuklara tabi ki artısı oluyor. Çocuklarına çok düşkündür babaları." (K10)

"Çalıştığım için babası bu konuda destek olmuyor. Benim zaten gelirim var, maaşım var, o şekilde bakıyor. Mahkeme ne karar verdiyse ona uyuyor, onun da işine öyle geliyor zaten." (K2)

barınma sonrasında ise çocuklarının ihtiyaçları ve eksiklerinin tamamlanmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Annelerin ihtiyaçları temel ihtiyaçlar ve çocukların ihtiyaçlarından sonra; sıra gelir ise, üçüncü sırada yer almaktadır.

“En son telefonum tamamen bozulduğunda, tamamen gittiğinde almak zorunda kaldım ama genelde hep ona odaklı. Çocuk falan olmasa ben bu kadar çalışmazdım yani.”(K5)

“Çocuğumun giderleri önceliğim olduğundan ötürü bir şey alınacaksa önce çocuğuma alıyorum. Eğer param artarsa ve çocuğumun herhangi bir ihtiyacı olmazsa o zaman kendime bir şeyler alıyorum. Çocuğum ile aynı cinsiyetten olmamız ve aynı numaralı ayakkabıları giymemiz bizi avantajlı hale getiriyor. Tek ayakkabıyı ortak kullanıyoruz. Kızımda bedenine uygun olan kıyafetleri benim dolaptan kullanıyor.”(K15)

“Önceliklerine göre sıralıyorum ihtiyaçlarımı. Bu ay mesela arabayla ilgili bir masrafım olduysa dışarıda yemek yemiyorum. Tatil olduysa ve yol yaptıysam, memlekete gittiysen başka yerden kısıyoruz, o şekilde dengelemeye çalışıyoruz.”(K2)

4.3.2. Daha Az Maliyetli Olanı İkame Etme Olgusu

Katılımcılar çocukların masrafları ile ilgili geçim stratejileri konusunda genellikle daha az maliyetli olan seçeneği tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Örneğin; bakıcı yerine etütler, aile desteği, dışarda yemekten vazgeçme, okula beslenme ile gönderme, kendilerine göre yemek pişirme, servis masrafı olmaması için yakın okullara kaydettirme, araç yerine toplu taşıma kullanma ve çocukların giyim ve teknolojik aletleri yaş sırasıyla kullanması durumlarından bahsetmişlerdir:

“Kızımı etütlere verdim. Ders bittiği an, okullarda etüt saati vardı. Etütlere para ödedim, akşam geç çıksın diye. Evde bakıcı değil, etütleri kullandım.... Ablamdan destek aldım.” (K1)

“Dışarıda yemek yemesini istiyorum fakat aile bütçesini düşünüyor ve kendini kötü hissediyor dolayısıyla yemek yemiyor. Çocuğum biz evli iken gitar kursuna gidiyordu, ayrıldıktan sonra mevcut ekonomik koşullar müsaade etmediği için kurs aldırabiliyorum, halbuki gitar çalmayı çok seviyor.” (K13)

“Beslenme ihtiyaçlarını evden karşılıyorum. Çocuklarımın annem bunu alamaz yük olmayalım kaygısı, beni ezik hissettiriyor, okuldaki arkadaşlarının refah seviyesine ulaşamaması beni çok yıpratıyor.” (K14)

“Tek ebeveyn olmanın ve bütün yükünü üstlenmenin dezavantajını yaşıyorum maalesef. ... Çocuğum devlet okulunda tam gün 15:00'e kadar okuyor, sonrasında kurslara kalıyor. ... Çocuğumun okuldaki yemek ihtiyacını evden beslenme hazırlayarak karşılıyorum.” (K15)

“Çocuklarım arasında giyim ve teknolojik aletler geçiş yapıyor. Eskiyen veya yıpranan malzeme hemen atılmıyor. En küçük çocuğumdan sonra kullanım süresi dolan teknolojik aleti çocuklarım satın kendilerine harçlık yapıyorlar.” (K18)

4.3.3. Borçlanma ve Kredi Kullanımı Olgusu

Borçlanma ve kredi kartı kullanımı da ödemelerin ötelenmesi amacıyla kullanılan bir diğer geçim stratejisi olarak ifade edilen konular arasındadır. Araştırmaya katılanların 15'inin kredi ya da borç ödemeleri (ev, araba, kredi kartı) bulunmaktadır. 3 katılımcının ise borcu bulunmamaktadır. Karaaslan

ve Opçin'in (2020) ve Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın (2021) bulgularında rastlanan, eski eşten kalan borçluluk olgusuna çalışma bulgularımızda da rastlanmıştır.

"Önce temel ihtiyaçları hallediyorum. Faturalara, haftalık market veya pazar için belirli bir miktar ayırıyorum. Geri kalanları kaskoymuş, arabanın bir şeyiymiş ya da alınacak ekstra ayakkabımı vs. onları kredi kartını kullanarak harcıyorum. Böylelikle kredi kartından aldığım için bir ay sonraya kaymış oluyor."(K1)

"Kredi çekme durumunu öğrenmek zorunda kaldım."(K6)

"Tüm giderlerimi kredi kartı üzerinden yapıyorum. Yoksa ay sonunu getiremiyorum."(K8)

"Anlaşmalı boşanabilmek için beraber kredi alarak edindiğimiz evi ona bıraktım ve ödemelerini yapıyorum." (K10)

"Ayrıldıktan sonra hayatım hep kredi ödemek ile geçti. Eşim ile ayrılmadan önce onun yeni aldığı arabası için kredi çekmiştim. Ayrılık söz konusu olunca 2 yıl boyunca onun arabasının kredisini de ödemek zorunda kaldım." (K11)

"İki ayı kredi ödemem var, toplamda 100.000TL borcu kaldı. Ayrıca 25.000 TL limitli kredi kartı kullanıyorum, limiti tamamen doldu. Kredi kartı alış-verişlerimde taksitleri ertelemek için bankaya başvuruda bulunuyorum. Zaman zaman ek hesabı kullanıyorum." (K15)

"Borçlarımı zamanında ödeyemiyorum ancak asgari kısmını ödemeye çalışıyorum, ödeyemediğim durumlarda tek çare ek hesap ile çözüm yoluna gidiyorum. Bu durum da faizin başka bir yönü..."(K13)

"Borçlarımı son bir senede zamanında ödeyemiyorum. Ötelemeye başlayınca kredi veya esnek hesabı kullanıyorum. Eşimin vefat etmesi ile boşluğa düştüm, maalesef faize bulaşıyorum." (K18)

4.3.4. Ek Gelir İhtiyacı Olgusu ve Ek Gelir Elde Etme Kanalları

Katılımcıların 15'i ek gelir ihtiyacı hissettiklerini, 2'si böyle bir ihtiyaçları olmadığını, 1'i ise geçmişte ihtiyaç duyduğunu ancak güncel olarak böyle bir ihtiyaç olmadığını belirtmiştir. Ek gelir elde etme kanalları temel olarak üç düzeyde yoğunlaşmaktadır. Bunlar; etüt gibi ek dersler, hafta sonu T. C. Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığının (ÖSYM) sınav görevleri ve özel ders vermektir. Kulüp faaliyetleri, etüt merkezinde çalışmak, çeviri yapmak, soru kontrolü yapmak ve takı tasarımı cevaplarına ise birer kere rastlanmıştır. Ek gelirlerle ilgili kanalların ağırlıklı olarak eğitim alanında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Ek gelir ihtiyacı duyanların bazı ifadeleri şu şekildedir:

"Hiç hayatımda söylemediğim bir şeydi kendime. Benim de bir şeyler yapmam lazım. Son 6 ay içinde çok söyledim kendime. ... Hayatımda ilk kez kurs açtım öğretmenlere. Akşam derslerim bittikten sonra iki saat tasarım kursu verdim. Bir aylıktı, bitti."(K4)

"Hayatımda ilk defa geçen sene çok ihtiyaç hissettim. Acaba taksiye mi çıksam diye gerçekten düşündüm. Borçlarım geçen sene çoktu ve kızım rahatsızdı, haftada bir defa psikoloğa götürmek zorundaydım. Ek bazı sorunlar olduğu için gerekiyordu." (K7)

"Ek gelir ihtiyacı hissediyorum. Çocuklarımın eğitim ihtiyaçları hayatımın olmazsa olmazı durumunda. Rutin giderlerimin dışında aylık yeni bir gider kalemi çıktığında; aracımın arızası gibi ödeme imkanım olmuyor, eylül ayında okul başladığında eğitim masrafları bizi çok zorluyor." (K11)

“Memleketimden zeytinyağı ve zeytin getirip satıyorum elde ettiğim gelir ile harçlık yapıyorum.”(K13)

“Zaman zaman ek gelir elde etme ihtiyacı oluyor. Şuan mevcut gelirim ile sadece anı kurtarıyorum, kenara bir kuruş para ayıramıyorum. Bu durum çocuğumun gelecekte eğitim ihtiyacını nasıl gidereceğim endişesine yol açıyor.” (K15)

Araştırmada tek ebeveyn olmanın ve çocuk bakımının getirdiği sorumlulukların ek gelir elde etme kanallarını özellikle oluşturacağı bakıcı gibi ek bakım masrafları veya çocukların evde yalnız kalmalarının istenmemesi sebebiyle tıkadığı tespit edilmiştir. ÖSYM sınavlarında görev alma konusunun çocukların yaşına göre değişiklik gösterdiği görülmüştür.

“Daha çok bir işle daha mı uğraşsam, bir şeyler daha mı yapsam diye çok düşündüm ama onu bırakamadım, küçükken. Bu sefer de bakıcı masrafım çıkacaktı ya da birilerine bırakıp rahat olamayacaktım zaten de çalışma saatlerimiz çok yüksek olduğu için hafta içi çalışıyorduk öyle bir şeye imkanım olmadı. ... ÖSYM sınavı en az 4-5 saat sürüyor, bu sefer evdeki çocuk aç kalıyor vs. o biraz büyüdükten sonra yapmaya başladım.” (K1)

“Hafta sonu çocuğum küçük olduğu için sınav görevi alamıyorum.” (K6)

“Çocuğun eğitim masrafları arttıkça ek iş yapmak zorunda kalacağımı düşünüyorum. Çocuğumu yalnız bırakamadığım için sınavlarda sıklıkla görev alamıyorum.” (K17)

“Ek gelir olarak haftada bir defa pansiyon nöbeti tutuyorum. Ayda bir defa tutsam da olur normalde. Okul bitince kızım evde yalnız kalıyor. Eğer evde yalnız kalacak olmasa haftada 2 defa da pansiyonda nöbet tutabilirim.” (K7)

“Ek gelir ihtiyacından ötürü özel ders vermek zorundayım. ÖSYM'nin sınavlarına katılmam pek mümkün olmuyor. Kızım küçük olduğu için evde abisi ile yalnız bırakma imkanım yok. Daha önce annemler ile beraber yaşıyor iken ÖSYM'nin bütün sınavlarında aktif görev alıyordum idim.” (K11)

Bununla birlikte ÖSYM sınav katılımının sınırlı olduğu ve maddi getirisinin yeteri olmadığı belirtilmektedir.

“Bunlar çok fazla söylendiği gibi çok şey değil. Bir kere görev alırsan yani aylar sonra belki bir daha sana sıra gelebilir. Bunun da çok bir ekstrası yok aman aman bir şeyi yok bir sürü insan başvuruyor sonuçta senede bir ya da iki kere sıra gelebilir.” (K2)

“Puan usulüyle oluyor görev aldıkça puan alıyorsunuz tekrar görev almak istediğinizde düşük puanlı olanlara görev veriliyor. Yani sizin daha önceden görev aldığımız anlaşılıyor ve tekrar görev verilmiyor.” (K2)

“Alıyorum. O kadar da komik rakamlar ki. Bu hafta bir sınava girdim 170 TL. Ya ben öğlene kadar ordaydım, bunu kızıma söyleyemiyorum, anne bunun için mi gittin diyecek diye.” (K4)

Ek gelir elde etme kanallarından bir diğeri olan özel ders verme konusunda ise branşın etkili olduğu, dolayısıyla bu kanalın her öğretmen tarafından aktif olarak kullanılmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmenlik mesleğinin toplum nazarındaki itibarının ek gelir çabalarında psikolojik bir engel olabildiği görülmüştür.

“Branşım ile ilgili de ek ders verme imkanı yok.” (K9)

“Mesela bir müzik öğretmeni bir yerlerde sahne alıyor ek gelir etmek için. Branş öğretmenleri ekstradan dersler veriyorlar. Kolay kolay hiçbir öğretmen tek öğretmen maaşıyla geçinemiyor zaten. Herkes ekstra bir şeyler yapıyor. Benim branşında benim ekstradan yapabileceğim pek bir şey yok yani.” (K2)

“Branşım din kültürü olduğu için özel ders talep edilmiyor. Geçen yıl ek bir gelir elde etmek için açık lise öğrencilerine ders verdim.” (K16)

“Araştırdım ne yapabilirim diye. Ama öğretmen olunca başka bir işte çalışmanı da tuhaf karşılıyor insanlar. Niye maaşınız var gibi görüyorlar ya da öğretmenin statüsüne o ufak işleri yakıştırmadıkları için çok şey olmuyor yani. Bir de alanınız olursa yapabiliyorsunuz, ben meslek öğretmeniyim ama kültürcüler bunu daha çok yapabiliyorlar, özel ders verebiliyorlar dershanede çalışabiliyorlar. Bizim meslek öğretmenlerinde böyle bir imkan da yok. Karşılığı olan bir iş de yok, o yüzden bulamadım kendime uygun bir şey.” (K1)

Araştırma neticesinde, ihtiyaçlarını öteleyerek, daha az maliyetli olanı ikame ederek ve borçlanarak geçim stratejisi geliştirmeye çalışan tek ebeveyn kadın öğretmenlerin oldukça önemli bir kısmının ek gelir ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Ancak ek gelir kanallarının önünde bazı engeller mevcuttur. Bunlardan ilki, çocukların bakım sorumluluklarını babaların üstlenmekten kaçınması, kendi ailesi ile aynı şehirde bulunmayan öğretmenlerin, bu sorumluluğu bir başkasına aktaramaması veya yakın çevreden destek alamamasıdır. Ayrıca öğretmenlerin kendi mesleklerinin yanı sıra ek iş olarak ticaret vs. gibi fatura kesebilecekleri herhangi bir iş yapmaları 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun (1965) 28. maddesi ile sınırlandırılmıştır. Emekli Sandığı dışında SSK gibi diğer sosyal güvencelere de dahil olamazlar. Bu kapsama sosyal medya aracılığı ile satış yapmak da dahildir. Bu durumda ek gelir elde etmek isteyen katılımcılar; ÖSYM sınav görevlerini, ek dersleri ve özel dersleri tercih etmek durumunda kalmaktadır. Ancak ÖSYM sınav görevlerinin sınırlı olması, maddi getirisinin çalışılan süreye değmemesi ve özel derslerde hususi olarak bazı branşlardaki öğretmenlerden özel ders talep edilmemesi bu kanalları da sınırlandırmaktadır.

Toplum tarafından, statüsü yüksek bir meslek mensubu olan öğretmenlerin başka işlerde çalışmasının garipsenmesi, öğretmenleri ek iş yapmaktan alıkoyabilmektedir. Bakım sorumluluğu annede olan (özellikle yaşı küçük, duygusal açıdan zorlanabilecek ya da öz bakım yeterliliklerine sahip olmayan) çocukların ek gelir elde etmek için harcanan zamanda evde yalnız bırakılmaması veya bu durumun ek bakım masraflarına yol açması da ek gelir kanallarını tıkayan bir diğer olgu arasında yer almaktadır. Bu nedenle çocuğun evde yalnız kalmasındansa gelir elde etmemek daha çok tercih edilmektedir.

4.3.5. Klasik Tasarruf Yöntemleri

Klasik tasarruf yöntemleri; yoğunluklarına göre; alışverişten, hane içi işlerden, enerji masraflarından, ulaşımdan ve yaz tatillerinden tasarruf olarak sıralanmıştır. Ancak bu yöntemlerin tasarruf amacından ziyade geçim stratejisi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Gündelik konular olan alışverişten, hane içi işlerden ve enerji masraflarından tasarruf yöntemleri; uygun fiyatlı pazarlara gitmek ve market indirimlerini takip etmek, halk ekmek tercihi, evde kışlık yiyecek hazırlığı, fiyatı uygun olan dönemde aynı üründen stok yapmak, marka tercihinden vazgeçmek,

sezon sonunu bekleme, temizlik için yardımcı almamak, enerji kullanımına dikkat etmek şeklinde sıralanmaktadır. Alışveriş ile ilgili ifadelerden bazıları şu şekildedir:

“En uygun nereyse oraya gidiyoruz. ... Daha önceden bilmediğim, adını duymadığım markaları alıyorum. ... Çünkü başka türlü yetiştirmeniz mümkün değil.” (K2)

“Tabii, herkes gibi karşılaştırma yapıyorum. Ne ucuzsa onu takip ediyorum. ... Fiyat/gramaj karşılaştırması yapıyorum ama acil bir şey olursa alıyorum. Stoklamaya da gidiyorum deterjan gibi bozulmayacak ürünlerden, merkezi bir yerde oturduğum için birine diğerine girip karşılaştırma şansım var.”(K8)

“Kişi başı sebze alıyorum. ... Boşanma sürecinden sonra tasarruf etmek için bunlara dikkat etmeye başladım.”(K10)

“İhtiyacımız olsa bile indirim sezonlarını bekliyoruz. Çocuğumun kışlık mont ihtiyacını yazın alıyorum. Burada amacım tasarruftan ziyade gelirimim yetmemesi. ... Kışlık ihtiyaçlarım; tarhana, salça, tereyağı, kuru sebze ve peynirimi memleketten getiriyorum.” (K13)

Bununla birlikte; katılımcıların tek ebeveyn olmasının getirdiği sorumlulukların ve zaman kıtlığının; alışverişte tasarruf yöntemlerini sınırlayabildiği görülmüştür:

“Gıda için çok market falan gezemiyorum. Onun için zamanım yok çünkü. Her şeye ben koşturduğum için. O kadar çok iş oluyor ki evde.” (K4)

“Pazar alışverişine vakit olmadığı için çıkamıyorum.”(K11)

Katılımcıların tamamında ev işlerine yardımcı alınmadığı tespit edilmiştir. Bu durum yine toplumsal bir beklenti olarak kadının tam zamanlı bir işte çalışıyor olsa bile bütün işleri aynı anda yapabilme zorunluluğu duyması ile ilişkili olabilir. Nitekim katılımcıların çoğu eve yardımcı almama durumunu tasarruf olarak yorumlamamıştır. Hane içi işler ve enerji giderlerinden tasarrufla ilgili ifadelerden bazıları ise şu şekildedir:

“Temizlik için düzenli bir yardımcı alamıyorum, kendim yapıyorum. Elektrik, doğal gaz, su harcamalarını azaltmak için tasarruflu davranmaya gayret ediyoruz.” (K17)

“Tasarruf sağlamak için bir tek çocuklarımın yattığı odanın doğal gazını açıyorum, sürekli ışıkları ve çeşmeleri kapatmak zorunda kalıyorum. Kendi yattığım odanın bile doğal gazını açmıyorum. Bu kadar tasarruf tedbiri almama rağmen elektrik çok fazla geliyor, aylık 500 TL elektrik faturası geliyor.” (K13)

Ulaşım masraflarından tasarruf yöntemleri; öğretmen kartı kullanma, toplu taşıma tercih etme, arabayı az kullanma, çocukları yakın okula kaydettirme, arabayla okula giden bir arkadaşına eşlik etme olarak sıralanmıştır.

“Öğretmen kartım var, metroyla gidiyorum. ... Arabayla gitsek çok benzin tutuyor. Metroyla gitsek çok yoruluyoruz, çok mesafe oluyor ama aynı şeye denk geliyor. Toplu taşıma daha uygundu. Şimdi artık eskisi kadar değil.” (K1)

“Ulaşım masrafımız olmasın diye kızımı da yakın yerde dershaneye gönderiyorum. Oğlum da yakın okula gidiyor.” (K4)

“Aylık sadece araç yakıtım 1.200 TL ve sadece bulunduğum ilçe sınırlarında zaruri ihtiyaçlar için aracımı kullanıyorum. ... Sokakta çok fazla köpek olması küçük kızımın güvenliği açısından zorunlu olarak trafiğe çıkmama neden oluyor.”(K13)

Ek ders geliri olmadığı için gelirlerin azaldığı yaz dönemlerinde yaz tatillerinden tasarruf yöntemleri ise ailenin yanına gitmek, memlekete gitmek, otel yerine pansiyonda kalmak, çadır tatilleri, çocuğu babası ile tatile göndermek olarak sıralanmıştır.

“Mart ayından beri biriktirsem tatile gidebiliyorum. Bütçem yetmediği için butik otellere büyük yerlere bakmıyorum. Çadır tatili yapabiliyoruz. Kamp merkezlerinde kalıyoruz. Günlük 500 TL mal oluyor yeme içme konaklama. Bu şekilde 7-10 gün kalabiliyoruz.” (K7)

“Son iki yıldır tatil yapmıyorum. Çocuklar babası ile gidiyorlar. Bu şekilde ayarlamaya çalışıyoruz. Kendi yazlıkları var, oraya gidiyorlar.”(K10)

“Yaz tatili planlaması yapamıyorum. Annemlerin evine gidiyoruz. Yaz tatillerini aile ile geçiyoruz. Şu anki şartlarda otele gidip tatil yapmak mümkün değil.”(K11)

“Artık yaz tatili planlaması yapamıyoruz.” (K18)

Bulgulardan hareketle klasik tasarruf yöntemlerinin daha az maliyetli olana yönelme olgusu ile ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu durum hane içi işlerin kadınlar üzerindeki yükünü de artırmaktadır. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular; kadınlar arasında erkeklere kıyasla, çalışan kadınlar arasında ise çalışmayan kadınlara kıyasla daha fazla yaşanan zaman yoksulluğunun (Bkz. Kart & Öngör, 2023, s. 25) tasarruf yöntemlerini sınırlandırdığını göstermektedir.

4.4. Sosyal Politika Beklentileri

Katılımcıların sosyal politika beklentilerinin tespiti yaşanan dezavantajlı durumların giderilmesinde yol gösterici olması bakımından son derece önemlidir. Bu beklentiler özellikle birbiri ile iç içe geçmiş olan psikolojik ve maddi destek çerçevesinde yoğunlaşmıştır.

4.4.1. Psikolojik Destek İhtiyacı

Birbiriyle kesişen sorunlar arasında tek ebeveyn kadın öğretmenler ve çocukları; gerek ailevi problemler gerek maddi koşullardan kaynaklanan sebeplerle psikolojik desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaç bazı katılımcılar tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Öğrencilerimizle ilgili en ufak bir sorunda rehberlik servisinden, sosyal hizmetlerden yardım isteyebiliyorken bizim yaşadığımız süreçlerde boşanma gibi vefat gibi hastalık gibi böyle hayatın olağan akışını sekteye uğratacak durumlarda hiçbir destek yok. İnsan hayatını gerçekten değiştiren durumlardan bahsediyorum. Vefat, hastalık, boşanma, ayrılık. Bu tür durumlarda tek başımızayız.” (K2)

“Devlet bu gibi durumlarda maddi ve manevi destek verebilirdi. ... O süreçte yaşadığım problemler sebebiyle okula bir süre gitmeme hakkım olabilirdi. Bir müddet nasıl ölüm izni evlilik izni oluyor. O dönemde de bir süre izin verilebilir. Çünkü kendinizi hiç toparlayamıyorsunuz, odaklanamıyorsunuz.”(K10)

“Ruhsal dengesi güçlü olan bir insan ayakları üzerinde durur, parayı yönetir, geçim stratejilerini doğru bir şekilde belirler. Ruhsal dengesi yerinde olmayan bir insan parayı da yönetemez, var olan parayı göremezsin, bulamazsın, beceremezsin. ... Tek ebeveynli ailelerin ruh sağlıklarını koruyabilmesi için gerekli psikolojik desteğin devlet tarafından tam olarak verilmesini istiyorum. Babasını erken yaşta kaybeden erkek çocukların yaşayacağı depresyon çok sonrasında çıkıyor. Çocuklarının geleceği ve evlilik sürecinden doğacak maddi gider kalemi beni çok endişelendiriyor. Tek çare olarak kredi çekmek aklıma geliyor. Birinci çocuk için krediye başvursam ikinci ve üçüncü çocuk da nasıl bir yol izleyeceğim.”(K18)

Türkiye’de Mülga Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı/Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından tek ebeveynli aileler hakkında araştırmalar yapılması ve *“tek ebeveynli ailelere yönelik aile eğitim programı”* hazırlanması olumlu bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir. Ancak tek ebeveyn annelerin bilişsel esnekliği, yaşam doyumu ve psikolojik sağlamlığını konu alan bir çalışmada; eğitim desteği, ekonomik destek ve istihdam desteğinin yanı sıra; ihtiyaç duymaları halinde tek ebeveyn annelere psikolojik ve psikiyatrik destek sağlanması gerekliliğine yönelik kanıtlar sunmaktadır (Odacı vd., 2022, ss. 326-327). Bu noktada Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının sağladığı psikolojik destek hizmetlerinin, diğer paydaşlarla (diğer kamu kuruluşları, yerel yönetimler, STK’lar) desteklenmesi önerilmektedir (Demirel, 2021, s. 141). Bu araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar da; tek ebeveynli ailede yetişen çocuklar ve tek ebeveyn kadın öğretmenlerin iş/aile sorumluluğu ve maddi koşullar sebebiyle -birden fazla dezavantajdan kaynaklanan nedenlerle- ciddi anlamda psikolojik desteğe ihtiyaç duyduklarını, ücretsiz kamusal hizmetlere erişimde sorunlar yaşadıklarını göstermekte ve psikolojik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik önerileri desteklemektedir.

4.4.2. Maddi Destek İhtiyacı

Maddi destek ihtiyacı maaşların diğer meslek ya da işlere göre düşük kalması (nitelikli çalışan yoksulluğu), aile yardımı ve nafaka miktarlarının ayarlanması üzerinden dile getirilmiştir.

“Öğretmen maaşları artık çok cüzi bir miktar olarak kaldı. Uzmanlık olayı bana iyi oldu ama diğer öğretmen arkadaşlar için öyle olmadı. Öğretmen maaşları iyileştirilmeli, şu an güvenlik görevlisi olarak işe başlayan birisi 15 bin lira ile başlamış ama ben 11 bin lira alıyorum. Buraya kolay gelinmiyor, ben İngilizce öğretmiyim, 5 sene okul okudum. KPSS aşaması, atanma aşaması kolay değil. Kesinlikle hiçbir mesleği küçümsemiyorum ama verilen emeği göz önüne alarak söylüyorum.”(K8)

“Sağlık giderlerinde kesinlikle desteğe ihtiyaç duyuyoruz; iki çocuğumun da çocuk ve ergen psikoloğuna ihtiyacı var bu ihtiyacı devlette asla gideremiyoruz çünkü randevu alamıyoruz. Eğer randevuyu alabilirsem 3 ay sonrasına veriliyor. Diş tedavisi için tel takılması lazım devlette 2 yıl sonrasına randevu veriliyor. Bir tel tedavisi 40.000-50.000 TL ben tek başıma nasıl bu tedavinin üstesinden geleceğim.” (K13)

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965) 202. maddesine göre; aile yardımı evli olan devlet memurlarına her ay ödenmektedir. Boşanma veya eşin vefatı halinde, aile yardım ödeneği kesilmektedir (Şentürk, 2016, s. 112). Nitekim tek ebeveyn olma sonrasında bir gider kalemi olarak değerlendirilen çalışmayan eşin giderlerinin ortadan kalkması sebebiyle bu ödemenin sonlandırıldığı görülmektedir. Ancak giderlere odaklı bu yaklaşımda çalışmayan eşin hane içi işlerin yerine getirilmesi, çocukların okula taşınması vb. piyasada ekonomik karşılığı olan ancak ücretsiz sunulan bazı faydaları olduğu gözden

kaçırılmaktadır. Eşin evden gidişi ile birlikte ücretsiz emek ile sunulan bazı işler ya piyasada maddi bir değer karşılığı alınmakta ya da tek ebeveyn olan eşin bu işlere zaman ayırması zaman yoksulluğu yaşamasına sebep olmaktadır. . Bu durum Atila-Demir ve Genç-Çelebi'nin (2017) çalışması ile de örtüşmektedir. Ayrıca ekonomik destek ihtiyacı bir katılımcı tarafından Türkiye'de aile yardımı konusundaki uygulamanın eleştirisi şeklinde gerçekleşmiştir:

“Erkek öğretmenlerin eşleri çalışmıyorsa ek bir ödemeleri var. Atıyorum 500 lira kadar. Ama bizim gibi tek çalışan, çocuğumuz olduğu halde, eşimiz de olmadığı halde böyle bir ödenek yok. Bu erkek hocalara böyle bir hak tanınmışken benim gibi tek başına çocuğu olup savaşılan insanlara da bu ödenekten olması gerektiğini düşünüyorum. Onu eşi çalışmadığı için devlet destekliyorsa benim eşim olmadığı için devlet beni desteklemeli, aynı mesleği yapıyorum. Ben de çocuğum olduğu için, bir ailem olduğu için ne kadar bir eş olmasa da küçük bir aileyim. Aile desteğinin bizim gibi insanlara da yatırılması gerektiğini düşünüyorum ya da bunu talep ediyorum.”(K1)

“Evlenenler eşinden dolayı çok cüzi miktarlarda eş yardımı alıyor. Çocuk yardımı alıyor. Ayrılma durumunda da benim gibi olan arkadaşlarıma da bir miktar yardımcı olunabilir. Bunlar çok elzem durumlar.”(K2)

Katılımcılar tarafından kamuda çalışan annelerin “nitelikli” ve “çalışan” olma durumunun boşanma davalarında birer dezavantaja dönüşebildiği de belirtilmiştir. Bu durumda nafaka miktarları değerlendirilirken nitelikli çalışan yoksulluğu ve diğer eşin yanlış beyanı gibi konulara daha fazla özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Nitekim erkekler, boşanma sürecinde nafaka ödememek için ayrıca çaba gösterip ve çeşitli yollara başvurabilmektedir. Bunlar; kendini sigortasız çalışan olarak göstermek, mahkemeye doğru beyanda bulunmamak, sahip olunan mal varlıklarını bir başkasının üstüne geçirerek mal varlığı yokmuş gibi göstermek şeklinde çeşitlenebilmektedir (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, 2021, s. 25). Çalışmada bu veriyi doğrulayan bulgulara ulaşılmıştır.

“Eşlerin ayrılmasında verilen nafaka ücretinin daha fazla iyileştirilmesi gerekiyor. Eski eşim ile boşanma aşamasında iken kendisi kamu personeli idi. Mahkeme 1.800 TL nafaka ödemesine karar verdi. Daha sonra kendisi istifa edip işsiz olduğunu beyan etmesi üzerine nafakaya itiraz etti ve mahkeme iki çocuk için 900 TL uygun gördü. Eski eşimin çok fazla ekonomik imkanı olmasına rağmen bu yola başvurması, mahkemenin ise böyle bir karar vermesi bizi çok yıprattı. Mahkemelerin daha dikkatli karar vermesi gerekiyor.”(K11)

“Devletin eşinden ayrı tek ebeveyni anneleri sosyal ve hukuksal anlamda da desteklemesi gerekiyor. Bu süreçte adliye koridorlarında çok yıprandım. ... Eski eşim çok fazla zorluk çıkarttı benim bunlarla mücadele edecek gücüm olmadığı gibi avukat tutacak param da yoktu. Devletten avukat talebinde bulunduğumda git fakirlik kağıdı getir diyor. Bizim durumdaki insanlara neden ücretsiz avukat verilmiyor?”(K13)

Tek ebeveyn annelere yönelik olarak Fransa, Hollanda, İsveç ve İngiltere'de uygulanan sosyal politikaların incelendiği bir çalışmada (Ünal, 2014) Fransa, Hollanda ve İngiltere'de tek ebeveyn ailelere çalışma koşuluna bağlı olarak şartlı nakit desteği verildiği; İngiltere'de düşük gelir grupları için çalışan vergi kredileri sunulduğu, İsveç'te ise tek ebeveyn aileler için gelişmiş nafaka ödemesi dışında özel bir politika yürütülmediği tespit edilmiştir. Türkiye'de ise sosyal politikalar, kadın istihdamını destekleme ve genel sosyal refah uygulamaları üzerinden ilerlemekte; eşi vefat etmiş kadınlara sosyal yardımlar söz konusu olmaktadır. Yararlanıcıların bir kısmını tek ebeveynli ailelerin oluşturduğu uygulamalar olmasına rağmen; Türkiye'de tek ebeveynlerin ihtiyaçlarına yönelik özel politika ya da uygulamalar

henüz tam anlamıyla varlık göstermemektedir (Demirel, 2021, s. 136; Ünal, 2014, ss. 121-127). Literatürde tek ebeveyn ailelere çocukların eğitim masrafları için destek sunulması, devlet tarafından genişletilmiş nafaka sistemine geçilmesi (Ünal, 2014, ss. 129-131), temel bir ücretin garanti edilmesi, çocukların eğitim ve bakım masraflarına dair indirimler (Gönülaçan-Özer & Öztürk, 2022, s. 234) gibi öneriler de bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar da literatür ile uyumlu olacak şekilde tek ebeveyn annelere ve özellikle eğitim çağındaki çocuklarına maddi destek sunacak sosyal politikalara duyulan ihtiyacı göstermektedir.

Sonuç

Birden fazla dezavantajın bir araya gelmesi ile oluşan çoklu dezavantajlılıkların kesişiminde ele alınması gereken ve oransal olarak hatırı sayılır bir kesim olan tek ebeveyn kadınların hane içi/bakım sorumlulukları ve çalışma yaşamına maişet meselesi eklendiğinde bir dizi olgu ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmada da tek ebeveyn kadın öğretmenlerin maddi koşulları ve geçim stratejileri görece homojen bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Ankara ili özelinde ele alınmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre, Parlak ve Ak'ın (2022) çalışması ile örtüşür bir biçimde tamamı devlet okullarında öğretmen olan ve çalışmaya devam eden 18 katılımcıdan 16'sı çocukları ile birlikte yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır. Öğretmen katılımcıların meslekleri itibarıyla vasıflı çalışan yoksulluğu ile karşılaştıklarını göstermektedir. Tek ebeveyn olduktan sonra katılımcıların gelir seviyeleri düşmüştür. Hanedeki çocuk/ların refahı da bu durumdan etkilenmekte, üstün yararları ve elde edebilecekleri yetkinlikler, maddi koşullar sebebiyle sınırlanmaktadır. Bununla birlikte bazı maddi külfetlerin azaldığı durumlara da rastlanmıştır. Kira ödemek, bireysel ya da kurumsal destek mekanizmalarından yararlanamamak, nafaka miktarının yetersizliği, çocukların ve annelerin psikolojik ve özel destek ihtiyaçları ve baba ile ilişkilerdeki olumsuzluklar hane bütçesini olumsuz etkilemektedir. Bu durumlar bazı geçim stratejileri geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Geçim stratejileri bağlamında örneklem grubunda en yoğun deneyimlenen davranışlar; şahsi ihtiyaçları öteleme, daha az maliyetli olana yönelme, borçlanma-kredi çekme ve klasik tasarruf yöntemleri ile bilinçli tüketime gitme olarak özetlenebilir. Ek gelir kanalları daha çok ek dersler, ÖSYM sınavları, özel dersler ve eğitim alanıyla ilgili çözüm arayışları üzerinden şekillenmektedir. Ancak çocukların yaşı, ek bakım masrafları, çocukları evde yalnız bırakamamak ve sınav ücretlerinin yetersiz görülmesi, ÖSYM sınavlarına katılımı; branş farklılıkları özel ders verme imkanını ve Devlet Memurları Kanunundaki sınırlamalar ek gelir elde etme kanallarını sınırlandırmaktadır. Benzer şekilde tek ebeveyn olmanın getirdiği yükler ve sıklıkla yaşanan zaman kıtlığı klasik tasarruf yöntemlerini de sınırlayabilmektedir. Kadınlar piyasalaştırılarak ücret karşılığı yaptırabilecekleri hane içi işleri tasarruf amacıyla kendileri üstlenmektedirler. Kira ödemeyen, yeterli düzeyde ek gelir elde edebilen, aile desteği gören, çocukların baba ile iletişimi sağlıklı olan tek ebeveynlerin nispeten geçim stratejilerinin ve mevcut maddi durumlarının daha iyi olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırmanın yapıldığı zaman diliminde örneklemdeki 16 katılımcının aylık ortalama gelir düzeyinin yoksulluk sınırının altında kalması, verilen sembolik iştirak nafakası miktarları, hatta nafaka ödenmemesi ya da eksik ödenmesi durumu, ailevi destek mekanizmalarının çoğunlukla işlememesi, kurumsal sosyal destek imkanlarının yetersizliği gibi sebepler birbirine eklendiğinde çoklu

dezavantajlılıklar kapsamında örneklem grubu için vasıflı çalışan yoksulluğu konusu gündeme gelmektedir. Tek ebeveynlik ve kadın olma sebebiyle istihdamda ortaya çıkması muhtemel bariyerler düzenli bir meslek olan öğretmenlik özelinde mevcut değildir. Nesilden nesile aktarılan yoksulluk bağlamında çocukların mevcut durumdan ne kadar etkileneceği konusu tartışmalı olmakla birlikte; bu çalışma özelinde katılımcıların eğitilmiş olması, çocuk/larının eğitim ve sosyal imkanlar gibi alanlarda ayırdığı payı kendi refahlarından feragat pahasına artırmıştır.

Elde edilen bulgular genel anlamda Coşan (2018), Acar (2001), Genç (2019), Halisdemir (2020), Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu'nun (2011) iş-aile dengesi bağlamındaki çalışmaları ile örtüşmektedir. Ek olarak yerel ve kültürel öğelerin katılımcıların geçim deneyimlerini etkilediği gözlenmiştir. Özellikle toplumun kadına yüklediği sorumlulukların tek ebeveyn olma durumunda geçim bağlamında ağırlaşması, kalifiye ve çalışan kadın olma durumunun getirdiği avantajların (nitelikli bir öğretmenin ek iş yapıyor olmasına yönelik olumsuz bakış açıları, ücretsiz avukat temininde fakirlik kağıdı istenmesi, boşanma davalarında nafaka tespitinde nitelikli ve çalışan kadın olarak değerlendirilmek gibi) dezavantajlara dönüşebildiği de görülmüştür.

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular muhtemel politika önerilerini hem maddi hem de psikolojik destek yönünde şekillendirmektedir. Tek ebeveynliğe geçiş sürecinde çok yönlü destek ihtiyacı söz konusudur ve ilgili kesimin sosyo-ekonomik profiline duyarlı sosyal politikalar geliştirilmesine gerek duyulmaktadır. Bu bağlamda sosyal ve psikolojik destek sunan birimlere erişebilirliğin artırılması ve ilgili birimlerin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Tek ebeveynliğe geçiş sürecinin sosyal bir risk ve ailevi bir kriz dönemi olarak yorumlanması, böylece özellikle hanedeki çocukların eğitime dair ihtiyaçların karşılanması amacıyla aynı ve nakdi destek mekanizmalarının kurulması önerilmektedir. Diğer yandan kadınlara yönelik mesleki/beceri ve yetkinlik kazandırıcı eğitimlerin yaygınlaştırılması, uzun vadede tek ebeveynlik ile ilişkili yoksulluğun önüne geçmede proaktif bir yaklaşım olarak kilit rol oynayabilir. Ayrıca araştırmaların gösterdiğine göre uzun ebeveyn izinleri ve yüksek miktarda aile yardımı çocuklu hanelerde yoksulluğu azaltmakta, özellikle ücretsiz doğum izni tek ebeveyn anne istihdamını kolaylaştırmaktadır (Maldonado & Nieuwenhuis, 2015, s. 411). Bu bakımdan erken çocukluk gelişimi ve çocuk yoksulluğunun engellenmesi için de hem uygun ebeveyn izinleri hem de aile yardımlarının toplum yapısına uygun şekilde yapılandırılması elzemdir. Nitekim tek ebeveyn anne profiline duyarlı etkili aile ve istihdam politikalarının birbiri ile uyumlu olarak tek ebeveynlerin yaşadığı çalışan yoksulluğunu ve sosyal yoksunlukları azaltabileceği düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışmanın etik kurul izni İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 09/11/2022 tarihli ve 1375027 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve üç anonim hakeme teşekkür ederiz.

Kaynakça

- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Acar, H. (2001). Tek ebeveynli ailelere yönelik feminist sosyal hizmet müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(3), 13-25.
- Ak, Y. (2019). *Çoklu bir dezavantajlılık olarak engelli yoksulluğu: Türkiye örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, P., & Yıldırım, S. (2015). Theoretical frameworks, methods, and procedures for conducting phenomenological studies in educational settings. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 6(1), 1-20.
- Atila-Demir, S., & Genç-Çelebi, Ş. (2017). Tek ebeveynli ailelerin sorunları: Nitel bir araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 111-128.
- Aydiner-Boylu, A., & Öztop, H. (2013). Tek ebeveynli aileler: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyoekonomi*, 19(19), 208-220.
- Balaban-Salı, J. (2018). Verilerin toplanması. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (ss. 108-133). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Berthoud, R. (2003). *Multiple disadvantage in employment: A quantitative analysis*. Joseph Rowntree Foundation.
- Bohnsack, R., Marotzki, W., & Meuser, M. (2006). *Hauptbegriffe qualitativer sozialforschung*. Budrich.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (ss. 241-258). Greenwood Press.
- Bramley, G., Fitzpatrick, S., Edwards, J., Ford, D., Johnsen, S., Sosenko F., & Watkins, D. (2015). *Hard edges: mapping severe and multiple disadvantage in England*. Lankelly Chase Foundation.
- Butterworth, P. (2003). Multiple and severe disadvantage among lone mothers receiving income support. *Family Matters*, 64, 22-29.
- Buvinić, M., & Gupta, G. R. (1997). Female-headed households and female-maintained families: Are they worth targeting to reduce poverty in developing countries? *Economic Development and Cultural Change*, 45(2), 259-280.
- Chant, S. (1997). *Women-headed households: Diversity and dynamics in the developing world*. Palgrave MacMillan Press.
- Chant, S. (2003) Female household headship and the feminisation of poverty: Facts, fictions and forward strategies. *LSE Gender Institute New Working Paper Series*, (9), 1-65.
- Ciabattari, T. (2005). Single mothers, social capital, and work-family conflict. *Upjohn Institute Working Paper* (No. 05-118), 1-35. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.746444>
- Coleman, M. J., & Ganong, L. H. (2014). *The social history of the American family an encyclopedia*. Sage Publications.

- Coşan, B. (2018). Dünyada ve Türkiye’de sosyo-ekonomik bir problem olarak tek ebeveynli aile olgusunun çok boyutlu değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(41), 259-294.
- Çamur-Duyan, G. (2010). Yoksulluğun kadınlaşması: Altındağ örneği. *Aile ve Toplum*, 6(22), 19-29.
- Çoban, M. N. (2021). *Tek ebeveyn olarak annelik deneyiminin sosyal politika yaklaşımı çerçevesinde incelenmesi: Türkiye-Almanya karşılaştırması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Damaske, S., Bratter, J. L., & Frech, A. (2017). Single mother families and employment, race, and poverty in changing economic times. *Social Science Research*, 62, 120-133.
- Demirel, B. (2021). *Sosyal hizmet bakış açısıyla tek ebeveynli ailelerin gereksinimleri ve sosyal politika uygulama süreci üzerine bir değerlendirme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, S., & Kutlu, D. (2014). Dünyada ve Türkiye’de çalışan yoksulluğu: İşgücü piyasası ve sosyal koruma politikaları bağlamında bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 2(41), 63-114.
- European Community Statistical Office. (2017). The life of women and men in Europe: A statistical portrait. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8319991/1-18102017-BP-EN.pdf/e3fa7a28-a292-49da-839c-0edc56c893d8>
- Feyzioğlu, S., & Kuşcuoğlu, C. (2011). Tek ebeveynli aileler. *Aile ve Toplum*, 7(26), 97-110.
- Fisher, J., Languilaire, J. C., Lawthom, R., Nieuwenhuis, R., Petts, R. J., Runswick-Cole, K., & Yerkes, M. A. (2020). Community, work, and family in times of COVID-19. *Community, Work & Family*, 23(3), 247-252.
- Genç, Ö. (2019). *Tek ebeveynli ailelerin yaşadığı sorunların incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gladding, S. T. (2014). *Family Therapy: History, Theory and Practice* (Sixth Edition). Pearson Education.
- González, L. (2004). Single mothers and work. *Socio-Economic Review*, 2(2), 285-313.
- Gönülaçan-Özer, A., & Öztürk, M. (2022). Yeni sosyal risk grubu: Tek ebeveynli aileler ve sorunları. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 222-237.
- Halisdemir, D. (2020). *Boşanmaya uyum programının velayeti üstlenmiş anne ve çocuklarının boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumlarına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hamzaçebi, M. (2002). Türk Medeni Kanununa göre boşanma ve ayrılık hallerinde tedbir, yoksulluk ve iştirak nafakası: Düzenleniş biçimi, mukayesesi, uygulamadaki yeri ve değeri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(3-4), 23-48.
- Hemingway, S. (2022). *A phenomenological examination of single mothers rising out of poverty*. (Unpublished doctoral dissertation). Walden University College of Allied Health.
- İnci, G. C. (2015). *Türkiye’de toplumsal yapının dönüşümü ve boşanmaların kadın emeğine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Karaaslan, İ., & Opçin, E. (2020). Tek ebeveynli ailelerin aldıkları sosyal yardımlar ve sosyal yardım beklentileri üzerine bir araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 81-103.
- Kart, E., & Öngör, H. (2023). Çalışan kadın yoksullar ve yoksulluğuna dair. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(1), 12-29.
- Kavşut, F. (2015). Tek ebeveyn olan kadınların sosyal dışlanmışlık sorunu: Ankara örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 50(1), 48-67.
- Lokshin, M., Harris, K. M., & Popkin, B. (2000). Single mothers in Russia: Household strategies for coping with poverty. *World Development*, 28(12), 2183-2198.
- Maldonado, L. C., & Nieuwenhuis, R. (2015). Family policies and single parent poverty in 18 OECD countries, 1978–2008. *Community, Work & Family*, 18(4), 395-415.
- Markova, E. (2015). Bulgaria: Education trade unions warns that teachers are 'qualified working poor'. *Eurofound*. <https://policycommons.net/artifacts/1830336/bulgaria/2571635/>
- Marsh, A. (2001). Helping British lone parents get and keep paid work. In J. Millar & K. Rowlingson (Eds.), *Lone parents, employment and social policy: Cross-national comparisons* (ss. 11-36). Bristol University Press. <https://doi.org/10.51952/9781847425386.ch002>
- McLanahan, S., & Sandefur, G. D. (1996). *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Harvard University Press.
- Misra, J., Moller, S., & Budig, M. J. (2007). Work-family policies and poverty for partnered and single women in Europe and North America. *Gender and Society*, 21(6), 804-827.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı (2021). *Kadına yönelik şiddet: Kadınların deneyimleri, kurumlar ve mecralar*. https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2021/09/MorCati_Dissensus-6.pdf
- Müderrişoğlu, S., Semerci, P. U., Çakar, B. Y., Karatay, A., & Akkan, B. E. (2013). *Çocuk refahı belgesi*. T.C. Kalkınma Bakanlığı. <http://www.sck.gov.tr/wp-content/uploads/2020/02/Cocuk-Refahi-Belgesi.pdf>
- Neubauer, B. E., Witkop, C. T., & Varpio, L. (2019). How phenomenology can help us learn from the experiences of others. *Perspectives on Medical Education*, 8, 90–97.
- Nieuwenhuis, R. (2022). Single parents competing in a dual-earner society: Social policy to level the playing field. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 702(1), 114–128.
- Nieuwenhuis, R., & Maldonado, L. C. (2018). Single-parent families and in-work poverty. In H. Lohmann & I. Marx (Eds.), *Handbook on In-Work Poverty* (ss. 171-192). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781784715632.00016>
- Odacı, H., Ülken, E., & Bülbül, K. (2022). Tek ebeveyn olan annelerin bilişsel esneklikleri ve yaşam doyumları arasındaki ilişki: Psikolojik sağlamlığın aracı rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(55), 305-338.
- Önür, H., & Ergöz, B. (2021). Dar gelirli ailelerde kadınların yoksullukla mücadele stratejileri. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 13(1), 199-225.

- Öztürk, M. S. (2012). *Tek ebeveynli ailelerin yaşadıkları ekonomik güçlüklerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parlak, Z., & Ak, Y. (2022). Çalışan yoksulluğu: AB ve Türkiye’de durum analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(1), 117-143.
- Roman, C. (2017). Between money and love: Work-family conflict among Swedish low-income single mothers. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 7(3), 23-41.
- Rosengard, A., Laing, I., Ridley J., & Hunter, S. (2007). *A literature review on multiple and complex needs*. Scottish Executive Social Research.
- Şenses, F. (2019). *Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk*. İletişim Yayınları.
- Şentürk, F. (2016). Türkiye için bir aile sigortası model önerisi. *Sosyal Güvençe Dergisi*, 5(9), 102-139.
- Şimşek, A. (2018). Evren ve örneklem. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (ss. 108-133). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tamiya, Y. (2019). Lone mother households and poverty in Japan-new social risks, the social security system and labour market. In J. Liu & J. Yamashita (Eds.), *Routledge Handbook of East Asian Gender Studies* (ss. 253-266). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315660523>
- Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2014). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması TAYA 2006* (2. Baskı) (Ed. Mustafa Turğut). Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 01.
- Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). *İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE-2022*. *Araştırma Raporu* (8), 1-126.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022a). Gelir ve yaşam koşulları araştırması bölgesel sonuçları, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-Bolgesel-Sonuclari-2021-45582>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022b). İstatistiklerle aile. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2021-45632>
- Ünal, N. (2014). *Tek ebeveyn annelere yönelik sosyal politikalar: Farklı ülke örnekleri*. (Uzmanlık tezi). T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Wong, Y. L. I., Garfinkel, I., & McLanahan, S. (1993). Single-mother families in eight countries: Economic status and social policy. *Social Service Review*, 67(2), 177-197.
- Woodhams, C., Lupton, B., & Cowling, M. (2015). The snowballing penalty effect: Multiple disadvantage and pay. *British Journal of Management*, 26(1), 63-77.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2011). Aile ve evlilik türleri. İçinde K. Canatan & E. Yıldırım (Eds.), *Aile Sosyolojisi* (2. Baskı) (ss. 65-82). Açılım Kitap.
- Y.y. (2011). *Tek Ebeveynli Aileler*. T.C Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Zartler, U., Beham, M., Kromer, I., Leitgöb, H., Weber, C., & Friedl, P. (2011). *Alleinerziehende in österreich: lebensbedingungen und armutsrisiken sozialpolitische studienreihe*, (7). OGB-Verl. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/41264>

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN İSLAM FELSEFESİ EKOLLERİNE BAKIŞI*

 Fuat AKPINAR^a

 Salih YALIN^b

Özet

Klasik İslam felsefesinde genel olarak *Tabiat Felsefesi*, Aristoteles ile Eflâton felsefesini bir potada uzlaştıran ve bu potada Yeni Eflâtuncu öğelerin de yer aldığı *Meşşâîlik*, Yeni Eflâtunculuğu özellikle tasavvufun da etkisiyle orijinal bir şekilde açıklayan *İşrâkîlik* gibi ekolleri sayabiliriz. İslam felsefesinde felsefe ekollerini net bir şekilde tasnif etmek, kesin hatlarla belirlemek zor olsa da 19 ve 20. Yüzyılda İslam felsefesi alanında araştırma yapan yerli ve yabancı düşünürlerce bu konuda belli bir mesafe alınmış olduğu gözükmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra üniversitelerde felsefe ve beşerî ilimlerle iştigal eden akademisyen ve düşünürler İslam felsefesi ve bu alanla bağlantılı konularda oldukça önemli ilmî çalışmalara imza atmışlardır. Bu çalışmalara imza atan, ülkemizde İslam felsefesine dair literatürün oluşmasına katkı sunmuş en önemli isimlerden birisi hiç şüphesiz Hilmi Ziya Ülken'dir. Ülken, İslam felsefesi ve tarihiyle alakalı olarak *İslâm Felsefesi Tarihi*, *İslâm Düşüncesi 1-2*, *İslâm Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, *Türk Tefekkür Tarihi* gibi önemli eserleri kaleme alarak alana büyük bir katkı sunmuştur. Bu bilgilerden hareketle makalenin amacı, akademik anlamda İslâm felsefesi ve tarihi alanlarında eserler ortaya koyarak ülkemizde İslam felsefesi tarih yazıcılığının da öncü isimlerinden biri olan Hilmi Ziya Ülken'in İslam felsefesinde felsefî ekollere bakışını ortaya koymak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam felsefesi, Ekoller, Meşşâîlik, İşrâkîlik, Hilmi Ziya Ülken.

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'S PERSPECTIVE ON ISLAMIC PHILOSOPHY SCHOOLS

Abstract

In classical Islamic philosophy, we can count the schools of Nature Philosophy in general, Peripateticism, which reconciles Aristotle and Plato's philosophy in one pot and includes Neoplatonist elements in this pot, and Illuminationism, which explains Neoplatonism in an original way, especially with the influence of Sufism. Although it is difficult to clearly classify and define the schools of philosophy in Islamic philosophy, it seems that a certain distance has been taken by local and foreign thinkers doing research in the field of Islamic philosophy in the 19th and 20th centuries. After the proclamation of the Republic, academicians and thinkers who were engaged in philosophy and human sciences in universities carried out very important scientific studies on Islamic philosophy and related issues. Undoubtedly, Hilmi Ziya Ulken is one of the most important

* Bu makale, Doç. Dr. Salih Yalın danışmanlığında hazırlanan ve Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Hilmi Ziya Ülken'in İslam Felsefesine Bakışı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, yusuffuheyre@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, yalin@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 15.02.2023

names who have contributed to the formation of the literature on Islamic philosophy in our country. Ülken has made a great contribution to the field by writing important works related to Islamic philosophy and history, such as History of Islamic Philosophy, Islamic Thought 1-2, Sources and Influences of Islamic Philosophy, History of Turkish Contemplation. Based on this information, the aim of the article will be to reveal the view of Hilmi Ziya Ülken, who is one of the pioneers of Islamic philosophy historiography in our country, to philosophical schools in Islamic philosophy by presenting works in the fields of Islamic philosophy and history in academic terms.

Keywords: Islamic philosophy, Schools, Peripateticism, Illuminationism, Hilmi Ziya Ülken.

Giriş

İslam dünyasında ilk ilmî gelişmeler 7. yüzyıldan itibaren dinî ilimlerin tedvin edilmesi ve bu alanlarda kaleme alınan eserlerle oluşmuştur. Dinî ilimlerden olan kalam, hadis ve fıkıh gibi ilimler İslam'ın kendi iç dinamiklerinin birer sonucu olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Abbasi devletinin gün geçtikçe siyaseten büyümesi ve bunun sonucunda farklı kültürle tanışma, beraberinde felsefî ilimlerle tanışmayı da sağlamıştır. İslam felsefesinin ve düşüncesinin gelişmesine Mansûr, Hârûnü'r-reşîd, el-Me'mun ve el-Mehdî gibi yöneticilerin müspet destekleri olmuştur. Özellikle Bağdat şehrinde kurulan Beytü'l-hikme adı verilen ilim yuvalarında felsefî ilimlere ait eserlerin tercüme edilmesi de İslam felsefesine büyük katkı sunmuştur. Tercüme olarak başlayan felsefî ilimler zamanla gelişerek şerh aşamasına geçmiş ve aynı zamanda dinî ilimleri de destekleyen bir form da kazanmıştır (Yıldız, 1988, s. 45).

İslam felsefesi, büyük oranda Antik Yunan ve Helenistik düşünce mirasına dayanmaktadır. İslam felsefesinin serüveni her ne kadar Antik Yunan ve Helenistik düşüncenin izlerini taşısa da bu felsefe hem ontolojik, kozmolojik ve teolojik hem de epistemolojik ve etik sorunları ele alışı ve çözümleri bakımından kendi özgünlük değerini de yakalamayı başarmıştır. Bu başarıya bağlı olarak İslam felsefesinde birçok felsefî ekol ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında ilk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindî ile başlayan ve Endülüs, Horasan gibi ilim merkezlerinde bulunan birçok yerde etkisini yüzyıllardır devam ettirmiştir. İşte bu felsefe yolculuğunda *Tabiatçılık* (Dehrîyye, Tabîyye, Bâtûnîlik, İhvân-ı Safâ), *Meşşâiyye*,^a *İşrâkiyye* gibi ekoller ortaya çıkmış ve bunun yanında bu ekollerden hiçbirine mensup olmayan müstakil filozof ve düşünür de yetişmiştir (Bircan, 2013, ss. 23-25).

Özellikle 8. ve 10. yüzyıllarda bir yandan felsefî literatüre ait tercüme devam etmekte bir yandan da İslam filozofları hakikat arayışlarını kaleme aldıkları eserler yoluyla akılcı yöntemlerle sürdürmekteydi. Kendilerini filozof olarak tanımlayan bu kişiler düşüncelerini genel olarak antik felsefenin kavram ve yöntemleriyle ifade etme yoluna gitmişler, özellikle felsefe-din akıl-vahiy birlikteliğini savunmuşlardır (Ülken, 1967, s. 12). Bu bağlamda İslam felsefesinde ilk ekoller olarak ahlâk ve metafizikte Platoncu olan hem Aristocu felsefeyi hem de İslâm'ın bazı öğretilerini sert bir şekilde eleştiren ünlü hekim Ebu Bekir er-Râzî (ö. 925) ile anılan *Tabiatçılık* ile gizemli bir felsefî grup olarak

^a "Adını mensuplarının hareket tarzından alan okul ise Meşşâiler'dir (Peripatetikler). Bunlar, Aristoteles ve Eflâtunculardır; çünkü bu iki filozof, ruhla birlikte bedeninin de eğitilmesi amacıyla yürüyerek öğretim yaparlardı." Bk. (Fârâbî, 2003, ss. 109-116).

düşünülen ve kadim hikmetle ilişkili bütün kaynakları toparlayan *İhvân-ı Safâ* sayılabilir. Bununla birlikte İslam felsefesinde güçlü ve derin izler bırakan iki ekol olmuştur. Bunlardan biri Aristoteles ve Eflâtun'un felsefelerini Yeni Eflâtuncu öğelerle destekleyen, İslam felsefe geleneğinde teşekkül devriyle birlikte felsefe-din birlikteliğini aklî olarak açıklayan ve ilk başlarda her ne kadar felsefî yapılarında çoğunlukla Aristocu-Platoncu olup daha sonra büyük felsefî sistemler kuran filozoflarca özgünleşen ve bu suretle birçok yapıya iham vermiş olan *Meşşâîlik*, diğeri ise Platonculuğu ve Yeni Eflâtunculuğu tasavvufî bir formla açıklayarak İslam felsefesine farklı bir orijinallik katan *İşrâkîlik* ekolleridir (Baykan, 2016, ss. 1-4).

Kindî (ö. 870), Fârâbî (ö. 950), Âmirî (ö. 992), İbn Sînâ (ö. 1037), İbn Miskeveyh (ö. 1030), İbn Bacce (ö. 1138), İbn Tufeyl (ö. 1185) ve İbn Rüşd (ö. 1198) gibi klasik dönemin büyük filozofları İslam felsefesinin en başat ekolü olan Meşşâî/Peripatetik ekole bağlıdır. Meşşâîlik, Aristotelesçi bir yapıyı anımsatsa da İslâm dünyasında İbn Rüşd'ü kenarda bırakırsak saf bir Aristotelesçilik yoktur. İslâm Meşşâîliğinde isim yapmış filozoflar nezdindeki felsefî otoriteleri Aristoteles olmakla birlikte İslam filozofları özellikle sudur nazariyesi gibi Yeni Platoncu unsurlar itibariyle Aristoteles'ten ayrılmışlardır. Meşşâî filozoflar tüm bilimlerin aleti konumunda saydıkları mantık ilminde Aristoteles'e bağlı kalmışlar, yine onun metafiziğinde yer bulan sebeplilik ilkesinden yararlanmışlardır. İslam felsefesinin bu ekolüne mensup filozoflar doğa bilimleri, ahlâk, akıl ve nefis gibi teorilerinde yararlandıkları isim yine Aristoteles olmuştur (Kaya, 2004, s. 393-396). *İşrâkîlik* ise 12. yüzyılda Sühreverdî (ö. 1191) tarafından kurulmuş olup, epistemolojik ve ontolojik meselelerde Meşşâîlerden ayrılır. Bu ekolün filozofları, Aristocu mantığa dayalı nazar ve istidlal yönteminin nihai hakikate ulaştırma gücünün olmadığını, nihai hakikatin ancak mistik zevk ve riyazet yoluyla elde edilebileceğini savunur. Şehrezûrî (ö. 1281), İbn Kemmûne (ö. 1284), Kutbuddin Şîrâzî (ö. 1311) ve Sadruddin Şîrâzî (ö. 1641) gibi önemli isimler bu ekolün en güçlü temsilcileridir (Kaya, 2001, ss. 435-438).

Klasik dönem İslam felsefesinde tasnif edilmeye çalışılan ekoller hakkında yaptığımız bu değerlendirmelerden sonra Hilmi Ziya Ülken'in eserlerinden hareketle onun İslam felsefesinde felsefî ekollere bakışını ele alacağız. Bu bağlamda Ülken'in İslam felsefesinde ortaya koyduğu ekollere, kısaca önemli temsilcilerine değinip sonuçta onun görüşlerini değerlendirip araştırmamızı tamamlayacağız.

A. HİLMİ ZİYA ÜLKEN'E GÖRE İSLAM FELSEFESİ EKOLLERİ

Ülken, İslam'da felsefî hareketlerin ilk kez Abbâsîlerde başladığını, buna bağlı olarak da bu dönemde tercümelere ağırlık verilmesi sebebiyle bir asırdan fazla bir süre özgün bir filozun yetişmediğini belirtir. Ülken'e göre tercüme eserlerin ve Abbasilerin fethettiği bölgelerdeki felsefeye dair kültürün etkisiyle Müslüman filozoflar yetişmeye başlamış bu durum kelâmî ekolleri de etkileyerek onların da felsefî bir nosyona evrilmesine zemin hazırlamıştır. Yine ona göre tasavvuf da felsefe ve filozoflar sayesinde sistemleşerek gelişmiştir. Zaten Ülken, dinî ilimlerden olan kelim, hadis gibi alanlarda yetişen alimleri de İslam felsefesinin içine koyarak İslam felsefesini çok geniş bir alana yaymıştır. Ülken, İslam dünyasında felsefî ekollerin hicri dördüncü asırlarda oluştuğunu belirtir ve oluşan bu ekolleri de dört gruba ayırır. İslam felsefesinde felsefî ekolleri Ülken, şu şekilde tasnifler: *Tabiat Felsefesi* ve onun kapsamında yer alan Tabiiyyûn, Dehriyyûn, Bâtınîlik, İhvân-ı Safâ ekolleri, Aristoteles ile Platon arasında uzlaştırma yoluna giden ve bu iki filozofun felsefî sistemlerini Yeni Eflâtunculukla

yorumlayan *Meşşâilik*, Yeni Eflâtunculuğu tasavvufî şekle sokmak suretiyle onu Platonculukla tanımlayan ve özgünleştiren *İşrâkîlik* ve en sonuncusu da şüpheci filozoflar, kelâmla mücadeleyi öncelemiş filozoflar, tasavvufî felsefeye mensup olup kendilerine özgü felsefe söylemleri olan filozoflar, İbn Haldun örneğinde olduğu gibi daha çok tarih felsefesi içinde yer olan düşünürler ile diğer filozofların oluşturduğu *Müstakil Filozoflar'* dır (Ülken, 2000, ss. 161-162).

1. Tabiat Felsefesi

Ülken'e göre İslam dünyasında ilk felsefî hareket Sokrat öncesi dönemi adlandırmak için kullanılan *Tabîyyûn* ile başlamıştır. İslam felsefesinde Tabiat felsefesi denildiğinde bununla *Tabîyyûn*, *Dehrîyyûn*, *Bâtînîler* ve *İhvân-ı Safâ*'dan oluşan felsefî hareketler kastedilir (Ülken, 2000, s. 167). Yine Tabiat felsefesi içinde yer alan ve Yunan felsefesinde Revâkiler^b (Stoa) olarak anılan felsefî hareketin görüşleri İslam felsefesinde sınırlı bir etkiye sahip olup, Müslüman filozoflar az da olsa onlardan yararlanmışlardır (Ülken, 1967, s. 19). Müslüman filozofların Revâkîlik'ten yararlanmaları ise bu hareketin güçlü bir iradeye sahip olan insanın aynı zamanda özgürlüğe de sahip olacağına yönelik düşünceleridir. Yine bu hareketin toplumsal olmaktan ziyade bireyselliği öncelikle ve bireyin mutluluğunu savunması Müslüman filozofların bu harekete ilgi duymalarını sağlamıştır (Mutahhari, 2014, s. 178). İslam felsefesi içerisinde kabul edilen felsefî ekollerin kelâmî ekollere etki ettiğini düşünen Ülken, özellikle Mu'tezile ekolünde bu etkinin görüldüğünü belirtir. Bu kelâmî ekol, vahyi önceleyerek herhangi bir şüpheye düşmeden yaptıkları araştırmalarda tabiat felsefesinden de yararlanmışlardır (Şahin, 2000, s. 65). Ülken'e göre Mu'tezile ekolüne mensup kimi düşünürler atomcu görüşlerin etkisinde kalmış olup özellikle Empedokles'ten bir hayli yararlanmışlardır. Bununla birlikte Mu'tezili kelâmcılardan İbrahim Nazzâm, Ebû'l-Hüzeyl, Câhiz ve Hayyât gibi isimler de Yunan felsefesinden ve Sokrat öncesi felsefeden yararlanan düşünürler arasındadır (Ülken, 1967, s. 19).

1.1. Tabîyyûn

İslam felsefesinde bu felsefî akım *Tabîyyûn* veya doğacılar olarak nitelenmiştir. Ülken, bu felsefî ekolün, deney ve tümevarım (istikra) metotlarını kullandığını yani bunların İslam'ın ilk ampiristleri olduğunu belirtir. Bunlara göre bilgi ancak duyularla elde edilebilir (Ülken, 1967, s. 19). Yine bu ekole mensup bir kısım filozoflar, maddi dünyanın dışında kalan ruh ve Tanrı'yı da kabul ederken bir kısmı da sadece Tanrı'yı kabul etmiştir (Şahin, 2000, s. 66). Ülken'e göre Tabîyyûn ve Dehrîyyûn felsefî akımları realist bir yapıdadır (Ülken, 1939, s. 930). İslam felsefesinde Tabîyyûn ekolünün en önemli filozofu ve aynı zamanda ünlü bir hekim olan Ebû Bekir er-Râzî 'dir (Sunar, 1967, s. 35). Râzî tıp, fizik, matematik, mantık ve metafizik gibi alanlarında yaklaşık iki yüz eser ortaya koymuştur. Râzî'nin en önemli eseri *el-Havi* olup bu eser Latince *Liber Continens* adıyla defalarca tercüme edilmiştir. Meşhur araştırmacı Ebu Reyhan el-Bîrûnî'ye göre ise *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, *es-Sîretü'l-Felsefiyye*, *Kitabu'l-İlahi el-Kebir*, *Fi'l-Felsefetü'l-Kadime*, *Meydanu'l-Akl*, *Kitabu'l-Havi* gibi eserlerin yazarıdır (Şahin, 2000, s. 66).

Hilmi Ziya Ülken, Râzî'nin felsefî görüşlerini şöyle anlatır: Râzî'ye göre bütün muhdislerin ilk kaynağı basit bir nurdan ve madde ile mürekkep nefisten oluşur. Her farklı maddenin atomları arasında

^b Revakî; Bir İstilah olarak genelde Stoacılık, özelde 'İslâm Stoacılığı' demektir. İslâm filozoflarından, Stoacıların felsefesini kabul eden ve onların yolundan yürüyenlere de 'Revakiyyun' denir. Bk. (Bayraktar, 2009, s. 103).

farklı boşluklar olup bu farklı boşluklar da farklı elementlerin oluşmasına meydan verir (Ülken, 1967, s. 20). Râzî, Platon'da olduğu Külli Ruh ezeli bir cevher olarak niteler ve Külli Ruh, varlıkları meydana getirmek için maddeyle birleşerek cüz'ileşir. Bundan dolayı cüz'i ruhlar, varlıklar gibi ezeli ve sonsuz bir yapıda değildirler. Râzî, İslam'a inancının ve Aristoteles'in kabul etmediği tenasüh teorisini kabul eder. Bu çerçevede o, canlıların öldürülmesi fikrine karşı çıkar. Bununla birlikte filozof Eflâtuncu ve Pisagorcunun ahlâk anlayışını kabul ederek ruhun ve nefsin her türlü kötülüklerden arındırılmasını ister (Bayraktar, 2009, s. 83).

Ülken'e göre, Râzî tüm inanç ve dinlere karşı büyük bir hoşgörü beslemektedir. Ülken, bunun için onun dinleri birleştirme fikrinde olduğunu belirtir. Yine Ülken, Râzî'nin din ve peygamberlik hakkındaki şu fikirleri savunduğunu belirtir:

- 1- Akıl, iyi ve kötünün ne olduğunu bilmemizi sağlar ve onun için akıl Tanrı'nın koyduğu hükümleri en sarıh şekilde kavramamızı sağlar. Bundan dolayı herhangi bir rehber ihtiyacı bulunmamaktadır.
- 2- Halkın bozulmasını engelleyecek olan ve kötü filleri onlara benimsetecek üstün zekalı kişilere dolayısıyla peygambere gerek yoktur. Çünkü kötü fiiller akılla kavranabilir.
- 3- Peygamberlerin dini hüküm ve uygulamalarında herhangi bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Bundan dolayı peygamberler çelişkili hükümler vermiştir.

Bu görüşlerine rağmen Râzî, İslam dininin akla dayandığını ifade eder ve onun üstünlüğünü vurgular. Râzî'nin din ve peygamberlik görüşlerine Fârâbî, el-Âmirî ve İbnü'l-Heysen gibi filozofların eleştirileri vardır. Râzî'nin İslam dünyasında bir gelenek oluşturmadığını iddia eden Ülken, Râzî'yle ilgili şunları aktarır: "*Felsefede Fârâbî'nin tam karşı kutbunda bulunuyordu. Batı Orta çağında bu yarı büyücü, yarı ilmi empirizm görüşü Guillaume ve Roger Bacon tarafından kabul edilmiştir. El Havi ilim alanında olduğu gibi felsefe alanında şiddetli akisler yapmış, tecrübe bakımından verdiği büyük bilgiye rağmen ilmi görüşte düştüğü çelişmeler İslam âleminde olduğu gibi Batı'da şiddetli tenkitlere uğramasına sebep olmuştur.*" (Ülken, 1967, ss. 21-22). Ülken, Râzî'nin sistemi olan beş ezeli ilkeye de değinir. Ülken bunların; Allah, boşluk (mutlak mekân), süre (mutlak zaman), ruh (Işık) ve madde olduğunu ve Râzî'nin bu görüşleri Harrânîlerden aldığını vurgular (Ülken, 1967, s. 20). Râzî'ye göre beş ilke varlıkta zorunlu olarak vardır. Heyula yani madde var olan varlıkla birleşir. Varlık haline gelen bu madde bir mekânda olmayı gerektirir. Bu yüzden Râzî'ye göre madde de ezeldir, maddenin ezeli olması mekânın da ezeli olmasını zorunlu kılar. O halde mekân mutlakdır (Ülken, 1967, ss. 20-22). Râzî, zamanın da zorunlu olduğunu, bu zamanın günlük hayattaki zaman olmayıp onun ebedi olduğunu da belirtir. Bu edebi zamanın da mutlak bir yaratıcıya ihtiyacı olduğunu vurgular. (Ebû Bekir er-Râzî, ss. 37-47).

Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbu'r-rûhânî* adlı eseri onun felsefesini anlamaya dair önemli ipuçları içermektedir. Eserde, Râzî heva kavramını iki bölüm olarak işler ve hevayı hissi, tabî, maddî ve hayvanî arzular, şehvet, maddi haz, dürtü, içgüdü ve aklı olmayan gibi birden çok anlamlarda kullanır. Ona göre, heva insanı akılsal bağı olmayan işlere götürerek insanı hakikatte ulaşmaktan alıkoyar. Bu sebeple hevayı önceleyen bir insan akıldan uzaklaşarak başarısızlık ve mutsuzluk gibi sonuçlarla karşılaşır. Râzî'ye göre bundan dolayı insanın mutluluğunu sağlayacak temel ilke ve kılavuzu sadece ve sadece akıldır. Ebû

Bekir er-Râzî bununla ilgili şu görüşleri dile getirir: “Dürtü ve içgüdüler (Heva) her zaman teşvik, kışkırtma ve baskıyla bizi takip eder. Sonra gelecek bir zamanda elde edeceğimiz en büyük hazdan insanı alıkoyar, çünkü insandaki bu dürtü ve içgüdü insana hiçbir şey göstermez. Bu sebeple akıllı bir adam dürtü ve içgüdülerini bastırır, engeller. Böylece insan kusursuz olarak sorunu dengede tutar ve kendi kendisini böyle tanımlar, bu durum da insana daha büyük avantaj sağlayacaktır.” (Ebû Bekir er-Râzî, 2016, ss. 89-95).

1.2. Dehrîyyûn

Dehrîlik, *Mutlak Zaman* anlamında kullanılmakta ve İslam düşüncesinde genel olarak ateist ve materyalist düşünce akımlarını temsil eder. Bu ekole aynı zamanda *Dehrîyyûn* adı da verilmiştir (Altuntaş, 1994, s. 107). Ülken, maddeci akımların tabiatçılarda olduğu gibi “Bilginin esası duyulardır ve duyulardan başka bilgi kaynağı olmayınca maddeden başka gerçek de yoktur.” görüşünde olduklarını dile getirir. Dehrîyyûn ekolünün diğer adının *Muattıla* olarak anıldığını kaydeder (Ülken, 1967, s. 22). Ülken’e göre Dehrîlerin fikirlerini açıktan yayamamış ancak onlar Bâtınîlerin arasına karışarak varlık göstermişlerdir. Yine Ülken’e göre Kindî, Fârâbî gibi birçok filozof ve özellikle Eş’ari kelâmcılar bu felsefî ekole çok sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Bundan dolayı Dehrîyyûn’a devlet tarafından sıkı bir takibat uygulanmış ve bundan dolayı felsefeleri yaygınlaşmamıştır^c (Taylan, 2010, s. 141; Ülken, 1967, s. 22).

Ülken, Eş’ariyye’nin devlet nezdinde güçlenmesinin Dehrîleri zor durumda bıraktığını, kitaplarının yakıldığını ve bundan dolayı günümüze herhangi bir eserlerinin intikal etmediğini belirtir. Bununla birlikte Ülken, çoğu düşünürün Dehrîyyûn ile Vücûdiyye (Panteistler) felsefelerinin birbirine karıştırıldığını,^d Vücûdiyye’nin temel görüşleri bilindiğinde bu iki görüşün birbirine karıştırılmayacağını da ifade eder. Ülken’e göre Vücûdiyye şu üç madde de özetlenebilir:

- 1- Her varlık bir anlamda maddîdir, maddeden bağımsız bir ruh düşünülemez.
- 2- Âlem (kâinat) ile Tanrı bir olup aynı şeylerdir.
- 3- İnsanın varlığı küllî bir varlığın fiilinin bir sonucudur (Ülken, 2000, s. 168; 1967, s. 22).

Ülken, Ebu Ali Rica, Talut, Sâlih b. Abdülkuddûs, Ebû İsâ el-Verrâk, Beşşar, Ebü'l-Atâhiye ile eski Hind ve İran ahlâk ve siyaset gibi düşüncelerini İslam âleminde yayan İbnü'l-Mukaffa gibi isimleri maddeci filozof ve düşünürler olarak belirtir. Ayrıca Ülken’e göre yine İbnü'l-Mukaffa etkin bir hümanist olup Dehrîler arasında en tanınmış ve iz bırakan filozof ise İbnü'r-Ravendî'dir (Keklik, 1996, ss. 87-88; Ülken, 1967, s. 22).

Ülken’e göre maddeci filozofların en tanınmış İbnü'r-Ravendî'dir. *Kitâbü Fadîhati'l-Mu'tezile*, *Kitabu't-Tac*, *Kitâbü'l-Basire*, *Farand*, *ez-Zümrüd* gibi eserleri kaleme alan filozof İslam düşünce tarihinde ilhad kavramıyla özdeşleşmiştir (Bayraktar, 2009, s. 78; Ülken, 2000, s. 168). İbnü'r-Ravendî, İslam dünyasında herhangi bir ekol kuramamıştır. Yine ona Kindî ve Fârâbî gibi isimler eleştiriler getirmiştir

^c Genel bir okuma için bk. (Karaman, 2012, ss. 55-74).

^d Dehriler: “Dehrilere göre dünya yaratılmamıştır, sonsuza kadar var olacaktır. Cennet, cehennem ve öldükten sonra dirilme yoktur. Evren yasaları Allah’ın iradesi dışındadır. İnsan için iyi olan şey, insanın işine yarayan, ona haz veren şeydir.” Bk. (Günbulut, 1983, s. 122).

(Bayraktar, 2009, s. 78). Filozofun temel düşüncesinin mihengini akıl oluşturur. Yazdığı eserlerde İslam dinine ve peygamberine sert eleştiriler getiren filozof âlemin yaratılmış olduğunu fikrine şiddetle karşı çıkmıştır (Ülken, 1967, s. 22; Kutluer, 2000, ss. 179-184).

1.3. Bâtınîlik

Ülken'e göre İslam felsefesinin oluşumunda kelimî ve siyasî birtakım tartışmaların da büyük bir etkisi vardır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan siyasî mücadeleler ve dinî tartışmalar İslam dünyasında fikrî ve siyasî bölünmeleri artırmıştır. Bunun en müşahhas örneği İmamet meselesidir. Şîa'nın temel doktrini olan bu mesele İslam dünyasının gündemini işgal etmiştir. Şîa'ya bağlı gruplar bu meseleyi hem siyasal hem de dinî bir öğreti haline getirmiştir. Bu grupların temel iddiası imamet Hz. Ali'ye ve onun soyuna müntesip olan 11 imama dayandırır. Yine imamete layık gördükleri on iki imama mesela ismet gibi olağanüstü sıfatlar da yüklerler. Bununla birlikte Şîa'nın 12. imamının kayıp olduğunu ve onun geri döneceği fikrini de işleyen bu gruplar *Mehdîlik* adını verdikleri din ve siyaset merkezli bir inancı sürekli diri tutmayı başarmışlardır. Onu dini ve siyasal bir sistemin sembolü olarak görürler. Ülken, önemli Şîa gruplarından olan Bâtınîliğin aynı zamanda Ta'limiyye, İsmâiliyye, Hurûfîlik isimleriyle de bilindiğini vurgular (Ülken, 2000, ss. 31-32; Fahri, 1987, ss. 40-42).

Ülken'e göre Bâtınîlik; Şîa mezhebinin fikri, felsefî ve siyasî cephesini oluşturur ve bu yapılanma Ehl-i sünnet karşıtlığıyla kendini belli eder. Bâtınîlik hareketini Yahudilikteki Kabala oluşumuna benzeten Ülken, Bâtınîlerin kutsal kitapta gizli mânalar taşıyan ayetlerin olduğunu ve böylece onların bu ayetlere kendi istedikleri anlamı verebildiklerini savunur. Yine Ülken, bunların te'vile başvurarak ayetlerden farklı anlamlar çıkarttıklarını belirterek İslam âleminde ilk defa Hâkim Tirmizi adındaki sûfînin adını zikreder. Ülken, Hâkim Tirmizi gibi Hallâc-ı Mansûr'u kaydeder ve onun *Kitabu't-Tavasîn* adlı eseri yazdığını belirtir. Yine İbnü'l-Arabî'de de Bâtınî eğilimlerin olduğunu savunan Ülken, Bâtınîlerin Anadolu'daki etkisini Fazlullâh Esterâbâdî'nin düşüncelerini savunan Hurûfîlik yoluyla olduğunu ve bu fikrî akımın Anadolu'da etkisini göstererek Bektaşîliğe etki ettiğini belirtir (Sunar, 1967, ss. 39-40; Ülken, 2000, s. 169).

Ülken, Bâtınîlik ekolünün Hasan Sabbâh tarafından fazlaca siyasallaştırıldığını belirterek Hasan Sabbâh ve onun taraftarlarınınca Ehl-i sünnet mezhebini savunan devletleri ele geçirmek, bu devletlerin yöneticilerine suikastlar düzenlemek gibi birtakım işlere giriştiklerini değerlendirir. Yine Ülken, Bâtınîlik düşüncesini Hıristiyanlığın Katolik mezhebiyle aynı görür ve onların bir İslam Papalığı kurmak istediklerini de vurgular. Ülken'e göre Bâtınîliğin temelini İsmet, Mehdî, Rec'at ve Takıyye oluşturur. Mehdî, din ve siyaset gibi konularda derin bilgilere vakıftır. Bâtınîliğin propaganda işlerini yürüten dâiler ideolojilerini anlatmak için takıyye yaparlar. Bâtınîlik düşüncesinin esasını aslında Rec'at oluşturur. Ülken'e göre Rec'at; Mehdî'den sonra tüm imamların tekrar dünyaya dönüş fikridir (Ülken, 1957, ss. 60-62; Ülken, 2000, s. 169).

Bâtınî ekolünü beş madde altında toplayan Ülken'in tespitleri şu şekilde verilebilir:

1- Âlemin bir başlangıcından söz edilemez, çünkü o kadimdir.

- 2- Bâtınilere göre peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin bir kısmı doğrudur. Kur'an Kerim ise Allah kelamıdır.
- 3- İnsanların doğru yolu bulması için peygamberden sonra gelmiş ve gelecek olan imamlara uymaları gerekmektedir. Bâtınilere göre İmamlar masumdur ve ismet sıfatına sahiptir. Bâtınilerin bu görüşleri Hıristiyanlıktaki Papalık anlayışını anımsatır.
- 4- Bâtınîlerin ahiret düşüncesi Brahmanizm ve Maniheizm'e yakındır.
- 5- Bâtınîlere göre ayetlerde gizli anlamlar vardır. Onlar te'vil edilmelidir (Ülken, 1967, ss. 26-27).

Ülken, Bâtınîlerin *el-Bellâgu'l-ekber* ve *Te'vilü's-şerî'a* gibi önemli eserlerinin olduğunu, Ömer Hayyâm, Fazlullâh Esterâbâdî gibi büyük filozof ve mütefekkirlerin de bu ekole mensup olduklarını dile getirir (Ülken, 1967, s. 26).

1.4. İhvân-ı Safâ

İhvân-ı Safâ; 10. yüzyılda ortaya çıkmış önemli bir felsefi harekettir. İhvân-ı Safâ'ya İslam ansiklopedicileri adı verilmektedir. Bu hareketin üyelerinin isimleri gizli tutulmuş ancak Ebu Hayyân şu beş kişinin ismini vermiştir: Ebu Süleyman Muhammed b. Ma'ser el-Bustî el-Makdisî (el-Mukaddesî), Ebu'l-Hasen Ali b. Hârûn ez-Zencânî, Ebu Ahmed Muhammed el-Mihrecânî (Nehrcûrî), el-Avlî (Avfî) ve Zeyd b. Rufâ'a (Çubukçu, 1983, s. 141). Bu hareketin öncelikleri olarak Müslümanları taassuptan kurtararak onları ilim ve felsefe yoluyla en yetkin hale getirmektir. Yine bu ekol öncelikle Müslümanlara hikmet bilgisini vererek onların ahlâklı ve erdemli olmalarını amaçlamıştır. İhvân-ı Safâ'ya göre bütün ilimlerin en yüksek amacı insan davranışlarını düzeltmektir. İslam hükümlerinin ve ortaya koyduğu inançlarının birtakım hurafelere maruz kalarak bozulduğunu savunan ekol bu olumsuzluğun ancak felsefe ve ilimle aşılabileceğini savunmuşlardır (Corbin, 2001, s. 249).

Ülken'e göre İhvân-ı Safâ, aynı Auguste Comte gibi ilimleri basitten karmaşığa doğru beş kısma ayırmış ve bu beş kısmı da Matematik ve mantık, zihin, tevhid ve kelâm, ahlâk, tabiat ilimleri olarak sınıflamışlardır (Ülken, 1967, s. 29). Bununla birlikte İhvân-ı Safâ'nın bilgi kuramları karmaşık bir haldedir. Bundan dolayı İhvân-ı Safâ için; "*Hind, Yunan ilmini ve felsefesini de elden bırakmadılar. Matematikte Pisagor'a, mantıkta Aristo'ya, metafizikte Yeni-Eflâtunculara, ahlâkta Sokrat'a, din felsefesinde de Fârâbî'ye bağlandılar.*" (Sunar, 1980, s. 12) değerlendirmesi yapılmıştır.

Ülken'e göre İhvân-ı Safâ, Bâtınîlik ve Mu'tezile gibi oluşumlarla büyük benzerlik taşır. İhvân-ı Safâ canlılardaki değişim ve evrimleşme gibi meselelere ilk kez temas eder ve bu konulara eserlerinde değinir. Fakat bu değişim ve gelişmenin günümüzde ortaya koyulan evrimci teorilerle bir benzerliği yoktur (Ülken, 1967, s. 28). Ülken, İhvân-ı Safâ ekolünün felsefi toplantı ve ilim meclislerine büyük önem verdiklerini belirterek bu toplantı ve ilim meclislerini dört grup olarak gerçekleştirdiklerini aktarır. Bunların ilki 15 yaşındaki gençlere yönelik olup gençlerin kalplerine dokunan bilgileri verme ve onları bir sanata yönlendirme şeklindedir. İkincisi 30 yaş üstü kişileri daha çok siyaseten geliştirme ve onları hikmet ve felsefede derinleştirme üzerinedir. Üçüncüsü 40 yaşından büyüklerin katıldığı takva ve dini

bilgide üstün, ahlâk ve faziletleriyle öne çıkmış *el-Fudala el-Kiram* da denilen kişilerin toplantıdır. Beşinci ise ilim, ahlâk, fazilet ve hikmette ilerlemiş olup adeta meleklerin bilgisiyle donanmış en üst kişilerin oluşturduğu ilim meclisleridir (Çubukçu, 1964, s. 52; Ülken, 1967, ss. 26-30).

2. Meşşâîlik

Yunan felsefesinde *Peripatoscular* olarak ün salmış olup Türkçe anlamı “yürüyenler”, Arapça anlamı ise Meşşâîlik'tir. İslam felsefesinde Aristoteles ve öğrencilerine nispet edilerek bir anlamda akılcılığı savunan ve *Meşşâîlik* olarak adlandırılan ekoldür. Ülken, ekolün akılcı tutumunun İslam kelamı ve felsefesi üzerinde çok önemli etkiler bıraktığını belirterek özellikle bu ekolün Ehl-i sünnet doktrinine can suyu olduğunu vurgular. Yine bu ekolün, kelimcilerin şüpheli ve doğacı düşünürlerin öne sürdükleri teorilerine karşı zorlandıklarını aktaran Ülken akılcı filozofların Aristoteles ve Platon'un felsefelerinde yer bulan ontolojik ve kozmolojik düşünceleri İslam diniyle paralel hale getirmeleri sonucunda kelimcileri felsefî bilgileri kullanarak rahatladıklarını bildirir. Ülken'e göre bu felsefî ekolün ana kaynakları sadece Grek felsefesi olmamış bölgedeki kadim felsefe ve kültür birikimleri olan Bâbil, Hıristiyan ve Maniheizm tesirlerini birleştiren Hermes kültürleridir (Kaya, 2004, ss. 393-396; Ülken, 2000, s. 171).

Ülken'in Meşşâî ekolüne yönelik düşüncelerinde tam bir uyum aramak mümkün görünmemektedir. Bir yandan o bu ekolün ortaya koydukları ürünlerle kelimcilerin rahatladığını ve ekolün akılcı din felsefesinin İslam düşüncesinde yerleşmesine katkı sunduğunu savunurken diğer taraftan Ülken, Yunan felsefesi ve Hermes geleneğinin İslam dininin temayülleriyle yorumlamaya giden Meşşâî ekolünün İslam felsefî sistemine zarar verdiğini belirtir. Ülken bu zararı üç madde de toplar ve şöyle özetler:

- 1- Meşşâî ve diğer filozoflar şerh aşamasına geçtikten sonra Aristoteles'i Platon'la tamamlamışlar ve bu iki filozofu uzlaştırmışlardır. Dolayısıyla bu uzlaştırma sonraki yüzyıllarda İslam felsefî düşüncesine zarar vermiştir.
- 2- İslam felsefesi ilk başlarda Grek felsefesinde Sokrat öncesi birikimden yararlanmıştı. Tabiat felsefesi, İslam ve ilahî dinler yaratılış inancı kabul etmeyerek âlemin bir başlangıcı olmadığı fikrini kabul eder. İslam filozofları tabiat felsefesinin bu savını bir şekilde İslam inancıyla uzlaştırmaya yöneldiler. Fakat bu uzlaştırma Müslüman filozoflar için kolay olmamış ve kelimcilerin filozoflara saldırısını kolaylaştırmıştır.
- 3- Müslüman ve Arap filozoflara özellikle Plotin'e atfedilen *Teoloji* ve bazı risale tarzı eserleri büyük tesir bırakmıştır. Plotin ve Aristoteles'in fikirleri İslam inancıyla uzlaştırılarak *Sudur* teorisi Müslüman filozoflarca ortaya koyulmuş fakat bu Plotin'e ait olduğu iddia edilen eserlerin apokrif olduğu düşüncesi yaygınlaştıkça farklı kesimlerin saldırısı çoğalmıştır (Ülken, 1967, ss. 41-42).

Ülken'in İslam felsefesindeki ekollere konu ettiği ve özellikle Meşşâî filozoflara yönelik eleştiri ve övgülerinin değişkenlik göstermesinin nedeni onun felsefe ve İslam felsefesi üzerine yaptığı çalışmalar da kaynaklarının oryantalist düşünürler olmasıdır. Ülken'in yararlandığı isimler arasında Ernest Renan,

Gauthier ve De Boer gibi araştırmacılar bulunmaktadır. Bunların genel de ortak özelliği İslam felsefesini Grek felsefesinin bir kopyası ya da devamı olarak kabul etmeleridir (Alper, 2006, ss. 134-135; Bayraktar, 2013, ss. 17-24; Bulut, 2008, s. 499; Kaya, 2019, s. 81). Buna rağmen Ülken, İslam felsefesini genel olarak Grek felsefesinin basit bir devamı olarak görmemektedir. Yine Ülken bilhassa Meşşâî filozoflarına çok büyük bir önem atfetmiş olup onların birçoğunu Türk olarak düşünmüştür. İslam felsefesi için Arap veya Fars felsefesi söylemine karşı çıkan Ülken bu düşüncesini sürdürememiş kendisi de milliyetçi bir duruşa kaymıştır (Ülken, 1998, ss. 101-102; Vural, 2011, ss. 521-538).

Meşşâî felsefenin ve Türk skolastik düşüncesinin en büyük iki filozofu olarak gördüğü Fârâbî ve İbn Sînâ'yı Ülken, tasavvufî-irfanî felsefenin tam ortasına koyar (Alper, 2014, ss. 821-823). Ülken'e göre Fârâbî'nin *Fusûsü'l-hikem*'i rasyonalizmle mistisizmi birleştirdiği bir eserdir. Yine ona göre İbn Sînâ'nın *Makâmâtü'l-ârifin*, *Kitâbü't-Tayr* ve *Hayy bin Yakzân* gibi eserleriyle son eserleri İşrâkî eğilim taşımaktadır (Ülken, 2000, ss. 186-192).

Meşşâî ekol içerisinde görülen, Fârâbî ile İbn Sînâ arasında geçiş filozofu sayılan, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozofların aksine meşhur üç tehafüt konusunda İslam akaidinden yana tavır koyan (Kaya, 1991, ss. 68-72), er-Râzî'ye düşüncelerinden dolayı sert eleştirilerde bulunan (Âmirî, 2013, s. 40-42) ve belirgin bir Fârâbî takipçisi ve yorumcusu olan (Kutluer, 1989, ss. 70-71) Ebü'l Hasan el-Âmirî hakkında Ülken'in eserlerinde tek bir satırın geçmemesi düşündürücüdür. Ülken'in İslam felsefesi tarih yazıcılığına girdiği dönemlerde kendisiyle aynı dönemlerde yaşamış ve İslam felsefesi tarih yazıcılığının bir diğer önemli ismi İsmail Hakkı İzmirli çalışmalarında Âmirî'ye değinmiştir (İzmirli, 1030, s. 37). Buradan hareketle Ülken'in Âmirî'den haberinin olmaması düşünülemez. Ülken'in Âmirî'ye değinmemesinin gerekçesi Âmirî'nin Arap milliyetçiliğini eserlerinde ön plana çıkarması olduğu söylenebilir (Akınar & Cihan, 2022, ss. 601-626; Rosenthal, 1995, ss. 171-172).

Ülken'e göre Meşşâî gelenek birçok filozofun yetişmesine vesile olmuştur. Ülken, Meşşâî ekol içinde Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Bâcce, İbn Rüşd gibi büyük filozofların yanında bu ekolün tesir ettiği veya tesir ettiğini düşündüğü bazı isimleri de Meşşâî felsefe içinde görmüş ve bundan dolayı bir dizi karışıklığa da sebep olmuştur. Bu filozoflar arasında Nasîrüddin Tûsî, Seyid Şerif Cürçânî gibi isimler bulunmaktadır. Yine Ülken, Yahudi filozoflarından olan ve Meşşâî felsefenin tesiri altında bulunan İbn Meymûn'u da bu ekol içinde vermiştir. Bu filozofların hepsini vermek bu makalenin hacmini ve amacını aşacağından sadece bu ekolle özdeşleşmiş Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'e dair çok kısa olarak Hilmi Ziya Ülken'in değerlendirmelerini vereceğiz. Çünkü bu üç önemli isim Meşşâîliği İslam dünyasında kökleştirmekle kalmamış, dinî ilimlere hem sundukları yöntem açısından hem de getirdikleri terminolojik ve epistemolojik yapıyla yeni bir soluk getirmişlerdir. Yine bu isimler Latin dünyasında da büyük etki bırakarak bir anlamda dahil oldukları ekolle Batının Skolastik duruşunu bozmada rol oynamışlardır.

Ülken, Fârâbî'nin felsefesi hakkında eserlerinde geniş bilgiler verir. Ülken'in filozoflar arasında Fârâbî'nin felsefesine yönelik beğenileri yanında gerçeği de yansıtmayan birtakım eleştirilerinin olduğu göze çarpmaktadır. Fârâbî hakkında onun felsefesinin Aristoteles mantığı ve felsefesi üzerinden gidilerek yapılmış bir intihal olduğunu iddia eden Ülken, Fârâbî'yi oryantalist bir eda ile kopyacı olarak niteler (Ülken & Burslav, 1940, ss. 16-17). Bununla birlikte aynı Ülken Türk-İslam felsefesi içinde ele aldığı

Fârâbî'yi büyük bir filozof ve rasyonalist olarak değerlendirmiştir (Ülken & Burslav, 1940, s. 18, 24; Ülken, 2007, s. 109, 112).

Ülken'e göre Fârâbî'nin Aristoteles ve Platon'u uzlaştırmayı başaramadığı, yine Fârâbî'nin rasyonalizmi ile mistisizmi birleştirirken çelişkiye düştüğü Ülken tarafından iddia edilse de (Ülken, 2007, ss. 115-116) Ülken'in bu yargılarının aksine kimi düşünürlere göre Fârâbî'nin iki filozofu uzlaştırması başarılı olmuştur. Bu şekilde düşünürlerin görüşleri şöyle verilebilir: Fârâbî'nin sisteminde felsefî bilgi ile hakîkî dinî bilgi hiçbir zaman birbirine ters düşmez ve ikisi arasında büyük bir uyum vardır. Bu yüzden Fârâbî'ye göre Aristoteles ile Platon'un aslında farklı yollardan giden fakat aynı yere varan bir yol izlemişlerdir. Platon'un felsefesinde metafiziksel öğeler hakim olup bu öğeler aslında dinî bir felsefenin de başlangıç noktasıyken Aristoteles felsefesinde ise rasyonalizm hakim olup yönünü fizik âlemine çeviren sistemli bir bilim felsefesinin başlangıcıdır. O halde biri dinî bilgi, diğeri ise felsefî/bilimsel bilginin savunucuları olan bu iki filozofun felsefeleri görünürde birbirine zıt gibi anlaşılrsa da hakikatte aynı yola çıkmaktadır (Karuç, 2017, ss. 362-365; Kaya, 1995, ss. 152-154).

Ülken, Fârâbî'nin siyaset felsefesini değerlendirirken de birbiriyle çelişkili görüşler ortaya koyar. O, Fârâbî'nin Hobbes'a, Rousseau'ya ve Darwinizm'e etki ettiğine yönelik; "*Fârâbî, Hobbes'in öncüsü olarak görülüyor.*" veya "*Fârâbî bir nevi Darwinizmin öncüsü gibi görünüyor.*" (Ülken, 2000, s. 187) ifadelerini kullanırken; aynı zamanda bunun tam aksini belirten: "*Fârâbî'yi Hobbes'in, Rousseau'nun veyahut Darwinizm'in fikirlerini çok önceden bildiren bir feylesof telakki etmemize imkân yoktur.*" (Ülken, 1957, s. 173) ifadelerine de yer vermiştir.

Ülken'e göre Fârâbî, birçok filozof, düşünür ve ekole etki etmiştir. Fârâbî felsefesi özellikle Bağdat ve Harran'da Fârâbî okulu (Aydınlı, 2013, ss. 145-182) canlılığını korumuş; Bağdat'ta Yahya b. Adî, Harran'da ise İbrahim b. Adî gibi filozofların öncülüğünde Fârâbî Okulundan birçok talebe yetişmiştir. Ebu Süleyman Siczî, Ebû Hayyân et-Tevhîdî, İbn Miskeveyh gibi filozoflar Fârâbî ekolüne sahip olup özellikle İbn Miskeveyh *Tehzîbü'l-ahlâk* eseriyle meşhur olmuştur (Ülken, 2000, s. 188). Bununla birlikte Fârâbî kendisinden sonra sadece felsefî ekol ya da filozoflara değil kelâmî ekollere ve kalamcılara da büyük bir etki bırakmıştır. İbn Sînâ, Ebû Bekir er-Râzî gibi büyük isimler Fârâbî felsefesinden ilham almışlardır. Yine Fârâbî, İbn Bâcce, Nasîrüddin Tûsî, İbn Tufeyl, Celâleddin Devvânî, İbnü'l-Heyssem, Kınalızâde Ali gibi birçok filozof ve düşünürü ilham kaynağı olmuştur^e (Ülken, 1957, ss. 173-174).

İbn Sînâ'ya gelince Ülken, onun ahlâk, metafizik, nefis, bilgi, nübüvvet ve din felsefesi gibi konulara yönelik geniş açıklama ve değerlendirmeler de bulunur. Bunların hepsi makalenin sınırlarını aşacağından Ülken'in İbn Sînâ'ya bakışına da Fârâbî'de olduğu gibi kısaca değineceğiz. Ülken, onun sisteminin Orta çağ felsefesinin genel karakteristiğini taşıdığını ve onda deneycilik ve rasyonalizmin ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu belirtir. Yine Ülken, Batı felsefesinde Saint Thomas neyse Doğu felsefesinde de İbn Sînâ'nın aynı olup her ikisi de skolastik felsefenin en büyük savunucuları konumunda olduklarını iddia eder. İbn Sînâ için akıl ve deneyden uzak olduğundan bu ikisini kullanmıyor eleştirilerini reddeden Ülken, İbn Sînâ'nın bu eleştirilerin aksine onda tecrübe ile akli ayrılmaz bir birlik oluşturduğunu savunur. Ülken'e göre skolastik düşüncenin oluşmasında İbn Sînâ değil Gazzâlî ve

^e Bu konuyla alakalı geniş değerlendirme için bk. (Korkut, 2012, s. 123-175).

Guillaume d'Ockham gibi düşünürlerin etkili olduğunu da aktarır. Yine Ülken'e göre İbn Sînâ'daki akıl ile tecrübe ayrılmaz birliğin oluşmasına Zekeriyâ er-Râzî ve Fârâbî gibi filozoflar etkilidir (Ülken, 1967, s. 89). Ülken, Fârâbî'nin Aristoteles, Platon gibi Yunan filozoflarından intihal yaptığını, İbn Sînâ'nın ise intihal yapmadığını, bazı yerlerde terkip yaptığını aktarır (Ülken, 2007, ss. 126-127).

Ülken'e göre İbn Sînâ, Fârâbî'den daha orijinal ve daha mükemmeldir. Yine Ülken; *"Gazzâlî üzerinde tesiri büyüktür. Gazzâlî, İbn Sînâ'nın ruhiyatını aynen taklit etmişti. Metafizikte ona hayli hücum etti ise de bütün meseleleri ondan almıştır. Hatta bundan dolayı, 'Kitâbü's-Şifâ, Gazzâlî'yi hasta etti.' derler. Çünkü Gazzâlî'nin şüphesizini doğuran Kitâbü's-Şifâ'dır."* (Ülken, 2000, s. 2015) diyerek İbn Sînâ'nın Gazzâlî üzerindeki etkisini dile getirir. Ancak Ülken, bu düşüncelerinde sabit kalmayarak; *"Gazzâlî evvela İbn Sînâ felsefesine tamamıyla bağlı olduğu halde sonradan onun aleyhtarı olmuştur. Fakat onu reddedilmek için işe felsefesini hülasa ile başlamış ve ne gariptir ki tenkitler İbn Sînâ'yı büsbütün kuvvetlendirmeye yaramıştır."* (Ülken, 2007, s. 151) görüşünü dile getirerek çelişkiye de düşer.

Ülken'e göre tıpkı Fârâbî gibi İbn Sînâ da kendinden sonra birçok ilim adamına ve ekole etki etmiştir. Bununla birlikte İbn Sînâ'nın etkisi hem doğrudan hem de dolaylı olmuştur. İbn Sînâ Okulunu (Alper, 2013, s. 251-288) en bariz etki olarak gören Ülken, bu okulda İbn Sînâ'nın felsefesi öğrenilmiş olup onun eserleri üzerine takipçilerince çeşitli şerhler kaleme alındığını dile getirir. Ülken, İbn Sînâ'nın doğrudan ve dolaylı öğrencileri; Ebu Abdullah Ma'sumi, Meymûn b. Necîb el-Vâsîfî, Ebü'l-Meâlî, Ebü'l-Abbas el-Lükerî, Abdu'r Razzak et-Türkî, Ebu Nasır Nesevi olarak verir. Ayrıca Ülken, İbn Sînâ felsefesinin felsefi kelâma yön veren Fahreddin Râzî, Nasîrüddin Tûsî ve Seyid Şerif Cürçânî'yi etkilediğini aktarır (Ülken, 1967, s. 111, 114).

İbn Rüşd, Meşşâî ekolun Endülüs'deki en büyük filozofu olup onun eser ve görüşleri özellikle Latin dünyasını etkilemiştir. Onun felsefesinin öne çıkan önemli özellikleri yaşadığı dönemde Gazzâlî'nin görüşleri üzerine yazdığı eserle (Tehâfütü't-tehâfüt) Meşşâîliği müdafaa etmesi, Aristotelesçi yapısı ve günümüzde de etkisi görülen din-felsefe veya vahiy-akıl uzlaşmasını ortaya koyan görüşleridir. İbn Rüşd'e ve Meşşâî filozofların çoğunluğuna göre felsefe/hikmet ve din aynı amaca hizmet eder. Felsefede akıl, dinde ise vahiy esas olup İbn Rüşd, felsefenin amacının Allah'ın varlığını incelemek ve O'nun hikmetini akîl metotlarla yorumlamak olduğunu ifade eder. İbn Rüşd hem felsefenin hem de dinin konu ve amaç birliği bakımından ortak olduğunu, yine din ve felsefenin izledikleri yöntem bakımından farklılaştığını belirtir. Dinin hedef kitlesi burhan ehlinde avama kadar tüm kesimlerdir ve onun üslubu herkesin anlayabileceği türdendir. Felsefe/hikmet ise, terminolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak dinden farklılaşır ve onu tüm kesim anlayamaz, bundan dolayı felsefeyi ancak burhan/havas zümresi anlayabilir. Yine İbn Rüşd'e göre din, felsefeden konu olarak daha genel olup çünkü din, felsefenin ulaşmakta zorlandığı bazı metafizik, psikolojik, ahlâkî, eskatolojik konulara cevap verir (İbn Rüşd, 2004, ss. 85-88).

Ülken'e göre İbn Rüşd, Fârâbî ve İbn Sînâ'yı özellikle sudur teorisine yaklaşımlarından dolayı eleştirmiştir. İbn Rüşd'e göre bu iki filozof Aristoteles'i yanlış yorumlamışlar ve bundan dolayı o Aristoteles'i kendince te'vil etmişlerdir (Ülken, 1951, s. 20). Ülken'e göre Fârâbî ve İbn Sînâ, Eflâtun'la Aristoteles'i veya Aristoculukla yeni Eflâtunculuğu uzlaştırmaya çalışmışlardır. İbn Rüşd ise Aristoteles'in eserlerine şerhler yazmıştır ve o gerçek bir Peripatoscu'dur. Ayrıca Ülken, İbn Tufeyl ile

iki iyi dost olsalar da onların fikrî yönlerinin farklı olduğunu değerlendirir. Yine Ülken'e göre İbn Rüşd'ün siyaset felsefesinde rasyonalizm hakim konumda olup İmam Mâverdî gibi devletin esaslarını dine dayandırmamıştır (Ülken, 1967, s. 167; 2015, s. 2).

İbn Rüşd'ün felsefesine Müslümanlar düşünürler gibi farklı dinlere sahip düşünürlerden de itiraz gelmiştir. İbn Rüşd'ün savunduğu felsefe ve dinin çatışmadığı, her ikisinin de aynı memeden süt emen çocuk gibi olduğu savı bu eleştirilerin merkezini teşkil eder (Sarioğlu, 2020, ss. 366-378). İbn Rüşd'ün; "Âlemin kıdemi ve ezeli oluşu, âlemin inkârı, insan akıllarının birliği, ferdi aklın ve nefsin fani ve bedenle yok olduğu, insan fiilinin ilahî inayetin dışında kalması, insanın ebedi kılınmasına ilahi inayetin kâfi olmayışı" gibi fikirlerinden dolayı sert eleştirilere maruz kalarak Avrupa'da eserleri yasaklanmış ve yakılmıştır. Tüm bunlara rağmen Avrupa özgür düşünceyi, akıl ile vahiy uyumunu ve tıp ilmine dair birçok malumatı İbn Rüşd ve eserlerinden öğrenmiştir. Yine Roger Bocan, Albertus Magnus ve Saint Thomas gibi ünlü isimler İbn Rüşd'ü eleştirmelerine rağmen onun tesiri altında kalmaktan kurtulamamışlardır (Ülken, 1967, ss. 168-169).

Ülken, Nasîrüddin Tûsî ve Seyid Şerif Cürcânî gibi Meşşâî tesirin etkisinde kalan, Aristocu-Meşşâî ekolün Endülüs ayağını temsil eden İbn Bâcce ve İbn Rüşd'ün felsefelerine, eserlerine, hayat hikayelerine ve yine Meşşâî ekole bağlı olan Yahudi filozoflara da değinerek İşrâkî ekole giriş yapar.

3. İşrâkîlik

İşrâk,^f kelime olarak 'ışığın açılması' ve 'güneşin doğması' anlamlarında kullanırken İslam Felsefesinde ise hakikatin ortaya çıkması, karanlığın aydınlığa dönüşmesi, zulmetin nura tahvil edilmesi gibi anlamlarda kullanılır. Bu kelime felsefe ve diğer ilimlerde sıklıkla kullanılır. İslam felsefesinde Sühreverdî tarafından sistemli hale getirilen kelime filozof tarafından nisbet eki eklenerek *İşrâkiyyun* (Sühreverdî, 1993, s. 403) olarak kullanılmış ve zamanla Sühreverdî'nin takipçilerince İslam felsefesi ekollerinden biri haline getirilmiştir. *İşrâkiyyun* felsefesinde keşf, ilham, sezîş veya mûkaşefe gibi metodları kullanır (eş- Şehrezûrî, 2015, s. 864). Bu ekol İslam felsefesinin akılcı ekolü olarak bilinen Meşşâîlik ile tasavvufî felsefeyi kendine has yorumlamak suretiyle farklı bir özgünlüğü sahiptir. Bununla birlikte İşrâkî felsefede İslam, Mazdaizm, Yeni Eflâtunculuk gibi öğeler de etkilidir. Bu ekolün kurucu filozofu Şehabeddin Sühreverdî'dir. İşrâkiyye ekolü, din alimlerinin ve devlet erkanının aşırı hücumları ve baskılamaları neticesinde etki sahası bulamamıştır. Bununla birlikte İşrâkîlik, bazılarının göre Meşşâî ekolden daha özgün bulunmuştur.^g (Cihan, 1998, s. 137; Ülken, 1967, s. 188; Ülken, 2000, s. 233; Yalın, 2017, s. 264).

Ülken: "İbn Sînâ'nın son eserleriyle başlamış ve sonradan başlı başına bir felsefe mektebi haline gelmiştir." (Ülken, 2000, s. 233) diyerek İşrâkîliği İbn Sînâ ile başlatır. Ne var ki yine Ülken; "İşrâkîlik, daha kurucusu olan Şehabeddin zamanında" demek suretiyle de İşrâkîliğin kurucusunu Şehabeddin Sühreverdî olarak belirtir (Ülken, 1967, s. 188). Ülken'in bu iki farklı görüşünü yine kendisinin ifadeleriyle günümüz değerlendirmelerine yakın bir görüşü de savunur. "Daha ziyade Sühreverdî ile başlatılan İşrâkîlik, kimilerine

^f "Şark" kökünden türetilen "işrâk", sözlükte "güneşin doğuşu sırasındaki ışıma, aydınlanma, parlama, tan ağarışı" gibi anlamlara gelir. Bk. (Râgıp el-İsfehânî, trsz, s. 258).

^g Ayrıca Sühreverdî'nin eserleri için bk. (Cihan, 2001, ss. 211-220).

göre İbn Sînâ tarafından tohumları atılan bir düşüncedir. Bunlara göre İbn Sînâ, *el-İşarat-ve't-Tenbihat, el-Hikmetü'l-Meşrikiyye* adlı eserinde bu düşüncenin tohumlarını atmış ve Sühreverdî bu düşünceyi olgunlaştırmıştır. Bu iddia henüz tam olarak ispat edilmemekle birlikte Sühreverdî'de İbn Sînâ'nın etkisi rastlanan bir durumdur." (Şahin, 2000, s. 115). Macit Fahri de Ülken'in son değerlendirmesi paralelinde; "İslam Meşşâîliğine karşı gösterilen reaksiyon, sadece, İbn Sînâ'nın tasarladığı fakat tam olarak ortaya çıkaramadığı tasavvufi felsefe için temel vazifesi gördü." (Fahri, 1987, s. 239) demiş ve ekolün kurucusu olmasa bile İbn Sînâ'nın etkisini dile getirmiştir. Zaten Ülken de İbn Sînâ'yı anlatırken ondaki İşrâki eğilimlere dikkate çekmiştir (Bircan, 2013, s. 263, 267; Cihan, 2001, ss. 2-3).

Celeddin Devvânî, Şehrezûrî ve Kutbeddin Şîrâzî gibi filozoflarca Sühreverdî'nin eserleri şerh edilmiştir. Yine Kutbeddin Şîrâzî, İşrâki ekolün yayılmasında büyük bir pay sahibidir (Kutluer, 2010, ss. 38-40; Ülken, 1967, s. 190). Ülken'e göre Endülüs'te İşrâkîlik ekolü İbn Tufeyl tarafından temsil edilmiş ve yayılmıştır (Ülken, 1967, s. 190). Ancak Ülken'in bu iddiası ilim çevrelerince kabul görmemiştir. Bu konuya ilişkin Bayraktar şunları dile getirir: "İbn Tufeyl'in İşrâkîliği ile Sühreverdî'nin İşrâkîliğini aynı saymaları ve ayrıca İbn Tufeyl'in Sühreverdî'den etkilendiğini iddia etmeleri yanlıştır. Çünkü her şeyden önce İbn Tufeyl, (1106-1185) Sühreverdî (1153-1191)'den önce yaşamıştır, olsa olsa Sühreverdî İbn Tufeyl'den etkilenmiştir, denilebilir. Fakat bunda fazla ısrar edilemez; zira Sühreverdî ile İbn Tufeyl arasında çok kısa bir zaman vardır, diğer yandan çok uzun mekân mesafesi vardır ve o kısa zamanda İbn Tufeyl'in fikirleri ve eserinin İslam dünyasında bilindiği konusunda şimdilik bir bilgimiz yoktur." (Bayraktar, 2009, s. 99) değerlendirmesinde bulunur.

Ülken, İşrâkîliğin; Eflâtunculuk, Zerdüştlük ve İslam gibi öğelerin birleşmesiyle oluşmuş eklektik bir ekol durumunda olduğunu belirtir. Yine Ülken, İşrâkîliğin tasavvufi Meşşâîliğin tam ortasında kalan bir ekol olduğunu, tasavvufa eleştiride bulunacakları zaman Aristoteles ve Meşşâîliğe, Meşşâîliğe eleştirilerde bulunacakları zaman da tasavvufa sarıldıklarını aktarır. Bununla birlikte İşrâkîlerin düşüncesinde felsefenin yöntemi sezgidir. Yani insan mükâşefe ile zulmetten nura çıkabilir. Çünkü insan, saf akıl yürütme ve mantık yoluyla hakikate varamaz. Mükâşefeye dayanan insanın, yüksek âlemlerden akan nurla şuuru yetkinleşir, kalbi huzurla dolar (Sühreverdî, 1993, s. 81; Ülken, 1967, s. 191). Bu durumu Ülken şöyle açıklar: "Karanlığın ışığa sevgisi vardır ve karanlık ışığa doğru yükseldikçe kendi kesifliğinden kurtulur." (Ülken, 1967, s. 192).

Ülken, İşrâkîlerin Meşşâîlerin kullandığı bahsi/nazarı değil de mükâşafeyi/sezgiyi öncelediklerini belirterek: "Nazar ehlinin zıddı olmak üzere kendisini zevk ehli sayarlar; bununla beraber mutasavvıfların cezbe, istiğrak gibi teessüri taşkınlık hallerini kabul etmezler. Onu yalnız zihni bir hads olarak görür. Eflâtun'u üstat olarak tanıdığı halde Eflâtun'un ve onu takip eden filozofların 'akli hads' usulleri Sühreverdî'nin mükâşafesinden çok başka şeydir." (Ülken, 2000, s. 234) ifadelerini kullanır. Buradan hareketle Ülken, İşrâkîliğin Eflâtun'u ve Yeni Eflâtuncu öğeleri kullansa da farklıları olduğunu düşünmektedir. Ülken, İşrâkîliğin eklektizme dayanan bir ekol olduğunu savunur ve onun Yunanî kaynaklarla birlikte Hint veya yerel felsefî kaynakları kullandığını belirtir. Yine Ülken, Sühreverdî'nin bu sisteminin özgün bir Teozofi^h olup onu

^h Teozofi: Doğasını, özünü tam ve eksiksizce açıklamaya çalıştığı Tanrıyı tanımayı, insanın evrendeki yerini belirlemeyi, yaşam ve ölüm bilmecelerini çözmeyi ve ruhun Tarut ile birleşinceye dek yükselmesini sağlamayı amaçlayan, bu amaç çerçevesi içinde, çok büyük ölçüde sezgisel bir bilgiye dayanan ve kendisini Tanrı tarafından ilham edilmiş bir öğretiyi

sistem din-felsefeden mürekkep olduğunu, peygamberlere has olan ilham, vahiy, rüya gibi durumların Sühreverdî’de de oluştuğunu da belirtir (Ülken, 2000, s. 234). Sühreverdî’ye göre bilgi edinmede iki farklı yöntem bulunur ve bu iki yöntemi de bahsî, husûlî/istidlâlî ve zevkî/huzûrî/keşfi olarak isimlendirir (Sühreverdî, 1993, s. 489). Ve bu iki yöntemin de metodolojisi ve kaynağı farklıdır. Ülken, yukardaki açıklamalarından anlaşılacağı üzere Sühreverdî’yi bu noktada doğru yorumlamıştır.

Ülken’e göre İshrâkîlik ekolünün İslam dünyasında yayılmama nedenleri medreseler ve Sünnî İslam’ın ekol üzerindeki baskısıdır. Buna rağmen Ülken’e göre Sühreverdî’nin fikirleri İbnü’l-Arabî gibi düşünürlere etki etmiştir. Ülken bunu şöyle belirtir: *“Muhyiddin’in felsefesi, her şeyden önce zamanına kadar gelen muhtelif felsefe ve din cereyanlarının dört yol ağzı olma iddiasındadır. Şehabeddin Sühreverdî’nin nûr-zulmet felsefesi, ona temel vazîfesi görür.”* (Ülken, 2005, ss. 122-123). Ülken’e göre İshrâkî ekolün ilk filozofu Şemsüddin Şehrezûrî olup İbn Kemmûne, Kutbüddîn-i Şirâzî ve Endülüs’te İbn Tufeyl gibi filozoflar yoluyla bu gelenek sürdürülmüştür (Ülken, 1967, ss. 207-209).

4. Müstakil Filozoflar

İslam felsefesinde felsefî ekollerden Tabiat, Meşşâî ve İshrâkî felsefelerine dâhil olmayıp bireysel felsefî sistemlerini oluşturarak adlarından söz ettiren düşünürlere müstakil/bağımsız filozoflar olarak adlandırılır. Ülken’e göre bağımsız filozoflar önemli fikirlere imza atmakla birlikte bunlardan bir kısmı da modern filozofları andıran görüşleri dile getirmiştir. Ülken bağımsız filozoflar olarak; Nüşencanî, Gaznevî, Ebü’l-Berekât, Abdüllatîf el-Bağdâdî, İbn Haldun, İbnü’l-Heysen ve İbn Hazm gibi isimleri sayarak bunlarla ilgili bilgileri aktarır (Ülken, 1967, s. 217).

Ülken, Nüşencanî’nin ahlâk ilmi üzerinde önemli görüşleri olup onun İbn Miskeveyh’i andırdığını, âlem hakkındaki görüşleriyle Mu’tezile ve tabiatçılara yakınlaşmış olup bir anlamda Sokrat’tan önceki felsefeye dayandığını, ruh ve metafizik görüşleriyle de Meşşâîlikten sıyrılarak daha çok tasavvufa kaydığını belirtir (Ülken, 1967, s. 217).

Ülken, İslam felsefesinde şüphecilik/skeptisizm hareketinin görülmediğini ancak bu hareketin müstakil filozoflar tarafından ortaya koyulduğunu belirtir. İslam felsefesinde şüpheli filozoflar inadiye, la edri, saadiye, reybîye ve hisbaniye olarak isimlendirilmiştir. Yine Ülken, akılcılık temayülleri olan birtakım filozofların da şüpheli olduğunu, bunun ilk önce Mu’tezile’de daha sonra Ömer Hayyâm’da görüldüğünü aktarır. Yine o, İbn Sînâ’da da şüpheli izleri olduğunu belirtir (Ülken, 1967, ss. 217-218). Müstakil filozoflardan Abdüllatîf el-Bağdâdî’nin felsefeyi İbn Sînâ ve Gazzâlî’den öğrendiğini aktaran Ülken, onu genel anlamda şüpheli bir filozof olarak değerlendirir. Ülken’e göre Bağdâdî, İbn Sînâ’yı tenkit ederken Fârâbî’nin fikirlerinin etkisindedir. Bağdâdî’nin eleştirel tutum takınması, şüpheliği benimsemesi gibi sebeplerle tanınmış fakat büyük etki bırakamamıştır. Ebü’l-Berekât Bağdâdî’yi ise Ülken, 12. yüzyılda İslam filozoflarının en büyüklerinden biri olarak niteler. Ülken’e göre Ebü’l-Berekât’ın Meşşâîlere cephe almış olması, İshrâkîleri ise bilerek görmezden gelmesi onun yalnız kalmasına sebep olmuştur. Buna rağmen Ebü’l-Berekât’ın bazı düşünceleri akılcı kelâmcıları etkilemiş, Fahreddin

olarak sunan disiplin. Phytagorasçılık, Yeni Platonculuk benzeri matematiksel veya bilimsel temellere dayandırılmak istenen her tür felsefî gizemcilik. Bk. (Cevizci, 1999, s. 843).

Râzî ile Nasîrüddin Tûsî gibi düşünürlerin Gazzâlî'ye karşı savunma yapmalarını kolaylaştırmıştır (Ülken, 1967, ss. 218-220).

Müstakil filozof ve düşünürler İslam felsefesinin ana akımlarına bağlı olmadan ilmî hayatlarını sürdürmüş olup bunlar kişisel olarak tarih, iman, tasavvuf, ahlâk, metafizik gibi konularda felsefe ve bu meyanda eserler ortaya koymuşlardır. Ülken, müstakil hareket içerisinde İslam felsefesine en büyük katkının tasavvufî felsefe tarafından yapıldığını belirterek Gazzâlî düzleminde bununla ilgili geniş değerlendirmelerde bulunur. Biz de bundan sonraki aşamada tasavvufî felsefe ve Gazzâlî'ye imkanlarımız nispetinde değinmeyi uygun bulduk.

4.1. Tasavvufî Felsefe

Ülken, Tasavvufî felsefenin ahlâk üzerine getirdiği sistemle İslam felsefesinin en orijinal cephesi olduğunu belirtir. Ülken, İslam'daki bu tasavvufî felsefenin içinde bulunulan zamanla bağlantısı olan derin bir tefekkürü, naif bir anlayışı ve ahlâkî önceleyen özgün bir sistem oluşturduğunu aktarır. Yine o, felsefî karakterli bu yapının mükemmel bir sisteme sahip olduğunu da aktarır. Ülken, bu felsefenin hem metafiziksel öğelerin anlaşılmasına hem de ahlâkî birçok problemin çözülmesine katkı sunduğunu dile getirir. Bununla beraber Ülken, Tasavvufî felsefeyi tasavvuftan ayırarak onun zühd hayatı yaşayan veya hal ehli olarak adlandırılan Sufî'lerden metodolojik olarak farklı olduğunu belirtir. Felsefe ile tasavvufu felsefî bir çizgiyle sunan kişinin de Gazzâlî olduğunu aktaran Ülken, Gazzâlî'nin çeşitli eserlerinde bu bileşimin görüleceğini anlatır. Ülken'e göre İslam mistisizmi; Hücvîrî'nin *Keşfü'l-mahcûb*, Şehâbeddin Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif* ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin *Ta'rîfât* gibi eserleriyle oluşmuştur (Ülken, 2000, s. 26; Ülken, 1967, s. 239).

Ülken, İslam mistisizmi olarak gördüğü tasavvufî felsefenin Hıristiyan ve Yeni Eflatunculuktaki mistik anlayışlarla ortak olduğu yerler olmakla birlikte farklı olduğu yerlerin de var olduğunu belirtir. Yalnız Ülken, Budizm'de görülen mistik anlayışın İslam mistisizmiyle hiçbir ortak bir yanının bulunmadığını söyler. Çünkü Ülken, Hint dini olan Budizm değişmeyi ve yokluğu kabul ederken, İslam tasavvufunun değişmeden hakikate ulaşmayı kabul ettiğini anlatır. Ülken, Hıristiyan ve İslam tasavvuf anlayışlarında Tanrı'nın soyut bir varlık olarak görüldüğünü ve bundan dolayı da her ikisinin de teozofî özelliği taşıdığını söyler. İslam ile Hıristiyanlığın ortak noktasını bu şekilde anlatan Ülken bu iki tasavvufî görüşün farklılığını da şöyle özetler: İslam tasavvufunda maddî alan terk edilerek hakikate ulaşma; Hıristiyan tasavvufunda ise metafiziksel alan ihmal edilerek ahlâkî bir yapıya ulaşma durumları vardır. Tüm bu açıklamalardan sonra Ülken'e göre İslam tasavvufu daha orijinal olup o; korku, yokluk ve telkin gibi olumsuz öğeler yerine aşk, ümit ve bilgilenme gibi olumlu öğeler taşır (Ülken, 2000, ss. 26-27).

Ülken, tasavvufî felsefede özellikle Gazzâlî'nin başat rol üstlendiğini, onun Meşşâî felsefeye karşı büyük bir duruş sergilediğini belirtir. Gazzâlî, *Makâsîdü'l-Felasife* adlı eserinde Meşşâîleri ve Meşşâîliği tanıtmış ardından bunlara karşı koymak için *Tehafütü'l-Felasife* adlı eseri yazmıştır. Gazzâlî son eserinde bu ekolün ve ekolün filozoflarının öne sürdüğü düşünceleri çürütmeyi amaç edinmiştir. Gazzâlî, bunlara karşı yirmi felsefî teoride itirazda bulunmuş olup üç tanesinin İslam'la asla bağdaşmadığını, on yedisinde ise filozofların düşüncelerinde bid'at olduğunu savunmuştur. Gazzâlî'nin küfürle suçladığı üç

teori şunlardır: Evrenin hadis olmadığı yani Âlemin ezeli oluşu teorisi (kıdem-i âlem), Tanrı'nın âlemde cüz'ileri değil külli boyutları bildiği yani Allah'ın ilminin tümel boyuta indirgenen teorisi ve sonuncu ise İbn Sînâ gibi filozofların dillendirdiği cismanî haşır olmadığı yani gayri maddi nefis öğretisi ya da ahiret hayatının ruhani olduğu teorisi (Acar, 2005, s. 1-24; Gazzâlî, 2009, s. 20; Rahman, 2015, s. 64) Ülken, İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Molla Cami, İmâm-ı Rabbânî, Sadreddin Şirâzî gibi düşünürleri müstakil birer filozof olarak görür ve onların düşüncelerinde felsefî-tasavvufî öğelerin çokça yer almasından dolayı onları tasavvufî felsefenin en önemli isimleri olarak niteler. Ve bu düşünürler hakkında geniş bilgilendirmelerde bulunur.

Sonuç

İslam felsefesi Tarihi ve Türk-İslam Düşüncesi Tarihi gibi alanlarda 20. Yüzyılda özellikle oryantalizmin de etkisiyle Klasik İslam felsefesine dair pek çok çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu çalışmalara imza atan isimlerden biri de Hilmi Ziya Ülken'dir. Ülken'in bu alanlara ilişkin amaçları arasında yaşadığı dönem itibariyle ülkemizde literatür eksikliğini tamamlamak ve bu alandaki boşluğu doldurarak İslam felsefesine işlerlik kazandırmak bulunmaktadır. Ülken, yaşadığı dönemin ilmî birtakım zorluklarına rağmen bu alanla ilgili pek çok esere imza atmış ve onun eserleri düşünürlere yeni ufuklar açmıştır. Böylece o, İslam felsefesi ve Türk Düşünce Tarihine yönelik önemli çalışmaların gerçekleştirilmesine kıymetli katkıları olmuştur.

Klasik İslam felsefesinde ekollerin varlığı tartışılmazdır. Ancak bu ekoller içinde değerlendirilen filozof ve düşünürleri net bir şekilde bu ekollere dahil etmek güçtür. Çünkü Meşşâîlik içinde değerlendirilen Fârâbî, İbn Sînâ, el-Âmirî gibi isimlerin İşrâkî ve Tasavvufî eğilimleri de vardır. Yine aynı şekilde İşrâkî ve Tasavvufî olarak bilinen düşünürlerde de Meşşâîlik eğilimleri bulunabilmektedir. Bununla beraber bu ekoller birçok Müslüman filozof ve düşünürü etki ederek onları geliştirmiş ve bu suretle bilimsel ve felsefî bilginin birikimsel olarak ilerlemesine katkı sunmuştur.

İslam felsefesinin en güçlü ve en etkin ekolü Meşşâîliktir. Meşşâîlik aynı zamanda en fazla tenkide tabi tutulmuş ekoldür. Meşşâî ekol hem felsefî hem de dinî ilimlerin ilerlemesine ve kendilerini yenilemesine, yine diğer ekollere de ilmî alan açarak onların güçlenmesine vesile olmuştur. Meşşâî ekol ilk zamanlarında her ne kadar Aristotelesçilikle anılsa da zamanla Platonculuk ile Yeni Eflatunculuk gibi öğeleri alıp bunları İslam diniyle harmanlayarak sistemleşmiştir. Bu suretle ekol metafizik, ahlâk, siyaset, nübüvvet, eskatoloji, nefis, bilgi gibi ana konulardaki değerlendirmeleriyle ön plana çıkmıştır. Yine bu ekol felsefe-din ya da akıl-vahiy birlikteliği ve ikisi arasında çatışmayı reddeden duruşu İslam coğrafyasında felsefenin kök salmasına da salık vermiştir.

İslam felsefesi ekollerinden olan İşrâkîlik diğer ekollere göre daha özgün ve orijinal yapı barındırmaktadır. İbn Sînâ gibi büyük filozofların varmak istedikleri nihai durum İşrâkîlik olduğu düşünüldüğünde ekolün özgünlük değeri ortaya çıkmaktadır. Yine bu ekolün kaynakları, ekolde yerli kültürlerin İslamî öğelerle desteklenerek yorumlanması gibi hususlar ekolün ekletizmden sıyrılmasına katkı sağlamıştır.

İslam coğrafyasında teşekkül etmiş ve Müslüman filozoflarca geliştirilmiş İslam felsefesi Meşşâîlik, İşrâkîlik, Tasavvufî felsefe ekolleri ile müstakil pek çok düşünürün eliyle çağlara damga vurmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Akpınar, F., & Cihan, A. K. (2022). Ebu'l Hasan el-Âmirî'de ideal devlet tasavvuru . *Bilimname*, 48 , 601-626 . DOI: 10.28949/bilimname.1137826
- Alper, Ö. M. (2006). Hilmi Ziya Ülken'in İslam felsefesi yorumu: İslam Felsefesi tarih yazımına bir örnek. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 123-146.
- Alper, Ö. M. (2013). İbn Sînâ ve İbn Sînâ okulu. İçinde M. C. Kaya (Ed.). *İslam felsefesi tarih ve problemleri*. (ss. 251-288). İsam Yayınları.
- Altıparmak, Ö. F. (2013). Hilmi Ziya Ülken'in İslam felsefesine yaklaşımı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(29), 105-119.
- Altuntaş, H. (1994). Dehriyyûn. *Diyanet İslam ansiklopedisi*. (C. 9, ss. 107-109). TDV Yayınları.
- Âmirî, (2013). *Kitâbu'l-emed alel'-ebed* (Çev. Yakup Kara). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Aydınlı, Y. (2013). Fârâbî ve Bağdat Meşşâî okulu. İçinde M. C. Kaya (Ed.). *İslam felsefesi tarih ve problemleri* (ss. 145-182). İsam Yayınları.
- Bayraktar, M. (2009). *İslam felsefesine giriş*. Türkiye Diyanet Yayınları.
- Bayraktar, M. (2013). Hilmi Ziya Ülken'in varlık anlayışı. *Felsefe Dünyası*, 2(58), 15-27.
- Bircan, H. (2013). *İslam Felsefesi tarihine giriş*. Dem Yayınları.
- Bulut, Y. (2008). Çağdaş Türk düşüncesi içinde Hilmi Ziya Ülken. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 499-516.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cihan, A K. (1996). İbn Sînâ'nın kitâbü eş-Şifâ adlı eseri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(7), 1-24.
- Cihan, A. K. (1998). Sühreverdî ve Kitabu'l-lemehat adlı eseri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 137-151.
- Cihan, A. K. (2001). Şihabeddin Sühreverdî'nin eserleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(11), 1-10.
- Cihan, A. K. (2010). Ebü'l-Berekât el-Bağdadi'nin akıl görüşü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28), 1-17.
- Corbin, H. (1986). *İslam felsefesi tarihi* (Çev. Hüseyin Hatemi). İletişim Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1964). *Gazzâlî ve şüphencilik*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1972). *İslam düşüncesi hakkında araştırmalar*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Fahri, M. (1987). *İslam felsefesi tarihi* (Çev. Kasım Turhan). İklim Yayınları.
- Fârâbî. (2003). Risâle fîmâ yenbağî en yukaddeme kable te'allümi'l-felsefe (felsefe öğreniminden önce bilinmesi gereken konular). İçinde *İslâm filozoflarından felsefe metinleri* (Çev. Mahmut Kaya). Klasik Yayınları.
- Gazzâlî. (2009). *Tehâfütü'l-felâsife: Filozofların tutarsızlığı* (Çev. Mahmut Kaya ve Hüseyin Sarıoğlu). Klasik Yayınları.
- Günbulut, Ş. (1983). *Küçük felsefe tarihi*. Maya Matbaacılık Yayınları.

- İbn Rüşd. (2004). *Faslu'l-makal el-keşf an minhaci'l-edile* (Çev. Süleyman Uludağ). Dergâh Yayınları.
- İzmirli, İ. H. (1930). İslam'da felsefe cereyanları 3. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 4(14). Evkaf Matbaası.
- Karaman, H. (2012). Dehriyyûn ve Tabiiyyûn ekolleri. İçinde Bayram Ali Çetinkaya (Ed.). *İslam felsefesi tarihi 1*. (ss. 55-74). Grafiker Yayınları.
- Karuç, B. (2017). Muallim-İ Sani'nin temel gayesi: din felsefe uzlaştırılması. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 362-365. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gusbd/issue/31316/341741>
- Kaya, M. (1991). Âmirî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 3, ss. 68-72). TDV Yayınları.
- Kaya, M. (2004). Meşşâiyye. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (C. 29, ss. 393-396). TDV Yayınları.
- Kaya, M. (2007). Ebu Bekr er-Râzî. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (C. 34, ss. 479-485). TDV Yayınları.
- Kaya, T. (2008). İçtimaiyat'tan sosyoloji'ye: Üf sosyoloji bölümü'nün tarihine ve sosyoloji dergisine dair. *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, 6(11), 713-730.
- Keklik, N. (1996). *Türk-İslam felsefesi açısından felsefenin ilkeleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kindî. (1994). *Felsefi risaleler* (Çev. Mahmut Kaya). İz Yayıncılık.
- Korkut, Ş. (2012). Meşşâî geleneğin kurucu filozofu: Fârâbî. İçinde Bayram Ali Çetinkaya (Ed.). *İslâm felsefesi tarihi 1*. (ss. 123-175). Grafiker Yayınları.
- Kutluer, İ. (1989) *İslam felsefesi tarihinde ahlâk ilminin teşekkülü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutluer, İ. (2000). İbnü'r-Ravendî. İçinde *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (C. 21, ss. 179-184). TDV Yayınları.
- Kutluer, İ. (2010). Sühreverdî. İçinde *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (C. 38, ss. 36-40). TDV Yayınları.
- Mutahhari, M. (2014). *Felsefe dersleri 2* (Çev. Ahmet Çelik). İnsan Yayınları.
- Rahman, F. (2015). *İslam felsefesi ve problemleri* (Çev. Ömer Ali Yıldırım ve Mehmet Ata Az). Otto Yayınları.
- Râzî. (2003). Filozofça yaşama. İçinde *İslâm filozoflarından felsefe metinleri* (Çev. Mahmut Kaya). Klasik Yayınları.
- Râzî. (2016). Ahlâkın iyileştirilmesi. *Felsefe risaleleri* (Çev. Mahmut Kaya). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Rosenthal, F. (1995). Ebü'l-Hasan el-Âmirî'ye göre devlet ve din. *Derleme: İslâm 'da siyâset düşüncesi*. (Çev. Kazım Güleçyüz). İnsan Yayınları.
- Sarıoğlu, H. (2020). İbn Rüşd: Bir denge filozofu. İçinde M. Cüneyt Kaya (Ed.). *İslam felsefesi tarih ve problemleri*. (ss. 376-386). İsam Yayınları.
- Sunar, C. (1967). *İslam felsefesi dersleri*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Sunar, C. (1980). *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da ahlâk görüşleri*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Sühreverdî, (1993). *Kitabü'l-meşârî' ve'l-mutârahât*. *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İşrâk* (Nşr. Henry Corbin). Tahran Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî.
- Sühreverdî. (1993). *Hikmetü'l-işrâk*. *Mecmuâtu musannefâti Şeyh-i İşrâk* (Nşr. Henry Corbin). Tahran Müessesesi-i Mutalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî.

- Şahin, H. (2000). *İslam felsefesi tarihi ders notları*. Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Şehrezûrî, Ş. (2015). *Nüzhëtü'l-ervâh* (Çev. Eşref Altaş). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Taylan, N. (2010). *Anahatlarıyla İslam felsefesi*. Ensar Neşriyat.
- Ülken, H. Z. (1951). *İbn Rüşd*. Milli Eğitim Basımevi.
- Ülken, H. Z. (1957). *İslam felsefesi tarihi*. Osman Yalçın Matbaası.
- Ülken, H. Z. (1967). *İslam felsefesi kaynakları ve tesirleri*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2000). *İslam düşüncesi*. Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2007). *Türk tefekkür tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2015). *Yeni zamanlar felsefesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z., & Burslav, K. (1940). *Fârâbî*. Kanaat Kitabevi.
- Vural, M. (2011). Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye'de felsefe çalışmalarına katkıları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9(17), 521-537.
- Vural, M. (2014). Değerlendirmeler. İçinde *Uluslararası 13. yüzyılda felsefe sempozyumu bildirileri*, (ss.820-825). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Vural, M. (2019). *Hilmi Ziya Ülken*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yalın, S. (2017). Sühreverdî'nin el-elvahu'l el-imadiyye adlı eseri temelinde fizik ve metafiziğe ilişkin görüşleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(43), 263-292.
- Yıldırım, Ş. (2012). İbn Rüşd felsefesinin Latin dünyasında tanınması ve Latin İbn Rüşdçülüğü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(25), 93-114.
- Yıldız, H. D. (1988). Abbâsîler. İçinde *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (C. 1, ss. 49-56). TDV Yayınları.

THE EFFECT ON DIGITAL CONTENT MARKETING ON ONLINE PURCHASE INTENTION: THE MODERATOR ROLE OF AGE AND GENDER VARIABLES*

 Miray GÜLSOY^a

 Leyla LEBLEBİCİ KOÇER^b

Abstract

This study examines how digital content marketing affects consumers' intentions to make online purchases. It tries to identify how demographic data on gender and age play a moderating impact. A face-to-face survey approach was used to collect data from 620 participants as part of the research, and PLS-SEM analysis was applied to the results. Obtained results demonstrate that gender and age variables do not moderate the relationship between digital content marketing and online purchase intention variables, even though they demonstrate that digital content marketing methods are extremely effective on online purchase intention. Thus, the study has shown that age and gender factors, which have been looked at for companies to accurately determine their target audiences and potential customer profiles, do not have a moderating role, despite evidence showing that digital content marketing is an important strategy in consumers' preferences for online shopping.

Keywords: Content, Digital marketing, Social media, Online shopping.

DİJİTAL İÇERİK PAZARLAMASININ ONLINE SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ: CİNSİYET VE YAŞ DEĞİŞKENLERİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Özet

Bu çalışma dijital içerik pazarlamasının, online satın alma niyetine etkisini ve bu ilişkide cinsiyet ve yaş demografik verilerinin düzenleyici rolünün ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında 620 katılımcıya yüz yüze anket yöntemi ile anket uygulaması yapılmış olup, elde edilen veriler, PLS-SEM analizine tabii tutulmuştur. Elde edilen sonuçlar; dijital içerik pazarlaması uygulamalarının, online satın alma niyeti üzerinde büyük ölçüde etkili olduğu sonucunu gösterirken, cinsiyet ve yaş değişkenlerinin ise dijital içerik pazarlaması ve online satın alma niyeti değişkenlerinin üzerinde düzenleyici bir rolü olmadığı

* It has been produced from the doctoral thesis titled "The Effect of Digital Content Marketing Practices on Consumer-Based Brand Equity Components and Online Purchase Intention", written by Miray GÜLSOY, a PhD student at Erciyes University Graduate School of Social Sciences, under the supervision of Assoc. Prof. Leyla LEBLEBİCİ KOÇER.

^a PhD Student, Erciyes University, Graduate School of Social Sciences, Department of Business Administration, gulsoymiray@gmail.com

^b Associate Professor, Erciyes University, Faculty of Economics And Administrative Sciences, Department of Business, leyla@erciyes.edu.tr

Received: 11.01.2023, Accepted: 22.02.2023

sonucunu göstermektedir. Böylelikle; dijital içerik pazarlamasının tüketicilerin online alışveriş tercihlerinde önemli bir strateji olduğuna dair kanıtlar elde edilirken, firmaların hedef kitlelerini ve potansiyel müşteri profillerini doğru bir şekilde belirleyebilmelerine, yönelik olarak incelenmiş olan yaş ve cinsiyet faktörlerinin düzenleyici bir rolü olmadığı yapılan çalışma ile ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İçerik, Dijital pazarlama, Sosyal medya, Online alışveriş.

Introduction

Consumers today demand more information about the products and companies using more interactive marketing techniques. Because of this, businesses are creating digital platforms where consumers can obtain objective and detailed information about their brands in order to connect with them and win their loyalty. Because consumers want brands to give them more information and engage in easier and richer interactions with them, the transition from traditional to digital purchasing has changed not only the shopping habits of individual consumers but also those of B2B businesses.

Through digital platforms that they utilize as a tool to reach customers and potential customers, businesses use unique, interesting, catchy, and intelligently created content as methods that will provide supremacy over their competitors. Because of this, creating engaging digital content for platforms like social media, blogs, e-books, videos, and websites that will attract users to businesses becomes a crucial component of digital marketing strategies. Good content positions companies not only as sellers of their products but also as a trusted source of information, while at the same time providing opportunities such as direct access to customers, responding to consumers' needs and desires at the highest level and providing different perspectives. With a successful digital content marketing application, consumers can have information about a brand or product and can stand out among their competitors and attract the attention of consumers. In this context, digital content marketing gives companies the opportunity to generate revenue, which is their main objective, and has a favorable impact on consumers' buy intentions.

In this study, the impact of digital content marketing strategies on consumers' intentions to make online purchases investigated, and it determined whether factors such as age and gender have a moderating role. In this context, firstly; the definition of the concepts of digital content applications and online purchase intention and their importance for companies will be revealed, and studies on the relationship between related variables will be evaluated. Besides, studies that reveal whether demographic variables such as age and gender have an effect on their attitudes towards digital content applications and online purchasing behaviors will be examined and the possible relationship between them will be investigated and then the hypotheses of the study will be developed. In the last part of the study, in order to measure the moderator effect of age and gender variables on the effect of digital content applications on online purchase intention, necessary statistical analyzes will be made and the results will be reported.

A. DIGITAL CONTENT MARKETING

The definition of the term of content marketing can be explained as a kind of art to identify and comprehend consumers needs (Świczak, 2012), a phenomenon that encompasses all marketing activities

(Pulizzi & Barrent, 2009), which enables the creation or sharing of content in order to create interaction with existing and potential consumers. The concept of digital content was first defined in the literature by Koiso-Kantilla (2004). According to this definition, digital content is defined as;

'The distribution of digital products through electronic channels and their conceptualisation as bit-based objects' (p. 46).

Changing consumer behaviour is encouraging content marketers to move towards modern marketing to meet the needs of both individuality and inclusiveness, so marketers are incorporating online content marketing practices to better personalise content (Kee & Yazdanifard, 2015). Unlike sales and traditional marketing campaigns, digital content marketing focuses on providing consumers with information and valuable ideas about the publication or use of applications such as text, images, videos and other content (Vineran, 2017). Content marketing is designed to attract consumers who are actively seeking guidance and aims to provide the consumer with the information they are looking for before making a purchase decision by providing relevant and valuable content (Pharr, 2019). Digital content marketing enables customers to have precious knowledge with which they can easily handle marketing activities defines as complex, which creates long-term customer loyalty and creates a positive impact on consumers' minds about the product (Andaç et al., 2016). With successful content produced on digital platforms and especially social media networks, companies aim to increase their interaction with the target audience (Le, 2013). The most well-known digital content marketing practices are indicated as;

1. Blog posts: Blogs are widely used with websites as an important business or marketing tool, providing valuable information and experiences to readers (Frick, 2010). Since blogs are an easy and efficient way to communicate personal opinions to readers, they are frequently used applications in content marketing (Scott, 2011).

2. Websites: Websites are all kinds of written, visual, audio elements, graphics, animations or videos that can be accessed via computer (Kazankaya, 2020). Many large organisations, and even some small organisations, have multiple sites (or microsites) on the Internet, and these often focus on narrow content areas (Pulizzi & Barret, 2009). When creating a seamless user experience or preparing a website, businesses should bring together technology, content, design and architecture, and present an interesting, easy-to-understand content with their sites and any information they want to convey to their users with a click (Frick & Werve, 2010).

3. E-books and White Pages: While white papers are reports or guides that provide information on how to address or solve a particular issue or problem, e-books are content that is usually prepared to educate people or provide in-depth information on a subject (Handley & Chapman, 2019). Such type of content application initiates comprehensive research and knowledge which presents a deep source of knowledge about the relevant topic. To be able to achieve this situation providing a specific topic for target customers and a new resource of credibility for companies should be provided (Vineran, 2017).

4. Videos: Videos are a meaningful means for a content marketing method to describe specific matters. YouTube, the most widely used and most interacted video application in the world, is an

application that allows people from all over the world with access to the internet to produce video content and share it with people (Boran, 2021).

5. Podcasts: Podcasts are associated with interviews that are pre-recorded and conventional radio programmes and companies make use of them to produce leads by discussing various phenomenon of interest to a company's potential customers (Vineran, 2017). Discussing various issues of interest towards a company's potential consumer and creating leads are also possible with these podcasts.

6. Social media: Social media is associated with a bunch of technologies for sharing communication, content, etc. between individuals, friends and social networks (Treadaway & Smith, 2010). Social networking sites are socialisation tools that provide a virtual environment for people to communicate over the internet (Opreana & Vineran, 2015). Social network websites are among the most commonly applied versions of social media. Social networks; (Facebook, LinkedIn, Twitter, Pinterest, Instagram, etc.) are very special and important applications for digital content marketing, because with these applications, potential customers can be brought to the brand and have the opportunity to communicate (Baltes, 2015).

B. ONLINE PURCHASE INTENTION

Online shopping offers opportunities for both consumers and firms so many entrepreneurs have tried to start innovative and creative online businesses in recent years. It is among the efficient online purchasing systems, being the most promising and profitable online system (Erdoğan & Çiçek, 2011). The concept of online shopping is defined as the action in which consumers make purchases of products and services over the internet (Armağan & Temel, 2018). Online shopping is a new marketing channel that can provide consumers with an open, fair and inexpensive environment and has an immensely vital role in people's daily lives for reasons as providing effective access to information (Chen, 2012). Online shopping provides consumers with the opportunity to customize the delivery time and place according to the order, as well as saving time and convenience by being just a click away (Rungsrisawat et al., 2019).

1. Relation of Digital Content Marketing Practices with Online Purchase Intention

The meaning of online purchase intention is defined as *“the possibility of consumers’ purchasing a product or service in the near future”* (Ajzen & Fishbein, 1980; Laksamana, 2018). Purchase intention refers to a process that begins with consumers' awareness of the need for a product or service. It also includes their perception of that product that triggers them to purchase it (Turgut, 2016). As it is known that conducting a marketing activity through digital platforms has a significant impact on the behaviours of consumers during the decision-making process prior to purchase (Orel & Arık, 2020), it is crucial for companies to be able to measure the purchase intention of consumers for a certain product to be offered in the future (Eyel & Şen, 2020).

According to studies and the literature, digital content marketing strategies have a positive impact on consumers' online purchase intentions;

The study by Alwan & Alshurideh (2022) aimed at revealing the impact of digital content marketing on the intention of purchase, as well as the mediating impact of brand equity. While the

study's results showed that digital content marketing affected consumers' intentions to make purchases, they also showed that it had a mediating effect on brand equity elements.

Al-Gasawneh and Al-Adamat (2020) aim to reveal e-WOM the mediating roles in content marketing practices and their relationship among purchase intentions in Jordan. The study revealed that there are meaningful the connections between e-WOM and content marketing with purchase intentions.

In a study conducted by Pektaş and Hassan (2020), the impact of digital contents on tourists' purchase intentions is investigated. The study results indicate significant positive relationships are observed between tourists' purchasing tendency and e-WOM and doubt sub-dimensions (reliability, disbelief). While it is seen that the sub-dimensions of the doubt scale affect credibility, e-WOM and tourists' purchase intention, it has no role on persuasive information.

Ansari et al., (2019); in the study in which they investigated the effect of brand awareness and social media content marketing on consumers' decision to purchase, while they proved that brand awareness has a weak positive meaningful correlation with the consumers' decision to purchase, and they also revealed that social media content marketing has an average level positive meaningful relationship with the consumers' decision to purchase.

H₁: Digital content marketing practices have a significant effect on online purchase intention.

2. The Correlation of Age and Gender Factors with Digital Content Marketing and Online Purchase Intention

Content marketing involves activities that uncover the needs and expectations of consumers and produce products that are tailored to consumers. So, it is generally defined as the art of creating communication with consumers, and it has become an increasingly crucial element in influencing consumer purchase decisions. (Gedik, 2020). Consumers' purchase decisions are affected by various factors on digital platforms as well, especially getting fast feedback, different comments that anyone can see, and their ability to quickly access to a content related to a product (Kiran, et al., 2019). However, another factor that stands out in affecting consumers decision is their personal characteristics, as seen in traditional marketing. Personal factors consist of individual characteristics and are highly affective factors on the purchase decisions of consumers (Örücü & Tavşancı, 2001). Personal factors include age, profession, economic strength, lifestyle and personality of the consumer (Çakır et al., 2010). The meeting of the needs and expectations of the consumers through sound stages of age and life plays a significant role since the needs and interests in products and services at every age differ (Durmaz et al., 2019). As changes in the economic situation and life perspectives appear due to aging, the needs and demands of individuals at every phase of life are bound to be met (Sezer, 2021).

In addition, because men and women have different expectations from products and services, gender is one of the personal aspects that has the greatest impact on purchasing decisions (Gavcar & Didin, 2007; Örücü & Tavşancı, 2001). These differences seen either in the decision-making phases of men and women consumers or in their consumption habits are accepted as the base why gender stands out as

a significant factor in the analysis of consumer behaviours related to marketing activities (Kavak et al., 2021).

The results of studies that look at how age and gender factors affect digital content marketing and its effect on online purchase intention differ, according to a review of the literature. It has been observed that digital content marketing has an impact on age and gender variables, especially as the most widely-used digital content platform, social media, has different impacts on the age and gender variables of users. When online purchase intention of consumers has been evaluated in terms of gender and age, despite findings revealing that there is no difference in gender but age is under influence, it is observed that there are studies demonstrating the effect of both age and gender.

As a result of the findings obtained from the studies conducted by Özgüven Tayfun and Soylu (2021) which aimed at measuring the effect of social media marketing activities on consumer perception on the purchase intention of consumer on online shopping; it has been found out that purchase intention does not reveal any difference in professional, educational and income level of consumers, however it has been detected that gender and the time period spent on social media have an impact on decision making mechanism.

Şen and Ar (2021); has conducted a research handling the differences between genders impulsive purchase and this study has revealed proofs showing that there are differences in the impulsive purchasing behaviours of men and women consumers.

Khalaeli (2020); In his study investigating the effect of social media ads and promotions on online purchase intention, he investigates the mediating effect of personal factors such as age, gender, education and income. While the results of the research reveal a significant relationship between social media ads and online purchase intention, it proves that variables such as age, gender, education and income have a mediating role in the correlation between social media ads and online purchase intention.

Akbarov (2020); examines the effect of consumers' age and income variables on social media marketing activities. The results of the research reveal that while social media marketing activities have an effect on income, they also do not reveal any effect on the gender variable.

Irshad and Ahmad (2019); investigated the mediating effect of gender factor in consumers attitude against social media marketing, and as a result of the research, it has been found out that gender factor is a significant moderator variable in consumers attitude against social media marketing.

Sharma and Jain (2017); demonstrated that consumers' online purchasing behavior is not affected by demographic factors such as age, income, gender, qualification and occupation. The findings obtained indicate that the characteristics of participants such as age, gender, income, proficiency and occupation do not affect their status online. As a result, the study indicates that marketers decide on their strategies regardless of demographic characteristics such as consumers' age, gender, occupation and income.

Sorce et al., (2005) aimed at examining shopping and purchasing behaviors mediated by attitudes towards internet shopping. According to the results, older consumers purchase significantly fewer products on the internet compared to younger consumers, but they still exhibit considerable activity.

While this study refutes the prevailing perception in society that online consumers are mostly young consumers, it also revealed that the age factor does not affect on purchasing behavior.

H₂: Gender has a moderating effect on the relationship between digital content marketing practices and online purchase intention.

H₃: Age groups have a moderating effect on the relationship between digital content marketing practices and online purchase intention.

C. METHOD

1. Data Collection Tools

Within the scope of the research, a questionnaire consisting of four sections was applied to 620 consumers using face-to-face survey method. The initial part of the questionnaire form includes demographic information form with the participants' gender, age, educational status, marital status, per month income, daily internet usage time, finding digital content useful, online shopping status and frequency of shopping.

The Digital Content Marketing Scale, developed by Pektaş and Hassan (2020), is included in the second section to evaluate tourists' trust in digital content marketing strategies. The high score obtained in the scale consisting of 11 items and one dimension in five-point Likert type (1. strongly disagree, 5. strongly agree) indicates that the perception of digital content marketing is highly positive. The study shows the Cronbach Alpha coefficient of the scale was determined as 0.88.

The last part of the questionnaire presents the Online Purchase Intention Scale used by Yanık (2016) to evaluate consumers' purchase intention using new media tools. The high score obtained in the scale consisting of 4 items and one dimension in five-point Likert type (1: strongly disagree, 5. strongly agree) indicates a high level of purchase intention on digital platforms. The Cronbach Alpha coefficient of the scale in this study was obtained as 0.86.

2. Analysis of Data

SmartPLS 4.0 and SPSS 22.0 statistical packages were used to analyze the data in this study. It was applied in confirmatory factor analysis of scales partial least squares based structural equation modeling (PLS-SEM). PLS was chosen as a methodological choice for four reasons: First, as a component-based approach, it replaced the minimum requirements for sample size and residue distributions to achieve sufficient statistical strength (Hair et al., 2012; Lohmoller, 1989; Reinartz et al., 2009). The latter allows us to model hidden variables and evaluate both measurement and structural models at the same time (Barclay et al., 1995; Chin, 1998). Thirdly, it is considered one of the most suitable techniques for the development of the new theory. Finally, it can be used to assess the impact of common method bias (Liang et al., 2007; Podsakoff et al., 2003).

Hair et al.'s instructions on how to apply and report the PLSSEM method were followed (2011 and 2012). For the sample size, the sample rule of 10 times the number of indicators in the model was taken into account (Chin, 1998). For the normal distribution of the items, Skewness and Kurtosis were checked

and after the logarithmic transformation the values were found to be in the range of ± 1.50 (Annex-1). Total number of indicators in the model of “the moderating effects of age and gender on the effect of digital content marketing on online purchase intention” is 22, 220 samples were sufficient, but 620 samples were reached in this study. Furthermore, “The minimum sample size required to achieve a certain level of statistical power in PLS is equal to or lower than the size required for ML-based CBSEM, and in most cases, ML-based CBSEM needs twice One of the main reasons for preferring PLS is that the statistical power of PLS is higher than that of ML-based CBSEM” (Chin et al., 2003; Reinartz et al., 2009).

In the PLS analysis, item loadings, discriminant validity and reliability were examined to evaluate the psychometric properties of the scales. As suggested by Chu et al. (2004), items with a factor load below 0.50 and insignificant items were removed. Above 0.70 loads and their reliability were considered acceptable (Fornell & Larcker, 1981). In PLS analysis, the factor of the items is interpreted as in the basic components factor analysis (Chin et al., 2003).

In PLS analysis, there are two criteria used to assess discriminating validity. First, elements must be more strongly loaded into the structure to which they belong than to other structures; and secondly, the square root of each reflective structure AVE must be greater than the level of correlation containing the structure (Chin, 1998).

The structural model results were evaluated by testing hypotheses with the help of the structural model in Smart PLS. The pathway coefficients of a PLS model are interpreted in the same way as standard beta weights in regression analysis. The quality of a PLS model is judged by two indicators: variance (R^2), which is explained by intrinsic variables, and the importance of regression coefficients (Chin, 1998; Saade, 2007).

3. Research Model

In the research model, the independent variable was determined as “digital content marketing practices (DCMP)”, the dependent variable as “online purchase intention (OPI)”, and the moderator variables as “gender” and “age groups” (Figure 1).

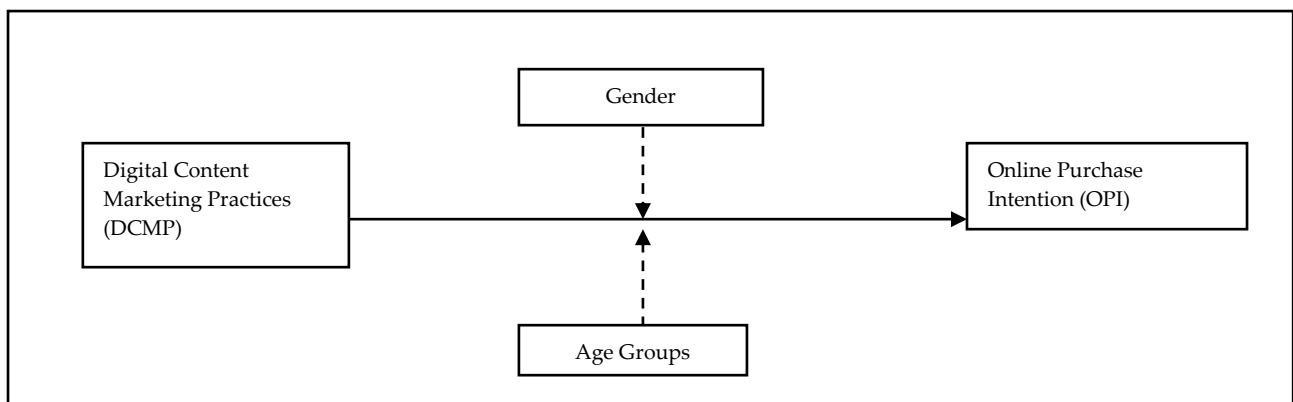

Figure 1. Research Model

4. Hypotheses of the Research

The hypotheses of the research were determined as follows:

H1: Digital content marketing practices have a significant effect on online purchase intention.

H2: Gender has a moderating effect on the relationship between digital content marketing practices and online purchase intention.

H3: Age groups have a moderating effect on the relationship between digital content marketing practices and online purchase intention.

D. FINDINGS

Information on the demographic characteristics of the participants is given in Table 1.

Table 1. Distribution of Participants According to Demographic Characteristics

Demographic Variable	Groups	N	%
Gender	Female	351	56,6
	Male	269	43,4
Age groups	18-25 years	140	22,6
	26-35 years	242	39
	36-45 years	170	27,4
	46 years or above	68	11

When the demographic data of the participants are analyzed on the basis of gender; It is seen that 56,6% of the participants are female and 43.6% are male participants. When examined on the basis of age; 22,6% of the participants aged 18-25, 39% of the participants aged 26-35, 27,4% of the participants aged 36-45, and 11% of the participants aged 46 and over.

The results of the validity and reliability analysis performed with partial least squares based structural equation modeling (PLS-SEM) are shown in Table 1.

Table 2. Validity and reliability findings for digital content marketing and online purchasing scales (first model)

Variables	Factor Loading		A	SCR	AVE	Discriminant Validity (Fornell-Larcker Criterion)		
	Min.	Max.				1	2	3
1- DCMP F1	0.714	0.757	0.913	0.927	0.536	0.732		
2- DCMP F2	0.322	0.927	0.750	0.584	0.306	0.558	0.553	
3- OPI	0.825	0.891	0.893	0.926	0.758	0.706	0.491	0.871

The bold values are the square root of the subtracted average variance. Shows the variance that is shared between a structure and its measures. To meet the separator validity requirements, dark diagonal elements must be larger than non-diagonal elements.

As shown in Table 2 and Figure 2, in the second factor of the digital content marketing scale, which consists of four items, the factor load of the three items is less than 0.50. In the second factor of the digital content marketing scale, the AVE is lower than 0.50 (AVE=0.306) and the SCR is lower than 0.70 (SCR=0.538). When the discriminatory validity requirements are examined, the variance explained by the

factor loads in the second factor of the digital content marketing scale is higher than the loads in other factors (F1). According to the findings obtained, it is seen that the validity and reliability of the second factor of the digital content marketing scale is not sufficient. When the problematic items are removed, only 1 item remains in the second factor and ceases to be a factor. For this reason, the first factor of the scale was included in the model as the digital content marketing variable.

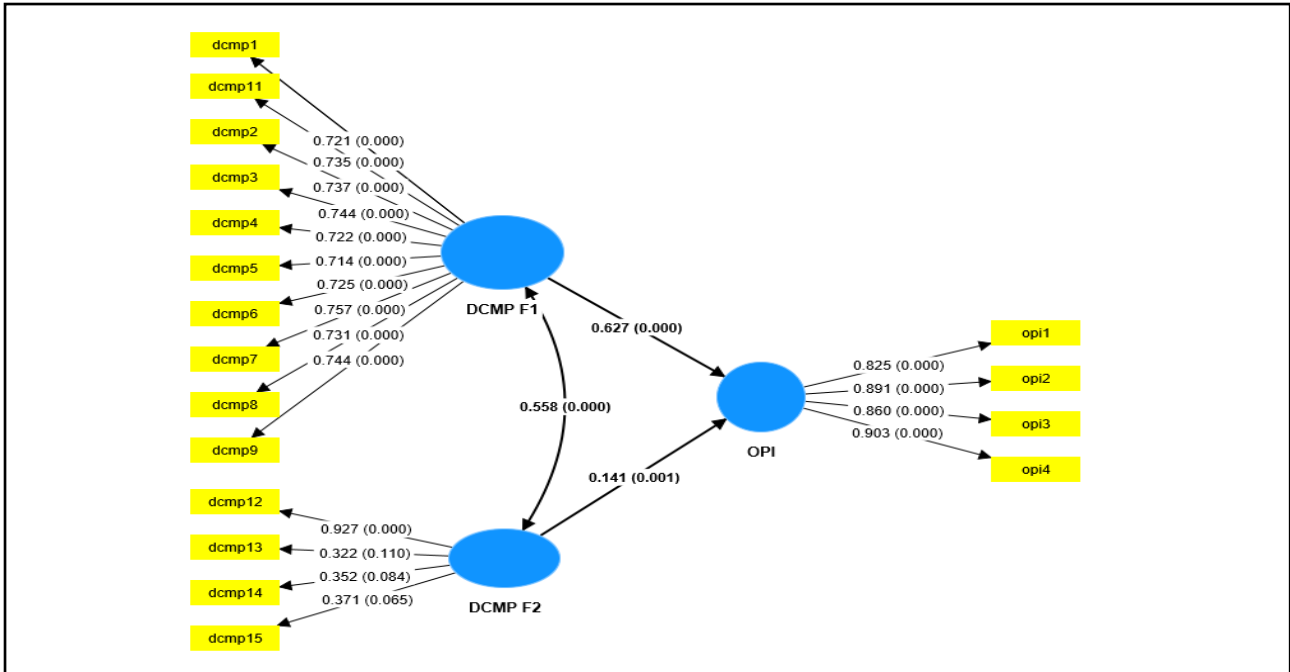

Figure 2. Factor loadings obtained by PLS-SEM (first results)

Table 3. Validity and reliability findings for digital content marketing and online purchasing scales (latest model)

Variables	Factor Loading		A	SCR	Discriminant Validity (Fornell-Larcker Criterion)		
	Min.	Max.			AVE	1	2
1- DCMP F1	0.714	0.755	0.913	0.927	0.536	0.732	
2- OPI	0.828	0.904	0.893	0.926	0.758	0.706	0.871

The square root of the average variance removed is represented by the values in bold demonstrates the variance shared by a structure and its measurements. Dark diagonal elements must be larger than non-diagonal elements in order to comply with the separator validity requirements.

As shown in Table 3 and Figure 3, factor loads on scales are higher than 0.50. The variance explained by the factors to which the substances of both scales belong is higher than their loads in other factors, it was found that they shared more common factor variance with the substances than with other structures and correlations were below the 0.80 cut-off value (Hair et al., 1995). Factor loads on both scales >0.50; Cronbach's Alpha coefficients >0.70; SCR>0.70; AVE>0.50 and SCR>AVE. According to the findings obtained, it was determined that the scales were valid and reliable with the structures in the latest model.

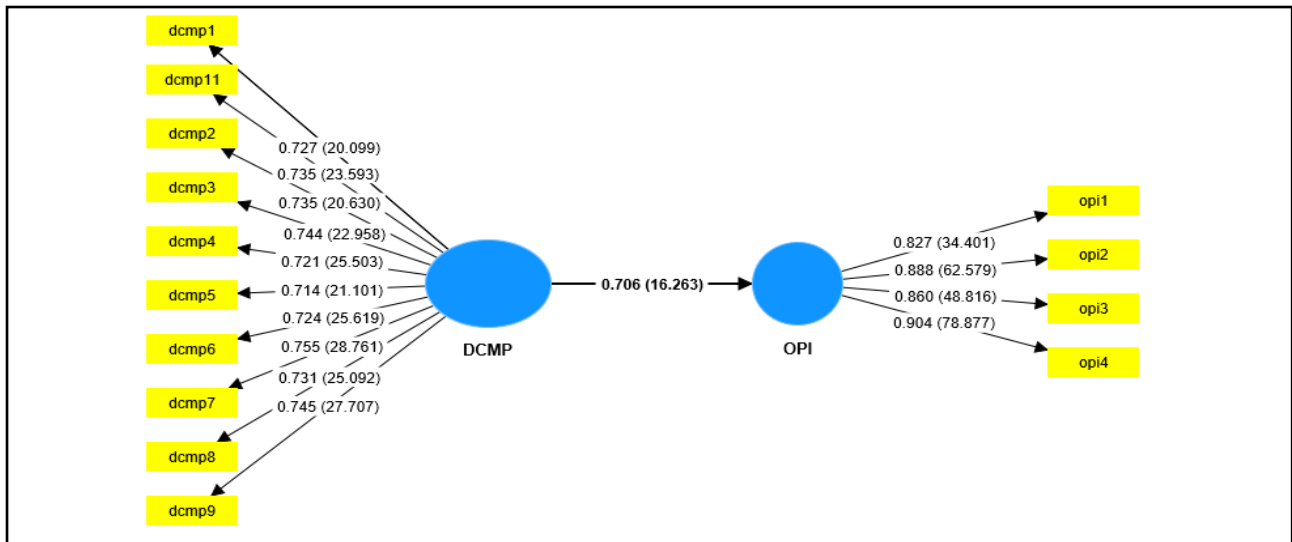

Figure 3. Factor loadings and path coefficient obtained by PLS-SEM (latest results)

In the Table 4 the findings obtained from PLS-SEM and the results of hypotheses are included.

Table 4. PLS-SEM model results with moderator variables

Model 1	Independent/ Moderator Variables	Path	Dependent Variables	H	β	t	P	ΔR^2
Direct	DCMP	→	OPI	H1	0.706	16.263	0.000	0.498
With moderator variables	DCMP	→	OPI	H1	0.687	12.400	0.000	0.499
	Gender x DCMP	→		H2	0.054	0.423	0.672	
	Age Groups x DCMP	→		H3	-0.004	0.079	0.937	
X ² /sd=2.662		SRMR=0.043	NFI=0.919					

According to PLS-SEM with moderator variables findings in Table 4, it was found that digital content marketing practices had a positive and significant effect on online purchasing intention ($\beta=0.71$; $t=16.26$; $p<0.05$). When Table 4 and Figure 4 are examined, it is concluded that the relationship between digital content marketing applications and online purchasing intention does not significant differ according to gender and age groups, in other words, gender and age groups have no significant moderating effect in this relationship. In the direct model, the variance announced in the online purchase intention is 0.498, while the variance obtained by adding the moderator variables is 0.499. In addition, it was determined that the R² difference between the two models (the model without moderator variables and the model with moderator variables) was below the acceptable value ($R^2_{diff} < \%10$) and that gender and age groups did not have a moderating effect on this relationship (Falk and Miller, 1992).

H₁ **Accepted:** Digital content marketing practices have a significant effect on online purchase intention.

H₂ **Rejected:** Gender has a moderating effect on the relationship between digital content marketing practices and online purchase intention.

H₃ **Rejected:** Age groups have a moderating effect on the relationship between digital content marketing practices and online purchase intention.

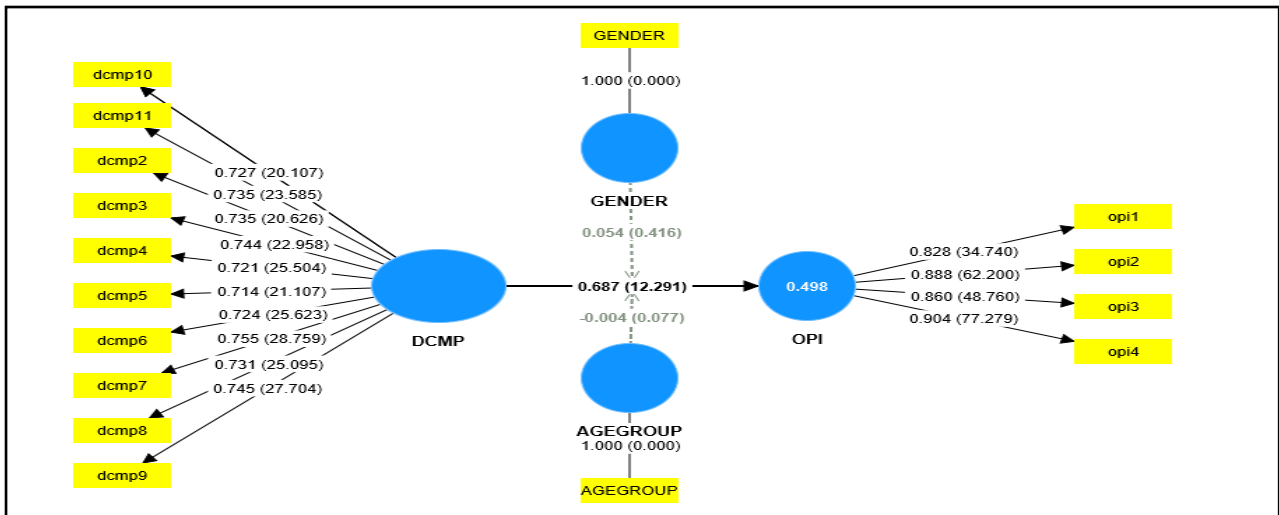

Figure 4. Path diagram for the research model

Conclusion and Recommendations

Today since companies compete with each other under tight competition conditions and try to get ahead of their competitors with the most efficient and powerful marketing tactics, it is very critical for brands to accurately identify the target audience for their products. Brands must identify the target markets that their products cater to in order to meet consumer demands and expectations in the most effective manner. For companies to carry out effective marketing and tactical activities, it is crucial to determine variables, like addressing to men and women, youngs, children or adults. This research presents the benefits with regards to identify accurate targeted mass and reveal the customer portfolio by demonstrating the moderating role of gender and age on the effect of digital content marketing on online purchase intention, as the digital content marketing being the most effective strategy used in digital marketing.

It has been found that digital content marketing techniques have a significant impact on online purchase intention as a result of the current study, which aims to evaluate if age and gender variables have a role in the influence of digital content marketing on online buy intention. It is concluded as a result of the analyses that age and gender factors do not have a moderating role. Examining the existing studies in the literature, it is observed in the majority of the studies that social media practices, which are part of digital content marketing, are typically evaluated by age and gender. The findings of these evaluations indicate that age and gender factors are efficient on digital content marketing practices (Irshad & Ahmad, 2022; Khalaeli, 2020; Özgüven Tayfun & Soylu, 2021), which is contradictory to the data obtained in this research. It is thought that this difference results from the fact that current studies examine only social media practices. Other content marketing practices are not included. When we look at the studies in which online purchase intention is evaluated in terms of age and gender, it is seen that some studies are highly effective (Sen and Ar, 2021), while some studies do not seem to have a significant effect (Sharma and Jain, 2017; Sorce, et al. 2005). Observing different results in different researches reveals that the results

may vary depending on the sample studied. This shows us that more studies are needed to reach a definite conclusion.

The biggest limitation of this research is that it has been studied in a limited area with a limited sample. Therefore, it is critical to repeat the studies with a larger sample in order to reach more precise judgments in terms of comparing the results. Furthermore, we agree that incorporating different demographic characteristics (occupation, income, place of residence, etc.) into future studies will contribute to defining the target audience for digital content marketing practices and identifying potential customers in online shopping.

Ethics Committee Permission

Ethics committee approval for this study was obtained with the decision of Erciyes University Scientific Research and Publication Ethics Social and Human Sciences Committee, dated 22/02/2022 and numbered 75.

Contribution Rate Statement

The authors contributed equally to the article.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest between them.

References

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and prediction social behavior*. Englewood Cliffs.
- Akbarov, S. (2020). The impact of social media marketing on consumer-moderating role of gender and income. *Scholedge International Journal of Multidisciplinary and Allied Studies*, 7(7), 147-163.
- Al-Gasawneh, J., & Al-Adamat, A. (2020). The mediating role of e-word of mouth on the relationship between content marketing and green purchase intention. *Management Science Letters*, 10(8), 1701-1708.
- Alwan, M., & Alshurideh, M. (2022). The effect of digital marketing on purchase intention: Moderating effect of brand equity. *International Journal of Data and Network Science*, 6(3), 837-848.
- Andaç, A., Akbıyık, F., & Karkar, A. (2016). Customer satisfaction factor in digital content marketing: Isparta province as an example. *International Journal of Social Science Studies*, 4(5), 124-135.
- Ansari, S., Ansari, G., Ghorı, M. U., & Kazi, A. G. (2019). Impact of brand awareness and social media content marketing on consumer purchase decision. *Journal of Public Value and Administrative Insight*, 2(2), 5-10.
- Armağan, E., & Temel, E. (2018). Türkiye’de online kompulsif satın alma davranışı üzerine ampirik bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 621-653.
- Baltes, L. (2015). Content marketing - the fundamental tool of digital marketing, *Economic Sciences*, 8(57), 111-118.
- Barclay, D.W., Higgins, C. A., & Thompson, R. (1995). The partial least squares (PLS) approach to causal modeling: Personal computer adaptation and use as an illustration. *Technology Studies*, 2, 285-309.
- Boran, T. (2021). Sosyal medyada içerik pazarlama: Boyner Grup YouTube kanalı örneği. *Intermedia International e-Journal*, 8(14) 138-154.
- Çakır, M., Çakır, F., & Gülşah, U. (2010). Üniversite öğrencilerinin tüketim tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 87-94.
- Chen, H. (2012). The influence of perceived value and trust on online buying intention. *Journal Of Computers*, 7(7), 1655-1662.
- Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. In Marcoulides, G. (Ed.), *Modern methods for business research* (pp. 295-336). Lawrence Erlbaum.
- Chin, W. W., Marcolin, B. L., & Newsted, P. R. (2003). A partial least squares latent variable modelling approach for measuring interaction effects, results from a Monte Carlo simulation study and an electronic-mail emotion/ adoption study. *Information Systems Research*, 14, 189-217.
- Chu, P. Y., Hsiao, N., Lee, F. W., & Chen, C. W. (2004). Exploring success factors for Taiwan’s government electronic tendering system, behavioral perspectives from end users. *Government Information Quarterly*, 21, 219-234.
- Durmaz, Y., Bahar, R., & Kurtlar, M. (2019). Kişisel faktörlerin tüketici satın alma davranışlarına etkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 114-133.

- Erdoğmus, I. E., & Cicek, M. (2011). Online group buying: what is there for the consumers?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 308-316.
- Eyel, C. Ş., & Şen, B. (2020). Influencer pazarlama ve tüketicilerin influencer'lara yönelik tutumlarının satın alma niyeti üzerindeki etkisi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(5), 7-29.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.
- Frick, T. (2010). *Content, strategy, and design techniques for digital marketing*. British Library.
- Frick, T., & Werve, K. (2010). *Return on engagement/ content strategy and web design techniques for digital marketing*. Focal Press. <https://books.google.com.tr/books>
- Gavcar, E., & Didin, S. (2007). Tüketicilerin "Perakendeci Markalı" ürünleri satın alma kararlarını etkileyen faktörler: Muğla il merkezi'nde bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(6), 21-32.
- Gedik, Y. (2020). İçerik pazarlaması: Teorik bir çerçeve. *Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 75-96.
- Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19, 139-151.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Mena, J. A. (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modelling in marketing research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40, 414-433.
- Handley, A., & Chapman, C. C. (2019). *Dijital çağda içerik yönetiminin kurallari* (Transl. Z. Kökkaya). Kapital Medya Hizmetleri.
- Irshad, M., & Ahmad, M. S. (2019). Investigating the determinants of consumers' attitude towards social media marketing: Moderating role of gender. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 9(4), e201920.
- Kanttila, N. (2004). Digital content marketing: A literature synthesis. *Journal of Marketing Management*, 20(1), 45-65.
- Kavak, B., Özkul, N. E., & Tunçel, N. (2021). Gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) nun sosyal medya temelli satın alma eğilimi üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolü. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 94-103.
- Kazankaya, K. (2020). *E-ticaret ve dijital pazarlama*. Sokak Yayın Grubu.
- Kee, A., & Yazdanifard, R. (2015). The review of content marketing as a new trend in marketing practices. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 2(9), 1055-1064.
- Khaleeli, M. (2020). The Effect of social media advertising and promotion on online purchase intention. *Education*, 7(19), 2020.
- Kiran, P., Thomas, T., Johny, J., & Jose, D. (2019). Understanding the influence of utilitarian and hedonic factors on buying behaviour of gen Y while purchasing smartphones. *Ushus Journal of Business Management*, 18(4), 55-69.

- Laksamana, P. (2018). Impact of social media marketing on purchase intention and brand loyalty: Evidence from Indonesia's banking industry. *International Review of Management and Marketing*, 8(1), 13-18.
- Le, D. (2013). Content marketing. *Haaga-Heliga University of Applied Sciences*, 1-58.
- Liang, H., Nilesh, S., Hu, Q., & Xue, Y. (2007). Assimilation of enterprise systems: the effect of institutional pressures and the mediating role of top management. *MIS Quarterly*, 31, 59-87.
- Lohmöller, J.-B. (1989). *Latent variables path modelling with partial least squares*. Physica-Verlag.
- Opreana, A., & Vinerean, S. (2015). A new development in online marketing: Introducing digital inbound marketing. *Expert Journal of Marketing*, 3(1), 29-34.
- Orel, F. D., & Arık, A. (2020). Sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin çevrimiçi tüketici katılımı ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi: Moda markaları örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 146-161.
- Örücü, E., & Tavşancı, S. (2001). Gıda ürünlerinde tüketicinin satın alma eğilimini etkileyen faktörler ve ambalajlama. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3). <https://dergipark.org.tr/en/pub/musbed/issue/23535/250738>
- Özgüven Tayfun, N., & Soylu, Z. S. (2020). *Sosyal medya pazarlama aktiviteleri tüketici algısının online alışverişte tüketici satın alma niyetine etkisi*. [Kongre]. PPAD, 25. Pazarlama Kongresi, Ankara Üniversitesi, Ankara. http://pazarlama.org.tr/ppadpk-2021/bildiriler/81-1159-2256-v1_OK-U.pdf
- Pektas, S., & Hassan, A. (2020). The effect of digital content marketing on tourists' purchase intention. *Journal of Tourismology*, 6(1), 79-98.
- Pharr, J. M. (2019). Best practices in digital content marketing for building university brands. *Association of Marketing Theory and Practice Proceedings*, 8.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioural research, a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88, 879-903.
- Pulizzi, J., & Barret, N. (2009). *Get content get customers /turn prospects into buyers with content marketing*. United States Copyright.
- Reinartz, W., Haenlein, M., & Henseler, J. (2009). An empirical comparison of the efficacy of covariance-based and variance-based SEM. *International Journal of Research in Marketing*, 26, 332-344.
- Rungsrisawat, S., Joemsittiprasert, W., & Jermittiparsert, K. (2019). Factors determining consumer buying behaviour in online shopping. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 8(8), 222-237.
- Saade, R.G. (2007). Dimensions of perceived usefulness, toward enhanced assessment. *Decision Sciences Journal of Innovative Education*, 5, 289-310.
- Scot, D. (2011). *The new rules of marketing & PR*. John Wiley & Sons.
- Şen, A. B., & Akdeniz Ar, A. (2021). Cinsiyetler arası itkisel (dürtüsel) satın almanın farklılıkları üzerine nitel bir analiz: Moda sektörü temelinde bir değerlendirme. *Erciyes Akademi*, 35(2), 473-496.

- Sezer, T. (2021). *Kişilik özelliklerinin çevreye duyarlı satın alma davranışına etkisi: Online giyim alışverişi yapanlar üzerine bir değerlendirme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Sharma, V., & Jain, R. (2017). Impact of demographics on online buying behaviour: an exploratory study of consumers of bhopal. *Editor's Preface*, 10, 31.
- Sorce, P., Perotti, V., & Widrick, S. (2005). Attitude and age differences in online buying. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 33(2), 122-132.
- Świeczak, W. (2012). Content marketing as an important element of marketing strategy of scientific institutions. *Marketing of Scientific and Research Organizations*, 133-151.
- Treadaway, C., & Smith, M. (2010). *Facebook marketing / an hour a day*. Wiley.
- Turgut, E. (2016). *Sosyal medya reklamlarında tüketici algılamaları ile satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vinerean S. (2017). Content marketing strategy. Definition, objectives and tactics. *Expert Journal of Marketing*, 5(2), 92-98.
- Yanık, A. (2016). Yeni medyalarda akış deneyiminin risk algısı ve online turistik satın alma niyetine etkisi. *International Journal of Social Science*, 42, 385-408.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN TELEVİZYON DİZİLERİNDE SUNUMU: 'YALI ÇAPKINI' DİZİSİ ÖRNEĞİ

 Mehpere YAĞLICI^a

Özet

Bu çalışmanın konusu Star TV'de yayınlanan 'Yalı Çapkını' dizisinin birinci bölümünde kadına yönelik şiddetin sunumunun göstergebilimsel analizidir. Geleneksel medyanın bir mecrası olan televizyonun önemi yeni medyanın ortaya çıkmasıyla göreceli olarak azalmış olsa da sosyalleşme sürecindeki önemini halen korumaktadır. Türkiye'de ulusal kanallarda prime time kuşağında yayınlanan dizilerde kadına yönelik şiddetin yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Kadına yönelik şiddet hem kurmaca hem de gerçek hayat hikayelerinde esinlenilerek senaryolaştırılan dizilerin olay örgüsü içinde dizi karakteri üzerinden inşa edilirken; ataerkil yapı içinde toplumsal geleneklerle ilişkilendirilerek, çarpıcı, sansasyonel unsurlarla harmanlanarak sunulabilmektedir. Çünkü dizi yapım ekibi kadına yönelik şiddeti, birinci bölümde izleyicinin dikkatini çekmek, diğer bölümlerde ise izlenme oranlarını artırmak amacıyla bir araç olarak kullanabilmektedir. Bu kapsamda 23 Eylül 2022 tarihinde Star TV'de yayınlanmaya başlayan, 'Yalı Çapkını' dizisinin birinci bölümünde yer alan kadına yönelik şiddet sahneleri şiddetin amacı, türü, uygulayan karakter üzerinden göstergebilimsel yöntemle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda dizide erkek şiddetinde olduğu gibi kadının kadına uyguladığı şiddetin de sansasyonel bir şekilde verildiği görülmektedir. Kadına yönelik şiddetin sansasyonel sunumu gelenek üzerinden inşa edilmektedir. Bu süreçte gelenekte olmayan şiddet öğeleri geleneğin bir parçası olarak gösterilmektedir. Böylece gelenekler dizide kadına yönelik şiddetin meşrulaştırma mekanizması olarak ön plana çıkarılmaktadır. Dolayısıyla da kadına yönelik şiddetin reyting kaygısıyla dizilerde giderek daha yoğun ve etkin bir şekilde kullanıldığını, bu durumun şiddetin normalleştirilmesi ve yaygınlaşmasına zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Televizyon, Dizi, Kadına yönelik şiddet, Gelenek.

PRESENTATION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN IN TELEVISION SERIES: EXAMPLE OF THE SERIES OF 'THE YALI ÇAPKINI'

Abstract

The subject of this study is the semiotic analysis of the presentation of violence against women in the first episode of the TV series "The Yalı Çapkını" broadcast on Star TV. Although the importance of television, which is a medium of traditional media, has decreased relatively with the emergence of new media, it still maintains its importance in the socialization process. Although the TV series on national channels in Turkey, especially

^a Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı, myaglici@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 22.02.2023

in prime time, continue to attract attention, they have criticized for the intense involvement of violence against women. While the plot of the series, whose script consists of both fiction and real life stories, is built on the character of the series, violence against women can be presented by connecting to the traditions within the patriarchal structure and blending it with striking and sensational elements. Because the TV series production team can use violence against women as a tool to attract the attention of the audience in the first episode and to increase the ratings in the other episodes. In this context, the scenes of violence against women in the first episode of the TV series "The Yalı Çapkını", which started to be broadcast on Star TV on September 23, 2022 the purpose, type and character perpetrating violence were analyzed by semiotic method. As a result of the analysis, it is also seen that the violence of women against women is given in a sensational way, as is the case with male violence. In the series, the sensational presentation of violence against women is built on tradition. In this process, non-tradition factors of violence are shown as a part of tradition. In this way, traditions have brought to the forefront as the legitimation mechanism of violence against women in the series. Therefore, it is possible to say that violence against women is used more and more intensely and effectively in TV series due to the rating concerns, this situation lays the groundwork for the normalization and spread of violence.

Keywords: Television, TV series, Violence against women, Tradition.

Giriş

Türkiye iletişim bilimleri alan yazınında, televizyon yapımlarında şiddetin sunumu toplumsal cinsiyet yönünde ele alındığında, kadına yönelik şiddet önemli bir araştırma alanıdır. Günümüzde yeni medyayla birlikte dönüşen televizyon, hala etkili bir mecra olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye’de ulusal kanallarda özellikle prime time da yayınlanan dizilerde reyting kaygısıyla kadına yönelik şiddet sıklıkla yer almaktadır. Bu çerçevede başarılı yapımlara imza atmak isteyen yapım ekibi, toplumsal bir gerçek olan kadına yönelik şiddeti, gerçek veya hayal ürünü hikayelerden yola çıkarak, ana veya yan konu olarak senaryolaştırmaktadırlar. Yapım ekibi, kadına yönelik şiddeti reyting kaygıları sonucu izlenme oranlarını artırabilen bir araç olarak görebilmektedir. Böylece yapım ekibi, dizinin içerik ve biçim yapısında kadına yönelik şiddeti sansasyonel olarak inşa etmekte ve bu yolla izleyicileri ekran karşına çağırmaktadır. Kadına yönelik şiddetin yoğun ve sansasyonel olarak yer aldığı dizilerin izlenme oranları da bunu doğrulamaktadır. Kadına yönelik şiddet sahnelerinin yoğun olarak yer aldığı ‘Sen Anlat Karadeniz’ dizisinin yayına başladığı dönemde genel olarak total izlenme oranlarında birinciliği elinde tuttuğu görülmektedir (Kanal 7, 2018). Fakat, Radyo Televizyon Üst Kurulu’nun [RTÜK] (2020) raporuna göre televizyon program türlerinden özellikle dizilerde yoğun olarak kadına yönelik şiddetin yer alması izleyicileri rahatsız etmektedir. Böylece kadına yönelik şiddetin sunumu konusunda izleyiciler açısından çelişkili bir durum söz konusudur.

Kadına yönelik şiddet içeren dizilerde, ataerkil yapı içinde yeniden kurgulanan karakterlerle, izleyiciler özdeşleşmektedir. Ünlü vd. (2009), Türkiye’de ulusal kanallarda yayınlanan dizilerde izleyicinin dizi karakterleri ile özdeşleştiği için kadına yönelik şiddetin önemli bir sorun olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda kadına yönelik şiddetin sunumunda kadının nasıl konumlandırıldığı önem kazanmaktadır. Çünkü “akademisyenler ve kadın hakları savunucuları, dizilerde kadına yönelik genel tutumun ve kadınların erkekler karşısında zayıf ve değersiz olarak sergilenmesinin, kadın karşıtı toplumsal algıyı zayıflatmak yerine güçlendirdiğini söylüyor” (Yalçın, 2019). Bu nedenle Türk dizi

sektöründe kadına yönelik şiddetin sunumunda, ticari kaygılarla birlikte etik kaygıların ve sosyal sorumluluğun dikkate alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Dizilerin izlenme oranlarını artırmak adına sansasyonel ve yoğun olarak kadına yönelik şiddetin gelenek içinde belirli kalıplar bağlamında sunulması şiddetin meşrulaştırılmasını, kabul görmesini sağlayabilmektedir. Bu nedenle Türk televizyon dizilerinde kadına yönelik şiddetin hangi amaçla kullanıldığına incelenmesi önem arz etmektedir. Burada gelenekte yeri olmayan kadına yönelik şiddet içerikleri geleneklerin içine yerleştirilebilmektedir. Bu nedenle olay örgüsünde kadına yönelik şiddetin, kadın veya erkek karakterler üzerinden hangi amaç doğrultusunda, nasıl inşa edildiği ve bu inşada kadının konumu önem taşımaktadır. Bu çalışmada kadına yönelik şiddetin hangi amaçla ve nasıl inşa edildiği anlamak adına 'Yalı Çapkını' dizisinin birinci bölümünde kadına uygulanan şiddet sahneleri karakterler üzerinden göstergebilimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Ataerkil Düzen

Dünyada ve Türkiye'de kadına yönelik şiddet ve medya ilişkisi birçok bilim alanı ve toplum refahı için önemli bir araştırma konusudur. Kadına yönelik şiddet, genel olarak ataerkil yapının bir sonucu olarak düşünülmekte ve genel olarak kitle iletişim araçlarında da kadına yönelik şiddetin ataerkil yapı çerçevesinde yeniden inşa edildiği kabul görmektedir. Bu çerçevede öncelikle ataerki yapıyı anlamak, tanımlamak gerekmektedir.

"Erkeklerin kadınlar ve genç erkekler üzerinde ekonomik, sosyal hakimiyet kurmuş olduğu toplumsal sistem. Sosyal bilimciler tarafından, daha ziyade betimsel bir anlam içinde, ailede veya bütün bir toplumsal sistemdeki belli bir organizasyon kalıbına veya şekline gönderme yapmak için kullandıkları terim, son zamanlarda özellikle feministler tarafından genellikle olumsuz bir anlamda, toplumların kadınlar üzerindeki erkek egemenliği ve erkeklerin kadınların bastırılması yoluyla yapılandırma tarzına atıfta bulunmak amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır" (Cevizci, 2005, s. 162).

Tanımda da yer aldığı gibi ataerkillik ekonomik ve sosyal açıdan erkek merkezli bir yapıdır. Ataerkil sistemde, erkek öncelikli olduğu için kadın toplumda ötekileştirilmektedir. Millett (1998), ataerkil sistemde ilk olarak, erkeğe, saldırganlık, güç, zeka, etkinlik, kadınlara ise pasiflik, uysallık, cehalet, etkisizlik, erdem dikte edilmekte, cinsiyet açısından ev hizmeti ve bebeklerin bakımı kadının görevi görülmekte olduğunu, geri kalan insan başarısı, ilgisi ve hırsı ise erkeğe ait olduğunu, böylece dışıya tahsis edilen sınırlı rolün, onu biyolojik deneyim düzeyinde tutma eğiliminde olduğunu ve sistemin ana taşıyıcısının da bireyle toplum arasındaki aracı olan aile olduğunu söylemektedir. Böylece kadın, toplum ve ailede pasiftir, bunun da biyolojik yapısından kaynaklı olduğunu düşünmekte ve bu çerçevede hareket etmekte, aile ile evi sahiplenmektedir. Mitchell (2006) göre ise kadınlara kendilerine ait bir evren olarak aile sunulmuştur, kadın kendisi gibi aileyi de doğal algılar ama aile kültürel bir yaratımdır, ailenin oluşumunda veya kadının buradaki rolünde kaçınılmaz olan bir şey yoktur, gerçek kadın ve gerçek aile ise huzur ve bolluk imgeleri olmasına karşın şiddetin ve çaresizliğin yuvası olabilmektedirler. Ayrıca kadın bedeni her zaman için ataerkil sistemde denetlenmesi gereken bir unsur

olarak görülmektedir. Öztürk (2000), kadın bedeninin, yalnızca kadına ait olmadığını, toplum baskısı kurularak ahlaki değerlerle dizginlenmeye çalışılarak sürekli denetlendiğini, her davranışının gözetlendiğini, giyinmesinin ve süslemesinin erkek tarafından denetime tabi tutulduğunu başkasının suçu olan ve utanması gereken yerde bu unsurların kadına yöneldiğini, bu yönde uyarılmak, tehdit edilmenin yanı sıra her türlü şiddetle cezalandırıldığını söylemektedir. Böylece kadının beden, düşünce ve davranış olarak denetlenmesi gerekliliği, toplumsal bir öğrenme değil de erkek ve kadının doğal yapısı olarak algılanması burada en önemli problemi oluşturmaktadır. Bu kapsamda da kadın değersiz, yetersiz görülerek veya kadının bedeni üzerinden namus kavramı vb. unsurlarla baskı kurularak kadına yönelik şiddete zemin oluşturulmaktadır.

2. Kadına Yönelik Şiddet

Dünya ve Türkiye’de önemli bir toplumsal sorun olan şiddet, “kendine, başka bir kişiye veya bir grup veya topluluğa karşı yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişme geriliği veya yoksunlukla sonuçlanan veya bunlarla sonuçlanma olasılığı yüksek olan fiziksel güç veya gücün kasıtlı olarak, tehdit veya fiilen kullanılması” (Krug vd., 2002, s. 22) olarak tanımlanabilir. Şiddet, sağlıklı bir toplumun oluşmasının önünde en önemli engellerden biridir. Şiddet, toplumsal cinsiyet açısından değerlendirildiğinde kadına yönelik şiddetin ön plana çıktığı görülmektedir. Kadına yönelik şiddet terimi ister kamusal ister özel hayatta olsun bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dâhil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya acı verme sonucunu doğuran veya bu sonucu doğurması muhtemel olan, cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi (United Nations, 1993) olarak tanımlanmıştır. Yaktıl-Oğuz (2016) da fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik olmak üzere kadına yönelik şiddeti dört türe ayırmaktadır. Bu türlerden fiziksel şiddet; zarar görenin vücut bütünlüğünün ihlalini içermekte (uygulanan fiziksel şiddet ölüme bile neden olabilmektedir), cinsel şiddet ise cinsel bütünlüğe saldırı boyutunu oluşturmaktadır (Polat, 2017). Toplumda fiziksel ve cinsel şiddete göre daha az farkındalığının olduğu/oluştugu psikolojik ve ekonomik şiddet, kadınların sağlığını ve yaşamını olumsuz etkilemektedir. Mavili (2014), kadını çeşitli davranışlarla korkutmak, aşağılayıcı işler yaptırmak, benliğini küçültücü sözler söylemek, küfür ve hakaret etmek psikolojik istismar ve şiddet olarak değerlendirirken, ekonomik şiddeti/istismar ise ücretsiz işçi durumunda olan kadının ailenin gelirinin ne kadar olduğunu bilmemesi (ondan gizlenmesi), gelirin nereye harcanacağı yönünde karar verme yetkisine sahip olmaması, gelirin kadın ve çocuğun ihtiyaçlarına harcanmaması, gelirin tasarrufundan haberdar olmaması veya ekonomik açıdan zorlanması kaynaklı güçsüzlüğü olarak nitelemektedir. Dünyada her gün kadınlar fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet türlerinden biri veya birçoğuna maruz kalabilmektedir.

Dünyada kadınların üçte biri partneri tarafından fiziksel veya cinsel saldırıya uğrarken, 2020 yılında öldürülen 81.000 kadından 48.000’i yakın partnerleri tarafından katledilmiştir (United Nations Women, 2016). Türkiye’de her on kadından dördü, eşinden veya birlikte yaşadığı erkek tarafından şiddete maruz kalmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2015). Erkekler, dünyada ve Türkiye’de ilişki kurduğu bütün kadınlar üzerinde korku ve baskı oluşturmak adına fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddeti kullanabilmektedirler.

Kaptanoğlu vd. (2015)'in yaptığı aile içi şiddet çalışmasında eşi veya birlikte olduğu erkek tarafından şiddet uygulanan kadınların %5,2'si sadece cinsel şiddete, %26,9'u fiziksel ve cinsel şiddete, %67'9 ise sadece fiziksel şiddete maruz kaldığını belirtmektedir. Toplumda şiddeti önlemek için farkındalığın oluşturulması gerekmektedir. Bu farkındalığın oluşturulmasında en önemli araç kitle iletişim araçları olması gerekirken kitle iletişim araçlarında kadına yönelik şiddetin sunumu tartışmalıdır. Çünkü, "kapitalist ekonomi mantığı, kadınların toplumdaki "görevini" ve "yerini" feodal anlayışa göre kitle iletişim araçlarında reklamlardan, TV dizilerine, haberlere ve gazete sayfalarına kadar yeniden üretmek, toplumun kolektif bilincinde kadın imgesini sürekli tanımlanmaktadır" (Mora, 2005, s. 6). Böylece kitle iletişim araçları yoluyla genellikle ataerkil sistem üzerinden kadının sunumu yapılabilmektedir. Bu nedenle kadına yönelik şiddet, kadından kaynaklı bir sorun olarak gösterilebilmekte, sorunun çözümü yine eril gücüne dayanabilmektedir. Böylece eril merkezli bir yapıda kadına yönelik şiddet yeniden inşa edilmesi sorunu beraberinde getirmektedir.

3. Türk Televizyon Dizilerinde Reyting Aracı Olarak Kadına Şiddet

Televizyonda şiddetin toplumsal cinsiyet açısından sunumu, kadına yönelik şiddetin değerlendirilmesi adına önem arz etmektedir. Çünkü, "Masallardan dizilere dek bütün popüler anlatılarda toplumsal cinsiyete dayalı düşüncelerin pekiştirildiğini ve onaylandığını görebiliriz. Şiddet ise çelişkileri çözümlenmenin bir aracı olarak hem gerçek hayatta hem de anlatılarda varlık gösterir. Televizyonun bu konuda üstlendiği rol yadsınamayacak bir gerçektir" (Yaktıl-Oğuz, 2000, s. 36). Bu nedenle bir çözüm aracı olarak kadına yönelik şiddetin sık sık televizyonda sunulması sonucu şiddetin pekiştirilmesine, onaylanmasına ve meşrulaştırılmasına yol açabilmektedir.

Türkiye ulusal kanallarında prime time yayınlanan program türlerinden dizilerde kadına yönelik şiddetin yoğun ve sık sık yer alması önemli bir sorundur ve bu nedenle sık sık ve yoğun olarak izleyicinin şahit olduğu bu şiddetin nasıl ve ne amaçla inşa edildiğinin incelenmesi gerekmektedir. Zira, dizi senaryoları, kadına yönelik şiddet üzerine kurulabildiği gibi, olay örgüsünde yan konu olarak kadına yönelik şiddet yer alabilmektedir. Bunun da ötesinde gerçek hayat hikayesinden senaryolaştırılan yapımlarda sunulan kadına yönelik şiddetin gerçekte yaşandığı ve olabilirliği şiddetin meşrulaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Diğer bir dikkat çekici unsur ise kadına yönelik şiddet, dizilerin birinci bölümlerinde izleyicilerin dikkatini çekme veya izlenme oranının artırmak amacıyla yüksek oranda ve sansasyonel olarak belirli bağlamlar içinde yer almasıdır. Dizilerin oluşturucu ana unsurlarından olan karakterler, kadına yönelik şiddet bağlamında kurulabilmektedir.

Her sezonda, Türk dizi senaryolarında, kadına aşırı şiddet uygulayan erkek ve kadın karakterlerin inşasına rastlanmaktadır. 'Güneşin Kızları' dizisinde 'Haluk Mertoğlu' (Gündoğdu & Gündoğdu, 2015-2016), 'Yeter' dizisinde 'Yekta' (Türkoğlu, 2015-2016), 'Sen Anlat Karadeniz' dizisinde 'Veda' (Sınav, 2018-2019), 'Yalı Çapkını' dizisinde 'Kazım' (Ataman, 2022) karakteri gibi birçok dizide psikopatlık derecesinde takıntılı ve şiddete meyilli karakterlerle inşa edilmektedir. Çam (2009), dizilerde kadına yönelik şiddetin bireysel bir sorun olarak ele alındığını, toplumsal bir sorun olarak sunulmadığını böylece şiddette maruz kalan kadın temsilinin zalim erkeklerin eline düşen masumlar olarak inşa edildiğini söylemektedir. Bu çerçevede erkek karakterler etrafında, eril dünyadan güç alan kadın karakterlerin de kadına yönelik şiddet uygulandığına rastlanmaktadır. 'Sen Anlat Karadeniz' dizisinde 'Eysan' karakteri (Sınav, 2018-

2019), 'Camdaki Kız' dizisinde 'Feride' karakteri (Güvenatam, 2021), 'Yalı Çapkını' dizisinde 'Hattuş' karakteri (Güvenatam, 2022) şiddet uygulayan kadın karakterlerdir. Kadına yönelik şiddet, dizilerde inşa edilirken ataerkil sistemin kadının denetiminde kullandığı töre, gelenek, namus gibi temel yapılar öne çıkmaktadır. Dizilerdeki kadın karakterlerin bedenleri ataerkil söylem üzerinden sorgulanmakta; namus ve aldatma kavramıyla itham edilerek şiddete maruz kalabilmektedir.

Şiddetin yoğun olarak yer aldığı 'Kurtlar Vadisi' dizisinde 'Laz Ziya' karakterinin bir seremoniye dönüşen karısını asma sahnesi (Şaşmaz, 2003-2005) televizyonda kadına yönelik şiddetin sunumu adına sorunludur. 'Sefirin Kızı' dizisinin birinci bölümünde 'Nare' karakterinin daha önce de tecavüzüne uğradığı 'Akın' karakterinin tecavüz etmeye çalışması sonucu onu yaralaması, 'Nare'nin bekaret kemeri ile "kendini yok et" notu yazan ajandayı bağlaması, 'Nare' karakterinin bakire olmadığı gerekçesiyle 'Sancar' karakteri tarafından şiddete maruz bırakılması (Ayar, 2019-2021) dikkat çekicidir. Kadına yönelik şiddet ve namus bağlamında 'Camdaki Kız' dizisinde bekaret sahnesi tartışma yaratmıştır (Akit, 2021). Bu tartışma sonucunda RTÜK, Nalan karakterinin şiddete maruz kaldığı sahneler nedeniyle Kanal D'ye idari para cezası vermiştir (Akit, 2021). Dizilerde kadına yönelik şiddetin sunumunda cinsel şiddet öne çıkmaktadır. Cinsel şiddet sahneleri reyting kaygısı ile 'Fatma Gülün Suçu Ne' dizisinin birinci bölümünde ayrıntılı olarak (Yörenç, 2010-2012) yer bulmaktadır. Benzer şekilde 'İffet' dizisinin (Turgut, 2011-2012) birinci bölümünde de tecavüz sahnesinin yer almasıyla tecavüz sahneleriyle ilgili eleştiriler de yoğunlaşmıştır.

"Fatmagül'ün Suçu Ne?" dizisinde kadın bedeni üzerinde, hele de sarhoş olduğunda, istediğini yapmaya hakkı olduğunu düşünen erkek zihniyeti ile karşı karşıya kaldık. Bol bol Fatmagül'ün üzerinde kırmızı kıyafet olmasından, gece dışarı çıkmasına kadar tecavüzü hak edip etmediği değerlendirildi. Şimdi İffet'i de aynı şeyler bekliyor. Milyonların izlediği dizilerde, tecavüzlerin "ileride filizlenecek bir aşk" gibi kabullenilebilir temalarla verilmesi ne kadar doğru? Bu diziler izlenme rekorları kırıyor. Bu sahnelerin toplumu etkisi altına alması, zaten oldukça sık yaşanan tecavüz vakalarını normalleştirme olasılığı yok mu? Fatmagül'ün ardından çekilen Canan dizisi de tecavüz içerikli bölüm ile başladı, Unutulmaz dizisinin son bölümlerinden birinde yine tecavüz sahnesi vardı. Birbiri ardına tecavüz uğrayan kadınların hikâyeleri daha çok reyting, dolayısıyla daha çok reklâm ve daha çok paranın aracı olarak kullanılmaya başladı. Görünen o ki İffet son da olmayacak" (Sarı, 2011).

Türk dizilerinde kadına yönelik şiddet, yapımcılar açısından daha çok izlenmenin bir aracı olarak görülürken, izleyenler açısından sık sık izlenen eylem olarak normalleşmektedir. Fakat dizilerde kadına yönelik şiddetin aşırı sunumuna toplumun gösterdiği tepki, nadiren yapımcılar tarafından kabul görmektedir. "Aşk Ağlatır" dizisinde zorla evlendirilmek istenen 'Ada' karakterinin eli yakılarak şiddete maruz kalmasını içeren fragman, tepkiler üzerinde kaldırılmış ve bu sahne diziden çıkartılmıştır (Onediyo, 2020). Fakat bu sosyal sorumluluk sadece bir sahne için gerçekleşmiş, 'Aşk Ağlatır' (Bayhan, 2019) dizisinde yoğun olarak kadına yönelik şiddet sahnesi yer almıştır. Böylece yapımcıların etik sorumlulukları burada sorgulanması gerekirken kadına yönelik şiddeti önleme adına sosyal sorumluluk projesi olarak yola çıkılan "Sen Anlat Karadeniz" dizisinin birinci bölümün de 'Nefes' karakterinin 'Veda' tarafından parmakları kırılmıştır (Sınav, 2018-2019). 2022 sezonunda Star TV'de yayınlanmaya başlayan 'Yalı Çapkını' (Güvenatam, 2022) dizisi de sosyal medyada kadının ve kadına yönelik şiddetin sunumu

açısından eleştirilmiştir. ‘*Yalı Çapkını*’ dizisindeki hamam sahnesi, sosyal medyada büyük tepki çekmiştir (Akşam, 2022). İzleyiciler tarafından kadına yönelik şiddet konusunda eleştirilen ‘*Yalı Çapkını*’ dizisinin birinci bölümü totalde altıncı sırada yer alırken (mynet, 2022) birinci bölümünde yer alan sahneler sonrası 30 Eylül’de yayınlanan ikinci bölümünde ise Total ve AB sıralamasında birinci olmuştur (Sabah, 2022). Ataerkil aile yapısının modern mekanlarda sunumu ile izleyiciyle buluşan ve Gülseren Buğdaycıoğlu’nun danışanlarının birinin gerçek hikayesinden esinlenerek oluşturulan ‘*Yalı Çapkını*’ dizisi, kadına yönelik şiddetin yoğun olarak yer aldığı bir yapımdır. Fakat, Buğdaycıoğlu,

"İstedim ki çok duygusal, üzölmeye, acı çekmeye çok açık olan bizim insanımız, özellikle de kadınlarımız bir an önce kendileriyle ve yaşadıkları sorunlarla yüzleşsinler, kendilerini keşfetsinler, ölkemizde yaşananları bilsinler, bunları sadece onların değil, pek çok kadının yaşadığını, çok acı çektiğini, şiddet gördüğünü anlasınlar." (NTV,2022)

açıklamalarıyla kadına yönelik şiddeti dile getirmiş olsa da gerçekte yaşanmış olması kadına yönelik sunulan şiddetin daha kolay kabul görmesine yol açabilmektedir. Kadına yönelik çıplak-birebir sunulan bu şiddetin sonucunda ceza ile telafi edilmemesi şiddetin normalleştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Çünkü "Televizyonda görüldüğüne, izlediğine ve hiçbir yasağa konu olmadığına göre, şiddet meşrudur" (Cheviron, 2014, s. 124). Şiddet ve ceza ilişkisinin vurgulanması şiddetin meşrulaştırılmasını önleyecektir. Bu kapsamda "Televizyonun dramatik dünyası gerçek ve yalanın, doğruluğun ve çarpıtmanın iç içe girdiği bir karışımıdır" (Gerbner, 2014, s. 344). Bu kapsamda ataerkil sistem temelli üretilen diziler kadına yönelik şiddeti çekici hale de getirebilmektedir. Dizi karakterinin şiddete sessiz kalması ya da yine kurtuluş olarak başka bir erkeğe ihtiyaç duyması, kendi gücüyle mücadele edebilmesi gerçek hayatta bu sorunları yaşayanlar veya yaşayabilecek olanlar için veri içermektedir. Çünkü, "Erkek egemen zihniyetle, sorgulanmadan ticari amaçla yeniden üretilen kadına yönelik basmakalıp değer yargıları, iyi-kötü olarak, fakat her iki durumda da edilgen, kendi üzerinde söz hakkına sahip olamayan kadın imgesinin toplumun kolektif bilincine yerleşmesine katkıda bulunmaktadır" (Mora, 2005, s. 3).

Yapım ekibi, kadına yönelik şiddeti, geçmişte kolektif bilinçte var olan ama bugün geçerliliğini yitirmiş birçok unsurla birleştirerek yeniden inşa ederek meşrulaştırma için bu unsurları kullanmaktadır. Dizi yapım ekibinin, reyting kaygısı ile geleneklere eklenen ritüellerle inşa ettiği kadına yönelik şiddet sahneleri kolektif bilince zarar vermektedir. Bu nedenle modern dünya içinde ataerkil düzen konuları üzerine gerçekleştirilen dizilerde kadına yönelik şiddetin sunumu buna örnek olarak gösterilebilir. ‘*Vasiyet*’, ‘*Zerda*’, ‘*Gurbet Kadını*’, ‘*Toprağa Kan Düştü*’ gibi Doğu ve Güneydoğu’da geçen televizyon dizilerinde kuma, kan davası, berdel, başlık parası, imam nikahı, recm, ağalık, marabalık gibi toplumsal gelişim ve değişime ket vuran törelerin yeniden üretilerek, toplumsal kabul görmesine neden olunmaktadır" (Mora, 2005, s. 5). Böylece, kadına yönelik şiddetin gelenekler içine yerleştirilmesi aslında geçmişle bağ kurularak hep varmış gibi algılanmasını sağlamakta ve şiddeti meşrulaştırmaktadır. ‘*Yalı Çapkını*’ dizisi de hamam, kız isteme, ayak yıkama sahnelerinde bu bağ kurulmaktadır.

4. Televizyon ve Şiddet

Televizyon yapımlarının izleyici üzerindeki etkilerinin tartışmalarında şiddet konusu ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle iletişim alan yazınında görsel medyada şiddet konusunda farklı bakış açıları sunan birçok çalışma gerçekleştirmiştir. Sosyal bilimler alan yazınında şiddet ve kadına yönelik şiddeti farklı boyutlarıyla ele alan çalışmalar yer almaktadır. Dünyada ve Türkiye'de öne çıkan çalışmalara bakıldığında; Türk sinemasında şiddetin sunumu konusunda Söğüt (2020), son beş yılda en çok izlenen 'Müslüm' (2018), 'Recep İvedik 5' (2017), 'Recep İvedik 4' (2014), 'Düğün Dernek 2' (2015), 'Dağ 2' (2016) filmlerini içerik analizi yöntemi ile incelemiştir ve kadına yönelik şiddetin en fazla yer aldığı filmin 'Recep İvedik 4' olduğunu belirtmiştir. Türk sinemasında son dönemde en çok izlenen filmlerde kadına yönelik şiddet verilerini ortaya koyması açısından Söğüt'ün (2020) çalışması bu çalışmaya yol gösterici olurken Türk sineması alanında şiddetin ele alması ve içerik analizi yönteminin kullanması yönüyle farklılaşmaktadır. Sinema alanında kadına yönelik şiddet konusunda çalışmalar yapılmıştır. Önal (2018), Türkiye'deki sosyal ve politik gelişmeler doğrultusunda popüler Türk sinemasında kadın yönelik şiddetin gelenekler, töreler yoluyla gerçekleşen kadın cinayetlerini incelemiş ve sinema filmlerinde kadının eril bakış açısıyla konumlandırıldığını gösterilmiştir. Önal'ın (2018) çalışması töreler aracılığıyla eril bakış açısının kadına yönelik şiddetin gerçekleştirildiğini ortaya koyması adına bu çalışmayı desteklemektedir. Türk sinemasında Şentürk (2017), erkeklik biçimleri ve şiddet ilişkisini Yavuz Turgut'un 'Av Mevsimi' ve 'Gönül Yarası' filmleri üzerinden incelemiş, erkeklik biçimleri ve şiddet ilişkisini de açıklamıştır. Şentürk'ün (2017) çalışması Türk sinemasında erkeklik görünümleri üzerinden incelemesi açısından bu çalışmada farklılaşmaktadır.

Barokas vd. (2016), popüler Türk dizilerinde şiddetin gösterilip, gösterilmediği konusunda 'Poyraz Karayel', 'Şeref Meselesi' ve 'Aşk Yeniden' dizilerini şiddet türleri kapsamında incelemişler ve sonuç olarak bu dizilerde en çok psikolojik şiddetin yer aldığını görmüşlerdir. Barokas vd. (2016) çalışması, bu çalışmayla şiddetin türlerinin incelenmesi adına paralellik göstermekle birlikte çalışma konusu açısından farklılık göstermektedir. Televizyon ve şiddet ilişkisini ortaya koymak adına yetiştirme/ kuramı temelli çalışmalar yapılmıştır. Jamieson ve Romer (2014) Gerbner ve Gross'un yetiştirme kuramının televizyon şiddetine uzun süre maruz kalınmasının acımasız dünya sendromu yaratması sonucu suç korkusu oluşmasını öngörüsünü, 1972-2010 ABD popüler TV programlarında şiddet tasvirinin yıllık değişikliklerini test ederek suç korkusu düzeylerini değerlendirmişlerdir. TV dizilerinde sunulan şiddetin, suç korkusunu etkilediği bulgularıyla Gerbner ve Gross'un kuramsal yaklaşımıyla Jamieson ve Romer'in (2014) araştırması tutarlılık gösterirken yerel suç algısında aynı tutarlılık saplanamamıştır Jamieson ve Romer'un (2014) çalışması televizyon ve şiddet ilişkisini anlamak adına bu çalışmaya yol göstermekle birlikte kuramsal çerçeve ve yöntem konusunda ayrılmaktadır. Berridge (2013), ABD gençlik dizilerinde kadına yönelik şiddet türleri kapsamında televizyonun anlatı karmaşıklığından yola çıkarak 'Buffy the Vampire Slayer' (The WB/CW, 1997-2003), 'Veronica Mars' (UPN/The CW, 2004-2007) ve 'Life Unexpected' (The CW, 2010-11) dizilerinde cinsel şiddet temsillerini incelemiştir. Cinsel şiddeti ele alması kapsamında bu çalışmayla Berridge'nin (2013) çalışması paralellik gösterse de gençlik dizilerinde cinsel şiddet temsillerine odaklanması nedeniyle farklılaşmaktadır. Televizyon dizilerinde sunulan kadına yönelik şiddet konusunda farklı kültürlerde üretilen dizi yapımlarının da incelendiği çalışmalar literatürde yer almaktadır. Medya temsillerinin toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti kültürü

beslediğinden yol çıkan Lopez (2018), İtalyan'da Canale 5 yayınlanan 'RIS -Delitti imperfetti' (2005-2009) ve Kuzey İrlanda da geçen BBC'de yayınlanan 'The Irish one The Fall' (2013-2018) dizilerini karşılaştırmalı olarak feminist kuram çerçevesinde erkek şiddetinin temsili ve kadın ölümünün fetişleştirilmesi açısından nitel ve nicel yöntemleri bir arada kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonunda iki suç dizisinde de kadın ölümlerinin sansasyonel estetikle sunulduğu, kadın ölümünün fetişleştirildiği ve şiddetin normalleştirildiği ortaya konulmuştur (Lopes, 2018). Lopes'in (2018) çalışması sansasyonel olarak estetiğin kullanılması konusunda bu çalışmaya yol gösterici olmasına karşın suç dizisi ve kadın ölümü açısından konuyu ele alması adına bu çalışmadan farklılaşmaktadır. Kadına yönelik şiddet birçok yapımda eğlence ile harmanlanarak sunulmaktadır. Türk televizyon dizilerinde kadına yönelik şiddetin ele alış biçimlerini 'Alemin Kırallı' dizisi üzerinden inceleyen Türkoğlu (2014), dizide eğlence unsuru çerçevesinde erkek şiddetinin meşrulaştırıldığını ve kadına yönelik şiddetin özendirildiğini ortaya koymuştur. Kadın şiddetinin dizilerde meşrulaştırılması adına Türkoğlu'nun (2014) çalışması ile bu çalışma benzerlik göstermekle birlikte eğlendirme kapsamında kadına yönelik şiddetinin sunulması açısından ayrılmaktadır. Kitle iletişim araçları tarafından yeniden üretilen geleneksel değer yargılarından yola çıkan Mora (2005), kadına yönelik şiddeti, yetiştirme kuramı ve sosyal sorumluluk kapsamında incelemiştir. Kitle iletişim araçlarının feodal değeri yeniden üretmek erkek egemen ideolojiyle kadın imajının iyi ve kötü arasında kurulmaya zorlanması, kutsal eş-anne veya dışlanan, aşağılanan kadın temsillerini ortaya çıkarmaktadır (Mora, 2005). Mora'nın (2005) çalışması geleneklerin/törenin kitle iletişim araçlarında yeniden üretilmesi konusunda bu çalışmaya ışık tutmuştur. Çam (2009) ataerkil düzende kadına yönelik şiddetin bireysel bir sorun olarak görülmesini, dizilerde kadına yönelik şiddetin zalim-masum, cani-kurban çerçevesinde sunulmasını, kurtarıcı erkek kahramanı, kadına şiddet temsillerinin karikatürleştirilmesini ve erotikleştirilmesini başlıkları kapsamında kadına yönelik şiddeti diziler üzerinden incelemiştir. Çam'ın (2009) çalışması ataerkil yapı bağlamında kadına yönelik şiddeti incelemesi adına bu çalışmaya öncülük etmiştir. Ayrıca kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda dizi yapımlarının rolü birçok bilim insanı tarafından incelenmiştir. Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadele ve dizilerde de bu şiddetin algısının ölçümünü Tuncer vd. (2021), ikincil kaynak kullanılarak nicel araştırma yöntemleriyle incelemiştir. Tuncer vd. (2021) araştırma verilerine göre kadına yönelik şiddet konulu dizilerle ilgili sorulara katılımcıların %74'ünün kadına yönelik şiddetin suç olduğunu öğrettiğini, %69'u kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda toplumu birleştirmeye teşvik ettiği, %71,5 ekonomik özgürlüğü olmayan kadınlara karşı sempati ve yardım isteği uyandırdığını düşüncesini geliştirdiğini cevaplarını verdikleri görülmüştür. Bu çalışmayla Tuncer vd.'nin (2021) çalışması dizilerde kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda farklı bakış açısı sunmaktadır. Kadına şiddet konusunda öne çıkan 'Fatmagül'ün Suçu Ne?' dizisi de çalışmalara konu olmuştur. Koçak ve Küçük (2021), dört erkek tarafından tecavüze uğrayan Fatmagül'ün hikayesini anlatan 'Fatmagül'ün Suçu Ne?' (2010-2012) dizisini alt gelir grubuna dahil karakterlerin sözel şiddet ve ötekileştirilmesi bağlamında nitel araştırma yöntemi ve tarama modeli yoluyla analiz etmişlerdir. Bu dizide alt sınıf mensuplarının sözel şiddete maruz kaldığı ve ötekileştirildiği ortaya konulmuştur (Koçak ve Küçük, 2021). Koçak ve Küçük 'ün (2021) çalışması dizilerde, şiddet ve kadına yönelik şiddetin sunumunda sözel şiddetin yoğun olarak yer aldığını göstermesi adına bu çalışmaya yol göstermiştir. Bilis ve Bilis (2013), kadına yönelik cinsel şiddetin medyada temsili konusunu 'Fatmagül'ün Suçu Ne?' ve 'Öyle Bir Geçer Zaman Ki' dizilerinin ana kadın karakterleri Fatmagül ve Cemile üzerinden

anlambilimsel yöntemle incelemişlerdir. İnceleme sonucunda Fatmagül'ün yabancı dört erkek tarafından tecavüze uğraması cinsel şiddetin erotikleştirilmesi, haklılaştırılması, eğlence haline getirilmesi şeklinde ve Cemile'ye eski kocasının tecavüzü ise erkeğin şüursuz bir davranışı olarak temsil edildiği ortaya konulmuştur (Bilis ve Bilis, 2013). Televizyon ve kadına yönelik şiddet ilişkisi bağlamında Yetişen (2021), kadına yönelik şiddet içerikli kamu spotları ve sosyal reklamları içerik analizi yöntemiyle analiz ederek bu yapımlarda negatif bir mesaj kullanıldığı, kadının muhtaç ve üzgün gösterildiği sonucuna ulaşmıştır. Bir sosyal sorumluluk projesi olarak yayına başlanan 'Sen Anlat Karadeniz' dizisi de kadına yönelik şiddet konusunda birçok çalışmaya konu olmuştur. Korkmaz ve Yeğin (2019), kadına yönelik şiddetin gösterim biçimini 'Sen Anlat Karadeniz' dizisini on bölümünü içerik analizi yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Bu analiz sonucunda kadınların dizide daha yoğun olarak sözel ve psikolojik şiddete maruz kaldığını ve bu şiddeti uygulayanların ise eşler, sevgililer ve babalar olduğu görülmüştür ve kadına yönelik şiddetin çözümünde kadına yönelik şiddet konusunda inşa edilen sahnelerde aramanın yanlış olduğu ortaya konulmuştur (Korkmaz ve Yeğin, 2019). Diğer bir çalışma ise Çobaner (2020), yeni medya üzerinden 'Sen Anlat Karadeniz' dizisine tepkileri Ekşisözlük ve Change.org yorumları kapsamında incelemiş ve 'Sen Anlat Karadeniz' dizisindeki kadına yönelik şiddet sahneleri konusunda şiddetin pornografisi olarak görülerek eleştirildiği ve on beş imza kampanyası oluşturulduğunu ortaya koymuştur. Korkmaz ve Yeğin'in (2020) çalışması kadına yönelik şiddet türlerini incelemesi adına bu çalışmayla benzerlik göstermesine karşın yöntem ve amaç açısından farklılaşmaktadır.

Bu çalışma, dizilerde kadına yönelik şiddetin geleneklere eklenen sansasyonel unsurlarla inşa edilmesi sonucu yapımcılar tarafından izleyicinin ilgisini çekmek ve reyting yükseltme aracı olarak kullanıldığını ortaya konulması adına literatürde yapılan çalışmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca kadına yönelik şiddetin 'Yalı Çapkını' dizisinin birinci bölümünün bu kapsamda göstergebilimsel yöntem kullanılarak analiz edilmesi nedeniyle literatürde yer alan çoğu çalışmadan farklı bir yöntem kullanılmıştır. Bu kapsamda Kadına Yönelik Şiddetin Televizyon Dizilerinde Sunumu: 'Yalı Çapkını' Dizisi Örneği" isimli çalışmanın dizilerde kadına yönelik şiddetin sunumu çerçevesinde alan yazınına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

B. YÖNTEM

Televizyon yapım türlerinden dizilerde şiddetin sunumu, Star TV'de yayınlanan 'Yalı Çapkını' dizisinin birinci bölümünde ataerkil düzende kadına yönelik şiddetin karakterler üzerinden ne amaçla, hangi türde ve nasıl inşa edildiğini ele alan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

'Yalı Çapkını' dizisinde kadına yönelik şiddeti gerçekleştiren ve şiddete maruz kalan karakterler kimlerdir?

'Yalı Çapkını' dizisinde kadına yönelik hangi tür şiddet yer almaktadır?

'Yalı Çapkını' dizisinde, kadına yönelik şiddet, birinci bölümde izleyenin ilgisini çekmek adına bir araç olarak mı kullanılmaktadır?

'*Yalı Çapkını*' dizisinde kadına yönelik şiddet, gelenekler bağlamında sunularak meşrulaştırılmakta mıdır?

Türkiye iletişim akademik yazınına bakıldığında televizyon dizilerinde kadına yönelik şiddetin sunumu konusunda çalışmalar yer almaktadır. 2022 yılının en çok izlenen dizisi olan '*Yalı Çapkını*'da yer alan hamam sahnesinin gelenek ve kadına yönelik şiddet konusunda tartışmalara neden olması (Gaziantepdoğuş, 2022), medya gündeminde yer edinmesi sonucunda ikinci bölümde izlenme oranını yükseltmesi kapsamında '*Yalı Çapkını*' dizisinin birinci bölümü bu çalışmanın örnekleme olarak amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu kapsamda '*Yalı Çapkını*' dizisinin birinci bölümü göstergebilimsel yöntemle incelenmiştir. Göstergebilimsel yöntem kullanılarak '*Yalı Çapkını*' dizisinin birinci bölümünün olay örgüsünde yer alan karakter üzerinden inşa edilen kadına yönelik şiddetin amacı, türü ve nasıl kurgulandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın analiz yöntemi olarak belirlenen nitel araştırma yöntemlerinden göstergebilim analiz/çözümleme, "Kitle iletişim araçlarına ait metin ya da türlerin birer 'gösterge sistemi' (sing-system) olarak incelenmesini konu edinmektedir. Göstergebilim iletişim için kullanılan her şeyin; sözcükler, görüntüler, trafik işaretleri, sesler, çiçekler, müzik ve tıbbi semptomlar gibi pek çok şeyi incelemektedir" (Parsa, 2012, s. 1). Bir metin olan televizyon dizileri/dizi bölümleri de göstergebilimsel okunarak, alt metin mesajları/yan anlamları ortaya konulabilir. Bu amaçla Saussure ve Pierce temelini oluşturduğu çalışmaları bir yöntem haline getiren Roland Barthes'ın göstergebilimsel bakış açısıyla '*Yalı Çapkını*' dizisinin ilk bölümü analiz edilecektir. Bu analizde Barthes'ın yönteminden yola çıkarak Dağdaş (2003)'ın düzenlediği gönderge sistemleri, mit, gösteren ve analiz olmak üzere dört başlık üzerinde '*Yalı Çapkını*' dizisinin birinci bölümü kadına yönelik şiddetin sunumu açısından analiz edilecektir. Analizin ilk bölümünde '*Yalı Çapkını*' dizisinin birinci bölümünün hangi gösterge sistemi üzerine inşa edildiği ve bu bölüm genelinde kurulan mit belirtilecektir. İkinci bölümde ise dizide şiddet uygulayan karakterler üzerinden kadına yönelik şiddet içeren sahneler gösteren ve analiz başlıkları altında analiz edilecektir.

C. BULGULAR ve YORUMLAR

1. '*Yalı Çapkını*' Dizisinin Göstergebilimsel Analizi

1.1. Dizinin Künyesi

Yapımcı: OGM Pictures

Yönetmen: Burcu Alptekin

Hikâye: Gülseren Budayıcıoğlu

Senaryo: Mehmet Barış Günger

Oyuncular: Afra Saraçoğlu, Mert Ramazan Demir, Çetin Tekindor, Şerif Sezer, Gülçin Santırcıoğlu, Emre Altuğ, Gözde Kansu, Ersin Arıcı, Beril Pozam, Doğukan Polat, İrem Altuğ, Öznur Serçeler, Hülya Duyar, Diren Polatoğulları, Sezin Bozacı, Yiğit Tuncay, Buçe Buse Kahraman, Cansu Fırınacı, Selen Özbayrak, Umut Gezer.

Dizinin Konusu: Dizi, ülkenin varlıklı ailelerinden biri olan Gaziantep'li Korhan ailesinin reisi Halis Ağa'nın torunu Ferit'in, dedesinin isteğiyle Gaziantep'li geleneksel bir ailenin kızıyla evlendirilme kararı alınmasından sonra gelişen olayları konu edinmektedir.

1.2. Gösterge Sistemi: Ataerkil Yapı

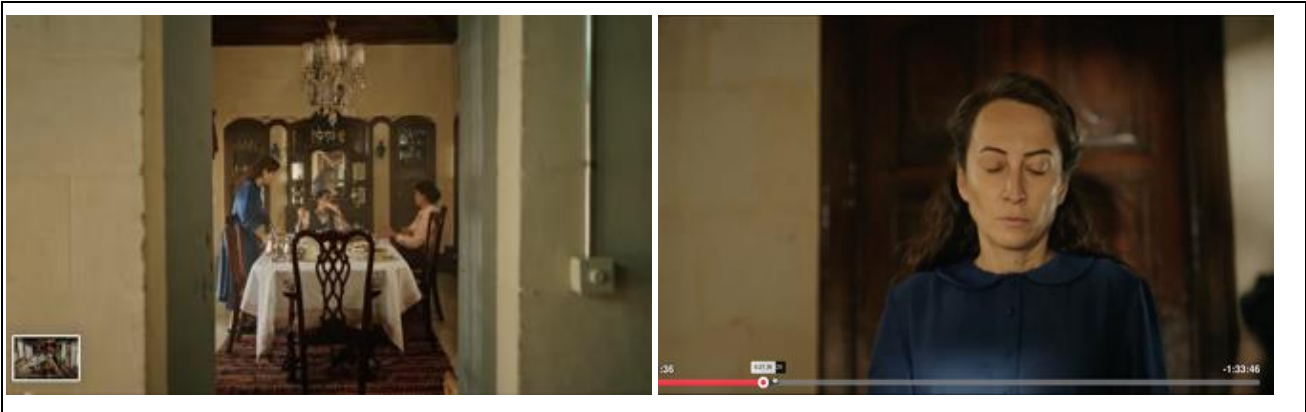
1.3. Mit: Geleneksel Kadın

1.4. Hattuş Karakteri (Hatice) Uyguladığı Şiddetin Göstergibilim Analizi

1.4.1. Hattuş Karakteri: 'Yalı Çapkını' dizisinde Antep'li geleneksel geniş ailenin bir ferdi olan Kazım karakterinin halası olan Hattuş (Hatice) karakteri; gençliğinde çok güzel bir kadınken Halis Ağa'ya duyduğu aşk ve babasının kimseye layık görmemesi nedeniyle evlilik gerçekleştirilmemiştir. Hattuş, babası tarafından psikolojik şiddete maruz bırakıldığı için şiddeti normal gören; bu nedenle yeğeni Kazım'ın eşi Esm'e ile kızları Suna ve Seyran'a hem kendisi şiddet uygulayan hem de Kazım'ın uyguladığı şiddete karşı çıkmayan bir karakterdir. Dizide Hattuş, ataerkil yapının ürettiği otoriter sert mizaçlı bir kadın karakter olarak inşa edilmiştir.

1.4.2. Gösterge: Sofra, Kız çocuğu, Kadın, Artık Yemek, Elbise, Anahtar, Hamam, Karton Çanta

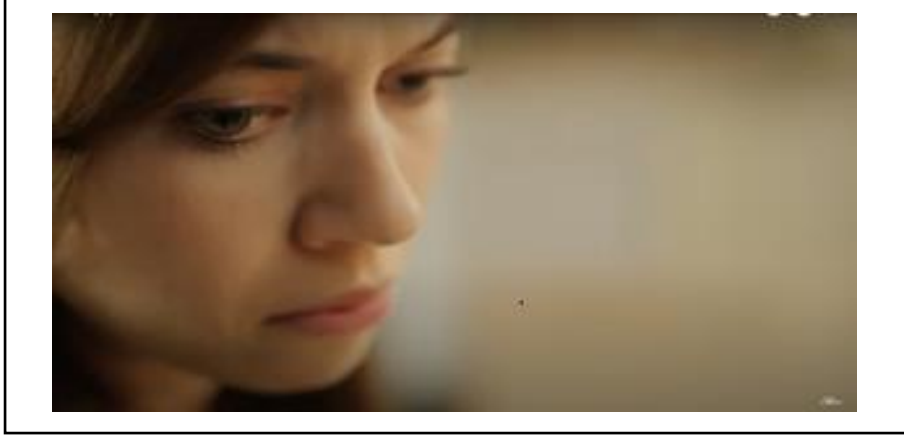
1.4.3. Analiz

Resim 1. Sofra sahnesi.

Resim 1.'de yer alan ilk karede Kazım'ın evinin salonunda kurulmuş kahvaltı sofrasında aile büyüğü Hattuş halanın ve ailenin reisi Kazım'ın kahvaltı yaptığı, Esm'a karakterinin ise onlara hizmet ettiği görülmektedir. Suna ile Seyran ise bu sofrada yer almamaktadır. Sofra, ailenin birlik beraberlik alanıdır, bu karede ise ailenin genç kadınları için ayrımcılık alanı olarak kurulmaktadır. Aile üyelerinden olan genç kadınlar Esm'e, Suna ve Seyran'a sofrada yer vermeyen Hattuş karakteri, bu karakterlere hem psikolojik ve hem de ekonomik şiddet uygulanmaktadır. Hattuş hala, sofrada "en çok da şu kızlara döktüğün paraya yanyım", "o kadar özel hoca tutunda ne fayda? gene kaldılar başımıza" demesi de kızların yani Suna ve Seyran'ın eğitime harcanan parayı gereksiz gördüğünü göstermektedir. Hattuş karakteri, kız çocuklarının evlilik için yetiştirildiğine inanmakta; Suna ve Seyran'ın da evlenmemiş olmalarını onların beceriksizliği gibi algılamaktadır. Hattuş karakteri, kız çocuklarını evlat, yeğen olarak değil; bir yük olarak görmektedir. Bu karakter, yük olan kızlardan evlendirilerek kurtulmalıdır,

düşüncesindedir. Resim 1.'in ikinci karesinde ise Kazım'ın eşi Hattuş'un gelini olan Esm'e karakterine sofr'a sahnesinde Kazım tarafından erkek çocuk vermemesi nedeniyle sözel/psikolojik şiddet uygulamasını Hattuş karakteri de onaylamaktadır. Erkek çocuk sahibi olamamanın sorumlusu olarak kadınların görülmesi nedeniyle burada Esm'e erkek çocuk doğuramamakla yani kusurlu/suçlu olmakla etiketlenmekte ve psikolojik bir şiddete Hattuş tarafından maruz kalmaktadır.

Resim 2. Seyran'ın yemek artıklarını yemek istemediği sahne.

Resim 2.'de Seyran, Kazım ve Hattuş halanın sofrasından kalanı yememek için isyan etmektedir. Kazım ve Hattuş halanın sofrasından kalan artık yemeklerin Esm'e, Suna ve Seyran'ın tükettiği görülmektedir. Yemek artığı Türk toplumunda diğer bireyler tarafından genelde tüketimi gerçekleştirilmez, daha çok hayvanların beslenmesinde kullanılabilir. Temel bir ihtiyaç olan beslenme, aile sofrasında birlikte gerçekleşmesi gereken bir eylemken, ailenin genç kadınlarının mutfakta artıklarla beslenmesi bu üç kadın karakterin kadın olmalarından kaynaklı öteki muamelesi gördüklerini ve beslenme ihtiyacı üzerinden psikolojik ve ekonomik şiddete maruz kaldıklarını göstermektedir. Türk toplumunda aile sofrası kavramı yer aldığı için bir arada veya kadın ile erkekler ayrı sofralarda da olsa da pişen yemekten paylarına düştüğü kadar tüketmektedir. Fakat burada Seyran artık yemek yemekten mutsuz olarak görülmekte ve şikâyet ederken Suna ve Esm'e ise bunu kabullenmişlerdir. Seyran bu durum konusunda Hattuş ve Kazım karakterine isyan edememekte, annesine isyan etmektedir. Böylece bu sahnede ailenin genç kadınlarının artıklarla beslenmesi psikolojik ve ekonomik şiddetin sansasyonel bir içerikle sunulduğu görülmektedir.

Resim 3. Kıyafet sahnesi.

Resim 3. başlığında gördüğümüz ilk karede yer alan sahnede evde Esmе, Suna ve Seyran'ın tek tip kıyafet giydikleri görülmektedir. Ailede kıyafetle ilgili kararların Hattuş halaya ait olması nedeniyle tek tip kıyafet giyimi ailenin genç kadınlarına yönelik hem psikolojik hem de ekonomik şiddet içermektedir. Bir kişinin en özgür ve rahat giyindiği alan olan evde tek tip kıyafet giydirilmesi, bu üç kadının aile üyesi değil, hizmet eden bireyler olarak görüldüğü ataerkil bir düzene işaret eder. Bu sahne televizyon ekranında kadına yönelik şiddetin sunumu kapsamında ilgi çekici öğelerin öne çıkartılması ve gelenek gibi gösterilmesi adına sorunludur.

Ayrıca resim 3. başlığı altında gördüğümüz ikinci sahnede Suna ve Seyran'ın dışarı çıkarken hangi kıyafeti giyeceklerine Hattuş halanın karar vermesi psikolojik şiddetin; bu kıyafetleri kendi dolabında tutması ve Hattuş halanın izniyle kullanılması ise ekonomik şiddetin bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Resim 4. Anahtar sahnesi.

Resim 4. Bu sahnede Hattuş karakteri, evdeki yiyeceklerin saklandığı anlaşılan dolabın anahtarını Esmе, Suna ve Seyran 'a vererek dolaptan sadece kendisi, Kazım ve eve gelen misafirler için yiyecek çıkartmalarını istemektedir. Anahtar, kıymetli eşyaları koruma amaçlı kullanılan bir nesne olmasına karşın burada ailenin gelini ve genç kızlarından yiyeceklerin saklanmak üzerine kullanılmaktadır. Bu dolaptaki ürünleri Esmе, Suna ve Seyran'ın yemesine izin verilmemesi sonucu ekonomik şiddet uygulanmaktadır.

Resim 5. Evde hamam sahnesi.

Resim 5. başlığı altında yer alan sahnenin ilk görselinde Hattuş karakteri Korhanların hamamda kız bakacaklarını, bu kızlardan birinin de Suna olacağı haberini almıştır. Bu haber sonrası Esmе ve Seyran, evin banyosuna Suna'yı hamama hazırlamak için gelirler. Evde beden temizliği için inşa edilen hamam/banyo, burada kadın bedeninin kontrol edilmesi ve başka bir kadının beğenisine sunmak üzere hazırlanması için kullanılan bir mekân olarak sunulmaktadır. Bu sahnede Hattuş karakterinin "kızları hamama ben götüreceğim" diyerek anne Esmе'nin annelik görev, sorumluluk ve kararlarını elinden alması bir psikolojik şiddet örneğidir. Geçmişte aile büyüğü kadınların bu tür otoriter davranışlar gösterebilmektedirler, bu sahnenin yer alması ile yeniden gündeme gelmesi sağlanmıştır.

Resim 5. başlığı altında yer alan sahnenin ikinci görselinde, Hattuş karakterinin, soyunmasını istemesine şaşırın Suna karakterinin bu isteği kabul ettiği görünmektedir. Bu kare de Hattuş karakteri tarafından Suna'nın vücudunun mahrem bölgelerinin incelenmesi hem psikolojik hem de cinsel şiddet içermektedir. Bu davranış biçimi geleneksel ve dini olarak Türk-İslam düşüncesine aykırı bir eylem olmasına karşın dizinin kurgusunda geleneğin bir parçası gibi gösterilmektedir. Kadın bedeninin, erkeğe sunumu öncesi Hattuş, Suna'nın mahrem alanlarını hamamda mahcup olmamak adına incelemesi diziye izleyicilerin ilgisini çekmek, sosyal medyada konuşulmasını sağlamak adına önemlidir.

Hattuş ve Kazım karakteri Esmе, Suna ve Seyran karakterine uyguladıkları şiddet konusunda ortak hareket etmektedir. Evle ilgili olan unsurlar üzerinden gerçekleşen kadına yönelik şiddeti bu ailede Hattuş hala karakterinin uyguladığı görülmektedir. Kendisi de bir kadın olmasına karşın ataerkil yapı unsurlarını kabullenen, bu yapı içinde inşa edilen kadın temsilini fitrat gibi kabul eden Hattuş, bunu da geleneklere dayandırmaktadır. Bu nedenle Hattuş, Esmе ve Suna bu şiddeti normal görmektedirler.

Resim 6. Çanta sahnesi.

Resim 6.'de yer alan sahne psikolojik ve ekonomik şiddet içermektedir. Bu sahnede de Hattuş Hala, çanta seçmekte ve terziden aldıkları kumaşları bu çantalar yerleştirmelerini ve mağazalardan yüklü alışveriş yapmış gibi göstermelerini istenmektedir. Karton çanta genelde kıyafet alışverişinde kullanılırken burada kıyafet yerine parça kumaş, patates, soğan taşınarak alışı yapılmış izlenimi vermek için kullanılmaktadır. Böylece Esmе, Suna ve Seyran'ın bu çantaları taşıyarak mağazalardan alışveriş yapmış görünümü vermeye çalışmaları, varlıklı bir aile olmalarına karşın genç kadınların bundan faydalandırılmaması nedeniyle ekonomik şiddetin bir örneği olarak kabul edilmektedir.

1.5. Kazım Karakterinin Şiddet Uyguladığı Sahnelerin Göstergebilim Analizi

1.5.1. Kazım Karakteri: Gaziantep'te geleneksel bir ailenin reisi olan, çevresi tarafından saygı gören Kazım karakteri, kızları Seyran ve Suna'yı özel hocalarla yetiştirerek gelecekte zengin bir eşle evlendirmek ve kendi geleceğini teminat altına almak isteyen bir babadır. Kazım eşi Esm'e'yi ise kendine layık görmemekte, her fırsatta onu cahil, ezik, görgüsüz ve kadın olamamakla itham etmektedir. Kazım Esm'e, Seyran ve Suna'ya kadın oldukları için psikolojik şiddet uygulamaktadır. Aile içinde, sadece halası Hattuş'u kendine denk görmektedir.

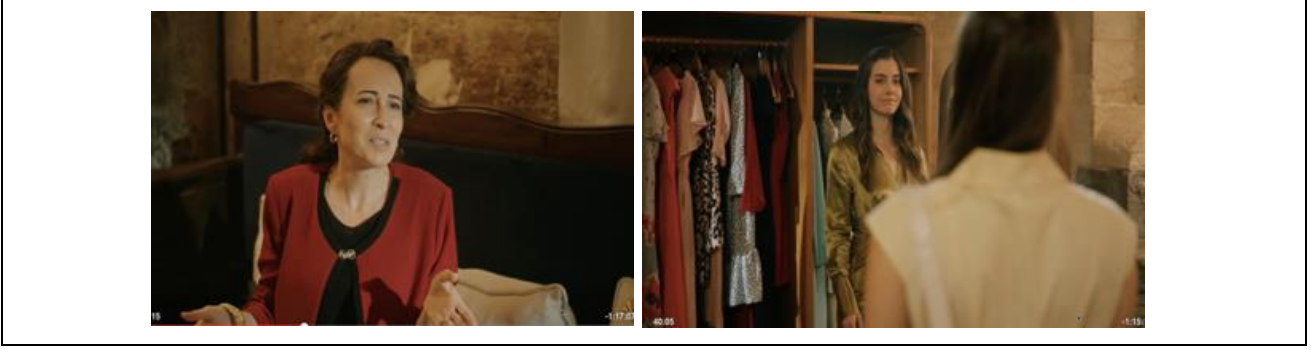
1.5.2. Gösterge: Erkek çocuk, kafasız, para, hanım ağa, elbise, alışveriş, kız isteme, pazarlık.

1.5.3. Analiz

Resim 7. Kazım'ın Esm'e'ye çarşı ve pazar için 400 lira verdiği sahne.

Resim1'deki sofrta sahnesinde Kazım kahvaltılı sofrasında erkek çocuk vermediğini söyleyerek Esm'e'ye sözlü/psikolojik şiddet uygulamaktadır. Çünkü ataerkil düzende soyu devam ettirmek için erkek çocuğa ihtiyaç vardır. Erkek kaynaklı olsa bile bu tür konularda kadın sorunlu görülmektedir. Kafasız, bir hakaret sözüdür. Resim 7.'da yer alan sahnede Kazım "Bugün ney ney Perşembe ben demesem unutacaksınız kafasızlar" söyleminde kızlarına ve eşine hakaret etmektedir. Aynı sahnede Kazım yeni bir mağaza açıldığını, kızları ile Esm'e'nin oraya gitmesini elbiseleri denemelerini ve böylece kızların güzelliklerinin görülmesini isteyerek kızlarını bir nesne olarak konumlandığı anlaşılmaktadır. Deneme yapmaları fakat elbise almamalarını söyleyen Kazım, eşi ve kızlarına ekonomik ve psikolojik şiddet uygulamaktadır. Resim 7'nin ikinci karesinde de Esm'e paraya bakarak yetersiz olduğunu görmektedir. Kazım'ın alışveriş için 400 lira vermesi ise ekonomik şiddet uyguladığını göstermektedir. Çünkü, ailede Kazım ve Hattuş'un ihtiyaç, istek ve beklentileri için para harcanırken genç kadınlar için para harcanması lüzumsuz görülmektedir.

Resim 8. Esmeye, Suna ve Seyran mağaza sahnesi.

8. resmin birinci görselinde Esmeye, çarşı ve mağazalarda hanım ağa/ağa eşi olarak karşılanmakta; fakat gerçekte maruz kaldığı ekonomik ve psikolojik şiddeti gizleyerek davranmaktadır. Böylece bu şiddete kabullenmekte ve normal görmektedir. İkinci görselde Suna, mağazada denediği elbiseyi beğenmekte, satın almamakta, Seyran da ablasına çok yakıştığını düşünmesine karşı satın alamayacakları için beğenmediğini söylemektedir. Gerçekte beğendikleri kıyafetleri satın alamamaları ailenin genç kadınları üzerinde önemli bir baskı ve şiddet oluşturmaktadır. Böylece Kazım'ın hem psikolojik hem de ekonomik şiddet uyguladığı görülmektedir.

1.6. Halis Karakterinin Şiddet Uyguladığı Sahnelerin Göstergebilim Analizi

1.6.1. Halis Ağa: Gaziantep'in tanınan varlıklı Korhan ailesinin ağası olan, genç yaşlarda İstanbul'a gelerek burada takı tasarım zanaatı yapan, zamanla uluslararası bir takı tasarım firmasının sahibi olan Halis Ağa, ataerkil düzen temsilcisi otoriter bir ağa, aile reisi, erkektir. İki oğlu olan Halis Ağa karakterinin büyük oğlu vefat etmiştir ve onun eşi İfakat ise ailede Halis Ağa'nın en güvendiği ve kendinden sonra söz hakkı olan bireyidir. Küçük oğlu Orhan'ın ise Fuat ve Ferit isimli iki oğlu vardır. Halis Ağa yalısında İfakat, Orhan, Orhan'ın eşi Gülgün, Fuat ve eşi Asuman ile Ferit yaşamaktadır.

1.6.2. Gösterge: İbrik, leğen, ayak yıkamak, aile, gelin, mahrem.

1.6.3. Analiz

Resim 9. Halis Ağa ve İfakat ayak yıkama sahnesi.

Resim 9'de yer alan ilk sahnede bir ibrik ve leğen görünmektedir. İbrik ve leğen Anadolu kültüründe ikili bir takımdır. Genellikle yeni gelinler aile büyüklerinin abdest suyunu dökmek için ibrik kullanırlardı. Çünkü, Anadolu'da gelinin aile üyelerine hizmeti geçmişte olağan bir gelenektir. Halis Ağa'nın hizmetinde birçok kişi olmasına karşın, bu iş için gelinini çağırması bu geleneğe gönderme yapmaktadır. Kadınlar geçmişte eşlerinin ayaklarını da yıkaması olağan bir durum olarak karşılanırdı. Fakat bugün bu adetler geçerliliğini hem gelişen teknoloji hem de değişen toplum çerçevesinde kaybetmiştir. İfakat'ın gece yarısı ayak yıkamayı kabul etmesi, Halis Ağa'nın da bu durumu normal karşılamasını sağlamaktadır. Kayınbaba gelin ilişkisi mahremiyet sınırları geleneklerde önemlidir. Fakat İfakat'ın sabahlığını çıkarmasını da uygun görmemesi de burada önemli bir göstergedir. Halis Ağa kızı gibi yakın gördüğü gelinini gece yarısı ayak yıkamaya çağırabilmekte; fakat mahremiyet nedeniyle onun giyiminden de rahatsız olup müdahale etmektedir. Bu sahne incelendiğinde izleyicilerin ilgisini çekmek adına kurgulandığı, özellikle İfakat'ın sabahlığı çıkarma sahnelerinde verilen açıların kadını/İfakat'ın cinselliğinin vurguladığı görülmektedir. Böylece gece yarısı Halis Ağa'nın ayağının yıkanma sahnesi, geleneksel gelin kavramına atıfta bulunularak izleyicilerin ilgisini çekmek adına inşa edilmiştir.

1.7. Orhan Karakterinin Şiddet Uyguladığı Sahnelerin Göstergebilim Analizi

1.7.1. Orhan Karakteri: Korhan ailesinin işlerini yürüten iş insanı Orhan, Gülgün'le evlidir; fakat yengesi İfakat'la yasak aşk yaşamaktadır. Ferit ve Fuat adında iki oğlu vardır.

1.7.2. Gösterge: Uyumak.

1.7.3. Analiz

Resim 10. Orhan ve Gülgün'ün yatak odası sahnesi.

Resim 10'daki sahnede Orhan, İfakat'ın odasından çıkarak karısı Gülgün'ün yanına gelmektedir. Gülgün, eşinin kendisini İfakat'la aldattığını bilmesine ve bundan acı çekmesine karşın uyuyor gibi görünmeye çalışmaktadır. Böylece Orhan eşini kendi evinde yengesi ile aldatarak psikolojik şiddete maruz bırakmaktadır. Gülgün acı çekmesine karşın bilmiyor gibi davranarak evliliğini sürdürmektedir.

1.8. Ferit Karakterinin Şiddet Uyguladığı Sahnelerin Göstergebilim Analizi

1.8.1. Ferit Karakteri: Korhan ailesinin en küçük erkek çocuğudur. Ailenin bir dediğini iki etmediği için uçarı, çapkın bir gençtir. Pelin ile sevgilidir. Şeker hastası olması ailede sınırlı kişi tarafından

bilinmesine rağmen üzülmemesi için aile çaba harcamaktadır. Dedesi Halis Ağa ise Ferit'in vukuatlarına sert tepkiler vererek onu cezalandırma ve disipline etmeye çalışma çabası ile Gaziantep'ten görücü usulü ile evlenmesine karar vermiştir. Ferit istemese de ekonomik olarak dedesine bağımlı olduğu için kabul etmek zorunda kalmıştır.

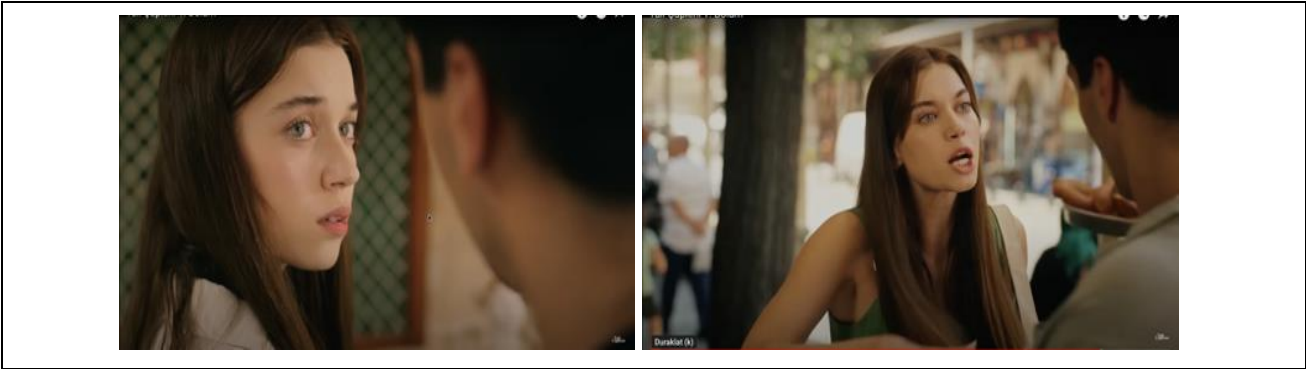
1.8.2. Gösterge: Üzülme, evlilik, antep fıstığı, kız isteme, el öpme, kız kardeş.

1.8.3. Analiz

Resim 11. Ferit'in Pelin'e uyguladığı psikolojik şiddet sahnesi.

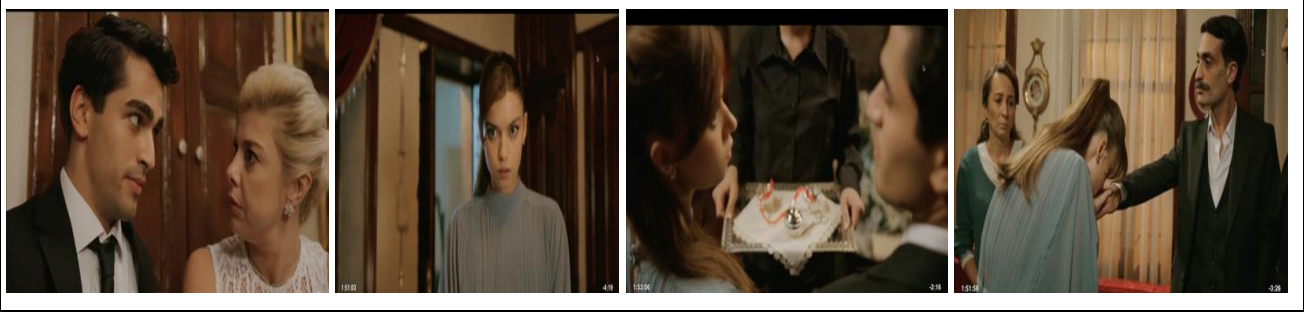
Resim 11.'de Pelin'in üzgün olduğu görülmektedir. Pelin'in ilişkilerinin geleceği ile Ferit'le konuşma çabası normal bir ilişkide gerçekleşmesi gereken bir durumken burada Pelin'in psikolojik şiddete maruz kalması sonucu kadının ilişkiyi sorgulamasının önüne geçilmektedir. Pelin'in Ferit tarafından suçlanmasına yol açmakta, Pelin'inde bunu kabul etmesi kadının konumlandırılmasında önemli bir sorun içermektedir. Ferit'in dedesinin isteğiyle gerçekleştireceği evlilik nedeniyle Pelin'e bağırması ve alay etmesi sözlü/psikolojik şiddet olarak değerlendirilebilir.

Resim 12. Ferit ve Seyran'ın karşılaşma sahneleri.

Resim 12.'de yer alan ilk sahnede Ferit, Seyran'ı yeşil gözleri nedeniyle antepfıstığına benzetmekte ve eğretileme yapmaktadır. Baklavacı dükkanında yer alan antepfıstığı ürününe bakarak Antepfıstığı olarak Seyran'a hitap etmektedir. Ferit bu sahnede rahatsız edici şekilde Seyran'ı süzmesi psikolojik şiddet olarak değerlendirilebilir. İkinci sahnede ise Ferit, Seyran'a antepfıstığı olarak hitap etmektedir.

Seyran'ın Ferit'in tavır ve sözlerinden rahatsız olmasına karşın Ferit'in bunu normal görmesi, kur yapması, evlilik için geldiği şehirde "ben senin aklını almayı bilirdim de dua et İstanbul'a dönüyorum" ve "hanımefendi taktı kafayı bana" söylemleriyle Seyran'a sözel/psikolojik şiddet uygulamaktadır.

Resim 13. Kız isteme ve söz kesme sahnesi.

Resim 13.'de Türk geleneklerinde yer alan ve hala uygulanan kız isteme merasimi evliliğin ilk adımı olarak görülmektedir. Kız isteme, erkeğin ailesinin evlenecek oğulları için evlilik beğendikleri kızın ailesine kız istemek için gelmek istedikleri bildirmeleri ve kız tarafının bu isteği kabul ederek davet etmeleri sonucu gerçekleşen bir törendir. Gençlerin evlilik yoluna çıktığını ve birbirlerine söz verdiklerini anlatan söz kesme merasimi ise bazı durumlarda kız isteme merasimi ile bir arada gerçekleştirilebilmektedir. Bu sahnede kız isteme ve söz kesme merasimi Suna ve Ferit için gerçekleştirilmesine karşın Seyran'ın istenmesi gelenekler dejenere edilerek sunulduğu görülmektedir. Fakat 13. resmin birinci karesinde kız isteme merasiminde Ferit'e Suna'yı istemek üzereyken Suna'nın takılıp düşmesi sonucu yardım için Seyran'ın odaya girmesi ve Ferit'in annesine Seyran'ı istediğini söylemesi sonucu, Gülgün'ün şaşırmasını görmekteyiz. Şaşırmasına karşın Orhan'a durumu iletmesi sonucu Orhan ve Kazım'ın Seyran konusunda anlaşması, Hattuş halanın da onaylaması sonucu odaya çağırılan Seyran'ın Ferit'e, istenmesiyle 13. resmin ikinci karesinde şaşkınlığı ve kızgınlığı yüzünden okunmaktadır. Burada Seyran'ın evleneceğini öğrenmesi hem Seyran için hem de Suna için kabul edilemez psikolojik bir şiddet içermektedir. Burada Seyran babasından korktuğu ve toplum içinde ideal bir geleneksel genç kız olması gerektiği için bir olumsuz davranış göstermemiş sadece beden dilindeki şaşkınlık kameralara yansımıştır. Çünkü burada Suna için düzenlenen kız isteme merasiminde erkek tarafının karar değiştirmesi genelde kız tarafınca saygısızlık olarak görülmektedir. Bu durum hamam sahnesindeki köle pazarı görünümünde kız seçmenin ardından, damadın baldız adayını istemesiyle sansasyonel bir olay gelişmektedir. İsteme merasiminde babalar arası pazarlık gerçekleştiği anlaşılmakta ve geleneklere bağlı baba Kazım'ın gelenekleri hiçe sayarak maddiyat için Suna yerine Seyran'ı Ferit'e verdiği görülmektedir. Böylece geleneklere bağlı oldukları dizinin her karesinde vurgulanan Kazım ve ailesinin, geleneklere uygun olmayan unsurları bu şekilde kabul etmeleri tartışmalıdır. Bu sahnede kız çocukları maddi pazarlıklar sonucu evlendirilebilir mesajı verilerek genç kızların evlenme kararları alma hakları elinden alınarak babaya verilmektedir. Böylece ataerkil yapı yeniden inşa edilmekte ve pazarlıkla abla yerine kız kardeşin verilmesinin yarattığı sansasyon, izlenme oranına katkı sağlamaktadır. Star TV ekranında diziyi izleyenler için gerçek hayat hikayesinde alındığı sözcüklerinin dizi boyunca ekranın altında yer alması ile bu sansasyonel unsurların gerçekliği ve kadına yönelik şiddet meşrulaştırılmakta ve normal hayatın bir parçası olduğu vurgulanarak normalleştirilmektedir. Böylece, gerçek hikâye görsel

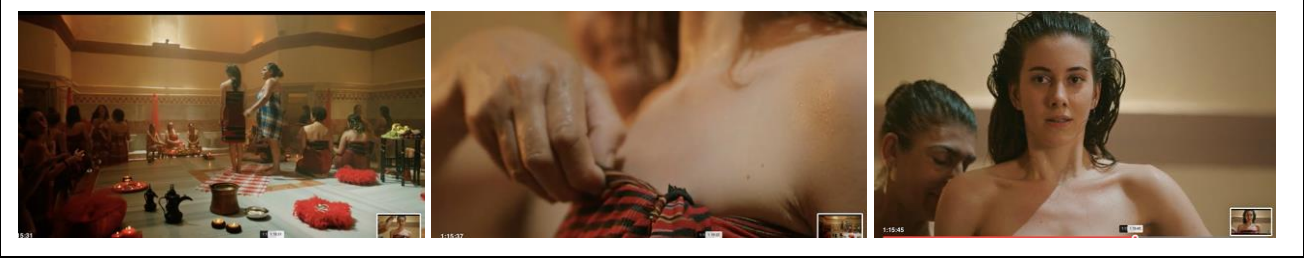
dile çevrilirken yapım ekibinin etkisi görünmez olmaktadır. 13. resmin üçüncü karesinde Seyran hakkında verilen evlenme kararının hemen ardından söz yüzüklerinin getirilmesiyle Seyran'ın şaşkınlığı, Ferit ise hem memnun hem de güçlü görünmektedir. Çünkü 12. resimde verilen sahne karelerinde Ferit'in Seyran'ı beğendiği ve istediği görülmektedir. Bu olayda Ferit, Kazım, Orhan ve Hattuş, hem Suna hem de Seyran'a psikolojik şiddet uygulamışlardır. Ayrıca Esmen'in de Seyran'la birlikte bu durumu öğrenmesi anne olarak karar /söz hakkı da burada elinden aldığı görülmektedir. İnsan hayatı için en önemli karar olan evlilik kararı Seyran'ın pazarlık yapılarak babası tarafından Ferit'le evlenmesi kararı alınması kadın hakları açısından kabul edilemez bir durumdur. Esmen'in bir anne olarak müdahil olmaması, Hattuş halanın kabullenmesi, Gülgün'ün dile getirmesi, İfakat'ın itiraz etmemesi, aslında bu karakterlerin dizi senaryosunda geleneksel kadın karakterler olarak inşa edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Seyran'ın bir anda evleneceğini öğrenmesi, evleneceği kişinin ablasını istemeye gelen damat adayının olması Ferit, Orhan, Gülgün, Kazım ve Hattuş'un Seyran'ı bir insan olarak görmezden gelmeleri, onun da duygu ve düşüncelerini öğrenmeden karar almalarıyla şiddet uygulanmaktadır. Ayrıca Seyran'ın eğitim hayatı konusundaki hayalleri de elinden alınmaktadır. 'Yalı Çapkını' dizisinin ilk bölümünde erkek kararlarına kadınların istemeseler de karşı çıkmadıkları/karşı çıkamadıkları için kabullendikleri görülmektedir. Bu davranış bugün de dizi izleyenler için referans oluşturmakta; bu kapsamda gerçekleşen şiddet normalleşmektedir.

1.9. İfakat Karakterinin Şiddet Uyguladığı Sahnelerin Göstergibilim Analizi

1.9.1. İfakat Karakteri: Korhan ailesinin gelini olan İfakat, genç yaşta eşini ve bebeğini trafik kazasında kaybetmiştir.

1.9.2. Gösterge: Peştamal, hamam, mahremiyet.

1.9.3. Analiz

Resim 14. Hamam sahnesi.

Hamam, geçmişte beri beden temizliği için gidilen ortak bir alandır ve bu alanda çeşitli gelenekler oluşmuştur. Bu geleneklerden biri de hamamda kız bakmak/beğenmektir. Günümüzde geçerliliğini yitirmiş bu geleneğe göre oğlunu evlendirmek isteyen ailenin kadınları, hamamda kız bakmaktadır ya da önceden beğendikleri kızı hamamda görmeye gitmektedir. Peştamal de Türk halkının hamamda giydiği bir kıyafettir.

Bu sahnede İfakat Ferit'e (görücü usulü) eş namzeti aramak için Gaziantep'e gitmiş ve belirli ailelerin kızları içinden adayı belirlemek için düzenlenen hamam organizasyonunda Suna göbek taşına çıkartılmıştır. Göbek taşı kese yapmak için uzanılan bir alandır. Resim 14.'de yer alan sahnenin ilk

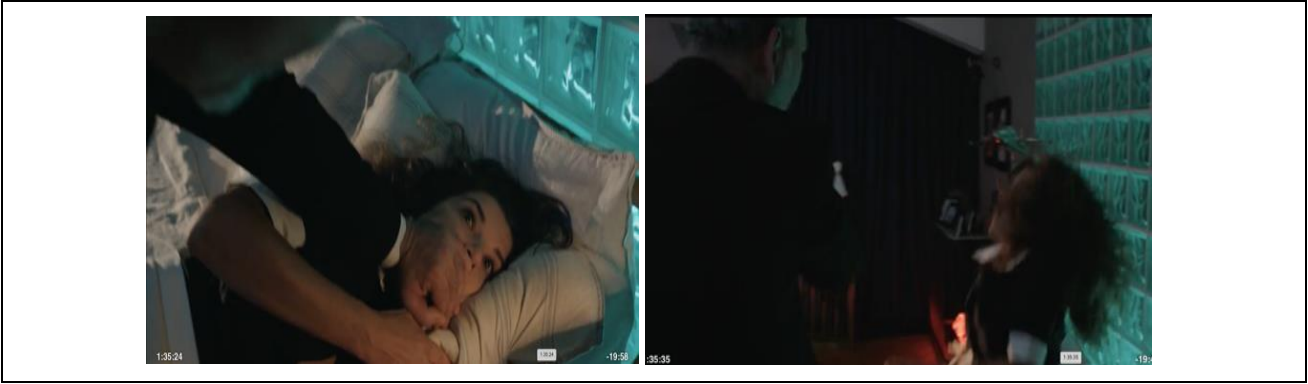
karesinde göbek taşıyla köle pazarında cariye satın almayı andıran bir alan algısı oluşturulmuştur. İkinci karede ise İfakat hanımın seçtiği genç kız olan Suna'nın peştamalının bir kadın tarafından açıldığı görülmektedir. Mahremiyet ihlal edilerek Suna'nın bedeninin evliliğe uygun olup olmadığına bakılması, geçmişte de günümüzde kabul edilebilecek bir davranış olmamasına karşın dizide yer almıştır. Çünkü, Anadolu'nun gelenek, göreneklere içinde mahremiyetin aşılması hoş görülmemektedir. Bu sahneyle dizi, konuşulmaya ve tartışılmaya başlamış ve izleyicinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu sahnede Suna'nın bedenine cinsel ve ruhsal olarak bir saldırı gerçekleştirilmiştir ve dizide gelenekler içine yerleştirilen peştamal açma ile kadına yönelik bu tür davranışların normal olduğu ve geçmişte de var olduğu algısı yaratılmıştır. Bir kadının, bir erkek için diğer kadının mahrem alanları incelemesinin gelenek içine eklenmesi önemli bir sorundur.

1.10. Latif Karakterinin Şiddet Uyguladığı Sahnenin Göstergibilim Analizi

1.10.1. Latif Karakteri: Korhan ailesinin ev hizmetinde en kıdemli çalışanı olan Latif karakteri, Halis Ağa'nın sadık bir hizmetlisidir.

1.10.2. Gösterge: Kâhya, ağız kapama, tokat, terbiye etmek.

1.10.3. Analiz

Resim 15. Latif'in Sultan'a Fiziksel Şiddet Uygulama Sahnesi.

Latif Bey Korhan ailesine hizmet eden kişileri yönetmekten sorumlu, Halis Ağa'nın sol koludur. Geçmişte köy ağalarının yanında çalışan ailenin bütün hizmetlerden sorumlu olan kâhya konumunda latif karakteri inşa edilmiştir. Resim 17.'de ilk karede yalıda çalışan hizmetçilerden biri olan Sultan'ın Ferit Korhan'ın yatağında uyuduğunu görmesi sonrası, uyandırıp uyarmak yerine ağzını kapatarak uyandırmaktadır. İkinci karede Latif, Sultan'a tokat atarak ona fiziksel şiddet, tehdit ederek de psikolojik şiddet uygulamaktadır. Geleneksel bir erkek olan Latif karakteri, birlikte çalıştığı kadınlara şiddet uygulama hakkını kendinde görmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada 'Yalı Çapkını' dizisinin birinci bölümünde kadına yönelik şiddet içeren on yedi sahne bu çalışmada analiz edilmiştir. Analiz edilen sahnelerde kadına yönelik şiddetin farklı biçimlerinin yoğun olarak yer aldığı, uygulanan şiddetin de gelenekler içinde meşrulaştırıldığı görülmüştür. Analiz

edilen dizinin birinci bölümünde gelenekler kapsamında meşrulaştırılan kadına yönelik şiddetin reyting elde etmek ve izleyicinin ilgisini çekmek için bir araç olarak inşa edildiği ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada 'Yalı Çapkını' dizisinin gerçek yaşamdan uyarlanmış olması ve dizinin birinci bölümünde gelenekler çerçevesinde yoğun olarak kadına yönelik şiddetin yer alması sonucu şiddetin normalleştirildiği de görülmüştür. Böylece şiddet sıradan gösterilerek gündelik hayatın bir parçası haline getirilmektedir (Koçak ve Küçük, 2021).

Gerçekleştirilen analiz sonucu dizinin kadın ve genç erkek karakterlerinin hem ekonomik hem de sosyal açıdan ailenin reisi erkeğe bağımlı olmaları ataerkil sistem kapsamında dizinin olay örgüsünün kurgulandığını göstermektedir. Bu kapsamda da analizin gösterge sisteminin ataerkil yapı olduğu görülmüştür. Dizinin birinci bölümünde, ekonomik ve sosyal olarak erkeklerle bağımlı olan ve maruz kaldıkları şiddeti fitrat olarak gören kadın karakterin inşa edilmesiyle, geleneksel kadın miti kurulmuştur.

Dizide erkek karakterlerinden Halis, Kazım, Ferit, Orhan ve Latif'in şiddet uyguladığı, Fuat, Abidin, İbrahim ve Yusuf'un ise şiddet uygulamadığı görülmüştür. Dizinin ilk bölümünün analizinde dizi karakterinden Esme, İfakat, Suna, Seyran, Gülgün ve Sultan'ın şiddete maruz kaldığı, Hattuş, Asuman, Şefika ve Dicle'nin şiddete maruz kalmadığı görülmüştür. Kadın karakterler incelendiğinde Esme, İfakat, Suna, Seyran, Asuman ve Gülgün'ün ekonomik özgürlüğe sahip olmadığı, Hattuş karakterinin mal varlığının bulunduğu, Şefika, Sultan ve Dicle'nin ise çalışma hayatında yer aldığı görülmektedir. Analizde, Seyran haricinde şiddete maruz kalan kadınların, dizide şiddete karşı mücadele etmedikleri, güçlü bir kadın olma çabası göstermedikleri, yaşadıklarının kadının fitratından kaynakladığını düşündükleri ve yaşadıkları şiddeti normal olarak değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Dizide kadına yönelik şiddet uygulayan yedi karakter yer almaktadır ve bu karakterlerden ikisi kadındır. Analizde Hattuş ve İfakat karakterlerinin ataerkil düzenin önemli ve güçlü temsilcisi olarak dizide inşa edildiği görülmüştür. Hattuş karakteri Esme, Suna ve Seyran'a psikolojik ve ekonomik şiddet uygularken Suna'ya da beden mahremiyetini/sınırlarını ihlal ederek cinsel şiddet uygulamıştır. İfakat karakterinin, Suna karakterinin beden mahremiyetini ihlal ederek uyguladığı cinsel şiddet dizide geleneksel bir ritüel olarak sunulmuştur. Estetik açıdan sansasyonel öğelerle ölü kadın bedeninin fetişleştirildiği (Lopes, 2018) gibi burada da geleneklere eklenen sansasyonel öğeler ile kadın bedeni nesnelendirilmekte ve kadının başka bir kadına şiddet uygulaması meşrulaştırılmak ve kadının kadını ötekileştirmesi normalleştirilmektedir. Böylece kadının diğer bir kadını şiddete maruz bırakması ve bunu toplumun genelinin kabul gördüğü geleneklere bağlaması kadına yönelik şiddeti daha da tehlikeli bir boyuta taşımaktadır. Çünkü, sosyalleşmenin bir aracı olan televizyon yapımlarında yer alan televizyon kişilikleri ve dizi karakterleri izleyici için rol model de oluşturmaktadır, bu nedenle kültürel ve ekonomik olarak şiddetin kaynağına incelendiğinde rol-model alma önemli bir etken (Söğüt, 2020) oluşturmaktadır.

Kadına yönelik şiddet türlerine göre analiz sonuçlarına bakıldığında 'Yalı Çapkını' dizisinin birinci bölümünde Latif karakterinin Sultan'a fiziksel ve psikolojik şiddet uygulamasına karşın Hattuş, İfakat, Halis, Kazım, Ferit ve Orhan karakterinin fiziksel şiddet uygulamadığı görülmüştür. Böylece dizide kadına yönelik psikolojik ve ekonomik şiddetin daha yoğun yer aldığı belirlenmiştir. Analizde cinsel

şiddetin Hattuş ve İfakat tarafından gerçekleştirildiği, Halis Ağa, Orhan, Ferit, Latif, Hattuş, ve Kazım karakterinin ise psikolojik şiddet uyguladıkları, ekonomik şiddetin ise yoğun olarak Kazım ve Hattuş karakterinin gerçekleştirdiği görülmüştür. Genel olarak analiz sonucuna bakıldığında dizi karakterleri tarafından uygulanan cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet geleneklere dayandırılmıştır. 'Yalı Çapkını'nın birinci bölümünde yer alan hamam, ayak yıkama ve kız isteme sahnelerinde kadına yönelik şiddetin meşrulaştırılmasını sağlamak adına geleneklerin sansasyonel unsurlarla eklenerek dejenere edildiği görülmüştür. İfakat'in hamam sahnesinde Suna'yı çıplak görmesi hem geleneklerin çarpıtılması açısından ve İfakat'in genç kızları öteki olarak konumlanmasından kaynaklanmaktadır. Suna'nın bedeninin ifşa edilmesine karşın itiraz etmemesi de toplumsal olarak gelişen geleneklerin kadının fitratı gibi yorumlamayı kabul etmesinden kaynaklandığı görülmüştür. Çünkü, Suna, iyi bir evlilik yapmak için yetiştirilmiş geleneksel kadın/ genç kızdır. İfakat'in Halis Ağa'nın ayağını yıkadığı sahnenin modern bir dönemde ve gece yarısı gerçekleşmesi nedeniyle gelenekleri geçmişte atfedilen bağlamlarından kopararak yeniden yorumlandığı görülmüştür. Analiz sonucunda gelenekler içinde sansasyonel ritüellerle yeniden inşa edilen kadına yönelik şiddetin, dizilerin birinci bölümlerinde ilgi çekme için konumlandırıldığı birçok sahnede yer aldığı görülmüştür. Böylece dizilerde yer alan kadına yönelik şiddet sahnelerinin izlenme oranlarına katkı sağladığı gerçeği bir kez daha ortaya konulmuştur. Böylece yapımcılar açısından ise 'Yalı Çapkını' dizisinin ilk bölümünde yer alan hamam sahnesinin izleyicilerin ilgisini çekmiş olması dizinin tanıtımına katkıda bulunmuş ve ikinci bölümde izlenme oranları yükselen 'Yalı Çapkını' dizisi 2022'in en çok izlenen dizisi olmuştur (Startv, 2023).

Analiz verilerine göre Korkmaz ve Yeğin'in (2020) de belirttiği gibi bu çalışmada da kadınların yakın çevresindeki kişiler tarafından şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Esmе, Gülgün eşleri, Pelin'e sevgilisi, Suna ve Seyran'a babası ile halası, İfakat'a kayınpederi ve Sultan'a çalışma arkadaşı/yöneticisi şiddet uygulamıştır. Fakat, Sunay'a yabancı bir kadın olan İfakat ve Seyran'a ise yabancı bir erkek olan Ferit tarafından da şiddet uygulandığı analizde görülmüştür. Analiz sonucunda dizide şiddet uygulayan karakterlerin, şiddeti normal bir davranış veya gelenek olarak düşünerek pişmanlık vb. davranışlar sergilemedikleri gözlemlenmiştir. Dizide geleneksel kadın rolünde inşa edilen kadın karakterleri şiddeti normal görmeleri, karşı koymamaları dizinin izler kitlesi içinde yer alan çocuk, erkek ve kadınların da bundan etkilenebileceği bir gerçektir. Dizilerde kadına yönelik şiddetin yoğun olarak yer alması sonucu izleyicilerin sık sık bu tür sahnelere maruz kalmaları, gerçek hayatta kadına yönelik şiddet konusunda duyarsızlaşmalarına yol açabilmektedir. Ayrıca şiddete maruz kalan veya uygulayan karakterin izleyici için rol model oluşturabileceği gerçeğinden yola çıkılarak izleyicilerin medya okur yazarlığı konusunda bilinçlenmesi, yapım ekibinin televizyon etiği kapsamında kadına yönelik şiddet konusunda sosyal sorumluluk kapsamında yapımlara imza atmaları kadını yönelik şiddetin reyting aracı olarak kullanılmasının önüne geçecektir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akit. (2021, Nisan 29). Akit yazdı RTÜK harekete geçti! Camdaki Kız'a ceza yağdı. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/akit-yazdi-rtuk-harekete-gecti-camdaki-kiza-ceza-yagdi-1534470.html>
- Akit. (2021, Nisan 23). Camdaki kız dizisinde 'bekaret' sahnesi tepki çekti! Karanlık eller iş başında. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/camdaki-kiz-dizisinde-bekaret-sahnesi-tepki-cekti-karanlik-eller-is-basinda-1532670.html>
- Akşam, (2022, Eylül 27). Yalı Çapkını dizisindeki hamam sahnesine sosyal medyadan büyük tepki! <https://www.aksam.com.tr/magazin/yali-capkini-dizisindeki-hamam-sahnesine-sosyal-medyadan-buyuk-tepki/haber-1306506>
- Ayar, S. (Yapımcı) (2019-2021). *Sefirin kızı (TV Dizisi)*. 03 Medya ve NG Medya.
- Bayhan, F. (Yapımcı) (2019). *Aşk ağılatır (TV Dizisi)*. MF Yapım.
- Barokas, S. K., Mengu, M., & Mengu, S. (2016). Display of violence through cultural codes in Turkish TV serials: a study on three turkish serials. *Kylymypa/Culture*, 6(14), 199-206.
- Berridge, S. (2013) Teen heroine TV: narrative complexity and sexual violence in female-fronted teen drama series. *New Review Of Film And Television Studies*, 11(4), 477-496.
- Bilis, P. Ö., & Bilis, A. E. (2013). Kadına yönelik cinsel şiddetin medyada temsili: "Fatmagül'ün suçu ne? ve "öyle bir geçer zaman ki" adlı televizyon dizileri örnekleri. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (7), 95-112.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe sözlüğü (6. Baskı)*. Paradigma Yayıncılık.
- Chevron, N. (2014). *Televizyon ve içimizdeki şiddet*. Ekslibris Yayınları.
- Çam, Ş. (2009). Televizyon dizilerinin kadına yönelik şiddet temsillerinde ataerkil rejimin ideolojisi. *Kültür ve İletişim*, 12(2), 79-132.
- Çobaner, A. A. (2020). TV dizilerinde kadına yönelik şiddete karşı izleyici tepkileri:" sen anlat Karadeniz" örneği. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4(5), 73-88.
- Dağdaş, B. (2003). *Reklamı okumak*. Ütopya Yayınları.
- Direk, Z. (2018). *Cinsel farkın inşası*. Metis Yayınları.
- Gaziantepdoğuş (2022, Eylül 25). Gaziantep'te yalı çapkını rezaleti. <https://gaziantepdogus.com/haber/12163740/gaziantep-te-yali-capkini-rezaleti>
- Gerbner, G. (2014). *Medyaya karşı* (Çev. G. Ayas, V. Batmaz, İ. Kovacı). Ayrıntı Yayınları.
- Gündoğdu, İ. ve Gündoğdu, İ. (Yapımcı) (2015-2016). *Güneşin kızları (TV Dizisi)*. Süreç Film.
- Güvenatam, O. (Yapımcı) (2021-...). *Camdaki kız (TV Dizisi)*. OGS Pictures.
- Güvenatam, O. (Yapımcı) (2022-...). *Yalı çapkını (TV Dizisi)*. OGS Pictures.
- Jamieson, P.E. & Romer, D.R. (2014). Violence in popular U.S. prime time TV dramas and the cultivation of fear: a time series analysis. *Media and Communication*, 2(2), 31. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1365&context=asc_papers

- Kanal 7 (2018, Şubat 28). Sen anlat Karadeniz izlenme oranı şaşkına çevirdi! Diriliş Ertuğrul'u. <https://www.haber7.com/televizyon/haber/2556704-sen-anlat-karadeniz-izlenme-orani-saskina-cevirdi-dirilis-ertugrulu>
- Kaptanoğlu, Y. İ., Çavlin, A. & Akadlı-Ergöçmen, B. (2015). *Kadına yönelik şiddet yaygınlığı, Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması*. Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. [url:<http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/23338/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]
- Koçak, M. C. & Küçük, O. (2021). Review of tv series in the context of verbal violence and marginalization against the low-income group. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4) , 3243-3263 . DOI: 10.15869/itobiad.912783
- Korkmaz, A., & Yeğin, M. O. (2020, Ocak 29-31). Televizyon dizilerinde kadına yönelik şiddetin gösterimi: "sen anlat Karadeniz" örneği. Kayseri, Türkiye. http://www.usbik.com/FileUpload/as878960/File/usbik_2020_tam_metin_kitabi-_full_texts_e-book.pdf
- Krug, E. G., Dahlberg, L.L., Mercy, J. A., Zwi, A. B. & Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. World Health Organization. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf
- Lopez, F. (2018). Between "normalization" and spectacularization. Representing violence against women in tv crime series. *Journalism and Mass Communication*, 8(6), 277-286. <https://pdfs.semanticscholar.org/7ce1/6c0858f307e21e2a2c71bd03b06e73ce7ae0.pdf>
- Mavili, A. (2014). *Aile içi şiddet kadının ve çocuğun korunması (ikinci baskı)*. Elma Yayınevi.
- Millett, K. (1998). The theory of sexual politics. İçinde I. Marsh, R. Campbell, & M. Keating (Eds.). *Classic and contemporary readings in sociology* (ss. 350-358). Longman.
- Mitchell, J. (2006). *Kadınlar: En uzun devrim* (Çev. G. İnal, G. Savran, Ş. Tekeli, F. Tınç, Ş. Torun & Y. Zihnioğlu). Agora Kitaplığı.
- Mora, N. (2005). Uluslararası kitle iletişim araçlarında kitle iletişim araçlarında yenide üretilen cinsiyetçilik ve toplumsal yansıma. *Journal of Human Science*, 2(1), 1-6.
- Mynet, (2022, Eylül 24). Reyting sonuçları açıklandı 23 Eylül 2022! hangi yapım, dizi reytinglerde birinci oldu?. <https://www.mynet.com/rejting-sonuclari-aciklandi-23-eylul-2022-hangi-yapim-dizi-rejtinglerde-birinci-oldu-190101273807>
- NTV, (2022, Kasım 11). Yalı Çapkını'nın yazarı Gülseren Budayıcıoğlu'ndan samimi açıklamalar. https://www.ntv.com.tr/galeri/n-life/magazin/yali-capkininin-yazari-gulseren-budayicioglundan-samimi-aciklamalar-dizideki-karakterler-ve-yasananlar-gercekmi,3Vo0HRD9WEq87hmJjRn_Tw/9_RHTOTkmUemDug9ytZ8uQ
- Onedio, (2020, Ekim 22). Aldatmayı ve kadına şiddeti çok olağan bir şey gibi gösteren normalleştiren 12 Türk dizisi. <https://onedio.com/haber/yetti-artik-aldatmayi-ve-kadina-siddeti-cok-olagan-bir-seymis-gibi-gostererek-normallestiren-12-turk-dizisi-936127>

- Önal, H. (2018). Türk sineması'nda celladına aşık olan kadınlar. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 4(8), 9-15.
- Öztürk, S. R. (2000). *Sinemada kadın olmak*. Alan Yayıncılık.
- Parsa, S., & Parsa, A. F. (2012). *Göstergebilim çözümleme*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Polat, O. (2017). *Şiddet* (2. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Radyo Televizyon Üst Kurulu [RTÜK] (2020). *Televizyon yayınlarında şiddet araştırması*. Kamuoyu, Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı. https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/KAMUOYU/televizyon_yayinlarında_siddet_2020.pdf
- Sabah, (2022, Eylül 30). Reyting sonuçları açıklandı: 30 Eylül 2022 dünün reyting sonuçları birincisi hangi yapımdı oldu? Kasaba doktoru, yalı çapkını. <https://www.sabah.com.tr/haberleri/reyting-sonuclari>
- Sarı, Ç. (2011, Nisan 6). Medya tecavüz seviyor. Evrensel. <https://www.evrensel.net/haber/3553/medya-tecavuzu-seviyor>
- Sınav, O. (Yapımcı) (2018-2019). *Sen anlat Karadeniz (TV Dizisi)*. Sinegraf.
- Startv. (2023, Şubat 2). 2022'de en çok izlenen dizi "Yalı Çapkını" oldu. <https://www.startv.com.tr/dizi/yali-capkini/haber/2022de-en-cok-izlenen-dizi-yali-capkini-oldu>
- Söğüt, F. (2020). Türk sineması ve şiddet: son dönem Türk filmlerinde şiddetin sunumu üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(44), 246-257. <https://doi.org/10.35247/ataunigsed.674233>
- Şaşmaz, R. (Yapımcı) (2003-2005). *Kurtlar vadisi (TV Dizisi)*. Pana Film.
- Şentürk, B. (2017). Şiddet ve erkeklikler: av mevsimi ve gönül yarası filmleri üzerinden. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 27-44.
- Tuncer, C. O., Şimşek, S. S., & Akdemir, N. (2021). Türkiye'de yerli dizilerin kadına yönelik şiddetle mücadele algısı üzerine etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(41), 3362-3395.
- Turgut, F. (Yapımcı) (2011-2012). *İffet (TV Dizisi)*. Gold Film.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015). *İstatistiklerle kadın*. Ankara. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21519>
- Türkoğlu, S. (2014). Kadına yönelik şiddeti özendiren diziler üzerine etki araştırması. *Atatürk İletişim Dergisi*, (7), 143-160. <https://communication-ataunipress.org/en/kadina-yonelik-siddeti-ozendiren-diziler-uzerine-etki-arastirmasi-1664>
- Türkoğlu, A. (Yapımcı) (2015-2016). *Yeter (TV Dizisi)*. Koliba Film.
- United Nations (1993). *Declaration on the elimination of violence against women*. General Assembly resolution. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitiescrimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf
- United Nations Women (2016). *Facts and figures: Ending violence against women*. <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>

- Ünlü, S., Bayram, N., Uluyağcı, C., & Uzoğu-Bayçu, S., (2009). Kadına yönelik şiddet: TV dizilerinde kadına yönelik şiddet üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(4), 95-100. <http://josc.selcuk.edu.tr/article/view/1075000147>
- Yetişer, B. (2021). Türkiye’de kadına yönelik şiddet konusunu içeren medya yayınlarının içerik analizi ile incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(39), 60-97 .
- Yalçın, D. (2019, Aralık 19). *Türk dizileri kadına karşı şiddet içerdiği için eleştiriliyor*. BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50843075>
- Yaktıl-Oğuz G. (2016). Erkek egemen toplumda gücün kanıtı kadına yönelik şiddet ve medyadaki görünümü. İçinde Ö. Özer (Ed.), *Medyada şiddet kültürü* (ss. 433-450). Literatür Yayınları.
- Yaktıl-Oğuz. G. (2000). Cinsiyet rolleri ile ilgili stereotiplerin televizyonda sunumu. *Kurgu Dergisi*, (17), 35-43.
- Yörenç, A. (Yapımcı) (2010-2012). *Fatmagülün suçu ne (TV Dizisi)*. Ay Yapım.

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER, EKONOMİK BÜYÜME VE SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ: E-7 ÜLKELERİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR UYGULAMA

 Serkan KÜNÜ^a

 Fatma Fehime AYDIN^b

 Cemalettin LEVENT^c

Özet

Bu çalışmanın amacı; ekonomik özgürlükler, ekonomik büyüme ve sanayileşme ilişkisini E-7 ülkelerinde 2004-2021 dönemine ait veri setinden hareketle Westerlund panel eşbütünleşme ve Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testleri ile araştırmaktır. Çalışmanın ekonometrik bulgularına göre; Brezilya ülkesinde sanayileşme ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer 6 ülke için sanayileşme ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmektedir. Ekonomik özgürlük ve büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde ekonomik büyümenin hiçbir ülkede ekonomik özgürlüğün nedeni olmadığı, Endonezya'da ekonomik özgürlüğün büyümenin nedeni olduğu görülmektedir. Sanayileşme ve ekonomik özgürlük ilişkisi ele alındığında ise Çin'de ve Meksika'da ekonomik özgürlük sanayileşmeye, Brezilya'da ve Rusya'da ise sanayileşme ekonomik özgürlüğe neden olmaktadır. Diğer ülkelerde ise sanayileşme ile ekonomik özgürlük arasında herhangi bir nedensellik bulunmamaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Ekonomik özgürlükler, Ekonomik büyüme, Sanayileşme ve panel veri analizi.

THE RELATIONSHIP OF ECONOMIC FREEDOM, ECONOMIC GROWTH AND INDUSTRIALIZATION: AN ECONOMETRIC APPLICATION ON E-7 COUNTRIES

Abstract

The aim of this study is to investigate the relationship between economic freedoms, economic growth and industrialization with Westerlund panel cointegration and Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality tests based on the data set for the period 2004-2021 in E-7 countries.. According to the econometric findings of the study; A reciprocal causality relationship was found between industrialization and economic growth in Brazil. For the other 6 countries, it is seen that there is no causal relationship between industrialization and economic growth. When the relationship between economic freedom and growth is examined, it is seen that economic growth is not the reason for economic freedom in any country, and economic freedom is the reason for growth in Indonesia. Considering the relationship between industrialization and economic freedom, economic

^a Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, serkunu@gmail.com

^b Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fatmafehimeaydin@yyu.edu.tr

^c Dr., Bağımsız Araştırmacı, cemalettin_65_@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 23.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 25.02.2023

freedom causes industrialization in China and Mexico, while industrialization causes economic freedom in Brazil and Russia. In other countries, there is no causality between industrialization and economic freedom.

Keywords: Economic freedoms, Economic growth, Industrialization and panel data analysis.

Giriş

Ekonomik özgürlük 1990'lı yıllardan beri ülkelerin ekonomik anlamda gelişmesinde önemli bir unsurdur. Ekonomik özgürlük kavramı; toplumdaki bireylerin ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirirken herhangi bir müdahaleyle karşılaşmamasıdır (Şahin, 2018, s. 286). Beach ve Miles (2006), kavramsal olarak ekonomik özgürlükleri; bir ekonomide üretim, dağıtım ve tüketim gerçekleştirilirken bu aşamalarda devletin kişiler ve kurumlar üzerinde herhangi bir müdahalesinin bulunmaması şeklinde açıklamaktadır (Sofuoğlu vd., 2019, s. 343). Gwartney ve Lawson'a (2003) göre ekonomik özgürlük için bireyler tarafından gerçekleştirilen bir tercih, değişimin isteğe bağlılığı, rekabet etme özgürlüğü, özel mülklere dokunulmaması ilkeleri olmalıdır. Ekonomik özgürlük olduğu zaman, mal ve hizmetlerin ne şekilde ve nasıl üretileceğine kişilerin tercihleri doğrultusunda olacaktır (Gwartney & Lawson, 2003, s. 406).

Adam Smith'in "The Wealth of Nations" isimli eserinde bulunan teorilerden hareketle 1995'de "Heritage Vakfı" ile "The Wall Street Journal" tarafından ekonomik özgürlük endeksi hesaplanmıştır. Baz alınan ülkeler arasında ekonomik ve siyasi açıdan puanlama ile ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri ölçülerek, ülkeler arasında sıralama yapılır (Kangallı vd., 2014, s. 95). Endeksin savunucuları, Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde "bireylerin kendi ekonomik çıkarlarının peşinden gitme özgürlüğünü koruyan temel kurumların, daha geniş toplum için daha fazla refahla sonuçlandığını" belirten yaklaşımına benzer bir yaklaşım benimsemiştir (Hussain & Haque, 2016, s. 1).

Dünya ülkelerini hukuk sistemi, siyasi ve ekonomik yapı farklılıklarından dolayı ekonomik özgürlük endeksinin hesaplanmasında zorluk yaşanmaktadır. Dünya ülkelerinin ekonomik özgürlük düzeyini hesaplayan ve uluslararası çapta onaylanmış iki kuruluş bulunmaktadır (Tepetam & Durgun, 2022, s. 62). Bunlar; Fraser Institution ve Heritage Foundation'dır.

Bir ülkede gelir dağılımının arttırılmasında, yoksulluğun ve işsizliğin azaltılmasında ekonomik büyüme önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte ekonomisi gelişen bir ülke sanayi, eğitim ve teknolojik ilerlemelerde kaydetmektedir. Bu gelişmelerin yaşanmasında ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ilgi çekmektedir. Bir ülkenin rekabet gücünün gelişmesinde ve kalkınmasında ekonomik özgürlükler önemli etkiye sahiptir. Ayrıca ekonomik özgürlükler gelir eşitliği, ortalama yaşam beklentisini ve eğitim gibi faktörler üzerinde de etkilidir. Ülkelerin özgürlük açısından kıyaslanabilmesi ve özgürlüklerin ekonomik gelişim üzerindeki etkisinin belirlenmesi için sayısal olarak ölçülmesi önem arz etmektedir (Akar & Özcan, 2020, s. 959).

Sanayileşmiş ülkelerde sanayi üretiminde ortaya çıkan artış ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir etkidir (Tunalı & Erbelet, 2017, s. 5). Kaldor'a göre; sanayi sektörü ekonomik büyümenin motoru olarak ifade edilmektedir. Sanayi sektörünün payının GSMH içinde arttırılması sonucu oluşacak

pozitif dışsal ekonomilerin etkisi ekonomik büyümenin hızlandırılmasını sağlayacaktır (Terzi & Oltulular, 2004, s. 219). Dolayısıyla sanayi üretimindeki gelişmeler, bir ülkede ekonomik büyümenin sağlanmasında en büyük öncüdür. Örneğin; bir ülkedeki şirketlerin üretim hacminde meydana gelen artış, ülkenin ihracat rakamlarında artışın olmasını sağlayabilmektedir (Kalkavan vd., 2020, s. 57).

A. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik özgürlük düzeyi ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran ilk araştırmacı Islam (1996)'dır. Islam çalışmasında 94 ülkeyi gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak gruplandırarak yapmış olduğu analizinde, düşük gelire sahip olan ülkelerde ekonomik özgürlükler ile kişi başına düşen gelir arasında ve geliri yüksek olan ülkelerde ekonomik özgürlük ve büyüme arasında aynı yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ekonomik özgürlük ile ekonomik büyümenin farklı boyutları arasındaki bağlantının analizini araştıran Ayal ve Karras'a (1998) göre, ekonomik özgürlük olması durumunda toplam faktör verimliliği ve sermaye birikimi olumlu etkilenecek ve sonuç olarak ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Ekonomik büyüme ve ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla literatürde birçok uygulamalı çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda biri Göcen (2021) tarafından D8 ülkeleri üzerine yapılmıştır. Göcen'e göre; Bootstrap panel Granger nedensellik testlerinin uygulandığı bu çalışmada; yedi ülkede ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümenin sebebi olduğu belirlenmiştir (Göcen, 2021). Araştırmacıların analizlerinde kullandıkları nicel veya ekonometrik yöntemle bağlı olarak, ekonomik özgürlükler ile büyüme arasındaki ilişkinin sonuçlarından bazıları sağlam bir ilişkinin olmadığını gösterirken, diğerleri ekonomik özgürlüğün belirli yönlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olduğunu göstermektedir (Brkić, vd., 2020, s. 3).

Akıncı vd. (2014) 144 ülke için bir çalışma yapmışlardır. Yapılan çalışmada, ekonomik özgürlüklerin, iktisadi büyümenin nedeni olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışmada ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme sürecinin hızlandırılmasına katkı sağladığı görülmüştür. Akın vd. (2014) 94 ülke ve beş farklı gelir grubu üzerine yaptıkları araştırma sonucunda, ekonomik özgürlükler ve büyüme değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır. Bununla birlikte ekonomik özgürlük ile büyüme arasındaki ilişkiyi Razmi ve Refaei (2013), Beşkaya ve Manan (2009), Çetin (2013), Güney (2017) farklı veri ve model kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmaların analiz sonuçlarında ekonomik özgürlüklerin artması durumunda ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileneceği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Haan ve Sturm (2000) tarafından yapılan çalışmada ekonomik özgürlüklerin büyümeyi arttırdığı, ancak istikrarlı bir büyüme düzeyinin ekonomik özgürlük düzeyinden etkilenmediği tespit edilmiştir.

Birol ve Demirgil (2020) çalışmasında BRICS ülkeler grubu için yapmış oldukları çalışmalarında ekonomik özgürlüklerin büyümeye etkisinin negatif ve istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Tekbaş (2022) çalışmasında Çin'de yatırım ve ticaret alanlarında verilen özgürlüklerinin büyümeye pozitif etkisi olduğu ancak finansal özgürlüklerin büyümeyi negatif etkilediğini tespit etmiştir. Piatek vd. 2013) çalışmalarında geçiş ülkelerinde ekonomik özgürlüklerin büyümeyi pozitif etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Pattanaik ve Nayak (2014) tarafından yapılan çalışmada Hindistan'da ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi arttırdığı tespit edilmiştir. Azid ve

Mahmood (2009) çalışmasında Pakistan'da ekonomik büyümenin ekonomik özgürlüğe neden olduğu belirlenmiştir.

B. VERİ SETİ, MODEL, YÖNTEM VE ANALİZ BULGULARI

Bu bölümde ekonomik büyüme, sanayileşme ve ekonomik özgürlük ilişkisini araştırmak amacıyla veri seti, yöntem ve analiz bulguları açıklanmıştır.

1. Veri Seti

Bu çalışmanın temel amacı; ekonomik büyüme, sanayileşme ve ekonomik özgürlüklerin ilişkisini E-7 ülkelerinde (Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Türkiye, Rusya, Endonezya) araştırmaktır. Çalışmada 2004-2021 dönemine ait veri seti hazırlanmıştır. Bu veri setinden hareketle çalışmada panel veri analizinin uygulanması uygun görülmüştür. Uygulanan panel veri analizi kapsamında çalışmada baz alınan değişkenler tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler Hakkında Bilgiler

Değişkenler	Tanımı	Dönem	Ülke Grubu	Yöntem	Kaynak
Sanayileşme	İmalat, katma değer (GSYİH'nın yüzdesi)	2004-2021	E-7	Panel veri	Dünya Bankası
Ekonomik Büyüme	Kişi başına düşen GSYİH büyümesi yıllık (%) değişim	2004-2021	E-7	Panel veri	Dünya Bankası
Ekonomik Özgürlük Endeksi	Mülkiyet hakları, yargı, devlet dürüstlüğü, mali sağlık, devlet harcamaları, vergi yükü, iş, emek, ticaret, para, yatırım ve finansal özgürlük, bu endeks 0-100 arası değer alır.	2004-2021	E-7	Panel veri	Heritage.org.index

Tablo 1'de değişkenlerin tanımı, dönemi, ülke grubu, yöntemi ve kaynağına yer verilmiştir. Çalışmada ekonomik özgürlükler endeksi bağımlı değişken iken sanayileşme ve ekonomik büyüme değişkenleri analizde bağımsız değişkenler olarak yer almıştır.

Ekonomik özgürlük endeksi; özgürlüğün faydalı yönlerinin ortaya çıkmasında her bir bileşenin eşit şekilde önem arz ettiğini ifade eder. Ülke puanlarının tespit edilmesinde her özgürlüğe eşit ağırlık verilir. Ekonomik reformlarla ilgilenen ülkeler, en düşük puan aldıkları unsurlarda ekonomik performansı geliştirmek için ciddi imkânlar elde edebilirler. Bu unsurlar, ekonomik büyüme ve refah için önemli bağlayıcı sınırlamaları gösterebilir. Ekonomik özgürlüğü, ekonomik özgürlüğün dört geniş kategorisi veya sütunu altında gruplandırılmış 12 niceliksel ve niteliksel faktöre dayalı olarak ölçüyor:

- 1-Hukukun Üstünlüğü (adli etkinlik, devlet bütünlüğü, mülkiyet hakları)
- 2-Devlet Büyüklüğü (mali sağlık, vergi yükü, devlet harcamaları)
- 3-Düzenleyici Verimlilik (iş özgürlüğü, emek özgürlüğü, parasal özgürlük)
- 4-Açık Piyasalar (finansal özgürlük, yatırım özgürlüğü, ticaret özgürlüğü)

Bu sınıflandırmadaki 12 ekonomik özgürlüğün tüm kategorileri, 0 ile 100 arasında bir ölçekte derecelendirilir. Bir ülkenin genel puanı, bu 12 ekonomik özgürlüğün her birine eşit ağırlık verilerek ortalaması hesaplanarak bulunur. (Freedom House [The Index of Economic Freedom], 2022).

Sanayileşme göstergesi olarak; imalat, katma değer (GSYİH'nın yüzdesi) olarak baz alınmıştır. Katma değer, bir sektörün bütün çıktıları toplayıp ara girdileri çıkardıktan sonraki net çıktısı demektir. Fabrikasyon varlıkların amortismanı ya da doğal kaynakların azalması ve bozulması için kesinti olmadan elde edilir. Bu bağlamda katma değerın kaynağı, Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırma (ISIC), revizyon 3 tarafından oluşturulur.

Ekonomik büyüme göstergesi olarak; sabit yerel para birimine dayalı olarak kişi başına GSYİH'nin yıllık yüzde büyüme oranıdır. Kişi başına GSYİH, gayri safi yurtiçi hasılanın yıl ortası nüfusa bölümü şeklinde hesaplanır. Alıcı fiyatlarına göre GSYİH, ekonomideki bütün yerleşik üreticilerin brüt katma değeri artı tüm ürün vergileri ve eksi ürünlerin değerinin dışındaki bütün sübvansiyonların toplamı olarak ifade edilir.

2. Model

Ekonomik büyüme ve sanayileşmenin ekonomik özgürlüklerin ilişkisini araştırmak amacıyla aşağıdaki denklemdeki model 1 ve model 2 tahmin edilmiştir. Model 1 kapsamında ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ve sanayileşme üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_{1it}X_{1t} + \beta_{2it}X_{2it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Y_{it} : Ekonomik Özgürlükler (Bağımlı Değişken)

β_0 : Sabit Terim

β_1, β_2 : Bağımsız değişkenlere (X_1, X_2) ait katsayılar

X_1 : Sanayileşme

X_2 : Ekonomik Büyüme

ε_i : Hata Terimleri

Model 2 kapsamında ekonomik büyümenin ekonomik özgürlükler ve sanayileşme üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_{1it}X_{1t} + \beta_{2it}X_{2it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Y_{it} : Ekonomik Büyüme (Bağımlı Değişken)

β_0 : Sabit Terim

β_1, β_2 : Bağımsız değişkenlere (X_1, X_2) ait katsayılar

X_1 : Sanayileşme

X_2 : Ekonomik Özgürlükler

ε_i : Hata Terimleri

3. Yöntem ve Analiz Bulguları

Tablo 2'de tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi verilmiştir. Değişkenlerin ortalama ve medyan değerleri incelendiğinde ekonomik özgürlük endeksi değişkeninin en yüksek değerlere sahip olduğu, ekonomik büyüme değişkeninin ise en düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. İncelenen dönemde sanayileşme %10 ile %32 arasında değişirken, ortalama %18 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme oranı %9 ile %14 arasında değişirken ortalama %4 değerini almaktadır. Bu dönemde ekonomik özgürlük endeksi %50 ile %68 arasında değişirken, ortalama ekonomik özgürlük endeksi %58 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2. Sanayileşme, Ekonomik Büyüme Ve Ekonomik Özgürlük Endeksi Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Korelasyon Matrisleri (2004–2021)

Tanımlayıcı İstatistikler	Sanayileşme	Ekonomik Büyüme	Ekonomik Özgürlük Endeksi
Ortalama	18,19	3,57	57,65
Medyan	16,40	3,88	56,50
Maksimum	32,45	13,64	68,30
Minimum	9,65	-9,13	49,80
Standart Sapma	6,19	4,02	5,39
Gözlem Sayısı	126	126	126
Korelasyon Matrisi			
Sanayileşme	1,00		
Ekonomik Büyüme	0,52	1,00	
Ekonomik Özgürlük Endeksi	-0,16	0,34	1,00

Korelasyon matrisi incelendiğinde, sanayileşme ile ekonomik büyüme arasında pozitif, sanayileşme ile ekonomik özgürlük arasında negatif, ekonomik büyüme ile ekonomik özgürlük arasında ise pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir.

Panel veri analizi kapsamında eşbütünleşme ve birim kök testlerinden hangilerinin kullanılacağına karar vermek için homojenlik testi önem taşımaktadır. Bundan dolayı delta testi uygulanarak eğitim parametrelerinin homojenliği incelenmiştir. Bu test istatistiği aşağıdaki denklemde sunulmuştur;

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{\Sigma} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (3)$$

Denklem 3'de $\tilde{\Sigma}$, düzeltilmiş Swamy istatistiğini ifade etmekte N'nin sabit ve T'nin sonsuz olması halinde H_0 hipotezi altında asimptotik şekilde $k(N-1)$ serbestlik dereceli Ki-kare dağılımlıdır (Demir & Görür, 2020, s. 20).

Yatay kesit bağımlılığı testi; birim kök testlerinden hangilerinin kullanılacağına karar vermek için öncü bir testtir. Bundan dolayı Breusch & Pagan (1980) LM testi, CD ve CDLM testi (Pesaran, 2004) ile Pesaran vd. (2008) 'in geliştirdiği LMadj' testlerinden faydalanılmaktadır (Atılğan & İspir, 2022, s. 17). Dolayısıyla serilerde yatay kesit bağımlılık varsa 2. nesil birim kök testleri uygulanmakta iken yatay kesit bağımlılığı görülmediğinde ise 1. nesil birim kök testleri baz alınmaktadır (Bucak & Saygılı, 2022, s. 356).

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Ve Homojenite Testleri

Test	İstatistik Değeri	P Değeri
Yatay kesit bağımlılık tesleti		
LM	57,75	0,00
LM _{adj}	11,71	0,00
CD _{LM}	2,039	0,041
Homojenite testleri		
Δ	7,90	0,00
Δ _{adj}	8,96	0,00

Tablo 3’de yatay kesit bağımlılık test bulguları gözlemlendiğinde P değerlerinin tamamı baz alınan kritik değerden (0,05’ten) küçüktür. Dolayısıyla seriler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır.

Homojenlik testinden ulaşılan bulgulara bakıldığında bütün P değerlerinin kritik değeri olan 0,05’ten küçük olduğu gözlemlenmektedir. Eğim homojenlik testlerinin sonuçlarına göre, eğimin homojen olduğu sıfır hipotezinin reddedildiği ve bu nedenle ülkeye özgü heterojenliğin desteklendiği söylenebilir.

Panel veri analizinde uygulanan birim köklerden; birinci nesil birim kök testi, yatay kesit birimler arasında korelasyonun bulunmadığını dikkate alırken ikinci nesil birim kök testi korelasyonun olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda Phillips ve Sul (2003), Moon ve Perron (2004), Bai ve Ng (2004), Pesaran (2007) yaygın şekilde bilinen ikinci nesil birim kök testleridir (Tülümce & Zeren, 2013, s. 295). Çalışmada CIPS birim kök testi uygulanmıştır. CIPS istatistiği, Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS) taraflarınca geliştirilmiş olan t istatistiğinin yatay kesit bağımlılığını kapsayıp genişletilmiş formu baz alınarak hesaplanır;

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (4)$$

Pesaran (2007) tarafından CIPS istatistiğinin kritik değerleri sunulmuştur. CIPS istatistik değeri asimptotik olmamakla beraber kritik değerden büyük olması halinde seriler durağan hale gelmektedir (Bektaş, 2017: 60). Dolayısıyla çalışmada uygulanan CIPS birim kök testi tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. CIPS Birim Kök Testi (2004–2021)

Panel CIPS testi	Sabit			Sabit ve Trend		
Sanayileşme	-1,83			-2,39		
ΔSanayileşme	-3,87 ^a			-4,13 ^a		
Ekonomik Büyüme	-2,39 ^b			-2,53		
ΔEkonomik Büyüme	-4,90 ^a			-4,99 ^a		
Ekonomik Özgürlük	-1,95			-1,77		
ΔEkonomik Özgürlük	-4,47 ^a			-5,02 ^a		
Kritik Değerler	10%	5%	1%	10%	5%	1%
	-2,21	-2,34	-2,6	-2,74	-2,88	-3,15

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade eder.

^b 5% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade eder.

CIPS testi tablo değerleri mutlak değer içerisinde kritik değerlerden büyük olduğunda seride birim kök bulunduğu temel hipotezi reddedilir ve birim kök bulunmadığı alternatif hipotezi baz alınır

(Pesaran, 2007, ss. 265-312). CIPS testinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde yalnızca ekonomik büyüme değişkeninin sabitli fakat trendin olmadığı modelde %5 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağan iken trend olan modelde düzeyde durağan olmadığı gözlemlenmektedir. Diğer değişkenler ise sabitli ve sabitli trendli modellerde düzeyde durağan olmayıp birinci farkları alınarak durağan duruma gelmişlerdir. Birinci fark alındığında tüm seriler durağan hale geldiği için değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisi olup olmadığı incelenebilir.

Panel veri analizi kapsamında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığını araştırmak amacıyla birçok eşbütünlük testi geliştirilmiştir. Bu bağlamda Westerlund (2007)'un geliştirdiği (ECM) eşbütünlük testi, ortak faktör probleminin yanı sıra heterojen panel gibi durumları baz alan tahminlere fırsat vermektedir. Dolayısıyla hata düzeltme modeline dayalı olan ECM eşbütünlük testi denklem 5'de sunulmuştur;

$$\Delta y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i y_{i,t-1} + \lambda'_i x_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta x_{i,t-1} + \sum_{j=-q_i}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} + e_{it} \quad (5)$$

Denkleme 5'e göre; $\alpha_i < 0$ ve anlamlı olduğunda hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ve eş bütünlüğün bulunduğu kabul edilir. Ancak $\alpha_i = 0$ iken hata düzeltme mekanizmasının çalışmadığı ve eş bütünlüğün bulunmadığı kabul edilir (Topal, 2017, s. 196).

Tablo 5. Westerlund ECM Panel Koentegrasyon Testleri

İstatistik	G _t	G _a	P _t	P _a
ΔSanayileşme ile ΔEkonomik Büyüme	-2,84 ^b	-14,62	-7,48 ^a	-11,53
ΔSanayileşme ile ΔEkonomik Özgürlük	-3,64 ^a	-18,02 ^a	-8,71 ^a	-15,69 ^a
ΔEkonomik Büyüme ile ΔEkonomik Özgürlük	-4,09 ^a	-23,96 ^a	-11,27 ^a	-23,03 ^a

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu açıklamaktadır.

^b 5% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu açıklamaktadır.

Tablo 5'e göre sanayileşme ve ekonomik büyüme değişkenleri için G_t ve G_a testi sonuçları incelendiğinde G_t için H₀'ın %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir. Başka bir deyişle, en az bir yatay kesit biriminde sanayileşme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında bir eşbütünlük ilişkisi vardır. P_t ve P_a testi sonuçları incelendiğinde P_t için H₀'ın %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, P_t testine göre panelin tamamı için %1 anlamlılık düzeyinde bir eşbütünlük ilişkisi vardır.

Sanayileşme ile ekonomik özgürlük değişkenleri ve ekonomik büyüme ile ekonomik özgürlük değişkenleri için G_t, G_a, P_t ve P_a test sonuçları incelendiğinde tüm test sonuçları için H₀'ın %1 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir. Dolayısıyla en az bir yatay kesit biriminde sanayileşme ile ekonomik özgürlük ve büyüme ile ekonomik özgürlük değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisi vardır. Yine panelin tamamı için de sanayileşme ile ekonomik özgürlük ve büyüme ile ekonomik özgürlük değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisi vardır.

AMG, "Artırılmış Ortalama Grup" tahmincisi demektir. AMG tahmin yöntemi, Pesaran'a benzer olarak iki aşamalı bir prosedürdür ve Ortalama Grup versiyonunda CCE tahmin yöntemidir (Eberhardt, 2011, s. 33). Eberhardt ve Bond (2009)'ın geliştirdiği AMG tahmin yöntemi, paneldeki kesitler

arasında uzun dönem eşbütünleşme katsayılarını ve panel genelinde eşbütünleşme katsayılarının aritmetik ortalamaları ağırlıklandırılarak hesaplanan bir tahmin yöntemidir (Eberhardt & Bond, 2009, s. 5).

Tablo 6. AMG Tahmincisinden Elde Edilen Koentegrasyon Katsayıları

Bağımlı Değişken: Ekonomik Büyüme		
Ülke	Ekonomik Özgürlük	Sanayileşme
Çin	0,41 (0,116)	0,11 (0,872)
Hindistan	-0,21 (0,748)	1,21 (0,221)
Brezilya	-0,59 ^b (0,033)	0,97 (0,185)
Meksika	0,46 (0,209)	1,82 ^a (0,006)
Endonezya	-0,56 ^b (0,018)	0,73 ^a (0,004)
Rusya	0,20 (0,561)	1,25 ^c (0,068)
Türkiye	-0,09 (0,798)	1,00 (0,147)
Bağımlı Değişken: Ekonomik Özgürlük		
Ülke	Ekonomik Büyüme	Sanayileşme
Çin	0,22 (0,289)	-1,44 ^a (0,001)
Hindistan	0,01 (0,914)	0,58 (0,250)
Brezilya	-0,27 ^b (0,042)	-1,33 ^b (0,021)
Meksika	0,18 ^b (0,013)	-1,71 ^a (0,000)
Endonezya	-0,11 (0,537)	0,12 (0,577)
Rusya	0,04 (0,665)	1,23 ^a (0,000)
Türkiye	0,09 (0,494)	-1,87 ^a (0,000)

Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu sunmaktadır.

^b 5% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

^c 10% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 6'ya göre Brezilya ve Endonezya'da ekonomik özgürlük ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken diğer ülkelerde ekonomik özgürlüğün büyüme üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi olmamaktadır. Sanayileşme ise Meksika, Endonezya ve Rusya'da ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilerken diğer ülkelerde sanayileşmenin büyüme üzerinde istatistiksel yönden anlamlı bir etkisi olmamaktadır.

Ekonomik özgürlüğü etkileyen faktörlere bakıldığında Brezilya'da ekonomik büyüme ekonomik özgürlüğü olumsuz yönde etkilerken, Meksika'da olumlu yönde etkilemektedir. Diğer ülkelerde ise ekonomik büyüme ekonomik özgürlüğü etkilememektedir. Sanayileşme ise Çin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'de ekonomik özgürlüğü olumsuz yönde etkilemekte, Rusya'da olumlu yönde etkilemekte, Hindistan ve Endonezya'da ise etkilememektedir.

Pesaran vd., (1999)'in ARDL modeli için; Mean Grup Tahmincisi (MG) ve Pooled Mean Grup tahmincisi (PMG) yöntemlerini geliştirmişlerdir. Bu tahmin yöntemlerinden PMG, uzun dönem parametrelerin paneli içeren ülkeler arasında farklı olmamaları kısıtına sebep olmasıyla sabitin, hata varyanslarının ve kısa dönem parametrelerinin ülkeler arasında farklı olmasını sağlamaktadır. (Pesaran vd., 1999, ss. 621-634).

Tablo 7. Hata Düzeltmeye Dayalı PMG Analizi (Kısa Ve Uzun Dönem Tahminleri)

Bağımlı Değişken: Ekonomik Büyüme		
	Değişkenler	
Uzun dönem	Ekonomik Özgürlük	Sanayileşme
	-0,36 ^a (0,000)	-0,21 ^b (0,047)
Kısa dönem	ΔEkonomik Özgürlük	ΔSanayileşme
	-0,24 (0,317)	1,38 ^b (0,047)
Sabit	24,67 ^a (0,000)	
Hata Düzeltme	-0,88 ^a (0,000)	
Bağımlı Değişken: Ekonomik Özgürlük		
	Değişkenler	
Uzun dönem	Ekonomik Büyüme	Sanayileşme
	-0,19 ^b (0,059)	-1,01 ^a (0,000)
Kısa dönem	ΔEkonomik Büyüme	ΔSanayileşme
	-0,04 (0,431)	0,14 (0,737)
Sabit	27,93 ^a (0,003)	
Hata Düzeltme	-0,35 ^a (0,002)	

Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

^b 5% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 7'ye göre ekonomik özgürlük ve sanayileşme ekonomik büyüme üzerinde uzun vadeli etkilere sahiptir. Dolayısıyla, ekonomik özgürlük ve sanayileşmenin ekonomik büyümenin olası önemli belirleyicileri arasında olduğu söylenebilir. Ancak kısa dönemde ekonomik büyümedeki değişimi açıklamak için sadece sanayileşmenin önemli olduğu görülmüştür.

Aynı tablonun devamında büyüme ve sanayileşmenin ekonomik özgürlük üzerinde uzun vadeli etkilere sahip olduğu ancak her iki değişkenin de kısa dönemde ekonomik özgürlüklerdeki değişimi açıklayamadığı görülmektedir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafınca geliştirilen nedensellik testi, zaman boyutunun kesit boyutundan küçük olması halinde bile etkin bulgular sunan bir test olduğu için çalışmada bu test kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) çalışmasında panel veri analizi ile baz alınan ülkeler için nedensellik ilişkisinin başka ülkeler için de kabul edildiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak durağan durumda olan x ve y değişkenlerinin açıklandığı model denklem 6'da sunulmuştur (Dumitrescu & Hurlin, 2012, s. 1457);

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^k Y_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

Denklem 6'ya göre; baz alınan x ve y değişkenlerinden x değişkeninin y değişkeni ile olan nedensel ilişkiyi belirlemek için kullanılmaktadır. Ayrıca bu iki değişken arasındaki nedensel ilişki F testi temelinde H_0 hipotezi baz alınarak uygulanabilmektedir. (Lopez & Weber, 2017, s. 2).

Tablo 8. Dumitrescu & Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

Büyüme→Sanayileşme 1,25 (0,641)	Ekonomik Özgürlük→Sanayileşme 1,78 (0,142)	Büyüme→Ekonomik Özgürlük 1,58 (0,282)
Sanayileşme→Büyüme 1,96 ^c (0,073)	Sanayileşme→Ekonomik Özgürlük 2,65 ^a (0,002)	Ekonomik Özgürlük→Büyüme 1,69 (0,196)

Wald İstatistiği değerleri: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

^c 10% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 8'e göre ekonomik büyüme ile sanayileşme arasındaki ilişki incelendiğinde sanayileşmenin ekonomik büyümeye neden olduğu ancak ekonomik büyümenin sanayileşmenin nedeni olmadığı görülmektedir. Ekonomik özgürlük ile sanayileşme ilişkisi incelendiğinde ekonomik özgürlüğün sanayileşmeye neden olmadığı fakat sanayileşmenin ekonomik özgürlüğün nedeni olduğu görülmektedir. Ekonomik büyüme ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişki incelendiğinde ise ikisinin de birbirinin nedeni olmadığı görülmektedir.

Tablo 9. Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi (Ülkeye Özgü Nedensellik)

Ülke	Sanayileşme→Büyüme	Büyüme→Sanayileşme	Ekonomik Özgürlük→Büyüme	Büyüme→Ekonomik Özgürlük	Sanayileşme→Ekonomik Özgürlük	Ekonomik Özgürlük→Sanayileşme
Çin	2,026 (0,177)	0,128 (0,726)	0,044 (0,836)	0,996 (0,335)	8,644 ^b (0,011)	0,769 (0,395)
Hindistan	2,798 (0,117)	0,335 (0,572)	0,182 (0,676)	2,047 (0,174)	1,429 (0,252)	0,403 (0,536)
Brezilya	3,850 ^c (0,070)	5,134 ^b (0,040)	1,034 (0,326)	2,995 (0,106)	0,468 (0,505)	3,168 ^c (0,097)
Meksika	1,104 (0,311)	1,844 (0,196)	1,376 (0,260)	1,125 (0,307)	4,793 ^b (0,046)	0,108 (0,747)
Endonezya	1,963 (0,183)	0,911 (0,356)	8,993 ^a (0,0096)	1,725 (0,210)	0,886 (0,363)	0,007 (0,935)
Rusya	1,574 (0,230)	0,391 (0,542)	0,184 (0,674)	0,483 (0,498)	1,782 (0,203)	6,923 ^b (0,020)
Türkiye	0,391 (0,542)	0,001 (0,977)	0,023 (0,881)	1,653 (0,219)	0,557 (0,468)	1,111 (0,310)

Wald İstatistiği değerleri: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

^b 5% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

^c 10% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Sonuç

Dünya ülkeleri arasındaki siyasi ve ekonomik farklılıkları ortaya çıkarmak için ekonomik özgürlüklerin rolü önemlidir. Ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme ile ilişkisi için literatürde çok sayıda uygulamalı çalışma olup bu çalışmaların temel sonucu ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği yönündedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı; ekonomik özgürlükler, ekonomik büyüme ve sanayileşme ilişkisini E-7 ülkelerinde panel veri analiziyle araştırmaktır. Çalışmada E-7 ülkelerinin tek tek analiz edilginin panel nedensellik bulgularına göre; Brezilya için sanayileşme ve büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Dolayısıyla Brezilya'da sanayileşmede meydana gelen artışın büyümeyi arttırdığı gibi büyümede meydana gelen artışın sanayileşme oranını arttırdığı görülmektedir. Ancak diğer 6 ülke için sanayileşme ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi görülmemiştir. Endonezya'da ekonomik özgürlüğün büyümenin nedeni olduğu görülmektedir. Yani ekonomik özgürlüklerde meydana gelen artışın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği görülmektedir. Endonezya için elde edilen bu bulgu; literatürde Göçen (2021) çalışmasını destekleyici niteliktedir. Göçen (2021)'e göre; ekonomik özgürlük ekonomik büyümenin sebebidir (Göçen, 2021). Çin'de ve Meksika'da sanayileşmenin ekonomik özgürlüğün

nedeni olduğu, Brezilya'da ve Rusya'da ise ekonomik özgürlüğün sanayileşmenin nedeni olduğu, diğer ülkelerde ise sanayileşme ile ekonomik özgürlük arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin görülmediği belirlenmiştir. Yapılan çalışma ve literatürden elde edilen bulgular doğrultusunda, ekonomik özgürlük ile birlikte makro ekonomik değişkenlerin olumlu etkilendiği bu sebeple ülkelerin ekonomik özgürlükleri artırıcı politika yapmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hukuk sistemlerinde yapılan değişiklikler ile finansal anlamda yatırımcılara getirilecek kolaylıkların sağlanması ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecek, bunun sonucunda büyüme ile birlikte kalkınma toplumun refahını artıracaktır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akar, G., & Özcan, M. (2020). Ekonomik özgürlük ve turizm ilişkisi: panel veri analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 958-973.
- Akın, C. S., Aytun, C., & Aktakas, B. G. (2014). The impact of economic freedom upon economic growth: an application on different income groups. *Asian Economic And Financial Review*, 4(8), 1024-1039.
- Akıncı, M., Yüce Akıncı, G., & Yılmaz, Ö. (2014). Ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri: bir panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 81-96. Doi: 10.18037/ausbd.13225
- Atılgan, D., & İspir, T. (2022). Yatay kesit bağımlılığı altında finansal gelişme ve ekonomik büyüme: D-8 ülkeleri örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 14-22.
- Ayal, E. B., & Karras, G. (1998). Components of economic freedom and growth: an empirical study. *The Journal Of Developing Areas*, 32(3), 327-338.
- Azid, T., & Mahmood, K. (2009). Economic freedom and economic growth in Pakistan: causal investigation. *Journal Of Social And Economic Policy*, 6(2), 53-64.
- Bai, J., & Ng, S. (2004). A panic attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Beach, W. W., & Miles, M. A. (2006). Explaining the factors of the index of economic freedom. *Index Of Economic Freedom*, 55-76.
- Bektaş, V. (2017). Gelişmekte olan ülkelerde cari açıkların sürdürülebilirliği: bir panel veri analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 51-66.
- Beşkaya, A., & Manan, Ö. (2009). Ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin zaman serileri ile analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 47-76. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeb/issue/54831/750687>
- Biol, Y. E., & Demirgil, B. (2020). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 546-558.
- Brkić, I., Gradojević, N., & Ignjatijević, S. (2020). The impact of economic freedom on economic growth? New European dynamic panel evidence. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(2), 26.
- Bucak, Ç., & Saygılı, F. (2022). Türkiye’de ve G7 ülkelerinde dışa açıklık ve ekolojik ayak izi ilişkisi: yatay kesit bağımlılığı altında panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 346-365.
- Çetin, R. (2013). Ekonomik özgürlüğün gelir düzeyi üzerindeki etkisinin panel veri analizi yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 37-47. <https://dergipark.org.tr/en/pub/oguiibf/issue/5714/76487>
- De Haan, J., & Sturm, J. E. (2000). On the relationship between economic freedom and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 16(2), 215-241.
- Demir, Y., & Görür, Ç. (2020). OECD ülkelerine ait çeşitli enerji tüketimleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel eşbütünleşme analizi ile incelenmesi. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (32), 15-33.

- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012), Testing for granger noncausality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Eberhardt, M.(2011). Panel time-series modeling: new tools for analyzing xt data. *United Kingdom Stata Users Group Meetings 2011 Stata Users Group* (s. 33). http://repec.org/usug2011/UK11_Eberhardt.pdf
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009), Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator. *MPRA Paper No: 17692* (s. 5). Munich Personal RePEc Archive.
- Göcen, S. (2021). Gelişen ülkelerde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi: bootstrap panel granger nedensellik testi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3), 865-878. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.797849>
- Güney, T. (2017). Türkiye ve BRICS ülkelerinde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerine etkisi. *International Review of Economics And Management*, 5(2), 30-47. Doi: 10.18825/İremjournal.315949
- Gwartney, J., & Lawson, R. (2003). The concept and measurement of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 405-430.
- Hussain, M. E., & Haque, M. (2016). Impact of economic freedom on the growth rate: a panel data analysis. *Economies*, 4(2), 5.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Islam, S.(1996). Economic freedom, per capita income and economic growth. *Applied Economics Letters*, 3(9), 595-597.
- Kalkavan, H., Eti, S., & Yüksel, S. (2020). Türkiye'deki bankacılık sektörü, sanayi gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin var analizi ile incelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12(22), 56-74.
- Kangallı, S., Uyar, U., & Buyrukoğlu, S. (2014). OECD ülkelerinde ekonomik özgürlük: bir kümeleme analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), 95-109.
- Lopez, L., & Weber, S. (2017). Testing for granger causality in panel data. *University of Neuchatel Institute of Economic Research, IRENE Working paper 17-03*.
- Moon, H. R., & Perron, B. (2004). Testing for a unit root in panels with dynamic factors. *Journal of Econometrics*, 122(1), 81-126.
- Pattanaik, F., & Nayak, N. C. (2014). Economic freedom and economic growth in India: what is the empirical relationship?. *Economic Change and Restructuring*, 47(4), 275-298.
- Pesaran Hashem, H., Shin, Y., & Smith, P.R. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *University of Cambridge, Working Paper*, 0435.

- Phillips, P. C., & Sul, D. (2003). Dynamic panel estimation and homogeneity testing under cross section dependence. *The Econometrics Journal*, 6(1), 217-259.
- Piątek, D., Szarzec, K., & Pilc, M. (2013). Economic freedom, democracy and economic growth: a causal investigation in transition countries. *Post-Communist Economies*, 25(3), 267-288.
- Razmi, M. J., & Refaei, R. (2013). The effect of trade openness and economic freedom on economic growth: the case of Middle East and East Asian countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 376-385.
- Sofuoğlu, E., Kızılkaya O., & Uysal, D. (2019). Ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki: panel eşbütünleşme analizi. *Business and Economics Research Journal*, 10(2), 341-356.
- Şahin, D. (2018). BRICS-T ülkelerinde ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki: bootstrap panel nedensellik testi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 285-294.
- Tekbaş, M. (2022). Ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi: Çin örneği. *Social Sciences Research Journal*, 11(3), 388-398.
- Tepetam, N. Y., & Durgun, Ö. (2022). Ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde ekonomik özgürlüğün etkisi ve Türkiye özelinde bir değerlendirme. *Avrasya Bilimler Akademisi Avrasya İşletme ve İktisat Dergisi*, (29), 60-76.
- Terzi, H., & Oltulular, S. (2004). Türkiye’de sanayileşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.
- Topal, M. H. (2017). Türkiye’de kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi: bölgesel bir analiz (2004-2016). *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(12), 186-204.
- Tunalı, H., & Erbelet, E. (2017). Ekonomik büyüme ve sanayileşme ilişkisinde Kaldor yasasının Türkiye’deki geçerliliğinin analizi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-15.
- Tülümce, S. Y., & Zeren, F. (2013). OECD ülkelerinde sağlığın yakınsamasının analizi: panel birim kök testi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 287-300.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ İŞ BULMA KAYGILARI İLE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ*

 Mustafa GÜÇLÜ^a

 Yeliz ABBAK^b

 Emre TOPRAK^c

Özet

Eğitim, bir ülkenin gelişmesinde önemli bir güce sahiptir. Bu nedenle her ülke eğitim sistemini reformdan geçirmeye, içinde bulunulan çağın koşullarına uygun hale getirmeye çalışmaktadır. Öğretmen ise eğitim sistemi içinde en etkili öğelerden biridir. Öğretmenlik mesleği sadece bilişsel olarak değil duyuşsal olarak da bazı özellikler gerektirmektedir. Öğretmen adaylarının iş bulmaya yönelik olarak geliştirmiş oldukları kaygı onların motivasyonlarını ve tutumlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu çalışmada öğretmen adaylarının iş bulma kaygıları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin araştırılması, eğitim teorisyen ve uygulayıcılarına önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Araştırmanın evreni İç Anadolu'da büyükşehir statüsündeki bir il merkezinde öğrenim gören öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Bu evrenden amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen 2. ve 4. sınıftaki 232 öğretmen adayı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeline sahiptir. Araştırmanın verileri Üstüner (2006) tarafından geliştirilen "Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği" ile Tekin (2015) tarafından geliştirilmiş olan "İşsizlik Kaygı Düzeyi Ölçeği" ve araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılarak toplanmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeylerinin yüksek olduğu, kaygı düzeyi arttıkça öğretmenlik mesleğine olan tutumun azaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen adayları, İşsizlik, Kaygı düzeyi, Tutum, Korelasyon.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP OF TEACHER CANDIDATES' JOB ANXIETY AND ATTITUDES TO THE TEACHING PROFESSION

Abstract

Education has an important power in the development of a country. For this reason, every country is trying to reform the education system and make it suitable for the conditions of the current age. The teacher is one of the most effective elements in the education system. The teaching profession requires not only cognitive but

* Bu çalışma Erciyes Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenen SBA-2020-9778 kodlu projeden üretilmiştir.

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, mguclu@erciyes.edu.tr

^b Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, yelizabbak@erciyes.edu.tr

^c Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, etoprak@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 24.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 07.03.2023

also affective features. The anxiety that teacher candidates develop towards finding a job can negatively affect their motivation and attitudes. In this study, it was aimed to investigate the relationship between teacher candidates' anxiety about finding a job and their attitudes towards the teaching profession, and to make suggestions to educational theorists and practitioners. The universe of the research consists of teacher candidates studying in a city center with metropolitan status in Central Anatolia. 232 teacher candidates determined by purposive sampling method from this universe constitute the sample of the research. The research is in the relational survey model, which is one of the quantitative research methods. Data were collected using the "Attitude Scale Towards Teaching Profession" developed by Üstüner (2006), the "Unemployment Anxiety Level Scale" developed by Tekin (2015) and the personal information form prepared by the researchers. As a result of the research, it was seen that the unemployment anxiety levels of the teacher candidates were high, and as the anxiety level increased, the attitude towards the teaching profession decreased.

Keywords: Teacher candidates, Unemployment, Anxiety level, Attitude, Correlation.

Giriş

Öğretmenlik mesleği tüm toplumlar için en önemli mesleklerin başında gelmektedir. Her şeyden önce bir meslek olarak öğretmenlik, sadece bireylerin değil toplumların yaşamını doğrudan etkilemektedir. Bireylerin nitelikli hale getirilmesinde ve toplumların kalkınmasında öğretmenlik mesleği önemli bir yere sahiptir. Ayrıca öğretmenlik mesleğinin sadece eğitim kurumlarına değil aynı zamanda diğer meslek alanlarına da personel yetiştirmesi, bu mesleğin diğer meslekler içerisinde özgün ve ayırt edici bir özelliğidir (Alkan, 2000). Bununla birlikte, toplumsal gelişimin ancak nitelikli insanlarla mümkün olacağı bilindiğinden ve nitelikli insan olabilmeyenin de öğretmenlik mesleği ile ilişkili olmasından ötürü söz konusu mesleğin önemi gittikçe artmaktadır. Diğer bir ifade ile nitelikli, iyi öğretmenler yetiştirebilmek bir bakıma toplumların tümünün geleceklerinin sağlam ellere teslim edilmesi anlamına gelmektedir (Semerci & Çerçi, 2005).

Eğitim sisteminin içinde ağırlıkları farklı olmak üzere öğretmen, öğrenci ve program olmak üzere üç önemli öğeden söz edilebilir. Söz konusu öğeler içerisinde öğretmen bir ülkede eğitim sisteminin en önemli unsuru olarak görülmektedir (Kavcar, 2002). Nitelikli bir eğitim için program ve öğrenci önemli bileşenler olmakla birlikte, verimli bir eğitim ancak nitelikli öğretmenler tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Eğitim sistemlerinin başarısı ile öğretmenlerin nitelikli yetiştirilmeleri arasında yakın bir ilişki vardır.

Bir ülkede öğretmen yetiştirme sürecinin bazı ulusal ve uluslararası standartları karşılaması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle öğretmen adaylarının iyi bir öğretmende olması gereken nitelikleri mutlaka taşıması, buna uygun bir eğitimden geçirilmesi gerekmektedir (Çınar, 2007). Öğretmen yetiştirme sürecinde mesleki anlamda genel kültür ile konu alanı bilgisi, öğretmenlik meslek bilgisi ve becerileri önemlidir. Bunun yanı sıra, öğretmenlik mesleği için sahip olunması gereken kişisel nitelikler bulunmakta ve öğretmenlik mesleğine yatkınlık, mesleğin gerektirdiği örnek ve model bir öğretmen olma özellikleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir (Ünal, 2017). Nitelikli bir öğretmenin sadece mesleki bilgi ve beceri açısından gelişmiş olması değil aynı zamanda mesleğin gerekli kıldığı kişisel

niteliklere de sahip olması beklenmektedir. İlaveten, nitelikli bir öğretmenin öğrencilerine gerekli şekilde rehberlik edemediği sürece mesleğinde tam anlamıyla başarılı olamayacağı belirtilebilir. Öte yandan, öğretmenlerin ve/veya öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarını etkileyebilecek birçok duyuşsal özellikten söz edilebilir. Belirtilen duyuşsal özellikler özgüven, problem çözme becerisi, iletişim gibi pozitif faktörler olabileceği gibi, kaygı ve stres gibi negatif faktörlerden de oluşmaktadır. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve kaygıları öğretmenliklerini etkileyecektir.

Kavramsal açıdan ele alındığında tüm sosyal bilimler alanında olduğu gibi psikolojinin önemli kavramlarından olan kaygının ne olduğu ile ilgili farklı tanımlar yapılmaktadır. Örneğin Türk Dil Kurumuna (2022) göre kaygı; üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa, genellikle kötü bir şey olacaktı düşünceyle ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen gerginlik duygusu olarak tanımlanmıştır. Işık (1996) tarafından yapılan diğer bir tanımda kaygı; tehdit durumu ile karşılaşıldığında bireyin kendini huzursuz ve endişeli hissetme durumu olarak tanımlanmaktadır. Kaygının şiddeti her bireyde farklı şekillerde ortaya çıkmakta ve kaygı bireyler üzerinde farklı etkilerle kendisini göstermektedir. Örneğin bireyin sahip olduğu kaygı düzeyinin yüksek olması, kişinin daha katı olmasına, basit davranışlar göstermesine ve endişeli görünmesine neden olmaktadır. Bireyin sahip olduğu kaygı düzeyinin orta şiddette olması durumunda ise kaygı, kişi üzerinde farklı etkiler ortaya koyabilmektedir (Şimşek vd., 2022). Psikolojik araştırmalar, bireylerin yaşadığı orta düzey kaygının yüksek düzey kaygının aksine onları olumlu etkilediğini, bireylerde uyarıcı, koruyucu ve motive edici etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Yani birey kaygıyı iyi bir şekilde yönettiğinde bunu gelişimi için bir fırsata dönüştürebilecektir. Örneğin; başarmak için daha çok çalışacak, olumsuz durumlara karşı tedbir alma şansına sahip olacaktır (Akgün vd., 2007).

Öğretmen adaylarının yaşadığı başlıca kaygı kaynağının; özellikle son sınıfta yaşanan KPSS ve atanma gibi kaygılar olduğu tespit edilmiştir (Atmaca, 2013). Bu kaygılar mezuniyet sürecinde artmaktadır. Yapılan araştırmalar KPSS sebebiyle öğretmen adaylarının oldukça önemli psikolojik sorun ve zorlanmalar yaşadıklarını, yüksek kaygının onları bilişsel ve duyuşsal olarak olumsuz etkilediğini göstermektedir (Güven & Dak, 2017; Kuran, 2012). Hatta yaşanan bu sorun ve zorlanmalar öğretmen adaylarında depresyon ve umutsuzluk düzeyini arttırabilmektedir (Tümkiye vd., 2007). Öğretmen adaylarının mezuniyet sonrası iş bulma sorununun son derece yüksek kaygıya neden olduğu vurgulanmaktadır (Çabi & Yalçınalp, 2009). Mesleğe ilişkin tutumun incelendiği bir araştırmada öğretmen adaylarının %83 gibi büyük bir oranını en çok kaygılandırıcı sorunun mezuniyet sonrası iş bulma problemi olduğu görülmüştür (Kaya & Büyükkasap, 2005). Yine Akgün ve Özgür'ün (2014) yaptıkları araştırmada bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının atanma konusunda daha çok kaygı yaşadıkları sonucuna varılmıştır. Keskin (2017) ise coğrafya öğretmen adaylarıyla bir çalışma gerçekleştirmiş ve öğretmen adaylarının atanma konusunda yüksek kaygı yaşadıklarını tespit etmiştir. Öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitim sürecinde yaşamış oldukları farklı mesleki kaygılar onların yaşam kalitelerini oldukça etkileyebilmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar; öğretmen adaylarının mesleki gelecekleri konusunda olumsuz bir bakış açısına sahip olduklarını ve mezuniyet sonrasında yaşanan atanamama sorununun onların yaşamlarını son derece olumsuz etkilediğini göstermektedir (Gençay, 2009; Şahin, 2011).

Mesleki kaygı yanında öğretmenlerin mesleklerinde istenen başarıyı elde edebilmelerini etkileyen bir diğer konu da mesleğe yönelik tutumdur. Özgüven (1999) tutumu, “insanın belirli bir bireyi, grubu, kurumu veya bir düşünceyi kabul ya da reddetme tarzında gözlenen, duyuşsal bir hazır oluş durumu veya eğilimi” olarak tanımlamaktadır. Bir diğer tanıma göre tutumlar; doğuştan sahip olunmaktan ziyade öğrenme ile edinilen, bireyin sergileyeceği davranışlara yol gösteren ve karar aşamasında taraf olunmasına neden olan bir kavram olarak ele alınmaktadır. Tutumlar; yaşantı ve tecrübeler aracılığı ile öğrenme sonucunda meydana gelmektedir (Tavşancıl, 2002). Tutumlar öğretmen davranışlarını önemli oranda etkilemektedir. Bilgi, yetenek ve tutum öğretmenler için önemlidir. Bunların belli bir denge içinde öğretmenlerde bulunması onların başarılı olabilmeleri için gereklidir (Başaran, 1997). Sadece öğretmenlerin değil aynı zamanda öğretmen adaylarının da mesleğe yönelik tutumları araştırılması gereken önemli konular arasındadır. Yapılan araştırmalar öğretmen adaylarının bu mesleği niçin seçtikleri ve nasıl gördükleri düşüncesinin onların performanslarını önemli oranda etkilediğini göstermektedir (Özbek vd., 2007).

Alanyazında öğretmen olmak isteyen bireylerin bu mesleği seçme nedenleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar bulunmaktadır. Çiçek-Sağlam (2008), müzik öğretmenliği programındaki öğretmen adaylarının mesleki tutumlarının iyi düzeyde olduğu, öğretmenlik mesleğini severek ve isteyerek seçtikleri sonucuna ulaşmıştır. Dönmez ve Uslu (2013) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlik mesleğini bilerek ve isteyerek tercih ettiğini belirten öğretmen adaylarının tutum puanlarının yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Keskin (2017) coğrafya öğretmeni adaylarının öğrenim gördükleri programı tercih etme sebeplerine göre mesleki tutumlarında anlamlı farklılıkların olduğunu belirlemiştir. Öte yandan Kaya (2004) beden eğitimi ve spor öğretmenliği programında öğrenim gören öğretmen adaylarıyla gerçekleştirdiği çalışmada mesleki tutumun okulu seçme nedenlerine göre farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Mesleki tutumun ilgili programı tercih sırası yanında anne ve baba eğitim seviyesi gibi değişkenlerle ilişkisini ele alan araştırma sonuçları bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birisinde Tanrıöğen (1997), öğrenim gördükleri bölümleri tercih sıralamasında ilklere yazan öğretmen adaylarının tutum puanlarının daha alt sıralarda yazanlara göre yüksek olduğunu belirtmiştir. Öte yandan mesleki tutumun tercih sırasına göre farklılık göstermediğini ortaya koyan araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Örneğin, Çapa ve Çil'in (2000) araştırmasında mesleki tutumun tercih sırasına göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır.

Anne ve baba eğitim düzeyi ile mesleki tutum ilişkisinin incelendiği araştırmalarda ise anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Örneğin Pektaş ve Kamer'in (2011) araştırmasında, ebeveyn eğitim düzeyi yüksek öğretmen adaylarının mesleğe karşı daha olumsuz tutum sergiledikleri görülmüştür. Yine Dönmez ve Uslu'nun (2013) gerçekleştirdiği araştırmada da baba eğitim düzeyine göre öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumun anlamlı farklılık gösterdiği fakat anne eğitim seviyesine göre farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında öğretmen adaylarının mesleki tutumlarını cinsiyet açısından ele alan ve tutumların cinsiyete göre farklılaştığı sonucuna ulaşan araştırmalar bulunmaktadır (Çiçek-Sağlam, 2008; Dönmez & Uslu, 2013; Karatekin vd., 2015; Tanrıöğen, 1997). Öte yandan öğretmenlik mesleğine yönelik tutum konusunu cinsiyet açısından ele alan ve tutumun cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşan araştırmalar da bulunmaktadır (Açıslı & Kolomuç, 2012; Bayrakdar vd.,

2016; Bulut, 2009; Çapa & Çil, 2000; Keskin, 2017). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleki tutumları ile sınıf düzeyi arasındaki ilişkileri ele alan araştırmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalarda (Bakırcı, 2015; Çiçek-Sağlam, 2008; Kaplan & İpek, 2002; Kaya, 2004; Pektaş & Kamer, 2011) elde edilen sonuçlara göre öğretmen adaylarının mesleki tutumlarında sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan öğretmenlik mesleğine yönelik tutumun sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koyan araştırmalar da alanyazında yer almaktadır (Gökçe & Sezer, 2012; Terzi & Tezci, 2007; Tunçeli, 2013).

Öğretmen adaylarının mezun oldukları lise türlerine göre mesleki tutumlarını inceleyen araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalar sonucunda öğretmen lisesinden mezun olan öğretmen adaylarının tutum puanları diğer lise türlerinden mezun olanlardan daha yüksek olarak tespit edilirken; bazı araştırmalarda ise öğretmen adaylarının mesleki tutumlarının mezun olunan lise türüne göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir (Engin & Çiçekli-Koç, 2014). Yaşam doyumu ve mesleki tutum konusunda araştırmalar da bulunmaktadır. Adayların yaşam doyumu ve mesleki tutumları arasında pozitif bir ilişki ortaya konulmuştur (Recepoğlu, 2013). Bunun yanında Tunçeli'nin (2013) mesleki tutumlar ile iletişim becerileri arasındaki ilişkiyi ele aldığı araştırmasında mesleki tutumun "değer" alt boyutu ve iletişim becerileri arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Başka bir araştırmada farklı öğretmenlik programlarındaki adayların mesleki tutumları ve öğretme motivasyonları arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ortaya konulmuştur (Ayık & Ataş, 2014).

Mesleğe yönelik tutum hakkında yapılan araştırmalar incelendiğinde, bu araştırmaların cinsiyet, iletişim, mesleği tercih nedenleri, özyeterlilik algıları, öğretme motivasyonu, anne-baba eğitim düzeyi, sınıf düzeyi gibi değişkenlerle gerçekleştirildiği görülmüştür. İlaveten, iş bulma kaygısı ve mesleki tutum arasındaki ilişki ile ilgili çalışmalar sınırlı olup, bu çalışmalar farklı öğretmen adayları arasında karşılaştırmalı çalışmalardan çok belirli bir öğretmenlik programına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Konu ile ilgili çalışmalarda öğretmen adaylarının mesleki tutumlarının gelecekte nitelikli bir öğretmen olma konusunda belirleyici olacağı ileri sürülmektedir (Seferoğlu, 2004). Bu sebeple adayların hizmet öncesi eğitimlerinde mesleğe yönelik olumlu tutum geliştirmeleri ve mesleğe ilişkin kaygılarının en aza indirilmesi için önlemler alınması gerekmektedir. Konuya ilişkin yapılacak araştırmaların ve araştırma sonuçlarının uygulamaya aktarılması bu nedenle önemlidir. Bu nedenle mevcut araştırmada öğretmen adaylarının iş bulma kaygıları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları arasındaki ilişki araştırılmış, bu kavramların çeşitli değişkenlere göre farklılaşma durumu ele alınmış, konuya ilişkin bazı öneriler getirilmiştir.

A. YÖNTEM

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı öğretmen adaylarının iş bulma kaygıları ile öğretmenlik mesleğine olan tutumları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç çerçevesinde belirlenen alt problem sırasıyla sunulmuştur:

1. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ne düzeydedir?
2. Öğretmen adaylarının iş bulma kaygıları ne düzeydedir?

3. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları cinsiyet, genel akademik not ortalaması, sınıf düzeyi ve öğretmenlik programı değişkenleri açısından farklılaşmakta mıdır?
4. Öğretmen adaylarının iş bulma kaygısı düzeyleri cinsiyet, genel akademik not ortalamaları, sınıf düzeyi ve öğretmenlik programı değişkenleri açısından farklılaşmakta mıdır?
5. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile iş bulma kaygısı düzeyleri arasında ilişki var mıdır?

2. Araştırmanın Modeli

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile iş bulma kaygıları arasındaki ilişkinin ortaya konulmasının amaçlandığı çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli genel tarama modelleri içerisinde yer alan iki ya da daha fazla değişken arasındaki değişimin varlığını veya derecesini ortaya koymayı amaçlayan bir model türüdür (Fraenkel & Wallen, 2009; Karasar, 2020). Söz konusu çalışmada da öğretmen adaylarının mesleki tutumları ile işsizlik kaygıları arasındaki ilişki ile beraber; mesleki tutumlarının ve iş bulma kaygılarının cinsiyet, genel akademik not ortalaması, sınıf düzeyi ve öğretmenlik programı açısından farklılaşma durumunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni İç Anadolu'da büyükşehir statüsündeki bir il merkezinde öğrenim gören öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Bu evrenden amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen 2. ve 4. sınıftaki 232 öğretmen adayı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmada ele alınan problemleri aydınlığa kavuşturacak zengin bilgi içeren durumların seçildiği amaçlı örnekleme, pek çok durumda, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olmaktadır (Tarhan, 2015). Araştırmanın örneklemini oluşturan öğretmen adaylarına ait demografik bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Örneklemi oluşturan öğretmen adaylarının demografik bilgileri

Değişkenler	Kategoriler	f	%
Cinsiyet	Kadın	175	75,4
	Erkek	57	24,6
Öğretmenlik programı	İlköğretim matematik öğretmenliği	50	21,6
	Psikolojik danışma ve rehberlik	32	13,8
	Sınıf öğretmenliği	76	32,8
	Türkçe öğretmenliği	74	31,9
Sınıf düzeyi	2	146	62,9
	4	86	31,7
	79 ve altı	53	22,8
Genel not ortalamaları	80-84	61	26,3
	85-90	73	31,5
	91 ve üstü	45	19,4

Tablo 1 incelendiğinde çalışmada yer alan öğretmen adaylarının 175'inin (%75,4) kadın, 57'sinin (%24,6) erkek olduğu; 50'sinin (%21,6) ilköğretim matematik öğretmenliği, 32'sinin (%13,8) psikolojik danışmanlık ve rehberlik, 76'sının (%32,8) sınıf öğretmenliği, 74'ünün (%31,9) Türkçe öğretmenliği programında öğrenim gördüğü, 146'sının (%62,9) 2. sınıfta, 86'sının (%31,7) 4. sınıfta olduğu, 53'ünün

(%22,8) genel akademik not ortalamasının 79 ve altı, 61'inin (%26,3) 80-84, 73'ünün (%31,5) 85-90, 45'inin (%19,4) 91 ve üstü olduğu görülmektedir.

4. Veri Toplama Araçları

4.1. Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği (ÖMYTÖ)

Araştırmada öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutum düzeylerini belirlemek amacıyla Üstüner (2006) tarafından geliştirilen 5'li Likert şeklinde derecelenebilen 34 madde ve tek boyutlu "Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal formu için güvenirlik katsayısı ($Cr a$) 0,93 olarak rapor edilmiştir. Mevcut araştırmada $Cr a = 0,87$ olarak belirlenmiştir. Ölçekten alınan puanın artması mesleğe yönelik tutumun pozitif anlamda arttığı anlamına gelmektedir.

4.2. İşsizlik Kaygı Düzeyi Ölçeği (İKDÖ)

Öğretmen adaylarının işsizlik kaygısı düzeylerini belirlemek amacıyla Tekin (2015) tarafından geliştirilen 5'li Likert şeklinde derecelenebilen 26 madde ve 4 boyutlu "İşsizlik Kaygı Düzeyi Ölçeği" kullanılmıştır. İKDÖ'nün alt boyutları istihdamdaki daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma (9 madde), çevresel ve sosyal baskı (8 madde), kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği (5 madde), niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği (4 madde) şeklindedir. Ölçeğin orijinal formunun istihdamdaki daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma alt boyutunda $Cr a = 0,84$, çevresel ve sosyal baskı alt boyutunda $Cr a = 0,79$, kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği alt boyutunda $Cr a = 0,73$, niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği alt boyutunda $Cr a = 0,68$ olarak rapor edilmiştir. Mevcut araştırmada $Cr a$ alt boyutlar için sırasıyla 0,82, 0,77, 0,72, 0,70 olarak hesaplanmıştır.

5. Veri Analizi

Araştırmanın verileri SPSS 25.00 kullanılarak analiz edilmiştir. Adayların mesleki tutumları ile işsizlik kaygılarını belirlemek için betimsel istatistikler kullanılmıştır. Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile işsizlik kaygı düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi için Pearson Momentler Çarpımı korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde ortalama, medyan, mod, standart sapma ve çarpıklık katsayısı kullanılmıştır. ÖMYTÖ ve İKDÖ'den elde edilen verilere ilişkin betimsel istatistiklere göre ortalama, medyan ve mod değerlerinin birbirine oldukça yakın olduğu belirlenmiştir. Verilere ilişkin çarpıklık katsayıları ± 1 aralığındadır. Bu değerlerin ± 1 aralığında olması, verilerin normal dağılımdan aşırı bir sapma göstermediği anlamına gelmektedir (Çokluk vd., 2010). Araştırmada kullanılan değişkenler açısından farklılık olup olmadığını belirlemek için cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine ilişkin olarak bağımsız gruplar için t testi, genel akademik not ortalaması ve öğretmenlik programları değişkenleri için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

B. BULGULAR

1. Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

Araştırmanın ilk alt problemi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile ilgilidir ve bu kapsamda Tablo 2'deki bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları

Boyutlar	N	En düşük puan	En yüksek puan	X	S
ÖMYTÖ	232	50,00	170,00	134,78	23,87

Tablo 2 incelendiğinde en düşük 34.00, en yüksek 170.00 puanın alınabileceği ölçekte öğretmen adaylarının en düşük 50.00, en yüksek 170.00 puan aldıkları ve mesleki tutum puan ortalamalarının 134.78 olduğu görülmektedir. Bu noktada adayların mesleki tutum düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

2. Öğretmen Adaylarının İşsizlik Kaygı Düzeyi

Araştırmanın ikinci alt problemi adayların işsizlik kaygı düzeyleri ile ilgilidir ve bu kapsamda Tablo 3'teki bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3. Öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyleri

Boyutlar	N	En düşük puan	En yüksek puan	X	S
İstihdamdaki daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma	232	14,00	45,00	32,79	7,01
Çevresel ve sosyal baskı	232	10,00	40,00	25,31	5,69
Kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği	232	8,00	25,00	14,53	3,02
Niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği	232	5,00	17,00	10,09	2,07
Genel işsizlik kaygısı	232	44,00	123,00	82,73	15,14

Tablo 3 incelendiğinde en düşük 9,00, en yüksek 45,00 puanın alınabileceği istihdamdaki daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma alt boyutunda öğretmen adaylarının en düşük 14,00, en yüksek 45,00 puan aldıkları ve puan ortalamalarının 32,79 olduğu; en düşük 8,00, en yüksek 40,00 puanın alınabileceği çevresel ve sosyal baskıda alt boyutunda öğretmen adaylarının en düşük 10,00, en yüksek 40,00 puan aldıkları ve puan ortalamalarının 25,31 olduğu; en düşük 5,00, en yüksek 25,00 puanın alınabileceği kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği alt boyutunda öğretmen adaylarının en düşük 8,00, en yüksek 25,00 puan aldıkları ve puan ortalamalarının 14,53 olduğu; en düşük 4,00, en yüksek 20,00 puanın alınabileceği niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği alt boyutunda öğretmen adaylarının en düşük 5,00, en yüksek 17,00 puan aldıkları ve puan ortalamalarının 10,09 olduğu ve en düşük 26,00, en yüksek 130,00 puanın alınabileceği genel işsizlik kaygı düzeyinde öğretmen adaylarının en düşük 44,00, en yüksek 123,00 puan aldıkları ve puan ortalamalarının 82,73 olduğu görülmektedir. Belirlenen puanlara göre öğretmen adaylarının işsizlik kaygılarının yüksek olduğu söylenebilir.

3. Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları ve İşsizlik Kaygı Düzeylerinin Cinsiyet, Genel Akademik Not Ortalaması, Sınıf Düzeyi ve Öğretmenlik Programı Değişkeni Açısından İncelenmesi

Araştırmanın üçüncü alt problemi ile öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve işsizlik kaygı düzeylerinin cinsiyet, genel akademik not ortalaması, sınıf düzeyi ve öğretmenlik programı değişkenleri açısından incelenmesi ile ilgilidir ve bu kapsamda Tablo 4, 5, 6 ve 7'deki bilgiler yer almaktadır.

Tablo 4 incelendiğinde cinsiyete göre öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, öğretmen adaylarının işsizlik

kaygı düzeyi ölçeğinin hem alt boyutlarında hem de genel işsizlik kaygı düzeylerinde cinsiyete göre farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve işsizlik kaygı düzeylerinin cinsiyete göre karşılaştırılması

ÖMYTÖ ve İKDÖ	Cinsiyet	N	X	S	t	p
Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum	Kadın	175	135,89	23,96	1,249	,213
	Erkek	57	131,35	23,46		
İstihdamdaki daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma	Kadın	175	32,63	6,88	-,588	,557
	Erkek	57	33,26	7,43		
Çevresel ve sosyal baskı	Kadın	175	25,23	5,61	-,356	,722
	Erkek	57	25,54	5,99		
Kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği	Kadın	175	14,39	2,96	-1,277	,203
	Erkek	57	14,98	3,19		
Nitelsel olarak bilgi ve beceri eksikliği	Kadın	175	10,06	1,97	-,325	,746
	Erkek	57	10,18	2,36		
Genel işsizlik kaygısı	Kadın	175	82,33	14,87	-,709	,497
	Erkek	57	83,96	16,01		

Tablo 5. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve işsizlik kaygı düzeylerinin genel akademik not ortalamasına göre karşılaştırılması

ÖMYTÖ ve İKDÖ	GANO	N	X	S	F	p	Gruplar arası fark
Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum	75 ve altı	53	126,28	26,28	5,596	,001	91 ve üstü>75 ve altı
	80-84	61	135,87	23,20			
	85-90	73	133,52	23,08			
	91 ve üstü	45	145,33	19,11			
İstihdamdaki daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma	75 ve altı	53	32,83	6,76	1,016	,386	-
	80-84	61	33,33	6,62			
	85-90	73	33,29	7,28			
	91 ve üstü	45	31,20	7,32			
Çevresel ve sosyal baskı	75 ve altı	53	25,34	5,47	,811	,489	-
	80-84	61	25,70	5,07			
	85-90	73	25,67	5,67			
	91 ve üstü	45	24,16	6,74			
Kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği	75 ve altı	53	14,98	3,20	2,209	,088	-
	80-84	61	14,66	2,82			
	85-90	73	14,74	2,85			
	91 ve üstü	45	13,53	3,23			
Nitelsel olarak bilgi ve beceri eksikliği	75 ve altı	53	10,68	2,34	3,322	,021	75 ve altı>91 ve üstü
	80-84	61	9,97	1,96			
	85-90	73	10,19	2,09			
	91 ve üstü	45	9,40	1,66			
Genel işsizlik kaygısı	75 ve altı	53	83,83	14,97	1,615	,187	-
	80-84	61	83,66	13,53			
	85-90	73	83,89	15,21			
	91 ve üstü	45	78,29	16,89			

Tablo 5 incelendiğinde adayların mesleki tutumlarının genel akademik ortalamaya göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan istatistiki analizler sonucunda farklılığın 91 ve üstü not ortalamasına sahip olan öğretmen adayları ile 75 ve altı ortalamaya sahip olanlar

arasında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. 91 ve üstü ortalaması olan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine karşı tutumları 75 ve altı olanlardan daha yüksektir. İlâveten, öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeylerinin “niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği” alt boyutunda akademik not ortalaması açısından farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu fark 75 ve altı ile 91 ve üstü ortalamaya sahip olanlar arasındadır ve 75 ve altı ortalamaya sahip olan öğretmen adaylarının niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği puan ortalamaları 91 ve üstü ortalaması olanlardan daha yüksektir.

Tablo 6. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve işsizlik kaygı düzeylerinin sınıf düzeyleri açısından karşılaştırılması

ÖMYTÖ ve İKDÖ	Sınıf	N	X	S	t	p
Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum	2	146	129,61	24,39	4,687	,000
	4	86	143,55	20,25		
İstihdamdaki daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma	2	146	33,23	7,13	1,260	,209
	4	86	32,03	6,77		
Çevresel ve sosyal baskı	2	146	26,41	5,60	3,957	,000
	4	86	23,44	5,38		
Kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği	2	146	15,09	3,13	3,710	,000
	4	86	13,60	2,586		
Niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği	2	146	10,45	2,12	3,550	,000
	4	86	9,48	1,85		
Genel işsizlik kaygısı	2	146	85,18	15,16	3,287	,001
	4	86	78,56	14,25		

Tablo 6 incelendiğinde adayların mesleğe ilişkin tutumlarının sınıf düzeyine göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Dördüncü sınıftaki öğretmen adaylarının puan ortalamaları ikinci sınıftakilerden yüksektir. Bunun yanı sıra, öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeylerinin “istihdamda daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma” alt boyutu hariç diğer tüm alt boyutlarda ve genel işsizlik kaygı düzeyinde gruplar arasında farklılık olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca tüm alt boyutlarda ve genel işsizlik kaygı düzeyinde ikinci sınıfların puan ortalamasının dördüncü sınıflardan yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde adayların öğretmenlik programlarına göre mesleki tutumları ve işsizlik kaygı düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği ile ilgili bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Tek yönlü varyans analizi sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Farkın kaynağını tespit etmek amacıyla Scheffe testi yapılmıştır. Adayların mesleki tutumlarının öğretmenlik programlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Anlamlı farklılık PDR ve SÖP öğretmen adayları arasındadır ve ortalamalar incelendiğinde PDR adaylarının mesleki tutumları SÖP öğretmen adaylarına göre düşüktür. Bununla birlikte öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyi ölçeğine göre de çevresel ve sosyal baskı alt boyutu hariç tüm alt boyutlarda ve genel işsizlik kaygı düzeyi puanlarında öğretmenlik programları açısından anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda istihdamdaki daralma ve iş gücünde azalma alt boyutunda İMÖP ve SÖP öğretmen adaylarının puan ortalamalarının TÖP öğretmen adaylarından düşük olduğu ve aralarındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. TÖP öğretmen adaylarının istihdam kaygısı İMÖP ve SÖP öğretmen adaylarından fazladır. Kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği alt boyutunda ise TÖP öğretmen adaylarının ortalamaları, SÖP öğretmen adaylarından yüksektir. TÖP öğretmen adaylarının karamsarlık ve özgüven eksikliği

düzeyleri SÖP öğretmen adaylarından yüksektir. Niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği alt boyutunda ise İMÖP ve SÖP öğretmen adaylarının ortalamaları, PDR adaylarından düşüktür. Öğretmen adaylarının genel işsizlik kaygı düzeyleri incelendiğinde ise İMÖP ve SÖP öğretmen adaylarının genel işsizlik kaygı düzeyinin TÖP öğretmen adaylarından daha düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve işsizlik kaygı düzeylerinin öğretmenlik programı açısından karşılaştırılması

ÖMYTÖ ve İKDÖ	Öğretmenlik programları*	N	X	S	F	p	Gruplar arası fark
Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum	İMÖP	50	131,34	24,26	2,866	,037	PDR<SÖP
	PDR	32	127,62	29,22			
	TÖP	74	134,26	24,49			
	SÖP	76	140,55	19,24			
İstihdamdaki daralma ve iş gücü ihtiyacındaki azalma	İMÖP	50	28,88	6,25	12,920	,000	İMÖP<TÖP, SÖP<TÖP
	PDR	32	32,66	6,25			
	TÖP	74	36,17	6,45			
	SÖP	76	32,11	6,85			
Çevresel ve sosyal baskı	İMÖP	50	24,70	5,42	2,043	,109	-
	PDR	32	24,84	5,09			
	TÖP	74	26,65	5,76			
	SÖP	76	24,61	5,92			
Kişisel karamsarlık ve özgüven eksikliği	İMÖP	50	14,04	2,56	3,796	,011	TÜR>SÖP
	PDR	32	14,91	3,33			
	TÖP	74	15,38	3,03			
	SÖP	76	13,89	3,00			
Niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği	İMÖP	50	9,62	2,19	4,607	,004	İMÖP<PDR, SÖP <PDR
	PDR	32	10,94	2,42			
	TÖP	74	10,46	1,9			
	SÖP	76	9,68	1,75			
Genel işsizlik kaygısı	İMÖP	50	77,24	14,06	7,178	,000	İMÖP<TÖP, SÖP<TÖP
	PDR	32	83,34	14,10			
	TÖP	74	88,67	14,71			
	SÖP	76	80,30	14,94			

*İMÖP: İlköğretim matematik öğretmenliği programı, TÖP: Türkçe öğretmenliği programı, PDR: Psikolojik danışma ve rehberlik, SÖP: Sınıf öğretmenliği programı

4. Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları ile İşsizlik Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki

Araştırmanın son alt problemi ile öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmekte ve Tablo 8’de bu kapsamda bilgiler yer almaktadır.

Tablo 8. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve işsizlik kaygı düzeyleri arasındaki ilişki

Boyutlar	N	r	p
ÖMYTÖ toplam	232	-0.431	0
İKDÖ toplam			

Tablo 8 incelendiğinde öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile işsizlik kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı korelasyon analizi

yapıldığı ve iki değişken arasında negatif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyleri arttıkça öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları azalmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada öğretmen adaylarının iş bulma kaygıları ile öğretmenlik mesleğine karşı tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca adayların iş bulma kaygıları ve mesleki tutumları cinsiyet, genel akademik not ortalaması, sınıf düzeyi ve öğretmenlik programı açısından ele alınmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının yüksek olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, araştırmada öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeylerinin de yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve işsizlik kaygı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Öte yandan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları ve işsizlik kaygı düzeyleri genel akademik not ortalamasına göre farklılaşmaktadır. Bununla birlikte öğretmen adaylarının işsizlik kaygısının yalnızca niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği alt boyutunda genel akademik not ortalamasına göre anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Bu durumu destekleyen araştırma sonuçları bulunduğu gibi bu konuda herhangi bir ilişkinin bulunmadığına yönelik araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Örneğin, Turaç ve Bayın-Donar'ın (2017) araştırmasında genel akademik not ortalaması yüksek olan üniversite öğrencilerinin işsizlik kaygı düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir. Yine Akkaya (1999) ve Alisinaoğlu ve Ulutaş'ın (2000) araştırmalarında genel akademik not ortalaması düştükçe mesleki kaygının yükseldiği belirtilmektedir. Yetişensoy & Şahin (2020) ile Dursun ve Karagün'ün (2012) yaptıkları araştırmalarda ise öğretmen adaylarının akademik not ortalamasıyla mesleki kaygı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Genel akademik not ortalaması arttıkça öğretmen adaylarının özgüvenlerinin daha yüksek olması, kendilerini mesleki olarak daha donanımlı olarak görmelerinden dolayı da öğretmenlik mesleğine ilişkin kaygılarının daha az olması beklenebilir.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmen adaylarının sınıf düzeyine göre öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları farklılaşmaktadır. Dördüncü sınıf öğretmen adaylarının ikinci sınıf öğretmen adaylarına göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları yüksek düzeydedir. Bu durum Çiçek-Sağlam (2008) ve Kaplan & İpek'in (2002) araştırma sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir. Öte yandan, sınıf düzeyi yükseldikçe öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının azaldığına yönelik araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Örneğin Yılmaz'ın (2015) araştırma sonuçlarına göre sınıf düzeyi ve mesleki tutum arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Genel işsizlik kaygı düzeyi bakımından bir değerlendirme yapıldığında sınıf düzeyi bakımından anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Elde edilen bulgulara göre ikinci sınıf öğretmen adaylarının dördüncü sınıf öğretmen adaylarına göre işsizlik kaygı düzeyleri fazladır. Bu durum konuya ilişkin araştırma sonuçlarıyla çelişmektedir. Ersoy vd. (2008), Yetişensoy & Şahin (2019) ile Karataş & Gizir (2013) tarafından yapılan araştırmalarda sınıf düzeyi arttıkça öğretmen adaylarının iş bulma kaygılarının arttığı belirtilmektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında sosyokültürel faktörler yanında, öğrencilerin öğrenim gördükleri programı tercih nedenleri, beklentiler, eğitim alınan kurumun yapısı gibi faktörlerin etkili olabileceği düşünülebilir. İlaveten,

öğretmen atamalarındaki kontenjanların azalmasının öğretmenlik mesleki eğitiminin başlangıcından itibaren işsizlik kaygısına neden olduğu belirtilebilir.

Araştırmada öğretmen adaylarının öğretmenlik programlarına göre mesleki tutumları ve işsizlik kaygı düzeylerinin farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu sonuç konuya ilişkin yapılan araştırma sonuçlarıyla tutarlı değildir. Örneğin, Aydın & Sağlam'ın (2012) yaptıkları araştırmada öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum puanlarının bölümlere göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine Tanrıoğen (1997) ve Oral'ın (2004) çalışmaları yanında Çapri ve Çelikkaleli (2008), tarafından yapılan araştırmada da öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanları arasında programa göre anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucuyla konuya ilişkin yapılan araştırma sonuçları arasındaki farklılığın öğretmen adaylarının mezun olduktan sonra farklı koşullar altında çalışma beklentisi yanında istihdam beklentisi, okulda alınan eğitim ve toplumsal değişimin öğretmenlik mesleğine olan etkilerinin olması gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyinin çevresel ve sosyal baskı alt boyutu hariç tüm alt boyutlarında ve genel işsizlik kaygı düzeyi puanlarında öğretmenlik programı açısından anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeylerini karşılaştırmalı olarak inceleyen bir araştırma bulunmamaktadır. Araştırma sonuçları genel anlamda incelendiğinde eğitim fakültesinde eğitim gören farklı programlardaki öğretmen adaylarının atanma olasılıklarının eşit olmamasının öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeylerini etkilediği söylenebilir. Bunun yanında öğrencilerin sınıf ortamları, beklentileri ve çevresel faktörlerin de farklı öğretmenlik programlarında işsizlik kaygı düzeyinin değişmesine neden olduğu belirtilebilir. Öte yandan, öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeylerini belirli programlar açısından ele alan araştırma sonuçları bulunmaktadır. Örneğin Yetişensoy & Şahin (2020) tarafından sosyal bilgiler öğretmen adayları ile gerçekleştirilen araştırmada öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyleri yüksek bulunmuştur. Yine Keskin (2017) ve Şahin (2011) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda da öğretmen adaylarının işsizlik kaygılarının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada elde edilen önemli sonuçlardan birisi de öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyleri arttıkça öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının azalmasıdır. Diğer bir ifadeyle işsizlik kaygı düzeyi arttıkça öğretmenlik mesleğine olan olumlu tutumda azalma görülmektedir. Bu durum araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Yetişensoy & Şahin'in (2020) yaptıkları araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyleri arttıkça öğretmenlik mesleğine olan tutumu da olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Araştırma sonuçları ışığında aşağıdaki birkaç öneri ifade edilebilir. Tutumların insan davranışı üzerinde etkili olduğu araştırma sonuçları ile ortaya konulmaktadır. Öğretmen adaylarının da öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının olumlu yönde olabilmesi için var olan engellerin kaldırılması gerekmektedir. Bu engellerin en önemlilerinden birisi de iş bulma kaygılarıdır. Bu kaygıların giderilmesi için öğretmen yetiştiren programlara -toplumsal ihtiyaçlar ölçüsünde- öğrenci alınmalıdır. Diğer bir ifade ile alınan öğrenci sayısı ihtiyaç duyulan öğretmen sayıları ile uyumlu olmalıdır. Öğretmen yetiştiren programlara alınan öğrenci sayısı bir anda azaltılamasa da kademeli olarak azaltılması ve

öğretmen adaylarının iş bulma kaygılarının giderilmesi gerekmektedir. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine olan tutumlarının daha iyi hale getirilebilmesi için araştırmalar yapılmalı, araştırma sonuçları hızlı bir şekilde hayata geçirilmelidir. Öğretmen atamalarının bazı alanlarda çok, bazı alanlarda daha sınırlı sayıda gerçekleştirildiği görölmektedir. Sınırlı sayıda öğretmen alımı yapılırsa da öğretmen adaylarının çalışarak atanabilme imkânının olduğuna ilişkin sınıf danışmanları tarafından destek hizmeti sağlanmalıdır. Öğretmen yetiştirmede teorik eğitimden ziyade uygulama çalışmalarına ağırlık verilmeli, yapılan bu uygulamalarla öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine olumlu tutum geliştirmeleri sağlanmalıdır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 31/01/2023 tarih ve 17 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Açıışlı, S., & Kolomuç, A. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 266-271.
- Akgün, A., Gönen S., & Aydın, M. (2007). İlköğretim fen ve matematik öğretmenliği öğrencilerinin kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 283-299.
- Akgün, F., & Özgür, H. (2014). Bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları ile mesleki kaygılarının incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 10(5), 1206-1223.
- Akkaya, Ş. (1999). Üniversite son sınıftaki öğrencilerin kaygılarını etkileyen etmenler. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423907755.pdf>
- Alkan, C. (2000). Meslek ve öğretmenlik mesleği. İçinde V. Sönmez (Ed.), *Öğretmenlik mesleğine giriş* (ss. 191-230). Anı Yayıncılık.
- Avaroğulları, M. (2016). Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 11(21), 417-436. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>
- Aydın, R., & Sağlam G. (2012). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının belirlenmesi (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 257-294.
- Ayık, A., & Ataş, Ö. (2014). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile öğretme motivasyonları arasındaki ilişki. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 25-43. <http://dx.doi.org/10.12973/jesr.2014.41.2>
- Bakırcı, Y. (2015). *Beden eğitimi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balkaya, E. (2017). *Üniversite son sınıf öğrencilerinde işsizlik kaygısı ve girişimcilik niyeti ilişkisi: TRA 1 bölgesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başaran, İ. E. (1996). *Eğitim psikolojisi*. Yargıç Matbaası.
- Bayrakdar, U., Batık-Vural, M., & Barut, Y. (2016). Özel eğitim öğretmen adaylarının öğretmen özyeterlik düzeyleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 133-149.
- Bulut, İ. (2009). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi (Dicle ve Fırat üniversitesi örneği). *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 13-24.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk-Bökeoğlu, Ö., & Köklü, N. (2012). *Sosyal bilimler için istatistik*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çabi, E., & Yalçınalp S. (2009). Öğretmen adaylarının mesleki ve eğitim teknolojilerini kullanma kaygı düzeylerine yönelik görüşleri. IV. International Educational Technology Conference, Hacettepe Üniversitesi, 579.
- Çapa, Y., & Çil, N. (2000). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 69-73.

- Çapri, B., & Çelikkaleli, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliği ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 33-53.
- Çeliköz, N., & Çetin, F. (2004). AÖL öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkileyen etmenler. *Milli Eğitim Dergisi*, 32(162), 136-145.
- Çiçek-Sağlam, A. (2008). Müzik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 59-69.
- Çiğdem, G. (2010). *Sınıf öğretmenliği adaylarının öğrenme stilleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmez, C., & Uslu, S. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 42-63.
- Engin, G., & Çiçekli-Koç, G. (2014). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları (Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182, 153-168.
- Ersoy-Kart, M., & Erdost, H. E. (2008). Unemployment worries among Turkish university students. *Social Behavior and Personality*, 36(2), 275-288.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2009). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill.
- Gökçe, F., & Sezer, G. O. (2012). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-23.
- Güven, S. & Dak, G. (2017). Öğretmen adaylarının kamu personel seçme sınavına (KPSS) ilişkin oluşturdukları görsel metaforlar. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 8(15), 2-16.
- Işık, E. (1996). *Nevrozlar*. Kent Matbaası.
- Kaplan, A., & İpek, A. S. (2002). Matematik öğretmenliği adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 27(125), 69-73.
- Karasar, N. (2016) *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kavcar, C. (2002). Cumhuriyet döneminde dal öğretmeni yetiştirme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2), 1-14.
- Kaya, A., & Büyükkasap, E. (2005). Fizik öğretmenliği programı öğrencilerinin profilleri, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve endişeleri: Erzurum örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(2), 367-380.
- Kaya, K. (2004). *Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Keskin, Y. (2017). Coğrafya öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve kaygı düzeyleri (Erzurum örneği). *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 43-57.
- Kuran, K., (2012). Öğretmen adaylarının KPSS kursu veren dersanelere ve KPSS'ye ilişkin görüşleri, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 143-157.
- Oral, B. (2004) Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim Araştırmaları*, 15(4), 88-98.

- Özgüven, İ. E. (1999). *Psikolojik testler*. PDREM Yayınları.
- Pektaş, M., & Kamer, S. T. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 829-850.
- Recepoglu, E. (2013). Öğretmen adaylarının yaşam doyumları ile öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 311-326.
- Şahin, İ. (2011). Öğretmen adaylarının öğretmen istihdamı ve mesleki geleceklerine ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1167-1184.
- Seferoğlu, A. S. (2004). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik tutumları. XII. Eğitim Bilimleri Kongresi. 1(413).
- Semerci, N., & Çerçi, A. (2005). Öğretmen yetiştirmede tezsiz yüksek lisans programı ve gelecekte beklenenler. *Eğitim ve Bilim*, 30(136), 52-60.
- Şimşek, H., Ünal, M., Erbay-Mermer, Ş. & Özaslan, D. (2022). Lise öğrencilerinde gelecek beklentisi ve öz güven ilişkisi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesinin Kuruluşunun 40. Yıl Dönümü Şubat Özel Sayısı, 387-409. <http://dx.doi.org/10.33711/yyuefd.1068626>
- Tanrıoğen, A. (1997). Buca eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 55-58.
- Tarhan, Ö. (2015). Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının politik okuryazarlığa ilişkin görüşleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 649-669.
- Tavşancıl E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekin, A. N. (2015). *Üniversite öğrencilerinde işsizlik kaygısı: Süleyman Demirel üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terzi, A. R., & Tezci, E. (2007). Necatibey eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 52, 593-614.
- Tümekaya, S. Aybek, B., & Çelik, M. (2007). KPSS'ye girecek öğretmen adaylarındaki umutsuzluk ve durumluk-sürekli kaygı düzeylerini yordayıcı değişkenlerin incelenmesi. *KUYEB*, 7(2), 25-41.
- Tunçeli, H. İ. (2013). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Sakarya Üniversitesi örneği). *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(3), 51-58.
- Turaç, İ. S., & Bayın-Donar, G. (2017). Sağlık yönetimi öğrencilerinin işsizlik kaygılarını ve yaşam doyumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 120-127. <https://doi.org/10.25272/j.2147-7035.2017.5.4.08>
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (2022). <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>
- Ünal, M. (2017). Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının öğretme stillerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 932-947. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.30227-326607>

- Üstüner, M. (2006). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 45, 109-127.
- Yetişensoy, O., & Şahin, İ. F. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının işsizlik kaygı düzeyleri ile öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(3), 627-643. <https://doi.org/10.29129/inujgse.891980>
- Yılmaz, İ (2015). *Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yurdakul, T. (2006). *Gazi üniversitesi mesleki eğitim fakültesi uygulamalı sanatlar eğitimi bilim dalı seramik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin işsizlik kaygıları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

PANEL KANTİL REGRESYON YAKLAŞIMIYLA G-7 ÜLKELERİNDE BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİNİN İKTİSADİ BÜYÜMEYE ETKİSİ

 Fatih Volkan AYYILDIZ^a

Özet

Sanayi Devrimi sonrasında dünya çapında artan hammadde ihtiyacı yansımaları birincil enerji tüketimi boyutuyla göstermiştir. Bu durum birincil enerji tüketiminin iktisadi faaliyetlerde önemli bir belirleyici olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, ülkelerin temel ortak hedeflerinden biri olan sürdürülebilir iktisadi büyüme ve kalkınmayı sağlamada iktisadi büyüme-birincil enerji tüketimi ilişkisinin sorgulanması ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı küresel sermayenin 2021 yılı itibarıyla %30,7'sine sahip olan G-7 ülkeleri örneğinde 1990-2021 döneminde birincil enerji tüketiminin iktisadi büyüme etkisini ölçmektir. Amaç doğrultusunda panel kantil regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmanın analiz kısmında sırasıyla Spearman sıralama korelasyon testi, Shapiro-Wilk W, Skewness/Kurtosis ve Jarque-Bera normallik sınamaları ve Hausman testi yapılmıştır. 10th-90th farklı kantil aralığında hesaplanan panel kantil regresyon modelleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olup olmadığına dair Durbin-Watson / Baltagi-Wu otokorelasyon testleri ve Breusch-Pagan / Cook-Weisberg değişen varyans testleri yapılmıştır. Farklı kantil modelleri arasında değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olmasından ötürü bu sorunların çözümü için model robust (dirençli) standart hatalarla 50th kantil düzeyinde tahmin edilmiştir. Modelin panel kantil regresyon yaklaşımıyla robust (dirençli) standart hatalarla tahmini sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde G-7 ülkelerinde 1990-2021 döneminde birincil enerji tüketiminde meydana gelen %1'lik bir artışın iktisadi büyüme yaklaşık olarak %2,29 oranında artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi büyüme, Birincil enerji tüketimi, Panel kantil regresyon analizi, G-7 ülkeleri.

THE ECONOMIC GROWTH EFFECT OF PRIMARY ENERGY CONSUMPTION IN G-7 COUNTRIES WITH PANEL CANTILE REGRESSION APPROACH

Abstract

After the Industrial Revolution, the worldwide increasing need for raw materials showed its reflection in the dimension of primary energy consumption. This has made primary energy consumption an important determinant in economic activities. Therefore, questioning the relationship between economic growth and primary energy consumption has a special importance in ensuring sustainable economic growth and

^a Öğr. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fatihvolkanayyildiz@ardahan.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 26.12.2022, Makale Kabul Tarihi: 08.03.2023

development, which is one of the main common goals of countries. In this context, the aim of this study is to measure the effect of primary energy consumption on economic growth in the period of 1990-2021 in the sample of G-7 countries, which have 30.7% of the global capital as of 2021. For the purpose, panel quantile regression analysis was performed, Spearman's rank correlation test, Shapiro-Wilk W, Skewness/Kurtosis and Jarque-Bera normality tests and Hausman test were performed, respectively. Durbin-Watson / Baltagi-Wu autocorrelation tests and Breusch-Pagan / Cook-Weisberg varying variance tests were performed to determine whether there were autocorrelation and varying variance problems between panel quantile regression models calculated in the 10th-90th different quantile range. Since there are variance and autocorrelation problems between different quantile models, the model is estimated at the 50th quantile level with robust standard errors to solve these problems. As a result of the estimation of the model with robust standard errors using the panel quantile regression approach, it was found that a 1% increase in primary energy consumption in the G-7 countries during the 1990-2021 period increased the economic growth by approximately 2.29% at the 5% significance level.

Keywords: Economic growth, Primary energy consumption, Panel quantile regression analysis, G-7 countries.

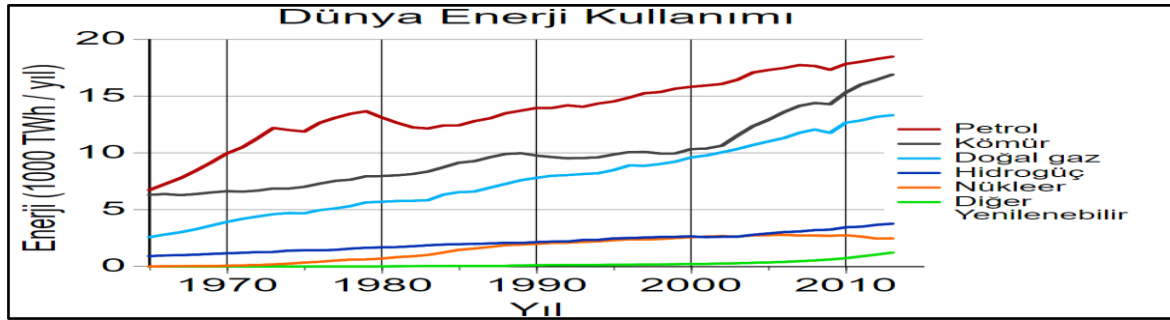

Giriş

İnsanoğlunun varoluşuyla birlikte enerjiye duyulan gereksinim enerjinin insanlar için hayati önemini ortaya koymuştur. Bu durum enerji kaynaklarının iktisadi büyümenin sağlanmasında ve iktisadi kalkınmanın oluşmasında kilit bir üretim faktörü olmasını beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi sonrasında artan sanayi üretiminin sonucu olarak enerji tüketiminin iktisadi büyümeyle yakından ilgili olduğu görüşü literatürde genel olarak kabul görmüştür. Enerji tüketimi ve büyüme değişkenlerinin birlikte hareket etmesi farklı dışsallıklar oluşturmuştur. Bu dışsallıklara istinaden ülkeler politikalar geliştirmiştir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi, esasen enerji kaynaklarının verimli kullanılması sonucu iktisadi büyümeyi desteklemesiyle yakından alakadır. Sanayileşme düzeyi arttıkça enerji yoğunluğu düşürülmeye çalışılmaktadır (Andrè & Smulders, 2004, s. 2). Ülkelerin gelişme düzeyi arttıkça enerjinin sınırlı bir kaynak olması ve enerji tüketimi sonucu oluşan negatif dışsallıklar (çevre kirliliğinin ve sağlık sorunlarının artması vb.) enerji tüketim düzeyinin azaltılması ihtiyacını doğurmuştur. Enerjiye bağımlılık düzeyinin gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere nispeten yüksek olmasından ötürü gelişmekte olan ülkelerde enerji tüketim düzeyini azaltma olanağı daha zayıftır. Gelişmiş ülkelerde ise enerjiye bağımlılık gelişmekte olan ülkelerdeki kadar olmasa da enerjinin vazgeçilmez bir kaynak olmasından ötürü gelişmiş ülkeler uyguladıkları makro ekonomik politikalar ve ülke potansiyelleri sayesinde kısmen de olsa enerji tüketim yoğunluklarını azaltabilmektedirler. Gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün oluşturduğu katma değer düzeyi yüksekken, tarım sektörünün ekonomiye sağladığı katma değer zamanla azalır. Gelişmiş ülkelerde endüstrileşmeyle sanayi sektöründen hizmet sektörüne doğru sektörler arası kaymalar sonucu hizmet sektörünün sanayi sektörüne nispeten daha az enerji kullanım yoğunluğunun olmasından ötürü genel olarak enerji kullanım yoğunluğunun da azalması öngörülmektedir.

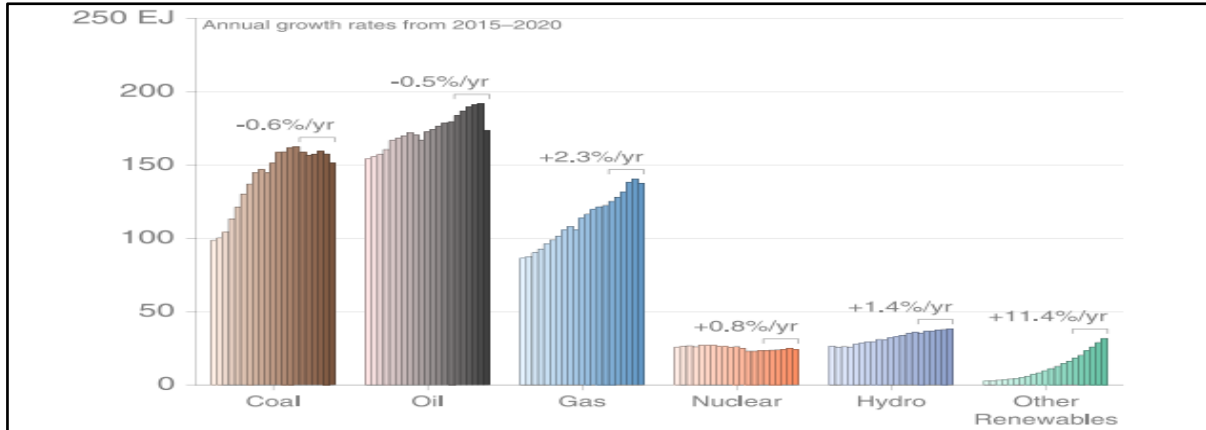
İktisadi faaliyetler için temel bir girdi olan enerji kaynakları, kullanışlarına göre ve dönüştürülebilirliklerine göre tasnif edilmiştir. Kullanışlarına göre enerji kaynakları yenilemez enerji kaynakları (Kömür, petrol, doğal gaz) ve yenilenebilir enerji kaynakları (Hidrolik, güneş, biyokütle, rüzgâr, jeotermal, dalga, gel-git hidrojen) olarak iki gruba ayrılmıştır. Dönüştürülebilirliklerine göre enerji kaynakları ise birincil enerji kaynakları ise (Kömür, petrol, doğalgaz nükleer, biyokütle, hidrolik, güneş, rüzgâr, dalga ve gel-git) ve ikincil (Elektrik, benzin, mazot, ikincil kömür, kok, havagazı, LPG) olarak iki grupta sınıflandırılmıştır (Koç &Kaya ,2015,s.37).

Şekil 1. Dünya Enerji Kullanımı (1970-2010)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy (2017)

Şekil 1 de görüldüğü üzere dünyada fosil kaynaklı yenilenemez enerji kaynakları (petrol, kömür ve doğal gaz) kullanımının 2000-2010 döneminde artarak devam ettiği; hidro güç enerji kullanımının artma eğiliminde olduğu 1986'daki Çernobil'in etkisiyle nükleer enerji kullanımının 1990-2000 döneminde neredeyse sabit kaldığı ve 2000'li yılların sonuna doğru azaldığı; yenilenebilir enerji kullanımının ise 2000'li yıllarda 1997'de imzalanan 2005'de yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ile 2015'de imzalanan ve 2016'da yürürlüğe giren Paris İklim Anlaşmasının etkisiyle küresel çapta arttığı görülmüştür.

Şekil 2. Dünya Enerji Kullanımı (2015-2020)

Not: Şekil 2'deki EJ: Eksajolue, Coal: Kömür, Oil: Petrol, Gas: Doğalgaz, Nuclear: Nükleer, Hydro: Hidrolik, Other Renewables: Diğer yenilenebilir enerji türlerini ifade etmektedir

Kaynak: Jackson vd. (2022)

Şekil 2’de görüldüğü üzere 21.yüzyılda dünyada birincil enerji kaynakları içerisinde enerji tüketiminde liderlik fosil yenilemez enerji kaynaklarında olmakla birlikte bu kaynaklar içinde 2019 yılında petrol ve kömür tüketiminde kısmen de olsa düşüş yaşanmıştır. Fakat bu durum petrol ve kömür tüketiminin dünya ekonomileri için halen temel belirleyici olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. İlgili dönem itibariyle tüketim bazında en yüksek oransal artış yenilebilir enerji tüketiminde olmuştur.

Birincil enerji kaynaklarından olan kömür, doğal gaz ve petrol iktisadi büyümenin anahtarıdır (Bowden & Payne, 2010, s. 181). Bu nedenle bu çalışmada birincil enerji tüketiminin iktisadi büyümeyi geliştirmiş ülkelerde ne ölçüde etkilediği araştırılmıştır.

A. G-7 ÜLKELERİNDE BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİ-İKTİSADİ BÜYÜME (2016-2021)

Tablo 1’e göre 2016-2021 döneminde Kanada’da kişi başına birincil enerji tüketiminin yaklaşık 380 gigajoule, Fransa ‘da yaklaşık 145 gigajoule, Almanya’da yaklaşık 160 gigajoule, İtalya’da yaklaşık 107 gigajoule, Japonya’da yaklaşık 145 gigajoule, İngiltere’de yaklaşık 115 gigajoule , ABD ‘de ise yaklaşık 280 gigajoule olduğu görülmektedir. G-7 ülkeleri içerisinde kişi başına birincil enerji tüketiminin en düşük olduğu ülke İtalya iken en yüksek olduğu ülke ABD’dir. Bu durum ABD’nin G-7 içerisindeki en güçlü ekonomi olmasıyla da örtüşmektedir. G-7 ülkelerinin tamamı Covid-19 pandemisinin etkisiyle 2020’de iktisadi daralma yaşamıştır. Pandeminin etkisiyle 2020’de yaşanan iktisadi daralma yine G-7 ülkelerinin tamamında o yıl kişi başına en düşük birincil enerji tüketiminin gerçekleşmesine de neden olmuştur.

Tablo 1. G-7 Ülkelerinde Birincil Enerji Tüketimi ve İktisadi Büyüme (2016-2021)

Ülke	Yıllar	Kişi başına birinci enerji tüketimi (Gigajoule cinsinden)	Büyüme (%)
Kanada	2016	397.32	1.00
	2017	398.96	3.04
	2018	396.67	2.43
	2019	389.09	1.86
	2020	363.39	-5.31
	2021	364.38	4.58
Fransa	2016	153.91	1.10
	2017	152.34	2.28
	2018	154.76	1.88
	2019	151.19	1.86
	2020	135.87	-7.87
	2021	143.99	7.00
Almanya	2016	167.81	2.23
	2017	169.37	2.68
	2018	164.64	1.09
	2019	160.06	1.06
	2020	148.56	-4.57
	2021	151.98	2.90

Tablo 1. devamı...

İtalya	2016	107.91	1.29
	2017	109.34	1.67
	2018	110.47	0.93
	2019	109.44	0.41
	2020	99.59	-8.94
	2021	107.24	6.61
Japonya	2016	147.35	0.75
	2017	149.45	1.68
	2018	149.01	0.56
	2019	145.91	0.27
	2020	135.48	-4.59
	2021	140.75	1.59
İngiltere	2016	123.46	2.26
	2017	122.40	2.13
	2018	121.17	1.65
	2019	117.72	1.67
	2020	105.27	-9.69
	2021	106.93	7.50
ABD	2016	285.71	1.65
	2017	284.79	2.23
	2018	293.45	2.88
	2019	289.83	2.28
	2020	267.10	-3.41
	2021	279.89	5.68

Not: Yazar tarafından BP Statistical Review of World Energy ve UNCTAD verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

B. ENERJİ-İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİNE TEORİK BAKIŞ

Klasik ve neoklasik iktisatçılar enerjii ekonomi modellerinde temel bir unsur olarak görmemelerine rağmen enerji ve doğal kaynakların ekonomide üretim sürecini desteklediğini ifade etmişlerdir. 1973 'de ortaya çıkan petrol krizi sonrasında doğal kaynakların enerji üretimindeki kısıtlayıcı etkileri üzerinde durulmuştur (Dasgupta & Heal, 1979; Solow, 1974). Stigliz (1974) çalışmasında enerji tüketimini, sürdürülebilir iktisadi büyüme ve nüfus artışı önünde engel olarak ifade etmiştir. Büyümenin sınırları sabit tasarruf oranı ve kaynak girdilerinin azalma eğilimi çerçevesinde tartışılmıştır. Stigliz (1974)'e göre üretim sürecinde doğal kaynakların (petrol, enerji kaynakları vb.) temel bir bileşen olduğunu ifade etmiştir. Stigliz 'in öne sürdüğü modelde doğal kaynaklar sermaye malı olarak görülmüş ve doğal kaynaklar ne kadar fazla tüketilirse uzun dönemde iktisadi büyümede o kadar daralma olacağı ifade edilmiştir. Modelde ayrıca doğal kaynakların kısıtlayıcıları olarak sermaye ikamesinin ve ölçeğe göre getirinin olduğunu belirtmiştir.

Termoekonominin kurucusu olarak görülen Georgescu-Roegen (1971)'in "The Entropy Law and the Economic Process" adlı eserinde Newton mekaniğini temel alan klasik ve neoklasik iktisat enerji

kaynakları sınırlı olduğunu kabul etmekle birlikte enerji kaynakların kıt olduğunu kabul etmediğini öne sürerek iktisadi faaliyetlerde kullanılabilir enerjinin geri kazanılamaz biçimde yok olduğunu yani termodinamiğin ikinci yasasına göre entropik bir doğası olduğunu söylemektedir.

Enerji-ekonomi bağlamında bir diğer önemli model ise Dasgupta ve Heal (1979)'a aittir. Dasgupta ve Heal (1979) çalışmalarında, ekonomide üretim sürecinde fosil yakıtlarında olduğunu dolayısıyla bu kaynakların tüketilmesinin stokları artıramayacağını belirtmiştir. Ayrıca modele göre kaynaklara ulaşımın kısıtlı olması uzun dönemde iktisadi daralmaya neden olacağı öne sürülmüştür.

Enerji-büyüme ilişkini teorik olarak temelde dört hipotezle açıklanmaktadır. Bu hipotezler büyüme hipotezi, koruma hipotezi, tarafsızlık hipotezi ve geri-besleme hipotezleridir. Bu hipotezlerden büyüme hipotezine göre enerji doğal kaynakların tamamlayıcısı olduğu için enerji tüketimindeki artış ya da azalış büyümenin temel belirleyici durumundadır. Koruma hipotezine göre ise enerji tüketiminden büyüme doğru tek yönlü nedensellik vardır. Hipotezin temelinde enerji tüketimini baskılamaya yönelik uygulamaların iktisadi büyümeyi sekteye uğratacağı anlayışı vardır. Tarafsızlık hipotezine göre ise bu iki değişken arasında nedensellik bağı bulunmamaktadır. Hipotezin temelinde ise değişkenlerin birbirinden bağımsız olması yatmaktadır. Geri besleme hipotezine göre ise enerji ve büyüme değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik bağı vardır. Bu hipotezin temelinde ise bu iki değişkeninin birbirlerini etkileyen unsurları içermesi vardır (Öztürk, 2010, s. 340-341). Dolayısıyla, sonuç olarak teorik açıdan enerji- iktisadi büyüme ilişkisine dair farklı bakışlar ileri sürülmüştür.

C. ALANYAZIN İNCELEMESİ

Sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı yakalamak ülkelerin ortak gayelerinden biridir (Topcuoğlu & Ayyıldız, 2020, s. 823). Bu doğrultuda iktisadi büyüme ve kalkınmayı etkileyen faktörlerin incelenmesi ayrı bir öneme sahiptir. İktisadi büyümeyle ilgili öncül araştırmalar emek, sermaye ve teknolojinin önemini vurgulasa da 1970'li yıllarda yaşanan petrol kriziyle birlikte iktisadi büyümede de enerjinin de rolü ekonomistlerin dikkatini çekmiştir. Literatürde enerjinin iktisadi büyümedeki rolünü ekonometrik temellerle analiz eden ilk çalışma Kraft ve Kraft (1978) 'e aittir. Kraft ve Kraft (1978) çalışmalarında 1947-1974 döneminde ABD'de enerji tüketimi iktisadi büyüme ilişkisini analiz etmişlerdir. Araştırmacılar sims yöntemiyle yaptıkları analiz sonucunda ABD'de ilgili dönemde iktisadi büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik bulmuşlardır. Alanyazın incelemesinin bu aşamasında daha güncel olan ulusal ve uluslararası çalışmalara yer verilmiştir

Stern (2000) çalışmasında ABD ekonomisinde 1948-1994 döneminde enerji-iktisadi büyüme ilişkisini eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri yaparak incelemiştir. Çalışmasında enerji ile iktisadi büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu enerji tüketiminden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Soytaş ve Sarı (2003) çalışmalarında 1950-1992 döneminde G-7 ülkeleri ile gelişmekte olan on piyasa ekonomisi (Çin hariç) enerji-iktisadi büyüme ilişkisini Granger nedensellik testi yaparak analiz etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda uzun dönemde Japonya, Fransa, Almanya ve Türkiye'de enerji tüketiminden iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik bağı varken İtalya ve Güney Kore ise iktisadi büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Çalışmalarında

ayrıca Arjantin’de hem kısa hem uzun dönemde enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ve bu çift yönlü nedensellik ilişkisinin Türkiye’de ise sadece kısa dönemde söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.

Zau ve Chau (2006) çalışmalarında 1953-2002 döneminde Çin’de petrol tüketimi ile iktisadi büyüme ilişkisini eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini yaparak incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda petrol tüketimi ile iktisadi büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna ve petrol tüketiminin uzun dönemde olduğu kadar kısa dönemde de ekonomideki değişkenlerin tahmini için önemli bir belirleyici olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Payne (2009) çalışmasında 1949-2006 döneminde ABD’de enerji-iktisadi büyüme ilişkisini Toda-Yamamoto nedensellik analizi yaparak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda enerji ve iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Vaona (2012) çalışmasında 1861-2000 döneminde İtalya’da yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin iktisadi büyüme etkisini Toda-Yamamoto nedensellik analizi yaparak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda yenilenebilir enerji ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığına ve yenilenemez enerji ile iktisadi büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Altıntaş (2013) çalışmasında 1970-2008 döneminde Türkiye örneğinde CO₂ emisyonu, kişi başına gelir, birincil enerji tüketimi ve yatırım değişkenleri arasındaki ilişkiyi VECM (Vektör hata düzeltme modeli), Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto nedensellik analizlerini yaparak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda Granger nedensellik testi sonucuna göre birincil enerji tüketiminden iktisadi büyüme doğru tek yönlü nedensellik varken Toda-Yamamoto nedensellik testine göre ise birincil enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Bayar (2014) çalışmasında 1961-2012 döneminde Türkiye örneğinde birincil enerji tüketimi ve iktisadi büyüme ilişkisini eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizlerini yaparak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu, birincil enerji tüketiminin kısa dönemde iktisadi büyümeyi artırmasına rağmen birincil enerji tüketiminin uzun dönemde ise iktisadi daralmaya neden olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Çalışmasında ayrıca birincil enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğunu tespit etmiştir.

Shahbaz vd. (2017) çalışmalarında 1960-2015 döneminde Hindistan’da enerji tüketimi iktisadi büyüme ilişkisini asimetrik nedenselliği NARDL analizi yaparak incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda enerji tüketimindeki negatif şokların iktisadi daralmaya neden olurken, enerji tüketimindeki pozitif şokların ise iktisadi büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Apaydın vd. (2019) çalışmalarında 1965-2017 döneminde Türkiye’de birincil enerji ve yenilenebilir enerji talebinin iktisadi büyüme etkisini Johansen eşbütünleşme ve Dolada-Lütkepol analizlerini yaparak incelemiştir. Çalışmaların sonucunda ilgili değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ve değişkenler arasındaki nedensellik yönünün birincil yenilenebilir enerji tüketiminden iktisadi büyüme doğru tek yönlü olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Durrani ve Ahmad (2021) çalışmalarında 1972-2015 döneminde Pakistan'da birincil enerji tüketimi ve iktisadi büyüme ilişkisini Toda-Yamamoto nedensellik analiz yaparak incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda hem birincil enerji tüketiminden iktisadi büyümeye hem de iktisadi büyümeden birincil enerji tüketimine doğru çift yönlü nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Yurtkuran (2021) çalışmasında 1974-2019 döneminde Türkiye'de birincil enerji tüketimi, iktisadi büyüme lojistik değişkenleri arasındaki ilişkiyi Bayer-Hanck eşbütünleşme testi yaparak analiz etmiştir. Lojistik ve birincil enerji kaynakları tüketiminin iktisadi büyümeyi artırdığı ve iktisadi büyüme ile birincil enerji kaynakları tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Alanyazın incelemesi sonucunda iktisadi büyüme ile enerji tüketimi değişkenleri arasındaki ilişki olup olmadığı ve bu iki değişken arasında bir ilişki varsa bunun yönü ile ilgili tartışmaların sürdüğü görülmüştür (Nguyen & Ngoc, 2020, s. 102; Shahbaz vd., 2017, s. 5). Bu durum bu değişkenlerle alakalı farklı yöntemler, farklı dönemler ve farklı örneklem gruplarının araştırmacılar tarafından ele alınması gibi söylemler ile açıklanabilir olsa da bu konu hakkında daha fazla çalışma yapılmasının gerekliliği yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle bu çalışmada birincil enerji tüketimi -iktisadi büyüme ilişkisi panel kantil regresyon yöntemiyle ele alınmıştır. Analiz kısmında literatürde bu konuyla ilgili nispeten yöntem olarak daha az çalışıldığı için panel kantil regresyon yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca çalışmada bu bağlamda dünya ekonomisinde söz sahibi olan G-7 ülkeleri örneklem grubu olarak seçilmiştir.

D. YÖNTEM VE EKONOMETRİK ANALİZ

Panel kantil regresyon modeli, belirli şartlar altında kantillerin aralığını görmemizi sağlayan şartlı değişkenliğin alternatif biçimlerini ele almaktadır. Dolayısıyla, bu özelliğiyle gözlemlenemeyen bireysel etkilerinde kontrolü gerçekleştirilmektedir. Kantil regresyon boyutuyla farklı yapıdaki değişimin etkilerini görmemizi sağlarken, sabit etkili model yoluyla bireysel etkinin kontrolü ise klasik Gaussian tahmininden daha güçlü bir yaklaşım olduğu izlenimi vermektedir (Kato vd., 2012, s. 76). Dolayısıyla bu model, bağımlı değişkenin şartlı dağılımının farklı kantil aralıklarıyla analizde gösterilmesine imkân veren panel veri yapısına adapte edilmiş bir versiyonudur (Gezdim, 2017, ss. 103-104).

Bu çalışmanın örneklem kümesini oluşturan G-7 ülkeleri küresel net sermayenin 2021'de %30,7' sine sahiptir (Statista, 2022). Bu çalışmanın amacı Almanya, Kanada, ABD, İngiltere, İtalya, Fransa ve Japonya'dan oluşan G-7 ülkelerinin 1990-2021 zaman aralığındaki iktisadi büyüme ve birincil enerji tüketimi arasındaki ilişkilerinin panel kantil regresyon modeli çerçevesinde araştırılmasıdır. Bu kapsamda doğrusal regresyon model kurulumu Denklik (1) içerisindeki gibidir:

$$\ln G_{it} = \partial_0 + \beta_1 \ln PE_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

Denklik (1) içerisindeki G , iktisadi büyümeye; PE , birincil enerji tüketimine; ∂_0 , sabit katsayıya; β_1 parametre katsayısına; ϵ ise hata terimine işaret etmektedir. Alt simge i , Almanya, Kanada, ABD, İngiltere, İtalya, Fransa ve Japonya ülkelerinden oluşan yatay kesit birimlerini; t , 1990-2021 dönemindeki zaman etkisini; \ln ise değişkenlerin doğal logaritmasını belirtmektedir. Tablo 2, denklik (1) içerisindeki değişkenlere ilişkin açıklamalar, tanımlamaları ve veri kaynaklarını açıklamaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken	Simge	Veri Kaynağı
İktisadi büyüme (Kişi başına düşen GDP)	G	UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) resmi internet sitesi
Birincil enerji tüketimi (Kişi başına düşen birincil enerji tüketimi gigajoule cinsinden)	PE	British Petroleum Statistical (İngiliz Petrolü İstatistikleri) resmi internet sitesi

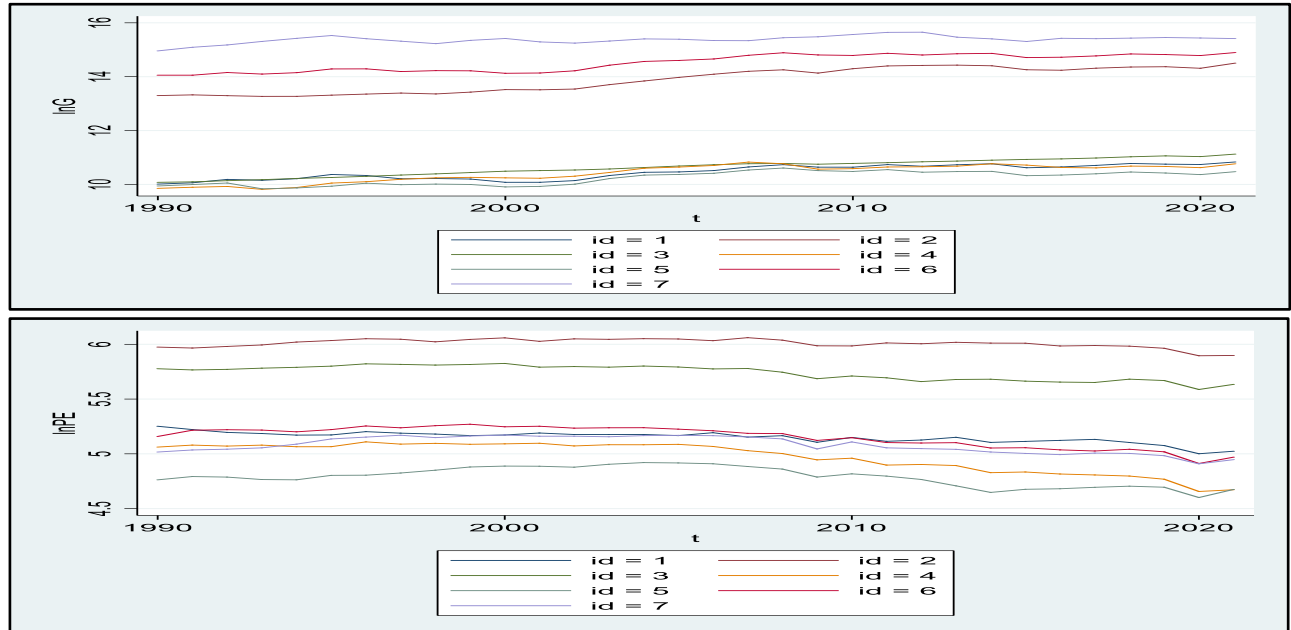
Tablo 3’de model içerisinde yer alan değişkenlerin ortalama, standart hata, minimum, maksimum ve gözlem sayılarından oluşan betimleyici istatistikleri göstermektedir. Bu bağlamda modelin 224 ($N = nxT$) gözlem sayısından oluşan dengeli bir panel yapısına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Betimleyici İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart hata	Minimum	Maksimum	Gözlem
lnG	12.22073	2.124334	9.81712	15.65166	N = 224
		2.265851	10.24299	15.37784	n = 7
		0.3040125	11.60255	12.83674	T = 32
lnPE	5.271988	0.4142638	4.601039	6.060612	N = 224
		0.4371263	4.791811	6.009047	n = 7
		0.0842479	4.953683	5.406631	T = 32

Not: lng logaritması alınmış kişi başına düşen GDP’yi -iktisadi büyüme-, lnPE ise logaritması alınmış kişi başına düşen birincil enerji tüketimini, ifade eder

Denklik (1) içerisindeki değişkenlere ilişkin açıklamaları, tanımlamaları ve veri kaynaklarını açıklamaktadır. Değişkenlere ait zaman yolu grafikleri Grafik 1 içerisinde görselleştirilmektedir.

Grafik 1. Değişkenlerin Zaman Yolu Grafikleri (Üstteki grafik iktisadi büyüme değişkeni zaman yol grafiği, alttaki grafik birincil enerji tüketimi değişkeni zaman yol grafiğidir. id=1 Almanya, id=2 Kanada, id=3 ABD, id=4 İngiltere, id=5 İtalya, id=6 Fransa id=7 Japonya)

Çalışmanın analiz kısmı Stata ekonometrik paket programı içerisindeki farklı işlevler kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

E. BULGULAR

Analiz işlemlerinde iktisadi büyüme ve birincil enerji tüketimi arasındaki olası ilişkinin tahmini için öncelikle korelasyon düzeyi incelenmiştir. Korelasyon analizi, genellikle değişkenler arasındaki olası ilişkinin yönünün ve derecesinin değerlendirilmesinde, nicel göstergeler yoluyla öngörü sahibi olmak için tercih edilmektedir. Bu göstergelerden korelasyon katsayısı, genellikle değişkenlerin korelasyon derecesini nicel olarak belirlemek için kullanılmaktadır. Pearson, Kendall ve Spearman katsayıları literatürde yaygın olarak kullanılan korelasyon katsayılarıdır. Bu kapsamda yapılan Spearman (1904) sıralama korelasyon katsayısı bulguları Tablo 4 içerisine aktarılmıştır. Bulgular incelendiğinde, iktisadi büyüme değişkeninin birincil enerji tüketimi değişkeni ile %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve yaklaşık olarak 0,22 pozitif korelasyon düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Spearman Sıralama Korelasyon Testi Bulguları

Matris	lnG	lnPE
lnG	1.000000	
lnPE	0.223028	1.000000
	3.408905(a)	
	0.000800(b)	

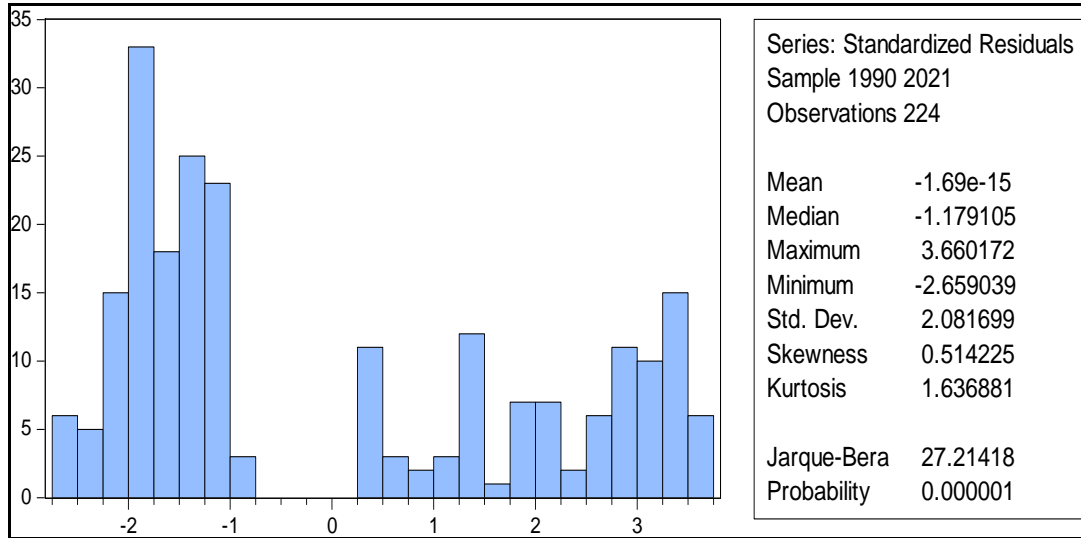
Not: a simgesi, t-istatistik; b simgesi ise olasılık değerleridir. Lng logaritması alınmış kişi başına düşen GDP'yi -iktisadi büyümeyi-, LnPE ise logaritması alınmış kişi başına düşen birincil enerji tüketimini ifade eder.

Spearman (1904) sıralama korelasyon testinin ardından, kurulan modelde normal dağılım varsayımının sağlanıp sağlanmadığına yönelik Shapiro-Wilk (1965) W sınaması ve K. Pearson (1905)'in temellerini attığı Skewness/Kurtosis normallik testlerinden yararlanılmıştır. Hata terimleri oluşturularak yapılan normal dağılım testlerine ait bulgular, Tablo 4 içerisinde gösterilmektedir. Bulgular, H_0 temel hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ve kurulan modelin normal dağılım varsayımını sağlamadığını belirtmektedir.

Tablo 5. Normal Dağılım Test Bulguları

Test	N	W	V	z	Prob>z	Pr (Skewness)	Pr (Kurtosis)	chi2(2)	Prob>chi2
Shapiro-Wilk W	224	0.89699	16.965	6.551	0.0000	-	-	-	-
Skewness/Kurtosis	224	-	-	-	-	0.0010	0.0000	38.49	0.0000

Tablo 5'de yer alan bulgular, Grafik 2'de yer alan Jargue-Bera (1980, 1987) normallik testi bulguları tarafından da doğrulanmaktadır. Grafik 2'deki istatistiklerin değerlendirilmesi, çarpıklık (skewness) katsayısının (0,5142) pozitif olması, dağılımın sağa doğru çarpık olmasına; basıklık (kurtosis) katsayısının (1,6368) pozitif olması ise dağılımın normal dağılımdan daha sivri bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte çarpıklık ve basıklık katsayılarının 0'dan farklı bir değer alması, kurulan modelde normal dağılımdan farklılaşan bir dağılımı belirtmektedir.

Grafik 2. Jarque-Bera Normal Dağılım Grafiği (Series: standardized residuals, seriler: standart kalıntıları, sample: örnekleme, observations: gözlem sayısını, mean: serinin ortalamasını, median: medyanı, maximum: serinin maksimum değerini, minimum: serinin minimum değerini, std. dev: standart sapmayı, skewness: çarpıklık değerini, kurtosis: basıklık değerini, jarque-bera: jarque-bera normallik değerini, probability: olasılık değerini ifade eder)

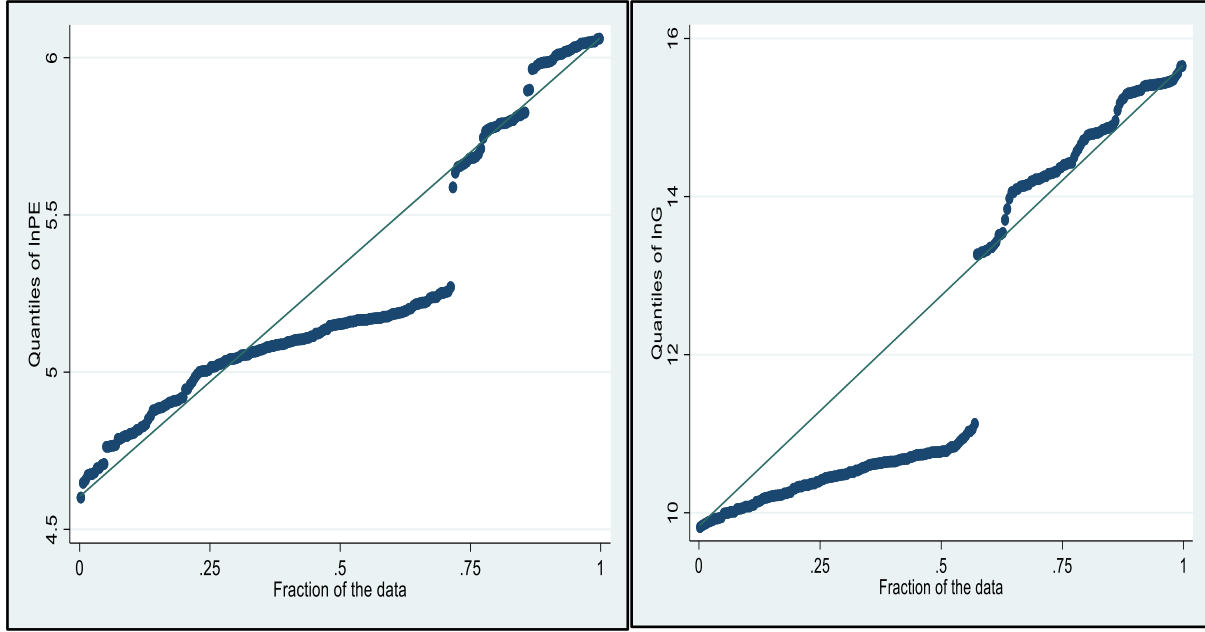
Tablo 5 ve Grafik 2 birlikte ele alındığında, Shapiro-Wilk W, Skewness/Kurtosis ve Jarque-Bera normallik sınamalarına ait olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinden küçük olması nedeniyle, hataların normal dağıldığını işaret eden H_0 temel hipotezi reddedilmektedir. Elde edilen bu bulgu, analiz işlemleri için panel kantil regresyon modelinin uygun olduğuna işaret etmektedir.

Rassal etkiler modeli ve sabit etkiler modeli arasında seçim yapmak için Hausman (1978) testi kullanılmaktadır. Test istatistik değeri sayesinde 'rassal etkiler modeli uygundur' biçiminde kurulan H_0 temel hipotezi belirlenmektedir. Bu bağlamda gözlemlenemeyen etki ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin sabit ya da rassal etkiler modelinin tercih işlemleri için Hausman (1978) testi yapılmış, bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir. Ulaşılan bulgular, %5 anlamlılık düzeyinde H_0 temel hipotezinin reddedildiğini, sabit etkiler modelinin tutarsız rassal etkiler modelinin ise tutarlı olduğunun bilgisini sunmaktadır.

Tablo 6. Hausman Test Bulguları

Test İstatistiği	Değer
chi2(2)	0.53
Prob>chi2	0.7668

Grafik 3 içerisinde panel kantil regresyon modelinin dağılım grafikleri görselleştirilmektedir. Değişkenlere ait grafiklerin değerlendirilmesinde, iktisadi büyüme değişkeninin 10-16; birincil enerji tüketimi değişkeninin ise 4.5-6.0 kantil aralıklarında ve tüm değişkenlerin 0-1 aralık veri kesirlerinde uygun olduğu görülmektedir.

Grafik 3. Değişkenlere ait kantil dağılım grafikleri (Quantiles of lnPE : Logaritması alınmış kişi başına düşen birincil enerji tüketimine ait kantilleri, Quantiles of lnG: Logaritması alınmış kişi başına düşen GDP' nin-iktisadi büyümeye ait- kantil dağılımını, Fraction of data : veri fraksiyonunun ifade eder)

Tablo 7'de, 10th ile 90th bant aralığında tahmin edilen panel kantil modellerine ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 7. Panel Kantil Model Tahmini 10th-90th

Kantil	Değişken	Katsayı	Standart hata	t-istatistik	p-değeri	[%95 Güven aralıkları]
10th	lnPE	0.3848284	0.0925581	4.16	0.000	[0.2024235 0.5672333]
	G	8.110551	0.4894625	16.57	0.000	[7.145964 9.075139]
20th	lnPE	0.5841629	0.1424613	4.10	0.000	[0.3034134 0.8649124]
	G	7.239243	0.7533589	9.61	0.000	[5.754593 8.723893]
30th	lnPE	0.5214328	0.1711283	3.05	0.003	[0.184189 0.8586766]
	G	7.806996	0.904955	8.63	0.000	[6.023594 9.590397]
40th	lnPE	0.7148631	0.3318923	2.15	0.032	[0.0608005 1.368926]
	G	7.038326	1.755102	4.01	0.000	[3.579534 10.49712]
50th	lnPE	2.292922	0.850234	2.70	0.008	[0.6173591 3.968484]
	G	-0.4745712	4.496179	-0.11	0.916	[-9.335224 8.386082]
60th	lnPE	2.412637	0.8419068	2.87	0.005	[0.7534851 4.071789]
	G	-0.8802481	4.452143	-0.20	0.843	[-9.65412 7.893623]
70th	lnPE	-0.02318	0.9263018	-0.03	0.980	[-1.84865 1.80229]
	G	14.34046	4.898438	2.93	0.004	[4.687069 23.99384]
80th	lnPE	-0.6339006	0.2991754	-2.12	0.035	[-1.223488 -0.0443134]
	G	18.08303	1.582089	11.43	0.000	[14.9652 21.20087]
90th	lnPE	-1.02463	0.0898762	-11.40	0.000	[-1.201749 -0.8475099]
	G	20.56	0.4752801	43.26	0.000	[19.62336 21.49663]

Modeller değerlendirildiğinde, birincil enerji tüketimi değişkeninin -70th kantil değeri hariç- 10th, 20th, 30th, 40th, 50th, 60th, 80th ve 90th kantil değerlerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak

anlamli olduğu görülmektedir. Aynı zamanda birincil enerji tüketiminin 10th, 20th, 30th, 40th, 50th ve 60th kantil değerlerinde iktisadi büyümeyi artırdığı; 80th ve 90th kantil değerlerinde ise iktisadi daralmaya neden olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, birincil enerji tüketiminin iktisadi büyümeyi en yüksek oranda (2,41) etkilediği kantil değerinin 60th, en az oranda (0,30) etkilediği kantil değerinin ise 10th olduğu bulgularına ulaşılmaktadır.

10th-90th kantil aralığında hesaplanan farklı panel kantil regresyon modelleri arasındaki otokorelasyon ve değişen varyans koşullarının sağlanıp sağlanamadığı Durbin-Watson (1950,1951,1971) /Baltagi-Wu (1999) otokorelasyon ve Breusch-Pagan (1980) /Cook-Weisberg (1983) değişen varyans testleri kullanılarak yapılmıştır. Tablo 8’de H_0 temel hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedilerek, farklı kantil modelleri arasında değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olduğu bilgisini sunmaktadır.

Tablo 8. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testi Bulguları

Varsayım	Test	chi2(1)	Prob > chi2	Test istatistiği
Değişen varyans	Breusch-Pagan / Cook-Weisberg	3.07	0.0798	-
Otokorelasyon	Durbin-Watson	-	-	0.14785364
	Baltagi-Wu	-	-	0.26896129

Kurulan panel kantil regresyon modellerinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olduğu göz önüne alındığında, modelin robust(dirençli) standart hatalarla tahmin edilmesi gerekmektedir. Tablo 9’daki robust(dirençli) standart hatalarla tahmin edilen modele göre, %5 anlamlılık ve 50th kantil düzeyinde birincil enerji tüketiminde meydana gelen %1’lik bir artış iktisadi büyümeyi yaklaşık olarak %2,29 oranında artırmaktadır. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlar koruma hipotezini desteklemektedir.

Tablo 9. Dirençli Kantil Model Test Bulguları (50th kantil düzeyinde)

Değişken	Katsayı	Dirençli Standart Hata	t-istatistik	P> t	[%95 Güven Aralığı]	
lnPE	2.292922	0.8217612	2.79	0.006	0.6734708	3.912372
G	-4.745712	4.381839	-0.11	0.914	-9.109893	8.160751

Sonuç

Bu çalışmada panel kantil regresyon yaklaşımı modeli kullanılmış ve öncelikle bu modelin temel varsayımlarının gerçekleşip gerçekleşmediğine dair ekonometrik sınamalar yapılmıştır. Bu bağlamda gelişmiş ülkeleri temsilen net küresel sermayenin 2021’de %30,7’sine sahip olmaları nedeniyle G-7 ülkeleri seçilmiştir. Çalışmanın sonucunda G-7 ülkelerinde 1990-2021 döneminde 50th kantil ve %5 anlamlılık düzeyinde birincil enerji tüketimindeki %1’lik artışın iktisadi büyümeyi %2,29 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada çıkan sonuçlar koruma hipotezini desteklemektedir. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlar Stern (2000), Oh ve Lee (2004), Bowden ve Payne (2009), Jebli ve Youssef (2015), Pata vd. (2016)’nin araştırmalarıyla genel anlamda benzerlik göstermiştir. Bu durum iktisadi büyüme etkileyen birçok bileşen içerisinde birincil enerji tüketiminin önemli bir parametre olduğunu göstermekle beraber enerji tüketimiyle ilgili politikalar konusunda politika yapımcıların ya da karar birimlerinin karar alma ve uygulama süreçlerinde daha hassas olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Ayrıca dünya genelinde hem birincil enerji kaynakları hem de yenilemez enerji kaynakları içinde yer alan petrol, kömür ve doğalgaz tüketimine alternatif kaynak olarak ön plana çıkan birincil ve yenilenebilir kaynaklar olan güneş, rüzgâr, jeotermal gibi enerji kaynaklarını kullanımın yaygınlaştırılması kıt kaynakların etkin kullanımı ve sürdürülebilir yeşil büyüme açısından önerilmektedir. Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlar klasik ve neoklasik iktisat teoremleri ve politika önermeleriyle genel olarak uyum göstermektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- André, F., & Smulders, S. (2004, June). *Energy use, endogenous technical change and economic growth*. EAERE 13th Annual Conference [Oral presentation]. Budapeşte, Hungary.
- Altıntaş, H. (2013). Türkiye’de birincil enerji tüketimi, karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 263-294.
- Apaydın, Ş., Güngör, A., & Taşdoğan, C. (2019). Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki asimetric etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 117-134. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.505104>
- Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999) Unequally spaced panel data regressions with Ar(1) disturbances. *Econometric Theory*, 15(06), 814-823.
- Bayar, Y. (2014). Türkiye’de birincil enerji kullanımı ve ekonomik büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 253-269.
- Bowden, N., & Payne, J. E. (2009). The causal relationship between US energy consumption and real output: A disaggregated analysis. *Journal of Policy Modeling*, 31(2), 180-188. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2008.09.001>
- Bowden, N., & Payne, J. E. (2010). Sectoral analysis of the causal relationship between renewable and non-renewable energy consumption and real output in the US. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 5(4), 400-408. <https://doi.org/10.1080/15567240802534250>
- BP Statistical Review of World Energy (2022,15 Ekim). *BP Statistical Review of World Energy 2017, 71st edition*. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Cook, R. D., & Weisberg, S. (1983). Diagnostics for heteroscedasticity in regression. *Biometrika*, 70(1), 1-10. <https://doi.org/10.1093/biomet/70.1.303>
- Dasgupta, P. S., & Heal, G. M. (1979). *Economic theory and exhaustible resources*. Cambridge University Press.
- Durbin, J., & Watson, G.S. (1950) Testing for serial correlation in least squares regression: I. *Biometrika*, 37(3/4), 409-428. <https://doi.org/10.2307/2332391>
- Durbin, J., & Watson, G. S. (1951) Testing for serial correlation in least squares regression: II. *Biometrika*, 38, 159-177. <https://doi.org/10.2307/2332325>
- Durbin, J., & Watson, G.S. (1971). Testing for serial correlation in least squares regression: III. *Biometrika*, 58, 1-19. <https://doi.org/10.2307/2334313>
- Durrani, S. F., Jan, I., & Ahmad, M. (2021). Do primary energy consumption and economic growth drive each other in Pakistan? Implications for energy policy. *Biophysical Economics and Sustainability*, 6(3), 1-10. <https://doi.org/10.1007/s41247-021-00090-x>

- Gezdim, S. B. (2017). *Küresel CO₂ emisyonunun belirleyicilerinin analizi: dinamik panel kantil regresyon modeli* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Georgescu-Roegen, N. (1971). *The entropy law and economic process*. Harvard University Press.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1251-1271. <https://doi.org/10.2307/1913827>
- Jackson, R. B., Friedlingstein, P., Le Quéré, C., Abernethy, S., Andrew, R. M., Canadell, J. G., Ciais P., Davis S. J., Deng Z., Liu Z., Korsbakken J. I., & Peters, G. P. (2022). Global fossil carbon emissions rebound near pre-covid-19 levels. *Environmental Research Letters*, 17(3), 031001. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ac55b6>
- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient tests for normality, homoscedasticity and serial independence of regression residuals. *Economics letters*, 6(3), 255-259. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(80\)90024-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5)
- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1987) A test for normality of observations and regression residuals. *International Statistical Review/Revue Internationale de Statistique*, 163-172. <https://doi.org/10.2307/1403192>
- Jebli, M. B., & Youssef, S. B. (2015). Output, renewable and non-renewable energy consumption and international trade: Evidence from a panel of 69 countries. *Renewable energy*, 83, 799-808. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2015.04.061>
- Kato, K., Galvao Jr, A. F., & Montes-Rojas, G. V. (2012). Asymptotics for panel quantile regression models with individual effects. *Journal of Econometrics*, 170(1), 76-91. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2012.02.007>
- Koç, E., & Kaya, K. (2015) Enerji kaynakları-yenilenebilir enerji durumu. *Mühendis ve Makina*, 56(668), 36-47.
- Kraft, J., & Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 401-403. [https://doi.org/10.1016/0140-9883\(84\)90015-X](https://doi.org/10.1016/0140-9883(84)90015-X)
- Nguyen, H. M., & Ngoc, B. H. (2020). Energy consumption-economic growth nexus in Vietnam: an ARDL approach with a structural break. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(1), 101-110. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no1.101>
- Oh, W., & Lee, K. (2004). Causal relationship between energy consumption and GDP revisited: the case of Korea 1970–1999. *Energy economics*, 26(1), 51-59. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(03\)00030-6](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(03)00030-6)
- Pata, U. K., Yurtkuran, S., & Kalça, A. (2016). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 255-271. <https://doi.org/10.14780/muiibd.281411>
- Payne, J. E. (2009). On the dynamics of energy consumption and output in the US. *Applied Energy*, 86, 575-577. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2008.07.003>
- Pearson, K. (1905). Skew variation, a rejoinder. *Biometrika*, 4(1-2), 169-212. <https://doi.org/10.2307/2331536>
- Shahbaz, M., Van Hoang, T. H., Mahalik, M. K., & Roubaud, D. (2017). Energy consumption, financial development and economic growth in India: New evidence from a nonlinear and asymmetric analysis. *Energy Economics*, 63, 199-212. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.01.023>

- Shapiro, S. S., & Wilk, M. B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, 52(3/4), 591-611. <https://doi.org/10.2307/2333709>
- Soytaş, U., & Sarı, R. (2003). Energy consumption and GDP: Causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy Economics*, 25, 33-37. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(02\)00009-9](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(02)00009-9)
- Spearman, C. (1904). The proof and measurement of association between two things. *The American Journal of Psychology*, 15(1), 72-101. <https://doi.org/10.2307/1422689>
- Statista (2022, 10 Ekim) *Share of global gross domestic product from G-7 and G-20 countries in 2021 and projections for 2027. [Dataset]* <https://www.statista.com/statistics/722962/g20-share-of-global-gdp/>
- Stern, D. I. (2000). A multivariate cointegration analysis of the role of energy in the US macroeconomy. *Energy economics*, 22(2), 267-283. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(99\)00028-6](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(99)00028-6)
- Stiglitz, J. E (1974). Growth with exhaustible natural resources: efficient and optimal growth paths. *The Review of Economic Studies*, 41, 123-138. <https://doi.org/10.2307/2296377>
- Öztürk, İ. (2010). A literature survey on energy-growth nexus. *Energy Policy*, 38, 340-349. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.024>
- Topcuoğlu, A., & Ayyıldız, F. V. (2020). E7 ülkelerinde kilit sektör analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 822-833. <https://doi.org/10.33206/mjss.573907>
- United Nations Conference On Trade And Development (2022,15 Eylül). *Gross domestic product, total and per capita, current and constant prices, annual.*[Dataset] <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
- Yurtkuran, S. (2021). Enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve lojistik arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(3), 1245-1260. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.875759>
- Zou, G., & Chau, K. W. (2006). Short-and long-run effects between oil consumption and economic growth in China. *Energy policy*, 34(18), 3644-3655. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2005.08.009>

ANNELERİN DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİ VE ZİHİN YÖNELİMLİLİKLERİ İLE ÇOCUKLARININ DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİ ARASINDAKİ BAĞLANTILARIN İNCELENMESİ

✉ Esra DEMİRKAN^a

✉ Yasemin YEŞİLYAPRAK^b

Özet

Mevcut araştırmada annelerin ve çocukların duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkilerin annelerin sosyal duygusal becerileri, üst duygu becerileri ve çocuklarına ilişkin zihin yönelimlilikleri çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda mevcut araştırma, 6-14 yaş aralığında en az bir çocuğu olan 74 anne ile yürütülmüştür. Uygulamalar çevrimiçi ortamda annelerle anket ve ölçeklerin yer aldığı araştırma linkinin paylaşılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Uygulamalarda sırasıyla annelerin çocuklarını nasıl tarif ettiklerini değerlendirmek amacıyla Zihin Yönelimlilik Ölçümü, annelerin başkalarının zihinsel durumunu ve duygu ifadelerini tanıma becerilerini değerlendirmek için Gözlerden Zihin Okuma Testi, çocuklarının duygu düzenleme becerilerine ilişkin bildirimlerini almak için Duygu Ayarlama Ölçeği, annelerin kendi duygu düzenlemelerini ölçmek için Üst Duygu Ölçeği ve Duygu Düzenleme Ölçeği sunulmuştur. Son olarak Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASS-21) annelerin mevcut depresyon, anksiyete ve stres düzeylerini kontrol etmek amacıyla uygulanmıştır. Verilerin analizi SPSS 26.0 istatistik programı aracılığıyla yapılmıştır. Verilerin analizinde Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Tekniği ve Çoklu Doğrusal Regresyon ve Hiyerarşik Çoklu Doğrusal Regresyon analizleri kullanılmıştır. Bulgular çocukların duygu düzenleme becerilerinin en önemli yordayıcısının annelerin duygu düzenleme becerilerinin yeniden değerlendirme boyutu olduğunu göstermiştir. Annelerin zihin yönelimlilikleri ve gözlerden zihin okuma becerileri ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bulgular alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuklarda duygu düzenleme, Annelerde duygu düzenleme, Üst duygu, Zihin yönelimlilik, Gözlerden zihin okuma.

^a Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, esrademirkan@istanbul.edu.tr

^b Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, yasemin.yesilyaprak@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 28.12.2022, Makale Kabul Tarihi: 14.03.2023

INVESTIGATING THE LINKS BETWEEN MOTHERS' EMOTION REGULATION SKILLS AND MIND MINDEDNESS AND THEIR CHILDREN'S EMOTION REGULATION SKILLS

Abstract

The relationship between mothers and their children's emotion regulation skills investigated in terms of mothers' social-emotional skills, meta-emotional skills, and maternal mind-mindedness. In line with this objective, the current study was conducted with 74 mothers who had at least one child between the ages of 6-14. The surveys were carried out by sharing the research link, which included the questionnaires and scales, with the mothers in the online environment. Mind-mindedness measurement to evaluate how mothers describe their children, The Reading the Mind in the Eyes Test to evaluate mothers' ability to recognize other people's mental states and emotional expressions, Emotion Adjustment Scale to measure their children's emotion regulation skills, Meta Emotion Scale and Emotion Regulation Questionnaire to measure mothers' emotion regulation skills were presented respectively. As a final measurement, Depression Anxiety Stress Scale (DASS-21) was applied to control the mothers' current depression, anxiety and stress levels. Data were analyzed using the SPSS 26.0 statistical software. Pearson's Correlation Coefficient and Hierarchical Multiple Linear Regression Analysis were carried out. The findings showed that the most important predictor of children's emotion regulation skills was the reappraisal dimension of mothers' emotion regulation skills. No significant relationship was found between mothers' mind mindedness and mind-reading skills from the eyes, and children's emotion regulation skills. The findings were discussed in the light of the literature.

Keywords: Emotion regulation in children, Emotion regulation in mothers, Meta emotion, Maternal mind-mindedness, Reading the mind in the eyes.

Giriş

Sosyal bir varlık olan insanlar pek çok beceriyi olduğu gibi duygu düzenleme becerilerini de sosyal etkileşimler bağlamında edinirler. Çocuklar dünyaya geldikleri andan itibaren ebeveynlerinin duyguları nasıl deneyimlediklerine, nasıl ifade ettiklerine ve nasıl d zenlediklerine şahit olurlar. Duyguların ifade edilişini kişinin hem kendisi hem de çevresi tarafından bir çok şekilde düzenlenebilir (Walden & Smith, 1997). Çocukların erken yaştaki duygu düzenleme becerileri ilk olarak ebeveyn- ocuk etkileşimi içerisinde şekillenmektedir. Çocuğun içine doğduğu ailenin bağlamı ve ebeveynleri ile kurduğu etkileşim/iilişki, onun duyguları deneyimleme, ifade etme ve düzenleme biçimleri üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Bu doğrultuda sosyal bir süre   olan duygu düzenleme kişinin kendi duygularını düzenlemesi gibi içsel bir şekilde olabileceği gibi bir babanın çocuğunu sakinleştirmesi gibi dışsal bir şekilde de olabilir (Thompson, 1994).

Duygu düzenleme, bireyin ama  larına uygun şekilde duygusal tepkilerini kontrol edebilme, izleyebilme, değerlendirme ve değiştirme becerileridir (Thompson, 1994). Gross'a (1998) göre duygu düzenleme, hangi duyguları nasıl ifade ettiğimizi, bu duygulara ne zaman sahip olduğumuzu, onları nasıl deneyimlediğimizi belirleyen süre  lerdir. Bu süre  ler, duygusal deneyimleri ve ifadeleri azaltmayı, artırmayı ve bastırmayı içeren her türlü ama  lı-ama  sız, bilin  li-bilin  siz davranış, beceri ve stratejilerdir. Cole ve diğerleri (2004), duygu düzenlemeyi kişilerin hedeflerine ulaşmaları ve sosyal hayatlarına uyum sağlamaları amacıyla duygusal uyarılmanın başlatılması, sürdürülmesi ve yönetilmesi olarak tanımlamışlardır.

Çocukların duygu düzenleme becerilerini konu alan pek çok araştırma çocukların bu becerileri edinmesi üzerinde ebeveynlerin rolüne odaklanmıştır. Bariola vd. (2012) 9-19 yaş aralığında çocuklar ve onların anne babaları ile yürüttükleri araştırmalarında çocuklar ve ebeveynlerin duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları, babaların kullandıkları duygu düzenleme stratejileri ile çocukların kullandıkları stratejiler arasında bir ilişki olmadığını; annelerin bastırma stratejisi kullanımının ise çocuklarının bastırma stratejisi kullanımını yordadığını göstermiştir. Bulgular çocukların yaşının ise bu ilişkide düzenleyici bir rolü olmadığını göstermiştir. Bu bulgular annelerin bir duygu düzenleme stratejisi olarak bastırmayı kullanmasının çocukların da bastırma stratejisini kullanımı açısından önemli bir rolü olduğuna işaret etmektedir. Rogers vd.'nin (2016) yürüttüğü araştırmanın bulguları ise annelerin bastırma stratejisi kullanmamalarının orta çocukluk dönemindeki çocukların daha yüksek düzeyde duygu düzenleme becerilerine sahip olmalarının yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu çalışmada çocukların duygusal değişkenliğinin yordayıcılarının ise annelerin çocuklarının duygularına değer vermesi, duygularını küçümsememesi, annelerin bilişsel yeniden değerlendirme stratejisini kullanması ve bastırma stratejisini kullanmaması olduğu bulunmuştur. Bu bulgular annelerin bastırma stratejilerini kullanmamasının ve yeniden değerlendirme stratejilerini kullanmasının çocukların duygu düzenleme becerileri üzerinde olumlu etkileri olduğuna işaret etmektedir.

Bazı araştırmalar ebeveynlerin özellikle duygu düzenleme becerilerinde yaşadıkları güçlüklerin çocukların duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Örneğin Morelen vd. (2016) annelerin duygu düzenleyememesi ve 8-11 yaş aralığındaki çocuklarının duygu düzensizliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ayrıca annelerin duygu düzenleyememesi ile çocukların uyumlu duygu düzenleme becerileri arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde Akman (2019) 11-14 yaş aralığındaki çocukların deneyimlediği duygu düzenleme güçlükleri ile annelerin ve babaların deneyimlediği duygu düzenleme güçlükleri arasında düşük düzeyde bir ilişki olduğuna işaret etmiştir. Bu bulgu 48-72 aylık çocuklar ile yürütülen başka bir çalışmada da ortaya konmuş; çocukların duygu düzenleme becerileri ile annelerin duygu düzenleme güçlükleri arasında negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur (Firat, 2020). Bilge ve Sezgin (2020) de 3-6 yaş arasındaki çocuklarla yürüttüğü çalışmada çocukların duygu düzenleme becerilerinden ziyade duygu düzenleme güçlüklerinin annelerin duygu düzenleme güçlükleri ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Alanyazındaki bu bulgular çocukların duygu düzenleme becerileri ve duygu düzenlemeye ilişkin güçlükleri üzerinde anne babaların duygu düzenleme becerileri ve güçlüklerinin önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Bu bulgular ebeveyn-çocuk etkileşimi bağlamında ele alındığında, ebeveynlerin duygularını nasıl düzenlediklerinin yanı sıra çocuklarının duygularını ve zihinsel durumlarını nasıl algıladıklarının da çocuklarının duygu düzenleme becerileri üzerinde rol oynayabileceği düşünülmüştür. Annelerin, duygu ifadelerini ve zihinsel durumları tanıma becerileri çocukların duygu düzenleme becerilerini nasıl etkilemektedir? Yine ebeveyn-çocuk etkileşimi bağlamında düşünüldüğünde bir annenin çocuğunu nasıl tarif ettiği, tarif ederken kişilik özelliklerine, tercihlerine, isteklerine ve zihinsel süreçlerine ne kadar ve nasıl atıf yaptığı çocuğun duygu düzenleme becerileri üzerinde bir rol oynuyor olabilir mi? Bu etkileşim içerisinde annenin kendi duygularına ilişkin değerlendirmelerinin rolü nedir? Mevcut çalışmada bu sorular doğrultusunda annelerin duygu

düzenleme becerilerine ek olarak, zihin yönelimlilikleri, gözlerden zihin okuma becerileri ve üst duygu becerilerinin çocuklarının duygu düzenleme becerileri üzerindeki rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Annelerin çocuklarını tarif ederken zihinsel atıflar kullanmaları olarak tarif edebileceğimiz zihin yönelimlilik becerisi, son yıllarda ebeveyn-çocuk etkileşiminde ilgi çeken konulardan biri haline gelmiştir. Meins'e (2013) göre ebeveynin zihin yönelimliliği, ebeveynlerin çocuklarını karşılanması gereken ihtiyaçları olan varlıklar olarak değil, bağımsız bir zihne sahip bireyler olarak görme eğilimini ifade etmektedir. Meins (2013) zihin yönelimliliği, ebeveynlerin çocuğun ne düşündüğü ve ne hissettiğine uyum sağlama yeteneğinin bir tezahürü olarak tarif etmiştir. Ebeveynler bu yolla doğrudan, çocukların kendilerine olan güvenine katkı sağlamakta, kendini-düzenleme becerilerine ve sosyo-bilişsel gelişimlerine destek olmaktadır (McMahon & Bernier, 2017).

Alanyazında ebeveynin zihin yönelimliliğinin çocukların duygu düzenleme becerileri üzerindeki rolünü inceleyen az sayıda çalışma mevcuttur ve bu çalışmalarda çoğunlukla bebeklik dönemine odaklanılmıştır. Örneğin anne babaların zihin yönelimliliği ve 4-12 aylık bebeklerin fizyolojik duygu düzenlemesi (kalp atım hızı) arasındaki ilişkilerin incelendiği bir araştırmada bulgular, annelerin ve babaların zihin ilişkili konuşmalarının, bebeklerin fizyolojik duygu düzenlemesini yordadığını göstermiştir (Zeegers vd., 2018). Choi (2021) annelerin zihin yönelimliliği ve küçük çocuklarının duygu düzenlemeleri arasındaki ilişkiyi incelemiş, çocuklar 14. aylıkken annelerin çocuklarına ilişkin uygun zihin ilişkili yorumlarının çocukların 24. ayındaki duygu düzenlemesi ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bir başka araştırmada çocuklar 6 aylıkken anne ve babalarının zihin yönelimliliğinin çocukların 12 aylıkken daha az sosyal-duygusal problem göstermesinin yordayıcısı olduğu bulunmuştur (Laflamme vd., 2022). Bu bulgular ebeveynlerin zihin yönelimliliklerinin bebeklik döneminde çocukların duygu düzenlemeleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Annenin zihin yönelimliliğinin bebeklik döneminde çocuğun duygu düzenlemesi üzerindeki bu rolü, çocuğun ilerleyen gelişim dönemlerinde de benzer şekilde etki göstermekte midir? Alanyazın incelendiğinde orta çocukluk döneminde çocukların duygu düzenleme becerileri ile ebeveynlerin zihin yönelimlilikleri arasındaki ilişkinin ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Orta çocukluk döneminde ebeveyn-çocuk etkileşiminde çocukların kendi zihinsel durumlarının daha fazla farkında olması, onları daha iyi ifade edebilir hale gelmeleri ebeveynlerin çocuklarını bağımsız bir zihne sahip bireyler olarak görmeleri açısından önemli bir belirleyici olabileceği düşünülmüştür. Bu fikir doğrultusunda orta çocukluk döneminde ebeveynlerin çocuklarına ilişkin zihin yönelimliliklerinin çocukların duygu düzenleme becerileri üzerinde nasıl bir rol oynadığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Duygu düzenleme için duygusal ifadeleri tanıma, anlama ve birleştirme becerisi gereklidir (Zeman vd., 2006). Bu nedenle annelerin duygu ifadelerini ve zihinsel durumları tanıma becerilerinin de çocuklarının duygu düzenleme becerileri üzerinde bir rol oynaması beklenir. Alanyazında annelerin zihin okuma becerilerinin çocuklarının duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisine değinilmemiştir. Başkalarının zihinsel durumunu ve duygu ifadelerini tanıma becerileri olarak ele alınan zihin okuma becerileri alanyazında Gözlerden Zihin Okuma Testi (The Revised Eye Test) ile (Baron-Cohen vd., 2001) ölçüldüğü görülmektedir (Örn.: Henry vd., 2009). Bu ölçümlerin duygu algılama becerisi ile orta ve güçlü derecede ilişkili olduğu bulunmuştur (Henry vd., 2009; Petroni vd., 2011). Bazı araştırmacılar ise bu testi

duygu algılama ölçümü olarak kullanmışlardır (Guastella vd., 2010; Lucht vd., 2012). Mevcut araştırmada da ebeveynlerin Gözlerden Zihin Okuma testi ile belirlenen zihin okuma becerilerinin çocuklarının duygu düzenleme becerileri üzerindeki rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Ayrıca annelerin duygular hakkındaki inançlarının ve kendi duygularına ilişkin farkındalıklarının da hem kendi duygu düzenleme becerileri hem de çocuklarının duygu düzenleme becerileri üzerinde belirleyici bir rolü olabileceği düşünülmüştür. Alanyazında duygulara ilişkin bu süreçler üst duygu olarak nitelenmektedir. Mayer ve Gaschke (1988) üst duygu becerilerini, bir duygunun doğrudan deneyimi ve duygu hakkındaki düşünce ve hisleri içeren üst düzey bir deneyim olmak üzere en az iki düzeyden oluşan bir yapı olarak tarif etmiştir. Gottman vd. (1997) üst duyguyu ebeveynlerin duygular hakkındaki duyguları olarak tanımlamış ve bu kavramı ebeveynlerin duygulara ve çocuklarının duygularına ilişkin farkındalığı ve onların duygularına nasıl rehberlik ettikleri şeklinde kavramsallaştırmışlardır. Bu doğrultuda mevcut araştırmada annelerin üst duygu becerilerinin hem kendi hem de çocuklarının duygu düzenleme becerileri üzerindeki rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu çerçevede mevcut araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Annelerin duygu düzenleme becerileri, zihin yönelimlilikleri, gözlerden zihin okuma becerileri ve üst duygu becerilerinin çocukların duygu düzenleme becerileri üzerinde yordayıcı bir rolü var mıdır?
2. Annelerin üst duygu becerilerinin, duygu düzenleme becerileri üzerinde yordayıcı bir rolü var mıdır?

A. YÖNTEM

1. Araştırma Modeli

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma deseni ile yürütülmüştür. Bu doğrultuda araştırmada betimsel desenlerden korelatif yaklaşım benimsenmiştir. Zaman uzamı açısından kesitsel bir çalışmadır.

2. Katılımcılar

Bu çalışmanın katılımcılarına kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını 6-14 yaş aralığında en az bir çocuğu olan 74 anne oluşturmuştur. Katılımcıların sahip olduğu çocuk sayısı 1 ile 4 arasında değişmektedir. Buna göre bir çocuk sahibi anne sayısı 23; iki çocuk sahibi anne sayısı 40; üç çocuk sahibi anne sayısı 8; dört çocuk sahibi anne sayısı ise 3'tür. Katılımcıların yaş aralığı 25-48'dir (Ort.: 40.05, SS: 4.82). Annelerin zihin yönelimlilik ölçümü çerçevesinde tarif etmek üzere seçtikleri çocukların yaşları 79-168 ay aralığındadır (Ort.: 125, SS: 31). Annelerin %10.8'i lisansüstü, %56.8'i lisans, %28.4'ü lise ve %4.1'i ortaokul mezunudur. Çalışma durumu açısından incelendiğinde annelerin %48.6'sı çalışmakta olduğunu, %51.4'ü ise çalışmadığını bildirmiştir. Sosyo-ekonomik düzey açısından ise % 6.8'i yüksek, %89.2'si orta, %4.1'i düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olduğunu belirtmiştir. Medeni durum açısından ise annelerin %89.2'si evli, %5.4'ü bekar. Araştırmada psikiyatrik tanı/tedavi geçmişi olmaması kriteri gözetilmiştir. Katılımcıların hiçbirisi psikiyatrik tanı/tedavi geçmişi bildirmemiştir.

3. Veri Toplama Araçları

3.1. *Demografik Bilgi Formu*: Araştırmacılar tarafından hazırlanmış, Demografik Bilgi Formu, annelerin doğum tarihi, medeni durumu, eğitim düzeyi, çalışma durumu, sosyoekonomik düzeyi, psikiyatrik tanı/tedavi geçmişi ve çocuğun yaşı, cinsiyeti, doğum tarihi gibi soruları içermektedir.

3.2. *Zihin Yönelimlilik  l m *: Annelerin zihin y nelimliliğini ölçmek amacıyla Meins vd.'nin (1998)  nerdiği görüşme yöntemindeki soru kullanılmıştır. Bu görüşme yönteminde annelere "Bana'yı ( ocuğun adı) tarif eder misiniz?" sorusu sorulmaktadır. Annelerin bu soruya verdikleri yanıtlar ses kaydına alınmakta ve sonra kelime kelime deşifre edilmektedir. Görüşme öncesinde annelere kendilerine sorulacak soruların yanlış ya da doğru bir cevabının bulunmadığı, çocuklarını tarif etmeye akıllarına gelen ilk ifadeyle başlayabilecekleri söylenmektedir. Zihin yönelimliliği değerlendirmek için annelerin çocuğu hakkında yaptığı atıflar dört kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategorilerden bir tanesi zihinsel atıflardır. Bu atıf türü çocuğun kişilik özellikleri, tercih ve istekleri, hoşlandıkları ya da hoşlanmadıkları, zihinsel süreçleri gibi duygulanımlarına ilişkin yorumları içermektedir. Davranışsal atıflar ise diğer bir atıf türüdür. Çocuğun katıldığı etkinlikler ve başkalarıyla oynadığı oyunlar gibi davranışlarını içeren ifadeler davranışsal atıf kategorisinde değerlendirilmektedir. Çocuğun yaşı, fiziksel görünümü, ailedeki yerine ilişkin yorumlar ise fiziksel atıflar olarak sınıflandırılmaktadır. Son bu kategorilere uymayan, çocukla ilgili her türlü açıklama ise genel atıflar olarak değerlendirilmektedir. Araştırmacılar puanlayıcılar arası güvenirlik değerini Cohen'in Kappa katsayısı ile değerlendirmişler ve kodlayıcılar arası uyumun çok iyi düzeyde olduğunu bulmuşlardır ($\kappa = 0,91$). Mevcut  alışmada Zihin Yönelimlilik  l m  için annelere "Bize çocuğunuzu tarif eder misiniz? Onu bütün yönleriyle ve ayrıntılı bir Şekilde anlatmaya  zen gösteriniz. Çocuğunuzu anlatırken aklınıza gelen ilk Şeyle başlayabilirsiniz." yönergesi verilmekte, annelerin yanıtlarını kendilerine sunulan ilgili satırlara yazmaları istenmektedir. Mevcut çalışmanın kodlayıcıları arası güvenirlik değeri için Cohen'in Kappa katsayısı .81 bulunmuştur.

3.3. *Gözlerden Zihin Okuma Testi (GZO)*: Testi 1997 yılında, Baron-Cohen ve diğerleri alana tanıtmuşlardır. Araştırmacılar, yetişkinlerin sosyal duyarlılıklarındaki bireysel farklılıkları ölçmek amacıyla testi geliştirmişler ve bu testin bir duygu tanıma ve ileri düzey zihin okuma testi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Testin revize edilmiş hali ise 2001 yılında The Revised Eyes Test adıyla oluşturulmuştur (Baron-Cohen vd., 2001). Test, ileri derece bir zihin okuma testi olarak tanıtılsa da yalnızca birinci dereceden bir zihin okuma görevi içermektedir. Zihin kuramının ikinci basamağı olan zihinsel durumun içeriği hakkında çıkarım yapmayı içermemektedir. Revize edilmiş testin duygu algılama becerisi ölümleri ile orta ve g cl  derecede ilişkili olduğu bulunmuş (Henry vd., 2009; Petroni vd., 2011) ve kimi araştırmacılar bu testi duygu algılama ölümü olarak kullanımuşlardır (Guastella vd., 2010; Lucht vd., 2012). Ölçek 36 sorudan oluşmaktadır. Katılımcılardan verilen 4 seçenekten görseldeki bireyin zihinsel durumunu ve duygu ifadesini en uygun tarif eden seçeneği işaretlemesi beklenmektedir. Dolayısıyla görseller farklı duygu durumlarını ve zihinsel halleri içermektedir (kötümser, Őakacı, ısrarcı vb.). Görseller kadın ve erkek suratlarının göz çevrelerine ait fotoğraflardan oluşmaktadır. Puanlama her soru için doğru yanıt 1, yanlış yanıt ise 0 puan verilerek yapılmaktadır. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik  alışması Yıldırım ve diğerleri (2011) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar test-test tekrarı güvenilirliği için Bland ve Altman yöntemini kullanımuşlar ve test tekrar test analizinde iki ortalama farkı

için güven aralığının yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Test-test tekrarı arasındaki fark -10 ile +11 arasında olup, ortalama farkı 0,01'dir. İki ortalama farkı için güven aralığını ise %95 CI -0,86/0,88 olarak tanımlamışlardır. Kuder - Richardson 20 ile incelenen güvenilirlik değeri ise KR20 = 0,72 olarak rapor edilmiştir. Türkçe form 32 maddeden oluşmaktadır. Puanlama orijinal form ile aynıdır, testten alınabilecek puan 0-32 aralığındadır. Testte yüksek puanlar gelişmiş zihin kuramı becerilerine işaret etmektedir. Mevcut araştırma kapsamında Kuder - Richardson 20 ile incelenen güvenilirlik değeri KR20 = 0,52 olarak bulunmuştur. Ölçek bu araştırmada annelerin yüzde ifade bulmuş duyguları algılama ve zihin kuramı becerilerini değerlendirmek için kullanılmıştır.

3.4. *Üst Duygu Ölçeği (ÜDO)*: Bu ölçek kişilerin kendi duygularına ilişkin hissettikleri duyguları değerlendirmek için geliştirilmiştir (Mitmansgruber vd., 2009). Ölçek 28 maddeden oluşmakta ve 6'lı likert tipindedir. Yalnızca 20. madde ters kodlanmaktadır. Ölçek olumlu ve olumsuz üst duygular olmak üzere iki faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin olumsuz üst duygu faktörünün tutarlılık katsayısı .91 iken olumlu üst-duygu faktörünün tutarlılık katsayısı .85 bulunmuştur (Mitmansgruber vd., 2009). Ölçeğin Türkçe uyarlaması Duman (2018) tarafından yapılmış olup güvenilirlik katsayıları olumlu üst duygular alt ölçeği için .84, olumsuz üst duygular alt ölçeği için ise .81 bulunmuştur. Ölçeğin faktör analizleri sonucunda; 1., 10. ve 20. maddeler çıkartılmış, olumlu üst duygular 12 madde, olumsuz üst-duygular 13 madde olmak üzere ölçek Türkçe haliyle 25 madde olarak düzenlemiştir. Mevcut araştırma kapsamında Cronbach Alpha katsayı değeri tüm ölçek için .80, Olumlu Üst Duygular alt boyutu için .91, Olumsuz Üst Duygular alt boyutu için .91 bulunmuştur. Ölçek bu araştırmada annelerin kendi duygularına karşı yaptıkları değerlendirme sonucunda oluşturdukları duyguları ölçmek için kullanılmıştır.

3.5. *Duygu Düzenleme Ölçeği (DDÖ)*: Bu ölçek Gross ve John (2003) tarafından duygu düzenleme stratejilerinden yeniden değerlendirme ve duygu ifadesini bastırma derecelerini ölçmek için geliştirilmiştir. DDÖ 10 maddeden oluşmakta olup 7'li likert tipindedir. Ölçek yeniden değerlendirme ve bastırma boyutlarından oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları yeniden değerlendirme boyutu ve bastırma boyutu için sırasıyla için .75-.82 ve .68-.76 aralığında olduğu bulgulanmıştır. Ölçek Özgüle ve Sümer (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve 7'li likert tipindedir. Cronbach's Alpha yeniden değerlendirme için .78, bastırma için .65 bulunmuştur. Mevcut araştırma kapsamında Cronbach Alpha katsayı değeri tüm ölçek için .78, Yeniden Değerlendirme alt boyutu için .82, Bastırma alt boyutu için .78 bulunmuştur. Ölçek, bu araştırmada annelerin duygu düzenleme becerilerini değerlendirmek için kullanılmıştır.

3.6. *Duygu Ayarlama Ölçeği (DAÖ)*: Bu ölçek Shields ve Cicchetti (1997) tarafından duygunun yoğunluğunu, değişkenliğini, esnekliği, değeri ve duygusal ifadenin ortama uygunluğunu değerlendirmek için geliştirilmiştir. Ölçek ebeveynler dışında çocuk hakkında fikir sahibi bir yetişkin tarafından doldurulabilen 4'lü likert tipte 24 madde içermektedir. Duygu Ayarlama ve Değişkenlik/Olumsuzluk olmak üzere iki ayrı alt boyuttan oluşmaktadır. Duygu Ayarlama alt boyutu duyguları anlama ve empati gibi uyum sağlayıcı duygu ayarlamayla ilişkili maddelerden oluşmaktadır. Değişkenlik/Olumsuzluk alt boyutu ise duygu durumundaki değişimler, duygusal yoğunluk ve olumlu duyguların ayarlanamamasıyla ilişkili maddeler içermektedir. Ölçeğin geçerlilik katsayısı .77 olarak bulgulanmıştır (Shields & Cicchetti, 1997). Ölçek Kapçı ve diğerleri tarafından 2009 yılında Türkçe'ye

uyarlanmıştır. Çeviri-tekrar  eviri yöntemi kullanılmıştır ve iç tutarlılığı .84 olarak bulgulanmıştır. Mevcut araştırma kapsamında tüm ölçeğin Cronbach Alpha katsayı değeri .76 olarak bulunmuştur. Ölçekte Duygu Ayarlama alt boyutu ve Bütünleşik Duygu ayarlama puanlarının yüksek olması kişide düşük düzey duygu ayarlama becerisine işaret etmektedir. Ölçek bu araştırmada çocukların duygu ayarlama becerilerini  l  lemek için kullanılmıştır.

3.7. Depresyon Anksiyete Stress (DASS-21)  l eği: Bu  l ek kişilerin depresyon, anksiyete ve stres belirtilerini değerlendirmek amacıyla Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilen Depresyon Anksiyete Stres  l eği'nin kısa formudur. Henry ve Crawford tarafından 2005 yılında oluşturulan bu kısa form 21 madde içermektedir. Formda bireylerin düzeylerini değerlendirmek için 4'l  Likert tipinde (0=bana hiçbir Şekilde uygun değil, 3= ok fazla veya zamanın çoğunda bana uygun) yedişer madde yer almaktadır. Kısa form için depresyon, anksiyete ve stres alt boyutlarının iç tutarlık katsayıları sırasıyla .82, .90 ve .93; tüm ölçek için ise .88 olarak bulunmuştur (Henry & Crawford, 2005). Ölçeğin Türkçe uyarlamasını Yılmaz ve diğerleri 2017 yılında yapmıştır. Alt boyutlar için iç tutarlık katsayıları sırasıyla, .81, .82 ve .76 olarak bulunmuştur. DASS-21  l eği mevcut araştırmada annelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerini kontrol etmek amacıyla kullanılmıştır. Ölçek toplam puanı maddelere verilen puanların toplanması ile elde edilmektedir. Ölçekten alınabilecek puanlar 0 ile 63 aralığındadır. Mevcut araştırma kapsamında tüm ölçeğin Cronbach Alpha katsayı değeri .95 olarak bulunmuştur. Puanların yükselmesi depresyon, anksiyete, stres düzeylerinde yükselmeye işaret etmektedir.

4. İşlem

Mevcut araştırmanın etik izni İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan alınmıştır. Araştırmanın katılımcılarına İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü Gelişim Araştırmaları grubu web sayfası, sosyal medya platformları ve mail grupları üzerinden online olarak araştırma davetinin paylaşılması yoluyla ulaşılmıştır. Uygulamalar annelerin kendilerine sunulan online formlardaki anket ve ölçekleri doldurmaları yoluyla yapılmıştır. Online formlarda annelere öncelikle Bilgilendirilmiş Onam Formu sunulmuştur. Bu formda araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında katılımcılara bilgi verilmektedir. Katılımcılardan bu bilgiler doğrultusunda çalışmaya katılmaya gönüllü oldukları takdirde formu onaylamaları beklenmektedir. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan annelere kendilerinin doğum tarihi, çalışma durumu vb. bilgilerinin ve çocuklarının doğum tarihi, cinsiyet gibi bilgilerinin sorulduğu Demografik Bilgi Formu uygulanmıştır. Ardından sırasıyla annelerin çocuklarını nasıl tarif ettiklerini değerlendirmek amacıyla Zihin Yönelimlilik  l  m , annelerin başkalarının zihinsel durumunu ve duygu ifadelerini tanıma becerilerini değerlendirmek için Gözlerden Zihin Okuma Testi, annelerden çocuklarının duygu düzenleme becerilerine ilişkin bildirimlerini almak amacıyla Duygu Ayarlama  l eği, annelerin kendi duygu düzenleme becerilerini değerlendirmek için  st Duygu  l eği ve Duygu Düzenleme  l eği sunulmuştur. Son olarak DASS-21 annelerin mevcut depresyon, anksiyete ve stres düzeylerini kontrol etmek amacıyla uygulanmıştır. Uygulamalar 20-30 dakika civarında s rmuştur.

4.1. Zihin Yönelimlilik  l  m n n Kodlanması: Zihin yönelimlilik ölçümü ile annelerin zihinsel atıflarını belirlemek için yönerge doğrultusunda annelerin kendilerine sunulan ilgili satırlara yazdıkları ifadeler araştırmacılar tarafından deşifre edilmiştir. Annelerin yanıtlarından çocukların tarifleriyle ilgili

olmadığı düşünölen ifadeler çıkarılmıştır. Ardından deşifre edilen ifadeler İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü İstanbul Gelişim Araştırmaları Laboratuvarı (İGA-Lab) mensubu doktora öğrencilerinden oluşan iki kişilik hakem heyeti tarafından incelenmiştir. Hakemler, annelerin çocuklarına ilişkin atıflarını Meins ve Fernyhough (2015)'un geliştirdiği kodlama şeması doğrultusunda zihinsel, davranışsal, fiziksel ve genel olmak üzere dört atıf kategorisine ayırmıştır.

5. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 26.0 istatistik paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi olarak .05 kabul edilmiştir. Araştırmanın değişkenlerine ilişkin verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için verilere ilişkin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Bu değerler George ve Mallery'nin (2019) normal dağılım için çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olması gerektiği görüşüne dayanarak değerlendirilmiş ve araştırma değişkenlerinin bu aralıkta yer alması sebebiyle verinin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.

Araştırma soruları doğrultusunda regresyon analizlerini yürütmeden önce verilerin regresyon analizine uygunluğu sınanmıştır. Yordayıcı ve yordanan değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının ağırlıklı olarak .30'dan büyük olması ve yordayıcı değişkenler arasındaki ilişki katsayılarının .70'den küçük olması nedeniyle veriler arasında çoklu bağlantısallık problemi olmadığı görölmüştür. Varyans büyütme faktörlerinin (VIF < 3) ve tolerans değerlerinin (Tolerans > .10) kabul edilebilir aralıkta olduğu görölmüştür. Mahalanobis ve Cook's uzaklığı incelendiğinde herhangi bir uç değerin bulunmadığı görölmüştür. Bu bulgular ışığında verilerin Çoklu Doğrusal Regresyon analizine uygun olduğuna karar verilmiştir.

B. BULGULAR

Bu bölümde öncelikle araştırma değişkenlerine ilişkin betimleyici istatistiklere ve Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı değerlerine yer verilmiştir. Ardından çocukların ve annelerin duygu düzenleme becerilerinin yordayıcılarını belirlemek amacıyla yürütölen Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

1. Araştırmada Yer Alan Değişkenlerin Betimleyici İstatistikleri ve Korelasyon Değerleri

Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma değişkenlerinin betimleyici istatistikleri ve korelasyon değerleri

Değişkenler	M	SD	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1. Gözlerden Zihin Okuma	23.64	3.41	-	.053	-.143	-.018	-.204	-.099	-.122	.020	-.114	.198	.040	.109	.198	.097	.019
2. �ocuk Duygu Düzenleme	43.20	7.44	7.44	-	-.197	-.412**	.117	.047	.269*	-.270*	.377**	.043	.029	.114	.150	-.058	-.120
3. Anne Duygu Düzenleme	49.20	9.58	9.58	9.58	-	.774**	.761**	.407**	.092	.420**	.001	-.093	-.136	.001	-.076	-.059	-.072
4. Yeniden Değerlendirme	32.81	6.32	6.32	6.32	6.32	-	.177	.204	-.206	.521**	-.322**	.005	.007	-.005	-.061	.205	.117
5. Bastırma	16.39	6.17	6.17	6.17	6.17	6.17	-	.423**	.354**	.119	.332**	-.149	-.217	.006	-.055	-.302**	-.234*
6. Üst Duygu Toplam	98.32	16.12	16.12	16.12	16.12	16.12	16.12	-	.692**	.459**	.292*	-.022	.065	.010	.104	-.267*	.030
7. Olumsuz �st Duygu	47.26	15.14	15.14	15.14	15.14	15.14	15.14	15.14	-	-.324**	.599**	-.024	.110	-.002	.050	-.299**	-.090
8. Olumlu �st Duygu	51.07	12.29	12.29	12.29	12.29	12.29	12.29	12.29	12.29	-	-.355**	.001	-.050	.015	.075	.018	.148
9. DASS-21	19.54	13.76	13.76	13.76	13.76	13.76	13.76	13.76	13.76	13.76	-	-.034	.050	.038	.013	-.203	-.302**
10. Zihinsel Atf	3.85	3.15	3.15	3.15	3.15	3.15	3.15	3.15	3.15	3.15	3.15	-	.662**	.295*	.270*	.199	.194
11. Davranışsal Atf	2.36	2.61	2.61	2.61	2.61	2.61	2.61	2.61	2.61	2.61	2.61	2.61	-	.303**	.182	.104	-.005
12. Fiziksel Atf	.24	.72	.72	.72	.72	.72	.72	.72	.72	.72	.72	.72	.72	-	.434**	.207	.145
13. Genel Atf	.34	.83	.83	.83	.83	.83	.83	.83	.83	.83	.83	.83	.83	.83	-	.010	.175
14. Annenin �ğrenim Düzeyi	3.74	.70	.70	.70	.70	.70	.70	.70	.70	.70	.70	.70	.70	.70	.70	-	328**
15. �ocuk Bakımına Yardımcı Kişi Sayısı	1.00	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	1.04	-

Not. N = 74; **p < .01; *p < .05

2. Çocukların Duygu Düzenleme Becerisinin Yordayıcılarına İlişkin Bulgular

Çocukların duygu düzenleme becerisinin yordayıcılarını belirlemek için Hiyerarşik Çoklu Doğrusal Regresyon analizi yürütülmüştür. Regresyon analizine çocukların duygu düzenleme becerileri ile ilişkili olduğu görülen DASS-21 puanı kontrol değişkeni olarak, annelerin yeniden değerlendirme puanı ve annelerin olumlu ve olumsuz üst duygu puanları bağımsız değişken olarak sokulmuştur. Analiz sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Çocukların duygu düzenleme becerilerinin yordayıcıları

Değişkenler	R ²	ΔR ²	B	β
1. Adım: Anne DASS-21 toplam	.142**	.142**	.148*	.273*
2. Adım: Annelerin yeniden değerlendirme puanı	.237**	.094**	-.382**	-.324**

Not: *p < 0.05, **p < 0.01

Analiz sonuçlarına göre birinci adımda regresyona sokulan annelerin DASS-21 puanlarının çocukların duygu düzenleme becerisinin %14’ünü orta derecede anlamlı düzeyde açıkladığı (p<.01) ikinci adımda regresyona sokulan annelerin yeniden değerlendirme puanlarının ise çocukların duygu düzenleme becerisinin %9’unu orta derecede anlamlı düzeyde açıkladığı görülmüştür (p<.01). Annelerin olumlu üst duygu (p = .960) ve olumsuz üst duygu (p = .646) puanlarının ise anlamlı yordayıcılığı bulunmamıştır.

3. Annelerin Duygu Düzenleme Becerisinin Yordayıcılarına İlişkin Bulgular

Annelerin duygu düzenleme becerisinin yordayıcılarını belirlemek için Çoklu Doğrusal Regresyon analizi yürütülmüştür. Regresyona bağımsız değişken olarak korelasyon analizlerinde annelerin duygu düzenleme becerisi ile ilişkili olduğu belirlenen annelerin üst duygu toplam puanı ve annelerin olumlu üst duygu puanı analize sokulmuştur (Bkz.: Tablo 3).

Tablo 3. Annelerin duygu düzenleme becerilerinin yordayıcıları

Değişkenler	R ²	ΔR ²	B	β
Annelerin olumlu üst duygu puanı	.177***	.177***	.231*	.296*
Annelerin üst duygu toplam puanı	.235*	.058*	.161*	.271*

Not: *p < 0.05, ***p < 0.001

Analiz sonuçlarına göre annelerin olumlu üst duygu puanı annelerin duygu düzenleme becerisinin %18’ini yüksek derecede anlamlı düzeyde açıklarken (p<.001), annelerin üst duygu toplam puanının annelerin duygu düzenleme becerisinin %6’sını düşük derecede anlamlı düzeyde açıkladığı bulunmuştur (p<.05).

Annelerin duygu düzenleme stratejilerinin yordayıcılarını ayrı ayrı belirlemek için de Çoklu Doğrusal Regresyon analizleri yürütülmüştür. Bastırma stratejisinin yordayıcılarını belirlemek için regresyona bağımsız değişken olarak annelerin bastırma puanları ilişkili olduğu görülen olumsuz üst

duygu puanları ve anneye  ocuk bakımında yardımcı olan kişi sayısı sokulmuştur. Analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Annelerin bastırma stratejisinin yordayıcıları

Değişkenler	R ²	ΔR ²	B	β
Annelerin olumsuz üst duygu puanı	.150**	.150**	.158**	.387**

Not: **p < 0.01

Analiz sonuçlarına göre annelerin olumsuz üst duygu puanı annelerin bastırma puanının %15'ini orta derecede anlamlı düzeyde a ıkladıkten (p<.01),  ocuk bakımına yardımcı kişi sayısının ise anlamlı yordayıcılığı olmadığı görülmüştür (p=.066)

Annelerin yeniden değerlendirme stratejisi kullanımının yordayıcılarını belirlemek için Hiyerarşik  oklu Doğrusal Regresyon analizi yürütülmüştür. Regresyona ilk adımda, korelasyon analizlerinde annelerin yeniden değerlendirme stratejisi ile ilişkili olduğu görülen DASS-21 puanları kontrol değişkeni olarak sokulmuştur. İkinci adımda ise bağımsız değişken olarak annelerin yeniden değerlendirme puanı ile ilişkili olduğu görülen olumlu üst duygu puanları analize sokulmuştur (Bkz.: Tablo 5).

Tablo 5. Annelerin yeniden değerlendirme stratejisinin yordayıcıları

Değişkenler	R ²	ΔR ²	B	β
1. Adım: Anne DASS-21 toplam	.104**	.104**	-.072	-.157
2. Adım: Annelerin olumlu üst duygu puanı	.293***	.189***	.239***	.465***

Not: **p < 0.01, ***p < 0.001

Analiz sonuçları incelendiğinde modele birinci adımda kontrol değişkeni olarak sokulan annelerin DASS-21 puanlarının annelerin yeniden değerlendirme stratejisi kullanımının %10'unu orta derecede anlamlı düzeyde açıkladığı görülmüştür (p<.01). İkinci adımda regresyona sokulan annelerin olumlu üst duygu puanlarının ise annelerin yeniden değerlendirme stratejisi kullanımının %19'unu yüksek derecede anlamlı düzeyde açıkladığı görülmüştür (p<.001).

Tartışma ve Sonuç

Mevcut araştırmada annelerin duygu düzenleme becerileri, zihin yönelimlilikleri, gözlerden zihin okuma becerileri ve üst duygu becerilerinin çocukların duygu düzenleme becerileri üzerindeki rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca annelerin üst duygu becerilerinin, duygu düzenleme becerileri üzerinde belirleyici bir rolü olup olmadığının incelenmesi hedeflenmiştir.

Bulgular annelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri kontrol edildiğinde, annelerin duygu düzenleme becerilerinden yeniden değerlendirme stratejisini kullanmalarının çocukların duygu düzenleme becerisinin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermiştir. Alanyazında  ocukların duygu düzenleme becerileri üzerinde annelerin duygu düzenleme becerilerinin etkisine ilişkin bulgular farklılık göstermektedir. Rogers ve diğerlerinin (2016)  ocukların duygu düzenleme becerilerinin annelerin yeniden değerlendirme stratejisini kullanması ve bastırma stratejisini kullanmaması ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bu bulgu mevcut araştırmanın bulguları ile de uyum göstermektedir. Fakat  ocukların duygu düzenleme becerilerini bastırma stratejisi kullanımları açısından inceleyen bir başka çalışmada

annelerin bastırma stratejisi kullanımının çocuklarının bastırma stratejisi kullanımını yordadığı bulunmuştur (Bariola vd., 2012). Mevcut araştırmada annelerin yalnızca yeniden değerlendirme stratejisi kullanımlarının çocukların duygu düzenleme becerileri üzerinde belirleyici role sahip olduğu bulunurken bastırma stratejisi kullanımlarının böyle bir rolü bulunmamıştır. Rogers ve diğerlerinin (2016) bulgusunu yeniden değerlendirme stratejisinin kullanımı üzerinden destekleyen bu sonuç, alanyazına bastırma stratejisi kullanımı ya da kullanılmaması üzerinden destek sunmamıştır.

Alanyazındaki bulgulardaki mevcut farklılıklar incelendiğinde duygu düzenleme becerilerini değerlendirmek için kullanılan ölçme araçlarında iki husus dikkat çekmektedir. Ebeveyn çocuk etkileşimi bağlamındaki çalışmalara bakıldığında, ebeveynlerin duygularını nasıl düzenlediklerinden ziyade duygu düzenleme güçlüklerine dair bulgular biriktiğini görmekteyiz. Bu çalışmalarda çocukların ve annelerin duygu düzenleme güçlükleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Örn.: Akman, 2019; Bilge & Sezgin, 2020; Fırat, 2020; Morelen vd., 2016).

Bulgulardaki farklılığın bir diğer sebebi, çocukların duygu düzenleme becerilerine dair bildirimlerin kim tarafından yapıldığı olabilir. Bu ölçümlerde bildirimlerin anne, öğretmen ya da çocuklardan alınması alanyazındaki bulgularda çeşitliliği sebep olmuş olabilir. Mevcut araştırmada, çocukların duygu düzenleme becerilerine ilişkin değerlendirmeler yalnızca anne bildirimi ile alınmış olup, çocukların kendi bildirimlerine başvurulmamıştır. Alanyazındaki bu çeşitlilik çocukların gelişim dönemlerine göre beyan farklılıklarının önemine işaret etmektedir. Morris vd. (2007) duygulara ilişkin değerlendirmeler alınırken küçük çocukların ebeveynlerinden alınan bildirimlerin çocukların beyanlarına kıyasla daha objektif ve geçerli olduğunu öne sürmüşlerdir. Zeman vd. (2007) ise orta çocukluk ve ergenlik döneminde çocukların kendi bildirimleri doğrultusunda duygu düzenleme becerilerinin değerlendirilmesinin daha güvenilir veri sağladığını ileri sürmektedir. Bu görüşlerden hareketle, anne-çocuk etkileşimi içerisinde duygu düzenleme becerilerinin inceleneceği yeni araştırmalarda orta yaş çocuklarının duygu düzenleme becerilerinin hem anneden hem de çocuktan alınacak bildirimler aracılığıyla değerlendirilmesinin katkısı olacaktır.

Araştırmada çocukların duygu düzenleme becerileri ile annelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Çocukların duygu düzenleme becerisini değerlendirdiğimiz ölçekten elde edilen puanların düşük olmasının çocukların yüksek düzeyde duygu düzenleme becerisine sahip olmasını işaret ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda, mevcut bulgu annelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyi ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin negatif yönde olduğuna işaret etmektedir. Yani annelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyi yükseldikçe çocukların duygu düzenleme becerilerinde düşüş gözlenmektedir. Alanyazındaki bazı araştırmalar depresif annelerin çocuklarına duygusal, motivasyonel ve teknik destek sağlama bakımından daha az etkili olduklarını, daha az etkili destek sunan annelerin çocuklarının daha fazla davranış probleminin eşlik ettiği duygusal açıdan daha düzensiz çocuklar olduğunu göstermişlerdir (Hoffman vd., 2006). Behrendt vd. de (2019) annelerin daha fazla depresif belirti göstermesinin annelerin daha az duyarlılık göstermeleri üzerinden dolaylı olarak çocuklarda daha fazla sosyal-duygusal ve davranışsal problemi ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Özetle, bulgular anne depresyonunun çocuğa sunulan destek açısından bir risk oluşturduğunu ve çocukların duygusal ve davranışsal yetkinliğini

etkilediğine işaret etmektedir. Mevcut araştırmanın bulguları alanyazındaki bu bulgular ile uyum göstermektedir.

Mevcut araştırmada annelerin gözlerden zihin okuma becerileri ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Alanyazında annelerin gözlerden zihin okuma becerileri ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkiyi ele alan başka bir çalışma bulunmadığından mevcut araştırmanın bulgusunu karşılaştırmak mümkün olmamıştır.

Mevcut araştırmada annelerin zihin yönelimlilikleri ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Alanyazın incelendiğinde bu konudaki araştırmaların önemli bölümünün annelerin zihin yönelimliliklerinin çocukların kendini düzenleme becerileri üzerindeki rolüne odaklandığı görülmektedir. Örneğin Yılmaz (2017)  ocukların kendini düzenleme becerileri üzerinde annelerin zihin yönelimliliklerinin rolünü incelemiştir. Bulgular  ocukların okul öncesi çağında değerlendirilen annelerin zihin yönelimliliği becerilerinin çocukların bu dönemdeki duygusal ve davranışsal kendini düzenleme becerileri ile ilişkili olmadığını göstermiştir (Yılmaz, 2017). Bu bulgular mevcut araştırmanın bulgusu ile paralellik göstermektedir. Anne babanın çocuklarına ilişkin zihin yönelimliliklerinin ortak etkisinin incelendiği bir çalışmada ise (Colonna vd., 2019) her iki ebeveynin de uygun zihin ilişkili yorumları seyrek kullanımının, çocukların dışsallaştırma problemlerini yordadığı, uyumsuz yorumları sık kullanımının ise çocukların d şuk sosyal yetkinliklerini yordadığı görülmüştür. Bulgular, her iki ebeveynin de zihinle ilgili yorumları d şuk düzeyde kullanmalarının ve çocukların zihinlerini sıklıkla yanlış yorumlamalarının, çocuklarının daha sonraki sosyal ve davranış problemleri için risk faktörü olabileceğine işaret etmiştir (Colonna vd., 2019).

Meins vd. (1998) annelerin zihin y nelimliliğini erken çocukluk döneminde “ ocuğunuzu tarif eder misiniz?” sorusu ile ölçerken; bebeklik döneminde gözlem temelli ölçümler kullanmışlardır (Meins vd., 2001; 2012). Araştırmacılar mevcut araştırmada da tercih edilen annelerin çocuklarını tanımlamaları için açık bir Şekilde soru yöneltilmesi üzerinden ölçülen zihin yönelimliliğinin bakım verenlerin çocuklarının zihinsel özelliklerine odaklanma eğilimlerini ölçtüğünü savunmaktadır. Bebeklik döneminde kullanılan gözlem temelli ölçümde ise ebeveyn  ocuk etkileşiminde bakım verenin çocuğunun zihin durumlarına ilişkin uygun ya da uyumlu olmayan yorumlarda bulunması üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Alanyazında zihin yönelimlilik ve çocukların duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmacıların bebeklik döneminde odaklandığı ve bulguların bu iki değişken arasında anlamlı ilişkilere işaret ettiği görülmektedir ( rn.: Choi, 2021; Zeegers vd., 2018). Zihin yönelimlilik için kullanılan söz konusu iki farklı ölçüm yolu arasındaki uyumu gösteren kimi çalışmalar bakım verenin zihin yönelimliliğinin boylamsal devamlılığını  ne sürmektedirler. Örneğin bir çalışmada annelerin çocuklar altı aylıkken yaptığı uygun zihin yönelimli yorumlarının çocukları 4 yaşında iken yaptıkları zihin yönelimli tarifler ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Meins vd., 2003). Başka bir çalışmada ise annelerin 7 aylık bebekleri için oyun esnasında yaptıkları zihin yönelimli yorumların, bebekleri 19. aya geldiğinde onları tarif ederken kullandıkları zihinsel durum kelimelerini yordadığı bulunmuştur (McMahon vd., 2016). Mevcut araştırmada annelerin zihin yönelimlilikleri ve çocukların duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin orta çocukluk döneminde nasıl seyrettiği incelenmiş fakat alanyazında bebeklik döneminde bu ilişkiye dair elde edilen bulgular tekrarlanmamıştır.

Mevcut araştırmanın ikinci problemi doğrultusunda annelerin duygu düzenleme becerileri üzerinde üst duygu becerilerinin rolü incelenmiş ve üst duygunun annelerin duygu düzenleme becerileri üzerinde belirleyici bir rolü olduğu bulunmuştur. Duygu düzenleme becerilerinden bastırma stratejisi kullanmalarının belirleyicisinin olumsuz üst duygu becerileri, yeniden değerlendirme stratejisini kullanmalarının ise olumlu üst duygu becerileri olduğu görülmüştür. Mayer ve Gaschke (1988) üst duygu becerilerini, duygu düzenleme süreçlerinin önemli bir parçası olarak tarif etmişlerdir. Mevcut araştırmanın bulgusu bu açıklamaları destekler nitelikte olup alanyazınla uyum göstermektedir.

Özetle, mevcut araştırmanın sonuçları çocukların duygu düzenleme becerileri üzerinde annelerin duygu düzenleme becerilerinin önemli bir rolü olduğunu, annelerin kendi duygu düzenleme becerileri üzerinde ise annelerin üst duygu becerilerinin önemli bir rolü olduğunu göstermiştir. Annelerin zihin yönelimlilikleri ve gözlerden zihin okuma becerileri ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu bulgular çocukların duygu düzenleme becerileri üzerinde anne-çocuk etkileşimi içerisinde, annelerin duygu düzenleme becerilerinin önemine işaret etmektedir. Gelecek araştırmalarda annelerin zihin yönelimliliklerinin anne-çocuk etkileşimi esnasında eş zamanlı ölçümlerle değerlendirilmesi, çocukların duygu düzenleme becerilerinin çocuk bildirimleri yoluyla değerlendirilmesi gibi farklı ölçüm yolları kullanılarak konunun araştırılması alanyazına ışık tutabilir. Mevcut araştırmanın bulguları annelerin sağlıklı ve etkin duygu düzenleme stratejileri kullanmalarının çocukların etkin duygu düzenleme becerileri geliştirmesi açısından önemine işaret etmektedir. Ebeveyn çocuk etkileşimi bağlamını, kendi duyguları ve çocuklarının duyguları ile etkileşime giren ebeveynler ve çocukları arasındaki etkileşimler bağlamına taşımak çocukların duygu düzenleme becerilerine katkı sağlayacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 15/12/2021 tarih ve 651544 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırma, makalenin yazarları İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Doktora programında öğrenci iken yürütülmüştür. Araştırmanın bir kısmı, 3. Gelişim Psikolojisi Sempozyumu'nda poster olarak sunulmuştur. Veri toplama sürecinde katkı sağlayan İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü lisans öğrencileri Duygu Terzi, Buse Bozdağ, Umut Deniz Tilki ve Merve Belikırık'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Akman, H. (2019). *11-14 yaş çocukların duygu düzenleme g c kl klerinin anne-baba duygu düzenleme gücülüğü ve ebeveynin duygusal erişilebilirliği ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bariola, E., Hughes, E. K., & Gullone, E. (2012). Relationships between parent and child emotion regulation strategy use: A brief report. *Journal of Child and Family Studies*, 21(3), 443-448. <https://doi.org/10.1007/s10826-011-9497-5>
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Hill, J., Raste, Y., & Plumb, I. (2001). The "Reading the Mind in the Eyes" Test revised version: a study with normal adults, and adults with Asperger syndrome or high-functioning autism. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 42(2), 241-251. <https://doi.org/10.1017/S0021963001006643>
- Behrendt, H. F., Scharke, W., Herpertz-Dahlmann, B., Konrad, K., & Firk, C. (2019). Like mother, like child? Maternal determinants of children's early social-emotional development. *Infant Mental Health Journal*, 40(2), 234-247. <https://doi.org/10.1002/imhj.21765>
- Bilge, Y., & Sezgin, E. (2020). Anne ve  ocuk duygu düzenleme arasındaki ilişkide annenin kişilik özelliklerinin ve bağlanma stillerinin aracı rolü. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(3), 310-318.
- Choi, H. (2021). *The association between maternal mind-mindedness at 14 months and toddlers' emotion regulation at 24 months: The moderating roles of toddler sex and temperament* (Unpublished doctoral dissertation). Michigan State University Human Development and Family Studies.
- Cole, P. M., Martin, S. E., & Dennis, T. A. (2004). Emotion regulation as a scientific construct: Methodological challenges and directions for child development research. *Child Development*, 75(2), 317-333. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00673.x>
- Colonnesi, C., Zeegers, M. A., Majdandžić, M., van Steensel, F. J., & Bögels, S. M. (2019). Fathers' and mothers' early mind-mindedness predicts social competence and behavior problems in childhood. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 47(9), 1421-1435. <https://doi.org/10.1007/s10802-019-00537-2>
- Duman, A. (2018). * st duyguların algılanan stres ve psikolojik iyi oluş ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fırat, B. (2020). *Annelerin duygu düzenleme g c kl kleri ve erişkin bağlanma stillerine göre 48-72 aylık çocukların duygu düzenleme becerilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 25 step by step: A simple guide and reference*. (15th edition). Routledge.
- Gottman, J. M., Katz, L. F., & Hooven, C. (1997). *Meta-emotion: How families communicate emotionally*. Routledge.
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271-299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>
- Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348>

- Guastella, A. J., Einfeld, S. L., Gray, K. M., Rinehart, N. J., Tonge, B. J., Lambert, T. J., & Hickie, I. B. (2010). Intranasal oxytocin improves emotion recognition for youth with Autism spectrum disorders. *Biological Psychiatry*, 67, 692–694. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2009.09.020>
- Henry, J. D., & Crawford, J. R. (2005). The short-form version of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21): Construct validity and normative data in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 44(2), 227-239. <https://doi.org/10.1348/014466505X29657>
- Henry, J. D., Phillips, L. H., Beatty, W. W., McDonald, S., Longley, W. A., Joscelyne, A., & Rendell, P. G. (2009). Evidence for deficits in facial affect recognition and theory of mind in multiple sclerosis. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 15, 277–285. <https://doi.org/10.1017/S1355617709090195>
- Hoffman, C., Crnic, K. A., & Baker, J. K. (2006). Maternal depression and parenting: Implications for children's emergent emotion regulation and behavioral functioning. *Parenting: Science and Practice*, 6(4), 271-295. https://doi.org/10.1207/s15327922par0604_1
- Kapçı, E. G., Uslu, R. İ., Akgün, E., & Acer, D. (2009). İlköğretim çağı çocuklarında duygu ayarlama: Bir ölçek uyarlama çalışması ve duygu ayarlamayla ilişkili etmenlerin belirlenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 16(1), 13-20.
- Laflamme, E., Matte-Gagné, C., & Baribeau-Lambert, A. (2022). Paternal mind-mindedness and infant-toddler social-emotional problems. *Infant Behavior and Development*, 69, 101767. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2022.101767>
- Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck depression and anxiety inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U)
- Lucht, M. J., Barnow, S., Sonnenfeld, C., Ulrich, I., Grabe, H. J., Schroeder, W., Völzke, H., Freyberger, H. J., John, U., Herrmann, F. K., & Roskopf, D. (2012). Associations between the oxytocin receptor gene (OXTR) and “mind-reading” in humans—An exploratory study. *Nordic Journal of Psychiatry*, 67(1), 15-21. <https://doi.org/10.3109/08039488.2012.700731>
- Mayer, J. D., & Gaschke, Y. N. (1988). The experience and meta-experience of mood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(1), 102. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.1.102>
- McMahon, C. A., & Bernier, A. (2017). Twenty years of research on parental mind-mindedness: Empirical findings, theoretical and methodological challenges, and new directions. *Developmental Review*, 46, 54-80. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2017.07.001>
- McMahon, C., Camberis, A. L., Berry, S., & Gibson, F. (2016). Maternal mind-mindedness: Relations with maternal-fetal attachment and stability in the first two years of life: Findings from an Australian prospective study. *Infant Mental Health Journal*, 37(1), 17-28. <https://doi.org/10.1002/imhj.21548>
- Meins, E. (2013). Sensitive attunement to infants' internal states: Operationalizing the construct of mind-mindedness. *Attachment & Human Development*, 15(5-6), 524-544. <https://doi.org/10.1080/14616734.2013.830388>
- Meins, E., & Fernyhough, C. (2015). *Mind-mindedness coding manual, Version 2.2*. Unpublished manuscript. University of York, York.

- Meins, E., Fernyhough, C., Fradley, E., & Tuckey, M. (2001). Rethinking maternal sensitivity: Mothers' comments on infants' mental processes predict security of attachment at 12 months. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42, 637–648. <https://doi.org/10.1017/S0021963001007302>
- Meins, E., Fernyhough, C., de Rosnay, M., Arnott, B., Leekam, S. R., & Turner, M. (2012). Mind-mindedness as a multidimensional construct: Appropriate and non-attuned mind-related comments independently predict infant–mother attachment in a socially diverse sample. *Infancy*, 17, 393–415. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7078.2011.00087.x>
- Meins, E., Fernyhough, C., Russell, J., & Clark-Carter, D. (1998). Security of attachment as a predictor of symbolic and mentalising abilities: A longitudinal study. *Social Development*, 7(1), 1-24. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00047>
- Meins, E., Fernyhough, C., Wainwright, R., Clark-Carter, D., Das Gupta, M., Fradley, E., & Tuckey, M. (2003). Pathways to understanding mind: construct validity and predictive validity of maternal mind-mindedness. *Child Development*, 74(4), 1194–1211. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00601>
- Mitmansgruber, H., Beck, T. N., H fer, S., & Sch fller, G. (2009). When you don't like what you feel: Experiential avoidance, mindfulness and meta-emotion in emotion regulation. *Personality and Individual Differences*, 46(4), 448-453. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.11.013>
- Morelen, D., Shaffer, A., & Suveg, C. (2016). Maternal emotion regulation: Links to emotion parenting and child emotion regulation. *Journal of Family Issues*, 37(13), 1891-1916. <https://doi.org/10.1177/0192513X14546720>
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development*, 16(2), 361-388. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00389.x>
-  zg le, E. T. U., & S mer, N. (2017). Ergenlikte duygu düzenleme ve psikolojik uyum: Duygu düzenleme  l eğinin Türkçe uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20(40), 1-18.
- Petroni, A., Canales-Johnson, A., Urquina, H., Guex, R., Hurtado, E., Blenkman, A., von Ellenrieder, N., Manes, F., Sigman, M., & Ibanez, A. (2011). The cortical processing of facial emotional expression is associated with social cognition skills and executive functioning: a preliminary study. *Neuroscience Letters*, 505(1), 41-46. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2011.09.062>
- Rogers, M. L., Halberstadt, A. G., Castro, V. L., MacCormack, J. K., & Garrett-Peters, P. (2016). Maternal emotion socialization differentially predicts third-grade children's emotion regulation and lability. *Emotion*, 16(2), 280-291. <https://doi.org/10.1037/emo0000142>
- Shields, A., & Cicchetti, D. (1997). Emotion regulation among school-age children: The development and validation of a new criterion Q-sort scale. *Developmental Psychology*, 33(6), 906-916. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.33.6.906>
- Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 25-52. <https://doi.org/10.2307/1166137>
- Walden, T. A., & Smith, M. C. (1997). Emotion regulation. *Motivation and Emotion*, 21(1), 7–25.
- Yıldırım, E. A., Kaşar, M., Güdük, M., Ateş, E., K c kparlak, İ., ve  zalmete, E. O. (2011). Gözlerden Zihin Okuma Testi'nin Türkçe güvenirlik  alışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(3), 177-186.
- Yılmaz, E. (2017). *Annenin zihin yönelimliliğinin okul öncesi çocukların kendini düzenleme becerileri üzerindeki yordayıcı etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yılmaz, Ö., Boz, H., & Arslan, A. (2017). Depresyon anksiyete stres ölçeğinin (DASS 21) Türkçe kısa formunun geçerlilik-güvenilirlik çalışması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 78-91.
- Zeegers, M. A., de Vente, W., Nikolić, M., Majdandžić, M., Bögels, S. M., & Colonna, C. (2018). Mothers' and fathers' mind-mindedness influences physiological emotion regulation of infants across the first year of life. *Developmental Science*, 21(6), e12689. <https://doi.org/10.1111/desc.12689>
- Zeman, J., Cassano, M., Perry-Parrish, C., & Stegall, S. (2006). Emotion regulation in children and adolescents. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 27(2), 155-168.
- Zeman, J., Klimes-Dougan, B., Cassano, M., & Adrian, M. (2007). Measurement issues in emotion research with children and adolescents. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 14(4), 377-401. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.2007.00098.x>

DASKYLEİON ANTİK KENTİ VE MANYAS GÖLÜ ÇEVRELERİNDE DELGİ SONDAJ YÖNTEMLİ PALEOCOĞRAFYA - JEOARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARININ İLK SONUÇLARI (MANYAS-BALIKESİR)

 Rifat İLHAN^a

 Mehmet DOĞAN^b

 Aylin KARADAŞ^c

 Serdar VARDAR^d

 Ertuğ ÖNER^e

Özet

Daskyleion Höyüğü ve çevresinde delgi sondaj yöntemli ilk paleocoğrafya-jeoarkeoloji araştırmalarımız 2022 yaz döneminde 18 ve 24 Temmuz 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Daskyleion antik kentindeki ilk yerleşimin, bazı antik yazarlara göre MÖ 12. Yüzyıla kadar gittiği ifade edilmekle birlikte, antik kent tarihini daha eskiye yani Kalkolitik Döneme götüren buluntular yüzey araştırmalarında gözlenmiştir. Tarihi bu kadar eskiye uzanan Daskyleion'un coğrafi çevresi geçen süre içinde kuşkusuz önemli değişiklikler göstermiştir. Bu değişimlerin belirlenmesi amacıyla başladığımız çalışmalarımızda çevrede 12 adet delgi sondaj yapılmıştır. Sondaj verileri ve genel bilgilerimiz, gözlemlerimizle birlikte değerlendirilerek ilk ön sonuçlarımız bu yazının içeriğini oluşturmuştur. Manyas Gölü kıyısında ve gölün ayağını oluşturan Karaçay'ın yakınında bulunması nedeniyle, Daskyleion çevresinde meydana gelen coğrafi değişimler üzerinde, bu su kaynaklarının etkisi büyüktür. Özellikle Manyas Gölü seviye değişimleri ile alüvyal birikime bağlı kıyı çizgisindeki değişimlerin, antik kent ve sakinleri için önemi fazladır. Karaçay'ın akım özellikleri ve taşkınları da aynı şekilde antik kent açısından önem taşımaktadır. Tarihsel süreçte meydana gelen bu etkilerin ve değişimlerin belirlenmesi, büyük ölçüde Daskyleion çevresindeki genç birikimlerin ayrıntılı incelenmesi ile ortaya konulabilecektir. İşte bu amaçla genç dolgular içinde yaptığımız alüvyon delgi sondajları, bize önemli bilgiler sağlamıştır. Bu çalışmalarımız sonucunda Daskyleion kentinin Neojen (Pliyosen) anakayadan oluşan bir tepe üzerinde kurulduğu, kabaca yayılış alanı ve ilk yerleşildiği dönemde göl kıyılarının uzanışı ortaya konmuş, seviye ve kıyı çizgisi değişimleri yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Daskyleion höyüğü, Manyas gölü, Paleocoğrafya, Jeoarkeoloji.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, rifatcografya@gmail.com

^b Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, mehmet.dogan@ege.edu.tr

^c Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, aykapsiz@gmail.com

^d Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, serdarvardar@yahoo.com

^e Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ertug.oner@ege.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 06.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 16.03.2023

PRELIMINARY RESULTS OF PALEOGEOGRAPHICAL-GEOARCHAEOLOGICAL RESEARCH WITH CORE DRILLING METHOD AROUND DASKYLEION ANCIENT CITY AND LAKE MANYAS (MANYAS-BALIKESİR)

Abstract

Our first paleogeographical-geoarchaeological research with core drilling method in and around Daskyleion Mound was carried out between 18 and 24 July 2022 in the summer of 2022. Although it is stated that the first settlement in the ancient city of Daskyleion dates back to the 12th century BC according to some ancient authors, finds that take the ancient city's history back to the Chalcolithic Period were observed during the surveys. The geographical environment of Daskyleion, whose history goes back to such ancient times, has undoubtedly shown significant changes in the course of time. In our studies that we started in order to determine these changes, 12 core drillings were made in the vicinity. Drilling data and general information were evaluated together with our observations and our preliminary results formed the content of this article. Since it is located on the shore of Lake Manyas and close to Karaçay, which forms the outlet of the lake, these water resources have a great impact on the geographical changes that occur around Daskyleion. Especially the changes in the level of Lake Manyas and the changes in the shoreline due to alluvial deposition are of great importance for the ancient city and its inhabitants. The flow characteristics and floods of Karaçay are also important for the ancient city. The determination of these effects and changes in the historical process can be revealed by a detailed examination of the young depositions around Daskyleion to a large extent. For this purpose, the core drillings carried out in young alluvial deposits fillings have provided us with important information. As a result of these studies, it has been determined and interpreted how wide the city of Daskyleion was built on a hill consisting of Neogene (Pliocene) bedrock, the extension of the lake shores during the first settlement period, the changes in the level and shoreline.

Keywords: Daskyleion mound, Lake Manyas, Paleogeography, Geoarchaeology.

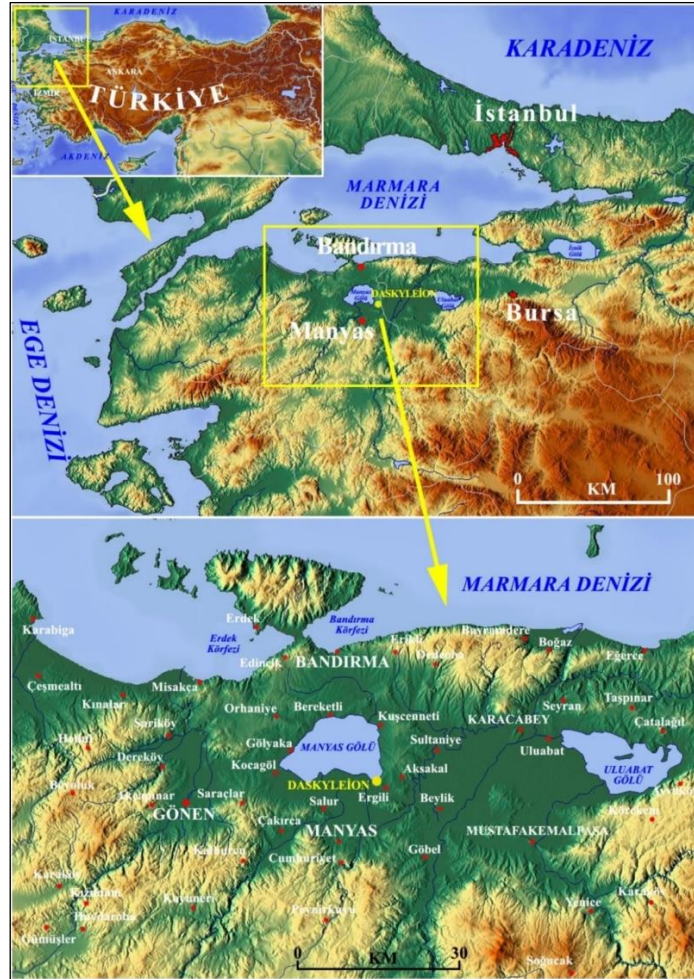
Giriş

Manyas Gölü güneydoğu kıyısında ve Ergili Köyü batısındaki Hisar Tepe üzerinde yer alan (Şekil 1 ve 2) Daskyleion Höyüğü'nün, ilk yerleşiminden günümüze değin geçirdiği doğal çevre değişimleri ile yörenin paleocoğrafya ve jeoarkeolojik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla, 18-24 Temmuz 2022 tarihlerinde delgi sondaj yöntemli alüvyal jeomorfoloji çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 3 bin yıllık yerleşimi yanında, yüzey buluntuları ile Kalkolitik Döneme kadar uzanan tarihi bir sürece sahip Daskyleion'un, ilk yerleşiminden günümüze doğal çevre; özellikle de hemen yakınında bulunduğu Manyas Gölü (Daskylitis) seviye ve kıyı çizgisi değişmelerinin belirlenmesi oldukça önemlidir. Aynı zamanda, günümüzdeki görünümü yanında höyüğün etki alanlarının yayılışı ve sınırlarının ortaya konması da ayrıca önemlidir.

Daskyleion da Troya gibi erken dönem yerleşimlerinin olduğu bir antik kenttir. Bazı antik dönem yazarlarına göre, MÖ 12. yüzyıl Aeollerden bir grup Daskyleion'a gelip yerleşmişler, ancak kenti daha önceki dönemlere (Kalkolitik Dönem) götürecek buluntular yüzey araştırmalarında ele geçmiştir. Bölgede ilk araştırmayı 1952 yılında Kurt Bittel yapmıştır. Antik metinlerin verdiği coğrafi bilgileri de değerlendirerek Daskyleion'un bugünkü adı olan Hisar Tepe'yi belirlemiştir. Daha sonra 1954 yılında Prof. Dr. Ekrem Akurgal kazıya başlamıştır. 1959 yılına kadar devam eden kazı, 1988 yılında Prof. Dr.

Tomris Bakır tarafından yeniden başlatılmıştır. Daskyleion kazıları, 2009 yılından beri Prof. Dr. Kaan İREN tarafından yürütülmektedir (Bakır, 1995, 2004, 2011, 2017; Bulut, 2007; Yıldızhan, 2008).

Daskyleion antik kenti, Manyas Gölü güneydoğusunda, Ergili köyü batısında, yapısını Pliyosen yaşlı karasal kırıntılı kayaların (Şekil 3) oluşturduğu göle doğru uzanan alçak bir sırtın ucunda bulunan Hisartepe üzerinde yer alır (Şekil 1 ve 2). Manyas Gölü'nü başta güneyinden göle ulaşan Kocaçay olmak üzere çok sayıda küçük dereler beslerken, gölün suları Daskyleion'un hemen batı ve güneyini çevreleyen Karaçay (Kara Dere) tarafından boşaltılır (Şekil 4). Bu alanda bir hafta süren 2022 yaz döneminde, Daskyleion Höyüğü çevresinde derinliği 1 metre ile 12 metre arasında değişen toplam 12 adet delgi sondaj yapılmıştır (Şekil 5 ve 6; Tablo 1). Sondaj sedimanlarının ilk yorumları (Şekil 7, 8, 9, 10, 11, 12 ve 13), hazırlanan kesitler (Şekil 14, 15 ve 16), çevredeki gözlemler ve genel jeomorfolojik bilgiler ile değerlendirilerek Daskyleion kentinin nasıl bir coğrafi çevrede kurulduğu, günümüze kadarki değişimleri açısından ilk yorumlar yapılarak, höyük ve çevresinin paleocoğrafya rekonstrüksiyonu oluşturulmaya çalışılmıştır (Şekil 17 ve 18). Henüz tarihleme analizleri yapılmamış olup, bu konuda alanda yapılmış önceki çalışmalardan yararlanılmıştır. Özellikle Kazancı vd.'nin çalışmalarındaki (Kazancı vd., 2019) C14 tarihleme sonuçları bu konuda yardımcı olmuştur (Şekil 5 ve 19).

Şekil 1. Manyas gölü ve Daskyleion höyüğünün lokasyon haritaları.

A. YÖRENİN JEOLojİK – JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Marmara Denizi ve oluşumu üzerine yapılmış çalışmalarda Manyas Gölü ile Daskyleion çevresini de içeren araştırmalar yer alır. Çeşitli araştırma sonuçlarına göre; Marmara Denizi Kuzeybatı Anadolu graben sisteminin su altında kalmış bir parçası olarak açıklanmıştır. Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun güneye doğru göç etmesine bağlı olarak bu alan ilk defa Orta-Geç Miyosen'de Akdeniz'in suları ile kaplanmış ve Marmara Denizi'nin oluşum süreci başlamıştır. Akdeniz suları Marmara Havzası'na Kuzey Anadolu Fay Zonu boyunca ilerlemiş, bu durum kısa sürmüş, Geç Miyosen'de çekilip yerini Paratetis'e bırakmıştır. Paratetis koşulları Geç Pliyosen'e kadar etkili olmuş, dönemin sonlarına doğru Akdeniz suları, Çanakkale Boğazı üzerinden havzayı iki defa işgal etmiştir. Pleyistosen'de glasyal-östatik deniz seviyesi değişmelerine bağlı olarak havzada Akdeniz ve Paratetis koşulları ardalanmıştır. Son Buzul Çağı'nda Marmara Denizi, dünya denizleri ile ilişkisi kesilip izole olmuş ve öksinik bir göle dönüşmüştür. Son buzullaşmayı izleyen dönemde, son olarak Akdeniz suları Marmara'ya ilerlemiş, yaklaşık 7500 yıl önce su seviyesinin İstanbul Boğazı düzeyine ulaşmasıyla da Karadeniz ile bağlantısı yeniden kurulmuş ve bugünkü denizel şartlar oluşmuştur (Görür vd., 1997a; 1997b). Bu iç denizin oluşumu ve paleocoğrafik gelişimiyle ilgili çok sayıda araştırmalar yapılmıştır (Ardel, 1945; 1960; Ardel & İnandık, 1957; Barka & Kadinsky-Cade, 1988; Crampin & Evans, 1986; Ergin vd., 1996; Erinç, 1956; 1957; Erol & Nuttal, 1973; Erol, 1992a; 1992b; Görür vd., 1997a; Görür vd., 1997b; Kazancı & Görür, 1997; Kazancı vd., 2019; Siyako vd., 1989; Şengör & Yılmaz, 1981; Şengör vd., 1985; Wong vd., 1990; Wong vd., 1995).

Bunun yanında içinde Manyas ve Ulubat göllerinin bulunduğu Marmara Denizi güneyindeki Manyas-Karacabey depresyonu, Güney Marmara alanının en büyük çukurluğudur (Erentöz & Kuntman, 1964). Genel olarak doğu-batı yönlü uzanan bu depresyon, güney kısmında Manyas ve Ulubat fayları; Kuzeyde ise Karadağ yükselimi ve oluşturduğu plato alanı ile sınırlanır. Karadağ platosunun kuzey yamaçları dik bir şekilde Marmara Denizi kıyılarına iner. Bu depresyon Mustafakemalpaşa, Karacabey ve Susurluk çayları gibi Güney Marmara alanının önemli akarsularının toplandığı ön havzası durumunda olup havza suları Susurluk Çayı (Kocasu - Koca Çay - Simav Çayı - Çapraz Çayı) ile Marmara Denizi'ne ulaştırılır. Havza tabanları önemli ölçüde göller ve alüvyal düzlüklerle kaplı olup bazı yerlerde tek tepeler bulunur. Havzanın güney kesiminde Orta-Geç Miyosen yaşlı göl-akarsu tortulları ve bunlarla geçişli volkanitler yüzeyleir (Emre vd., 1997a; 1997b; 1997c; 1997d; Şekil 3).

Havzanın güney ve kuzey kesimlerinde Miyosen birimlerini kesen bir aşınım yüzeyi bulunur. Aşım yüzeyinin geliştiği yüksek kesimlerin eteklerindeki Pliyosen yaşlı alçalı renkli etek düzlüğü ve birikinti yelpazelerini oluşturan birikimler bu aşınım yüzeyinin yaşıtı olarak kabul edilmiştir. Bu Pliyosen çökelleri genellikle alçalı renkli çoğunluğu çamurtaşı olan detritiklerden oluşur (Şekil 3). Pliyosen Havzası Kuvaterner'de Kocasu yoluyla Marmara Denizi'ne bağlanmıştır. Bunun sonucu bugün ova tabanlarında tanık tepeler gibi bulunan akarsu taraçaları gelişmiştir. Bu taraçaların vadiler boyunca izlenmesi güncel drenaj sisteminin bu dönemde kurulduğunu ifade etmektedir. Özellikle Son Buzul Çağı'nda alçalan deniz seviyesine göre aşınan havza ve vadi tabanları, güncel alüvyonlarla dolmuştur (Emre vd., 1997a; 1997b; 1997c; 1997d).

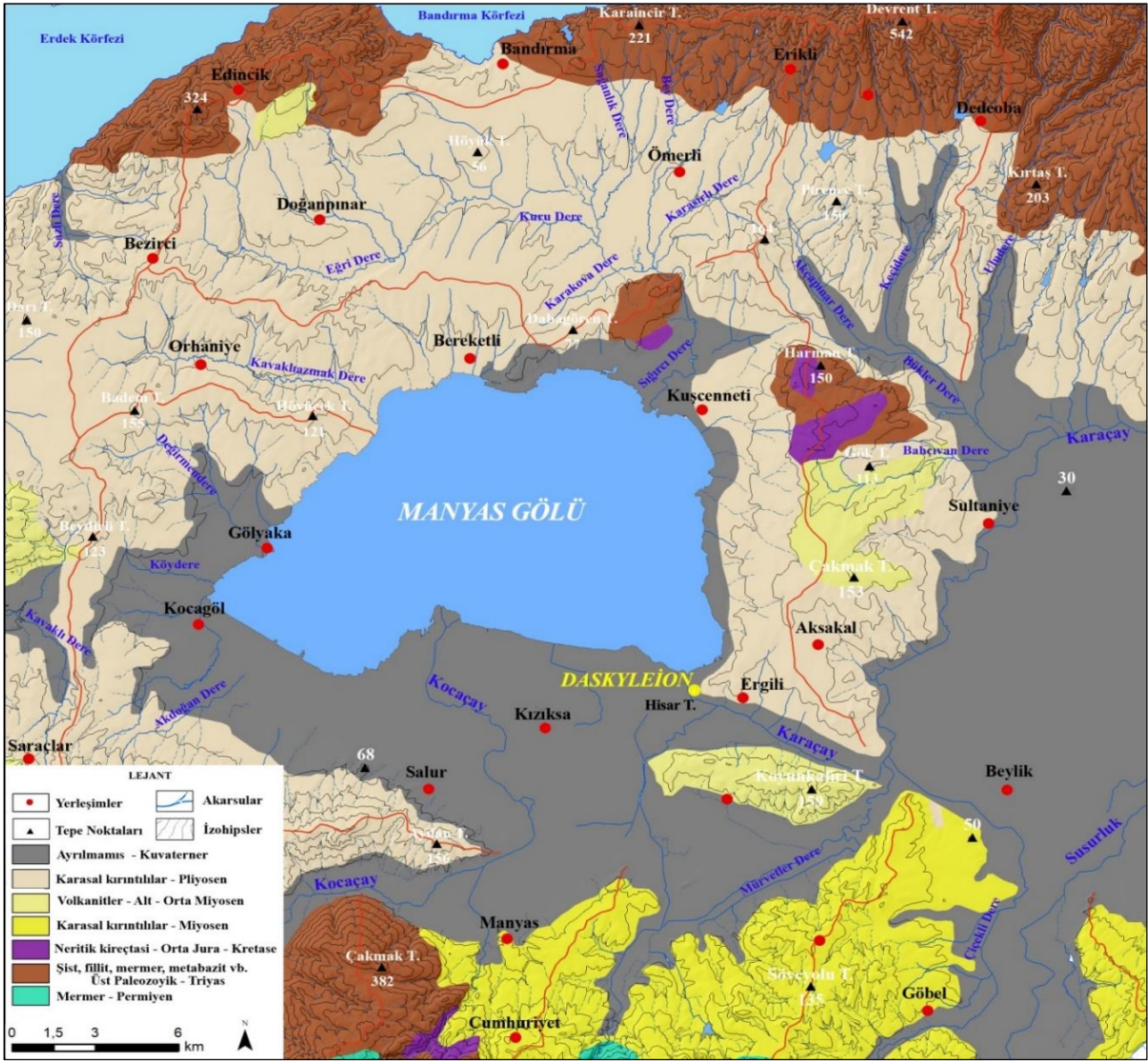

Şekil 2. Manyas gölü ve Daskyleion höyüğü çevrelerinin hipsometrik haritası.

Manyas ve Ulubat göllerinin içinde bulunduğu havza, Yenice-Gönen ve Ulubat fayları arasında D-B yönünde uzanan Manyas Fayı'nın tektonik olarak şekillendirdiği bölgede bulunmakla birlikte, Manyas ve Ulubat göllerinin derinliklerinin 4 m'yi aşmaması, göl çanaklarının, havzanın tabanının erozyonla boşaldığı dönemde geliştiğini ve Holosen'de meydana gelen boğulma sonucu Mustafakemalpaşa ve Kocaçay'ın taşıdığı alüvyonlarla setlenerek dış drenaja kapanmış aşınım kökenli çukurluklar olduğu ifade edilmiştir (Bulut vd., 1980; Emre vd., 1997a; 1997b; 1997c; 1997d; Erkal & Emre, 1997; Ketin, 1969).

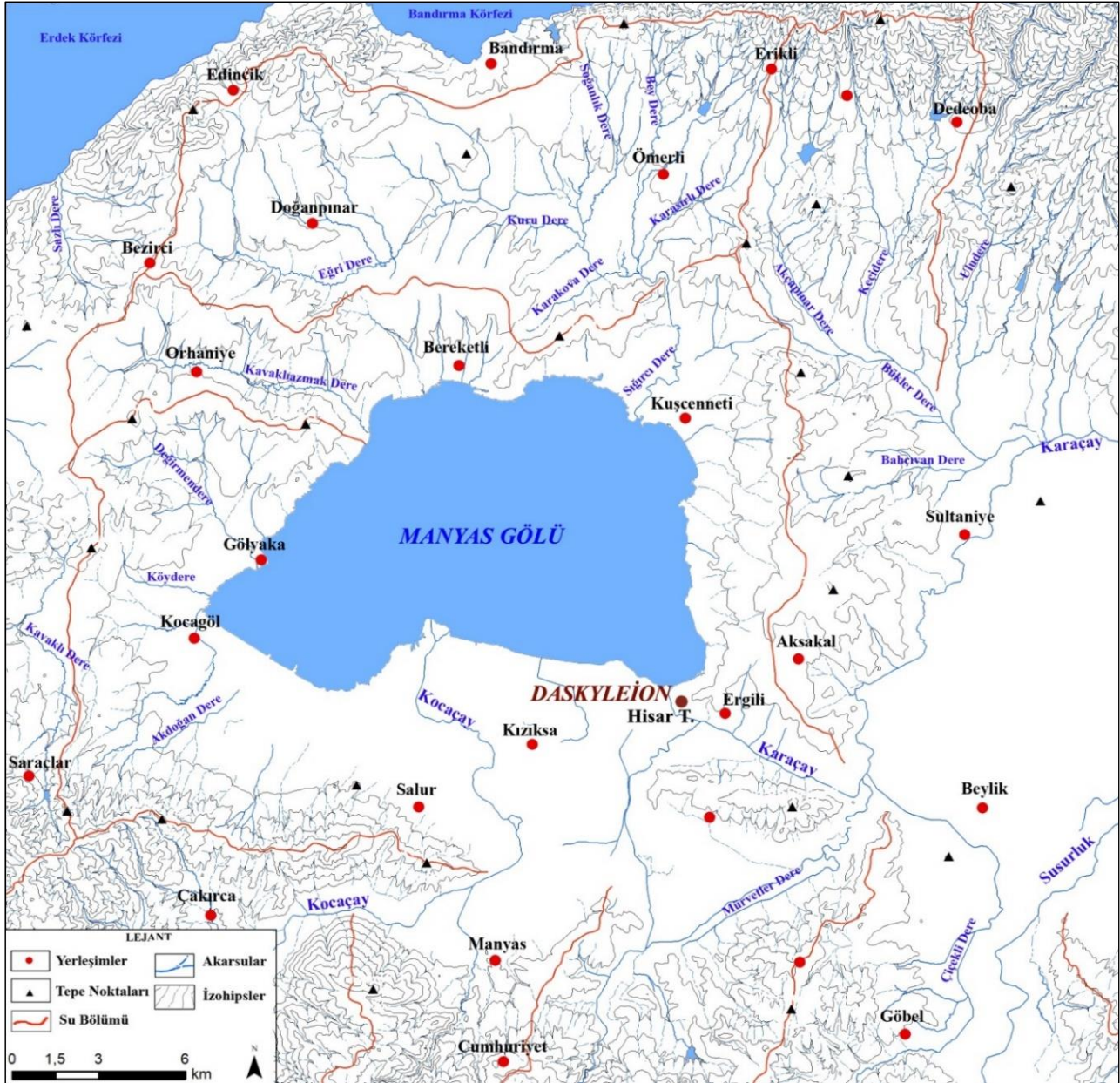
Marmara Denizi güneyinde, Manyas-Karacabey depresyonunun batı ucunda yer alan Manyas Gölü'nün deniz seviyesinden yükseltisi 14 m olup yaklaşık 154 km² alan kaplar (Emre vd., 1997b; 1997d; Kazancı vd., 1997a; 1997b). Manyas Gölü sularını, kuzeyden gelen Sığircı Deresi gibi akarsular yanında en önemli kaynağı olan Kocaçay (Manyas Çayı) beslemektedir. Manyas Gölü'nün suları, aynı zamanda

güneydoğu kıyısından çıkararak gölün ayağını oluşturan Karaçay (Kara Dere - Kocasu - Koca Çay) tarafından Susurluk Çayı'na (Simav Çayı - Çapraz Çayı) boşaltılır.

Şekil 3. Manyas gölü ve Daskyleion höyüğü çevrelerinin jeoloji haritası.

Manyas Gölü'nün su seviyesi yıllık ve mevsimlik değişimler gösterir. Gölün maksimum taşkın seviyesi 17 m olup taşkın suları genel olarak güneydeki alüvyal düzlükleri etkilediği için bu yöndeki kıyıları boyunca taşkın setleri oluşturulmuştur (Emre vd., 1997b; 1997d). Manyas gölünün kuzeybatı ve doğu kıyıları morfolojik olarak yüksek olup falez görünümlü diklikler yer alır. Bu yüksek topografya dışında göl kıyıları alçak kıyı özelliğinde olup bu kesimlerde daha çok birikim süreçleri etkilidir. Güney kıyıda Kocaçay Deltası göl içine doğru gelişme göstermiştir. Kuzey kıyıda Sığırcı Deresi ağzında da küçük bir delta gelişmiştir.

Şekil 4. Manyas gölü ve Daskyleion höyüğü çevrelerinin hidrografya haritası.

Manyas Gölü'nün oluşum ve gelişim süreçleri açısından, bölgenin günümüz morfolojisinin şekillendiği Holosen'deki birikim süreçleri önemlidir. Manyas Gölü'nün bu dönemde alüvyal birikime bağlı gelişen çukurluğa yerleşmiş bir su kütlesi olarak oluştuğu kabul edilmiştir (Emre vd., 1997b; 1997d). Marmara Denizi, Son Buzul Çağı'nda kapalı bir göl durumundan buzul sonrası dönemde, dünya denizleri ile paralel Akdeniz ve Karadeniz sularının yükselerek bu çanağı doldurmaları sonucu oluşmuştur. Son Buzul Çağı'nda, Susurluk Çayı (Simav - Kocasu) ile aşındırılıp boşalan bu bölgedeki havzada, buzul sonrası dönemde tersine alüvyal birikim etkili olmuştur. Karacabey-Manyas Havzası'nın bu şekilde önce aşındırılıp boşalan tabanı, buzul sonrası dönemde alüvyal birikimlerle dolarak günümüz ovaları şekillenmiştir. Başlangıçta Mustafakemalpaşa Çayı doğrudan Susurluk Çayı'na birleşmekteydi.

Bu dönemde bu akarsuların taşıdığı alüvyon birikimleriyle eski vadi oluşunun önu kapanarak Manyas ve Ulubat gölleri oluşmuştur (Emre vd., 1997b; 1997d; 1998a; 1998b).

Bu şekilde Manyas Gölü'nün Holosen'de oluşmuş bir alüvyal set gölü olduğu anlaşılır. Holosen öncesinde, deniz seviyesinin alçak olduğu yarıma dönemde Kocaçay Karacabey ovasında Susurluk Çayı ile birleşmekte ve onun gibi yatağına gömülmekteydi. Aynı dönemde Manyas Gölü çanağı da Karaçay'ın bulunduğu Ergili Boğazı ile Karacabey Ovası'na açılmaktadır. Göl oluşumu öncesindeki aşınım sürecinde bu alandaki Pliyosen tortulları, bu boğazdan Karaçay tarafından boşaltılarak göl alanı aşınım depresyonu şeklini kazanmıştır. Holosen'de deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak, alüvyal boğulmalar sonucu, Kocaçay'ın taşkın ovasının giderek yükselmesiyle Manyas Çayı, Ergili Boğazı'na yönelmiştir. Bu şekilde alüvyal birikimin artmasıyla boğaz girişi kapanmış, Manyas Gölü oluşmuştur. Alüvyal birikimine bağlı oluşan set sonrası göl suları giderek yükselmiş ve Ergili kısmından taşıp Karaçay tarafından boşalmaya başlamıştır (Emre vd., 1997b; 1997d; 1998a; 1998b).

Manyas Gölü'nün bu şekilde gelişimi sırasında, sınırlarının başlangıçta bugüne oranla daha geniş olması beklenir. Nitekim bundan sonraki bölümde açıklanacağı üzere, Hisar Tepe (Daskyleion) çevresinde yapılan delgi sondajlar, bu yöndeki düşüncelerimizi doğrulamıştır.

B. DASKYLEİON HÖYÜĞÜ VE ÇEVRESİNDEKİ DELGİ SONDAJLAR VE PALEOCOĞRAFİK YORUMLARI

Daskyleion ve çevresinin, insanların bu alana yerleşiminden günümüze kadar değişen çevre şartlarının belirlenmesi, yerleşim alanının dağılışının anlaşılabilmesi ve insan-doğal çevre arasındaki ilişkilerin geçmiş dönemlerdeki jeomorfolojik gelişim içinde aydınlatılabilmesi amacıyla delgi sondajlar yapılmıştır (Şekil 5 ve 6; Tablo 1). Benzin motorlu Atlas Copco MK1 model kompresör makinesi kullanılarak birer metrelik yarı açık oluklu uçlarla alüvyon içinde derine doğru ilerlenilmiştir. Bu çalışmada kullanılan sondaj ekipmanlarıyla alüvyonlar içinde 35 metre derinliğe kadar inmek ve örnek almak mümkün olmakla birlikte Daskyleion Höyüğü ve çevresinde yapılan sondajlarda belirlenen amaç doğrultusunda doğal (steril) yüzeylere ulaşıldığında sondajlar sonlandırılmıştır (Tablo 1). Sondajlardan başta granülometrik, renk, kimyasal ve paleontolojik açıdan özellikleri incelenmesi amacıyla sediman örnekleri alınmıştır. Örneklerin laboratuvar analizleri devam etmektedir. Ancak arazide ilk alındıkları sırada sediman özelliklerinin ilk gözlemlerine dayanılarak yorumlar yapılmış, ön belirlemelere ve yorumlara dayanılarak ortam özellikleri belirlenmiş, kesitler ve paleocoğrafya haritaları hazırlanmıştır (Şekil 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 ve 18).

1. DSK 2022-01 (DSK-01) Sondajı

Höyüğün batısında, su kanalının yakınında yapılan DSK 2022-01 numaralı sondaj 8,1 m derinliğinde olup bu derinlikte Neojen (Pliyosen) yaşlı açık renkli, sarımsı bej-beyazımsı kumtaşı anakayada kalınmıştır (Şekil 5 ve 7; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 17,95 m, dip noktası ise 9,85 m yükseltidedir.

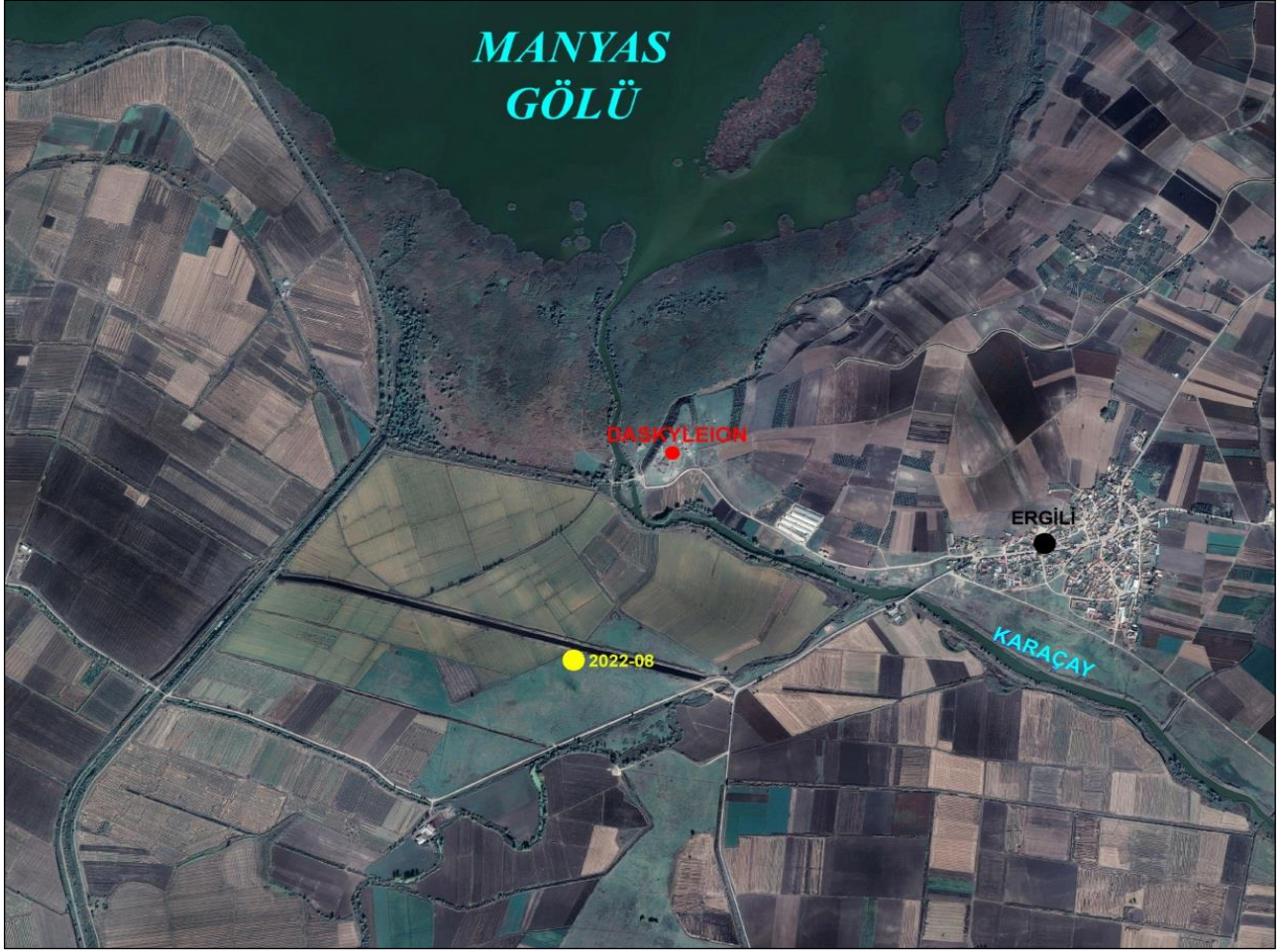
Sondajın yüzeyden itibaren 2,1 m'lik derinliğe kadarki kısmı höyük toprağından oluşan kültür katmanıdır. Sondajın 3,7 m'ye kadar olan sonraki 1,5 m'lik bölümü ise nispeten steril (seramik kırıntısız)

silt boyutundaki sedimanın hakim olduğu Taşkın ovası sedimanlarından (Holosen alüvyonları) oluşmuştur. Sondajın 3,7 ile 7,35 m'leri arasında ise yeşilimsi-gri silt-kil çamurundan oluşan su ortamı sedimanları geçilmiştir. Sonraki 7,35 m ile 8,0 m arasında da açık renkli ayrılmış anakaya örtüsü bulunmuştur. Sondajın son kısmı ise 8,0 – 8,1 m arasında açık renkli kumtaşı anakayadan oluşur (Şekil 7; Tablo 1).

Şekil 5. Daskyleion Höyüğü çevresinde gerçekleştirilen sondajlarla (sarı renkli), önceki çalışmalarda yapılmış olan (mavi renk) (Kazancı vd., 1997) sondajların lokasyonları (Altlık olarak kullanılan İHA görüntüsü Daskyleion kazı arşivinden alınmıştır).

Sondaj noktasının yükseltisi 17,95 m olduğuna göre, 3,7 m derinlikte su ortamı başladığı düşünüldüğünde, 14,25 m yükseltide su ortamı seviyesine ulaşılmıştır ki, bu Manyas Gölü'nün ortalama yükseltisine çok yakındır. Buna göre Daskyleion Höyüğü'nün batısındaki bu sondaj noktasında anakaya örtüsüne kadar olan seviyede göl sularının geçmişte 3,65 m derinlikte bu kesimde bulunduğu anlaşılır. Su ortamının sedimanlarla dolup karlaşması ve üzerini 1,5 m'lik taşkın sedimanlarının kaplamasından sonra Höyük materyalinin buralara doğru ulaştığı üstteki kültür katmanından anlaşılmıştır (Şekil 7).

Şekil 6. Daskyleion Höyüğü güneyinde yapılan DSK 2022-08 numaralı alüvyon delgi sondajının Google Earth görüntüsü üzerindeki konumu.

2. DSK 2022-02 (DSK-02) Sondajı

Höyüğün doğusunda, kazı alanında tel ile çevrili alan içerisinde yapılan DSK 2022-02 numaralı sondaj 4,0 m derinliğinde olup 3,4 m derinlikte Neojen (Pliyosen) yaşlı açık renkli, beyazımsı, bej renkli, ayrıışmış kireçli kumtaşı anakayaya girilmiştir (Şekil 5 ve 8; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 23,13 m, dip noktası ise 19,13 m yükseltidedir.

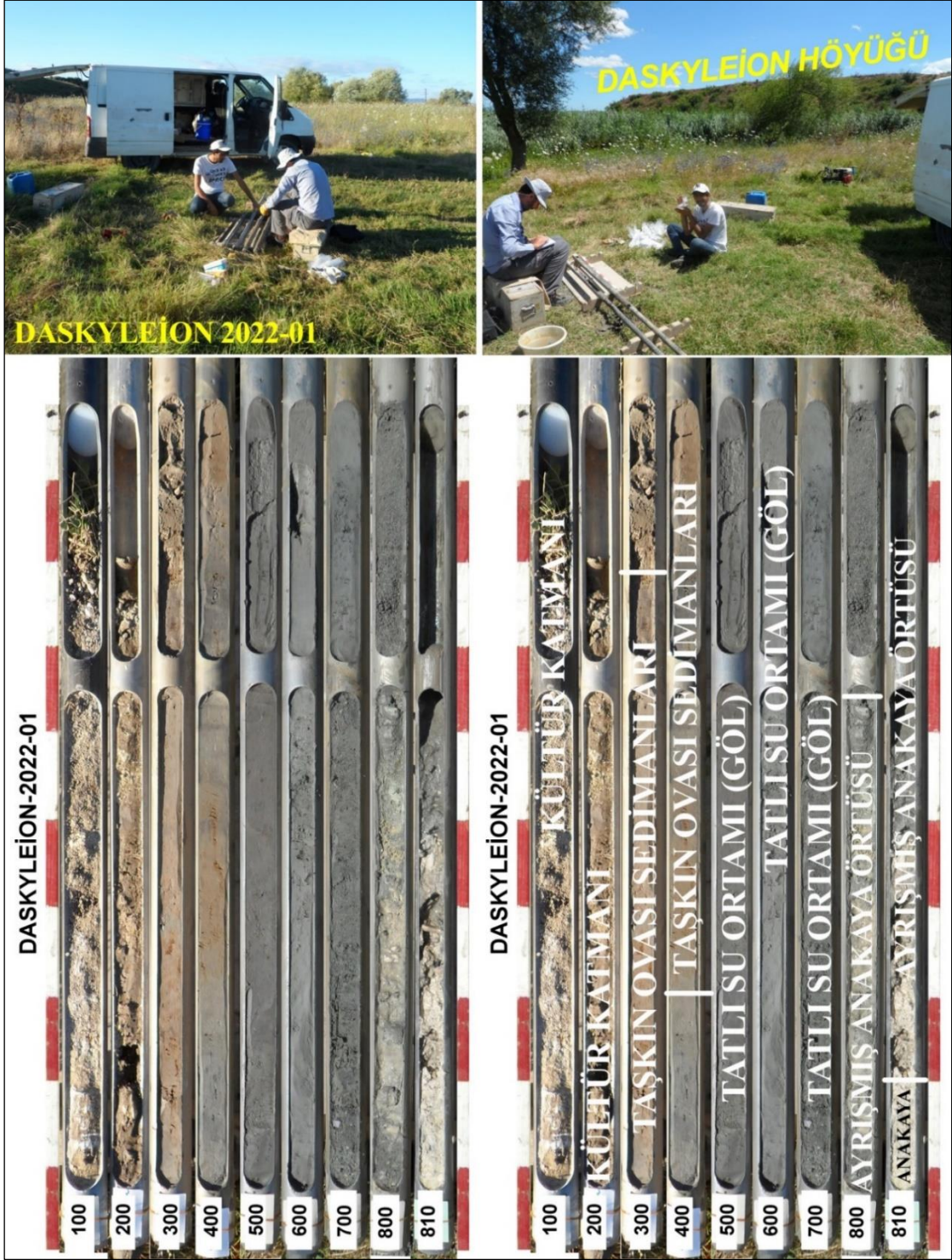
Yüzeyden itibaren ilk 2,2 m'lik bölüm, seramik, tuğla ve taş parçalarının bol olduğu koyu gri renkli höyük toprağının oluşturduğu kültür katmanıdır. Sondajın 2,2 m ile 2,7 m'leri arasında koyu gri renkli silt-kil blok çamurundan oluşan su ortamı (art bataklık?) sedimanları bulunur. Daha sonraki 2,7 m ile 3,25 m arasında kahve renkli paleosol karakterli taşkın ovası sedimanları bulunur. Sondajın 3,25 m'sinden itibaren de açık kahve-boz renkli anakayaya girilmiş ve 4,0 m derine kadar inilebilmiştir.

Höyük doğusundaki bu noktanın yükseltisi 23,13 m olup 2,2 m derinliğe kadarki yüzeyde insan etkinliklerinin sürdüğü, höyüğün yayılış alanının devam ettiği kesim bulunmuştur. Sondajın Yüzeyden 2,2 m ile 2,7 m'leri arasında bulunan su ortamı sedimanları, Manyas Gölü seviyesinden daha yukarıda

bulunduğu için büyük olasılıkla Karaçay'ın taşkınları sırasında oluşan art bataklık kalıntısıdır. Daha alttaki taşkın ovası sediman biriminin uzun süre günlenmemesi paleosol bir karakter taşınmasını sağlamıştır. Bu birimin altında da 3,25 m'de olasılıkla Pliyosen karasal detritik unsurlu anakaya gelmektedir (Şekil 8).

Tablo 1. Daskyleion Höyüğü ve çevresinde 2022 yılında yapılan alüvyon delgi sondajlarına ait bilgiler.

Sondaj No	X	Y	Sondaj Yükseltisi (m)	Sondaj Derinliği (m)	Dip Yükseltisi (m)	Anakaya Derinliği (m)	Sondaj Sonu Sedimanı
DSK-2022-01	589426,66	4444961,57	17,95	8,1	9,85	7,85	Neojen Anakaya
DSK-2022-02	589740,89	4444974,35	23,13	4,0	19,13	3,40	Neojen Anakaya
DSK-2022-03	589498,64	4444740,29	16,91	9,0	7,91	8,40	Neojen Anakaya
DSK-2022-04	589698,96	4444966,96	22,31	2,5	19,81	1,95	Neojen Anakaya
DSK-2022-05	589693,61	4444966,59	22,27	2,5	19,77	2,40	Neojen Anakaya
DSK-2022-06	589688,07	4444966,31	22,46	2,0	20,46	1,50	Neojen Anakaya
DSK-2022-07	589489,40	4444944,80	17,13	3,3	13,83	3,20	Neojen Anakaya
DSK-2022-08	589322,25	4444054,28	17,78	12,0	5,78	-	Kil-Silt-İnce Kum
DSK-2022-09	589694,07	4445089,83	22,14	1,0	21,14	0,97	Neojen Anakaya
DSK-2022-10	589697,58	4445090,48	22,08	1,3	20,78	1,20	Neojen Anakaya
DSK-2022-11	589691,04	4445089,02	22,37	5,8	16,62	5,72	Neojen Anakaya
DSK-2022-12	589692,47	4445089,39	22,29	3,5	18,79	3,42	Neojen Anakaya

Şekil 7. Daskyleion Höyüğü'nün batısında ve kanalın yakınında yapılan DSK 2022-01 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

Şekil 8. Daskyleion Höyüğü'nün doğusunda ve kazı alanında tel ile çevrili kısım içerisinde yapılan DSK 2022-02 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

3. DSK 2022-03 (DSK-03) Sondajı

Höyüğü'nün güneybatısında yapılan DSK 2022-03 numaralı sondaj 9,0 m derinliğinde olup 8,4 m derinlikte açık renkli, beyazımsı, bej renkli, kireçli kumtaşı ile 8,85 m'de kızılımsı-kahverengi Neojen

(Pliyosen) yaşlı anakayaya girilmiştir (Şekil 5 ve 9; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 16,91 m, dip noktası ise 7,91 m yükseltidedir.

Yüzeyden itibaren 7,2 m derinliğe kadarki sediman içinde seramik, tuğla ve taş parçalarından oluşan höyük yerleşimine ait kalıntılar bulunur. Buna göre 7,2 m derinlikteki taban, insanların höyükte ilk yerleşimi gerçekleştirdiği döneme aittir. Bununla birlikte Manyas Gölü yüzey yükseltisi ortalama 14 m olduğuna göre, yaklaşık sondaj noktasında yüzeyden 3 m aşağıdaki seviye göl seviyesine karşılık gelmektedir. Nitekim bu derinliğe inildiğinde sediman tane boyu incelmekte, renk giderek koyu kahve ve koyu griye dönüşmüş, su ortamında biriken sediman görünümü kazanmıştır. Sondajın 7,8 m'sinden itibaren kahverenkli silt-kil ağırlıklı sert ve kompakt taşkın ovası sedimanlarına girilmiş, 8,3 m'de ise iki farklı birim içeren Pliyosen yaşlı anakayaya ulaşılmıştır. Yaklaşık 0,7 m anakaya biriminde sondaj sonuna kadar ilerlenmiş, 8,85 m'de kırmızımsı renkli kumlu bir özellik kazanan anakayanın ikinci biriminde sondaja son verilmiştir.

Höyük kütesinin eteğinden yaklaşık 50 m kadar güneyde regülatör yakınında yapılan bu sondaj noktasında, Daskyleion Höyüğü yerleşimine ait ilk dönemlerdeki su altı (göl tabanı) yüzeyine ulaşılmıştır. Bu seviyelerde siyah renkli seramik parçalarının varlığı, yerleşme tarihini daha eskiye götürebilmesi açısından önemlidir. Yüzeyden itibaren yaklaşık 3 m'lerde bugünkü göl seviyesine inilmesi ve sediman renginin koyu renk alması, göl suları içinde birikmenin olduğunun işareti olup bu seviyeden alttaki höyükle ilişkili kalıntıların su içinde biriktiğini de ifade etmektedir. Yani Daskyleion güneyinde göl kıyı çizgisinin o dönemlerde kentin kenarına kadar ulaştığı anlaşılır (Şekil 9, 14, 15, 17 ve 18).

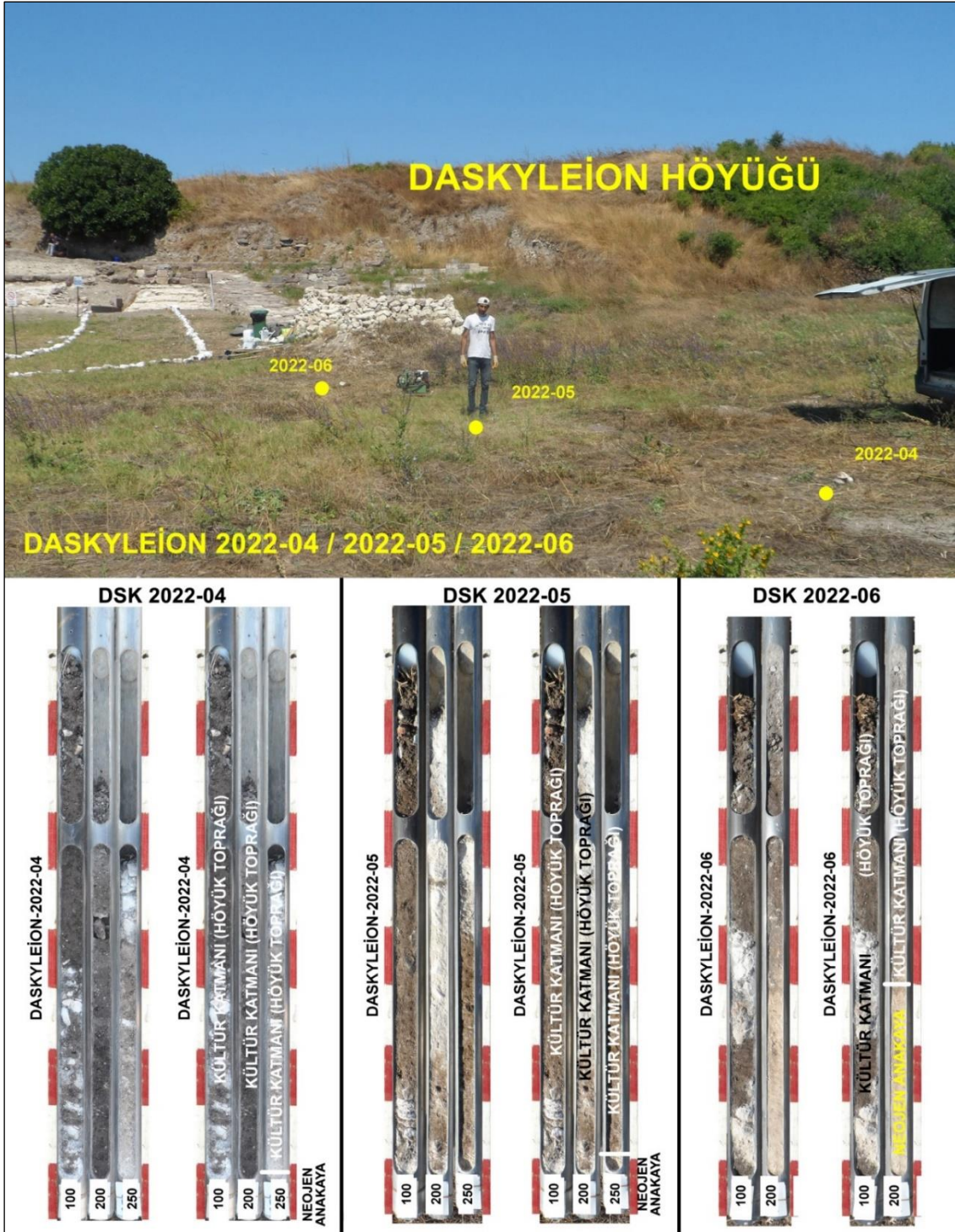
4. DSK 2022-04 (DSK-04) Sondajı

Höyüğün doğusunda, DSK 2022-02 nolu sondaj ile höyük rampası arasında yapılan DSK 2022-04 numaralı sondaj 2,5 m derinliğinde olup 2,4 m derinlikte açık renkli taş zeminde kalınmıştır. Muhtemel Neojen (Pliyosen) yaşlı anakaya olabileceği gibi üst seviyelerdeki yapı taşlarından daha kalını da olabilir (Şekil 5 ve 10; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 22,31 m, dip noktası ise 20,81 m yükseltidedir.

Bu noktada yüzeyden sondaj sonundaki sert zemine kadarki bölümde yapı taşları ve taş parçalarının bol olduğu höyük toprağı bulunmaktadır. Sondaj tabanı da göl seviyesinin oldukça yukarısında olduğu için bu kesime göl sularının ulaşması da mümkün değildir (Şekil 10, 14, 17 ve 18).

Şekil 9. Daskyleion Hüyükünün güneybatısında yapılan DSK 2022-03 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

Şekil 10. Daskyleion Hüyükünün doğusunda, höyük rampası ile DSK 2022-02 sondajı arasında yapılan DSK 2022-04; DSK 2022-05 ve DSK 2022-06 numaralı sondajlara ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

5. DSK 2022-05 (DSK-05) Sondajı

Höyüğün doğusunda, DSK 2022-04 nolu sondajın yaklaşık 5,5 metre batısında yapılan DSK 2022-05 numaralı sondaj 2,5 m derinliğinde olup 2,4 m derinlikte açık renkli kireçli kumtaşı özelliğindeki zeminde kalınmıştır. Muhtemel Neojen (Pliyosen) yaşlı anakaya olabileceği gibi üst seviyelerdeki kalın yapı taşlarından da olabilir (Şekil 5 ve 10; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 22,27 m, dip noktası ise 19,77 m yükseltidedir.

Bu noktada yüzeyden sondaj sonundaki sert zemine kadarki bölüm, yapı taşları ve seramik-tuğla-taş parçalarının olduğu höyük toprağından oluşmaktadır. Sondaj tabanı da göl seviyesinin oldukça yukarısında olduğu için bu kesime göl sularının ulaşması da mümkün değildir (Şekil 10, 14, 17 ve 18).

6. DSK 2022-06 (DSK-06)

Höyüğün doğusunda, DSK 2022-05 nolu sondajın yaklaşık 5,5 metre batısında yapılan DSK 2022-06 numaralı sondaj 2,0 m derinliğinde olup 1,6 m derinlikte açık renkli marn özelliğindeki taş zeminde kalınmıştır. Muhtemel Neojen (Pliyosen) yaşlı anakaya olabileceği gibi üst seviyelerdeki kalın yapı taşlarından da olabilir (Şekil 5 ve 10; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 22,46 m, dip noktası ise 20,46 m yükseltidedir.

Daskyleion Höyüğünün doğu eteğindeki bu noktada yüzeyden sondaj sonundaki sert zemine kadarki bölümde, seramik-tuğla- taş parçalarının katıldığı höyük toprağı bulunmaktadır. Bu hattaki diğer sondajlarda olduğu gibi sondaj tabanı da göl seviyesinin oldukça yukarısında bulunduğu için bu kesime göl sularının ulaşması da mümkün değildir (Şekil 10, 14, 17 ve 18).

7. DSK 2022-07 (DSK-07) Sondajı

Höyüğün batısında höyük ile 2022-01 nolu sondaj arasında yapılan DSK 2022-07 numaralı sondaj 3,3 m derinliğinde olup 3,3 m derinlikte açık-sarımsı bej renkli marn özelliğindeki taş zeminde kalınmıştır. Muhtemel Neojen (Pliyosen) yaşlı anakaya olabileceği gibi üst seviyelerdeki kalın yapı taşlarından da olabilir (Şekil 5 ve 11; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 17,13 m, dip noktası ise 13,83 m yükseltidedir.

Daskyleion Höyüğünün batı eteğine yakın olan bu noktada yüzeyden 0,8 m derinliğe kadarki kısmı seramik ve taş parçalarının bulunduğu höyük toprağından oluşan kültür katmanıdır. Sondajın 0,8-1,0 m'lerinde tedrici geçişle başlayan koyu gri sertçe ince taneli silt ve kil çamuru, olasılıkla bir su ortamını ifade etmektedir. Bu birimin altında, 2,5 m'lerde açık renkli taş kırıntılı anakaya örtüsüne geçilmektedir. Sondajın 3,0 m'lerinden itibaren üst kısmı lamine görünümden yeşilimsi-bej marn karakterli anakayaya geçilmekte ve sondaj sonu olan 3,3 m'ye kadar bu birim devam etmektedir.

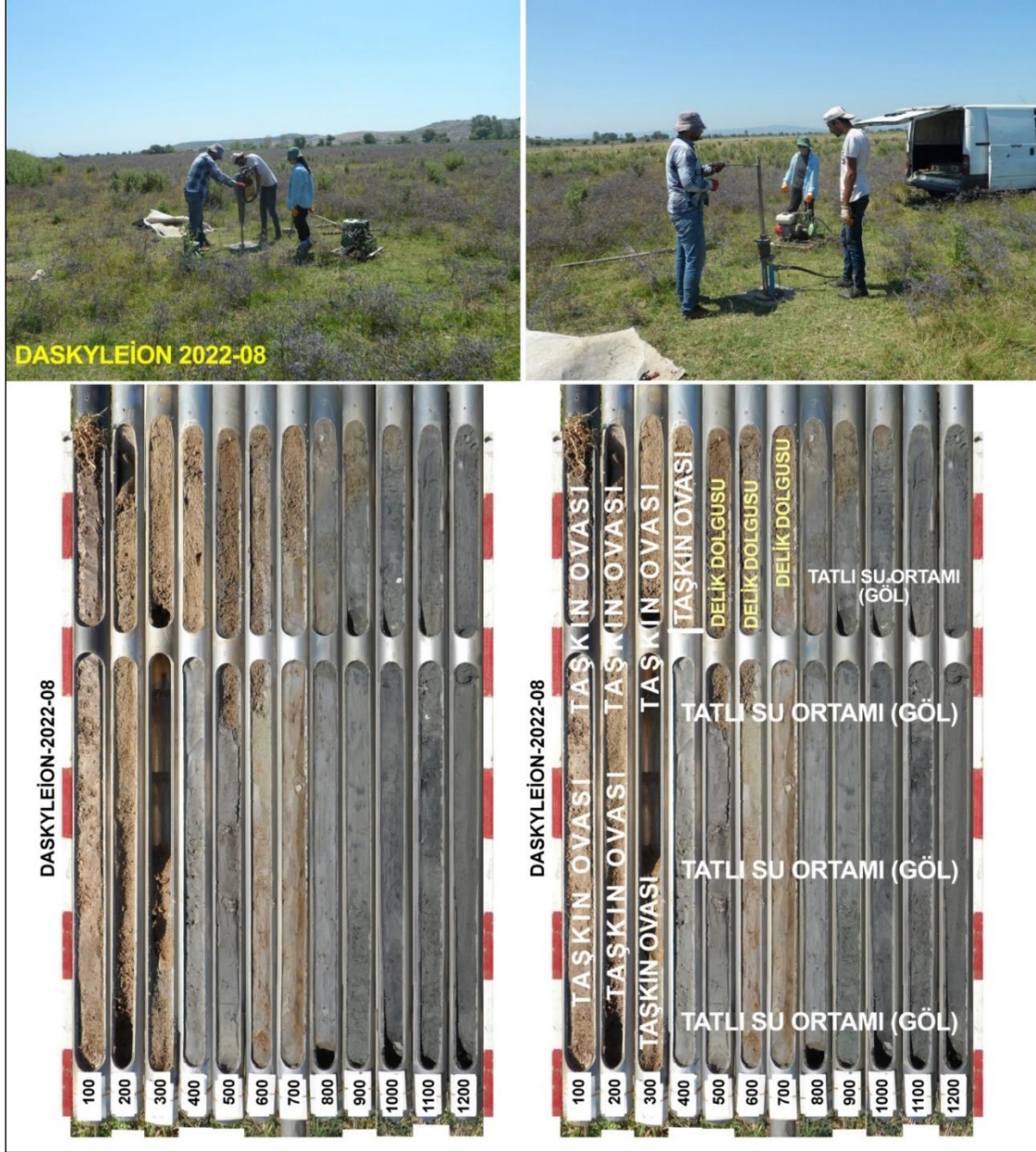
Sondajın 1,0 ile 2,5 m'lerindeki su ortamında biriken ince taneli ve ana kaya örtüsü üstüne gelen koyu renkli çamurlar, Manyas Gölü kıyı çizgisinin bu noktaya kadar sokulduğunu ve düzenleme öncesinde göl seviyesinin yükseldiği dönemlerde biriken sedimanlar olduğunu işaret etmektedir (Şekil 14, 17 ve 18).

Şekil 11. Daskyleion Höyüğü'nün batısında, DSK 2022-01 sondaj noktası ile höyük arasında yapılan DSK 2022-07 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

8. DSK 2022-08 (DSK-08) Sondajı

Höyüğün yaklaşık 750 m kadar güneyinde ovadaki mera alanında, kanal ile ovadan geçen yol arasındaki meranın KB köşesinde yapılan DSK 2022-08 numaralı sondaj, 12,0 m derinliğinde olup koyu gri silt, kil çamurunda, anakayaya ulaşmadan devam etmektedir (Şekil 5 ve 12; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 17,78 m, dip noktası ise 5,78 m yükseltidedir.

Şekil 12. Daskyleion Höyüğü'nün güneyinde ovadaki mera alanında, kanal ile ovadan geçen yol arasındaki meranın KB köşesinde yapılan DSK 2022-08 numaralı sondaja ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

DSK 2022-08 sondajının üst 3,3 m'lik bölümü açık kahve-kahve renkli, silt-kil ve kum boyu sedimanın ardalandığı taşkın ovası sedimanlarından oluşur. Manyas Gölü ortalama seviyesi 14 m olması

nedeniyle, bu seviyelere yaklaştıkça, sediman rengi koyulaşmakta ve tane boyu incelererek silt ve killi, su ortamında biriken bir çamur özelliği kazanmaktadır. Yine 6,0 ve 7,0'nci m'lerdeki renkteki kahveleşme, göl seviyesinde alçalma ve bitkilerle kaplanıp organik etkilerin fazlalaştığı, bataklık karakter kazandığı dönemleri de simgelemektedir. Bununla birlikte sondaj sonuna kadar çamur rengindeki koyu gri, siyah renk, bu birimin artık hep su içinde biriktiği, dolayısıyla göl ortamının bu noktada hep bulunduğunu ifade eder (Şekil 12, 15, 17 ve 18).

9. DSK 2022-09 (DSK-09) Sondajı

Daskyleion çevresinde yapılan sondajlardan DSK 2022-09, 2022-10, 2022-11 ve 2022-12 nolu sondajlar, höyüğün hemen doğusunda, höyüğü doğusundaki sırtlardan ayıran topoğrafik olarak alçak olan alanda yapılmıştır. Bu alandaki anakayanın (muhtemelen insanlar tarafından) kesilmiş olması, Troya kentinde olduğu gibi höyük çevresindeki alanda bir savunma hendeğinin olma olasılığını akla getirmiştir (Kayan vd. 2021). Söz konusu sondajlar, bu sorunun cevabının bulunması amacıyla bir hat boyunca ve sık aralıklarla doğu-batı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Höyüğün doğusunda anakayanın açıldığı kesimde, yapılan DSK 2022-09 numaralı sondaj, 1,0 m derinliğinde olup olasılıkla açık renkli yapı taşı ya da anakayada son bulmuştur (Şekil 5 ve 13; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 22,14 m, dip noktası ise 21,14 m yükseltidedir. Sondajın bütün bir metrelik kısmı seramikli ve taşlı kültür dolgusundan oluşmaktadır (Şekil 13 ve 16).

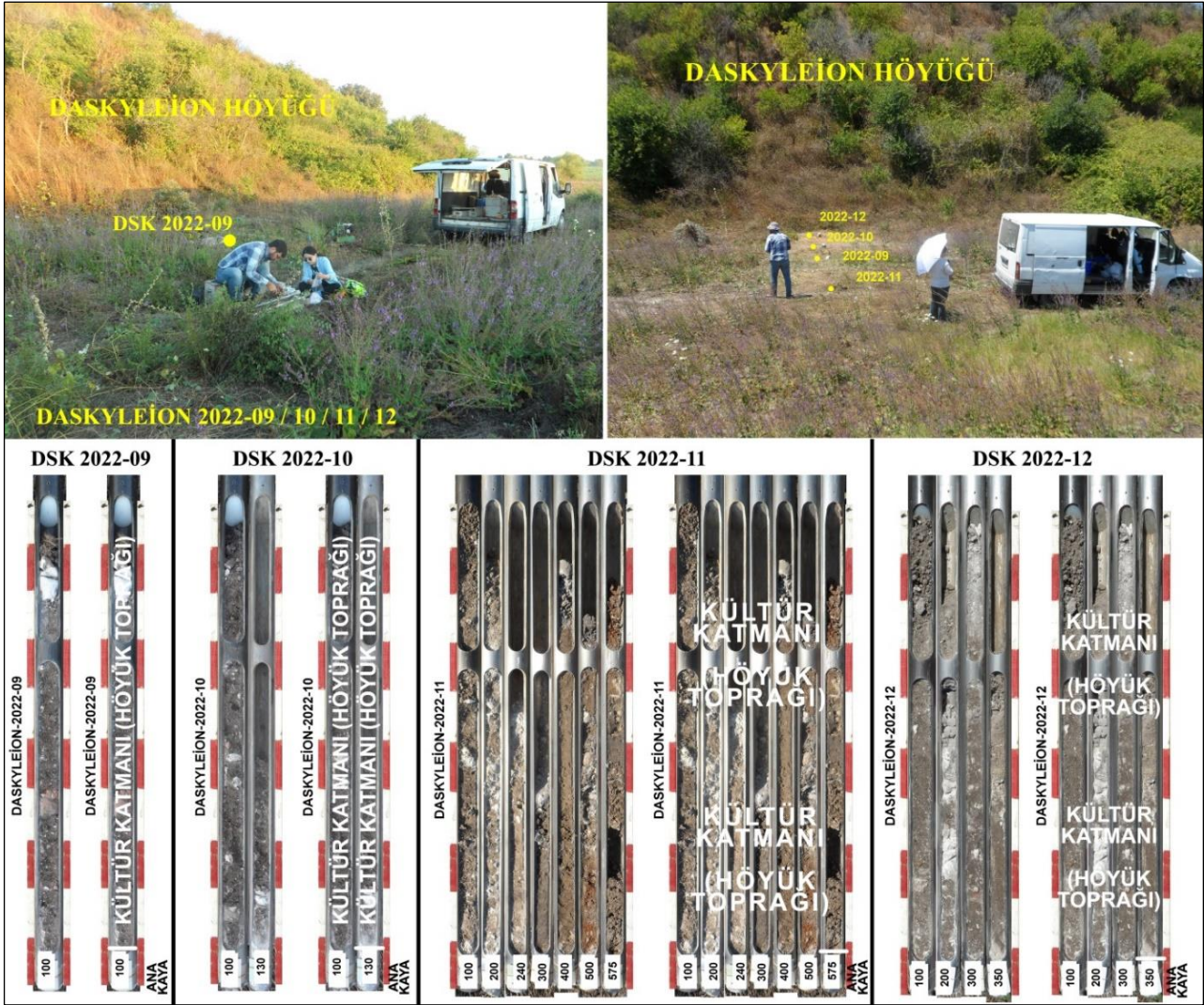
10. DSK 2022-10 (DSK-10) Sondajı

Höyüğün doğusunda anakayanın açıldığı kesimde, DSK 2022-09 numaralı sondajın 3 m batısında ve o sondaj ile Höyüğün etek kısmı arasında yapılan DSK 2022-10 numaralı sondaj, 1,3 m derinliğinde olup olasılıkla açık renkli yapı taşı ya da anakayada son bulmuştur (Şekil 5 ve 13; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 22,08 m, dip noktası ise 20,78 m yükseltidedir. Sondajın yüzeyden itibaren 1,2 m'lik kısmı seramikli ve taşlı kültür dolgusundan oluşmaktadır. 1,2 m'den sonra açık renkli taş içinde ancak 10 cm inilebilmiş ve sondaj sona ermiştir (Şekil 13 ve 16).

11. DSK 2022-11 (DSK-11) Sondajı

Höyüğün doğusunda anakayanın açıldığı kesimde, DSK 2022-09 numaralı sondajın 3 m doğusunda yapılan DSK 2022-11 numaralı sondaj, 5,75 m derinliğinde olup olasılıkla açık renkli yapı taşı ya da anakayada son bulmuştur (Şekil 5 ve 13; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 22,37 m, dip noktası ise 16,62 m yükseltidedir.

Sondajın yüzeyden itibaren 5,72 m'lik kısmı seramikli ve taşlı kültür dolgusundan oluşmaktadır. 5,72 m'den sonra açık renkli taş içinde ancak 3 cm inilebilmiş ve sondaj sona ermiştir (Şekil 13 ve 16).

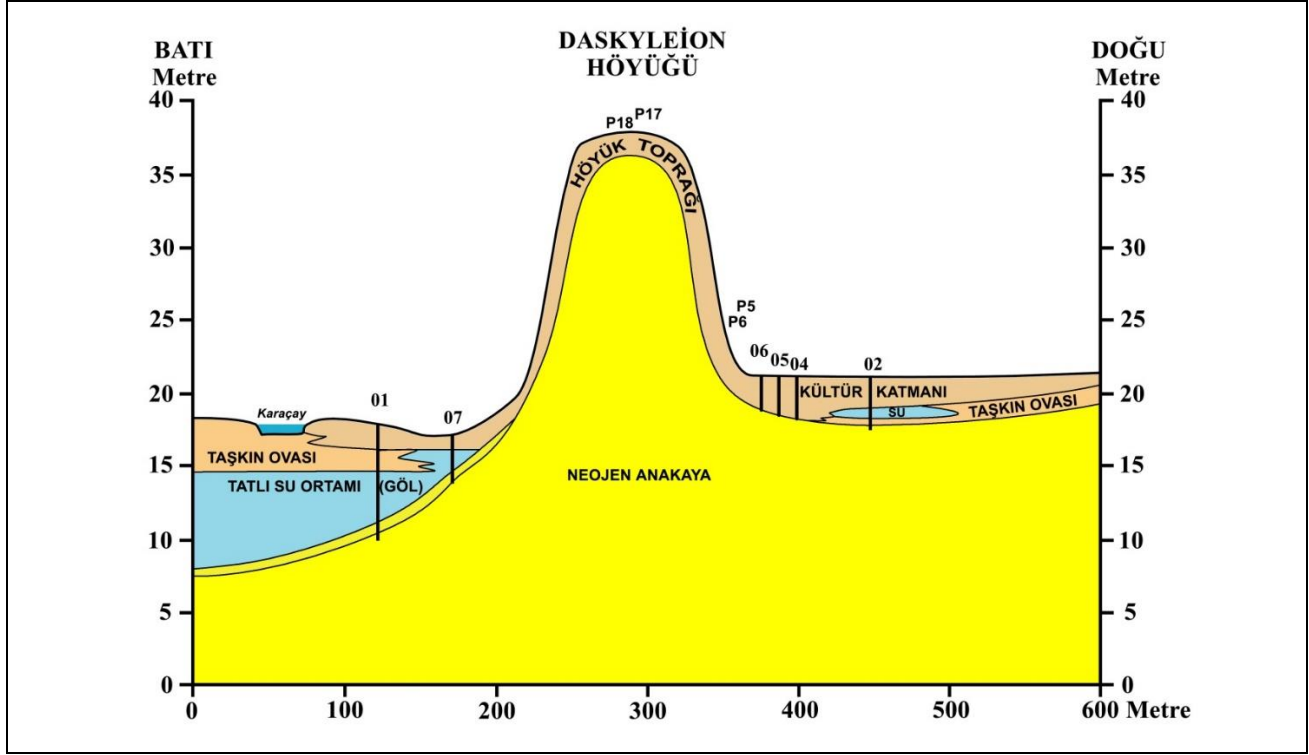
Şekil 13. Daskyleion Höyüğü'nün kuzeydoğusunda, höyük eteğinde yapılan DSK 2022-09; DSK 2022-10; DSK 2022-11 ve DSK 2022-12 numaralı sondajlara ait sedimanlar ve yansıttıkları ortamlar.

12. DSK 2022-12 (DSK-12) Sondajı

Höyüğün doğusunda anakayanın açıldığı kesimde, DSK 2022-10 numaralı sondajın 3 m batısında yapılan DSK 2022-12 numaralı sondaj, 3,5 m derinliğinde olup olasılıkla açık renkli yapı taşı ya da anakayada son bulmuştur (Şekil 5 ve 13; Tablo 1). Sondajın bulunduğu nokta 22,29 m, dip noktası ise 18,79 m yükseltidedir. Sondajın yüzeyden itibaren 3,42 m'lik kısmı kahve renkli siltli içinde seramik, taş ve seyrek kavkı bulunan höyük toprağının yer aldığı kültür dolgusundan oluşmaktadır. 3,42 m'den sonra açık renkli taş içinde ancak 3 cm inilebilmiş ve sondaj sona ermiştir (Şekil 13 ve 16).

Höyüğün kuzeydoğu kesimindeki etek bölümünden doğuya doğru yapılan bu dört adet sondajda; yüzeyden itibaren ağırlıklı olarak kahve renkli silt tane boyundan oluşan, içinde seramik, taş parça ve çok seyrek kavkı kırıklarının bulunduğu höyük toprağının oluşturduğu kültür katmanından doğrudan

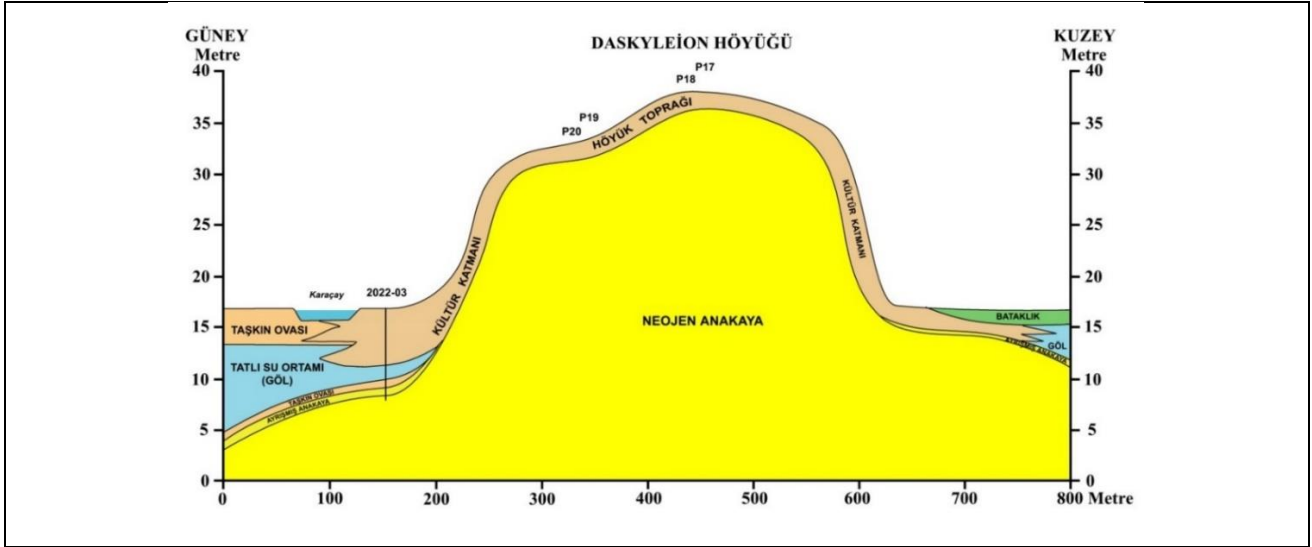
taş blok ya da ana kayaya geçilmiştir. Olasılıkla bu kesimde, höyük yerleşimi doğrudan anakaya üzerinden başlamıştır (Şekil 13 ve 16).

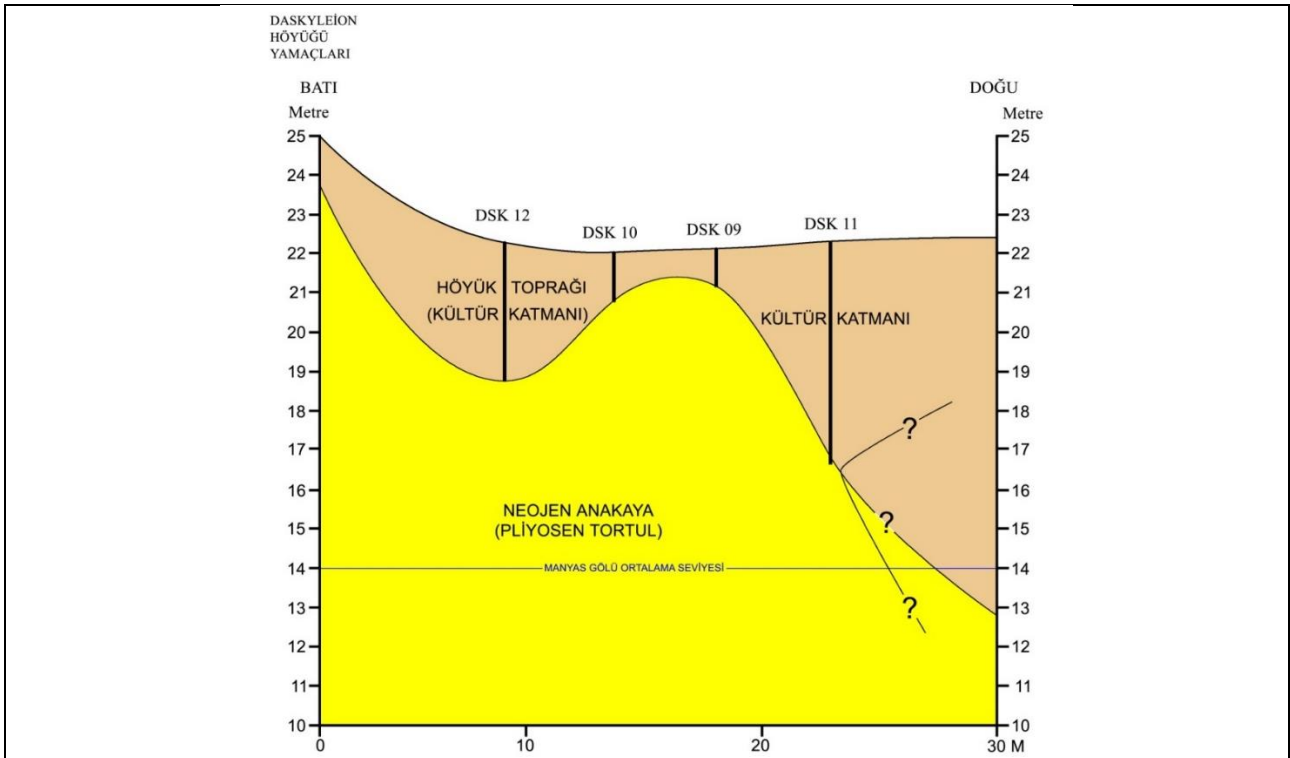
Şekil 14. Delgi sondajlar ile yüzey ve anakaya derinliği ölçüm sonuçlarına göre Daskyleion Höyüğü'nün Batı-Doğu yönlü kesiti.

Bunun yanında söz konusu sondajların bulunduğu Daskyleion Höyüğü'nün doğu eteklerindeki bu hat boyunca, höyüğü çevreleyen bir savunma hendeğinin var olup olmadığı da bir soru işaretidir. Buradaki sondajların yapıma amaçlarından biri de bu soruya yanıt aramak içindir. Etek boyunca yapılan DSK 09 ve 10 numaralı sondajlar 1 ve 1,3 m'lerde sert bir taş ya da anakayada sona ermişken, 12 numaralı sondajda 3,5 m derine inilmiştir.

Bunların yanında en doğuda yapılan DSK 11 numaralı sondajda 5,75 m derine inilebilmiştir. Yine bu sondaj boyunca taşı-seramikli kahverenkli, 3m'lere doğru ise ince taneli ve grileşen bir sediman özelliği gözlenmiştir. Bu noktada ana kayanın diğer 3 sondaja oranla daha derinde olması ilginçtir. DSK 11 sondajının doğuya doğru devamında sedimanların nasıl bir gidiş gösterdiği, burada olabilecek bir savunma hendeğine daha fazla açıklık getirebilecektir. Bundan sonraki çalışma döneminde bu yönde yeni sondajların yapılmasına ihtiyaç vardır (Şekil 13 ve 16).

Şekil 15. Delgi sondajlar ile yüzey ve anakaya derinliği ölçüm sonuçlarına göre Daskyleion Höyüğü'nün Güney-Kuzey yönlü kesiti.

Şekil 16. Daskyleion Höyüğü doğu eteğinde yapılan DSK 09; 10; 11 ve 12 Numaralı sondaj sonuçlarına göre hazırlanan Batı-Doğu yönlü kesiti.

Sonuç

Daskyleion ve çevresinde ilk kez 2022 yaz sezonunda delgi sondaj yöntemiyle alüvyal jeomorfoloji, paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar 18-24 Temmuz 2022 tarihlerinde Daskyleion ve çevresinde yapılmıştır. Bu süre içinde doğal çevre özelliklerinde meydana

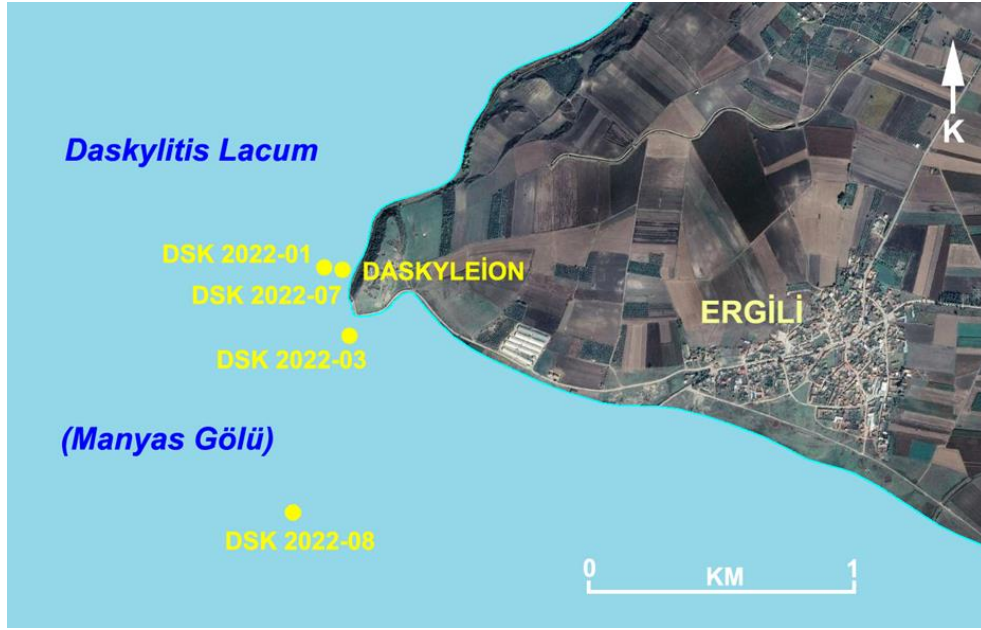
gelen değişimleri belirlemek amacıyla Höyük çevresinde derinlikleri 1 m ile 12 m arasında değişen toplam 12 delgi sondaj gerçekleştirilmiştir. Yöredeki jeolojik-jeomorfolojik gözlemler ve sondaj sedimanlarının arazideki ön incelemelerine bağlı olarak ortaya çıkan ilk sonuçlar değerlendirilmiştir. Delgi sondajların tek tek değerlendirilmesi ve bunların aynı doğrultuda olanlarının birleştirilmesiyle kesitler oluşturulmuştur (Şekil 14, 15 ve 16). Bu sonuçların genel ilk değerlendirilmesine bağlı olarak da yatay yönde höyük yakın ve uzak çevresinin paleocoğrafik rekonstrüksiyonları haritalanmıştır (Şekil 17 ve 18).

Gerçekleştirilen 12 sondajdan DSK 2022-01, DSK 2022-03, DSK 2022-07 ve DSK 2022-08 numaralı sondaj noktalarında derinlikleri değişmekle birlikte su ortamında birikmiş sedimanlar kat edilmiştir. Buna göre söz konusu noktalarda bir dönem Manyas Gölü'nün sularının yayılış gösterdiği belirlenmiştir (Şekil 17 ve 18). Özellikle bu su ortamına ait sedimanların seviyesi, güncel Manyas Gölü seviyesi ile uyumludur. Yani, bu sondajlarda bugünkü göl seviyesine ulaşıldığında, su ortamında biriken sedimanlara ulaşılmaktadır. Sondaj verilerine ait C14 tarihlendirmesi olmaması nedeniyle, bu süreçler henüz tarihsel döneme bağlanamamıştır. Bununla birlikte yörede daha önce yapılmış araştırmalarda alınan tarihleme sonuçları ile korelasyonlar yapılmıştır (Kazancı vd., 2019; Şekil 5 ve 19).

DSK 2022-01; DSK 2022-03; DSK 2022-07 ve DSK 2022-08 numaralı sondajlardaki su ortamı sedimanları; Kazancı vd.'nin çalışmalarındaki SK1, SK2 ve SK3 numaralı sondajlarla benzerlik taşımaktadır (Kazancı vd., 2019; Şekil 5 ve 19).

Kazancı vd.'nin çalışmalarındaki (Kazancı vd., 2019) C14 tarihleme sonuçlarında, SK2 ile SK3 sondaj noktalarının günümüzden 2750 ila 3000 yıl kadar öncesinden günümüze su ortamı olduğu anlaşılır (Şekil 19). Buna göre örneklerin alındığı seviyelerdeki karşılaştırmalara göre, ekibimizin sondajlarında yer alan su ortamlarının en az günümüzden yaklaşık 3000 yıl öncesinde su ortamı olduğu sonucuna varılmaktadır. Daskyleion'da yerleşim tarihi MÖ 1200'lere ve hatta Kalkolitik döneme kadar gidebileceği düşünüldüğünde, bu noktada ilk yerleşen insanların, buradaki mevcut göle (Daskylitis Gölü) doğru uzanan bir yarımada (Hisartepe Yarımadası) yerleştikleri anlaşılır (Şekil 17 ve 18).

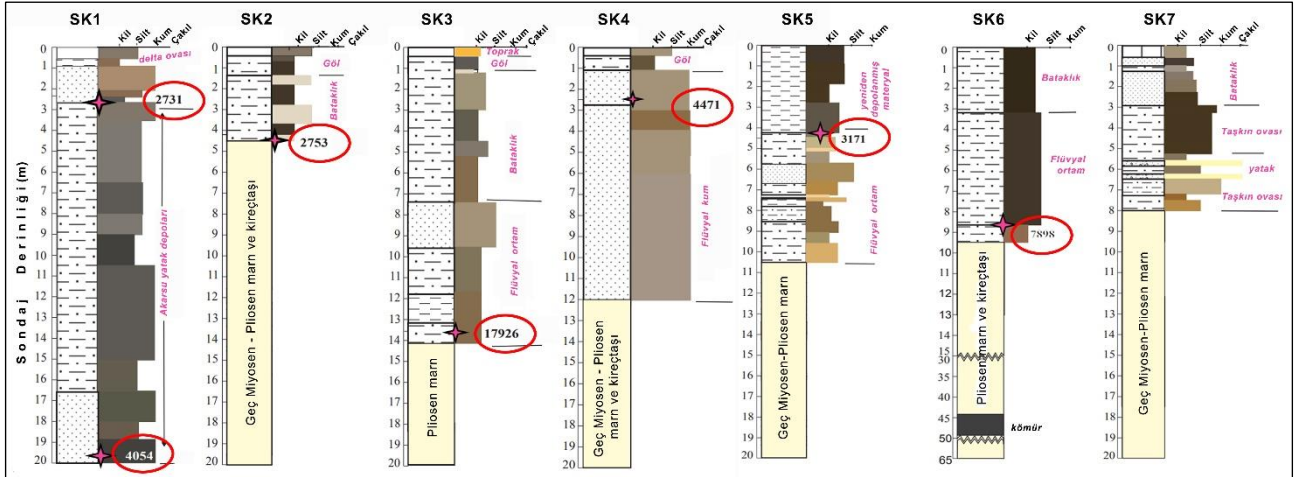
Daskyleion Höyüğü ve çevresinde yapılan sondajlardan alınan sediman örneklerinin Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü Alüvyal Jeomorfoloji Laboratuvarında analizlerine başlanmıştır. Özellikle granülometrik ve paleontolojik analizler sonucunda, ortam özellikleri daha kesin olarak belirlenebilecektir. Kuşkusuz, bu analizler yanında ortamların tarihleme analizleri ile desteklenmesi gerekecektir. Bu konuda yeterli ölçüde maddi destek bulunabildiği takdirde, alınan organik örneklerden daha kesin tarih alınabilecek ve farklı ortamların mekansal yayılışı yanında, ortam değişimlerinin zamanı da belirlenebilecektir.

Şekil 17. Daskyleion Höyüğü çevresinde Manyas Gölü kıyılarının günümüzden 2000-3000 yıl önceki rekonstrüksiyonunu (Altlık olarak Google Earth görüntüsü kullanılmıştır).

Şekil 18. Delgi sondajların sonuçlarına göre Daskyleion Höyüğü çevresinde Manyas Gölü kıyılarının günümüzden 2000-3000 yıl önceki rekonstrüksiyonu.

Şekil 19. Daskyleion Höyüğü çevresinde önceki çalışmalarda yapılmış olan sondajların logları ve C14 sonuçları (Sondaj noktaları için şekil 5'e bakınız; Kazancı vd., 2019' dan alınmıştır).

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Teşekkür Beyanı

Daskyleion Höyüğü ve çevresinde çalışmak üzere ekibimizi kazı projelerine davet edip bizleri en iyi şekilde ağırlayan kazı başkanı Prof. Dr. Kaan İREN ve ekibine teşekkürlerimizi iletiyoruz. Arazi çalışmalarımız sırasında bizlere yardımcı olan öğrencimiz Tacettin YÜCE'ye de ayrıca çok teşekkür ediyoruz.

Kaynakça

- Açışlı, S., & Kolomuç, A. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 266-271.
- Ardel, A. (1945). Bursa Ovası ve çevresi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 7-8, 62-93.
- Ardel, A. & İnandık, H. (1957). Marmara Denizi'nin teşekkülü ve tekamülü. *Türk Coğrafya Dergisi*, 17, 1-19.
- Ardel, A. (1960). Marmara bölgesinin yapı ve reliefi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 20, 1-22.
- Bakır, T. (1995). Archäologische Beobachtungen über die Residenz in Daskyleion. *Dans les des Dix-Mille. Pallas*, 43, 269-285.
- Bakır, T. (2004). Daskyleion'da Phrygler. İçinde T. Korkut (Ed.), *Fahri Işık'a armağan kitabı*. (ss. 55-67). Ege Yayınları.
- Bakır, T. (2011). *Daskyleion; Balıkesir'in Eski Çağlar'daki valilik merkezi*. Balıkesir Valiliği İl Özel İdaresi Yayını.
- Bakır, T. (2017). Tracing the Persians' footsteps in Anatolia. İçinde K. İren, Ç. Karaöz, & Ö. Kasar (Ed.), *The Persians: Power and glory in Anatolia*. (ss 2-9). Yapı Kredi Yayınları.
- Barka, A. A., & Kadinsky-Cade, K. (1988). Strike-slip fault geometry in Turkey and its influence on earthquake activity. *Tectonics*, 7(3), 663-684.
- Bulut, H. (2007). *Daskyleion'da Akhaemenid Satrapiği sonu ve hellenistik dönem*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, V., Erkal, T., & Özcan, K. (1980). Mustafakemalpaşa (Bursa Bölgesi) Jeolojisi. *Jeomorfoloji Dergisi*, 9, 83-100.
- Crampin, S., & Evans, R. (1986). Neotectonics of the Marmara Sea region of Turkey. *Journal of the Geological Society of London*, 143, 343-348.
- Emre, Ö., Erkal, T., Kazancı, N., Görmüş, S., Görür, N., Kuşçu, İ., & Keçer, M. (1997a). Güney Marmara'nın Neojen ve Kuvaterner'deki morfotektoniği. Proje No. YDABCAG-426/G, TÜBİTAK, Ankara, 36-68.
- Emre, Ö., Erkal, T., Kazancı, N., Görmüş, S., Görür, N., Kuşçu, İ., & Keçer, M. (1997c). Güney Marmara'nın Neojen-Kuvaterner tektoniği ve jeomorfolojisi. *Marmara Deniz Araştırmaları Workshop III*, Ankara, 2-3 Haziran 1997, 55-60.
- Emre, Ö., Erkal, T., Tchepalyga, A., Kazancı, N., Keçer, M., & Ünay, E. (1998a). Neogene-Quaternary evolution of the eastern Marmara Region, Northwest Turkey. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 120, 119-145.
- Emre, Ö., Kazancı N., Erkal, T., Karabıyıköğlü, M., & Kuşçu, İ. (1997d). Ulubat ve Manyas Göllerinin oluşumu ve yerleşim tarihçesi, TÜBİTAK YDABÇAG-426/G no.lu proje raporu.
- Emre, Ö., Kazancı, N., & Erkal, T. (1998b). Güney Marmara Bölgesi Kuvaterner olayları ve muhtemel tarihçesi. *MTA Ulusal Deniz Araştırmaları Programı WORKSHOP IV*, İstanbul, 14-15 Mayıs 1998, 4.

- Emre, Ö., Kazancı, N., Erkal, T., Görür, N., Kuşçu, İ., Karabıyıkoglu, M., Görmüş, S., & Keçer, M. (1997b). Ulubat ve Manyas göllerinin oluşumu ve Güney Marmara'nın Kuvaterner evrimi. *Marmara Denizi Araştırmaları Workshop III*, 2-3 Haziran 1997, 23-27.
- Erentöz, C., & Kuntman, E. (1964). Rapport sur le tremblement de terre de Manyas survenu en 1964 (1964 Yılı Manyas Depremi Üzerine Rapor). *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 63, 1-5.
- Ergin, M., Kazancı, N., & Varol, B. (1996). Late Quaternary depositional environments on the Southern Marmara shelf. *Turkish Journal of Marine Science*, 2(2), 83-92.
- Erinç, S. (1956). Yalova civarında bahri Pleistosen depoları ve taraçaları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 15-16, 188-190.
- Erinç, S. (1957). Karacabey Boğazı. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 8, 96-99.
- Erkal, T., & Emre, Ö. (1997). Nilüfer drenajının kuruluşu ve evrimi. İçinde N. Kazancı, & N. Görür (Ed.), *Güney Marmara bölgesinin neojen ve kuvaterner evrimi*. (ss. 135-139). TÜBİTAK Araştırma Projesi Sonuç Raporu, YDABÇAG-426/G.
- Erol, O. (1992a). Çanakkale yöresinin jeomorfolojik ve tektonik evrimi. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 4(1), 147-165.
- Erol, O. (1992b). Türkiye'de deniz seviyesi yükselmesinin geçmişte ve gelecekteki etkileri: bu yönden alınması gereken önlemler. *İstanbul Üniversitesi Deniz bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 9, 21-43.
- Erol, O., & Nuttal, C. P. (1973). Çanakkale yöresinin bazı denizel Kuvaterner depoları. *Coğrafya Araştırma Dergisi*, 5-6, 27-91.
- Görür, N., Çağatay M. N., Sakınç M., Sümengen M., Şentürk K., Yaltrık C., & Tchapylyga A. (1997a). Origin of Sea of Marmara as deduced from Neogene to Quaternary paleogeographic evolution of its frame. *International Geology Review*, 39, 342-352.
- Görür, N., Çağatay, M. N., Sakınç, M., Sümengen, M., Şentürk, K., Yaltrık, C., & Tchapylyga, A. (1997b). Marmara Denizinin oluşumu ve Neojen-Kuvaterner'deki Evrimi. İçinde N. Kazancı, & N. Görür (Ed.), *Güney Marmara bölgesinin neojen ve kuvaterner evrimi*. (ss. 1-21). TÜBİTAK Araştırma Projesi Sonuç Raporu, YDABÇAG-426/G.
- Kayan, İ. , Doğan, M., İlhan, R., Karadaş, A., Yavaşlı, D. D., & Aslan, R. (2021). Geç Tunç Çağı Troya savunma hendeği araştırmalarına jeoarkeolojik katkılar. *Arkeoloji Dergisi*, 26(1), 1-22
- Kazancı, N., & Görür, N. (Ed.) (1997). *Güney Marmara bölgesinin neojen ve kuvaterner evrimi*. TÜBİTAK Araştırma Projesi Sonuç Raporu, YDABÇAG-426/G, 252 s, Ankara.
- Kazancı, N., Bayhan, E., Suliman, N., Şahbaz, A., İleri, Ö., Özdoğan, M., Temel, A., & Ekmekçi, M. (1997b). Manyas Gölü ve güncel tortulları. İçinde N. Kazancı, & N. Görür (Ed.), *Güney Marmara bölgesinin neojen ve kuvaterner evrimi* (ss. 192-243). TÜBİTAK Araştırma Projesi Sonuç Raporu, YDABCAG-426/G.
- Kazancı, N., Emre, Ö., Erkal, T., Görür, N., Ergin, M., & İleri, Ö. (1997a). Güney Marmara deltaları: Kocasu ve Gönen Çayı deltalarının morfolojisi ve tortul yapısı. İçinde N. Kazancı, & N. Görür (Ed.),

Güney Marmara bölgesinin neojen ve kuvaterner evrimi (ss. 140-169). TÜBİTAK Araştırma Projesi Sonuç Raporu, YDABÇAG 426/G.

- Kazancı, N., Ergun, Z., İren, K., Leroy, S. A., Aslan, S. B., Öncel, M. S., Koç, K., & Gürbüz, A. (2019). Late Quaternary landscape evolution of the southern Marmara region: Paleogeographic implications for settlements, NW Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 28(4), 479-499.
- Ketin, İ. (1969). Manyas depremi esnasında zeminde meydana gelen tansiyon çatlaklar. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 10, 1-2.
- Siyako, M., Burkan, K. A., & Okay, A. I. (1989). Biga ve Gelibolu Yarımadaı tersiyer jeolojisi ve hidrokarbon olanakları. *Turkish Association of Petroleum Geologist Bulletin*, 1, 183-199
- Şengör, A. M. C., & Yılmaz, Y. (1981) Tethyan evolution of Turkey: A plate tectonic approach. *Tectonophysics*, 75, 181-241.
- Şengör, A. M. C., Görür, N., & Şaroğlu, F. (1985). Strike-slip deformation basin formation and sedimentation: Strike-slip faulting and related basin formation in zones of tectonic escape: Turkey as a case study. İçinde K. T. Biddle, & N. Christie-Blick (Ed.), *Strike-slip faulting and basin formation* (ss. 227 – 264). The Society of Economic Paleontologists and Mineralogists Special Publications.
- Wong, H. K., Ludmann, T., Uluğ, T. A., & Görür, N. (1995). The Sea of Marmara: A plate boundary sea in an escape tectonic regime. *Tectonophysics*, 244, 231-250.
- Wong, H. K., Uluğ, A., Özel, E., & Ludmann, T. (1990). Neotectonic structure of the Sea of Marmara. *Mitt. Geol. Palaontology*, 69, 99-116.
- Yıldızhan, H. (2008). *Erken Akhaemenid dönemde Daskyleion* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MÜSLÜMAN COĞRAFYACILARIN GÖZÜYLE ORTA DOĞU'NUN ÖNEMLİ MERKEZLERİ: DİMAŞK, ÜRDÜN VE HUMUS (10 VE 11. YÜZYILLAR)*

 Zafer ÖZDEMİR^a

 Sebahattin SAMUR^b

Özet

Şam bölgesi, coğrafi konumu itibarıyla stratejik bir yerde bulunması sebebiyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olup aynı zamanda çok sayıda devletin ve hükümdarın bölge hâkimiyeti için mücadele etmesine sebep olmuştur. Bölgede dini açıdan önemli merkezlerin bulunması, eski medeniyetlerin var oluşu, verimli toprakların varlığı, doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunuşu ve Akdeniz'e açılan önemli limanları içinde barındırması gibi nedenler, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan önemli sonuçlar meydana getirmiştir. 7. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından bölgeye Müslüman orduları sevk edilmeye başlanmış, ikinci halife Hz. Ömer (r.a.) döneminde ise bölge, büyük ölçüde fethedilerek İslam hâkimiyetine girmiştir. Sonraki dönemlerde sırasıyla Emevîler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidîler, Hemedânîler ve Fatımîler tarafından idare edilen Şam bölgesi, 11. yüzyılın son çeyreğinde doğudan gelen Türkmen kitleleri tarafından ele geçirilmek suretiyle Selçuklu Devleti'ne tâbii hale getirilmiştir. Hz. Ömer (r.a.) döneminde bölgenin idaresi için Dimaşk, Ürdün, Filistin ve Humus merkezlerine "askeri birlik, ordu" anlamına gelen cünd merkezleri kurularak İslam orduları buralara yerleştirilmiştir. Bu çalışmada 10. ve 11. yüzyılda Şam bölgesinin önemli askeri-idari (cünd) merkezlerinden olan Dimaşk, Ürdün ve Humus merkezleri ile bunlara bağlı şehir ve beldelerin genel tarihi, özellikleri, dini-kültürel açıdan önemi, şehirlerin fiziki yapısı, diğer merkez ve beldelere olan yol ve mesafeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak dönemin bölgedeki yerleşim merkezlerini anlatan genel tarih, seyahatname ve coğrafya türünden birinci el ve muahhar kaynaklar, şehir tarihi hakkında yazılmış çağdaş eser ve makaleler ile ansiklopedik bilgiler literatür taraması yapılarak kullanılmıştır. Veri analizinde merkez şehir ve beldeler temelinde toplanan veriler, tasnif yöntemi ile derlenmiştir. Ayrıca bu çalışma, idare merkezlerinin sınırları, şehirlerin konumları, yol ve mesafeleri konusunda haritalarla desteklenmiştir. Sonuçta elde edilen veriler ışığında bölgenin bu üç önemli merkezinin siyasi, askeri, sosyo-ekonomik ve coğrafi açılardan ne denli büyük bir öneme sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam tarihi, Şam, Dimaşk, Ürdün, Humus.

* Bu makale, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı - İslam Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi Zafer ÖZDEMİR'in Prof. Dr. Sebahattin SAMUR danışmanlığında yürüttüğü "Bilad-I Şam'da Selçuklu Yönetiminin Tesisi ile I. Haçlı Seferinin Etkileri" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

^a Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, z_ozdemir38@hotmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, samurs@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 20.12.2022, Makale Kabul Tarihi: 20.03.2023

MAJOR CENTERS OF THE MIDDLE EAST WITH THE SIGHT OF ISLAMIC GEOGRAPHERS: DIMASHQ, JORDAN AND HOMS (10TH AND 11TH CENTURIES)

Abstract

El-Shâm area, as being a strategic place with its geographical location has been hosting for many civilizations throughout history and at the same time has been the reason for many states and emporors to clash on the region dominitions. There has happened political, economical, social and cultural major religious centers in the region, the existence of ancient civilizations, the existence of fertile land, being ancient located on east and west trading routes and harbouring the ports of Mediterranean Sea. In the Second quarter of 7th century, Islamic armies were forwarded to the region by Prophet Mohammed, the region came under Islamic domination after being widely conquered during Caliph Omar reign. In the following periods el-Sham region, which is ruled by Umayyads, Abbasids, Tulunids, Işids, Hamdanids, Fatimids in turn came under the rule of Seljuk Empire by means of being secured by eastern most Turkmenian populace in the last quarter of 11th century. Islamic armies were settled to the regions Dimashq, Jordan, Palestine and Homs centers to rule the region by establishing "Cünd" centers meaning troops, army during Caliph Omar reign. In this case of study, there is detailed information about the history of major military and governmental centers of Dimashq, Jordan, Homs and their towns, their properties, their importance from the point of religion and culture, the physical structures of the cities, their distance to the other cities and towns in the 10th and 11th centuries in the el-Sham region. Within the context of this research, general history, narrating centers of population of that age, travel books and first hand - behind hand sort of geographical sources, both contemporary pieces of writings and articles that are written about city's history and encyclopaedical data have been utilized by literature review. Data that is collected round central cities and towns is compiled with classification method. Moreover, this case of study is supported along with maps concerning boundaries of headquarters, locations of cities, their roads and distances. After all, in the light of acquired data, it is tried to be exposed how these centers of the region have such a considerable worth in terms of political, military, social-economics and geographical manners.

Keywords: History of Islam, al-Shâm, Dimashq, Jordan, Homs.

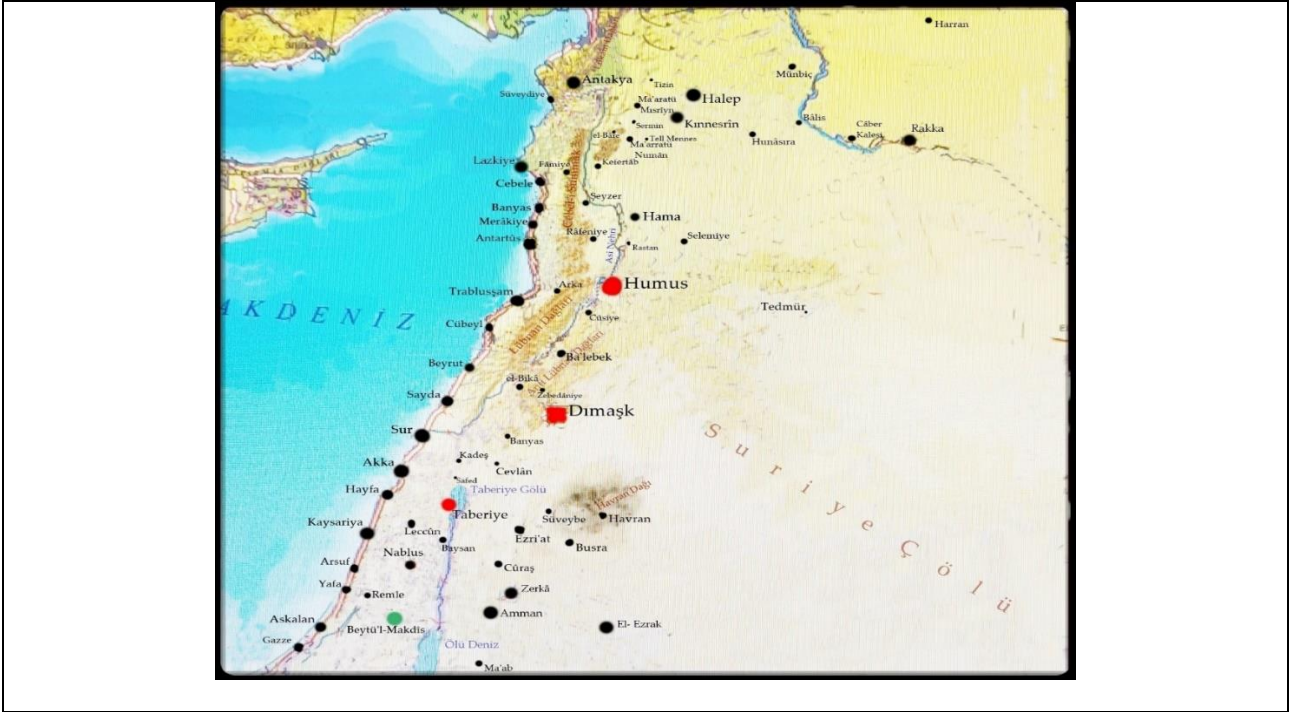

Giriş

Şam bölgesi İslam coğrafyasının en önemli bölgelerinden birisidir. Bu bölgeye İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Müslüman orduları bölgeye sevk edilmeye başlanmış, İslam'ın ikinci halifesi olan Hz. Ömer zamanında ise bölgenin fethi büyük ölçüde tamamlanmıştır. Sonraki dönemlerde İslam'ın hâkimiyet sahasının oldukça genişlemesi ile Şam bölgesi özellikle Emeviler döneminde önemli bir merkez olmuş, Abbasiler döneminde ise Bağdat merkezli Irak bölgesinden sonra yine önemli bir merkez olarak kalmaya devam etmiştir. Bulunduğu coğrafi konum itibarıyla İslam coğrafyasının önemli bir noktasında bulunması, bu bölgeyi stratejik açıdan önemli kılmıştır. Nitekim Emevîler döneminde İslam devletinin baş şehrinin Dimaşk olması ile Şam bölgesi oldukça görkemli bir asır geçirmiştir.

Hz. Ebu Bekir döneminde Halid b. Velid komutasında başlayan Şam bölgesi fetihlerinin Hz. Ömer döneminde Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ın genel komutasında devam etmesi ile (Taberî, 2019, s. 425) Şam bölgesinin neredeyse tamamına yakınının fethi bu halife döneminde gerçekleştirilmiştir. Şam bölgesinin valisi olarak atanan Ebu Ubeyde'nin vefatı sonrasında halife Hz. Ömer, Yezid b. Ebî Süfyan'ı Şam

valiliğine atamıştır. Farklı rivayetlerde ise Yezid'i Ürdün'e ve Filistin'e; Ebu'd-Derdâ'yı Dımaşk'a; Ubâde b. Samit'i Humus'a vali tayin ettiği ifade edilmiştir. Yezid'in 18 yılı sonunda/639-640 ölümünden sonra ise Muaviye b. Ebî Süfyan Şam'a vali tayin edilmiştir (Belâzurî, 1987, ss. 199-201). Hz. Osman'ın halifelîği döneminde Muaviye'nin yetkileri genişletilerek bütün Şam bölgesinin genel valisi olarak görevine devam etmiştir. Kurumsallaşma hareketleri noktasında yeni kurulan İslam devleti için birçok yeniliği getiren Hz. Ömer, Şam bölgesinin idaresi için burasını başlangıçta Filistin, Dımaşk, Ürdün ve Humus olmak üzere dört cünd^a merkezine ayırmış ve bu bölgelere yöneticiler atamıştır. Emevîler döneminde ise bu merkezlere Kınnesrîn cündü ilave edilerek sayı beşe çıkarılmıştır (el-Bekrî, 1992, s. 498; İbn Rüste, 1892, s.105; Yılmaz, 2021, s. 76). Bu merkezlere Arap yarımadasının değişik bölgelerinden kabileler getirilerek iskân edilmiş ve Doğu Roma (Bizans) istilasına karşı bölgenin korunması için gerekli önlemler alınmıştır. Şam bölgesinin merkezlerini oluşturan bu yerlerin genel siyasi tarihi hakkında kısa bilgiler verilmiş ve sonrasında genel tarih, coğrafya ve seyahatname türü eserlerde bulunan bilgiler dikkate alınarak bölgenin şehirleri, bu şehirlerin özellikleri, bağlı oldukları merkezler, dini-kültürel önemleri, yol ve mesafeleri, sınırları hakkında bilgiler sunulmuştur. Çalışmamızın boyutunu aşacağı ve farklı bir çalışma konusu yapılacağı için Şam bölgesinin diğer cünd merkezleri olan Filistin, Kınnesrîn ile sınır şehirleri olarak bilinen Avâsım ve Suğur şehirleri bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Harita 1. 10 ve 11. Yüzyıllarda Şam Bölgesi (Google, 2023), (Düzenleyen: Zafer ÖZDEMİR).

^a Sözlükte "ordu, askeri birlik" anlamlarına gelen cünd kelimesi terim anlamı itibarıyla Şam bölgesinin İslam hâkimiyetine girdikten sonra askeri amaçlı ordu birliklerinin yerleştirildiği merkezler olarak askeri-idari yerleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu idare sisteminin Müslümanlar tarafından Doğu Roma'nın bölgede uyguladığı thema idari yapılanmasından ilham alınarak uygulandığı iddia edilmiştir. Başlangıçta cünd kelimesi özel bir yeri tanımlamaktan ziyade ordunun ihtiyaçlarının karşılandığı yerleri ifade etmek için kullanılmış, daha sonradan kelime bulunduğu şbaş şehirle özdeşleşmiş ve bu bölge anlaşılır olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. (Yılmaz, 2021)

A. DIMAŞK CÜNDÜ

İslam coğrafyacıları Şam bölgesinin merkezinin Dimaşk olduğunu belirtmişlerdir. Bu eyalet merkezi, kuzey güney yönünde bölgenin orta noktasında olup kuzeyinde Humus cündü, güney batısında Ürdün cündü ve güneyinde ise Filistin cündü bulunmaktadır. Doğusu ise kırsal olup çöllerin yaygın olduğu bir alandır. Dimaşk cündünün şehirleri ise; Guta ovasında bulunan *Dimaşk*, deniz kenarında bulunan *Sayda*, *Beyrut*, *Trablus/Atrablus* şehirleri, *Arka/Irka*, *Cübeyl*; Bika' kırsal bölgesinin şehirleri olan *Ba'lebek*, *Kâmid*, *Arcemuş*, *Zebedânî*; Havrân kırsal bölgesinin şehri olan *Busra ve Sarhad*; Beseniyye kırsal bölgesinin şehri olan *Ezri'ât*, Belkâ kırsal bölgesinin merkez şehri olan *Amman*, Cibâl kırsal bölgesinin şehri olan *Arendel* ve Cevlân kırsal bölgesinin şehri olan *Baniyâs* şehirleridir (Ciner, 2018, s. 162; İbn Hurdazbih, 2019, s. 74; Ya'kûbi, 2021, s. 143). İslam coğrafyacılarının eserlerinde yukarıda sayılan şehirlerden bazıları hakkında verdikleri bilgiler ise şu şekildedir.

Harita 2. 10 ve 11. Yüzyıllarda Dimaşk Cündü (Google, 2023), (Düzenleyen: Zafer ÖZDEMİR).

1. Dimaşk Şehri

Rivayetlere göre Dimaşk şehri, Dimaşk b. Kânî b. Mâlik b. Arfazşâz b. Sâm b. Nuh tarafından Hz. İbrahim (as)'in doğumundan elli yıl kadar önce inşa edilmiştir (Ağarı, 2002, s. 301; Ciner, 2018, s. 166). Asurca dilinde Dimaşkî veya Timaşgi denilen Dimaşk şehrine, M.Ö. VIII. yüzyılda Asurlular, VII. yüzyılda Babilliler, VI. yüzyılda Grekler ve milâdî I. yüzyılda ise Romalılar hâkim olmuşlardır (Erkoçoğlu, 2017, s. 2). Şehir gerek İslam'dan önce gerekse İslam'ın buraya hâkim olduğu asırlardan itibaren siyasi ve ekonomik açılarından önemli bir merkez olmasının yanında dini açıdan da önemli bir konumda olmuştur. Hz. Yahya (as)'nın burada tevhit mücadelesi verdiği ve sonucunda öldürüldüğü (İbn Havkal, 2021, s. 151; Opçin, 2015, s. 151), Hz. Hud (as)'un kabrinin burada olduğu, Hz. Zekeriya

(as)'nın lahдинin burada olduğu ve iki direk arasına yerleştirilmiş bir sandukasının olduğu (İbn Battuta, 2004, s. 134, 137), şehrin kuzeyindeki Kasiyûn dağında Hz. Adem'in çocuklarından Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdüğü rivayetleri ifade edilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 217). Dımaşk şehrinin güney tarafında iki mil^b uzaklıkta Hicaz, Mısır ve Kudüs'e giden yolun kenarında Akdam mescidi vardır ki, bu mescitteki ayak izlerinin Hz. Musa (as)'ya ait olduğu rivayetleri de mevcuttur. İslamî dönemle alakalı olarak ise Dımaşk şehrinin batı yakasında bulunan şehitler kabristanında Rıdvan biatına katılan Ebu'd-Derdâ ve hanımı, Fudâle b. Ubeyd, Vâsile b. Eskâ ve Sehl b. Hanzala gibi seçkin sahabelerin medfun olduğu, şehrin doğusunda dört mil uzaklıkta Menîha ismi verilen çölde ise Medine şehrinde ikamet etmiş olan ve Hz. Ebu Bekir döneminde bölgeye gelen Evs kabilesi reisi ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sahabelerinden olan Sad b. Ubâde'nin medfun olduğu, yine şehrin güneyinde bir fersah^c mesafede Hz. Ali (ra)'nin eşi Hz. Fatıma (ra)'dan doğan kızı Ümmü Gülsüm'ün medfun olduğu ifade edilmekte, tüm bunlar İslam dini açısından da şehrin önemini ortaya koymaktadır (İbn Battuta, 2004, s. 146).

Dımaşk şehrinin Müslümanlar tarafından fethedilmesi h. 14 Recep/Ağustos-Eylül 635 senesinde yaklaşık dört aylık bir kuşatma sonunda sulh yoluyla gerçekleştirilmiştir. Şehrin kuşatılması esnasında Halid b. Velid kuvvet yoluyla şehre girmiş; fakat şehrin diğer kapılarından giren Müslüman komutanlar sulh yoluyla şehre girdikleri için bütün şehre sulh hükümleri icra edilmiştir. Dımaşk sulhu, paylaşım, dinar, mülk ve kişi başına bir dinar cizye olarak belirlenmiş; ayrıca ekinine göre her bir cerîb araziye bir cerîb buğday veya arpa olarak belirlenmiştir (Taberî, 2019, ss. 440-445). Dımaşk şehri Müslümanlar tarafından sulh yoluyla fethedildiği zaman sulh kağıdında "*Bismillahirrahmanirrahim. Bu vesika Halid b. Velid'in Dımaşk'a girince halkınun canları, malları, kiliseleri için verdiği amannamedir. Kiliseleri, şehirlerinin surları yıkılmayacak, evlerine kimse girip oturmayacak. Bu konuda Allah'ın yemini, peygamberinin, halifelerinin, müminlerinin sözü vardır. Cizyeyi verdikleri müddetçe onlara iyi davranılacaktır.*" şeklinde yazılarak bütün gayri müslimlerin can ve mal dokunulmazlığının sağlanarak kendilerine mabetlerinde özgürce ibadet etme serbestliği tanınmıştır (Belâzurî, 1987, s. 173, 174; Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 32, 33). Şehir İslam egemenliği altına alındıktan sonra sırasıyla Emevîler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşîdîler, Hemdânîler ve Fatımîlerin idaresinde yönetilmiş, 1076 yılına geldiğinde ise Türkmen beyi Atsız tarafından zapt olunmuştur (Erkoçoğlu, 2017, s. 6).

Dımaşk şehrinin tarihi ve önemi hakkında bu bilgilerden sonra şehrin konumu ve özellikleri ile ilgili olarak İslam coğrafyacılarının eserlerinde aktardıkları bilgiler şu şekildedir. Dımaşk şehri, Lübnan dağlarının doğu eteklerinde yer alan Kâsiyun dağı ile Bâdiyetü's-Şam adı verilen çöl bölgesi arasında

^b Mil; Latince de "bin" anlamına gelen "mille" kelimesi Roma ordusunun 1000 çift adımda yürüdüğü mesafeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kavram, Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu bölgelerde kullanılmıştır. Arapça 'da mesafe belirtmek için birer mil aralıklarla dikilmiş yol işaretlerine de mil adı verilmiştir. Kelime Farsça'ya ve Türkçe'ye de mîl şeklinde geçmiştir. Bu ölçü deniz mili ve kara mili olmak üzere iki çeşittir. Milin üskatları fersah ve berîd; askatları ise kasaba, kulaç, adım, arşın, ayak, kabza, parmak, arpa ve katır kuyruğu kıldır. Kaynaklar milin arşın cinsinden karşılığı noktasında farklı rakamları vermekle beraber Mahmûd Bey el-Felekî çeşitli işlemler sonucunda 4000 arşınlık şer'î mil için 1975,7 m., 1968,75 m. ve 1972,8 m. olmak üzere üç ayrı değere ulaşmakta ve üçüncüsünde karar kılmaktadır. İskenderiyeli Heron'a atıfla her biri 24 parmaklık 3000 tabii arşına veya 32 parmaklık 2250 arşına denk olduğunu belirttiği Roma milini ise 1479,6 metre olarak hesaplamaktadır (Kallek, 2020, s. 53-54).

^c Fersah: Yol mesafe ölçüsü olup, Kâmus-i Osmânî'de 3 mil uzunluğundaki mesafeye 1 fersah denilmektedir. 3 mil ise 9,985 km uzunluğundadır. (Halaçoğlu, 1995, s. 412)

olup, bölgenin en büyük şehridir (Tomar, 2010a, ss. 320-325). Düz bir arazi üzerinde olup etrafını dağlar çevrelemiştir. Şehre bu dağlardan bol miktarda su gelmektedir. Ekinlerin, bahçelerin oldukça fazla olduğu bu bölgeye Guta denilmektedir. Şam bölgesinde bu bölgeden daha güzel bir yerin olmadığını ifade eden İbn Havkal (ö. m. 977 sonrası), Dımaşk şehrinin enini 1 merhale^d boyunu ise 2 merhale olarak aktarmaktadır (İbn Havkal, 2021, s. 145, 151). Dımaşk şehri ile ilgili Makdîsî (ö. M. 1000) ise eserinde şehrin, bölgenin en büyük şehri olduğunu, binalarının ahşap ve kerpiçten yapıldığını, meyve olarak zengin olup fiyatların oldukça düşük olduğunu, kış mevsiminde kar olduğu ve şehirde bulunan hamamlardan daha görkemli, çeşmelerden daha güzel ve insanlardan daha saygılı olanının görülemeyeceğini zikretmektedir (Ciner, 2018, s. 164). Miladi 932 yılında tamamlandığı öne sürülen ve müellifi meçhul olan Hudûdü'l-alem isimli eserde Dımaşk şehrinin hoş, mamur, tarımın çok yapıldığı ve nimetleri bol olan kırsal bölgeler ve güzel akarsulara sahip gözde bir belde olduğundan ve Arap ülkelerinin en güzel şehirlerinden birisi olduğu ifade edilmiştir (Müellifi Meçhul, 2002, s. 110). Yakubî (ö. m. 905) şehrin cahiliye döneminde ve İslam'dan sonraki dönemde eski ve görkemli bir şehir olduğunu, sularının çokluğu ve bayındırlığı ile civar ordugahlarda benzerinin bulunmadığını, şehir içerisinden Beradâ nehrinin aktığını belirttikten sonra buranın nüfusu ile ilgili olarak halkının çoğunluğunun Yemen kökenli olduğunu ve Kays kabilesinde de bir topluluğun şehirde yaşadığını belirtmektedir. Endülüslü ünlü seyyah İbn Cübeyr (ö. m. 1217) şehri ziyaret ettiği dönemde şehirde Şiilerin Sünnilerden fazla olduğunu ve yörelerini kendi mezheplerine göre îmar ettiklerini kaydetmiştir (Okur, 2022, s. 389). Dımaşk şehrini 14. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında gezen bir diğer ünlü seyyah İbn Battuta (ö. m. 1378) burasının güzelliğini ve görkemini övmekte; Mesih ve annesinin sığındığı yerleşime açık olan ve sulak Rabve tepesinin şehrin bir parçası olduğu ve doğusunda göz alabildiğine uzanan yeşil gutanın varlığına işaret ederek "*Cennet yeryüzünde ise bu kuşkusuz Dımaşk'tır*" demek suretiyle şehre olan hayranlığını ifade etmekten kendini alamamıştır (İbn Battuta, 2004, s. 130, 131). Ebü'l-Fida (ö. m. 1331) ise şehrin üçüncü iklimin^e sonunda olduğunu, 60 derece boylam, 33 derece 30 dakika enlemler üzerinde bulunduğunu belirtmekte, şehrin kuzeyindeki Kâsiyûn dağının rivayete göre Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdüğü yer olduğunu belirtmektedir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 217). İbn Cübeyr ise Dımaşk'ı doğunun cenneti, güzelliğinin temiz ve parlak aynası, güzel kokan çiçeklerle süslenmiş, atlas elbiselere benzer bahçelerle süslü sandalyesine oturmuş bir geline benzettirmektedir. Bölgeyi ve Dımaşk şehrini ziyaret eden daha başka seyyahlarda şehrin güzelliğini överek her bakımdan zengin bir yer olduğunu ifade etmişlerdir (Ayrıntılı bilgi için bakınız. Yıldız, 2018, s. 61,88). Görüldüğü üzere bölgeyi ziyaret eden bütün seyyahlar Dımaşk şehrinin bulunduğu alandan ve şehrin güzelliğinden etkilenmekte,

^d Merhale: Kaynaklarda bazen berîd kelimesi yerine kullanılan merhale, iki posta menzili arasındaki yaklaşık 25 km uzunluğa denk gelen mesafe olup menzil, konak ve gün kavramları da aynı uzunluğu ifade etmektedirler (İbn Havkal, 2021, s. 12).

^e Yedi İklim Teorisi: Dünyada yaşanabilir bölgeleri ve buralardaki şehirleri yedi iklime ayıran bu teori 10. yüzyıldan itibaren yazılan İslam coğrafya eserlerinde anlatılmıştır. Astrolojik olaylar ve iklimsel farklılıklar temelinde ortaya çıkan "Yedi İklim" anlayışının ortaya çıkışının Hind kaynaklı olduğu ifade edilse de daha kabul edilen görüşe göre Yunan menşeli olduğu belirtilmiştir. İbn Hurdazbih'in (ö. 300/912-13) coğrafi kozmolojinin oluşumunda önemli bir yeri olan Batlamyus'a (ö. m.168 [?]) ait Geographica adlı eseri tercümesi ile Müslüman coğrafya eserlerine giren yedi iklim anlayışı, Kur'an'ı Kerim'deki yedi gök anlayışının da etkisi ile fazlaca işlenmiştir. Yedi iklim içine giren şehirler genellikle doğu-batı yönünde sınıflanmış bu sınıflamada Şam bölgesi şehirleri genellikle üçüncü ve dördüncü iklim bölgesi içerisinde zikredilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. (Ağarı, 2006)

hatta bazıları Dımaşk gutasını o dönemde dünyanın dört güzel mekânından birisi olarak saymaktadırlar.^f

Dımaşk şehrini kültürel açıdan önemli kılan birçok eserin olmasına rağmen içlerinde en çok ilgiyi çeken hiç şüphesiz *Benî Ümeyye Camii* olmuştur. Şehri ziyaret eden seyyahlar, bu yapının görkemi ve güzelliğinden oldukça etkilenmişler, eserlerinde uzun uzun burası ile ilgili bilgiler vermişlerdir. İslam dünyasında ondan daha güzeli ve sağlamının olmadığı, güzelliği ve ihtişam bakımından yeryüzündeki camilerin en büyüğü ve sanatkarlık açısından en üstünü olduğu ifade edilmiş; bu yapının İslam'dan önce sâbiilerin mabedi olduğu, sonrasında Yunanların ve daha sonra ise Yahudilerin ve putperestlerin hakimiyeti altında kaldığı ifade edilmiştir (İbn Battuta, 2004, s. 134; İbn Havkal, 2021, s. 150; Okur, 2022, s. 388; Opçin, 2015, s. 151). Evliya Çelebi'den nakledildiğine göre bu yapıyı ilk inşa eden kişinin Sâm b. Nuh olduğu, İslami dönemde ise Emevî halifelerinden Velîd. b. Abdülmelik tarafından tamir ettirilerek görkemli bir yapı haline getirildiği ve camiinin altın işlemelerinin ve mermerlerinin İslam dünyasında bir benzerinin olmadığı ifade edilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 201; Ya'kûbî, 2021, s. 138; Yıldız, 2018, s. 82). Halife Velîd camiinin yapımı için İran, Hindistan, Batı Afrika ve Doğu Roma ülkelerinden işinin ehli sanatkârlar getirtmiş, Şam bölgesinin yedi yıllık vergisi ile Kıbrıs adasından da altın ile gümüş yüklü on sekiz gemi getirtilerek burası için harcanmıştır (Ciner, 2018, s. 165). Her ne kadar ifade edilen miktarlar oldukça abartılı olsa da halifenin, camiinin yeniden imarı için yüklü harcamalar yaptığı rahatlıkla söylenebilir.

Dımaşk şehrini kültürel açıdan zengin kılan önemli bir kurumda burada bulunan çok sayıda *vakıf müessesesidir*.^g Bu müesseseler şehirde İslam kültürünün ve yardımlaşma bilincinin ne denli yüksek seviyelerde olduğunu gözler önüne sermesi bakımından önemli olmuştur.

İslam coğrafyacılarına göre Dımaşk şehrinde bulunan *kapılar* şu şekilde sıralanmıştır. Câbiye kapısı, Ferâdis kapısı, Tûmâ kapısı, Küçük kapı, Büyük kapı, Doğu kapısı, Nehir kapısı ve Mehâmiliyîn kapısı (Ciner, 2018, s. 165; İbn Battuta, 2004, s. 144). İbn Fâkih'ten naklen bu kapılardan farklı olarak -ki aynı kapının farklı bir isimle anılabileceğini de göz önünde bulundurarak- Keysân kapısı da zikredilmiştir (Ağarı, 2002, s. 301). Konuyla ilgili İbn Cübeyr ise kentin sekiz kapısının bulunduğunu, bu kapılardan Doğu kapısında bulunan beyaz minarenin hadiste anlatılan Hz. İsa'nın kentin doğusundaki bir minareye ineceği yer olduğunu belirtmiştir. Kentin diğer kapılarını sıralamaya devam eden müellif yine doğu tarafında Tûma ve Selâmet kapılarının; kuzeyde Ferâdis ve Ferec kapılarının, batıda Nasr ve Câbiye kapılarının ve en son şehrin güney batısında Sağîr (Küçük) kapısının bulunduğunu belirtmiştir (Yıldız, 2018, s. 70).

Dımaşk cünd merkezinde toplanan vergi miktarı konusunda Yakûbî (ö. m. 905)'nin verdiği bilgi yıllık 300 bin dinar iken İbn Hurdazbih (ö. m. 912)'in verdiği bilgi yıllık 400 bin dinar olarak belirtilmiş,

^f Dünyanın dört cennetini Ebü'l-Fidâ şu şekilde sıralamıştır. 1. Dımaşk Gutası 2. Übülle Nehri kıyısı 3. Semerkand Soğdu ve 4. Bevvân Vadisi. (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 217)

^g Dımaşk şehrinde bulunan vakıfların bazıları, Beytullah'ı ziyaret etmek isteyip de edemeyenlere yardım etmek, evlenecek kızlara çeyiz yardımı yapmak, esir ve kölelerin hürriyetlerine kavuşturulmasını sağlamak, yolların tamir, kaldırımların bakım ve düzenini sağlamak gibi farklı şekillerde hizmet vermişlerdir.

Kudâme b. Câfer (ö. m. 948) ise Dımaşk cündü âmilliklerinin yıllık gelirinin 110 bin dinar olduğunu zikretmiştir (İbn. Hurdazbih, 2019, ss. 72-77; Kudâme b. Câfer, 2018, s. 153; Yakûbî, 2021, s. 137).

Dımaşk şehrinin civar şehir ve nahiyelere olan *yol ve mesafelerine* gelince, Dımaşk'tan Hıms/Humus'a giden yol üzerinde Zebedâniye, Ba'lebek ve Cûsiye şehirleri vardır (İbn Havkal, 2021, s. 145). Benzer bir rivayette ise Dımaşk-Hıms arasının 4 merhale olduğu, ilk durağın Hıms'a bağlı Cûsiye olduğu daha sonra Dımaşk ordugâhının ilk yeri olan Kârâ ve sonrasında Kutayfe ve buradan Dımaşk şehrine varıldığı belirtilmiştir. Hıms/Humus'tan Dımaşk'a posta yoluyla çıkan birisi ise Cûsiye'den geçtikten sonra Bekâ'ya ve oradan Ba'lebek'e oradan da Akabetü'r-Rûman yoluyla Dımaşk şehrine varmaktadır. Dımaşk şehrinde Ürdün ordugâhına ise dört merhale olup öncelikle Dımaşk arazisinden olan Câsim, sonra aynı araziye mensup olan Fîk geçidinde bulunan Hısfîn ve oradan da Ürdün şehirlerinden olan Taberiye'ye varılmaktadır (Ya'kûbî, 2021, s. 137, 141). Şam bölgesinin doğusunda bulunan Rakka şehri üzerinden Rusâfe- Hıms ve Dımaşk güzergahı ise şu şekildedir. Rakka, Rusâfe, Zeraa, Kastel, Selemiyye, Hıms, Şamsîn, Kârâ, Nebk, Kutayfe, Dımaşk. Rakka-Hıms arası 150 mil olup Hıms-Dımaşk arası ise 96 mil civarında bir uzunluğa sahiptir. Dımaşk-Mekke yolu arasındaki güzergahlar şu şekilde sıralanmıştır. Menzil-Menzil, Zâtü'l-menâzil, Serg, Tebük, Muhdes, Ekra'a, Cüneyne, Hicr, Vâdî'l-Kurâ, Ruhaybe, Zî'l-Merve, Süveyda, Zi Huşûb, Medine, Mekke (İbn Hurdazbih, 2019, s. 92, 141).

Dımaşk şehrinin merkeze olarak diğer şehirler ile olan mesafeler İslam coğrafyacıları tarafından eserlerinde farklı uzunluk ölçü birimleri ile ifade edilmiş olsa da şehirlerarasındaki mesafeler aşağı yukarı birbirine yakın olarak açıklanmıştır. Dımaşk'ın genişliğinin toplamda üç merhaleyi geçmediği belirtilerek Dımaşk-Hıms/Humus arasının beş günlük yol, Dımaşk-Taberiye arasının ise dört günlük yol olduğu belirtilmiştir. Dımaşk-Ba'lebek arası iki gün, Dımaşk-Beyrut arası dört gün, Dımaşk-Trablus arası iki gün, Dımaşk-Busrâ arası dört gün, Dımaşk-Ezri'at arası dört gün, Dımaşk-Zebedâniye arası bir gün, Dımaşk şehrinde Guta'nın en uzak noktasına ise bir günlük yol olduğu ifade edilmiştir (Ciner, 2018, s. 171; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 205, 217, 218; İbn Havkal, 2021, s. 160, 161). Yukarıda verilen bilgilerden biraz farklı olarak Makdîsî; Dımaşk-Ezri'at arasının iki merhale; Yakubî; Dımaşk-Hıms/Humus arasının dört merhale; Nasır-ı Hüsrev; Dımaşk-Halep arasının 50 fersah ve Dımaşk'tan Taberiye ile Kudüs'e üçer gün, Dımaşk-Sur arasının 18 fersah; İbn Hurdazbih; Dımaşk-Hıms arasının 102 mil ve Dımaşk-Taberiye arasının 66 mil; Kudâme b. Cafer; Dımaşk-Taberiye arasının 58 mil, Dımaşk amilliğindeki Lecun'dan Filistin amilliğindeki Remle'ye dokuz posta menzili olduğunu belirtmişlerdir (Ağar, 2002, s. 16; Ciner, 2018, s. 172; İbn Hurdazbih, 2019, s. 73, 75; Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 177, 180; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 16, 22, 186). Kaynaklar arasında şehirler arasında mevcut olan bu mesafe tutarsızlıklarının ortaya çıkmasında, zaman içinde kullanılan yollarda farklı güzergâhların devreye girebileceği gibi, bazen seyyahların bölgeyi ziyaret etmeden eldeki kaynaklardan veya kişilerden faydalanarak yanlış bilgi alıp bunu eserlerine taşımaları da etkili olmuştur.

2. Ba'lebek Şehri

Dımaşk cündüne ait kırsal Bika' bölgesinin en önemli şehirlerinden olan Ba'lebek, dağın üzerinde bulunan bir şehirdir. Arapça'da Ba'lebek şeklinde söylenen şehrin isminin Ken'anîlerin baş tanrısı Ba'l'den geldiği ve Bekâ' vadisinde olması hasEbîyle de "Bekâ'nın Ba'l'i" (Ba'lü Bekâ) anlamı taşıdığı

ifade edilmektedir (Bostan, 1992, ss. 9-11). Şehrin Hz. Süleyman tarafından inşa edildiği/cinlere yaptırıldığı (Carnotensis, 2009, s. 116; Yıldız, 2018, s. 60), Romalılar döneminde Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline geldiği ve Helenistik dönemde Heliopolis (güneş şehri) olarak anılan isminin terkedilerek tekrar Ba'lebek olarak anıldığı belirtilmektedir. İslami dönemde ise şehir Hz. Ömer döneminde Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından 637 yılında sulh yoluyla İslam topraklarına dahil edilmiştir (Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 34). Sonrasında Yezid b. Ebî Süfyan'ın idaresine bırakılmış, Emevîler döneminde gereken ilgiyi görmüş, şehre büyük bir camii ve bir darphane yapılmıştır. Sonrasında Abbasilerin kontrolüne geçen şehir önemli bir ordugâh şehri olarak kalmıştır. 878-974 yılları arasında ise şehre sırasıyla Tolunoğulları, İhşîdîler, Hemdânîler, Karmatîler ve Fatımîler egemen olmuşlardır. 974 yılında Doğu Roma istilasına uğrayan şehir sonrasındaki dönemde Fatımî hakimiyetine girmiş, 1024 yılında ise Benî Kilâb kabilesinden Salih b. Mirdâs tarafından Tayy kabilesinin ve Halep halkının da desteğiyle Halep şehrinin ele geçirilmesi sonrasında Bal'lebek şehri de Salih b. Mirdas tarafından Fatımîlerin elinden alınmıştır (Bilindir, 2017, s. 42; Merçil, 2020, ss. 149-151). Ba'lebek şehri, 1075 yılına kadar Fatımîler ile Mirdâsîler veya Benî Kilab kabilesi içerisinde Mirdâsî kolu ileri gelenleri arasında iktidar mücadelelerine sahne olmuş, bu tarihten sonra Türkmen liderlerinden Uvakoğlu Atsız tarafından ele geçirilmiştir. Sonrasında ise Selçuklu meliki Tutuş, Atsız'ı öldürerek bu şehre hâkim olmuştur (Bostan, 1992, ss. 9-11; Küçükbeğir, 2016, s. 34).

Ba'lebek şehri, dördüncü iklimde olup, dağlık bir bölgede kurulmuştur. Şehrin sınırlarına yakın kendi ismi ile müsemma bir nehir vardır ki, gerek bu nehir sayesinde gerekse bulunduğu konum itibarıyla hayır ve bereketi bol, toprağı verimli, meyveleri güzel, ucuzluk ve bolluğun olduğu, çiftliklerinin çokluğu ve bol üzüm yetiştirildiği, kirazının başka yerdeki kirazlarla kıyaslanamadığı güzel bir yer olarak tanıtılmıştır (Ciner, 2018, s. 167; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 218; İbn Battuta, 2004, s. 124; İbn Havkal, 2021, s. 153; Müellifi Meçhul, 2002, s. 110; Opçin, 2015, s. 152; Ya'kûbi, 2021, s. 137). Çok eski bir şehir olan Ba'lebek, müstahkem surlara ve her biri bir dağ parçası büyüklüğünde kayalardan yapılan direklerle inşa edilen büyük bir kaleye sahip olup taştan yapılmış oldukça şaşırtıcı binalara sahiptir. Burada daha önce sâbiilere ait büyük bir tapınağın olduğu belirtilmektedir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 218; Ya'kûbi, 2021, s. 137; Yıldız, 2018, s. 60).

Ba'lebek şehrinin, civarındaki diğer şehirlere olan mesafesine gelince Ba'lebek-Beyrut arasının 36 mil; Ba'lebek-Trablus arasının 54 mil; Ba'lebek-Dımaşk arasının 18 mil, Ba'lebek-Taberiye arasının 50 mil ve Ba'lebek- Arka kalesi arasının 60 mil uzaklıkta olduğu ifade edilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 213, 217, 218; Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 177).

3. Trablus/Atrablus/Trablusşam Şehri

Günümüzde Lübnan'ın kuzey kıyılarında Suriye sınırına yakın bir noktada bulunan Trablus şehri adını Grekçe Tripolis kelimesinden almaktadır. Arapça kaynaklarda ise Tarabulus/Atrabulus şeklinde zikredilmektedir. Şehrin kuruluş tarihi ile alakalı kesin bilgiler olmasa da arkeolojik kalıntılar şehrin kuruluşunun M.Ö. 8. asra kadar gittiğini göstermektedir. Bir müddet Pers hâkimiyetindeki şehir sonrasında M.Ö. 351 de Fenike şehri olarak anılmaktadır. M.Ö. 333 yılında Büyük İskender tarafından ele geçirilmiş ve M.Ö. 64'te ise Roma'nın hâkimiyeti altına girmiştir. İslami döneme gelindiğinde ise Trablus şehri Hz. Osman'ın halifeliği sırasında Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından 646 yılında savaş

yoluyla fethedilmiştir. Muaviye şehre Farşlılardan oluşan bir topluluğu ve çok sayıda Yahudi'yi yerleştirip şehri koruma gayesi ile Dımaşk'tan buraya düzenli birlikler göndermiştir. Şehir Abdülmelik b. Mervan zamanında yeniden bina ve tahkim edilmiştir (Belâzurî, 1987, s. 181; Ya'kûbi, 2021, s. 140). Abbasi hilafeti döneminde ticari açıdan gelişmeye başlamış ise de İslam-Roma çekişmesi arasında kalmıştır. Halife Mansur, Roma istilasını önlemek için şehrin surlarını tahkim ettirmiştir. Şehir 878 yılından itibaren Tolunoğulları hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde şehirde birçok gemiyi içinde barındıracak büyük bir tersane mevcut olmuştur. İhşidiler hâkimiyetinde ise şehir Şam bölgesinin en büyük limanına sahip olup etrafında hurma ve şeker kamışı alanları olmuştur. 969 yılında ise güçlenen Doğu Roma, orduları ile şehri tahrip etmiş; sonrasında şehir 971 yılında Fatimî nüfuzu altına girmeye başlamıştır. Şehre karşı 976 ve 999 yıllarında Romalılar iki kuşatma gerçekleştirmişler (Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 177); fakat olumlu bir netice alamamışlardır. 1032 yılında ise Trablus emiri Fatimî hâkimiyetinden ayrılarak Roma hâkimiyetini benimsemişse de bir yıl sonra Fatimî ordusu şehre hâkim olmuştur. 1064 yılından itibaren bölgede artan Türk nüfuzu ile şehrin Fatimî valisi Muhtarü'd-Devle'nin 1070 de ölümü ile o sırada Trablus kadısı olan Hasan b. Ammar bağımsızlığını ilan ederek Ammaroğulları hanedanını kurmuştur. I. Haçlı seferi ile Haçlıların bölgeye yerleşmeleri sonrasında Raymond St. Gilles tarafından 1102 yılında kuşatmaya başlanan Trablus şehri 7 yıllık uzun bir kuşatma sonunda 1109 da haçlılar tarafından ele geçirilmiştir (Tomar, 2012, ss. 292-294).

Trablus şehri dördüncü iklim içerisinde, 1289 yılında Müslümanlar tarafından fethedilip sahilden bir mil kadar içeri yapılarına kadar Akdeniz sahili kenarında konumlanan, bostanları, çok miktarda ağacı, şeker kamışı tarlaları olan, içinden nehirler akan, etrafının bağlar ile dolu olduğu, çarşıları zengin, sokakları güzel oldukça korunaklı bir şehir olarak tanıtılmıştır (Ciner, 2018, s. 167; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 216; İbn Battuta, 2004, s. 94). Şehri 11. asrın ortalarında ziyaret eden Nasır-ı Hüsrev, civarının tamamen ekinlik olduğunu, portakal, turunç, muz, limon ve hurma ağacının çok olduğunu, şehrin üç tarafının denizle çevrili olduğunu, güzel ve temiz çarşılara sahip olup şehirde yaklaşık 20 bin adamın yaşadığı ve bunların tamamının Şii olduğunu belirtmiş ve şehrin bac/gümrük yeri olduğu gibi şehirle ilgili çok çeşitli bilgiler vermiştir (Nasır-ı Hüsrev, 1967, ss. 18-20).

Trablus şehrinin, civarındaki diğer şehirlere olan mesafesine gelince; Trablus-Beyrut arasının 2 gün (farklı bir rivayette 1 merhale/gün), Trablus-Dımaşk arasının 90 mil, Trablus-Antartus arasının 30 mil, Trablus-Arka arasının 12 mil, Trablus-Hısnü'l-Ekrâd arasının 1 konak ve Trablus-Kudüs arasının 3 gün uzaklıkta olduğu belirtilmiştir (Ciner, 2018, s. 171; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 217, 218, 221; İbn Havkal, 2021, s. 163; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 186; Opçin, 2015, s. 161).

4. Beyrut Şehri

Dımaşk cündünün küçük sahil şehirlerinden olan Beyrut şehrinin tarihi M.Ö. 20. yüzyıla kadar gitmektedir. Beyrut adının Akadca "burtu(kuyu,kaynak)"kelimesinden geldiği sanılmaktadır. Helenistik ve Roma dönemlerinde Berytos veya Berytus şeklinde kullanılmıştır. Önceleri Fenike şehri olan Beyrut, sonra Büyük İskender'in hâkimiyetine girmiş, Roma kralı Augustus zamanında (M.Ö. 27-14) Roma hâkimiyetine girmiştir. Romalılar şehri imar ederek burasını askeri bir koloni haline getirmişlerdir. Şehir Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafında gönderilen bir ordu ile 635 yılında İslam hâkimiyetine girmiştir. Emevîler döneminde Muaviye Farşlıları bölgeye

yerleştirmiş, şehirde gemi inşaatı için tesisler kurulmuş, liman şehri olarak gelişmeye başlayan şehir bölgenin başlıca iskelelerinden olmuştur. İslam devletlerinin şehir üzerindeki egemenliği Haçlıların 1110 yılında burayı işgal etmeleri ile son bulmuştur (Dursun, 1992, ss. 81-84).

İmam Evzâi'nin (ö.157/774) vatanı olan şehir üçüncü iklim bölgesi içerisinde olup hurmalıklarından bol gelir elde edilen, üretilen ürünlerin (meyve ve demir) deniz yoluyla özellikle Mısır şehirlerine ihraç edildiği ve etrafında deniz ticaretinin yapıldığı bir limana sahip olan, bostanları ve nehri olan mümbit bir yer, çarşıları güzel bir şehir olarak tanıtılmıştır (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 213; İbn Battuta, 2004, s. 92; İbn Havkal, 2021, s. 152).

Beyrut şehrinin, civarındaki diğer şehirlere olan mesafesine gelince; Beyrut-Dımaşk arasının 2 gün, Beyrut-Ba'lebek arasının 2 gün (farklı bir rivayette 36 mil), Beyrut-Sayda arasının 2 gün (farklı bir rivayette 1 merhale), Beyrut-Cübeyl arasının 8 mil uzaklıkta olduğu ifade edilmiştir (Ciner, 2018, s. 171; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 213; İbn Havkal, 2021, s. 162).

5. Sayda Şehri

Günümüzde Beyrut şehrinin 45 km güneyinde bulunan Sayda şehri, Fenikeliler tarafından Sidon adıyla kurulmuş eski bir şehirdir. Asur kitabelerinde Sidunnu, Şidunu, Ziduna; Grek ve Latin kaynaklarında Sidon ve Sidonia, Arapçada ise Sayda şeklinde zikredilmektedir. Şehir Büyük İskender'in hâkimiyeti sonrasında M.Ö. 64 yılında Roma hâkimiyetine girmiştir. İslamî dönemde ise 637 yılında Yezid b. Ebî Süfyan tarafından fethedilmiştir. Abbasiler döneminde adının neredeyse hiç geçmemesi siyasi ve ticari açıdan önemli bir rolünün olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Tolunoğulları ve İhşidîlerin hâkimiyeti sonrasında 971 yılında Fatimî hakimiyetine giren Sayda şehrine Fatimîler, Seyfü'd-Devle Münzir b. Numan b. Âmir b. et-Tenûhî vali olarak atamışlardır. Sonrasın kısa bir süre Mirdasî hâkimiyetine giren şehir tekrar Fatimî egemenliğine geçmiştir. Selçukluların Şam bölgesine girmesi sonrasında Tutuş 1087 yılında şehri ele geçirmiş; fakat daha sonra Fatimî veziri Bedrü'l-Cemâli tarafından 1089 da şehir tekrar Fatimî iktidarına sahne olmuştur. I. Haçlı seferi sonrasında ise haçlıların müteakip kuşatmaları sonunda Aralık 1110 tarihinde kırk yedi günlük kuşatma sonunda şehirde Latin Haçlıların egemenliği başlamıştır. Hittin savaşı sonrasında ise Selahaddin Eyyubi tarafından 1187 de haçlıların elinden alınarak tekrar İslam toprağı olmuştur (Tomar, 2009, ss. 207-209).

İlk dönem İslam coğrafyacıları tarafından Dımaşk'ın limanı olarak zikredilen Sayda şehrinin Dımaşk sahilinde üçüncü iklim bölgesinde olduğu, sağlam bir kalesi ve üç kapısının bulunduğu, bezenmiş ve süslü bir çarşısının olduğu, çok özenli bağ, bahçe ve ağaçlarının bulunduğu, meyvesi bol olup incir, kurum üzüm ve zeytinyağı ihracının olduğu küçük bir belde olduğu kaynaklarda zikredilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 213; İbn Battuta, 2004, s. 93; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 22; Tomar, 2009, ss. 207-209).

Sayda şehrinin, civarındaki diğer şehirlere olan mesafesine gelince; Sayda-Beyrut arasının 2 gün (farklı bir rivayette 1 merhale) ve Sayda-Sur arasının 5 fersah (farklı bir rivayette 1 merhale) uzakta olduğu belirtilmiştir (Ciner, 2018, s. 171, 172; İbn Havkal, 2021, s. 163; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 22; Opcin, 2015, s. 161).

6. Diğer Yerler

Dımaşk cündüne ait yukarıda zikredilen şehirlerin dışında nispeten daha küçük şehirler hakkında ise kaynaklarda verilen bilgiler sınırlı olup şu şekildedir. Dımaşk gutasının doğu tarafında bulunan ve Mervan b. Hakem'in Kays kabilesini mağlup ederek hilafeti ele geçirdiği yer olan *Merc-i Râhut*; Dımaşk âmilliklerinden olup üçüncü iklimde bulunan ve şehrin güney batısında 1,5 konak uzaklıkta bulunan Cevlân kırsalının şehri olan *Banyas*^h şehri ki bu şehrin kalesinin adı *Sübeybe* kalesi; Beseniye küresinin şehri olan *Ezri'at*; 60 derece boylam ve 32 derece enlemler üzerinde olup 3. iklimde bulunan Havran kırsal bölgesinin merkez şehri olan *Busrâ* şehri; yine Havran kırsalının güney doğusunda ve Irak'a giden Râsif yolunun geçtiği Beni Hilâl dağının merkezindeki *Sarhad* beldesi; Dımaşk'ın kuzey tarafında deniz sahilindeki son amilliği olan ve denizden 1 fersah uzaklıkta bulunan, küçük bir kalesi ve ırmağı bulunan, dağın üzerinde kurulmuş, çevresi iki surla sarılmış *Arka/İrka/Erek* kalesi; küçük bir yerleşim yeri olup dağ eteklerinde bulunan Kades beldesi; 1030 yılında kurulan ve Trablus kontluğunun da karargah yerlerinden olan *Hısnü'l-Ekrâd*, Dımaşk cündünün bazı yerleşim yerleri olarak kaynaklarda kısa bilgiler ile zikredilen şehirler arasındadırlar (Carnotensis, 2009, s. 115; Ciner, 2018, s. 168; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 201, 214, 216, 217, 218, 221; İbn Battuta, 2004, s. 99; Peter Tudebodus, 2022, s. 164).

B. ÜRDÜN CÜNDÜ

Ürdün bölgesi Hz. Ömer 'in halifeliğinin beşinci ayında Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında 26 Aralık 634 tarihinde bölgedeki Fihl mevkiinde yapılan savaş ile İslam ordularına açılmaya başlamış, yapılan savaşta Rumlar bozguna uğratarak yaklaşık 10 bin kayıp vermişlerdir. Bölgenin fethi için görevlendirilen Şurahbil b. Hasene, Taberiye şehri hariç bütün bölge şehirlerini sulh yoluyla ele geçirmiştir. Taberiye halkı ile yapılan anlaşmaya göre ise halkın evleri ve kiliselerinin yarısı karşılığında anlaşarak şehir sulhen fethedilmiştir. Fetih sonrasında Ürdün bölgesi, Dımaşk, Filistin ve Humus'la birlikte dört askeri bölgeden biri haline getirilmiştir (Belâzurî, 1987, ss. 165-168; Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 31; Tomar, 2012b, ss. 354-356; Ya'kûbi, 2021, s. 142). Emevîler döneminde önemini koruyan bölgede bulunan sahil şehirlerinden Akka'da bulunan tersane, Hişam b. Abdülmelik zamanında Sur şehrine taşınmıştır. Ürdün bölgesindeki Ma'an yakınlarındaki Humeyme beldesi de Abbasi ihtilalinin başladığı yer olması açısından bölge tarihi açısından önem arz etmektedir. Sonraki tarihlerde Ürdün bölgesinde sırası ile Tolunoğulları, İhşidîler ve Fatımîlerin egemenlikleri olmuş, 1071 yılına gelindiğinde Selçuklu emiri Atsız'ın Filistin ve Ürdün bölgesindeki hâkimiyeti, bölgede Selçuklu egemenliği altında yeni bir dönemi başlatmıştır.

Şam bölgesinin önemli cünd merkezlerinden olan Ürdün bölgesi, ismini Ürdün nehrinden almaktadır. Bölge; nehrin iki yakası, nehrin doğusunda ve batısında kalan yerler anlamında Şeria olarak da anılmaktadır. Ürdün cündü, Şam bölgesinin diğer cümleri içinde yüzölçümü bakımından en küçük alana sahip olanı ve yerleşim birimleri arasında en az mesafeli olanı olsa da (İstahrî, 2004, s. 67) bölgenin sınırları tarih boyunca farklılıklar göstermiş, Filistin şehirlerinin bir kısmının bu bölge sınırları içinde

^h Ebu'l Ferec Tarihi adlı eserde Kaysariya şehrinin isminin Roma kralı Augustos Sezar tarafından Sezaria olarak adlandırıldığı ifade edilmekte eseri Türkçeye tercüme eden Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan açıklamada ise bu şehrin Banyas olabileceği ifade edilmektedir (Ebu'l-Ferec, 1945, s. 119).

gösterildiği de olmuştur. Kaynaklarda 10. yüzyılın başlarında bölgeden yıllık olarak toplanan vergilerin araziler dışında ortalama 100 bin dinar civarında olması bölgenin alan ve nüfus açısından diğer cünd merkezlerinden daha küçük olduğunu gösteren bir delildir (Kudâme b. Cafer, 2018, s. 153; Yakûbî, 2021, s. 142). Genel anlamda ise bölgenin batısında Rum denizi (Akdeniz), doğusunda ve kuzeyinde Dimaşk cündü şehirleri, güneyinde ise Filistin bölgesi yer almaktadır. Bölgenin önemli şehirleri ise; *Taberiye, Sur, Akka, Tibnîn, Safed, Aclun, Fihl, Beysan, Kâbil, Curâş ve Sevâd* şehirleri olarak zikredilmiştir (Ciner, 2018, s. 162; İbn Havkal, 2021, s. 152; Opçin, 2015, s. 150; Ya'kûbî, 2021, s. 141). Sırası ile bu şehirlerden önemli olanları ise şu şekildedir.

Harita 3. 10 ve 11. Yüzyıllarda Ürdün Cündü (Google, 2023), (Düzenleyen: Zafer ÖZDEMİR).

1. Taberiye Şehri

İsmi Roma İmparatoru Tiberius Konstantinos'tan alan ve Arapçaya Taberiye şeklinde geçen şehir, M.Ö. 20'li yıllarda Filistin'in Roma valisi Herod Antipas tarafından kurulmuş olup sonraki zamanlarda Taberiye gölü ve çevresi Hristiyanlarca kutsal sayılan bir yer olmuştur (İbn Battuta, 2004, s. 97) Dimaşk-Kahire kervan yolu üzerinde bulunması, Taberiye şehrini Roma İmparatorluğu için stratejik bir konuma yükseltmiştir. İslam döneminde Şurahbil b. Hasene tarafından 634 yılının sonlarında fethedilen şehir halkı ile Dimaşk sulhu çerçevesince, evler ve müştemilatlarının Müslümanlar ile yarı yarıya paylaşılması, cizye olarak kişi başı yıllık 1 dinar baş vergisi ile arazilerine ne ekmişlerse bir cerîb olarak haraç vermeleri koşulu ile anlaşılarak şehir fethedilmiştir (Taberî, 2019, s. 449). Sonrasındaki süreçte Emevîler zamanında önemini koruyan şehir yakınına Emevî halifeleri tarafından bir saray yaptırılmış, 744 yılında ise Emevîlere karşı çıkan isyanlara Taberiye halkı da katılmıştır. 905 yılına gelindiğinde Karmatîlerin çıkardıkları isyanlar ile şehir tahrip edilmiş ve Karmatîler şehri ele geçirmişlerdir. 10. asrında ikinci yarısında Fatımîler döneminde siyasi olarak önem kazanan şehir, 1070 yılında Kutlu Bey komutasındaki Nâvekiye Türkmenlerinin gelip buraya yerleşmesi ile Selçuklu hâkimiyetine girmiştir.

Ürdün bölgesinin en büyük şehri olan Taberiye, üçüncü iklim bölgesinde, Ken'an vadisi üzerinde, Filistin'in kuzey doğusunda ve kendi adıyla anılan şehrin bütün sularının karşılandığı Taberiye gölünün güney batı kenarında dağ ile göl arasında sıkışmış bir vaziyette kurulmuştur. Şehrin uzunluğu yaklaşık bir fersah olup genişliği hemen hemen yok gibidir. Şehir deniz seviyesinden 200 metre aşağıda olup Kudüs şehrine 161 km, Dımaşk şehrine ise 137 km uzaklıktadır. Şehirde önemli sıcak su kaynakları bulunup, burada Peygamber mescidi diye bir mescidin olduğu ve burada Şuayb ile Süleyman peygamberlerin medfun olduğu rivayet edilmiştir. Haçlı işgali sırasında şehri ziyaret edip burada kalan İslam müelliflerinden Sem'ani, şehrin hamamından övgüyle söz etmiştir. Orta çağ coğrafyacıları ve seyyahları şehrin göl tarafı hariç diğer noktalarının müstahkem surlarla çevrili olduğundan, yaz kış suyu kesilmeyen sıcak sularının bulunduğu, ortasında Cuma mescidi ve batı tarafında ise Yasemin mescidinden bahsetmişlerdir. Yakubî şehir halkının Eş'arilerden bir topluluk olduğunu belirtmiş; fakat Fatımîlerin egemen olduğu dönemlerde şehirde Şiiliğin yayıldığını belirtmiştir (Ciner, 2018, s. 167; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 210; İbn Battuta, 2004, s. 91; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 186; Tomar, 2010b, ss. 323-324; Ya'kûbi, 2021, s. 141).

Taberiye şehrinin, civarındaki diğer şehirlere olan mesafesine gelince; Ürdün bölgesinin genişliğinin 3 merhaleyi geçmediği belirtilerek Taberiye-Dımaşk arasının 4 gün (farklı bir kaynakta 58 mil), Taberiye-Sur arasının 1 gün (farklı bir kaynakta iki şehir arasında 7 posta menzili olduğu), Taberiye-Baysan arasının 4 gün (farklı bir kaynakta 18 mil), Taberiye-Akka arasının 5 gün (farklı bir kaynakta 36 mil veya 2 gün), Taberiye-Remle arasının 3 konak (farklı bir kaynakta 64 mil), Taberiye-Erihâ arasının 1 gün, Taberiye-Amman arasının 72 mil, Taberiye-Yusuf kuyusu arasının 6 mil ve Taberiye-Ba'lebek arasının 50 mil uzaklıkta olduğu kaynaklarda ifade edilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 204, 205, 206, 209, 210; İbn Havkal, 2021, s. 162, 163; İbn Hurdazbih, 2019, s. 76; Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 177, 180; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 186; Ya'kûbi, 2021, s. 142).

2. Sur Şehri

İlk yerleşim tarihi M.Ö. 2750'li yıllara kadar giden Sur şehrini gerçek anlamda Fenikeliler kurmuşlardır. Şehrin ismini Mısırlılar Dara, Tar, Taru; Yunanlılar Tyros, Tyre şeklinde telaffuz etmişlerdir. Sami dilinde Sur kelimesi "kaya" anlamına gelmekte olup Aramicede bu isme "kayalara kazılmış Tanrı" manasını vermişlerdir. Çok eski bir yerleşim merkezi olan Sur şehrini Antik çağlarda birçok Yunan filozofunun ziyaret ettiği belirtilmiştir. Günümüzde şehir Beyrut şehrinin 83 km güneyinde bulunup bir kaya parçası üzerine inşa edilmiştir. Fenikeliler döneminde Akdeniz sahilinin stratejik konumu ve limanı sebEbîyle deniz ticaretinde önemli bir yere sahip olan Sur şehrini, Büyük İskender istilasından sonra M.Ö. 64 yılında Romalılar istila etmişlerdir. İslami döneme gelindiğinde şehir, Hz. Ömer döneminde Şurahbil b. Hasene tarafından 638 yılında sulh yoluyla fethedilmiştir. Emevîler döneminde Sur şehri her yönüyle önemli bir liman kenti olmuş, Emevî donanmasının Hişâm b. Abdülmelik zamanında buraya nakledilmesi sonrasında burası donanma üssünün merkezi olmuş, bunun yanında sosyo-ekonomik açıdan da gelişerek diğer liman şehri olan Akka ile yarışır düzeye gelmiştir. Öte yandan şehir idari yönden Ürdün cündü ile Dımak cündü arasında paylaşılmış, camisi Dımaşk'a bağlı iken, vergisi Ürdün cündüne bağlı olmuştur. Tolunoğulları ve İhşidî iktidarlarından sonra 969 yılından itibaren Fatimî hâkimiyetine geçen şehir, 996-998 yılları arasındaki isyan hareketleri ile 1075-1089

arasındaki Selçuklu hâkimiyetini dışarıda tutarsak Haçlıların şehri işgal etmesine kadar Fatimî hâkimiyeti altında kalmıştır. Fakat bölgede Selçuklu iktidarının güç kazanması ve Fatimî iktidarının etki alanının daralması ile birlikte Sur şehri 1063 yılından 1090 yılına kadar Kadı Aynü'd-Devle Ebü'l-Hasan b. Ebu Ukayl tarafından bağımsız bir şekilde Ukaylî liderliğinde yönetilmiştir. Bu tarihten sonra tekrar Fatimî egemenliğine giren şehri, haçlıların yaptığı mükerrer kuşatmalar sonunda 7 Temmuz 1124 yılında Fatimî iktidarından çıkarak Haçlı işgali altına girmiştir (Altan, 2009, ss. 535-537; İbn Battuta, 2004, s. 96; Usta, 2019, ss. 440-441).

Sur şehri üçüncü iklimde bulunan, deniz kenarında kurulmuş, bölgenin en güvenli kalelerinden birisine sahip, mamur, imarı güzel, verimli ve sahil bölgesindeki en eski şehirlerden birisidir. Şehirde bir köprü bulunup bu köprünün altından geçirilerek limana ulaşıldığı ve bu limanın ağzına bir zincir çekildiği kaynaklarda ifade edilmiştir. Şehrin içme suları üzeri kapalı bir kanal vasıtasıyla temin edilmiştir. Şehir oldukça korunaklı olup iç kısmının büyük bölümünün üç tarafının deniz ile çevrili olması, içeriye tek bir kapıdan girilmesi ve bu kapının denize doğru açılması güvenlik açısından oldukça önem arz etmiş olup bu durum şehrin kuşatma ile alınmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir (Ciner, 2018, s. 169; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 210; İbn Havkal, 2021, s. 150; Opçin, 2015, s. 151). Şehirle ilgili Yakubî halkının farklı kabilelerden olup burada bir tersanenin olduğunu ve sultanın gemilerinin buradan Rumlar üzerine sefere çıktıklarını (Ya'kûbî, 2021, s. 141), Nasır-ı Hüsrev şehrin kaya üzerine kurulu olduğunu, kalesinin 400 arşın kısmının karada diğer bölümünün ise deniz üzerinde kurulduğunu, şehrin alanının yaklaşık bin kulaçⁱ kare olduğu ve kıyı şehirleri arasında malı çok olup zengin olduğundan bahsetmişlerdir. İlaveten suyunun dağdan geldiği, şeker ve züccaciyesinin ünlü olduğu ile halkının Şii olduğu bilgileri de kaynaklarda yer almıştır (Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 22,180). 14. yüzyılda burayı gezen İbn Battuta şehrin güzellik ve sağlamlığı ile atasözlerine konu olduğunu ve üç tarafının denizle çevrili, biri denize diğeri ise karaya açılan iki kapıya sahip olup inşa biçiminin garip olduğunu zikretmiş; fakat şehrin kendisinin yaşadığı dönemde harabe bir vaziyette olduğunu da sözlerine eklemiştir (İbn Battuta, 2004, s. 91).

Sur şehrinin, civarındaki diğer şehirlere olan mesafesine gelince; Sur-Dımaşk arasının 18 fersah, Sur-Taberiye arasının 1 gün, Sur-Akka arasının 12 mil (farklı bir kaynaktan 7 fersah), Sur-Sayda arasının 1 gün (farklı bir kaynaktan 5 fersah) uzaklıkta olduğu kaynaklarda ifade edilmiştir (Ciner, 2018, s. 172; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 210; İbn Havkal, 2021, s. 162; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 22).

3. Akka Şehri

Hayfa şehrinin 15 km kuzeyinde bulunan şehir, muhtemelen M.Ö. III. bin yıl içerinden kurulmuş bir yerleşim yeridir. Şehir, Hz. Ömer döneminde 636 yılında Şurahbil b. Hasene tarafından fethedilmiştir. Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Suriye valisi olduğu zamanlarda limanı gemi inşasına uygun hale getirilmiştir.

ⁱ Kulaç: Ebü'l-Fidâ Takvîmü'l-büldân adlı eserinde 1 kulaç'ın (bâ') = 4 arşın (96 parmak = 672 arpa = 4704 katır kuyruğu kılı) olduğunu belirtmiştir (Kallek, 2002, s. 353-354). Arşın ise dirsekle orta parmak arasındaki mesafeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Türkçe de arşın, arçın, arjın ve alçî; Pehlevîce areşn (yeni Farsça'da âreş, reş); Arapça'da ise zirâ şeklinde ifade edilmektedir. **Arşın** veya zirâ isim ve uzunlukları, zaman ve mekâna göre çeşitlilik arz ettiği gibi ölçülen nesnelerin cinsine göre de farklılık göstermektedir. Ali Mübârek'in yaptığı araştırmalara göre zirâ, "zirâu'l-Mısırî'l-atîka" (eski Mısır arşını) olup 46,2 cm. uzunluğunda olduğu ifade edilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 29; Erkal, 1991, ss. 411-413).

İskenderiye limanından sonra bölgedeki en büyük ikinci tersane konumunda olan Akka tersanesi, İslam donanmasının Akdeniz'deki seferlerinin donanma üssü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Emevîler sonrası dönemde ise Ahmed b. Tolun şehir surları tahkim ettirip buraya büyük dalga kıranlar inşa ettirmiştir (Ciner, 2018, s. 169). 10. asrın ortalarında İhşidî hakimiyetindeki şehirde 969 yılından itibaren Fatimîler hâkim olmuşlardır. 1074 yılında Türkmen beyi Şöklü, şehri ele geçirmiş, 1087 yılında yeniden Fatimîler şehirde idareyi ele almışlardır. Haçlı seferleri ile şehirde yeni bir dönem başlamış, 1104 yılında Haçlı orduları şehri ele geçirilerek deniz kuvvetleri noktasında Akka şehrini bölgenin donanma üssü olarak kullanmışlardır. Yaklaşık 2 asır boyunca haçlı idaresinde kalan şehir 1291 yılında Memluk sultanı Kalavun tarafından uzun bir kuşatma sonunda yeniden İslam topraklarına katılmıştır (Emecen, 1989, ss. 265-267).

Akdeniz sahilinde üçüncü iklim bölgesinde kurulmuş olan Akka şehri, büyük bir şehir olup içinde Aynu'-l bakar isminde bir pınar vardır. Salih peygambere nispet edilen bir camisi bulunan şehirde büyük bir arazi üzerinde zeytin ağaçları mevcuttur. Şehir yüksek ve meyilli bir yerde inşa edilmiş, uzunluğunun iki bin kulaç, genişliğinin ise beş yüz kulaç olduğu bilgisi verilmiştir. Şehrin kalesi pek sağlam, güney ve batı tarafı denize karşı olup güney tarafında limanı konumlanmıştır (Ciner, 2018, s. 169; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 209; İbn Battuta, 2004, s. 90; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 23).

Akka şehrinin, civarındaki diğer şehirlere olan mesafesine gelince; Akka-Taberiye arasının 24 mil (farklı bir kaynaktan 2 gün), Akka-Sur arasının 12 mil (farklı bir kaynaktan 7 fersah), Akka-Kaysariya arasının 7 fersah ve Akka-Hayfa arasının 2 fersah uzaklıkta olduğu belirtilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 209; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 28, 186,188).

4. Hayfa Şehri

Akdeniz'in kıyı şehirlerinden olan Hayfa, M.Ö. 14. yüzyılda Sâmi ırkından olan Ken'anîler tarafından günümüzdeki limanın güneyinde kalan Ebû Havam höyüğünde kurulmuştur. Şehir o tarihlerde diğer sahil şehirleri olan Akka ve Sur şehrinin aksine oldukça küçük bir yerleşim birimi olarak konumlanmıştır. Şam bölgesinin diğer şehirleri gibi Hayfa şehri de miladi yıllarda Roma hakimiyetine, sonrasında İslam hâkimiyeti idaresinde Emevîler, Abbasiler, Tolunoğulları ve İhşidîler'in hakimiyetine ve nihayet 10. asrın son çeyreğine doğru Fatimî iktidarına sahne olmuştur. Şehir Fatimî idaresi altında iken I. Haçlı seferi sonrasında Franklar tarafından bir aylık kuşatma sonrasında 25 Temmuz 1100 tarihinde işgal edilmiş ve şehirde Müslüman ve Yahudilerden olan halk haçlılar tarafından kılıçtan geçirilmiştir (Bilge, 1998, ss. 41-43).

Hayfa şehrinin deniz kıyısında olması burasının bir ticaret şehri olmasını sağlamıştır. Şehri 11. asrın ortalarında gezen Nasır-ı Hüsrev, şehirde hurmalık ve ağaçların çok olduğunu, burada İranlı kuyumcuların kullandığı ve adına "Mekke kumu" dedikleri bir çeşit kumun var olduğunu, ayrıca şehirde gemi yapanların bulunduğu ve yaptıkları bu büyük gemilere "cûdi" adını verdiklerini aktarmıştır. Hayfa şehrinin, civarındaki diğer şehirlere olan mesafesi şehrin oldukça küçük olmasından dolayı İslam coğrafyacılarının eserlerine pek konu olmamıştır. Konuyla ilgili Nasır- Hüsrev Hafya-Akka arasının 3 fersah olduğunu zikretmiştir (Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 28, 188).

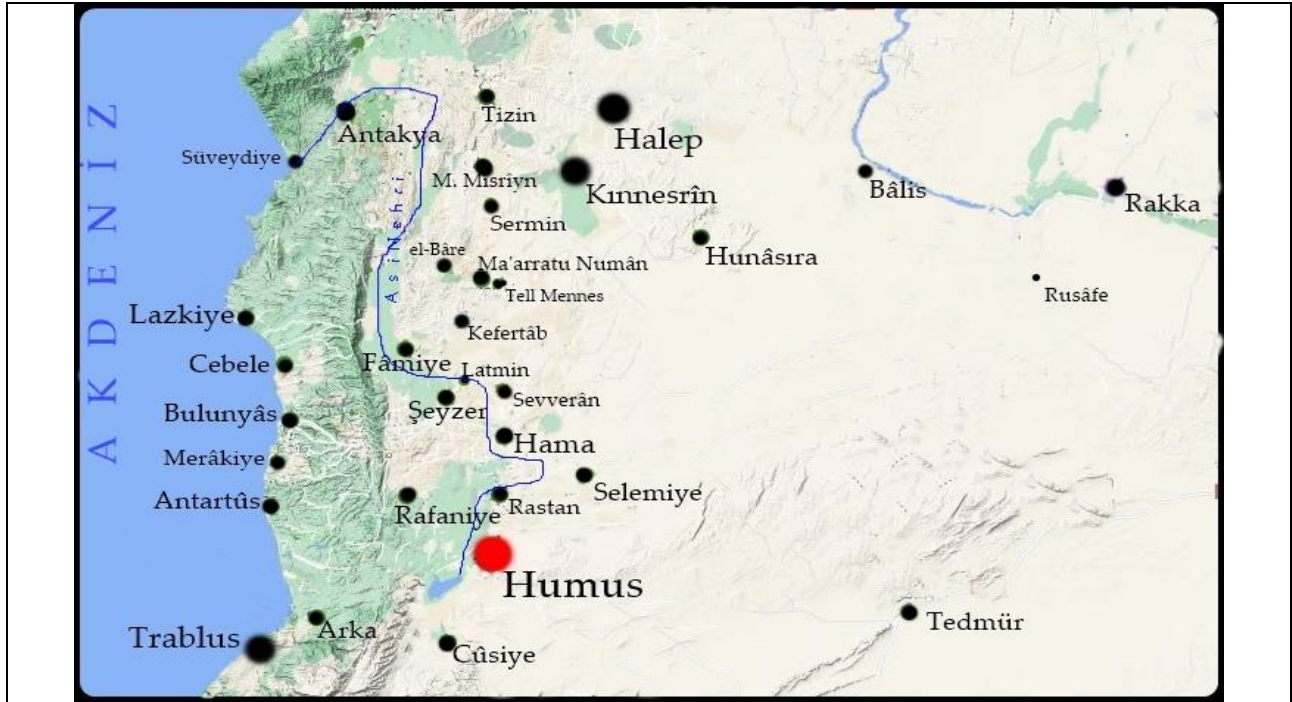
5. Diğer Yerler

Ürdün cündünün önemli şehirlerini sıraladıktan sonra kaynaklarda bu merkezin sınırları içinde zikredilen diğer şehirler şu şekilde sıralanmıştır. Ğavr bölgesinde Taberiye şehrinin güneyinde verimli ve küçük bir yer olan *Beysan* şehri; Taberiye gölüne bakan, güzel inşa edilmiş bir kalesi bulunan ve orta derecede büyüklükte olan *Safed* şehri ile Beysan şehrinin karşısında müstahkem bir kalesi olan rabazına (çevresi) da Bâüse denilen *Aclun* şehri zikredilen şehirlerden bazılarıdır (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 209, 211).

C. HUMUS/HIMS CÜNDÜ

Şam bölgesinin önemli cünd merkezlerinden birisi de Hıms/Humus bölgesidir. Bölgenin kuzeyinde Kınnesrîn cündü, doğusunda çöl sahası, batısında Akdeniz, güneyinde ise Dımaşk cündü yer almaktadır. Bölgenin kıyı şehirleri *Lazkiye*, *Cebele*, *Antartus*, *Merakiyye* ve *Bulunyâs*; iç bölgelerde bulunan şehirleri ise *Selemiye*, *Tedmür*, *Hünâsıra*, *Kefertâb*, *Hüsnü'l-Hevâbî*, *Hama*, *Şeyzer*, *Fâmiye/Efamiye*, *Maaratü Numan*, *Severân*, *Latmin*, *Tellemennes*, *Gilâs*, *Cüsiye*, *Lübnan*, *Temeh*, *Süveyda* ve *Rafeniye* olarak sıralanmıştır. Bu zikredilen şehirlerden bazıları -ki özellikle şehrin kuzey tarafından bulunan yerler- Emevîler döneminde kurulan Kınnesrîn cündü içerisinde zikredilmişlerdir. Kaynaklarda sayılan bu şehirlerden bir kısmı, ilim adamları, tüccarlar ve seyyahlar tarafından gezilmiş ve buralarda edindikleri izlenimleri eserlerinde anlatmışlardır. Humus cündüne ait şehirlerden önemlileri ayrı başlıklar halinde, geri kalanları ise kaynaklarda yer aldığı ölçüde tek başlık halinde verilmiştir (Ciner, 2018, s. 162; İbn Hurdazbih, 2019, s. 72; Ya'kûbî, 2021, s. 137).

Humus cünd merkezinde toplanan vergi miktarları konusunda Yakûbî (ö. m. 905)'nin verdiği bilgi araziler gelirleri dışında yıllık 200 bin dinar ve İbn Hurdazbih (ö. m. 912)'in verdiği bilgi 340 bin dinar olarak belirtirken, Kudâme b. Câfer (ö. m. 948) yıllık vergi miktarını 128 bin dinar olarak ifade etmiştir (İbn. Hurdazbih, 2019, ss. 72-77; Kudâme b. Câfer, 2018, s. 153; Yakûbî, 2021, s. 145).

Harita 4. 10 ve 11. Yüzyıllarda Humus Cündü (Google, 2023), (Düzenleyen: Zafer ÖZDEMİR).

1. Humus Şehri

Humus cündünün merkez şehri olan bu yer, bölgenin en büyük ve en önemli şehridir. Şehir tarihi açıdan M.Ö. 3000'lere kadar giden meskûn bir yer olup asıl kuruluşu Seleucus Nikator (M.Ö. 305-280) döneminde gerçekleşmiştir. M.Ö. 64 yılında ise Roma İmparatoru Pompeius zamanında Roma hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde bölgede oturanlar arasında Araplarında olduğu dile getirilmektedir. Genelde Şam bölgesinin özelde ise Humus şehrinin İslam hâkimiyetine girmesi Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Yermük savaşı sonrası Ebu Ubeyde komutasındaki İslam orduları bölgeye ilerlemiş, Hıms şehri emân dileyince halktan bir kısmı ile kişi başına bir dinar cizye ve bir cerîb zirai mahsul olmak üzere kan dökülmeden şehir sulh yoluyla fethedilmiştir. Farklı bir rivayette ise şehir halkının 170 bin dinar vergi vermeleri koşuluyla anlaşma sağlandığı ifade edilmiştir. Şehre vali olarak Ubade b. Samit bırakılmış; sonrasında ise İslam orduları tarafından Hama, Şeyzer ve Efamiye şehirleri aynı şekilde sulhen fethedilmişlerdir. Ubâde b. Sâmit Hıms cüdüne ait olan Lazkiye şehrini savaş yoluyla, Antartus şehrini ise şehirdekilerin burayı terk etmesi sonucunda savaşmadan ele geçirmiştir (Belâzurî, 1987, s. 186, 187; Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 35; Mantran, 1998, ss. 370-373; Taberî, 2019, s. 621, 622).

Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Şam valiliğinde Humus ve Kinnesrîn Suriye'ye bağlı bir vilayet haline gelmiştir. Bu dönemde Humus, Şam bölgesinin beş askeri merkezinden biri olmuştur. Şehir halkı Sıffin savaşında Hz. Ali'nin tarafında yer almış; 744 yılında Emevî halifesi II. Mervan'a karşı başlatılan isyanda ise isyanın merkezi konumunda hareket ederek Emevî halifesine karşı ayaklanmışlardır. Sonrasında Abbasilerden Abdullah b. Ali'nin Emevî halifesi Mervan'ı mağlup etmesi ile Humus dahil bütün Şam bölgesinde Abbasi hâkimiyeti başlamıştır. 878 yılından itibaren bölgede hâkimiyet Tolunoğullarına geçmiş, sonrasında Humus şehri 903 yılında kısa süreliğine Karmatî lideri Sahibü's-Şâme Hüseyin'in hakimiyetine girmiştir. Genellikle 944 yılına kadar İhşidîler iktidarını yaşayan Humus şehri bu tarihte Hemedânîlerin hâkimiyeti ile tanışmıştır. 10. asrın son çeyreğinde Roma istilasına uğrayan şehir, sonrasında 11. asrın ortalarına kadar Arap Mirdâsîlerin egemenliğinde ve nihayet 1090 yılında Fatimî egemenliğinden çıkarak Selçuklu meliki Tutuş'un hâkimiyeti altına girmiştir. Tutuş'un atabeyi olan Cenâhü'd-Devle Hüseyin şehirde iktidarı ele geçirmiş, 1103 yılına kadar şehri Haçlı istilasına karşı korumuştur. Onun ölümü üzerine Dımaşk meliki Dukak şehri ele geçirmiş ve onun da ölümüyle şehir Dukak'ın atabeyi olan Tuğtekin'in idaresine girmiştir (Mantran, 1998, ss. 370-373).

Humus şehrinin eski adının Emesa olduğunu ve şehrin Şam bölgesindeki ticaret yollarının merkezi noktalarından bir yerinde olduğunu ayrıca tarihte Mısırlılar ile Hititler arasında yapıldığı ifade edilen ilk anlaşma olan Kadeş antlaşmasının burada imzalandığını İbn Battuta eserinde zikretmiştir (İbn Battuta, 2004, s. 99). Humus şehri düz bir arazi üzerinde kurulmuş, yeşili bol, verimli, mamur ve havası çok temiz olan bir yer olarak tanıtılmıştır. Belâzurî, şehirde sahilten veya başka yerlerden getirilen buğday ve zeytinyağının bulunduğu büyük bir ambarın var olduğu bilgisini aktarılmıştır (Belâzurî, 1987, s. 192). Şehir bahçeler ve bu bahçeleri sulayan suların olduğu, tarım ve hayvancılığın geliştiği, çevresindeki arazilerin yağmur suları ile sulandığı, içme sularının yağmur ve nehir sularından temin edildiği bir yerleşim merkezidir. Ayrıca şehrin sokakları geniş, camisi şirin, bütün yolları ve caddeleri taş döşeli, halkı temiz giyimli ve cömert, büyük bir kalesi mevcut olup şehrin arazisine giren akrep ve yılanların hemen öldüğü, şehirde Hristiyanlara ait büyük bir kilisenin bulunduğu tarzındaki bilgiler

İslam coğrafyacılarının eserlerinde zikredilmiştir (Ağarı, 2002, s. 358; Ciner, 2018, s. 163; İbn Battuta, 2004, s. 95; İbn Havkal, 2021, s. 153; Müellifi Meçhul, 2002, s. 110; Ya'kûbi, 2021, s. 135). Şehrin Humus, Rakka, Yahud, Irak, Daru'l-Batîh, Antakya ve Erbain adında yedi kapısı bulunmakta olup, şehir halkının çoğunluğunu Araplar oluşturmuştur. Burada yaşayan Araplar Yemen kabilelerinden Tay, Kinde, Hemdân, Kelb ve diğer bazı kabilelerden oluşmuştur (Ağarı, 2002, s. 375; Ya'kûbi, 2021, s. 135). Humus tahıl ve pamuk üreten bir bölgenin merkezinde bulunan, Asi nehrinin kenarında konumlanmış, yaygın şekilde üzüm, pirinç, mısır ve sebze üretimi yapılan bir bölge olması itibarıyla tarih boyunca önemini koruyan bir yer olmuştur.

Humus şehrinin civarındaki diğer şehirler ve bu yerlere olan yol ve mesafesine gelince, şehrin alt tarafında Efâmiye şehri bulunmaktadır. Humus ile Halep şehri arasında Kınnesrîn ve Kefertab şehirleri vardır. Humus- Kınnesrîn arasında ise Hama ve Şeyzer şehirleri vardır. Humus-Dımaşk arasında sırasıyla Cûsiye, Yâs, Ba'lebek, Zebedâniye şehirleri vardır. Humus şehriden posta yoluyla gitmek için çıkan birisi Cûsiye, Karâ, Kutayfe, Bekâ', Ba'lebek ve sonra Akabetü Rumman üzerinden Dımaşk şehrine varmaktadır. Fırat kenarında bulunan Rakka şehriden Hıms'a gelmek isteyen birisi sırasıyla Rusâfe, Zeraa, Kastel, Selemiye şehirlerini geçip Humus şehrine varmaktadır (Ağarı, 2002, s. 274; Ciner, 2018, s. 171; İbn Havkal, 2021, s. 145; İbn Hurdazbih, 2019, s. 72, 73, 92; Opçin, 2015, s. 146; Ya'kûbi, 2021, s. 137). Humus bölgesinin genişliği toplamda 3 günlük mesafeden fazla olmayıp Hıms-Antartus arasının 2 gün, Hıms-Selemiye arasının 1 gün, Hıms-Halep arasının 5 gün, Hıms-Dımaşk arasının 5 gün (farklı bir rivayette 4 gün), Hıms-Hama arasının 1 gün, Hıms-Şeyzer arasının 2 gün, Hıms-Kefertab arasının 3 gün ve Hıms-Kınnesrîn arasının 4 gün uzaklıkta olduğu kaynaklarda ifade edilmiştir (Ciner, 2018, s. 171; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 204, 205, 224.; İbn Havkal, 2021, ss. 160-162; Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 180).

2. Hama Şehri

Hıms ile Kınnesrîn arasında dördüncü iklim üzerinde Asi nehrinin kenarında bulunan Hama şehri, oldukça eski bir yerleşim merkezidir. M.Ö. 14. ve 13. asırlarda bölgenin Hititler tarafından ele geçirilmesi sürecinde, şehrin mevcut olduğu, döneme ait kitabelerden anlaşılmaktadır. Hitit hâkimiyeti sonrasında ise şehirde ve bölgede Asurlular egemen olmuşlardır. Uzun süren Roma hâkimiyeti sonrasında ise şehir 636 yılında Ebu Ubeyde komutasındaki İslam ordularının sulh yoluyla fethi neticesinde İslam egemenliğine girmiştir. Emevî ve Abbasi iktidarlarından sonra Hemdânî emîri Seyfü'd-Devle zamanında (944-967) şehir Halep'e katılmıştır. 968 yılında Roma imparatoru Nicephoros Phocas tarafından saldırıya uğrayan Hama şehrinin büyük camisi yanmış, şehir sonraki zamanlarda önce Fatımîlerin sonra Mirdâsîlerin ve son olarak da Selçuklu devletinin hâkimiyeti altına girmiştir. Selçuklu sultanı Melikşah'ın Suriye seferi sonrasında ise Suriye'nin kuzeyi ve güneyinde Hama şehrine kadar olan bölgenin yönetimi sultan tarafından Selçuklu emirlerinden Aksungur'a verilmiştir. 1110 yılına gelindiğinde Haçlılar'a haraç ödeyen şehir bu tarihten sonra Dımaşk atabeyi Tuğtekin tarafından ele geçirilmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 224; Mantran, 1997, ss. 396-398; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 18).

Hama şehrinin yüksekçe bir kalesi, içinde su ile dönen değirmenleri ve Asi nehri üzerinde kurulu su dolapları ile bostanları sulanan arazileri mevcuttur. Nehir üzerindeki su dolapları ve diğer sulama vasıtaları sayesinde bölgede ziraata dayalı bir ekonomik hayat gelişmiş olup bu sayede bölge insanının refah ve serveti methedilmiştir. Şehrin her yanı bahçelerle dolu, meyvesi bol, işlek çarşıları ve muntazam

hamamlarının olduğu aktarılmıştır. Asi nehri şehrin kuzeyinden geçerken güneyinde ve batısında dağlar mevcuttur. Şehirde Yemen topluluklarından Kudaa kabilesine ait olan Behrâ kolu yaşamaktadır (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 224; İbn Battuta, 2004, s. 101; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 175; Ya'kûbi, 2021, s. 136).

Hama şehrinin civarındaki diğler şehirlere olan yol ve mesafesine gelince; kuzeyden Hama şehrine gelen yol burada ikiye ayrılmakta biri deniz kıyısına diğeri ise Dımaşk yönüne doğru gitmektedir. Hama şehrinin Şeyzer'e olan mesafesi 9 mil, Hama-Humus arası 1 gün, Hama-Halep arası 20 fersah uzaklıkta olduğu belirtilmiştir (Ciner, 2018, s. 171; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 224; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 16).

3. Cebele Şehri

Humus cündünün sahil şehirlerinden olan Cebele, Lazkiye şehri ile Tartus şehri arasında bulunan ve eski zamanlardan beri bulunduğu yer itibariyle limanın da olması sebebiyle önemli bir ticaret şehri olmuştur (Peter Tudebodus, 2022, s. 165). İslam topraklarına Hz. Ömer zamanından Ubade b. Samit tarafından 638 yılında dahil edilmiştir. Lazkiye şehrinin Müslümanlarca fethedilmesi sonrasında Cebele şehrinde bulunan Rumlar burasını tahliye etmişler, neticesinde İslam orduları savaş yapmadan şehre girmişlerdir. Sonrasında ise Muaviye b. Ebî Süfyan Cebele surlarının dışına bir kale yaptırmak suretiyle buraya Müslümanları yerleştirmiştir (Belâzurî, 1987, s. 190; Kudâme İbn Cafer, 2018, s. 35; Özaydın, 1993, ss. 183-184). Hemdânîler döneminde emir Seyfü'd-Devle'nin ölümü ile 968 ve 975 yıllarında Cebele şehri Doğu Romalılar tarafından işgal edilmiştir. 1080 yılına gelindiğinde ise Cebele kadısı olan İbn Suleyha, buradaki Rumları kovarak Trablus şehrindeki Ammaroğulları'nın tabiiyetine girmiştir. I. Haçlı seferinde Haçlılar Antakya şehrinin işgal etmiş ve Kudüs'e yolculukları sırasında 1099 yılı Şubat sonlarında Cebele şehrinin ele geçirmişlerdir. Sonrasında Dımaşk Selçuklu meliki Dukak tarafından başarısız kuşatma hareketleri gerçekleştirilmiş, nihayet atabey Tuğtekin şehri ele geçirmiş ve oğlu Böri'yi buraya atamıştır. Cebele halkının Böri'den şikayetçi olması sonrasında şehir Trablus'taki Ammaroğulları'na bağlanmıştır. 1109 yılında Trablus'un Haçlılar tarafından işgal edilmesi sonrasında Cebele şehri de dayanamayarak tamamen haçlı liderlerinden Tankred'e teslim edilmiştir. Seksen yıllık haçlı egemenliğinden sonra Cebele şehri 15 Temmuz 1188 yılında Selahaddin Eyyubi tarafından haçlıların elinden alınarak yeniden fethedilmiştir (Özaydın, 1993, ss. 183-184).

Cebele şehri dördüncü iklim üzerinde olup küçük bir beldedir. Ağacı ve meyvesi bol ve denize yaklaşık bir mil uzaklıktadır. 10. yüzyılda halkını Hemdânîler oluşturmuştur. İbrahim b. Edhem'e ait bir ziyaretgahın/kabrin burada olduğu söylenmektedir. Günümüzde bu bölgede yaşayan halkın çoğunluğu Muhammed b. Nusayr (ö. 270/883) tarafından kurulan Nusayrî mezhebindedir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 218; İbn Battuta, 2004, s. 118, 120; Ya'kûbi, 2021, s. 137).

4. Diğler Yerler

İslam coğrafyacıları ve bölgeyi ziyaret eden seyyahlar Humus cündünün diğler yerleşim yerleri ile ilgili çok fazla detaylı bilgi vermedikleri için ayrı bir başlık açma yerine hepsine tek bir başlıkta değinileceği hususuna yukarıda değinildiği cihetinden hareketle bölgenin diğler şehirleri hakkında kaynaklarda genel hatları ile şu bilgiler öne çıkmıştır. Bölge şehirlerinden olan *Efâmiye/Fâmiye* dördüncü iklimde olup yüksekçe bir yerde kurulmuş eski bir Rum yerleşim merkezidir. Asi nehrinin geçtiği tatlı suya sahip bir gölü de bulunmaktadır. Buranın halkı Kudaa kabilesine mensup Araplardan Uzre

kabilesidir (Ya'kûbi, 2021, s. 136). *Antartûs* şehri ise Akdeniz sahilinde 60 derece boylam ve 34 derece 10 dakika enlemleri üzerindedir. Burası Humus halkının cephesi olup Hz. Osman'a ait bir Mushaf'ın burada bulunduğu nakledilmektedir. Halkını Kinde kabilesi oluşturmaktadır. *Hunâsıra* şehri ise Halep'in güney doğusundan 2 günlük mesafededir. İbn Havkal'ın bildirdiğine göre Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz bu şehirde oturmuştur. Şehrin adını Hunâsır b. Amr b. el-Hâris el -Kelbi'ye nispetle aldığı rivayet edilmiştir (Belâzurî, 1987, s. 212). *Süveydiye* şehri ise kimi zaman Kınnesrîn veya Avâsım bölgesinden zikredilmekle beraber Asi nehrinin denize döküldüğü yerde bulunan bir sahil şehridir. *Bulunyâs* beldesinin *Markab* isimindeki kalesi ise Humus sahilinde dördüncü iklim üzerinde kurulmuştur. Kale müstahkem yapılmış olup denize bakmaktadır. Bulunyâs ile Markab kalesi arasında 1 fersah mesafe bulunmaktadır. Merkab, meyve ağaçları ve armudu bol bir yer olup pınarları çoktur. Markab kalesi 1058 yılında (farklı bir riyâvette 1062 yılında) inşa edilmiştir (İbn Battuta, 2004, s. 123). Müslümanlar tarafından inşa edilen kalenin halkını farklı kabileler oluşturmaktadır. *Lazkiye* şehri ise dördüncü iklimde kurulan, sahil kenarında ve limana sahip Humus cündünün önemli beldelerinden birisidir. Kalesi müstahkem çevresi ise mamur bir yerdir. Halkı Selîh, Zübeyd, Hemdân, Yahsüb ve diğer Yemen kabilelerindedir. Genellikle Dımaşk cündü içerisinde sayılan *Hısnü'l-Ekrad* kalesini Ebü'l-Fida eserinde Humus cündü içerisinde zikretmiştir. Kale dördüncü iklimin başlangıcında olup, Humus şehrinin karşısında bulunan Lübnan dağına bitişen dağda çok müstahkem bir yerde 1030 yılında Trablus şehrinin karargâh merkezi olarak kurulmuştur (İbn Battuta, 2004, s. 99). Humus ve Trablus şehrinin ortasında bulunan bu yerin iki yerleşim merkezine uzaklığı birer günlük mesafedir. *Bârin* beldesi ise Hama şehrine bağlı olup şehrin bir günlük mesafede şehrin güney batısındadır. Bârin kalesini haçlılar inşa etmiş, sonrasında bu kale Müslümanların eline geçmiştir. *Şeyzer* şehri ise Humus cündünde 4. iklim üzerine bulunmaktadır. Şehrin kuzeyinden Asi nehri geçmekte olup müstahkem bir kalesi vardır. Ağacı, meyvesi ve bostanı bol olup meyvesinin ekserisini nar oluşturmaktadır. Halkını ise Kinde kabilesi oluşturmaktadır. *Selemiye* beldesi ise yine dördüncü iklimde olup çöl kıyısında bulunmaktadır. Ağacı bol olan şehir ucuz bir yerdir. Buranın sâkinleri ise çoğunlukla Benî Hâşim'dendir. Şehri Abdullah b. Salih b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib'in kurduğu söylenmektedir (Ya'kûbi, 2021, s. 136). *Kefertâb* şehri ise Ma'aratü Numan ve Şeyzer yolu üzerinde bulunan dördüncü iklimdeki diğer Humus beldelerindedir. Halkı Yemen kabilelerinden bir topluluktur. Burası köy gibi küçük ve suyu az olan bir yerdir. Ayrıca burada topraktan yapılmış kaplar mevcuttur. Yine eski bir şehir olan, çöle yakın, geniş ve güzel Tedmür ve halkı Kelb kabilesinden olan *Telle mennes* yerleşim yerleri de Humus cündü içerisindeki diğer beldelerdendir (Ciner, 2018, s. 169; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 200, 202, 203, 217, 219, 221, 223, 224, 225; Ya'kûbi, 2021, s. 137). Ayrıca Humus bölgesi içinde bulunan Kadeş gölü de zikredilmeye değerdir. Bu göl Humus şehrinin bir günden az mesafede batısında bulunmaktadır. Gölün kuzeyden güneye uzunluğu 1/3 konak kadar genişliği ise sed/baraj şeklindedir. Bu set taşlarla gölün kuzey tarafına yapılmıştır (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 51).

Humus eyalet merkezindeki diğer şehirlerin Şam bölgesindeki şehirlere olan mesafelerine gelince; Antartûs-Humus arasının 2 gün, Selemiye-Hims arasının 1 gün, Bulunyâs-Antartûs arasının 12 mil, Lazkiye-Antakya arasının 48 mil/3 gün, Lazkiye-Cebele arasının 12 mil, Lazkiye-Sahyûn arasının 1 gün, Efâmiye-Berzûye arasının 1 gün, Şeyzer-Hama arasının 9 mil, Şeyzer-Humus arasının 33 mil, Şeyzer-Antakya arasının 36 mil, Şeyzer-Kefertab arasının 12 mil, Kefertâb-Maarratü Numan arasının 12 mil ve

Hama-Humus arasının 1 gün/20 fersah uzaklıkta olduğu kaynaklarda zikredilmiştir (Ciner, 2018, s. 171; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 205, 217, 220, 222, 224; İbn Havkal, 2021, s. 162; Nasır-ı Hüsrev, 1967, s. 16).

Sonuç

Gerek İslam öncesi dönemde gerekse İslami dönemde önemli bir merkez olan Şam bölgesinin 10. ve 11. yüzyıllarda üç önemli merkezi olan Dımaşk, Ürdün ve Humus cündleri genel tarih, coğrafya ve seyahatname türü eserler temelinde incelenmiş ve bu doğrultuda bölgenin önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Şam bölgesinin merkez şehri olan Dımaşk, belirtilen dönem içerisinde kaleme alınan kaynaklar ve muahhar kaynaklarda oldukça etkileyici olarak tarif edilmiş, bulunduğu konum, tarihi ve dini önemi, Ümeyye camii ve diğer kültürel varlıkları dikkat çekmiş, diğer bölge ve yerleşim merkezleri bu şehrin gölgesinde kalmış gözükmemektedir. Ekonomik olarak bölgenin en büyük gelir kaynağına sahip olan Dımaşk şehri buradaki liman şehirleri vasıtasıyla Guta, el-Bikâ ve Cevlân gibi verimli arazilerden elde edilen mahsulü Akdeniz'e kıyısı olan diğer önemli merkezlere ihraç edebilme imkânı da bulmuştur. Bölgeye hâkim olan iktidarların etki alanı diğer merkezleri de fazlaca etkilemiştir. Şam bölgesinin bir diğer merkezi olan Ürdün cündü daha dar bir yüz ölçüme sahip olup bu durum vergi gelirlerine yansımıştır. Kaynaklarda bölgenin önemli şehirleri olarak Taberiye, Sur ve Akka şehirleri daha çok ön plana çıkmıştır. Ürdün bölgesinin başşehri olan Taberiye, kaynaklarda tarihi ve fiziki özellikleri fazla uzun olmayan cümlelerle ifade edilmiş, şehrin konumu ve Dımaşk-Filistin güzergâhı üzerinde olmasının önemi üzerinde durulmuştur. Taberiye şehrinden ziyade bölgede bulunan önemli kıyı şehirleri olan Sur ve Akka, sahip oldukları limanları sayesinde ticari açıdan birbirleri ile yarışan, ekonomik olarak kalkınmış şehirler olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca bu şehirlerde bulunan tersâne ve donanmalar tüm bölgenin güvenliği için oldukça önemli olmuştur. Sur şehrinin tarihi olarak oldukça eski olduğu ve surlarının sağlamlığı nedeniyle burasını ele geçirmenin oldukça zor olduğu da vurgulanmıştır. Şam bölgesinin üçüncü önemli merkezi olan Humus cündünün ise genellikle düz bir arazi üzerine kurulu olduğu ve Lübnan dağlarından doğan Asi nehrinin bu eyaletin içerisinde geçerek birçok şehrine uğradığı ifade edilmiş, bu unsurlar sayesinde Humus bölgesi önemli bir tarım merkezi olarak Şam ekonomisine katkıda bulunmuştur. Humus cündüne ait şehirlerin, diğer eyalet merkezlerinin yerleşim yerlerinden fazla olduğu görülmekle beraber bu şehirlerin nispeten daha küçük yerleşim alanları olması, elde edilen vergi gelirlerinden de görüldüğü üzere, dikkatlerden kaçmamıştır. Sonuç itibarıyla Şam bölgesinin incelenen bu merkezleri, siyasi, dini, ekonomik ve kültürel açılardan dönemi itibarıyla önemini korumaya devam etmiş olup, bu durumun Haçlı seferleri arifesinde var olan iktidar mücadeleleri ve sonrasında Haçlı-Hilal savaşına da yansımaları şeklinde kendisini gösterdiği görülmüştür.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ağarı, M. (2002). *İslam coğrafyacılığı ve Müslüman coğrafyacılar: Doğuşu gelişimi ve temsilcileri*. Kitabevi Yayınları.
- Ağarı, M. (2006). *İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 47(2), 195-214.
- Altan, E. (2009). Sûr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37, 535-537. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Belâzurî, (1987). *Fütühu'l-büldân [Ülkelerin fetihleri]* (Çev. M. Fayda). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bilge, M. L. (1998). Hayfa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17, 41-43. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilindir, S. (2017). Mirdâsî Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbî hale getirilmesi sürecinde bölgedeki Türkmen faaliyetleri. *Asia Minor Studies*, 5(10), 40-59.
- Bostan, İ. (1992). Ba'lebek. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5, 9-11. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Carnotensis, F. (2009). *Kudüs seferi* (Çev. İ. B. Barlas). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ciner, O. (2018). *El-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm isimli eserinin değerlendirilmesi ve Türkçe tercemesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dursun, D. (1992). Beyrut. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6, 81-84. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî. (1992). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, nşr. A.P. van Leeuwen- A. Ferre, I, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Ebu'l-Ferec, G. (1945). *Ebu'l-Ferec tarihi: Cilt I* (Çev. Ö. R. Doğrul). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ebü'l-Fidâ, İ. b. A. el-Eyyûbî. (2017). *Ebü'l-Fidâ coğrafyası (Takvîmü'l-Buldân)* (Çev. R. Şeşen). Yeditepe Yayınları.
- Emecen, F. (1989). Akkâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2, 265-267. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkal, M. (1991). Arşın. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, 411-413. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkoçoğlu, F. (2017). Büyük Selçuklu ve Büyük Selçuklu Bakiyesi Devletler Hâkimiyetinde Dımaşk Şehri ve İç Kalesi. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 1-22.
- Halaçoğlu, Y. (1995). Fersah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12, 412. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Battuta, (2004). *İbn Battuta seyahatnâmesi* (Çev. A. S. Aykut). Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Havkal, (2021). *10. asırda İslam coğrafyası* (Çev. R. Şeşen; 3. Baskı). Yeditepe Yayınları.
- İbn Hurdazbih, (2019). *Yollar ve ülkeler kitabı, el-Mesalik ve'l-memalik* (Çev. M. Ağarı; 2. Baskı). Kitabevi Yayınları.
- İbn Rüste, (1892). *el-Alâku'n-nefise*, nşr. M. J. de Goeje. E.J. Brill.
- İstahrî, (2004). *el-Mesâlik ve'l- memâlik*, nşr. M.J. de Goeje. Daru's-Sâdır.

- Kallek, C. (2002). Kulaç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26, 353-354. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kallek, C. (2020). Mil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 53-54. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kudâme İbn Cafer. (2018). *Kitabü'l-Harac* (Çev. R. Şeşen). Yeditepe Yayınevi.
- Küçükbeğir, E. (2016). Sultan Alparslan Dönemi Selçuklu- Mirdâsî İlişkileri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-40.
- Mantran, R. (1997). Hama. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15, 396-398. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mantran, R. (1998). Humus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18, 370-373. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2020). Mirdâsîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30, 149-151. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Müellifi Meçhul (2002). *Hududü'l-alem min meşrik ila mağrib*. Daru's-Sekafiye li'n-Neşr.
- Nasır-ı Hüsvrev (1967). *Sefername* (Çev. A. Terzi; 2. Baskı). Millî Eğitim Basımevi.
- Okur, H. (2022). *İbn. Cübeyr'in gözüyle XII. asırda Orta Doğu'da dini hayat*. Hacı Bayram Velî Üniversitesi Yayınları, İslara Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, ss. 372-392
- Opçin, E. (2015). *İbn Havkal'ın Sûretü'l—Ard adlı eserinin tercüme ve değerlendirmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özaydın, A. (1993). Cebele. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7, 183-184. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Peter Tudebodus. (2022). *Birinci Haçlı seferi* (Çev. S. Genç; 3. Baskı). Kronik Kitap.
- Taberî, (2019). *Târihu't-taberî: Cilt 3* (Çev. C. Saylık). Ankara Okulu Yayınları.
- Tomar, C. (2009). Sayda. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36, 207-209. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tomar, C. (2010a). Şam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38, 320-325. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tomar, C. (2010b). Taberiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39, 323-324. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tomar, C. (2012a). Trablusşam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41, 292-294. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tomar, C. (2012b). Ürdün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42, 354-356. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, A. (2019). *Haçlı seferleri döneminde Sur şehri*. *Bellekten*, 83(297), s. 439-468.
- Ya'kûbi, (2021). *Ülkeler kitabı (Kitâbü'l-Büldân)* (Çev. M. Ağarı). Kitabevi Yayınları.
- Yıldız, B. (2018). *Seyehatnamelerde Şam* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, H. İ. (2021). İslam'ın erken döneminde Şam bölgesindeki askerî-idarî bölgelerin (cünd/ecnâd) oluşumu ve Bizans (Doğu Roma) toprak sisteminin etkisi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 45, 69-102.

RETRO ÜRÜNLERİ ALGILAMA EĞİLİMLERİ İLE SATIN ALMA DAVRANIŞININ Y VE Z KUŞAĞI TÜKETİCİLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ*

 Hülya KARABURGU^a

 Yunus DURSUN^b

Özet

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yaşayan, Y ve Z kuşağı tüketicilerinin, retro ürünleri algılama eğilimleri ile satın alma davranışlarını ortaya çıkarmaktır. Bunun yanında bir diğer amaç; Y ve Z kuşağı tüketicilerinin, retro ürünleri satın alma davranışlarında alışkanlık olgusu, duygu faktörü ve yapılan stratejilerin etkisine yönelik bir bakış sunmaktır. Çalışmada 676 katılımcıyla çevrimiçi anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS programları ile analiz edilmiştir. Verilerin analizi için, çapraz tablo istatistikleri, betimleyici istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi, bağımsız örneklem t-testi ve *pearson* korelasyon analizi kullanılmıştır. Analizin sonuçlarına göre; retro ürünleri algılama eğilimlerinin moda alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu gözlemlenirken, geçmişe özlem, kişisel motivasyon, eski-yeni ve lüks alt boyutlarında herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir. Retro ürünleri satın alma davranışı ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında da anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Son olarak, retro ürünleri algılama eğilimleri ile satın alma davranışları arasında aynı yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Retro pazarlama, Retro ürün, Nostalji, Satın alma davranışı, Kuşaklar.

EXAMINATION OF THE TENDENCIES TO PERCEIVE RETRO PRODUCTS AND PURCHASING BEHAVIORS WITHIN THE FRAMEWORK OF Y AND Z GENERATION OF CONSUMERS

Abstract

The aim of this study is to reveal the tendencies to perceive retro products and purchasing behaviors of the Y and Z generation of consumers living in Turkey. In addition, another aim is to present an overview of the habit phenomenon, emotion factor and the impacts of strategies that are designed to effect the purchasing behavior of retro products by the Y and Z generation of consumers. An online survey was carried out with 676 participants in the study. The obtained data were analyzed with SPSS and AMOS programs. Cross-table statistics, descriptive statistics, confirmatory factor analysis, independent sample t-test, and pearson

* Bu çalışma, Prof. Dr. Yunus DURSUN danışmanlığında hazırlanan “Retro Ürünleri Algılama Eğilimleri ile Satın Alma Davranışının Y ve Z Kuşağı Tüketicileri Çerçevesinde İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, hulyaakaraburgu@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ydursun@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 20.03.2023

correlation analysis were utilized to analyze the data. According to the results of analyses, while it was observed that there was a significant difference between the fashion sub-dimension of the tendency to perceive retro products and the Y and Z generation of consumers, no difference was observed in the sub-dimensions of nostalgia, personal motivation, old-new and luxury. It was determined that there is no significant difference between the purchasing behavior of retro products and the Y and Z generation of consumers. Finally, it was determined that there is a meaningful relationship on the same direction between the tendencies to perceive retro products and their purchasing behaviors.

Keywords: Retro marketing, Retro product, Nostalgia, Purchasing behavior, Generations.

Giriş

Sürekli değişim gösteren tüketici istekleri, beklentileri ve tüketim alışkanlıkları, pazar yapısında farklılaşmalara neden olmaktadır. Bu farklılaşma noktasında pazarlamacılar, tüketicileri tatmin etmek ve isteklerine hızlı cevap sağlamak için pazarlama anlayışlarını çeşitlendirmektedirler.

Günümüzde birçok ürün çeşidi karşısında karar verme lüksüne sahip olan tüketiciler ve bu tüketicilerin beklenti ve zevklerini karşılama mecburiyetinde olan işletmelerden oluşan pazar yapıları bulunmaktadır. Asıl gücün tüketicilerde olduğu bu pazar yapılarında, işletmeler, tüketicileri tatmin etme hususunda yeterli olamazsa, bu durumu gerçekleştirecek başka bir işletme mutlaka bulunacaktır. Bu yüzden, işletmeler tüketicileri anlama konusuna gerekli olan önemi vermelidirler.

Tüketiciler, her ne kadar teknolojik gelişmelerden hoşnut olsalar da hızla değişen yaşam biçimi ile ortaya çıkan ürünler, onları memnun etme noktasında yetersiz kalabilmektedir. Bu doğrultuda tüketiciler, geçmişe dönük hatıraları ile eskiden var olan ürünlere özlem duymaya başlamaktadırlar. Bu özlemin farkında olan ya da tüketicilerde bu özlem duygusunu yaratmaya çalışan pazarlamacılar, retro pazarlama anlayışını hayatımızın her alanına dâhil etmektedirler.

Retro, farklı pazarlarda birçok farklı ürün kategorisinde deneyimlenmektedir (Brown vd., 2003; Brown, 2018; Brunk vd., 2016). Pazarlamacılar, geçmişe özlemi ticarileştirmiş ve markaları tarihsel dönemlerle köprü niteliğinde kullanmaktadırlar.

Retro pazarlama; geçmiş zamanlara ait olan bir ürün veya hizmetin, çoğunlukla performans, fonksiyon ve tat bakımından çağdaş standartlara göre güncellenerek, nostalji temelli yeniden canlandırılmasının yapılmasıdır (Brown vd., 2003, s. 20). Retro pazarlama zamandan bağımsız bir anlayışı temsil etmektedir.

Bireyler, günümüzün sunduğu zorlukların karşısında geçmişin güzel anı ve deneyimlerini hatırlayarak mutlu olmak isteyebilmektedirler. Bu hatırlamalar bir şarkı, bir dönem, bir film sahnesi veya bir ürün ile ilişkili olabilmektedir (Alpat, 2010, s. 16).

Günümüzün getirdiği koşullarla, birçok yeni ürün piyasada uzun soluklu yer almamaktadır. Bu durum, bireylerin ürün veya markaları benimsemeleriyle alakalı olmaktadır. Retro ürünler, bireylerin zihninde eski zamanlarda zaten yer alan ürünler oldukları için, tekrardan canlandırılmaları önem teşkil etmektedir.

Retro pazarlamada dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da kuşaklardır. İçinde bulunduğumuz dönemde, işletmeler, stratejilerin oluşturulması hususunda kuşakların özelliklerine, eğilimlerine, tutumlarına ve isteklerine önem vermelidir. Ayrıca, işletmeler, tüketicilerde oluşan değişimleri sadece izlemekle kalmamalı, değişimlere uygun pazarlama stratejileri geliştirerek retro pazarlamayı etkin bir araç olarak kullanmalıdırlar.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yaşayan, Y ve Z kuşağı tüketicilerinin retro görünüme sahip olan ürünleri, algılama eğilimleri çerçevesinde satın alma davranışlarını belirlemektir. Bunun yanında bir diğer amaç; Y ve Z kuşağı tüketicilerinin, retro görünüme sahip olan ürünleri, satın alma davranışlarında alışkanlık olgusu, duygu faktörü ile yapılan stratejilerin rolüne yönelik bir bakış sunmaktır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Retro Pazarlama

Retro pazarlama kavramı, 2001 yılında, Stephen Brown tarafından literatüre kazandırılmıştır. Brown (2001, s. 6) *“Marketing: The Retro Revolution”* adlı kitabında, retro pazarlamanın kavramsallaştırılmasındaki güçlükleri ve bu konuda henüz ortak bir kanı belirlenmediğini ifade etmektedir. Ayrıca, Brown (1999, s. 365) *“Retro-Marketing: Yesterday’s Tomorrows, Today!”* isimli makalesinde retro pazarlamadan, “Dünün yarınları, bugündür” şeklinde bir tanımlama sunmaktadır. Brown, Kozinets ve Sherry (2003, s. 20)’in yaptıkları tanıma göre, retro pazarlama; geçmiş zamanlara ait olan bir ürün veya hizmetin, çoğunlukla performans, fonksiyon ve tat bakımından çağdaş standartlara göre güncellenerek, nostalji temelli yeniden canlandırılmasının yapılmasıdır. Başka bir şekilde belirtmek gerekirse; retro pazarlama, geçmiş zamanlarda insanlarla duygusal bağ kurulmasıyla var olan ürünlerin, yeniden pazarlara yeni formlarla ya da sembolik çağrışımlar yoluyla sunulması ile sadece bir ürünü ifade etmekten çok, geçmişten gelen eski bir dost gibi hatırlatılmasını kapsayan bir yaklaşımdır.

Birçok birey, retro kavramını belirli bir dönem ile ilişkili olarak algılasa da yapılan tanımlarda somut bir dönemi kapsamadığı görülmektedir. Benzer şekilde, bir ürünün retro pazarlama kapsamında ele alınabilmesi için, en son teknoloji standartlarını içermesi de gerekmemektedir.

Geçmişte, birey üzerinde iz bırakan bir filmin, şarkının, sembolün veya objenin oluşturduğu his ve düşüncelerin, bireyin zihninde, yeniden uyandırılmasıyla satın alma kararları etkilenmektedir. Değişen ekonomik koşullar ve farklılaşan tüketici kimliklerine rağmen retro pazarlama, tüketicilerin ilk olarak duygularına seslendiği için, tüketiciler, geçmişte sadık olduğu bir ürün veya markayı yeniden satın alma eylemini gerçekleştirmektedirler. Bu durum, retro pazarlamanın temelini oluşturmaktadır.

Castellano vd. (2013), miras, kültür, nostalji ve canlanmanın retro pazarlamayı besleyen etkenler olduğunu öne sürmektedirler. Retro pazarlama, sloganlarda, ambalajlarda ve reklamlarda kullandığı nostalji etkeni ile mesaj stratejileri oluşturmaktadır. Mesaj stratejileri, bireylerde uyandırılmak istenen hisleri tetikleyen ve hatırlanması beklenen deneyimleri açığa çıkaran bir rol üstlenmektedir. Bu yüzden bireylerin, kullanılan mesaj stratejilerine yönelik düşünceleri ile satın alma eğilimlerinin doğru orantılı olduğu düşünülmektedir (Gökaliçler & Arslan, 2015).

Retro pazarlama anlayışı, bireylerin, bir ürün veya hizmeti tercih etmeleri hususunda geçmiş hayatlarındaki izleri taşıması fikrine dayanmaktadır. Fakat, retro pazarlamanın kavramsallaştırmasında keskin çizgiler olmamasına rağmen güçlükler bulunmaktadır. Bu açıdan retro pazarlama üç yaklaşım etrafında incelenmektedir. Bu yaklaşımlar şu şekilde açıklanabilmektedir (Brown, 1999, s. 365):

Repro: Repro kavramı; geçmiş zamanlara ait, güzel olarak adlandırılan ürün ve hizmetlerin yeniden üretilmesini belirtmektedir. Repro sayesinde nostalji etkisini yakalamak çok daha kolay ve az maliyetlidir. Örneğin; geçmişte yayınlanan siyah-beyaz bir reklam çalışmasının tekrardan kullanılması firmalara fazla maliyet çıkarmayacaktır. Repro yaklaşımına, yakın zamanda, ülkemizdeki en büyük market zincirlerinden biri olan BİM'in yaptığı çalışma bir başka örnek olarak verilebilmektedir. BİM, birden çok ürün ve markayı geçmiş zamanlara ait tasarımları ile tekrardan satışa çıkararak tüketicilere sunmuştur. Bu kapsamda, *Pepsi* ve *Yedigün*'ün yıllar önceki nostaljik tasarımlı teneke kutuları, *Kızılay Maden Suyu*'nun nostaljik şişesi, *Ülker*'in kutu bebe bisküvisi, *Çokkalata*'nın cam bardak kakaolu fındık kreması, *Eti*'nin harfli bisküvisi ve pizza krakeri, *Ülker*'in *Luna*, *Rodeo* çikolataları ve daha birçok ürün ve marka ile tüketicilere nostaljik hislerin yaşatılması amaçlanmıştır.

Retro: Retro; ileri teknolojilerden yararlanılarak, geçmiş stil ve tarzlarını yansıtan ürün ve hizmetlerin yeni ile bütünleşmesinin ardından tüketicilere sunulması olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşım *repro nova* olarak da adlandırılmaktadır (Brown, 2001, s. 7). Bu yaklaşıma, *TAG Heuer* saat markası örnek gösterilmektedir. Bu markanın 1930'larda üretilen saat modelleri ile günümüzdeki üretilen saat modelleri birbirlerini anımsatmaktadır. Fakat, eski zamanlarda *TAG Heuer* saatleri için yararlanılan mekanik bir maşanın yerini, yeni modellerde, güneş enerjisi yardımıyla çalışan mikroçipler almaktadır (Haynes, 1998, s. 47).

Repro-Retro: *Repro de luxe* olarak da belirtilen repro-retro yaklaşımı; yeniden canlandırılmış nostaljik ürün ve hizmetlerin belli bir zaman sonra, yeniden canlandırılmış halinin tekrardan canlandırılmasını kapsamaktadır. Örneğin; 1970'lerde ilk defa sahnelenen, *Happy Days* ve *Grease* gibi sahne şovlarında, 1950'li zamanların tekrardan canlandırılması yapılmıştır. Günümüzde ise; 1970'lerde yapılan sahne şovunun yeniden canlandırılması yapılmaktadır (Brown, 2001, s. 8). Bu yaklaşıma başka bir örnek olarak; *İstanbul Oyuncak Müzesi* verilebilmektedir. 2005 yılında kurulan, tarihi bir köşkte konumlanmış olan bu müzede, 1700'lü yıllardan günümüze kadar en gözde oyuncak örnekleri bulunmaktadır (İstanbul Oyuncak Müzesi, 2021). Müzik gruplarının yapmış oldukları nostalji esintili yeni albümleri de repro-retro yaklaşımına örnek oluşturmaktadır.

2. Nostalji Pazarlaması

Türk Dil Kurumu'nun yaptığı tanımlamalara göre, nostalji; "geçmişte kalan güzelliklere olan özlem duygusu ve bu duygunun baskın bir duruma gelmesi, geçmişseverlik" ve "değişime karşı duyulan korku sonucu geçmişe sığınma duygusu" dur (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t. y.). Belk (1992, s. 670) ise; nostalji kavramını, "bir nesne, sahne, koku ya da müzik aracılığıyla harekete geçirilen hasrete yol açan bir duygu hali" olarak ifade etmiştir. Geçmiş zamanların bugünden daha iyi olduğunun düşünülmesi ve geçmişe ait olumlu düşüncelere sahip olmanın yarattığı hisler, nostaljinin temelini oluşturmaktadır (Davis, 1979, s. 18).

Nostaljinin en önemli özelliği, bilişsel belleğin aksine, duygusal belleğe seslenmesi durumudur. Bu yüzden nostalji unsuru, bireylerin, çocukluk veya gençlik zamanlarına bağlanmasına yardımcı olmaktadır (Belk, 1992, s. 671). Bunun farkında olan pazarlamacılar, tüketicileri anı ve hayallerinden yakalayarak, nostaljiyi ikna edici bir pazarlama taktiği olarak kullanmaktadırlar.

Nostalji pazarlamasına, antika eşyalar satan dükkanların yapmış olduğu çalışmalar örnek olarak verilebilmektedir. Burada yer alan ürünler orijinalliği korunmuş, hiçbir şekilde revize işlemlerinin yapılmadığı ürünler olduğu için, doğrudan geçmişin şimdiki zamana taşınması durumu ile nostalji pazarlamasına örnek oluşturmaktadır.

Nostalji pazarlamasına bir başka örnek olarak; bir zamanların “Baba saati” olarak bilinen *Casio* kol saati verilebilmektedir (Başyeşil, 2020). Hâlâ günümüzde, bireylerin vefa duygularından ve geçmiş alışkanlıklarından dolayı *Casio* kol saati tercih edilmektedir. Ayrıca bu markanın saatleri “retro kol saati” başlığıyla tüketicilere sunulmaktadır (Ersasaat, t. y.). Bu örnekten anlaşılacağı üzere, nostalji pazarlamasında, bireylerin bir ürün veya markayı tercih etme sebeplerinin başında, o ürün veya markaya karşı sahip oldukları sadakat duygusu ve alışkanlıkları gelmektedir.

Instagram, *Twitter* ve *Facebook* gibi platformlar, nostalji içeriği için popüler bir internet trendi olan *hashtag* kullanmaktadır. Örnek olarak, #TBT ve #FBF (Perşembeye Geri Dönme ve Cumaya Geri Dönme) gibi *hashtagler* verilebilir. Bu *hashtagler*, bireyleri acı ve tatlı anlarından yakalayarak nostaljinin etkisini göstermektedirler. *New York Times*'a göre, nostalji yalnızlık, can sıkıntısı ve endişe içeren duyguların geri plana atılmasına yardımcı olmaktadır. Bireyler, nostaljik anılarını paylaşarak kendilerini daha cömert ve mutlu hissetmektedirler (Shuffleton, 2015).

Retro pazarlamada da nostalji ögesinden yararlanılması, nostalji pazarlaması ve retro pazarlamanın kavramsal açıdan aynı anlama geldiği algısını yaratmaktadır. Fakat, retro pazarlama, geçmiş hislerimize seslenen ürünlerin, günümüzün koşullarına göre revize edilerek tekrardan pazarlara sunulması olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan Brown, Kozinets ve Sherry (2003, s. 20), retro ürünlerin nostaljik ürünlerden ayrılmasını sağlayan en önemli özelliğin “güncellenmiş” olması olarak açıklamaktadırlar.

Nostalji pazarlaması ve retro pazarlama farkını bir örnek çerçevesinde açıklamak mümkündür. Bir zamanların popüler eserlerinden olan, *Hababam Sınıfı* serisinin, revize yapılmaksızın yayın akışlarında yer alması, nostalji pazarlaması içinde irdelenmektedir. Fakat, bu serinin günümüzde yeni oyuncularla, konu bakımından eski haline bağlı, güncel bir senaryo eşliğinde izleyicilere sunulması, retro pazarlama çerçevesinde değerlendirilmektedir (Türkyılmaz, 2016, ss. 53-54).

3. Dünyadan ve Türkiye’den Retro Pazarlama Örnekleri

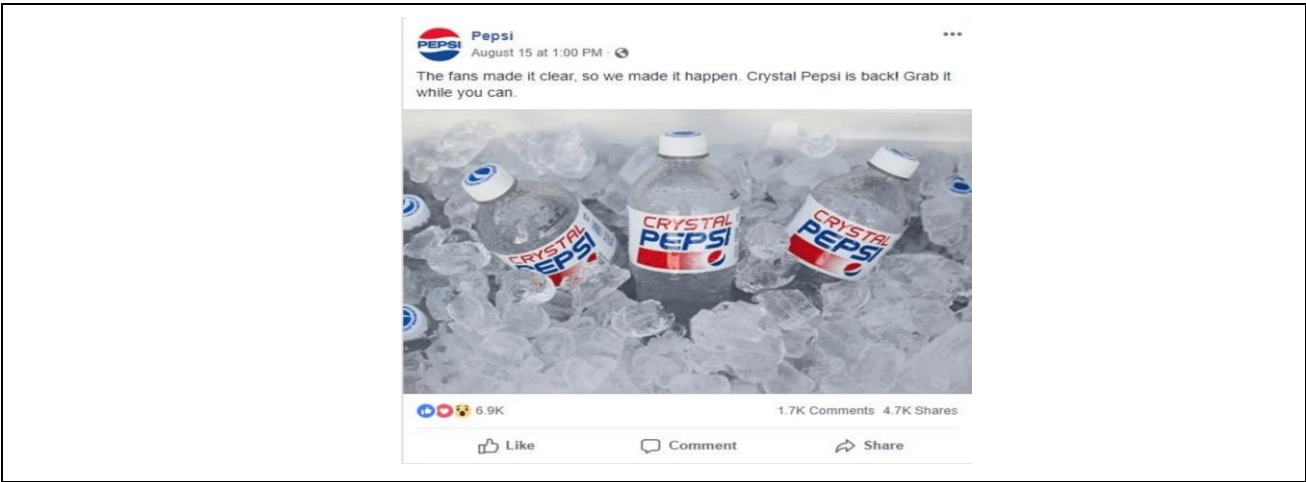
Dünyadan retro pazarlama uygulamalarına bir örnek olarak, en ikonik araçlardan birisi olan, 1967 *Ford Mustang Fastback* modeli verilebilir. İngiliz *Charge* şirketi, bu aracın dış görünüşünde klasik *Mustang* çizgisini korurken, iç dizaynında lüks kumaş kaplama koltuklar ve dijital gösterge ekranı gibi modern özellikler kullanmıştır. Ayrıca, yüzde 100 elektrikli olarak üretilen, 1967 model *Ford Mustang Fastback*'in 536 beygir gücüne sahip olan elektrikli motoru, 0'dan 100'e 3,9 saniyede ulaşmaktadır. Bu otomobilden

sadece 500 adet satışa sunulmuştur (LOG, 2022). Böylelikle firma, eski ve yeniye harmanlayarak tüketicilerle özel bağ kurmaktadır. Bahsedilen örnek Resim 1’de yer almaktadır.

Resim 1. 1967 model Ford Mustang Fastback (LOG, 2022).

Retro pazarlama uygulamalarının başarılı örneklerinden biri de *Pepsi* markasına aittir. 90’larda *Pepsi* markası, en popüler gazozların kafein ve koruyucu barındırmayan bir türü olarak, *Crystal Pepsi* şeklinde adlandırılan yeni bir içeceği piyasaya sunmuştur. *Crystal Pepsi*’nin üretimine son verilmesinin ardından marka, 2016 yılında bu gazozu kısa süreliğine yeniden satışa çıkartmıştır. Bireylerin geçmişe dair çağrışımlarından faydalanarak, satışları artırmak isteyen *Pepsi* markası, kullandığı geriye dönüş kampanyaları aracılığıyla *Twitter* ve *Facebook* gibi sosyal medya platformlarında *Crystal Pepsi* ürününü trendlere yükseltmiştir (Sih, 2021). *Crystal Pepsi* ürününe Resim 2’de yer verilmektedir.

Resim 2. Crystal Pepsi retro pazarlama örneği (Sih, 2021).

Retro alanına Türkiye’den örnek olarak, “Akustik Gramofon” şeklinde adlandırılan ürünler verilebilir. Akustik gramofonlar, görüntü itibariyle nostaljiyi yansıtmaya rağmen, kullanım şekli açısından teknoloji ile bütünleşmektedir. Bu ürün, herhangi bir plağa gerek duyulmadan, üzerindeki kısma cep telefonunun yerleştirilmesinin ardından, her istenilen şarkının sadece telefonda seçilmesiyle çalışmaya başlamaktadır. Ayrıca şarkılara akustik hava katarak, diğer gramofon türlerinin tadını yaşatmaktadır. Akustik gramofon, normal bir gramofona göre daha az maliyetlidir ve daha kolay taşınmaktadır. Resim 3’te akustik gramofon görseli yer almaktadır.

Resim 3. Akustik gramofon modeli (Vune Concept, t. y.)

Retro alanına başka bir örnek olarak, *Türkiye İş Bankası*'nın yapmış olduğu çalışmalar verilebilmektedir. Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından kurulan *Türkiye İş Bankası*, Atatürk'ün ölümünün 69. yıldönümü olması nedeniyle, 2007 yılının kasım ayı süresince, ilk defa Atatürk'ün canlandırılmasının yapıldığı kurumsal reklam çalışmasına yer vermiştir (Radikal, 2007). Böylelikle *Türkiye İş Bankası*, marka mirasını reklam çalışmalarına yansıtmaktadır.

Türkiye İş Bankası'nın yaptığı başka bir retro çalışma ise; nostaljik obje ve mekânlardan yararlanılarak, 2013'ten günümüze kadar yayınlanan, Cem Yılmaz'ın yer aldığı reklamlarıdır. Bu reklamlar aracılığıyla bankanın dünü ve bugününe atıf yapılmaktadır (Demirci, 2016). Ayrıca *Türkiye İş Bankası* reklamlarında, eski zanaatkâr ve neredeyse unutulmaya başlayan zanaatkâr dükkânlarının fotoğraflarına yer verilmesiyle de dikkat çekmektedir. Yayınladıkları reklamlar ile köklü geçmişlerini gözler önüne sermektedirler. Bahsedilen reklamlardan birine ait görsel Resim 4'te yer almaktadır.

Resim 4. *Türkiye İş Bankası*'nın reklamında retro kullanımı (Cem Yılmaz, 2014).

4. Retro Pazarlama Bağlamında Kuşakların Tanımlanması

Gelişen teknolojinin etkisiyle, toplum profillerinde farklılaşmalar meydana gelmektedir. Bu durum, kuşakların tercihlerini, beklentilerini, tutumlarını ve özelliklerini dikkat edilmesi gereken bir konuma getirmektedir.

Kuşak, aynı zaman diliminde dünyaya gelen ve yaşadıkları dönemin sosyal, kültürel, ekonomik, politik olay ve değerlerinden etkilenmiş olan bireylerin meydana getirdiği toplulukları temsil eden bir kavramdır (Oğuz, 2017, s. 50). Bu doğrultuda, kuşakları yalnızca biyolojik dönemlerle değil, yaşadıkları sosyal ve kültürel çevreyi de göz önünde bulundurarak irdelemek daha doğru olacaktır.

Kuşak kavramının temel ilkelerini belirleyen Karl Mannheim, sosyal değişim zamanlarında var olan bireylerin, sosyal ve kültürel değerlerinin yaratılmasında, yaşadıkları zamanlarda kazandıkları deneyimler ile benzer bir ortak bilinç oluşturması neticesinde belirli bir sosyal kimlik kazandıklarını savunmaktadır (Mannheim, 1952).

Kuşaklara yönelik yapılan literatür çalışmalarına bakıldığında; kuşakların yaş aralıkları için herhangi bir fikir birliğine varılmadığı gözlemlenmiştir. Çalışmalarda kuşak tasnifleri, farklı isimler ve farklı yaş aralıkları etrafında şekillenmesine rağmen, kuşaklar beş ana başlık altında toplanmaktadır. Bu kuşaklar şu şekilde ifade edilmektedir (Twenge vd., 2010; Yüksekbilgili, 2013):

- Sessiz Kuşak (Gelenekselciler),
- Bebek Patlaması Kuşağı,
- X Kuşağı (Geçiş Kuşağı),
- Y Kuşağı (Milenyum)
- Z Kuşağı (Kristal Kuşak).

Çalışma kapsamında Y ve Z kuşağı tüketicileri ele alındığı için bu iki kuşağın özellikleri irdelenecektir.

Y Kuşağı: Genel olarak Y kuşağı, 1980-1999 yılları arasında dünyaya gelen bireylerden oluşmaktadır (Acıoğlu, 2015; DeVaney, 2015; Johnson vd., 2016; Kuran, 2019; Sessa vd., 2007; Zemke vd., 2013). Y kuşağı, *Millennials*, *Nexters*, *Echo-Boomers* veya *Digital Generation* şeklinde adlandırılmaktadır (Lower, 2008). Bu adlandırmalar, Y kuşağından önce gelen kuşaklar ile Y kuşağının ayrımını ortaya koymak için kullanılmaktadır. Y kuşağı, tüketim toplumuna yön veren, tüketimle ve tüketici kimliğiyle ifade edilen ilk kuşaktır. İnternete çeşitli katkılar sunan, tüketimi eğlenceli bir oyun şeklinde gören Y kuşağı, kendini bir tüketim nesnesi haline getirmesinden dolayı kendi benliğine ve topluma yabancılaşmıştır (Dünya, 2012; İzmirlioğlu, 2008, s. 53).

Y kuşağı, farklılıkların dile getirilmesi ve sınırsız tüketim anlayışıyla birlikte kişisel tüketime yönelmişlerdir (Altuntuğ, 2012). Bu kuşak, iletişim araçları sayesinde her türlü bilgiyi kolaylıkla takip etmekte ve pazarlamacılara gerektiğinde hesap sorabilen aktif bir tüketici konumundadır. Dolayısıyla

pazarlamacılar, tüketicilere ulaştıkları tüm mecralarda, etik ilkesine bağlı olarak ve sorumluluk bilinciyle hareket etmektedirler (Dünya, 2012).

Teknolojik gelişmelerin sanal dünyayı beraberinde getirmesiyle, Y kuşağı tüketicileri herhangi bir etkileşimde bulunmadan istediklerine kolaylıkla ulaşmaktadırlar. Teknolojinin yardımıyla sanal ortam ve ilişkilerin içinde yer alan bu kuşak, üst gerçekliğin yüzeyselliğinden hoşnut olmayarak nostalji arayışına yönelebilmektedirler (Demir, 2008, ss. 31-32). Bu yüzden Y kuşağı bireyleri, teknolojinin sunduğu olanaklardan yararlanmalarının yanında teknolojinin potansiyel olumsuzluklarına da maruz kalabilmektedirler. Bu durumda da kendilerini daha güvende hissettikleri nostaljiye sığınmaktadırlar.

Z Kuşağı: Z kuşağı genellikle, 2000 yılı ve sonrasında doğan bireyleri temsil etmektedir (Acıloğlu, 2015; DeVaney, 2015; Johnson vd., 2016; Sessa vd., 2007; Zemke vd., 2013). Teknolojinin içinde doğmuş olan bu kuşak, *Instant Online, Gamers, IGen, Next Generation, Kristal Kuşak* ve *İnternet Kuşağı* olarak da ifade edilmektedir (Bağdu, 2020; Marketing Türkiye, 2017). Z kuşağı, her konuda kişiselleştirilmiş, bireysel ve imaj odaklı bir tüketimi benimsediği için saf tüketici şeklinde tanımlanabilecek bir profil çizmektedir. Ekonomi ve eğitim bakımından diğer nesillere oranla daha fazla donanımlı olan Z kuşağı, istediği ürünleri hemen alma, tüketme eğilimindedir ve yeni tüketim deneyimlerini planlamaktadır. Hızlı yaşadıkları zamana birçok şeyi sığdırmaya çalışan bu kuşak, eğlenceli, hayal gücüne seslenen, fonksiyonel ve özgün ürünler istemektedir (Dünya, 2012). Yeni tüketiciler öğrenmekten ziyade, unutmama, anında tatmin olma, sadakat ve özveriye odaklanmaktadır (Firat & Shultz II, 1997, s. 186).

Z kuşağı, ebeveynleri ile alışverişe başladıkları andan itibaren, pazarlamacıların markaları bilinçaltlarına yerleştirmeye başlamasıyla yeni tüketici kitlesi olmuştur (Uçkan, 2007). Ailelerinin tüketim kararlarında etkili olan bu kuşak, pazarlamacılar için özel bir anlam ifade etmektedir (Altuntuğ, 2012).

Marka sadakati az olan Z kuşağı, pazarlamacılar için sorun olarak görünse de, bu kuşağın birbirlerini kolaylıkla etkilemeleri, pazarlamacılara fırsat sunabilmektedir. Diğer kuşaklara göre, daha çok imkânın içinde doğan Z kuşağı, depremlerin, sel felaketlerinin, küreselleşen terörün, salgın hastalıkların ve ekonomik krizlerin izlerini taşımalarından kaynaklı olarak korku kuşağı olarak da adlandırılmaktadır (Uçkan, 2007). Yaşanılan korkular, bu kuşağın gençlerinin gelecek ve kimlik kaybına yol açtığı gibi, gerçek dünyadan kendilerini soyutlamalarına da neden olarak onları, daha çok tüketmeye yöneltmektedir (Altuntuğ, 2012). Dolayısıyla Z kuşağı, memnun olmadıkları ve sahte olan durumlardan kaçma eğilimi göstererek nostaljiye sığınabilmektedir. Bu durum, Z kuşağı için nostaljiyi özlenen bir geçmiş değil, bir deneyim konumuna getirmektedir.

B. Y ve Z KUŞAĞI TÜKETİCİLERİNİN RETRO ÜRÜNLERİ ALGILAMA EĞİLİMLERİ VE SATIN ALMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ARAŞTIRMA

1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın temel amacı; Türkiye’de yaşayan, Y ve Z kuşağı tüketicilerinin, retro görünüme sahip olan ürünleri, algılama eğilimlerinin alt boyutları ile satın alma davranışlarını ortaya çıkarmaktır. Ayrıca bir diğer amaç; Y ve Z kuşağı tüketicilerinin, retro görünüme sahip olan ürünleri, satın alma

davranışlarında alışkanlık olgusu, duygu faktörü ve yapılan stratejilerin etkisine yönelik bir bakış sunmaktır.

Araştırmanın anakütlesini; Türkiye’de yaşayan, 18 yaş ve üzeri, Y ve Z kuşağı tüketicileri oluşturmaktadır. Örneklem oluşturulurken, tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden olan kolayda örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Çalışma için 744 tüketici üzerinde çevrimiçi anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ancak, geçerli olan 676 tüketici anket formu analize dâhil edilmiştir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda; anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde, retro pazarlama kavramına ve retro görünüme sahip ürünlere aşina olmayan tüketiciler için, konuya ilişkin kısa açıklamalara ve birkaç örnek görseline yer verilmiş ve daha sonra katılımcıların, retro görünümlü bir ürünü hiç satın alıp almadıkları sorulmuştur. İkinci bölümde; katılımcıların, cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim gibi demografik faktörlerini belirlemek amacıyla 4 adet ifade bulunmaktadır. Bu ifadelerden yaş faktörü açık uçlu soru olarak oluşturulmuştur. Son bölümde ise; katılımcıların, retro ürünleri algılama eğilimlerini ölçmek için 19, satın alma davranışlarını belirlemek için ise, 4 adet ifade yer almaktadır. Anket formu oluşturulurken, tüketicilerin retro ürünleri algılama eğilimlerini belirlemek amacıyla Ursavaş ve Gümüş (2015) tarafından geliştirilen “retro yatkınlık ölçeği” esas alınmıştır. Retro ürünleri satın alma davranışı ölçeği ise, bu çalışma için geliştirilmiştir. Sorular, 5’li likert tutum ölçeğinden yararlanılarak hazırlanmıştır (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum).

Anket soruları hazırlandıktan sonra, soruların anlaşılabilirliği için 30 birey ile pilot bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmayla, sorularda anlaşılmayacak herhangi bir ifadenin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

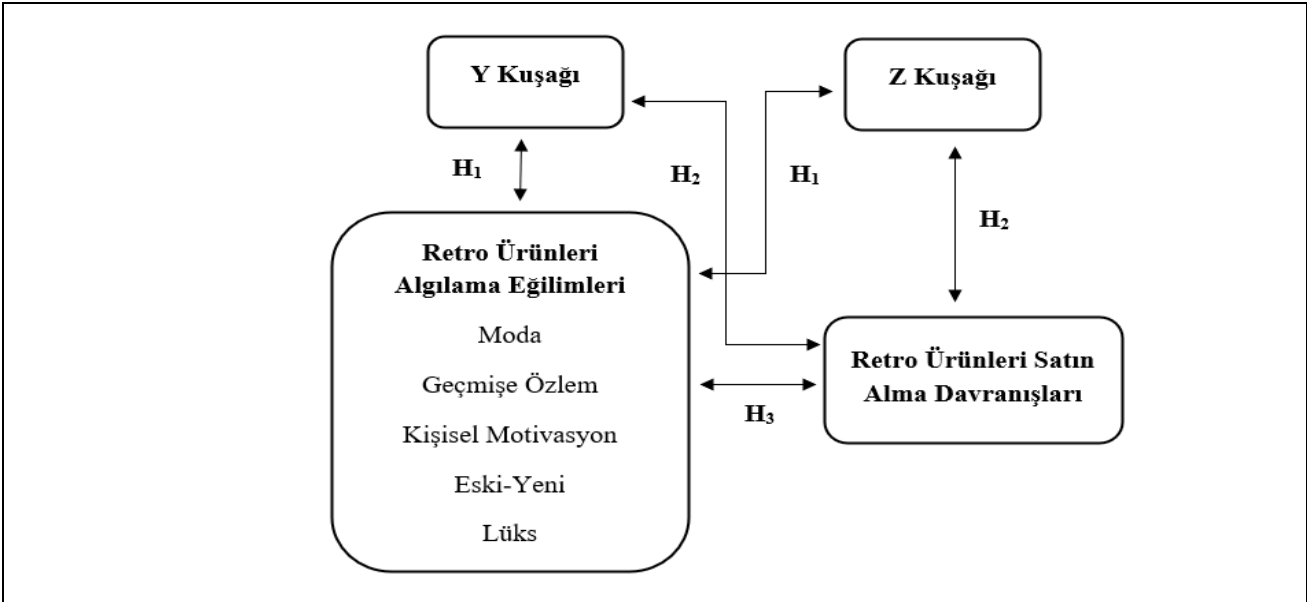
Araştırmacıların, kuşakların yaş aralığı konusunda çeşitli sınıflandırmaları bulunmaktadır (Şenturan vd., 2016, s. 173). Genel olarak kabul görülen kuşak tasnifine göre, Y kuşağı 1980-1999 yıllarını, Z kuşağı da 2000 yılı ve sonrasını kapsamaktadır (Acıhoğlu, 2015; DeVaney, 2015; Johnson vd., 2016; Kuran, 2019; Seçkin, 2000; Sessa vd., 2007; Zemke vd., 2013). Bu yüzden çalışmada, Y ve Z kuşağı tüketicileri için belirtilen yaş aralığı esas alınacaktır. Bu iki kuşaktan önce gelen X kuşağı incelemeye alınmayacaktır.

2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Retro pazarlamaya yönelik yapılan çalışmalarda, bireylerin retro ürünleri ve nostaljiyi algılama düzeylerinde bazı demografik değişkenlerin payının olduğu fark edilmiştir (Arslan & Yetkin, 2017; Onurlubaş, 2016; Oral, 2021; Özdemir, 2018; Reisenwitz vd., 2004; Rousseau & Venter, 1999). Ancak Güleç ve Tabanlı (2018), demografik değişkenlerin, bireylerin retro ürünleri algılamalarında herhangi bir etkisinin bulunmadığını ve Y kuşağı içerisinde yer alan bireylerin benzer özellikler gösterdiklerini gözlemlemişlerdir. Oğuz (2017), X, Y ve Z kuşağı tüketicilerinin, retro pazarlama algılarının belirlenmesine yönelik yaptığı çalışmada anlamlı bir farklılık durumunun bulunduğunu tespit etmiştir. Retro ürünleri satın alma davranışlarına yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında, demografik değişkenlerin, bireylerin satın alma davranışında etkisinin olduğunu ortaya koyan çalışmalar

bulunmaktadır (Baker & Kennedy, 1994; Turunçoğlu, 2019; Tükenmez vd., 2017; Yaman, 2018; Yüksel, 2014).

Reisenwitz vd. (2004), nostalji eğilimi ile yaş değişkeni arasında pozitif bir ilişkinin söz konusu olduğunu ve yaştaki ilerleme durumu ile nostalji eğilim düzeyinin doğru orantılı olduğunu tespit etmişlerdir. Yaş değişkeninin, bireylerin nostalji eğilimlerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu ve nostalji düzeyinin, genç bireylere göre yaşlı bireylerde yüksek olduğunun gözlemlendiği bir başka çalışma da mevcuttur (Özhan & Altuğ, 2017). Genç tüketicilerin retro ürün veya markaları nasıl algıladıklarıyla ilgili yapılan bir çalışma da literatürde yer almaktadır. Bu çalışmaya göre, genç tüketiciler bireysel kimlik ve aidiyet arayışlarında, retro ürün veya markaları özel varlıklar olarak tanımlamakta, onları moda faktörü olarak görmektedirler (Hemetsberger vd., 2011). Karadeniz ve Şahin (2021), X, Y, Z ve Bebek Patlaması kuşağı içinde bulunan tüketicilerin, nostalji eğilim düzeylerini ve nostaljik reklam performans algılarını belirledikleri çalışmalarında, kuşaklar arasında farklılık durumunun olduğunu ve Bebek Patlaması ve X kuşağı tüketicilerinde nostalji eğilim düzeyinin daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Özel vd. (2021), Y kuşağı tüketicilerinin nostaljiye olan eğilimlerini ortaya koymak için gerçekleştirdikleri çalışmada, Y kuşağının genç tüketicilerden oluşmasına rağmen nostaljiye eğilimlerinin var olduğu sonucuna varmışlardır. Literatürde kuşakların, retro ürün algılarına ve satın alma davranışlarına yönelik yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve yapılan çalışmalarda da daha çok genç tüketiciler ve yaş değişkeni üzerinden ele alındığı görülmektedir. Buradan hareketle, Y ve Z kuşağı tüketicilerinin retro ürünleri algılama eğilimlerinde alt boyutların ve retro ürünleri satın alma davranışları arasındaki anlamlı farklılık durumunun tespit edilebilmesi için aşağıda yer alan model oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın modeli.

Yukarıda belirtilen bilgilerin ışığında aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir;

H₁: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin alt boyutları, Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H_{1a}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin moda alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

H_{1b}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin geçmişe özlem alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

H_{1c}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin kişisel motivasyon alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

H_{1d}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin eski-yeni alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

H_{1e}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin lüks alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

H₂: Retro ürünleri satın alma davranışları, Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H₃: Tüketicilerin, retro ürünleri algılama eğilimleri ile retro ürünleri satın alma davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

3. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analiz edilebilmesi için öncelikle, kullanılan ölçekler üzerinde güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Ardından, Y ve Z kuşağı tüketicilerinin, retro bir ürün satın alma/almama durumuna ve demografik özelliklerine yönelik çapraz tablo istatistiklerinden yararlanılmıştır. Sonra, geliştirilen retro ürünleri satın alma davranışı ölçeği ve Ursavaş ve Gümüş (2015) tarafından geliştirilen retro yatkınlık ölçeğinin geçerliliğini belirlemek için doğrulayıcı faktör analizinden faydalanılmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla ise; bağımsız örneklem t-testi ve *pearson* korelasyon analizi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi için AMOS programı; güvenilirlik analizi, betimleyici istatistikler, çapraz tablo istatistikleri, hipotez testleri için ise, SPSS programından faydalanılarak gerekli analizler yapılmıştır.

C. BULGULAR

1. Güvenirlik Analizi

Çalışma kapsamında yararlanılan ölçeklere yönelik uygulanan güvenilirlik analizi neticesinde ulaşılan *Cronbach Alpha* katsayılarına Tablo 1'de yer verilmektedir. Yapılan güvenilirlik analizi neticesine göre, *Cronbach Alpha* katsayıları dikkate alındığında; anket formunda bulunan retro yatkınlık ve retro ürün satın alma davranışı ifadelerinin yüksek düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Değerleri

Ölçekler	Cronbach Alpha Katsayıları
Retro Yatkinlik Ölçeği	,917
Retro Ürün Satın Alma Davranışı Ölçeği	,910

2. Katılımcıların Retro Bir Ürünü Satın Alma/Almama Durumuna Yönelik Betimleyici İstatistikler ve Çapraz Tablo İstatistikleri

Anket formunun ilk bölümünde, katılımcıların retro görünümlü bir ürünü daha öncesinde satın almış olma durumları, evet/hayır yanıtları aracılığıyla tespit edilmiştir. Bu yanıtlar ile ilgili frekans ve yüzde oranları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Retro Bir Ürün Satın Alma/Almama Durumuna İlişkin Dağılım

	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	455	67,3
Hayır	221	32,7
Toplam	676	100

Tablo 2’de, katılımcıların çoğunluğunun, hayatlarının belli bir döneminde retro görünüme sahip olan bir ürünü satın aldıkları görülmektedir.

Tablo 3. Retro Ürün Satın Alma/Almama-Kuşak Çapraz İstatistikleri

		Kuşak		Toplam	
		Z	Y		
Retro Bir Ürünün Satın Alınmış Olma Durumu	Evet	n	175	280	455
		Kuşak İçinde %	%64,3	%69,3	%67,3
		Toplam %	%25,9	%41,4	%67,3
	Hayır	n	97	124	221
		Kuşak İçinde %	%35,7	%30,7	%32,7
		Toplam %	%14,3	%18,3	%32,7
Toplam	n	272	404	676	
	Kuşak İçinde %	%100,0	%100,0	%100,0	
	Toplam %	%40,2	%59,8	%100,0	

Retro bir ürünün satın alınmış olma/olmama durumu Y ve Z kuşağı tüketicileri yönünden incelendiğinde; Z kuşağı tüketicilerinin, %64,3’ü evet yanıtını (n=175) verirken, %35,7’si hayır yanıtını (n=97) vermektedir. Y kuşağı tüketicilerinin ise; %69,3’ü evet olarak (n=280) cevaplarırken, %30,7’si hayır olarak (n=124) cevaplamaktadır. Katılımcıların, %40,2’sini Z kuşağı tüketicileri (n=272), %59,8’ini ise, Y kuşağı tüketicileri (n=404) oluşturmaktadır. Açıklamalar doğrultusunda; Y ve Z kuşağı tüketicilerinin çoğunlukla, evet yanıtını verdikleri tespit edilmiştir.

3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Anket formunda bulunan demografik faktörlerin, Y ve Z kuşağı tüketicileri ile birlikte çapraz tablo istatistikleri aracılığıyla incelenmesine ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 4 incelendiğinde; katılımcıların %63,9’unun kadın (n=432), %36,1’inin erkek (n=244) bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların, %40,2’si Z kuşağı tüketicileri (n=272), %59,8’i ise, Y kuşağı tüketicileri (n=404) oluşturmaktadır. Bunun yanında, Z kuşağı tüketicilerinin, %64,3’ü kadın

(n=175) iken, %35,7'si erkek (n=97); Y kuşağı tüketicilerinin ise, %63,6'sı kadın (n=257) iken, %36,4'ü erkektir (n=147).

Tablo 4. Demografik Faktörler-Kuşak Çapraz İstatistikleri

			Z Kuşağı	Y Kuşağı	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	n	175	257	432	
		Kuşak İçinde %	%64,3	%63,6	%63,9	
		Toplam %	%25,9	%38,0	%63,9	
	Erkek	n	97	147	244	
		Kuşak İçinde %	%35,7	%36,4	%36,1	
		Toplam %	%14,3	%21,7	%36,1	
Medeni Durum	Bekar	n	262	238	500	
		Kuşak İçinde %	%96,3	%58,9	%74,0	
		Toplam %	%38,8	%35,2	%74,0	
	Evli	n	4	160	164	
		Kuşak İçinde %	%1,5	%39,6	%24,3	
		Toplam %	%0,6	%23,7	%24,3	
	Diğer	n	6	6	12	
		Kuşak İçinde %	%2,2	%1,5	%1,8	
		Toplam %	%0,9	%0,9	%1,8	
	Eğitim Durumu	İlkokul	n	0	2	2
			Kuşak İçinde %	%0,0	%0,5	%0,3
			Toplam %	%0,0	%0,3	%0,3
Lise		n	78	23	101	
		Kuşak İçinde %	%28,7	%5,7	%14,9	
		Toplam %	%11,5	%3,4	%14,9	
Ön Lisans		n	34	46	80	
		Kuşak İçinde %	%12,5	%11,4	%11,8	
		Toplam %	%5,0	%6,8	%11,8	
Lisans		n	158	217	375	
		Kuşak İçinde %	%58,1	%53,7	%55,5	
		Toplam %	%23,4	%32,1	%55,5	
Yüksek Lisans		n	2	92	94	
		Kuşak İçinde %	%0,7	%22,8	%13,9	
		Toplam %	%0,3	%13,6	%13,9	
Doktora		n	0	24	24	
		Kuşak İçinde %	%0,0	%5,9	%3,6	
		Toplam %	%0,0	%3,6	%3,6	
Toplam		n	272	404	676	
		Kuşak İçinde %	%100,0	%100,0	%100,0	
		Toplam %	%40,2	%59,8	%100,0	

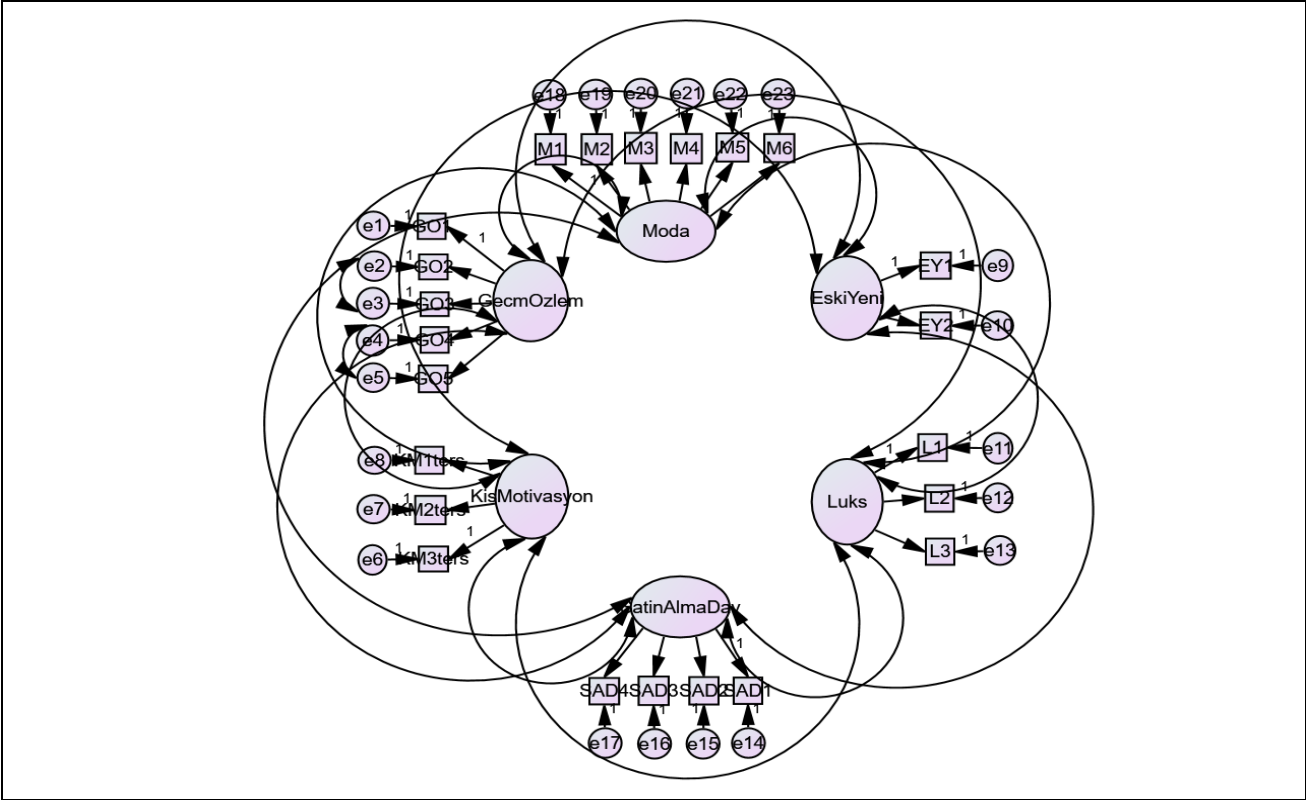
Katılımcıların %74'ü bekar (n=500), %24,3'ü evli (n=164) ve %1,8'i diğer (n=12) kategorisinde yer almaktadır. Ayrıca, Z kuşağı tüketicilerinin, %96,3'ü bekar (n=262), %1,5'i evli (n=4) iken, %2,2'si diğer (n=6) kategorisinde; Y kuşağı tüketicilerinin ise, %58,9'u bekar (n=238), %39,6'sı evli (n=160) iken, %1,5'i diğer (n=6) kategorisinde bulunmaktadır. Açıklamalar doğrultusunda, yanıtlayıcı Y ve Z kuşağının, daha çok bekar tüketicilerden oluştuğu sonucu tespit edilmiştir.

Z kuşağı tüketicilerinin %28,7'si lise (n=78), %12,5'i ön lisans (n=34), %58,1'i lisans (n=158) ve %0,7'si yüksek lisans (n=2) eğitim düzeyinde dağılım göstermektedir. Y kuşağı tüketicilerinin ise; %0,5'i ilkökul (n=2), %5,7'si lise (n=23), %11,4'ü ön lisans (n=46), %53,7'si lisans (n=217), %22,8'i yüksek lisans

(n=92) ve %5,9'u doktora eğitim düzeyinde (n=24) yer almaktadır. İfade edilen dağılımların neticesinde, Z ve Y kuşağı yanıtlayıcılarının, çoğunlukla, lisans eğitim düzeyinde toplandıkları sonucu saptanmıştır.

4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi, faktörlerin birbiri ile olan ilişkilerinin yeterli düzeyde olup olmadığı durumunu ve faktörlerin, modeli açıklamadaki yeterliliğini test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Bayram, 2010, s.42). Böylelikle, yapılan analizin sonucunda; faktör yapı ve yükleri irdelenerek, araştırma için faydalanılan ölçeklerin geçerlilik durumu test edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi için AMOS programından faydalanılmıştır. Analiz edilen modele Şekil 2'de yer verilmektedir.

Şekil 2. Doğrulayıcı faktör analizi modeli.

Yapılan analizin sonucunda elde edilmiş olan araştırmanın modeline ilişkin uyum indeksleri ve kabul edilen değerler Tablo 5 üzerinde gösterilmektedir. Uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırları, Bentler ve Bonett (1980) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan yararlanılarak belirlenmiştir.

Elde edilen veriler ile modelin uyum ilişkisini ölçen kriterlerin arasında yer alan ki-kare en önemli istatistiklerden biridir (Bayram, 2010, s. 70). Ölçümün sonuçları göz önüne alınca, ki-kare istatistiğinin anlamlı olduğu fark edilmektedir ($p=0,000$). Standart ki-kare değeri olarak ifade edilen ise, ki-kare değerinin serbestlik derecesine olan oranıdır. Analizin neticesinde, standart ki-kare değeri 3,823 olarak bulunmuştur. Chen ve Tsai (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, standart ki-kare değerinin 5'in altında bulunması halinde, yapılan analizin anlamlı ve kabul edilebilir olduğu açıklanmaktadır. Tablo

5'te bulunan uyum indeksleri ve kabul edilebilir değerler irdelendiğinde, verilerin uyumlu olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 5. Model ile Veriler Arasındaki Uyumun İncelenmesi

Uyum İndeksleri	Kısaltmalar	Araştırma Modeli	Kabul Edilen Değerler
X ² Değeri	CMIN	814,395	,000
Serbestlik Derecesi	DF	213	0
P	P	,000	<,005
X ² /df	CMIN/DF	3,823	<5
Uyum İyiliği İndeksi	GFI	,900	,90≤GFI≤,95
Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi	AGFI	,870	,85≤AGFI≤,90
Normlaştırılmış Uyum İyiliği İndeksi	NFI	,932	,90≤NFI≤,95
Artırmalı Uyum İndeksi	IFI	,949	,90≤IFI≤,95
Karşılaştırılmalı Uyum İndeksi	CFI	,949	,90≤CFI≤,95
Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü	RMSEA	,065	,05≤RMSEA≤,08

5. Hipotez Testleri

Merkezi limit teoremi dikkate alındığında, anakütledeki birimlerin dağılımına bakılmaksızın, örnek hacim yeterince büyüklüğe (n>30) sahip ise, örneklem dağılımının, normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Başer, t. y.). Çalışmada elde edilen örneklem sayısı 676 olduğu için, normal dağılım testlerinden bağımsız örneklem t-testi ve *pearson* korelasyon analizinden yararlanılarak hipotezler test edilmiştir.

5.1. Kuşak Farklılıklarına Göre Retro Ürünleri Algılama Eğilimleri

Retro ürünleri algılama eğilimlerinin alt boyutları ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasındaki farklılığın anlamlı olup olmaması durumuna ilişkin bağımsız örneklem t-testi uygulanmış; sırasıyla moda, geçmişe özlem, kişisel motivasyon, eski-yeni ve lüks boyutlarının ortalamaları ile birbirinden farklı olan Y ve Z kuşağı tüketicilerinin istatistiksel açıdan farklılık gösterme/göstermeme durumu irdelenmiştir.

Moda, geçmişe özlem, kişisel motivasyon, eski-yeni ve lüks alt boyutlarına ilişkin ifadelerin ortalamaları ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında farklılık durumuna yönelik uygulanan t-testi sonuçlarına, Tablo 6'da yer verilmektedir.

Tablo 6. Alt Boyutların Y ve Z Kuşağına Göre Farklılıkları

		N	X	SS	t	p
Moda Boyutu	Z Kuşağı	272	2,813	1,053	-2,688	,007*
	Y Kuşağı	404	3,027	,989		
Geçmişe Özlem Boyutu	Z Kuşağı	272	2,962	1,155	-,889	,374*
	Y Kuşağı	404	3,039	1,071		
Kişisel Motivasyon Boyutu	Z Kuşağı	272	4,160	,936	1,140	,255*
	Y Kuşağı	404	4,080	,859		
Eski-Yeni Boyutu	Z Kuşağı	272	3,001	1,228	-1,852	,064*
	Y Kuşağı	404	3,170	1,116		
Lüks Boyutu	Z Kuşağı	272	2,762	1,052	-1,612	,107*
	Y Kuşağı	404	2,892	1,017		

Analizin neticesine göre; moda boyutunun ortalaması ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmektedir ($p=0,007$). Kuşak farklılıkları incelendiğinde; Y kuşağı tüketicilerinin ($x=3,027$), Z kuşağı tüketicilerine ($x=2,813$) göre, retro ürünleri algılama eğilimlerinin moda boyutunda daha yüksek olduğu görülmektedir. Açıklamalar doğrultusunda; “H_{1a}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin moda alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.” şeklinde oluşturulan hipotez kabul edilmiştir.

Geçmişe özlem boyutunun ortalaması ile Y ve Z kuşağı tüketicilerinin arasında herhangi bir anlamlı farklılık görülmemektedir ($p=0,374$). Bu doğrultuda; “H_{1b}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin geçmişe özlem alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.” olarak oluşturulan hipotez reddedilmiştir.

Kişisel motivasyon boyutunun ortalaması, Y ve Z kuşağı tüketicilerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir ($p=0,255$). Bu nedenle, “H_{1c}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin kişisel motivasyon alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.” şeklinde belirlenen hipotez reddedilmiştir.

Eski-yeni boyutunun ortalaması ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında herhangi bir farklılık gözlemlenmemektedir ($p=0,064$). Bu sonuca bağlı olarak, “H_{1d}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin eski-yeni alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.” hipotezi reddedilmiştir.

Son olarak, lüks boyutunun ortalaması ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir ($p=0,107$). Bu sebeple, “H_{1e}: Retro ürünleri algılama eğilimlerinin lüks alt boyutu ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.” olarak belirlenen hipotez reddedilmiştir.

5.2. Kuşak Farklılıklarına Göre Retro Ürünleri Satın Alma Davranışları

Retro ürünleri satın alma davranışları ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasındaki farklılığın anlamlı olup olmaması durumuna ilişkin bağımsız örneklem t-testi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda; retro ürünleri satın alma davranışları ifadelerinin ortalaması ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında farklılık durumuna yönelik uygulanan t-testi sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Retro Ürünleri Satın Alma Davranışlarının Y ve Z Kuşağına Göre Farklılıkları

		N	X	SS	t	p
Retro Ürünleri Satın Alma Davranışları	Z Kuşağı	272	2,980	1,052	-1,554	,121*
	Y Kuşağı	404	3,124	1,017		

Yapılan analiz incelendiğinde; retro ürünleri satın alma davranışları ifadelerinin ortalaması ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucu saptanmıştır ($p=0,121$). Bu sonuca bağlı olarak, “H₂: Retro ürünleri satın alma davranışları, Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında anlamlı farklılıklar göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir.

5.3. Tüketicilerin Retro Ürünleri Algılama Eğilimleri ile Satın Alma Davranışlarının İlişkisi

Retro ürünleri algılama eğilimleri ile retro ürünleri satın alma davranışı arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü saptamak amacıyla *pearson* korelasyon analizinden faydalanılmıştır. Elde edilen bulgulara Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. Retro Ürünleri Algılama Eğilimleri ile Satın Alma Davranışı İlişkisi

Retro Ürünleri Satın Alma Davranışı	Retro Ürünleri Algılama Eğilimleri	
	Pearson r	
		,837*
	p	,000
	N	676

*Korelasyon $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Korelasyon tablosu dikkate alındığında; tüketicilerin retro ürünleri algılama eğilimleri ve retro ürünleri satın alma davranışları arasında aynı yönlü ($r = 0,837$) ve anlamlı ($p < 0,01$) bir ilişkinin olduğu sonucu saptanmıştır. Korelasyon katsayısı, tüketicilerin retro ürünleri algılama eğilimleri ve retro ürünleri satın alma davranışları arasında çok güçlü derecede bir ilişkinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda; “ H_3 : Tüketicilerin, retro ürünleri algılama eğilimleri ile retro ürünleri satın alma davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.” şeklinde oluşturulan hipotez kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Son dönemlerde bireylerin, geçmişe özlem duygusunun ya da günümüzün koşullarından kaçma isteklerinin artmasıyla, pazarlama anlayışlarında retro akımının etkilerine her alanda rastlanmaya başlanmıştır. Retro pazarlama, işletmelerin farklılaşma hususunda ve tüketicilerin değişen beklentilerine, tutumlarına cevap olabilmek adına etkili bir araç olmaktadır.

Literatürde, bireylerin retro ürün algıları ile demografik faktörlerin ilişkisine yönelik çalışmalar yer almaktadır (Arslan & Yetkin, 2017; Onurlubaş, 2016; Oral, 2021; Özdemir, 2018). Bunun yanında, Y kuşağı tüketicilerinin retro ürün algılarını, demografik faktörler çerçevesinde irdeleyen bir çalışma bulunmaktadır (Güleç & Tabanlı, 2018). Ayrıca, retro pazarlama algısına yönelik tüm alt boyutların, X, Y ve Z kuşağı tüketicileriyle anlamlı bir farklılığının olduğu sonucuna varılan bir çalışma yer almaktadır (Oğuz, 2017). Bu çalışmada, retro ürünleri algılama eğilimlerinin moda alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenirken, geçmişe özlem, kişisel motivasyon, eski-yeni ve lüks alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir. Literatürde daha önce yapılmış olan çalışmanın bulgularıyla benzerlik göstermemektedir.

Retro ürünleri satın alma davranışı ile ilgili literatür irdelendiğinde; demografik faktörlerin, bireylerin satın alma davranışında etkili olduğu sonucuna ulaşılan çalışmalar bulunmaktadır (Baker & Kennedy, 1994; Tükenmez vd., 2017; Yaman, 2018; Yüksel, 2014). Bunun yanında, marka denkliği ile yeniden satın alma davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koyan (Civanoğlu, 2021), nostaljik ürünlerin kalite algısıyla, satın alma niyetinin olumlu yönde bir ilişkisi bulunduğunu tespit eden (Türk, 2021) çalışmalar da yer almaktadır. Bu çalışmada, retro ürünleri satın alma davranışları ile Y ve Z kuşağı tüketicileri arasında herhangi bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde, retro

ürünlerin satın alınması konusunu, kuşaklar kapsamında inceleyen bir çalışmaya denk gelinmemesinden, sonuçlara ilişkin karşılaştırma yapılabilmesi mümkün olmamıştır.

Literatürde nostalji eğilimi ile satın alma davranışları arasında anlamlı farklılık bulunduğu belirlenen bir çalışma bulunmaktadır (Özdemir, 2018). Ancak, bu çalışmada ulaşılan bulgulara göre, tüketicilerin, retro ürünleri algılama eğilimleri ile satın alma davranışı arasında aynı yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucu tespit edilmiştir. Literatürde karşılaştırılmak istenen konu ile ilgili çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu nedenle, verilerin sonuçlarına yönelik herhangi bir karşılaştırma yapılamamıştır.

Retro pazarlama temel olarak bireylerin, alışkanlıkları etrafında geçmişe özlem duygusunu canlandırmak için ortaya çıkmış olsa da o zamanlara aşina olmayan bireylere bir tür deneyim sunmaktadır. Açıklamadan anlaşılacağı üzere, retro pazarlama sadece alışkanlık olgusu etrafında şekillenen bir anlayış olmamaktadır. Bireyler, özellikle Z kuşağı, tanık olmadıkları zamanlara ait ürünlere karşı, nostalji hissetmeden de satın alma davranışlarında bulunabilmektedirler. Bu satın alma davranışlarını, içinde buldukları topluma yönelik hoşnutsuzluklarından dolayı geçmişe sığınarak çözüm bulacaklarına inanmalarından, sahte olandan kaçma isteklerinden kaynaklı olarak gerçekleştirilebilecekleri gibi, medyanın geçmiş zamanları romantikleştirmesi ve retro ürünleri daha çekici, dayanıklı, kaliteli göstermesinden kaynaklı olarak da gerçekleştirilebilmektedirler. Bu doğrultuda, içinde yer aldığımız dönemde, kuşakların özellikleri, eğilimleri ve davranışları önemli bir etken haline gelmektedir.

Gürbüz (2015)'e göre, Y ve Z kuşağı tüketicilerinin teknoloji içinde büyümeleri nedeniyle bağlılık algıları düşük olmaktadır. Bu durum tercihlerinde alışkanlığın ve sadakatin etkisini azaltmaktadır (Costanz vd., 2012).

Reklam çalışmalarının, nostalji düzeyine paralel olarak satın alma niyetini artırdığı belirlenmiştir (Marchegiani & Phau, 2011; Merchant vd., 2016). Bu noktada, geçmiş yaşantılara yönelik retro reklam çalışmaları, her kuşak üzerinde duygusal bağ oluşturulmasıyla beklenen satın alma faaliyetine ilişkin doğrudan bir etki sağlayabilmektedir. Bu yüzden işletmeler, geliştirecekleri retro pazarlama stratejileri hususunda kuşakları da göz önüne alarak, duygu faktörüne ve alışkanlık olgusuna yer vermelidirler.

Ayrıca işletmeler, yaptıkları retro pazarlama uygulamalarıyla, retro görünümlü bir ürünü, yeni teknolojiler ışığında revize etmiş olmasına rağmen, tüketicilerin zihinlerinde oluşan eski algısını değiştiremeyebilirler. Bu doğrultuda, retro ürünlerin zamansız olma özelliğinin ön plana çıkarılarak yapılan ürün tasarımları ve reklam çalışmalarıyla, bireylerde retro algısı yaratılmalıdır.

Yapılan çalışmanın tesadüfi örnekleme için temel oluşturacak bir örnekleme çerçevesinde olmaması sebebiyle, tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örneklemeden faydalanılması bir kısıt olarak değerlendirilebilmektedir. Araştırmanın bir başka kısıtını ise; yalnızca Y ve Z kuşağına yönelik yapılmış olması oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda, X kuşağı tüketicilerinin de araştırmaya dâhil edilmesiyle karşılaştırmalar yapılabilir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, bir ürünün retro olduğuna dair bilgisi olmayan genç tüketicilerin, retro ürünleri nasıl anlamlandırdıkları araştırılabilir. Spesifik bir ürün grubu seçilerek, sosyo-kültürel faktörler açısından tüketicilerin retro algıları belirlenmeye çalışılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 26/04/2022 tarih ve 177 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acıloğlu, İ. (2015). *İş'te Y kuşağı*. Elma Yayınevi.
- Alpat, F. E. (2010). XX. yüzyıl ve XXI. yüzyıl başında kadın moda tasarımında nostalji anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 17, 15-23.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Arslan, B., & Yetkin, B. Ö. (2017). Determining the individual factors that affect consumer attitudes towards retro products. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 92-108.
- Bağdu, A. (2020, Ekim 1). *Yakın geleceğin gizemli çocukları Z*. <https://tr.linkedin.com/pulse/yak%C4%B1n-gelece%C4%9Fin-gizemli-%C3%A7ocuklar%C4%B1-z-adalet-ba%C4%9Fdu>
- Baker, S. M., & Kennedy, P. F. (1994). Death by nostalgia: A diagnosis of context-specific cases. *Advances in Consumer Research*, 21(1), 169-174.
- Başer, F. (t. y.). *Örneklem dağılımları ve merkezi limit teoremi*. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/102236/mod_resource/content/0/%C4%B0statistik%20Ders%20Notu%207.pdf
- Başyeşil, E. (2020, Mart 15). *Geçmiş yolculuğun adı: Retro pazarlama*. <https://byecee.blogspot.com/2020/03/gecmise-yolculugun-ad-retro-pazarlama.html>
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş AMOS uygulamaları*. Ezgi Kitabevi.
- Belk, R. (1990). The role of possessions in constructing and maintaining a sense of past. *Advances in Consumer Research*, 17, 669-676.
- Bentler, P. M., & Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88(3), 588-606.
- Brown, S. (1999). Retro-marketing: yesterday's tomorrows, today!. *Marketing Intelligence & Planning*, 17(7), 363-376.
- Brown, S. (2001). *Marketing: The retro revolution*. Sage Publications.
- Brown, S. (2018). Retro galore! Is there no end to nostalgia?. *Journal of Customer Behaviour*, 17(1), 9-29.
- Brown, S., Kozinets, R. V., & Sherry, J. F. (2003). Teaching old brands new tricks: Retro branding and the revival of brand meaning. *Journal of Marketing*, 67(3), 19-33.
- Brunk, K., Giesler, M., & Hartmann, B. (2016). Brand retrofication: How East German consumers animate a retro brand market to create a revisionist eastern consumption culture. *Advances in Consumer Research*, 44, 257-263.
- Castellano, S., Ivanova, O., Adnane, M., Safraou, I., & Schiavone, F. (2013). Back to the future: Adoption and diffusion of innovation in retro-industries. *European Journal of Innovation Management*, 16(4), 385-404.
- Cem Yılmaz. (2014, Ağustos 29). İş Bankası 90 yaşında. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=5uuEze5cZrY>
- Chen, C., & Tsai, D. (2007). How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions?. *Tourism Management*, 28(4), 1115-1122.

- Civanoğlu, C. (2021). *Retro pazarlama uygulamalarının marka denkliliği ve yeniden satın alma eğilimi üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Costanza, D. P., Badger, J. M., Fraser, R. L., Severt, J. B., & Gade, P. A. (2012). Generational differences in work-related attitudes: A meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 27, 375-394.
- Davis, F. (1979). *Yearning for yesterday: A sociology of nostalgia*. The Free Press.
- Demir, F. O. (2008). Pazarlamanın nostalji oyunu: Retro markalama. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 29-41.
- Demirci, K. (2016). Gerçeklik ve fantezi arasındaki dönüştürücü olarak reklam: İş Bankası reklamları örneği. *İlef Dergisi*, 3(2), 99-123.
- DeVaney, S. A. (2015). Understanding the millennial generation. *Society of Financial Service Professionals*, 69(6), 1-14.
- Dünya. (2012, Kasım 22). *Eskiye rağbet, pazarlama dünyasına nur yağdırıyor*. <https://www.dunya.com/ozel-dosya/isim-iletisim/eskiye-ragbet-pazarlama-dunyasina-nur-yagdiriyor-haberi-191762>
- Dünya. (2012, Nisan 13). *Kuşaklar X, Y, Z olarak ayrıştı pazarlamacıların kafası karıştı*. <https://www.dunya.com/ozel-dosya/isim-iletisim/kusaklar-x-y-z-diye-ayristi-pazarlamacilarin-kafasi-karisti-haberi-171279>
- Ersasaat. (t. y.). *Casio retro saat*. https://shopcasio.ersasaat.com.tr/casio-retro-saat?gclid=CjwKCAjw9qiTBhBbEiwAp-GE0dubREAaZodsQ0ZVE0NTDvwdY-AwlAVi-MY7dioQ93ErX0YxPyQORoCKDIQAvD_BwE
- Firat, A. F., & Shultz II, C. J. (1997). From segmentation to fragmentation: Markets and marketing strategy in the postmodern era. *European Journal of Marketing*, 31(3/4), 183-207.
- Gökaliiler, E., & Arslan, Z. (2015). Geçmişle bağ kuran bir pazarlama yaklaşımı: Retro pazarlama perspektifinden tüketicilerin marka kimliği ve marka imajına bakış açıları üzerine bir araştırma. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6(11), 240-260.
- Güleç, M. M., & Tabanlı, M. S. (2018). Y kuşağı tüketicilerinin retro ürün algılarının demografik değişkenler açısından araştırılması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(25), 2055-2064.
- Gürbüz, S. (2015), Kuşak farklılıkları: Mit mi, gerçek mi?. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 39-57.
- Haynes, P. (1998, Ocak 26). Nostalgia. *Forbes*, 47.
- Hemetsberger, A., Rosanelli, C. K., & Mueller, B. (2011). Grandma's fridge is Cool– The meaning of retro brands for young consumers. *Advances in Consumer Research*, 38, 242-248.
- İstanbul Oyuncak Müzesi (2021). *Hakkımızda*. <https://istanbuloyuncakmuzesi.com>
- İzmirlioğlu, K. (2008). *Konumlandırılmada kuşak analizi yardımıyla tüketici algılarının tespiti: Türk otomotiv sektöründe bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Johnson, C. L., Gutter, M., XU, Y., Cho, S. H., & Devaney, S. (2016). Perceived value of college as an investment in human and social capital: Views of generations X and Y. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 45(2), 193-207.
- Karadeniz, T., & Şahin, A. (2021). Kuşakların nostalji temalı televizyon reklamları sonrası tutumlarını inceleyen bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28(1), 227-241.
- Kukar-Kinney, M., Scheinbaum, A. C., & Schaefer, T. (2016). Compulsive buying in online daily deal settings: An investigation of motivations and contextual elements. *Journal of Business Research*, 69, 691-699.
- Kuran, E. (2019). *Z-bir kuşağı anlamak*. Mundi Yayınevi.
- LOG. (2022, Mart 20). *Hayalleri süsleyecek tamamen elektrikli Ford Mustang Fastback*. <https://www.log.com.tr/hayalleri-susleyecek-tamamen-elektrikli-ford-mustang-fastback/>
- Lower, J. (2008). Brace yourself. Here comes generation Y. *Critical Care Nurse*, 28(5), 80-85.
- Mannheim, K. (1952). *The problem of generations*. Routledge. <https://archive.org/details/essaysonsociolog00mann/page/n13/mode/2up?view=theater>
- Marchegiani, C., & Phau, I. (2011). The value of historical nostalgia for marketing management. *Marketing Intelligence & Planning*, 29(2), 108-122.
- Marketing Türkiye. (2017, Aralık 9). Geleceğin mesleklerini Z kuşağı tasarlıyor. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/gelecegin-mesleklerini-z-kusagi-tasarliyor/>
- Merchant, A., Ford, J. B., Dianoux, C., & Herrmann, J. L. (2016). Development and validation of An emic scale to measure ad-evoked nostalgia in France. *International Journal of Advertising*, 35(4), 706-729.
- Onurlubaş, E. (2016). Determining the consumer perception of retro products: Case of İstanbul province. *Recent Researches in Interdisciplinary Sciences* (pp. 664-680). St. Kliment Ohridski Univesity Press.
- Oral, A., M. (2021). Consumers' thoughts on retro marketing: A research in Antalya. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 959-983.
- Özdemir, Y. (2018). *Retro pazarlamada nostalji eğilimi: Denizli'de bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, Ç. H., Çoban, E., & Çoban, S. (2021). Postmodern tüketicilerin nostalji eğilimi: Y kuşağı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 13(1), 21-43.
- Özhan, Ş., & Altuğ, N. (2017). Demografik değişkenler açısından nostalji eğilimini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 337-350.
- Radikal. (2007, Kasım 10). *İş Bankası 10 Kasım'da kurucusu Atatürk'ü reklam filmiyle anıyor*. <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/is-bankasi-10-kasimda-kurucusu-ataturku-reklam-filmiyle-aniyor-831280/>
- Reisenwitz, T. H., Iyer, R., & Cutler, B. (2004). Nostalgia advertising and the influence of nostalgia proneness. *Marketing Management Journal*, 14(2), 55-66.
- Rousseau, G. G., & Venter, D. J. L. (1999). The influence of nostalgia on consumer preference. *SA Journal of Industrial Psychology*, 25(1), 36-42.
- Russell, E. (2010). *The fundamentals of marketing*. AVA Publishing SA.

- Seçkin, F. S. (2000). Türkiye'nin kuşak profili. *Capital Dergisi*, 12, 100.
- Sessa, V. I., Kabacoff, R. I., Deal, J., & Brown, H. (2007). Generational differences in leader values and leadership behaviors. *The Psychologist-Manager Journal*, 10, 47-74.
- Shuffleton, M. (2015, Ocak 12). #TBT to my #FBF our generation's obsession with nostalgia. https://www.huffpost.com/entry/tbt-to-my-fbf-our-generat_b_6147948?gucounter=1
- Sih, M. (2021, Eylül 13). 5 brands that used nostalgia to win at marketing. <https://www.spiralytics.com/blog/brands-that-used-nostalgia-to-win-at-marketing/>
- Şenturan, T., Köse, A., Dertli, E., Başak, S., & Şentürk, N. (2016). X ve Y kuşağı yöneticilerinin iş değerleri algısı ve farklılıkları üzerine inceleme. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 170-182.
- Turunçoğlu, D. (2019). *Demografik özelliklerin retro ürün satın alma üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tükenmez, A., Hocoğlu, M., Gelbal, E., & Çavuşoğlu, S. B. (2017). Retro pazarlamasının tüketici algısı ve tüketici davranışına etkisi: Futbol taraftar grubu örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(15), 509-520.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (t. y.). *Nostalji*. <https://sozluk.gov.tr>
- Türk, Z. (2021). Tüketicilerin kişisel nostalji eğilimi ve nostaljik ürünlere ilişkin kalite algısının satın alma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 419-430.
- Türkyılmaz, C. A. (2016). *Geçmişin gücü: Retro pazarlama-retro pazarlama sürecinde duygusal bağlılığın marka sadakatine etkisi üzerine bir araştırma*. Beta Basım Yayım Dağıtım
- Twenge, J. M., Campbell, S. M., Hoffman, B. J., & Lance, C. E. (2010). Generational differences in work values: Leisure and extrinsic values increasing, social and intrinsic values decreasing. *Journal of Management*, 36(5), 1117-1142.
- Uçkan, Ö. (2007, Ağustos). *Sosyalleşmenin cazibesi- Z kuşağı*. <https://ozguruckan.alternatifbilisim.org/kategori/teknoloji/22229/sosyallesmenin-cazibesi-z-kusagi.html>
- Ursavaş, B., & Gümüş, B. (2015, 10-13 Haziran). *Bir ölçek geliştirme çalışması: Retro yatımlığı* [Bildiri sunumu]. 20. Ulusal Pazarlama Kongresi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Vune Concept. (t. y.). *Akustik gramofon*. <https://vuneconcept.com/urun-kategori/akustik-gramofon/>
- Yaman, Z. (2018). Nostaljik ürünlerin tüketici satın alma niyeti üzerine etkisi. *Turkish Studies*, 13(7), 301-308.
- Yüksekbilgili, Z. (2013). Tüketici karar verme tarzlarının kuşaklara göre değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1392-1402.
- Yüksel, M. (2014). *Modern pazarlamada yeni bir yaklaşım: Retro pazarlamanın tüketici algısına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zemke, R., Raines, C., & Filipczak, B. (2013). *Generations at work: Managing the clash of boomers, gen Xers, and gen Yers in the workplace*. American Management Association.

TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE-İSRAİL TİCARİ İLİŞKİLERİ EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: İHRACAT-İTHALAT YAKINSAMA ANALİZİ

İlhan GÜLLÜ^a

Murat BEŞER^b

Özet

Türkiye'nin İsrail ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle olan dış ticareti inişli çıkışlı siyasi ilişkilerin gölgesinde olmakla birlikte özellikle son yirmi yılda kayda değer gelişmeler göstermiştir. Ortadoğu bölgesinin siyasi, iktisadi ve askeri açıdan dış müdahalelere açık yapısı, özellikle 2000'li yıllardan itibaren bölge ülkelerinin ilişkilerinde gerilim ve krizlere yol açmış, bu durum Türk dış ticaretini baskı altına almıştır. Türkiye'nin İsrail, Mısır, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri ile yaşadığı siyasi kriz ortamı, kayıpları telafi edici adımların atılmasıyla son yıllarda yumuşama sürecine girmiştir. Bu çalışmada söz konusu sürecin, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ticari ilişkilerine etkisi Türkiye-İsrail dış ticaret hacminin gelişimi özelinde el alınmaktadır. Bu çerçevede, seçilmiş Ortadoğu ülkelerinde (İsrail, Lübnan, İran, Mısır, Ürdün ve Türkiye) 1989-2021 arası dönemde dış ticarete yakınsamanın olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı seçilmiş Ortadoğu ülkelerinin dış ticaretinin İsrail'e yakınsadığı, yine İsrail'in de içerisinde yer aldığı seçilmiş Ortadoğu ülkelerinin dış ticaretinin Türkiye'ye yakınsadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin İsrail ve diğer bölge ülkeleriyle olan ticari ilişkilerinin diplomatik krizlerin önüne geçtiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ortadoğu ülkeleri, İsrail, Dış ticaret, Yakınsama analizi.

EVALUATION OF TURKEY-MIDDLE EAST RELATIONS ON THE AXIS OF TURKEY-ISRAEL TRADE RELATIONS: EXPORT-IMPORT CONVERSION ANALYSIS

Abstract

Although Turkey's foreign trade with Israel and other Middle Eastern countries is in the shadow of its fluctuating political relations, it has shown remarkable developments especially in the last two decades. The political, economic and military nature of the Middle East region, which is open to foreign interventions, has led to tensions and crises in the relations of the countries of the region, especially since the 2000s, and this situation has put Turkish foreign trade under pressure. Turkey's political crisis environment with Israel, Egypt, Syria and the United Arab Emirates has entered a period of softening in recent years, with the steps taken to compensate for the losses. In this study, the effect of the said process on Turkey's commercial relations

^a Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, igullu@hotmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mbeser@agri.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 04.03.2023, Makale Kabul Tarihi: 20.03.2023

with the Middle East countries is discussed in terms of the development of Turkey-Israel foreign trade volume. In this framework, it has been investigated whether there is a convergence in foreign trade between 1989-2021 in selected Middle Eastern countries (Israel, Lebanon, Iran, Egypt, Jordan and Turkey). According to the results obtained, it has been determined that the foreign trade of selected Middle Eastern countries, including Turkey, converges to Israel, and the foreign trade of selected Middle Eastern countries, including Israel, converges to Turkey. As a result, it is seen that Turkey's commercial relations with Israel and other regional countries have prevented diplomatic crises.

Keywords: Turkey, Middle East countries, Israel, Foreign trade, Convergence analysis.

Giriş

Günümüz itibariyle Ortadoğu, batılı güçlerin müdahalesine açık olması, kapanmamış ve kökleri tarihin derinliklerindeki sorunları kriz ve çatışmaların odağı olmaktadır. Ortadoğu'nun, söz konusu özelliği, bölge ülkeleri arasındaki iş birliği potansiyelini zayıflatmaktadır. Ülkelerin iç dinamikleri bir yana, bölgenin doğalgaz ve petrol yataklarına, Süveyş Kanalı gibi dünya deniz ticaretinin kilit noktalarından birine sahip olması, Filistin sorunu ve İsrail'in bölgedeki varlığı gibi nedenler, bölgeyi ABD başta olmak üzere batılı güçlerin müdahale alanına dönüştürmektedir.

Mavi Marmara gemisiyle başlayan süreç Türkiye'nin İsrail'le, Arap Baharı ile başlayan süreçte ise Mısır ve Suriye ile olan diplomatik ilişkilerinde krize yol açmıştır. Son yıllarda bölge ülkeleri arasındaki siyasi gerilimlerde yumuşama yaşanmakta ve Türkiye ve İsrail dâhil olmak üzere, kayıpları telafi edici siyasi adımlar atılmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin İsrail ve diğer bölge ülkeleriyle olan ticari ilişkilerinin diplomatik krizlerin önüne geçtiği görülmektedir. Türkiye'nin, kuruluşundan bir yıl sonra 1949'da diplomatik ilişki kurduğu İsrail ile ekonomik ilişkileri 1990'larda gelişmiş ve 2000'li yıllardaki siyasi kriz ortamlarında da devam etmiştir. Türkiye'nin, diğer Ortadoğu ülkeleriyle olan ticari ilişkileri de aynı şekilde özellikle 2000'li yıllardan itibaren hızla artmıştır.

Bu çalışmada Türkiye İsrail ekonomik ilişkileri dış ticaret hacmi özelinde ele alınmaktadır. Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaret hacmi, diğer Ortadoğu ülkeleri, Türkiye'nin sınırdaş komşuları ve dünya ticaretinin gelişimine bağlı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinde (İsrail, Lübnan, İran, Mısır, Ürdün ve Türkiye) 1989-2021 dönemi arasında dış ticarete yakınsamanın olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı seçilmiş Orta Doğu ülkelerinin dış ticaretinin İsrail'e yakınsadığı, yine İsrail'in de içerisinde yer aldığı seçilmiş Orta Doğu ülkelerinin dış ticaretinin Türkiye'ye yakınsadığı tespit edilmiştir.

Günümüz itibariyle Ortadoğu, batılı güçlerin müdahalesine açık olması, kapanmamış ve kökleri tarihin derinliklerindeki sorunları kriz ve çatışmaların odağı olmaktadır. Ortadoğu'nun, söz konusu özelliği, bölge ülkeleri arasındaki iş birliği potansiyelini zayıflatmaktadır. Ülkelerin iç dinamikleri bir yana, bölgenin doğalgaz ve petrol yataklarına, Süveyş Kanalı gibi dünya deniz ticaretinin kilit noktalarından birine sahip olması, Filistin sorunu ve İsrail'in bölgedeki varlığı gibi nedenler, bölgeyi ABD başta olmak üzere batılı güçlerin müdahale alanına dönüştürmektedir.

Mavi Marmara gemisiyle başlayan süreç Türkiye'nin İsrail'le, Arap Baharı ile başlayan süreçte ise Mısır ve Suriye ile olan diplomatik ilişkilerinde krize yol açmıştır. Son yıllarda bölge ülkeleri arasındaki siyasi gerilimlerde yumuşama yaşanmakta ve Türkiye ve İsrail dâhil olmak üzere, kayıpları telafi edici siyasi adımlar atılmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin İsrail ve diğer bölge ülkeleriyle olan ticari ilişkilerinin diplomatik krizlerin önüne geçtiği görülmektedir. Türkiye'nin, kuruluşundan bir yıl sonra 1949'da diplomatik ilişki kurduğu İsrail ile ekonomik ilişkileri 1990'larda gelişmiş ve 2000'li yıllardaki siyasi kriz ortamlarında da devam etmiştir. Türkiye'nin, diğer Ortadoğu ülkeleriyle olan ticari ilişkileri de aynı şekilde özellikle 2000'li yıllardan itibaren hızla artmıştır.

Bu çalışmada Türkiye İsrail ekonomik ilişkileri dış ticaret hacmi özelinde ele alınmaktadır. Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaret hacmi, diğer Ortadoğu ülkeleri, Türkiye'nin sınırdaş komşuları ve dünya ticaretinin gelişimine bağlı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinde (İsrail, Lübnan, İran, Mısır, Ürdün ve Türkiye) 1989-2021 dönemi arasında dış ticarete yakınsamanın olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı seçilmiş Orta Doğu ülkelerinin dış ticaretinin İsrail'e yakınsadığı, yine İsrail'in de içerisinde yer aldığı seçilmiş Orta Doğu ülkelerinin dış ticaretinin Türkiye'ye yakınsadığı tespit edilmiştir.

A. ORTADOĞU'NUN SİYASİ VE İKTİSADİ GÖRÜNÜMÜ

Günümüzdeki Ortadoğu'nun siyasi ve iktisadi görünümü, bulunduğu coğrafyanın özelliklerinden bağımsız değildir. Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, Karadeniz'in Doğu ve Güney kıyı bölgesi, Arap Yarımadası ve Hindistan olmak üzere geniş bir coğrafyanın tamamı ya da bir bölümü coğrafyacılar, askerler ve siyasiler tarafından "Ortadoğu (Middle East)" olarak tanımlanmıştır. Bunun yanında "Yakındoğu (Near East ou Proche-Orient)", "Doğu Avrupa (L'Europe de l'Est)", "Mağrib (Le Maghreb)", "Levant", "Büyük Ortadoğu (Great Middle East)" terimleri ile de bölgenin tamamı ya da bir bölümü ifade edilmektedir. Mevcut bakış açılarına kaynaklık eden "Doğu (Orient)" tanımlaması söz konusu olduğunda coğrafya Batı'da Elbe nehrinin doğu kıyılarına kadar uzanmaktadır. Aşağıdaki tabloda bazı örnekleri gösterildiği üzere her bir tanımlama, ortaya çıkan belirli ihtiyaçlara cevap vermek üzere geliştirilmiştir.

Tablo 1. Bazı Kaynaklara Göre Yakındoğu veya Ortadoğu'ya Dâhil Olan Ülkeler

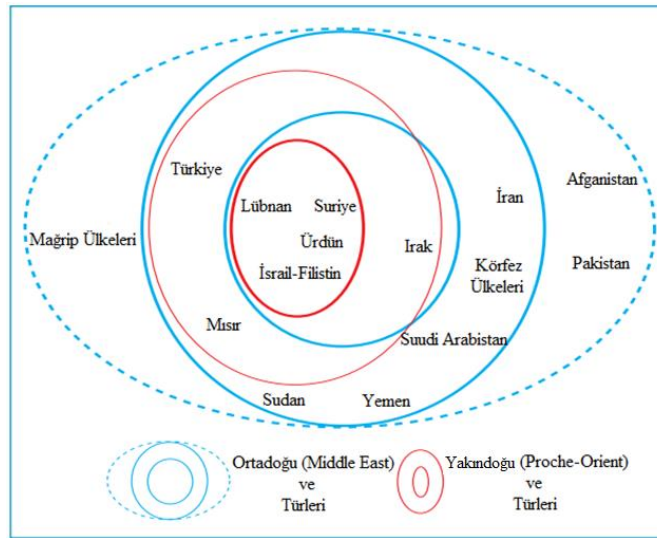
Kaynak	Yakındoğu (Near East)	Ortadoğu (Middle East)
J. Weulersse, Paysans de Syrie et du Proche Orient (1946)	Suriye, Filistin, Lübnan, Irak	
D. Warriner, Land and Poverly in the Middle East (1946)		Mısır, Filistin, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak
W. B. Fisher, The Middle East (1950)		İran, Türkiye, Irak, Lübnan, İsrail, Kıbrıs, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, Sirenayka.
Sir Percy Loraine, (W.B. Fisher tarafından ifade edilmiştir).	Balkan Ülkeleri, Mısır, Akdeniz ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler.	
The Middle East, a political and economic survey (Royal Institute of International Affairs, 1950).		Suudi Arabistan, Kıbrıs, İran, Irak, Filistin ve İsrail, Sudan, Suriye, Ürdün, Türkiye.
J.Beaujeu-Garnier, L'économie du Moyen-Orient, 1951.		Türkiye, Mısır, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak, İran.
Atlas of Islamic History (Princeton Univ. Press, 1951).	Güneybatı Asya'nın tamamı.	Hindistan ve Tibet

Kaynak: Fevret, 1952.

Tabloda gösterilen tanımlamaların ortak yanı, Fransızca konuşan Kuzey Afrika'dan başlayıp Hindistan sınırına kadar uzanan, Müslüman nüfusun yaşadığı bölgeyi "Ortadoğu" olarak işaret etmeleridir (Fevret, 1952, s. 193).

Geniş anlamda Arap yarımadası da dâhil olmak üzere Libya'dan Afganistan'a kadar uzanan coğrafyayı ifade etmektedir. İlk defa 1902 yılında Amerikalı bir deniz subayı tarafından kullanılan "Ortadoğu" ifadesi (Middle East) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşmıştır. Günümüzde ise "Ortadoğu" ifadesi dar anlamda kullanılmakta, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerle (Yunanistan hariç olmak üzere) bunlara komşu olan ülkeleri içermektedir. Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının merkezini oluşturan Ortadoğu, tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur. ABD'nin bölgesel stratejisinde etkili olan "Türkiye-İrak-İran-Pakistan-Afganistan" kuşağına hâkim olanın, dünyaya hâkim olacağı tezi dolayısıyla Ortadoğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD açısından daha büyük bir stratejik önem arz etmiştir. Dünyada birinci derecede önemli dokuz stratejik deniz geçiş yolundan beşinin (Çanakkale ve İstanbul boğazları, Süveyş Kanalı, Aden ve Hürmüz boğazları) yer alması sebebiyle Ortadoğu, deniz jeopolitiği açısından da önem arz etmektedir (Davutoğlu, 2001, ss. 323-327).^a

Bununla birlikte, Lacoste'un da ifade ettiği üzere Ortadoğu bölgesinin tarihi ve kültürel çeşitliliği bizi homojen bir Ortadoğu tarifinden uzaklaştırmakta, kriz, çatışma, savaş jeopolitiğine çağrışım yapmaktadır (Capdepuy, 2008, s. 225). Günümüzde yaygın olarak kullanılmakta olan "Ortadoğu" veya "Yakındoğu" terimlerine göre tasnif edilmiş bölge Grafik 1'de gösterilmiştir.

Kaynak: Capdepuy, 2008.

Grafik 1. Değişken kavramlara bağlı olarak Ortadoğu ve Yakındoğu

^a Bununla birlikte, Ortadoğu ifadesine karşılık olarak Fransızca yayınlarda "Proche-Orient" tabiri kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle "Middle East" tabiri ABD ve Anglo-Sakson yayınlarda kullanılmakta ve daha çok stratejik bir durumu ifade etmektedir. Oldukça geniş kapsamlı bir coğrafyaya karşılık gelmektedir. Öte yandan "Proche-Orient" tabiri Doğu Akdeniz'den Mezopotamya'ya kadar uzanan Türkiye, Mısır, Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak ve İran'ı işaret etmektedir. Bu ifade, daha dar kapsamlı bir alanı içine almaktadır (Capdepuy, 2008, s. 226).

Grafikten anlaşılacağı üzere, "Ortadoğu" ya da "Yakındoğu" terimleri coğrafi olmak yanında siyasi, kültürel, stratejik değerlere dayalı olarak tanımlanmıştır. Bölge ülkelerinden Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail-Filistin ve Irak en dar kapsamlı "Ortadoğu" veya "Yakındoğu" tanımlamasına dahil olmaktadır. Bu ülkelere Türkiye, Mısır, Sudan, Yemen, Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri, İran, Mağrip ülkeleri, Afganistan ve Pakistan ilave edildiğinde en geniş "Yakın ve Ortadoğu" tanımına ulaşılmaktadır.

Grafikte Sudan'ın bölgeye dahil edilmesi Amerikan yaklaşımı Ortadoğu (Middle East) tanımına uygun olmakla birlikte Fransız yaklaşımı Yakındoğu (Proche Orient) tanımına uymamaktadır (Capdepuy, 2008, s. 236).

Ortadoğu'yu tanımlamak üzere ortaya konulan ve günümüze kadar gelen terimleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Levant (Şark): İngilizce bir tanımlama olup Doğu Akdeniz'i ifade etmektedir.

- Near East (Yakındoğu): Ortadoğu'nun merkezini ifade etmektedir.

- Middle East (Ortadoğu): Değişkenlik gösteren, batıda Irak ve Suriye'den Fas'a, doğuda Afganistan ve Pakistan'a kadar uzanan oldukça geniş bir alanı ifade etmektedir.

- Moyen-Orient: Yakaşık olarak "Middle East" terimine karşılık gelmekte ancak Magrib bölgesini dahil etmemektedir. Asya ve Afrika'nın birleştiği yeri merkeze almaktadır.

- Proche-Orient: Ortadoğu'nu Akdeniz'e yakın kısmını ifade etmektedir.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle yerkürede herhangi bir bölgeyi tanımlamak aslında bizim "doğumuz" bizi bize yönlendirmektedir (Said, 1980).

Bu çalışmada Ortadoğu ülkeleri için T.C. Dışişleri Bakanlığı'nun bölge sınıflandırması esas alınacaktır. Bu çerçevede Lübnan, Suriye, Irak, İran, İsrail, Filistin, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE, Umman ve Yemen Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerinde Ortadoğu ülkeleri olarak yer almaktadır.^b Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan dış ticareti Lübnan, İran, İsrail, Mısır ve Ürdün özelinde ele alınacaktır.

1. Seçilmiş Ülkeler Özelinde Ortadoğu'nun Sosyoekonomik Görünümü

Ortadoğu, tarihin değişik dönemlerinde büyük imparatorlukların hüküm sürdüğü, Kudüs başta olmak üzere kadim kentlerinde çeşitli inançların bulunduğu bir sahne olmuş, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Doğu-Batı ticaretinin kilit noktalarından birine, 1908'de bölgede petrolün keşfiyle de büyük güçlerin çıkar çatışmalarının merkezine dönüşmüştür. 1949'da İsrail'in kuruluşundan sonra, çözümü oldukça karmaşık bir hal alan Filistin sorunu nedeniyle belirsizlik ve çatışma ortamı derinleşmiştir. Bu özellikler bölgenin sosyoekonomik görünümünde bütün olarak etkili olmakla birlikte bölge ülkelerinin kendi aralarında ve Türkiye ile olan ticari ilişkileri söz konusu olduğunda bazı ülkelerin diğerlerinden ayrıştığı görülmektedir.

^b Ortadoğu bölgesindeki ülkeler listesi için bkz: <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ff1be5b3-51d9-4c0a-99f5-291c33c39414>

Tablo 2. Ortadoğu'dan Seçilmiş Ülkelerinin Genel Görünümü

Ülkeler	Nüfus (bin)	Yüzölçümü km ²	KB GSYH (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Gelen DYY (bin)	Giden DYY (bin)
Lübnan	5 593	10 230	7 824 (2015)	4 590	13 857	273	65
Suriye	21 324	183 630	1 040 (2015)	739	6 463	-	-
Irak	43 534	434 128	4 650	86 298	66 217	-2 613	134
İran	87 923	1 622 500	16 047	71 646	48 978	1 425	81
İsrail	8,900	21 640	52 666	60 159	92 155	29 615	9 712
Filistin Devleti							
Mısır	109 262	995 450	3 715	43 626	83 503	5 122	367
Ürdün	11 148	88 794	4 107	9 357	21 613	621	16
Suudi Arabistan	35 950	2 149 690	23 096	276 179	152 850	19 285	23 860
Kuveyt	4 250	17 820	32 664	63 128	31 889	198	3 630
Bahreyn	1 463	785	26 183	22 369	14 188	1 765	64
Katar	2 680	11 490	69 066	87 203	27 985	-1 093	159
BAE	9 365	71 020	44 663	101 838	76 106	20 667	22 545
Umman	4 520	309 500	16 328	44 591	30 995	3 619	581
Yemen	32 982	527 9970	1 023	662	5 204	-15 45 (2015)	4

Kaynak: UNCTAD, 2023.

Bölge ülkelerinden Mısır, İran, Irak, Suudi Arabistan ve Suriye nüfus ve yüzölçümü bakımından büyük ülkeler olmalarına karşın Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla bakımından aynı gücü sergileyememektedirler. Katar, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn olmak üzere küçük yüz ölçüm ve nüfuslu ama yüksek gelirli ülkeler söz konusudur. Körfez ülkeleri başta olmak üzere bölge ülkelerinin büyük bölümünün ekonomileri petrol gelirlerine dayanmaktadır.

Bölgede Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkelerden İsrail, gelişmiş ekonomisiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Nitelikli işgücü ve girişimci olarak gelişmiş bir insan kaynağına sahiptir. İsrail, sanat, bankacılık ve sigortacılık, ticaret, bilgi teknolojileri, araştırma geliştirme, iletişim ve ulaştırma gibi alanlarda yönetici, mühendis ve teknik eleman kadrosunda önemli sayıda insan kaynağı barındırmaktadır. İran Körfezi'nin batı kıyılarında yer alan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn ve Katar petrol zengini ülkeler, gelir kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla tarım, sanayi, taşımacılık, gayrimenkul ve finansman gibi petrol dışı sektörler yatırım yapmaktadırlar. Bölge ülkelerinden İran, önemli petrol geliri olmasına karşın diğer sektörler yöneline oldukça sınırlı kalmaktadır. Özellikle iç ve dış güvenlik harcamalarının yüksek oluşu ekonomiyi çeşitlendirme çabalarını sınırlandırmaktadır. Irak ise petrol zengini olmakla birlikte siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle oldukça zayıf bir ekonomik performans göstermektedir. Ürdün, bankacılık ve finans, turizm alanlarında önemli mesafeler kaydetmiş olmakla birlikte Ortadoğu'daki çatışma ve kriz ortamına oldukça açık bir ekonomiye sahiptir. Lübnan, 1974-1990 arası dönemde yaşadığı iç savaş nedeniyle siyasi istikrarı kaybetmiş bu durum ise ekonomide derin bir yıkıma yol açmıştır. Mısır, Ortadoğu'da oldukça eski bir uygarlık mirası üzerinde yer almasına karşın, izlediği politikalarla beşeri sermayesinin dışarı göç

etmesine neden olmuş, kalkınma sürecinde bir fırsat olarak değerlendirememiştir. Yemen ise bölgede düşük gelirli ülkeler arasında yer almaktadır. Yüksek oranda bebek ölüm oranı ile az gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almaktadır (Dumont, 2009, ss. 55-60). Bölge ülkeleri arasında sosyoekonomik yapı ve ticari ilişkiler açısından İsrail ayrılmaktadır. Filistin sorunu ve yayılmacı Siyonist politikası, nedeniyle bölge ülkeleri tarafından dışlanmakta olan İsrail, Katar'dan sonra en yüksek gelire sahip ülkedir. Daha da önemlisi İsrail, doğal kaynak zengini olmadığı halde yüksek GSYH'sını, vatandaşlarına refah aracı olarak sunabilmektedir.

2. Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerinin Görünümü

Türkiye'nin ticari ilişkileri genel olarak Batılı bir görünüm arz etmekle birlikte 2000'li yıllardan itibaren komşuları başta olmak üzere, Ortadoğu ülkeleriyle olan ticaret hacmi kayda değer bir şekilde artmıştır. Avrupa Birliği ile 1996 yılından beri Gümrük Birliği Mutabakatının uygulanıyor ve 2005 yılından beri AB'ye aday ülke olması Türkiye'nin Batı dünyasıyla olan ticaret hacmini artırmış buna karşın Ortadoğu bölgesinde yaşanan siyasi krizler ve çatışma ortamları, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan siyasi ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ticaret hacmi son 10 yıldaki siyasi gerilim ortamından büyük ölçüde etkilenmemiştir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle dış ticareti 2022 yılı itibariyle yaklaşık 43 225 milyon dolar olup bununun 28 626 milyar doları ihracat, 14 599 doları da ithalat olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin, Ortadoğu ülkelerinden İsrail, Suriye, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri ile ilişkilerini bu bakımdan değerlendirmek mümkündür. İsrail'in 2008'de, Mavi Marmara gemisine uluslararası sularda saldırı düzenlemesinin ardından ikili ilişkiler bozulmuş ve Türkiye Tel Aviv'deki Büyükelçisini geri çekmiştir. Yapılan çalışmalar siyasi krizlerin, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilemediğini göstermiştir. Nitekim Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticareti 2013 yılında yaklaşık 5,5 milyar dolar iken 2022 yılında yaklaşık 6,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Mısır ile olan ilişkiler 2013 yılında Mursi iktidarına karşı gerçekleştirilen askeri darbenin ardından bozulmuş ve Büyükelçilerin karşılıklı olarak geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum Türkiye'nin Mısır ile olan dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiş, Türkiye'nin 2013 yılında 5 milyar dolar olan dış ticareti 2022 yılında 4,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye-Mısır arasındaki gerilim, Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri ilişkilerine de yansımış, bölgedeki diğer krizlerle derinleşmiştir. İlişkiler son yıllarda düzelmiş 2013 yılında 10,6 milyar dolar olan dış ticaret 2022 yılında 10,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan ile dış ticaret 2013 yılında 5,2 milyar dolar iken 2022 yılında 3,3 milyar dolar gerçekleşmiştir. Suriye ile olan dış ticaret 2013 yılında 1,3 milyar dolar iken 2022 yılında 1,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Suriye ile ilişkilerin 2011'de başlayan iç savaş sonrası bozulması, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiş, 2013 yılında 1,4 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2022'de 1,5 milyar dolar ile sınırlı kalmıştır.

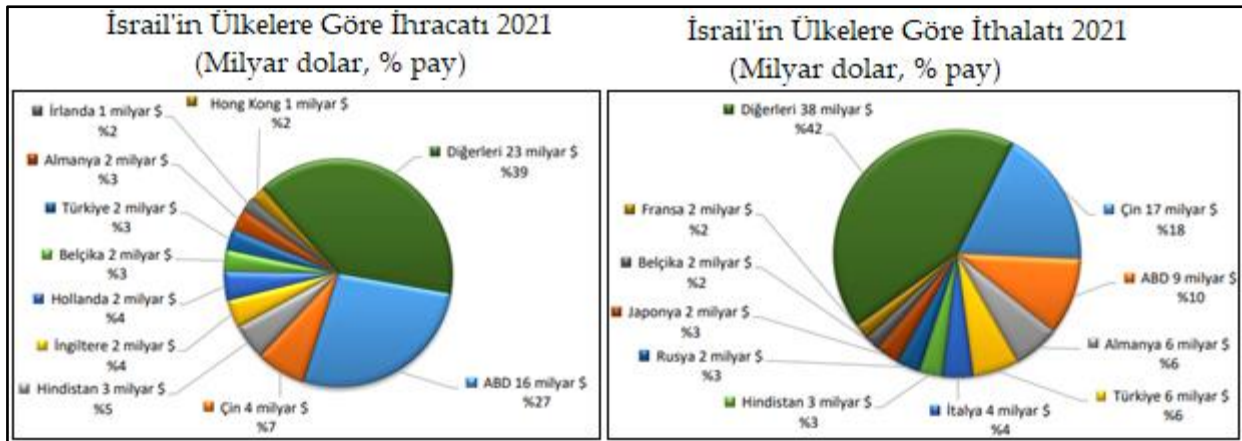
Son yıllarda Türk dış politikasının Ortadoğu ayağında yumuşama görülmekte, atılan karşılıklı adımların Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ticari ilişkilerini güçlendirmesi beklenmektedir.

3. Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerinde İsrail'in Yeri ve Önemi

Türkiye ve İsrail, ilişkilerinde dönemsel sorunlara bağlı olarak inişler çıkışlar olmakla birlikte kriz ve çatışmaların eksik olmadığı Ortadoğu coğrafyasının dinamik yapıya sahip ve yüzleri Batı'ya dönük

iki ülkesidir.^c Türkiye, 1948 yılında kurulan İsrail'i resmen tanımış olan ilk ülkelerden olmuş, ticari ilişkilerin geliştirilmesinden yana sergilediği tavır, İsrail inşaat şirketlerinin Türkiye'de üstlendikleri faaliyetler şeklinde karşılık bulmuştur. Ancak 1956 yılındaki Süveyş Kanalı kriziyle birlikte siyasi ilişkilerin gerilmesinden iki ülke arasındaki ticari faaliyetler de olumsuz yönde etkilenmiştir. Buna ilave olarak 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleriyle birlikte, iki ülke arasında ticaretteki olumsuzluk zirve yapmıştır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler 1980'lerden itibaren iyileşme yoluna girmiş, Türkiye-İsrail ticari ilişkileri de bu durumdan olumlu yönde etkilenmiştir. Türkiye 1986 yılında Tel Aviv'e maslahatgüzarı atamış, aradan geçen yirmi yıldan sonra 1992'de iki ülke arasında ilk resmi ziyaretler gerçekleşmiştir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1990'lı yıllar, Ortadoğu'daki dış müdahalelere ve çatışma ortamlarına rağmen iş birliğinin zirve yaptığı bir dönem olmuştur. 1996 yılında Türkiye ve İsrail arasında serbest ticaret anlaşması imzalanmış ve 1 Mayıs 1997'de yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki ticaret hacmi önemli ölçüde artmış ve Türkiye'nin, İsrail pazarına yönelik ihracatında metal, tekstil, kimyasal ve ulaşım sektörlerindeki ürünlerinin hacmi artmıştır. Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticareti 2021 yılında 8 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, bunun 2 milyar doları Türkiye'nin ithalatı ve 6 milyar doları da ihracatı olmuştur.

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, İsrail Ülke Profili 2022.

Grafik 2. İsrail'in Ülkelere Göre Dış Ticareti

2010 yılında yaşanan Mavi Marmara krizinden sonra gerilen, 2016'dan itibaren normalleşme sürecine giren diplomatik ilişkiler süreci 2018 yılında sekteye uğramış ve 2022 yılında İsrail Cumhurbaşkanı'nın Ankara ziyaretiyle ikili ilişkilerde yeni bir yakınlaşma döneminin başlangıcı olmuştur.

^c Başlangıcından günümüze kadar süregelen Türkiye- İsrail ilişkileri, bazı politikalar çerçevesinde şekillenmiştir. Filistin sorununa ilişkin Türkiye'nin tutumu, Türkiye ve İsrail'in bölgesel tehdit algıları, iki ülkenin ekonomik ve askeri menfaatleri, ABD başta olmak üzere Batılı güçlerin Ortadoğu politikaları bunlar arasında sayılabilir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimi konusunda bakınız: Rifat Uçarol, 2010, ss. 888- 899.

B. TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE-İSRAİL TİCARİ İLİŞKİLERİ EKSENİNDE İHRACAT-İTHALAT YAKINSAMA ANALİZİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Orta Doğu'nun siyasi ve iktisadi ilişkileri anlatılmış olup, Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleriyle ekonomik ilişkilerine değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünü ampirik analiz oluşturmaktadır. Bu bölümde Orta Doğu ülkelerinde dış ticarete (ihracat-ithalat) yakınsama etkileri araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise analizden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1. Veri Seti ve Analiz

Literatürde genel olarak araştırılan çalışmalara bakıldığında uluslararası ticaretin yakınsama etkilerinin incelendiği görülmektedir. Yakınsama analizinin tespitinde genellikle birim kök testlerinden yararlanılmaktadır (Apergis & Cooray, 2016; Ben-David, 1993; Ben-David, 1996; Ben-David & Kimhi, 2000; Choi, 2009; Sachs & Warner, 1995). Bu amaçla çalışmada seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinde (İsrail, Lübnan, İran, Mısır, Ürdün ve Türkiye) 1989-2021 dönemi arasında dış ticarete yakınsamanın olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada bütün ülkelerdeki ihracat ve ithalat verileri kullanılmış ve veriler Dünya Bankasından elde edilmiştir. Verilere ait tanımlamalar Tablo 3'te gösterilmektedir. Çalışmada sabit fiyatlarla mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı verileri kullanılmış ve verilerin logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Veriler

Değişkenler	Değişkenlerin Kullanılması	Kaynak
ihr	Mal ve hizmet ihracatı (sabit fiyatlarla \$)	WDI (Dünya Bankası)
ith	Mal ve hizmet ithalatı (sabit fiyatlarla \$)	WDI (Dünya Bankası)

Analiz iki aşamadan oluşmakta birinci aşamada Orta Doğu Ülkelerinin dış ticaretinin İsrail dış ticaretine yakınsayıp yakınsamadığı araştırılmış, ikinci aşamada ise, Orta Doğu Ülkelerinin dış ticaretinin Türkiye'nin dış ticaretine yakınsayıp yakınsamadığı incelenmiştir. Analizde kullanılan değişkenler birinci aşama için ihracat (ihr1) ve ithalat (ith1), ikinci aşamada ise ihr2 ve ith2 verileriyle ifade edilmektedir. Çalışmada öncelikle ihr1 ve ith1, ihr2 ve ith2 değişkenlerinin yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı Breusch Pagan LM Testi ile ortaya konmuştur. Daha sonra ise yatay kesit bağımlılığı altında panel birim kök sınaması yapan Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ikinci nesil CADF sınaması yapılmıştır. Zira panel birim kök testleri ile bireysel veya ortak birim kökün varlığının reddedilmesi durumunda serilerin durağan olduğu ve dolayısıyla yakınsama sürecinin doğrulandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

1.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yatay kesit bağımlılığının sınanması konusunda Breusch ve Pagan (1980)'in LMBP test istatistiğinden yararlanılmıştır. Ülke sayısının zaman boyutundan küçük olması durumunda tercih edilen istatistik olan LMBP test istatistiği aşağıdaki regresyondan hareketle hesaplanmaktadır:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i' \cdot x_{it} + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N; \quad t=1,2,\dots,T \quad (1)$$

Yatay kesit bağımlılığı testinin hipotezleri aşağıdaki gibi verilmektedir:

H₀: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H₁: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Standart normal dağılıma sahip olan Breusch & Pagan (1980)'in test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LM_{BP} = T \cdot \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N \cdot (N-1)/2}^2 \quad (2)$$

1.2. Panel Birim Kök Testi

CADF, Peseran (2007) tarafından geliştirilmiş olup genişletilmiş Dickey Fuller testi olarak adlandırılan panel birim kök testi regresyon modeline dayanmakta ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (3)$$

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta y'_i \bar{M}_w y_{i,-1}}{\hat{\sigma}_i (y'_{i,-1} \bar{M}_w y_{i,-1})^{1/2}} \quad (4)$$

Her bir yatay kesit için hesaplanan t istatistik değerlerinin ortalaması olan CIPS istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$CIPS(N, T) = \bar{t} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T)$$

Aşağıda testin hipotezleri gösterilmiştir:

H₀: $\beta_i = 0$ seri durağan değildir.

H₁: $\beta_i < 0$ seri durağandır.

C. BULGULAR

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

CD Tests	ihr1		ith1	
	İstatistik Değ.	Olasılık Değ.	İstatistik Değ.	Olasılık Değ.
CD LM ₁	104.825	0.000***	95.020	0.000***
CD LM ₂	16.400	0.000***	14.609	0.000***
CD LM	-3.945	0.000***	-2.747	0.003***
Lm adj	8.023	0.000***	8.964	0.000***

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10, anlamlılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 4 ihr1 ve ith1 değişkenleri için uygulanan yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarını göstermektedir. Test sonuçları incelendiğinde, her bir değişken için CDLM1 ve CDLM2 test istatistiklerine ait olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olmasına dayanarak, yatay kesit bağımlılık olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bir diğer ifadeyle, seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 5. CADF Birim Kök Testi

		CIPS İst.	Kritik Değer
ihr1	Düzye	-3.708	-2.86
ith1	Düzye	-2.233	2.86
	Birinci Farkında	-3.973	-2.86

Yatay kesit bağımlılık testi sonucuna dayanarak, serilere ikinci kuşak birim kök testlerinden olan CADF testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 5’de verilmektedir. CADF test istatistik değerleri Pesaran (2007) makalesinde yer alan kritik değer tablosundaki %5’de -3.99 değerinden küçüktür. Sonuçlara göre, test istatistiği kritik değerden küçüktür ve seriler durağan değildir. Birinci farkı alınan serilerin (ith1) test istatistikleri kritik değerden büyük olduğundan dolayı serilerin durağan ve I(1) özelliği gösterdiği sonucuna varılmıştır. CADF test istatistiği sonucuna göre Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı seçilmiş Orta Doğu ülkelerinin dış ticaretinin İsrail’e yakınsadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

	ihr2		ith2	
CD Tests	İstatistik Değ.	Olasılık Değ.	İstatistik Değ.	Olasılık Değ.
CD LM ₁	75.083	0.000***	75.424	0.000***
CD LM ₂	10.970	0.000***	11.032	0.000***
CD LM	-3.561	0.000***	-3.611	0.000***
Lm adj	7.880	0.000***	18.834	0.000***

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10, anlamlılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 6, ihr2 ve ith2 değişkenleri için uygulanan yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarını göstermektedir. Test sonuçları incelendiğinde, her bir değişken için CDLM1 ve CDLM2 test istatistiklerine ait olasılık değerlerinin 0,05’ten küçük olmasına dayanarak, yatay kesit bağımlılık olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bir diğer ifadeyle, seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 7. CADF Birim Kök Testi

		CIPS İst.	Kritik Değer
ihr2	Düzye	-3.422	-2.86
ith2	Düzye	-1.807	2.86
	Birinci Farkında	-4.421	-2.86

Tablo 7’de CADF test istatistik değerleri Pesaran (2007) makalesinde yer alan kritik değer tablosundaki %5’de -2.86 değerinden küçüktür. Sonuçlara göre, test istatistiği kritik değerden küçüktür ve seriler durağan değildir. Birinci farkı alınan serilerin (ith2) test istatistikleri kritik değerden büyük olduğundan dolayı serilerin durağan ve I(1) özelliği gösterdiği sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifade ile Tablo 7’ye bakıldığında CADF test istatistiği sonucuna göre İsrail’in de içerisinde yer aldığı seçilmiş Orta Doğu ülkelerinin dış ticaretinin Türkiye’ye yakınsadığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Türkiye-İsrail ilişkileri, İsrail Devleti’nin tarihi kadar eski, Türk Yahudi toplumu ile ilişkileri ise Osmanlı’nın dünya siyaset ve ekonomisinin merkezini oluşturduğu 15. ve 16. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Her iki ülkenin aynı coğrafyada bulunması, tarihi ilişkileri, Batı’ya dönük yüzleri,

dinamik yapıları, yaşanan kriz ve çatışma ortamlarına rağmen ticari ilişkilerin sağduyudan uzaklaşmayan bir seyir izlemesini sağlamıştır.

Bu çalışmanın, seçilmiş Orta Doğu Ülkelerinde (İsrail, Lübnan, İran, Mısır, Ürdün ve Türkiye) 1989-2021 dönemi arasında dış ticarete yakınsamanın olup olmadığının araştırılması şeklindeki amacı doğrultusunda analiz iki aşamada gerçekleştirilmiş, birinci aşamada Orta Doğu Ülkelerinin dış ticaretinin İsrail dış ticaretine yakınsayıp yakınsamadığı, ikinci aşamada ise, Orta Doğu Ülkelerinin dış ticaretinin Türkiye'nin dış ticaretine yakınsayıp yakınsamadığı irdelenmiştir. Çalışmada öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı Breusch Pagan LM Testi ile ortaya konmuştur. Daha sonra ise yatay kesit bağımlılığı altında panel birim kök sınaması yapan Peseran (2006) tarafından geliştirilen ikinci nesil CADF sınaması yapılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre Orta Doğu Ülkelerinin dış ticaretinin İsrail dış ticaretine ve Orta Doğu Ülkelerinin dış ticaretinin Türkiye'nin dış ticaretine yakınsadığı tespit edilmiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ticari ilişkileri, İsrail ile olan dış ticaretinde olduğu üzere incelenen ülkeler özelinde söz konusu dönemde bölgede yaşanan siyasi krizlerden ayrılmıştır. Bu doğrultuda, son birkaç yıldan itibaren bölge ülkeleri arasında gözlemlenmekte olan yakınlaşma 2022 yılından itibaren Türkiye İsrail ilişkilerinin de yumuşaması şeklinde Türk dış politikasına yansımıştır. Bu durumun Ortadoğu ülkeleri arasında olacağı gibi Türkiye ve İsrail dış ticaret hacminde artış olarak sonuç doğurması muhtemeldir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Apergis, N., & Cooray, A. (2016). Old wine in a new bottle: Trade openness and FDI flows are the emerging economies converging?. *Contemporary Economic Policy*, 34(2), 336-351.
- Ben-David, D. (1993). Equalizing exchange: Trade liberalization and income convergence. *Quarterly Journal of Economics*, 108, 653-679.
- Ben-David, D. (1996). Trade and convergence among countries. *Journal of International Economics*, 40, 279-298.
- Ben-David, D., & Kimhi, A. (2000). Trade and the rate for income convergence. *Centre For Economic Policy Research, Centre For Economic Policy Research*, 2390.
- Breusch, T.S., & Pagan, A.R. (1980). The lagrange multiplier test and its application to model specification in econometric. *Review of Economic Studies*, 47, 239-254.
- Capdepuy, V. (2008). Proche ou moyen-orient? *Géohistoire de la notion de middle east*, 37, 225-238.
- Choi, C. (2009). Does bilateral trade lead to income convergence?, Panel Evidence. *Journal of Economic Development*, 34(1), 71-79.
- D'andurain, A. (2008). L'Orient, une fiction compliquée. Les Mots de la Diplomatie. *Les Carnets du CAP*, 195-197.
- Dumont, G. F. (2009). Les parameres géopolitiques du Moyen-Orient (Middle East: geopolitical parameters). *La géostratégie des crises au Grand Moyen-Orient*, 47-70.
- Fevret, M. (1952). Essai de delimitation du Proche et du Moyen-Orient. *Revue de géographie de Lyon*, 24(2), 193-196.
- Kurt, V. (2021). Türkiye Mısır ilişkileri neden gerildi? Neden yumuşuyor? *Kriter*, 6(57). <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-misir-iliskileri-neden-gerildi-neden-yumusuyor>
- Lacoste Y. (2007). L'éditorial: au Moyen-Orient, des conflits qui s'aggravent en n'évoluant guère. *Hérodote*, 124, 3-13.
- Pesaran, H. M. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Sachs, J. D., & Warner, A. (1995). Economic reform and the process of global integration. *Brookings Papers on Economic Activity*, 26(1), 1-118.
- Said, E. (1980). L'Orientalisme, éditions du Seuil. Sciences humaines. Divers Essais, Date de parution 14/04/2015 <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/fr-FR/760/index.html>,
- T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. (2022). İsrail ülke profili, s. 16. <https://ticaret.gov.tr/data/5efb250013b876a618413637/%C4%B0SRA%C4%B0L%20%C3%BCIke%20profili%202022%20kas%C4%B1m.pdf>

Uçarol, R. (2010). *Siyasi tarih, İstanbul*. Der Yayınları.

COVID-19 PANDEMİSİNİN KARAYOLU, DEMİRYOLU VE HAVAYOLU SEKTÖRLERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME

 Hatice ERKEKOĞLU^a

 Ayşe ŞAHİN^b

Özet

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinde ilk vaka 1 Aralık 2019'da Çin'in Wuhan Eyaletinde görülmüş ve 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu çalışmada, Covid-19 pandemisinin Türkiye'deki yolcu ve yük taşımacılığına etkilerini incelemek amacıyla 2011-2020 yılları arasındaki karayolu, demiryolu ve havayolu taşımacılığı verileri değerlendirmeye alınmış ve Covid-19 dönemi ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Bu üç sektöre yönelik çok fazla çalışma olmaması nedeniyle makalenin literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) kayıtlarındaki en güncel verilere 2020 yılı için ulaşılabilmemiş ancak son yıllara ait denizyolu taşımacılığı verisi olmadığı için bu sektör analize dahil edilmemiştir. Elde edilen bulgulara göre yolcu ve yük miktarlarına ilişkin verilerde 2019 yılına kadar her yıl sadece küçük bir değişiklik olması şeklinde istikrarlı bir seyir görülürken, 2020 yılında karayolu ve demiryolu yük taşımacılığı haricindeki diğer verilerde önemli ölçüde düşüş gözlemlenmiştir. 2020 yılında bir önceki yıla göre havayolu taşımacılığında yolcu sayısı %61, kargo miktarı ise %39 azalmıştır. Aynı şekilde, demiryolu yolcu sayısı %40 ve karayolu yolcu sayısı %15 azalırken, demiryolu ve karayolu yük taşıma miktarları sırasıyla %3 ve %2 artmıştır. Ek olarak 10 yıl içerisinde bu sektörlerdeki yolcu ve yük hacimlerinin payları da incelendiğinde, 2020 yılında karayolu ve demiryolu yük taşımacılığında artış, yolcu taşımacılığında ise düşüş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 2020 yılında 2019 yılına göre havayolu yolcu taşımacılığının payı %8, yük oranı ise aynı trendle %5 oranında gerilemiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda, Covid-19 pandemisinin her üç sektörde de yolcu ve yük taşımacılığını olumsuz etkilediği ve ekonomik kayıplara neden olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Havayolu, Karayolu, Demiryolu, Yolcu.

^a Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, herkekoglu@gmail.com

^bYüksek Lisans Öğrencisi, Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı, aysesahin@windowslive.com

Makale Geliş Tarihi: 15.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 22.03.2023

THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE HIGHWAY, RAILWAY AND AIRLINE SECTORS: A REVIEW ON TURKEY

Abstract

The first case in the Covid-19 pandemic, which has influenced all over the world, was seen in the Wuhan Province of China on December 1, 2019, and was declared a pandemic by the World Health Organization (WHO) on March 11, 2020 (The Republic of Turkey, Ministry of Health, 2020). In this study, road, rail, and air transportation data between 2011 and 2020 were evaluated to examine the effects of the Covid-19 pandemic on passenger and freight transportation in Turkey and interpreted by comparing them with the Covid-19 period. Since there were not many studies on these three sectors, it is thought that the article can contribute to the literature. The most recent data in the records of the Turkish Statistical Institute (TUIK) were accessed for the year 2020 but there was no data on maritime transportation for recent years, so this sector was not included in the analysis. According to the findings, until 2019, in all of the transportation data examined this study for every year there was a stable trend and only a tiny change, but in 2020, a significant decrease was observed these sectors on it except road and rail freight transportation. In 2020, the number of passengers decreased by 61% and the amount of cargo decreased by 39% in airline transportation compared to the previous year. Similarly, the number of railway passengers and road passengers has reduced by 40% and 15% respectively, whereas the amount of railway and road freight has increased by 3% and 2% respectively. In addition, within 10 years, the shares of passenger and freight volumes in these sectors were also examined, it was found that there was an increase in road and rail freight transportation and a decrease in passenger transportation in 2020. Also, in 2020 compared with 2019, the share of airline passenger transportation has declined by 8% and with the same trend, the freight rate has diminished by 5%. As a result of these assessments, it can be stated that the Covid-19 pandemic has negatively affected passenger and freight transportation in all three sectors and has caused economic losses.

Keywords: Covid-19, Airline, Highway, Railway, Passenger.

Giriş

2019 yılı Aralık ayında Covid-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı) ilk defa Çin'in Vuhan Eyaleti'nde ortaya çıkmış ve nefes darlığı, ateş gibi solunum yolu belirtileri ile 13 Ocak 2020'de salgın bir hastalık olarak teşhis edilmiştir. Hastalık Vuhan kentindeki hayvan pazarında bulunan deniz ürünlerinde tespit edilmiştir. Daha sonra insanlar arasında bulaşıcılığı artan bu hastalık, Vuhan ile Hubei bölgelerinden Çin'in diğer şehirlerine ve bu ülkeden de diğer ülkelere yayılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Covid-19; "CO (corona)", "VI (virus)" ve "D (disease)" şeklinde tanımlanmıştır. Bu kısaltma belirli bir kenti veya kişileri işaret etmekten sakınmak için tercih edilmiştir (Türkiye Bilimler Akademisi, Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, 2020).

Küresel boyutlara ulaşan bu salgın, ülkeler arasındaki yolcu ve yük taşımacılıkları nedeniyle de tüm dünyada kısa sürede yayılmıştır. Hastalığın etkilerini en aza indirmek ve sürecin belirsizlikleri ile başa çıkabilmek için "evde kal" çağrıları ile insanlar mümkün olduğunca seyahatten uzaklaştırılmış ve ölümcül olabilen bu hastalığa karşı tedbirler alınmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

13 Ocak 2021’de Sinovac ve Haziran 2021 tarihinde Biontech aşularının Türkiye’de ve bazı ülkelerde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte (Türk Tabipleri Birliği, 2021) özellikle seyahat kısıtlamaları azalmış ve gerekli tedbirlerle seyahatlere başlanmıştır. Böylelikle pandemi öncesinde olduğu gibi dünyada yolcu ve yük taşımacılığında yeniden artış sağlanmıştır. Ancak bulunan aşular da süreçteki sağlık tehditlerini tamamen ortadan kaldırmadığından, pandemi öncesine dönüş sağlanması oldukça güç hâle gelmiştir.

İşletmelerin küreselleşmeleri, müşteri beklentilerinin artışı ve pandemi süresince online taleplerin artışı gibi durumlar lojistik sektörüne karşı beklentileri artırmış ve bu dönemde farklı bir ivme kazandırmıştır. Türkiye'nin toplam e-ticaret hacmi 2019 yılında 136 milyar lira olurken, 2020 yılının ilk 6 ayında 2019 yılının ilk 6 ayına göre %64 artmış ve yaklaşık 56 milyar liradan 92 milyar liraya ulaşmıştır. Bunun %91'i yurt içi harcamalardan, %5'i Türkiye'nin diğer ülkelerden alımları, %4'ü de diğer ülkelerin Türkiye'den alımlarını kapsamaktadır. Böylelikle e-ticaret Covid-19 döneminde daha da önem kazanmıştır (Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, 2020). Öte yandan, hâlen içerisinde olduğumuz bu döneme doğru tüketici alışkanlıkları online alışverişe ve evden çalışmaya uygun bir hâle gelme durumuna evrilmiş, seyahat talepleri de 2020 ve 2021 yıllarında çoğunlukla ertelenmiştir.

Üretim sektörlerinde yeterli hammadde kaynaklarına ulaşmak da güç hâle geldiğinden, firmalar malzeme tedariklerini zamanında sağlayamamış ve iş gücü kayıpları yaşanmıştır. Tedarik zincirleri çerçevesinde sağlanması gereken malzeme alım satım faaliyetlerinde devam eden aksaklıklar, hammaddeden mamule kadar fiyat artışlarına sebep olmuştur (Okumuş, 2020). Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG) Türkiye tarafından gerçekleştirilen “İş Dünyası Gözünden Covid-19’un Etkileri” başlıklı araştırmanın anket sonuçlarına göre; tedarik zincirlerinin pandemiden en çok etkilenen sektör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analizde 2020 yılı mayıs ayı içerisinde şirketlerin %86’sının, Covid-19 salgınından olumsuz yönde etkilendiklerini görmüşlerdir. Tedarik zincirleri üzerindeki pandemi etkilerine bakıldığında ise şirketlerin %9’u çok yüksek, %14’ü yüksek, %16’sı orta ve %22’si düşük düzeyde etkilendiklerini belirtmişlerdir. Bu alanda az etkilendiklerini bildirenlerin oranı %40 iken, %39’luk kısım ise pandemi döneminde hammaddeye erişim ve lojistik faaliyetlerde önemli derecede zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca üretim maliyetlerinde %40 artış görülürken, %26’sı ise yeterli iş gücü sağlama konusunda sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir (Klynveld Peat Marwick Goerdeler [KPMG], 2020). Firmalar gerekli ithalat ve ihracat işlemlerini rutin bir şekilde sürdüremediğinden iflas eden işletmeler olduğu gibi, üretimlerine uzun süre ara vermek durumunda kalan dünya markaları da görülmüştür. Bunun sonucu olarak ülkelerin enflasyonlarında artış görülmüş ve özellikle Türkiye’de ciddi artış gösteren enflasyon oranları alım gücünün düşmesine sebep olmuştur.

Küresel boyuttaki salgınlar işletmeler ve tüketiciler açısından beklenmeyecek derecede küçük olasılıklarla karşımıza çıktığından, gündelik hayatta ve çalışma koşullarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler ışığında, tüketici beklentilerine zamanında cevap verebilmenin rekabet koşullarını etkileyen en önemli faktörlerden biri olması sebebiyle de lojistik sektöründeki yatırımlar değer kazanmış, işletmelerin yaptıkları yatırımlar ve devlet destekleri ile sektörel olarak her geçen gün gelişme kaydedilmiştir. Bu sebeple, araştırmada Türkiye’deki yolcu ve yük taşımacılığı ele alınarak karayolu, demiryolu ve havayolu taşımacılığı üzerine etkileri incelenmiştir. Böylelikle pandemi veya afet gibi olağanüstü durumlar için stratejik hedefler belirleyerek, bu ani değişimlere hazırlıklı olmanın lojistik

sektörleri için de önemi ve gerekliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha önce yapılan çalışmaların yoğunluklu olarak havayolu sektörü üzerine olması sebebiyle, karayolu ve demiryolu sektörlerini de kapsayan bu araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada aşağıda yer alan biçimde literatür taraması yapıldıktan sonra ilgili veri setleri analiz edilmiştir. 2011-2020 yılları arasındaki havayolu, karayolu ve demiryolu yolcu ve yük taşımacılığı ile ilgili istatistiki veriler sunulurken, 10 yıllık periyotta bu üç sektörün seyri incelenmiş ve Covid-19 dönemi ile öncesindeki yansımaları yorumlanmıştır. Bulgular kısmında sektörlerin önceki yıllara göre değişim oranları kıyaslanarak ulaşılan sonuçlar ışığında önerilerde bulunulmuştur.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırma kapsamında yapılan literatür taramasının karayolu, havayolu, denizyolu ve demiryolu olmak üzere tüm taşımacılık sektörlerini kapsayacak şekilde verilmesi amaçlanırken, yapılan çalışmaların çoğunlukla havayolu sektörü üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu araştırmalardan Kalkın (2021), Covid-19 pandemisinde havacılık sektörünün geleceği üzerine analiz yapmış ve buna bağlı olarak bazı önerilerde bulunmuştur. Dünya üzerindeki günlük uçuşlara bakıldığında, 25 Mart ve sonrasında ciddi bir düşüş görülmektedir. Covid-19 dönemi yolcu gelirlerine bakıldığında ise dünya çapında %65'lik bir gerilemenin, yaklaşık 252 milyar dolar yansımaya olacağı açıklanmıştır. Öngörülere göre pandemi kaynaklı kriz yansımalarının 2025 yılına kadar süreceği ve sektörün eski haline dönebilmesi için uzun bir döneme ihtiyaç olacağı belirtilmiştir.

Sucu (2021), Covid-19 döneminde Türk Hava Yolları (THY) özelinde havacılık sektöründeki kriz yönetimi üzerine araştırma yapmış ve 2019- 2020 yıllarındaki verileri durum çalışması yöntemi ile incelemiştir. THY'nin pandemi süresince personelleri için uyguladığı politikalar ve müşterilerine yönelik yayınladığı kısa bilgilendirici videolar ile yolcuların seyahatlerini güvenle yapabilmelerine imkân tanıdıklarını özellikle vurgulamışlardır. Yapılan araştırmaya göre, pandemi boyunca çalışanları ile mutabakat sağlayarak maaş ve ek gelirlerinde indirim yapmış ve işten çıkarmaların önüne geçilmiştir. Uçuşların azalması, uçak bakımlarına yönelik çalışmaların azalmasına sebep olmuş böylelikle uçak bakım teknisyenlerine olan ihtiyaç da azalmıştır. Bu süreçte devlet destekleri ile çalışanların işten çıkarılmasının önüne geçilmiştir. THY bünyesindeki Finansal Risk Yönetimi Komisyonu ile birlikte mevcut duruma karşın yeni stratejiler geliştirme yoluna gitmiş ve ani gelişen pandemiye karşın kriz yönetimi başarılı bir şekilde yürütülmüştür.

Akçacı ve Çınaroğlu (2020), koronavirüs salgınının lojistik ve ticarete etkilerini incelemek için havayolu ve yolcu sayısının 2018 ve 2020 yılları arasındaki değişimini ele almış ve sektöre olan etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Uluslararası yapılan bu incelemede, seçilen 11 ülke ve dünyanın genel durumu GSYİH'ya göre değerlendirilmiştir. Seçilen ülkeler arasında en çok etkilenen ülkenin İtalya olduğu saptanmıştır. Yapılan araştırmada 2018, 2019 ve 2020 yıllarındaki yolcu sayılarının ilk çeyrek (Ocak-Şubat-Mart) kıyaslamasına göre 2020 yılında ciddi bir düşüş görülmüştür. Aynı zamanda ABD, İngiltere, Almanya ve Türkiye'deki e-ticaret hacimleri de izlenmiş ve özellikle Türkiye'nin e-ticaret hacminde %200'lere varan bir artış görülmüştür.

Bakırcı (2020), Covid-19'un Türkiye'deki havayolu ulaşımına etkilerini incelemiştir. 2020 yılı Ocak ve Ağustos ayları arasında, toplam yolcu sayısında bir önceki döneme göre %62,8 oranında gerileme, yük taşımalarında ise %45,4 oranında bir gerileme olduğunu saptamıştır. Aynı zamanda en büyük düşüşün Antalya havalimanında olduğu tespit edilmiş ve bu düşüş hem yolcu hem de yük taşımacılığında olmuştur. Yapılan analizde 2002-2005 ve 2008-2011 yılları arasındaki iç ve dış hat yolcuları ile önceki yıla göre değişim oranları incelenmiştir. Covid-19 dönemi etkilerinin yansımaları için de 2019 ve 2020 yıllarındaki ilk 8 aylık dönemin iç ve dış hatlardaki yolcu sayıları gösterilmiş ve değişim oranları verilmiştir. Buna göre en büyük düşüş 2020 yılı Nisan-Mayıs aylarında dış hatlarda görülmüştür. Buna ilave olarak Türkiye'deki 10 havalimanında 2019-2020 yıllarında iç ve dış hat yolcu sayıları incelenmiş ve toplamda %62,8'lik bir düşüş olduğu sonucuna varılmıştır.

Karakavuz (2020), Covid-19'un Türk havayolu işletmeleri üzerindeki etkilerini swot analizi ile incelemiş ve süreçteki eksileri, artıları, fırsatları ve tehditleri ele almıştır. Yapılan araştırmaya göre, pandemi boyunca sağlık sektörü için yapılan lojistik faaliyetler havayolları için sektörel anlamda bir fırsat olarak karşımıza çıkarken, rutin seferlerin gerçekleştirilememesi ve buna bağlı olarak bilet fiyatlarındaki artışın havayolu şirketlerini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Bu süreçte maliyetlerin azaltılması ve mevcut istihdamın korunabilmesi için önlemler alınsa da pandemi boyunca birim maliyetlerdeki artışın önüne geçilemediği tespit edilmiştir. Bunlara ilave olarak sağlık sektöründen gelen talebin karşılanabilmesi için yeterli sayıda uçak olması güçlü bir yön olarak değerlendirilirken, uçuşlarda hastalığın bulaş riskini en aza indireyecek önlemlere duyulan ihtiyaç ve bunun için yapılacak olan yatırımlar da havacılık sektörü için tehdit unsuru olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca şirketlerin maddi kayıplar yaşadığı, iflas ettiği veya faaliyetlerini sürdürebilmek için çalışanlarını işten çıkarmak durumunda kaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Toplu Yılmaz ve Bayram (2020), Covid-19 döneminde Türkiye'deki e-ticaret ve e-ihracat alanındaki gelişmeleri incelemişler ve e-ihracatın en çok hazır giyim sektöründe yapıldığını tespit etmişlerdir. Özellikle son 10 yılda e-ticaretin ülkemizde artış gösterdiği belirtilmiştir. Salgın öncesinde en çok tercih edilen sektörler turizm ve seyahat iken, bu sektörlerin salgın döneminde en yüksek gerilemeyi gösterdiğini ifade etmişlerdir. Vakit kaybının önüne geçmek için tüketicilerin online alışverişe daha çok yöneldiği ve pandemi ile gelişen hijyen ihtiyacının da e-ticaret taleplerinde artışa yol açtığı görülmüştür. Bu dönemde alışveriş yapan tüketicilerin dağılımına bakıldığında ise kadınların erkeklere oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Ece (2020), Türkiye'nin ihracat seferleri için %83 oranında denizyolunu kullandığını belirtmiştir. Bu sebeple Covid-19 salgınının konteyner taşımacılığı ve limanlara olan etkilerini araştırmış ve bu sektördeki taşımacılığın %4,1 oranında azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu süreçte en çok konteyner ve kuru yük gemilerinin olumsuz etkilendiği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla pandeminin getirdiği salgınla mücadele amacıyla risk yönetimi, acil müdahale planları, kiralama gibi alternatif çözümler üretilmesi veya yapılan sözleşmelerde tarafların yükümlülüklerinin belirlenmesi gibi öneriler üzerine çalışmayı tamamlamıştır.

Akca (2020), Covid-19'un havacılık sektörü üzerine etkilerini incelemiş ve bulaş riskini azaltmak amacıyla sınırların kapatılması sonucu sektörde finansal kayıpların olduğunu belirtmiştir. 2019 ve 2020

yıllarına ait ilk çeyrek göstergeler oranlandığında; yolcu, yük ve uçak sayılarındaki en büyük değişimin Mart 2020’de olduğu sonucuna varılmıştır. Pandemi sonucu oluşan finansal kayıpların telafi edilerek 2019 yılındaki gibi bir ivmenin kazanılabilmesi için yaklaşık 1,5 yıllık bir sürece ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Daha önce dünya genelinde yaşanan sars salgını, kuş gribi, domuz gribi ve ebola gibi birçok salgında 6 ay gibi sürede toparlanma sağlanırken, Covid-19 pandemisinin etkilerinin daha uzun süre devam ettiği ve birçok afete oranla salgının etkilerinin daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Kabadayı ve Kardeş (2020), Covid-19’un yerli turist ve seyahat eğilimlerine yönelik etkilerinin incelemesi amacıyla 731 kişi ile anket çalışması yapmış ve pandemi döneminde birçok kişinin seyahat planlarını erteledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu süreçte işletmelerin kalkınmalarını sürdürebilmeleri için pandemiye yönelik alternatif hizmet çözümleri sağlanması ihtiyacının ortaya çıktığı belirtilmiştir. Tüketicilerin beklentilerine uygun olarak pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi de pandemi boyunca ticari faaliyetlerin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Ayrıca Covid-19’un sosyal yaşam ve iş hayatındaki etkilerine bakıldığında erkeklere oranla kadınları daha çok etkilediğini tespit etmişlerdir. Tüm bu bulgular çerçevesinde, verilen hizmetin hangi kitleye hitap ettiği ve geliştirilmesi gereken taraflarının ortaya çıkarılabileceği yönünde sürece katkı sağlayacak çalışmalara ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda verilen literatür taraması ile ortaya konulan araştırmaların değerlendirilmesi yapılacak olursa, pandemi sürecinin lojistik sektörünü çoğunlukla olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Havacılık sektöründe hem iç hem de dış hatlardaki uçuş sayılarının düştüğü ve bunun sonucu olarak personel ihtiyacının da azaldığı görülmüştür. Sektördeki şirketler ile çalışanları arasında yapılan karşılıklı anlaşmalar sayesinde maaş indirimleri yapılmış ve devlet destekleri sağlanarak sürecin en az zararla atlatılması için stratejik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bulaş riskinden ötürü fiziki ortamlarda yapılan alışverişler yerini online alışverişlere bırakmış ve bu dönemde Türkiye’nin e-ticaret hacminde artış olduğu görülmüştür. Sağlık sektöründe talebin artması, havacılık sektöründe bir fırsat olarak karşımıza çıkarken, rutin seferlerin yapılamamasından kaynaklanan bilet fiyatlarındaki artış ise zayıf yön olarak görülmüştür. Turizm ve seyahat salgın öncesinde en çok tercih edilen sektörler iken, salgın döneminde en yüksek gerilemenin de bu iki sektörde olduğu görülmüştür.

Literatür taramasında da görüldüğü üzere, daha önce yapılan çalışmalar havayolu ağırlıklıdır. Bu çalışmada ise havayolu sektörüne ilave olarak karayolu ve demiryolu incelenmiş olup, yolcu ve yük taşımacılıklarını kapsayacak şekilde veri seti aşağıdaki gibi analiz edilmiş ve sonuçlar Covid-19 dönemini de kapsayacak biçimde önceki yıllarla kıyaslanmıştır.

B. VERİ SETİ VE ANALİZ

Özellikle 2020 yılında pandeminin etkisiyle gelişen seyahat kısıtlamaları ve tüketicilerin seyahat etme taleplerindeki azalış lojistik sektörünü olumsuz etkilemiştir. Ayrıca yük taşımacılığı da sağlık sebebiyle durağanlaşan üretim ve hizmet sektörlerinde arzın negatif yönlü seyretmesine sebep olmuş, taleplerin karşılanması noktasında yetersiz kalmıştır. Bu gerileme ülke ekonomisine de olumsuz yansımıştır.

Bu çalışmada havayolu, karayolu ve demiryolunun 2011-2020 yılları arasındaki yolcu ve yük taşımacılığı incelenerek özellikle pandemi dönemindeki etkileri ele alınmış ve önceki yıllara ait verilere göre sektörlerin gelişimi analiz edilmiştir. Veri seti olarak TÜİK'ten alınan istatistikî veriler analiz edilmiş ve detaylı olarak incelenmiştir. Denizyolu taşımacılığı ile ilgili veri setine ulaşamadığı için çalışmada bu sektöre yer verilememiş, diğer üç sektör üzerinde durulmuştur.

1. Havayolu Yolcu ve Yük Taşımacılığı

Havayolu taşımacılığında toplam yolcu sayısı ile yük miktarına göre tarafımızdan yapılan hesaplamalar Tablo 1'de yer almaktadır. Çalışmada incelenen 10 yıllık periyotta yolcu sayısı toplanarak yıl bazında bu yolcuların yüzde kaçının seyahat ettiği hesaplanmış olup, 2. sütunda yer almaktadır. 3. ve 6. sütunlarda ise bir önceki yıla göre değişim oranları da yüzde olarak verilmiştir. Aynı hesaplama havaalanı yük miktarı için de yapılarak 5. sütunda sunulmuştur. Buna göre 10 yılın toplam yolcu sayısı 1.611.474.155 kişidir. Bu toplam yolcunun %7,30'u 2011 yılında seyahat etmişken, 2019 yılında %12,93'ü seyahat etmiştir ve yıllar itibariyle yani 2011 yılından 2019'a kadar bu payda bir artış olmasına rağmen 2020'de pandeminin etkisiyle %5,06'ya indiği görülmektedir. Ayrıca bir önceki yıla göre değişim oranı hesaplandığında, 2019 yılına göre yolcu taşımacılığı %60,83 oranında gerileme kaydetmiştir.

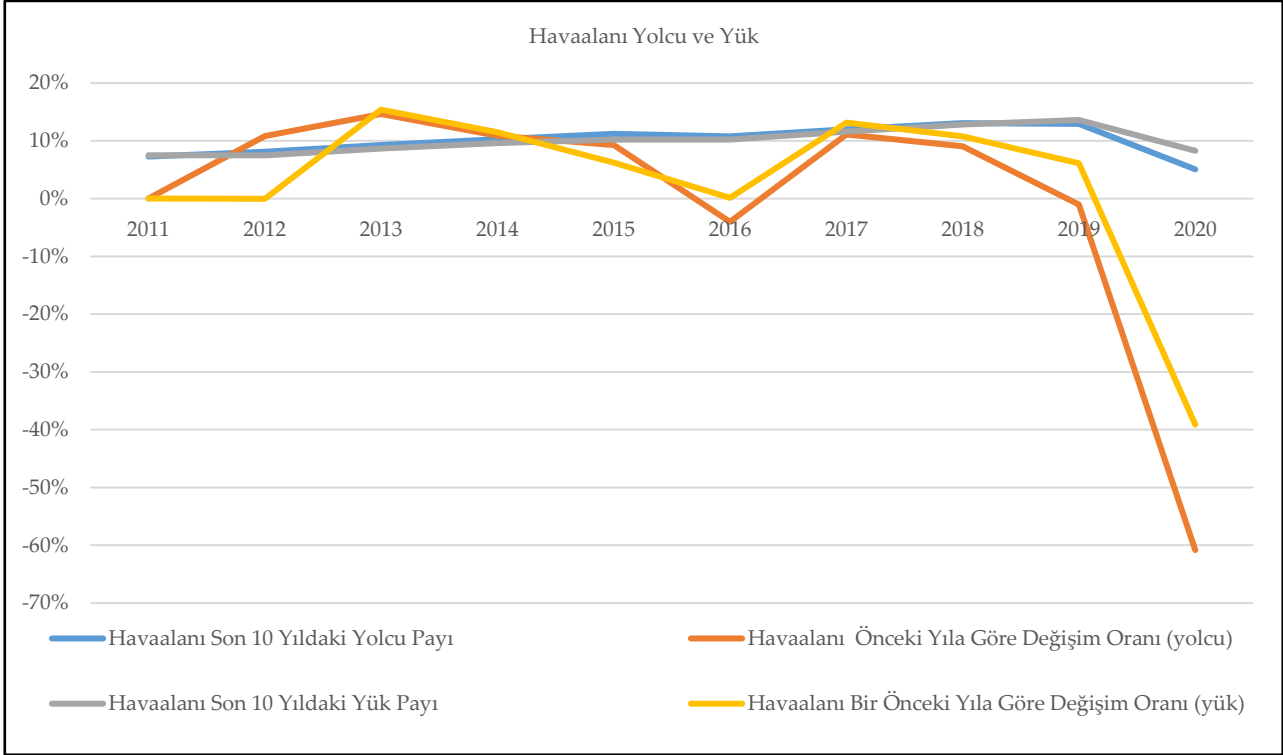
Yük taşımacılığında da yolcu taşımacılığında olduğu gibi 2019 yılında gerileme görülmüştür. 30.053.799 ton olan 10 yıllık yük taşımacılığının payı 2019 yılından 2020'ye %13,61'den %8,29'a inmiştir. Bir önceki yıla göre düşüş oranı ise 2020 yılında %39,11 olmuştur.

Tablo 1. Havaalanı Yolcu ve Yük Taşımacılığı (2011-2020)

Yıl	Havaalanı Toplam Yolcu Sayısı (1)	Havaalanı Son 10 Yılda Yolcu Payı (2)	Havaalanı Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yolcu)(3)	Havaalanı Toplam Yük Miktarı (Ton) (4)	Havaalanı Son 10 Yılda Yük Payı (5)	Havaalanı Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yük) (6)
2011	117 620 469	7,30%	-	2 249 474	7,48%	-
2012	130 351 620	8,09%	10,82%	2 249 133	7,48%	-0,02%
2013	149 430 421	9,27%	14,64%	2 595 316	8,64%	15,39%
2014	165 720 234	10,28%	10,90%	2 893 000	9,63%	11,47%
2015	181 074 531	11,24%	9,27%	3 072 831	10,22%	6,22%
2016	173 743 537	10,78%	-4,05%	3 076 914	10,24%	0,13%
2017	193 045 343	11,98%	11,11%	3 481 211	11,58%	13,14%
2018	210 498 164	13,06%	9,04%	3 855 231	12,83%	10,74%
2019	208 373 696	12,93%	-1,01%	4 090 168	13,61%	6,09%
2020	81 616 140	5,06%	-60,83%	2 490 521	8,29%	-39,11%
Toplam	1611 474 155	100%		30 053 799	100%	

Kaynak: TÜİK (<https://www.tuik.gov.tr/>, 02.02.2021)'den faydalanılarak 2., 3., 5. ve 6. sütunlar yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Havaalanı yolcu sayısı 2019 yılında yaklaşık 208 milyon iken, 2020 yılında yaklaşık 81 milyona kadar gerilemiştir. Havaalanı toplam yük miktarı ise 2019 yılında yaklaşık 4 milyon ton iken, 2020 yılında yaklaşık 2,5 milyon tona kadar düşüş göstermiştir. Pandeminin etkisiyle, 2020 yılında havayolunda yaklaşık 127 milyon daha az yolcunun seyahat ettiği ve yaklaşık 1,5 milyon ton daha az yük taşındığı görülmektedir.

Grafik 1. 2011 – 2020 yılları arasında havaalanı yolcu ve yük (TÜİK, 2021).

Havayolu sektöründe, toplam yük ve yolcu sayısının 2011-2020 yılları arasındaki toplam miktara göre yüzdelik payı ve bir önceki yıla göre değişim oranları Grafik 1’de görülmektedir. 2020 yılında hem yolcu hem de yük sayılarında ciddi bir düşüş gözlenmiştir.

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) tarafından yapılan açıklamaya göre; havayolu sektörü maliyet ve filo açısından diğer sektörlerle göre daha dezavantajlı konumda olduğundan, önceki yıllara göre en çok kayıp veren sektör olmuştur (International Air Transport Association [IATA], 2020). Taşınan yolcu ve yük miktarındaki düşümlere bakıldığında havayolu sektöründe pandeminin etkisiyle finansal kayıplar kaçınılmaz olmuştur. Şirketlerin sürekliliklerini sağlayabilmeleri için personellerin işten çıkarılması, izne gönderilmesi, maaşların azaltılması, kâr etmeyen güzergâhlar için uçuş sefer programlarının iptal edilmesi yönünde tedbirler almayı gerektiren politikalar izlemelerine yol açmıştır (Kılıç vd., 2021).

2. Karayolu Yolcu ve Yük Taşımacılığı

Karayolu taşımacılığında 2011- 2020 yılları arasındaki toplam yolcu sayısı ile yük miktarına göre tarafımızdan yapılan yüzde hesaplamalar Tablo 2’de yer almaktadır. Söz konusu periyotta 10 yıldaki yolcu sayısı toplanarak yıl bazında bu yolcuların yüzde kaçının seyahat ettiği hesaplanmıştır. Bu paylar 2. sütunda yer almaktadır. 3 ve 6. sütunlarda ise bir önceki yıla göre değişim oranları da yüzde olarak verilmiştir. Aynı hesaplama karayolu yük miktarı için de yapılarak 5. sütunda sunulmuştur. Buna göre, 10 yılın toplam yolcu sayısı 2.909.666 kişidir. Bu toplam yolcunun %8,33’ü 2011 yılında seyahat etmişken, 2019 yılında %11,67’si seyahat etmiştir. Yıllar itibariyle, yani 2011 yılından 2019’a bu payda bir artış

olmasına rağmen, pandeminin etkisiyle 2020 yılındaki payının %9,93'e indiği görülmektedir. Ayrıca bir önceki yıla göre değişim oranı hesaplandığında, 2020 yılında 2019 yılına göre yolcu taşımacılığı %14,9 oranında gerileme kaydetmiştir.

Yük taşımacılığında ise yolcu taşımacılığının aksine, 2.444.936 ton olan 10 yıllık yük taşımacılığının payı 2019 yılında %10,94 iken, 2020'de %11,16'ya yükselmiştir. Bir önceki yıla göre artış oranı ise 2020 yılında yaklaşık %2 olmuştur.

Tablo 2. Karayolu Yolcu ve Yük Taşımacılığı (2011-2020)

Yıl	Karayolu Toplam Yolcu Sayısı (milyon) (1)	Karayolu Son 10 Yılda Yolcu Payı (2)	Karayolu Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (yolcu) (3)		Karayolu Toplam Yük Miktarı (ton) (4)	Karayolu Son 10 Yılda Yük Payı (5)	Karayolu Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (yük) (6)	
2011	242 265	8,33%	-		203 072	8,31%	-	
2012	258 874	8,90%	6,86%		216 123	8,84%	6,43%	
2013	268 178	9,22%	3,59%		224 048	9,16%	3,67%	
2014	276 073	9,49%	2,94%		234 492	9,59%	4,66%	
2015	290 734	9,99%	5,31%		244 329	9,99%	4,20%	
2016	300 852	10,34%	3,48%		253 139	10,35%	3,61%	
2017	314 734	10,82%	4,61%		262 739	10,75%	3,79%	
2018	329 363	11,32%	4,65%		266 502	10,90%	1,43%	
2019	339 601	11,67%	3,11%		267 579	10,94%	0,40%	
2020	288 992	9,93%	-14,90%		272 913	11,16%	1,99%	
Toplam	2 909 666	100%			2 444 936	100%		

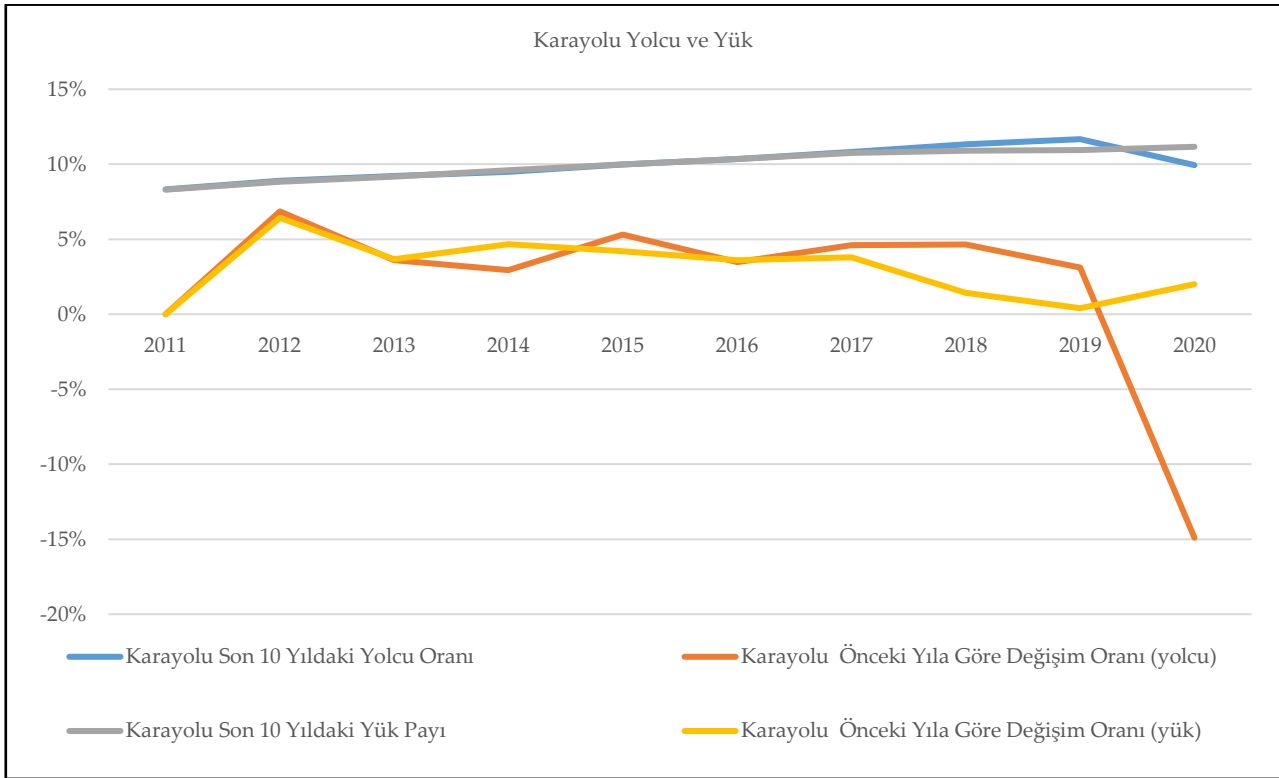
Kaynak: TÜİK (<https://www.tuik.gov.tr/>, 02.02.2021) den faydalanılarak 2., 3., 5. ve 6. sütunlar yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Karayolu yük miktarında Covid-19 döneminde de artış görülmesinin en büyük nedeni tüketicilerin bulaş riskinden dolayı yüz yüze alışverişten kaçınarak online alışverişe yönelimlerinin artması olmuştur. Bu süreçte müşterilerin fiziki mağazalara ulaşım yerine doğrudan temas kurmadan online satış kanalları aracılığıyla alışverişe yönelmesi ve aynı zamanda firmaların mağazalarını ziyaret eden müşteri sayısındaki azalışa önlem olarak e-ticaret satış kanallarını güçlendirmeleri veya sanal ortamda mağaza açma yoluna gitmeleri de süreç içerisinde etkili olmuştur. Ayrıca yapılan araştırmalar, 2020'nin ilk yarısında online alışveriş tercih eden tüketicilerin alışveriş sıklığının arttığını göstermektedir. Buna paralel olarak online sitelere yapılan toplam ziyaret sayıları ve alışveriş hacmi artmıştır. Haziran 2020'de dünya çapında tüketicilerin yaptığı online ziyaret sayısı, Ocak 2020'ye göre yükselmiştir. Bu ziyaretlerin 2020 Ocak ayına göre yaklaşık %37 artış gösterdiği ve 22 milyara ulaştığı görülmüştür (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021). Ayrıca ülkelerin sınır kapılarını kapatmasıyla da yurtdışı seferleri aksamış (Uluslararası Nakliyeciler Derneği [UND], 2021) ve tüketicilerin talepleri mümkün olduğunca iç piyasadan karşılanmıştır. Bu durum karayolu yük taşımacılığında yukarıda belirtildiği gibi, bir önceki yıla göre %2 artışa sebep olmuştur.

Türkiye'de 9-16 Mart 2020 tarihleri arasında bir önceki haftaya göre hijyen ürünleri satışlarında artış görülmüş ve bu oranlar kolonyada 34 kat, steril eldivende 19 kat, el dezenfektanında 10 kat, sabunda 4 kat, medikal maskede 4 kat, tuvalet kâğıdında ise 3,5 kat olmuştur. Pandemi süresince online olarak yapılan alışverişlerde en çok temizlik, kolonya ve dezenfektan ürünlerinin incelendiği görülmüştür. Bu ürün gruplarının fiyatlarında Covid-19 ortaya çıktıktan sonra yaklaşık %50 oranında artış görülmüştür. Uzmanlar bağışıklık güçlendirmenin önemini vurguladığından, salgın süresince tüketiciler vitamin ve

aktarlardan temin edilen takviye edici gıdaların tüketimine ağırlık vermiş ve bu ürün gruplarında da talepler artmıştır. Türkiye’de online satışlarda bitkisel ürünler %45, C vitamini %85, spor ürünleri ise ortalama %10’luk bir artış göstermiştir (Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, 2020). Tüm bu satış hacmindeki yükseliş özellikle karayolu yük miktarını artırmıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde, tüketimdeki bu değişim de karayolu yük taşımacılığının artmasına etki etmiştir.

2020 yılı Mart ayında Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı’nın yayınladığı genelgeye göre, zorunlu haller dışında şehirlerarası yolcu taşımacılıklarına sınır getirilmiş ve sağlık kontrolleri zorunlu olmuştur (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020). 2020 yılında, bir önceki yıla göre taşınan yolcu sayısında düşüş görülmesinin sebeplerinden birinin de bu düzenleme olduğu düşünülebilir.

Grafik 2. 2011 – 2020 yılları arasında karayolu yolcu ve yük (TÜİK, 2021).

Karayolu sektöründe toplam yük ve yolcu sayısının 10 yıllık periyotta toplam miktara göre yüzdeler payı ve bir önceki yıla göre değişim oranları Grafik 2’de görülmektedir. Pandemi dönemi olan 2020 yılında, yolcu sayısında bir önceki yıla göre düşüş görülürken, yük miktarında herhangi bir düşüş olmadığı gibi görece az miktarda da olsa yükseliş trendi devam etmiştir.

3. Demiryolu Yolcu ve Yük Taşımacılığı

Demiryolu taşımacılığında 2011- 2020 yılları arasındaki toplam yolcu sayısı ile yük miktarına göre, tarafımızdan yapılan yüzde hesaplamaları Tablo 3’te yer almaktadır. Söz konusu periyotta 10 yıldaki yolcu sayısı toplanarak yıl bazında bu yolcuların yüzde kaçının ilgili yılda seyahat ettiği hesaplanmıştır. Bu paylar 2. sütunda yer almaktadır. 3. ve 6. sütunlarda ise bir önceki yıla göre değişim oranları

verilmiştir. Aynı hesaplama demiryolu yük miktarı için de yapılarak 5. sütunda sunulmuştur. Buna göre 10 yılın toplam yolcu sayısı 1.624.599 kişidir. Bu toplam yolcunun %7,46'sı 2011 yılında seyahat etmişken, 2019 yılında %15,14'ü seyahat etmiştir. 2011 yılından 2019'a kadar yıllar itibariyle bu payda bir artış olmasına rağmen, 2020'de pandeminin etkisiyle bu yıla ait yüzde payın %9,13'e indiği görülmektedir. Ayrıca bir önceki yıla göre değişim oranı hesaplandığında, 2020 yılında 2019 yılına göre demiryolunda yolcu taşımacılığı yaklaşık %40 oranında gerilemiştir.

Demiryolu ile yük taşımacılığında ise yolcu taşımacılığının aksine, 286.425 ton olan 10 yıllık yük taşımacılığının payı 2019 yılında %11,71 iken, 2020'de %12,06'ya yükselmiş ve Covid-19 pandemisinin olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Bir önceki yıla göre artış oranı ise 2020 yılında %3,03 olmuştur.

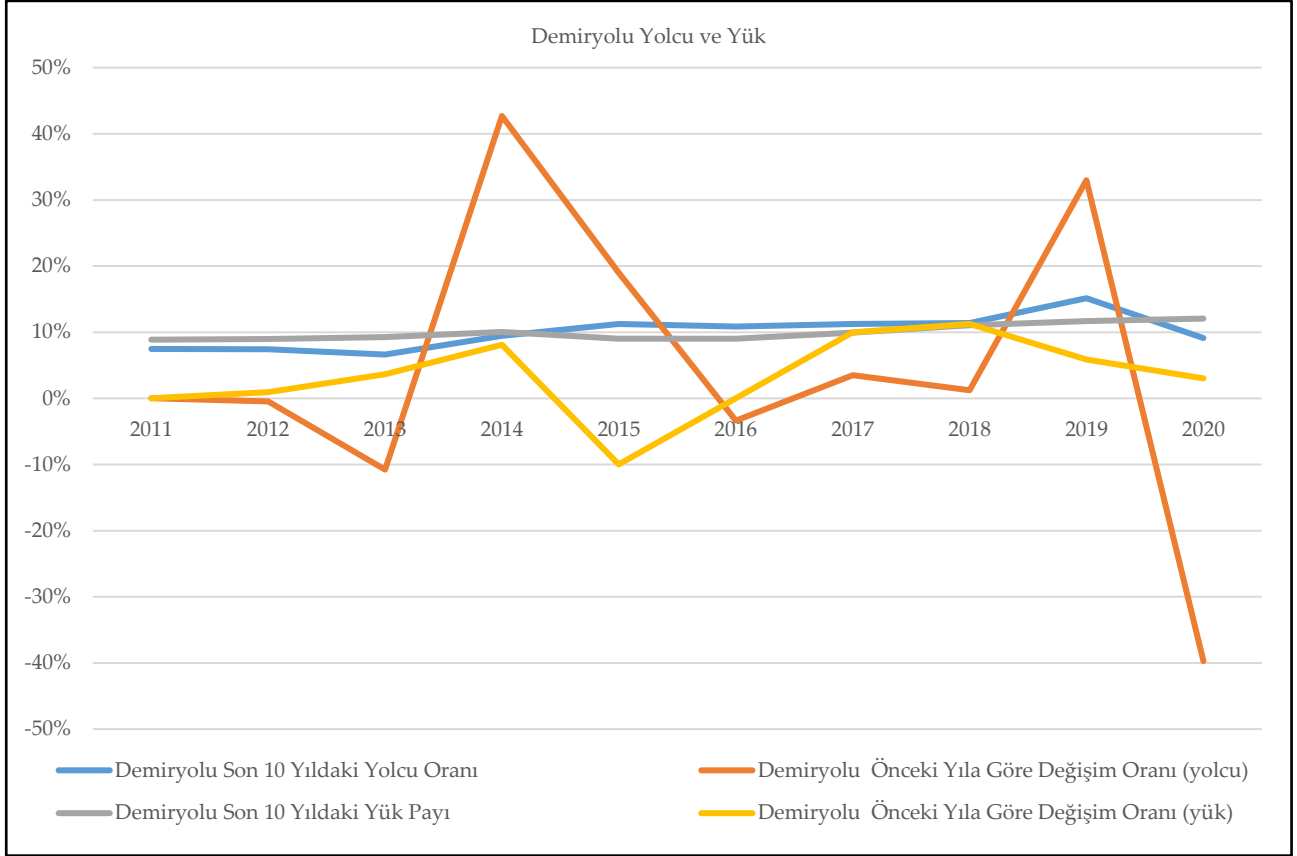
Demiryolu taşımacılığı havayoluna kıyasla daha düşük maliyetli olması açısından da öne çıkmış alternatif taşımacılık yöntemidir. Covid-19 pandemi döneminde iç ve dış ticaretin sürdürülebilirliğinin sağlanması noktasında demiryolu taşımacılığı artış göstermiştir. Bilhassa ihracat ve ithalatta demiryoluyla kombine taşımacılık hizmetlerinde artış gözlenmiştir. 2020 yılında ihracat taşımacılığında 6,8 milyon ton liman bağlantılı kombine taşıma gerçekleşirken, ithalat açısından bu taşıma 6,3 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Böylelikle Türkiye'de liman bağlantılı kombine yük taşımacılığı toplam 13,1 milyon ton olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları [TCDD] Faaliyet Raporu, 2020).

Tablo 3. Demiryolu Yolcu ve Yük Taşımacılığı (2011-2020)

Yıl	Demiryolu Toplam Yolcu Sayısı (bin) (1)	Demiryolu Son 10 Yılda Yolcu Payı (2)	Demiryolu Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yolcu) (3)	Demiryolu Toplam Yük Miktarı (Ton) (4)	Demiryolu Son 10 Yılda Yük Payı (5)	Demiryolu Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yük) (6)
2011	121 190	7,46%	-	25 421	8,88%	-
2012	120 646	7,43%	-0,45%	25 666	8,96%	0,96%
2013	107 646	6,63%	-10,78%	26 597	9,29%	3,63%
2014	153 600	9,45%	42,69%	28 747	10,04%	8,08%
2015	182 759	11,25%	18,98%	25 878	9,03%	-9,98%
2016	176 631	10,87%	-3,35%	25 886	9,04%	0,03%
2017	182 790	11,25%	3,49%	28 469	9,94%	9,98%
2018	185 010	11,39%	1,21%	31 673	11,06%	11,25%
2019	246 013	15,14%	32,97%	33 536	11,71%	5,88%
2020	148 314	9,13%	-39,71%	34 552	12,06%	3,03%
Toplam	1 624 599	100%		286 425	100%	

Kaynak: TÜİK (<https://www.tuik.gov.tr/>, 02.02.2021)'den faydalanılarak 2., 3., 5. ve 6. sütunlar yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Demiryolu sektöründe, toplam yük ve yolcu sayısının 10 yıllık periyottaki toplam miktara göre yüzdelik payı ve önceki yıla göre değişim oranları Grafik 3'te gösterilmiştir. Yolcu miktarı pandemi döneminden olumsuz etkilenirken, yük miktarında olumsuz bir etki olmadığı görülmektedir. Yük miktarı önceki yıllara göre daha düşük oranda da olsa artmış görünmektedir.

Grafik 3. 2011 – 2020 yılları arasında karayolu yolcu ve yük (TÜİK, 2021).

Bu üç sektördeki veri setlerine istinaden yapılan analizlerde, 2020 yılında 2019 yılına göre havayolu taşımacılığındaki yolcu sayısı %61 ve yük miktarı %39 oranlarında azalmıştır. Demiryolu yolcu sayısı %40, karayolu yolcu sayısı ise %15 oranlarında azalmış; demiryolu yük miktarı %3 ve karayolu yük miktarı ise %2 oranlarında artmıştır. Bu değerlendirmeler neticesinde Covid-19 pandemisinin üç sektörde de yolcu ve yük taşımacılıklarını çoğunlukla olumsuz yönde etkilediği ve ekonomik olarak da kayıplara sebep olduğu söylenebilir. Detaylı sektör kıyaslamalarının olduğu bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

C. BULGULAR

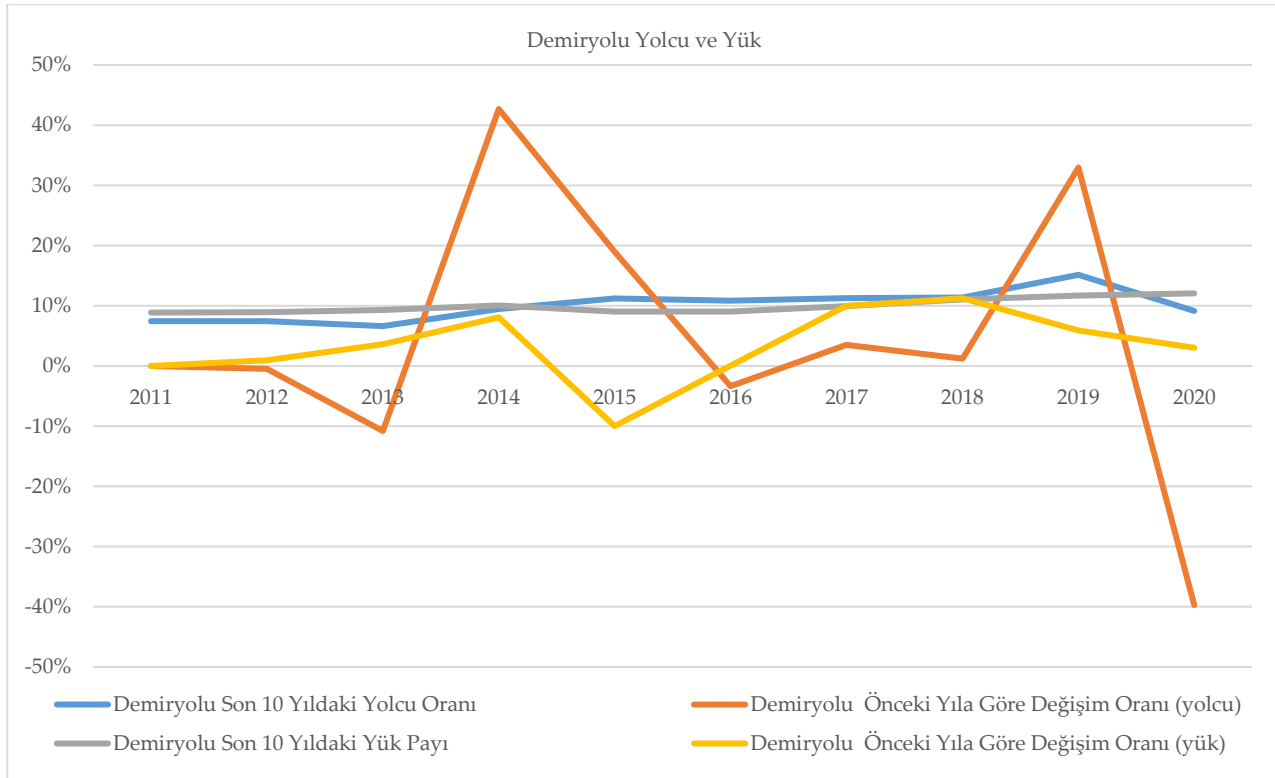
Havayolu, demiryolu ve karayolu sektörlerinde 2011- 2020 yılları arasındaki toplam yolcu sayısı ile yük miktarlarının önceki yıllara göre değişim oranları Tablo 4'te yer almaktadır. Üç ayrı ulaşım yolunu kıyasladığımızda karayolu, havayolu ve demiryolunda Covid-19 dönemi yolcu taşımacılığında negatif bir etki görülmektedir. Yük taşımacılıkları kıyaslandığında ise havayolunda negatif etki görülürken, karayolu ve demiryolunda talep artışı görülmüştür.

Tablo 4. Sektörel Değişim Oranlarının Kıyaslanması (2011-2020)

Yıl	Havaalanı Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yolcu)	Havaalanı Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yük)	Demiryolu Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yolcu)	Demiryolu Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yük)	Karayolu Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yolcu)	Karayolu Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (Yük)
2011	-	-	-	-	-	-
2012	10,82%	-0,02%	-0,45%	0,96%	6,86%	6,43%
2013	14,64%	15,39%	-10,78%	3,63%	3,59%	3,67%
2014	10,90%	11,47%	42,69%	8,08%	2,94%	4,66%
2015	9,27%	6,22%	18,98%	-9,98%	5,31%	4,20%
2016	-4,05%	0,13%	-3,35%	0,03%	3,48%	3,61%
2017	11,11%	13,14%	3,49%	9,98%	4,61%	3,79%
2018	9,04%	10,74%	1,21%	11,25%	4,65%	1,43%
2019	-1,01%	6,09%	32,97%	5,88%	3,11%	0,40%
2020	-60,83%	-39,11%	-39,71%	3,03%	-14,90%	1,99%

Kaynak: TÜİK (<https://www.tuik.gov.tr/>, 02.02.2021)'den faydalanılarak 2., 3., 5. ve 6. sütunlar yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Havayolu sektöründe 2011 yılından itibaren en büyük kayıp 2020 yılında yaşanmıştır. Bir önceki yıla göre yolcu sayısı %61 oranında, yük miktarı ise %39 oranında azalmıştır. Demiryolu ve karayolu yolcu sayılarındaki en büyük düşüş de 2020 yılında görülmüştür. Ancak demiryolu yük miktarında %3 oranında, karayolu yük miktarında ise %2 oranında artış durumları tespit edilmiştir. Tablo 4'te yer alan değişim oranları Grafik 4'te gösterilmiştir.

Grafik 4. 2011-2020 yılları aralığında sektörel değişim oranları (TÜİK, 2021).

Grafik 4'te de görüldüğü üzere, en büyük kırılım 2020 yılındaki havayolu yolcu miktarında olmuştur.

Tablo 5. Covid-19 Dönemi Sektör Değişimleri (2020, Türkiye)

Sektör	Yolcu	Yük
Havayolu		
Karayolu		
Demiryolu		

Kaynak: TÜİK (<https://www.tuik.gov.tr/>, 02.02.2021)'den faydalanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Bu çalışmadan edinilen bilgiler Tablo 5'te özetlenmiştir. Buna göre Covid-19 dönemi yalnızca kara ve demir yollarının yük taşımacılıklarında artış görülmüştür. 2020 yılında yalnızca havayolu yük taşımacılığının negatif yönlü ilerlediği görülmüş olup, maliyet yönüyle diğer ulaşım türlerine göre daha dezavantajlı olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca hava koşulları, araç sayısı gibi etkenler de kara ve demir yollarının daha çok tercih edilmesinde önemli faktörlerdendir.

Havayolu şirketleri, uçuşlarda 6,1 milyon ve yolcu sayısında 1,7 milyar kayıp yaşadığından sektör olumsuz etkilenmiştir. Yaz dönemi Covid-19'un başlangıç dönemine kıyasla kontrol altına alınmasıyla birlikte, ülkeler arasında da kısıtlamalar azaltılmıştır. Böylelikle uçuş trafiği Avrupa'da artış göstermiş ve uçuş kaybı oranı 2019 yılına göre %90'lar seviyesinden %50'ye kadar düşürülmüştür. Yaz döneminin ardından 2020 yılı sonuna kadar uçuş sayılarında azalma olmuş, ancak istikrar sağlanamamıştır. 2020 yılının sonunda, Avrupa menşeli havayolu şirketlerindeki uçaklarının %51'i yerde kalmıştır. Bu durum pandemi sürecinin Avrupa havacılık sektörü üzerinde bıraktığı hasarın büyüklüğünü ortaya koymaktadır (Hopancı vd., 2021).

Sonuç ve Tartışma

Küresel boyutta etkileri görülen Covid-19 salgınının etkisiyle Türkiye'deki yolcu ve yük miktarlarındaki değişim incelendiğinde en çok havacılık faaliyetlerinin etkilendiği bundan dolayı yolcu ve yük taşımacılığında gerileme kaydedildiği görülmüştür. Aynı zamanda karayolu ve demiryolunda da yolcu sayılarında azalma olduğu tespit edilmiştir. İnsanların mümkün olduğunca evde kalmaları ve hem seyahate getirilen kısıtlamalar hem de sağlık açısından güvenli görülmemesi nedeniyle seyahat planlarını ertelemeleri bu üç sektörde de yolcu sayısının azalmasında etkili olmuştur.

Karayolu ve demiryolu taşımacılığı incelendiğinde, mümkün olduğunca evden çalışan veya vakitlerinin çoğunu evde geçiren kişiler online alışverişe yönelmiş ve kişisel olarak sağlıklarını koruyabilmek için önlem almak durumunda kalmışlardır. Bu durum ise hem karayolu hem de demiryolu yük taşımacılıklarında artışa sebep olmuştur. Her ne kadar kara ve demir yollarında yük miktarı Covid-19 döneminde dâhi artış göstermiş olsa da önceki yıllarda artış oranlarına bakıldığında bu yükselişin normal yıllardaki beklentinin altında kaldığı dikkatleri çekmektedir.

Covid-19 pandemi döneminin Türkiye'de üç sektörde de yolcu ve yük taşımacılıklarını olumsuz yönde etkilediği ve bu durumun ekonomik olarak da kayıplara sebep olduğu söylenebilir. Çünkü

karayolu ve demiryolu yük taşımacılıklarında geçmiş yıllardaki artış trendine bakıldığında bu yıllardaki artışın da beklentinin çok gerisinde kaldığı ve bu açıdan olumsuz etkilendiği söylenebilir.

2020 yılında yalnızca havayolu yük taşımacılığının negatif yönlü ilerlemesinin nedeni, maliyetinin diğer ulaşım türlerine göre yüksek olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca hava koşulları, araç sayısı gibi etkenler de kara ve demir yollarının daha çok tercih edilmesinde önemli faktörlerdendir.

Tüm sektörler 2020 yılından itibaren edindiği tecrübeler neticesinde yeni stratejiler geliştirmeli ve olası finansal kayıpların önüne geçebilmek için önlem planlarını devreye almalıdırlar. İçerisinde bulunduğumuz süreçte pandemi veya diğer afet koşullarında yapılması gerekenlere yönelik komisyonlar kurulmalı, kamu kuruluşları ve şirketler 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler örneğinde olduğu gibi, olası afetlere karşı aksiyon planlarını periyodik olarak gözden geçirmelidirler. Böylelikle herhangi bir afet veya pandemi halinde, iktisadi büyüme süreci asgari düzeyde de olsa sağlanabilecek ve müşteriye sağlanan hizmetlerin de devamlılığı olabilecektir. Geçmişte edinilen tecrübe, bugünkü dönem koşulları ve gelecekte olabilecek her türlü olumlu veya olumsuz gelişmeye karşın hazırlanan esnek planlar ile taşımacılıktaki gelişimin sürekliliğinin sağlanması hedeflenmelidir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akca, M. (2020). Covid-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 45-64.
- Akçacı, T., & Çınaroğlu, M.S. (2020). Yeni koronavirüs (Covid-19) salgınının lojistik ve ticarete etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (COVID-19 Special Issue), 447-456.
- Bakırcı, M. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye havayolu ulaşımına etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 45-58.
- Deliçay, M. (2021, Ocak). Perakende e-ticaretin yükselişi. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/Perakende_E-Ticaretin_Yukselisi.pdf
- Ece, N. J. (2020). Covid-19 salgınının konteyner taşımacılığı ve limanlarına etkisi. *Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 2, 47-66.
- Klynveld Peat Marwick Goerdeler (2020). Covid-19 döneminde etkili tedarik zinciri yönetimi. İş Dünyası Gözünden Covid-19'un Etkileri Anketi - KPMG Türkiye.
- Hopancı, B., Akdeniz, H., & Şahin, O. (2021). Covid-19 pandemisinin havacılık sektörü üzerine etkileri. *Mühendis ve Makine*, 62(704), 446-467.
- International Air Transport Association. (2020, Şubat 20). Covid-19 cuts demand and revenues. IATA - COVID-19 Cuts Demand and Revenues.
- Kabadayı, M., & Kardeş N. (2020). Kovid-19'un (koronavirüsün) yerli turist davranışı ve seyahat eğilimlerine etkileri. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3703-3719.
- Kalkın, G. (2021). Covid-19 ve havacılık sektörünün geleceği: havacılık yönetimi kapsamında bir değerlendirme. *Journal of Aviation*, 5(1), 53-63.
- Karakavuz, H. (2020). Covid-19'un Türk havayolu işletmeleri üzerindeki etkilerine ilişkin bir swot analizi. *Turkish Studies*, 15(8), 3573-3591.
- Kılıç, D., Polat, G., & Şengür, F. (2021). Havayolu işletmelerinin covid-19 pandemi sürecindeki yönetsel tepkileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 353-377.
- Okumuş, A. (2020, Nisan 15). Covid-19'un Ulaştırma ve Lojistik Sektörüne Etkileri. <https://lge.ist/degerlendirme/covid-19un-ulasirma-ve-lojistik-sektorune-etkileri/>
- Sucu, M. (2021). Covid-19 salgını döneminde havacılık sektöründe kriz yönetimi: Türk Havayolları (THY) özelinde bir durum çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2863-2884.
- Türk Tabipleri Birliği. (2021, Ağustos 21). Covid-19 aşılarda tekrar dozlarla ilgili sorular ve sorunlar. Koronavirüs (COVID-19) (ttb.org.tr)
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları. (2020). Faaliyet raporu. <https://www.tcddta.simacilik.gov.tr/uploads/images/Strateji/TCDD-Tasimacilik-2020-Faaliyet-Raporu.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. (2020, Mart 28). Koronavirüs tedbirleri kapsamında şehirlerarası otobüs yolcu taşımacılığı ile ilgili ek genelge.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2020, Temmuz 02). Pandemi. *Covid-19 Bilgilendirme Platformu*.

- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2020). Covid-19 nedir? *Covid-19 Bilgilendirme Platformu*.
<https://covid19.saglik.gov.tfr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2020). Yeni Koronavirüs Hastalığı - Evde Kal.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2020, Nisan 17). Covid-19 pandemi değerlendirme raporu.
<https://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Şubat 02). <https://www.tuik.gov.tr/>
- Toplu Yılmaz, O., & Bayram, O. (2020). Covid-19 pandemi döneminde Türkiye’de e-ticaret ve e-ihracat.
Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 37-54.
- Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği. (2020). Covid 19’un e-ticaret üzerindeki etkileri.
<https://uib.org.tr/tr/kbfile/covid-19un-e-ticaret-uzerindeki-etkileri>
- Uluslararası Nakliyeciler Derneği. (2021, Şubat 22). Covid-19 salgınının yük taşımacılığına etkisi.

SAĞLIK SEKTÖRÜ YÖNETİMİNDE KADIN TEMSİLİ

 Nejla AYDINOĞLU^a

 Selvi VURAL^b

Özet

Bu araştırmanın amacı, sağlık sektöründe yönetici kadın temsili ortaya koymaktır. Nitekim, tüm dünyada üst düzey yönetici pozisyonlarında kadınlara yer verildiğinde birtakım avantajların örgütleri daha güçlü kıldığı görülmektedir. Ancak gerek ülkemizde gerekse dünya çapında tepe yönetim kademelerindeki kadın yöneticilerin sayısı oldukça düşüktür. Bu durumun temelinde; çok sayıda unsur yer alabilmektedir. Neticede, örgütler içerisinde kadın çalışan sayısının görece daha yüksek olduğu sağlık kurumlarında bile kadınların yönetimdeki varlığı istenilen düzeyde değildir. Bu nedenle, konun yönetimde kadın-erkek fırsat eşitliği bağlamında önem arz ettiği ve incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu kapsamda, Bursa ilindeki/ilçelerindeki kamu ve özel hastanelerin web siteleri aracılığıyla doküman analizine tabii tutularak üst yönetim kademeleri incelenmiş ve fırsat eşitliği bağlamında kadın yöneticilerin sayısal büyüklüğü dikkate alınarak tanımlayıcı nitelikte bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucu toplam 326 yöneticiye ilişkin bulgular; toplam kadın yönetici oranının %40.8 (N:133), erkek yönetici oranının ise %59.2 (N: 193) olduğunu ve Bursa kamu-özel hastanelerinde kadınların yönetsel temsiline yetersiz, üniversite hastanelerinin ise diğerlerine göre nispeten daha yüksek olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık sektörü, Hastaneler, Yöneticiler, Kadın temsili.

WOMEN'S REPRESENTATION IN MANAGEMENT IN THE HEALTH SECTOR

Abstract

The aim of this research is to reveal the representation of female executives in the health sector. As a matter of fact, when women are included in senior management positions all over the world, it is seen that some advantages make organizations stronger. However, the number of female executives at the top management levels, both in our country and around the world, is quite low. On the basis of this situation, many elements may be involved. As a result, the presence of women in management is not at the desired level, even in health institutions where the number of female employees in organizations is relatively higher. For this reason, it is thought that the issue is important in the context of equality of opportunity for men and women in management and should be examined. In this context, the upper management levels were examined by document analysis through the websites of public and private hospitals in the province/districts of Bursa, and descriptive research was carried out considering the numerical size of female managers in the context of equality of opportunity. As a result of the research, the findings related to a total of 326 managers; It clearly

^a Öğr. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Yönetimi Bölümü, nejla@uludag.edu.tr

^b Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, selvi.vural@erdogan.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2023, Makale Kabul Tarihi: 22.03.2023

reveals that the rate of total female managers is 40.8% (N:133), the rate of male managers is 59.2% (N: 193), and that the administrative representation of women in Bursa public-private hospitals is insufficient, while university hospitals are relatively higher than others.

Keywords: Health sector, Hospitals, Managers, Women's representation.

Giriş

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi için artan çabalara rağmen kadınların, çeşitli sektörlerde liderlik pozisyonlarındaki temsilleri yeterli düzeyde değildir. Bilhassa sağlık sektöründe küresel iş gücünün önemli bir bölümünü kadınlar oluştursa da yönetim ve karar alma pozisyonlarındaki sayıları oldukça azdır (Dhatt vd., 2017). Dünya çapında sağlık çalışanlarının %70' nin kadın olduğu ancak sadece %26'sının yönetici pozisyonunda bulunduğu tahmin edilmektedir (Betron vd., 2019). Bununla birlikte, hastanelerdeki kadın yöneticilere ilişkin yüzdeler ise yıllardır neredeyse aynı seyri izlediği ya da önemli ölçüde değişiklik göstermediği belirtilmektedir (Lantz, 2008). Bunun kadınlara yönelik kalıp yargılarla, kadınların sağlık hizmetlerinde üst düzey pozisyonlara yükselmesini veya ilerlemesini engelleyen kültürlerle ve modellerle ilgili olduğu düşünülmektedir (McDonagh vd., 2014). Bu durum esasında, sağlık sektöründe cinsiyet eşitsizliğinin açık bir göstergesidir. Dahası, sağlık hizmeti liderliğindeki cinsiyet eşitsizliğinin büyük ölçüde deneyim kaybına, kadınları ve çocukları etkileyen sağlık hizmetleri ve politikaları üzerinde olumsuz birtakım etkilere neden olduğu da görülmektedir (Mousa vd., 2021). Dolayısıyla, kadınların bilhassa yönetsel düzeyde cinsiyet ayrımına maruz kalmaksızın sağlık sektörü içerisinde varlık göstermesi ve bu bağlamda çalışma yaşamında eşit katılımın desteklenmesi gerekliliği doğmaktadır.

Kadınların sağlık sektörüne eşit katılımının sağlanması durumunda ise küresel beşerî sermayenin %22 oranında artacağı dolayısıyla bu artışın dolaylı etkilerinin örgütlere de yansıtacağı düşünülmektedir (Cassells & Duncan, 2019; 2020; Fisseha vd., 2021). Bu çerçevede, kadınların lider veya üst düzey yönetici olarak potansiyelini artırmak hem ulusal refaha ve sağlık politikalarının iyileşmesine/gelişmesine hem de bireylerin yaşam kalitesinin artmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Ayrıca, kadınların örgütlerde ve yönetsel pozisyonlarda yer alması; üretkenliği, örgütsel başarıyı, örgütsel performansı ve işgücünü artırmakta, örgüt kültürünü zenginleştirerek iletişimi, anlayışı, esnekliği, empatiyi güçlendirmektedir (Cassells & Duncan, 2019; 2020). Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde sağlık hizmetleri işgücünün büyük bir çoğunluğunu kadınlar oluşturmasına rağmen bu kişilerin liderlik ekiplerinde ya da yönetsel kademelerdeki sayılarının yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir (Odei vd., 2021). Bu duruma neden olan unsurlardan birkaçının ise kariyer kesintisi, fırsat eşitsizliği ve farklı/çoklu sorumluluklar nedeniyle kadınların gerçek potansiyelini ortaya koyama durumu olduğu göze çarpmaktadır (Mousa vd., 2021; Odei vd., 2021). Dahası hal böyleyken kadınların, kadın sağlığını etkileyen politika kararlarındaki rolleri de belirgin bir biçimde azalmaktadır (Odei vd., 2021). Bu nedenle, kadınların gerek dünya çapında gerekse de ülkemizde sağlık sektörü içerisindeki yönetsel temsili ortaya koyulması ve çalışma yaşamı içerisinde fırsat eşitliğinin/eşitsizliğinin tespiti önem arz etmektedir. Nihayetinde, bu araştırma ile ülkemizde sağlık sektöründeki yönetici kadınların temsili belirlenerek farkındalık yaratılması planlanmaktadır.

A. YÖNETİMDE KADIN VE CİNSİYET TEMELLİ YAKLAŞIM

Sosyal bir varlık olan insanın, içinde bulunduğu sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle kendisine atfedilen rolleri bilinçli/bilinçsiz bir biçimde benimsediği ve dolayısıyla birtakım değer yargılarının onun sosyal kimliğinin oluşmasında etkili olduğu bilinmektedir (Oakley, 1995; Crawford, 2003). Bu noktada, dikkat çekilmesi gereken olgu esasında toplumsal cinsiyetin varlığıdır. Nitekim, bu denli bir yaklaşım cinsiyet olgusunun dışında/ötesinde yani biyolojik bakış açısından uzak olup kadınlara yönelik kalıp yargıları (annelik/eş rolü, ücretsiz aile/tarım işçiliği) ortaya koymakta, eşitsizliği-ayrımcılığı doğurmakta ve kadınların toplumsal rollerini veya statülerini sınırlandırmaktadır (Beauvoir, 1993; Eibl vd., 2012). Kadınların kendisinin atfedilen rolü benimsemesinin yanı sıra zaman içerisinde erkeklerde bu yaklaşımı benimseyebilmekte ve hatta içinde yetiştiği toplumun değerlerine (anneliğin kutsallığı ve yetiştiriciliği gibi) karşın söz konusu kalıp yargıların etkisiyle düşünce ve davranışları şekillenebilmektedir.

Marshall (2008) cinsiyeti, en yalın haliyle bireylerin doğuştan fizyolojik ve biyolojik nitelikler itibariyle taşıdıkları farklılıklar olarak tanımlamaktadır. Sullivan'a (2003) göre ise, anatomik yaklaşımdan ziyade cinsiyet toplumun bireye atfettiği bir statüdür. Aslında temelde biyolojik bir anlam taşıyan bu ifadenin toplumsal cinsiyet olgusunun anlaşılmasında önem arz ettiği düşünülmektedir (Irigaray, 1985). Bununla birlikte, ilk kez 1972'de Oakley (1995) tarafından kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı kültürel ve psikolojik bir yaklaşımı içermektedir. Bir diğer ifadeyle, bireylerin doğuştan taşıdığı birtakım özelliklerin onun biyolojik varlığını ortaya koyduğu ancak toplumsal cinsiyet temelinde konuya ilişkin kültürel ve psikolojik bir yaklaşım getirilerek bireyin sosyal kimlik inşasının kurgusalılık barındırdığı görülmektedir (Oakley, 1995). Nitekim, Simone De Beauvoir (1993)'in "kadın doğulmaz, kadın olunur" sözü de toplumun kadın kimliğinin inşasındaki rolünü ve kadın olmaktan kastın yalnızca biyolojik cinsiyetten -doğmaktan ibaret olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bireylerin kültürel ve psikolojik (ataerkil toplum yapısı, kalıp yargılar vb.) yaklaşımlarının yanı sıra retoriksel söylemlerin, iktidarların, toplumsal normların ve yasaların da toplumsal cinsiyet algısı üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir (Butler, 2002; Bell, 2012; Howell, 2016). Bu bağlamda, kadın veya erkek olmanın (algısı, rolleri, kimliği, statüsü gibi) toplum tarafından kabulü ise eşitsizliği, ayrımcılığı ve sınırlandırmaları da beraberinde getirmektedir. Oysaki, 1995 yılında Birleşmiş Milletler tarafından tanımlanan ve resmi olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet kavramına göre esas gayenin kadın ve erkeğin toplumsal olarak tanımlanarak ilişkilerin bu çerçevede belirlenmesi olduğu anlaşılmaktadır (Sandler & Goetz, 2020). Yani, temelde cinsiyete dayalı güç eşitsizliklerine, toplumsal cinsiyet söylemlerinin bireysel, kültürel ve sosyo-ekonomik boyutlarına, toplumsal cinsiyet kavramının inşasına ve yeniden inşa edilebilirliğine, algının değiştirilebilirliğine dikkat çekmek gerektiği söylenebilir.

Kadınların ya da erkeklerin kendisine atfedilen farklı rolleri benimsemesi, içselleştirmesi ve toplumda kendini söz konusu cinsiyet rollerine göre konumlandırması çocukluk çağından yetişkinlik dönemine uzanan bir süreci kapsamaktadır. Kadınlara daha küçük bir kız çocuğuyken bebekle oynamak, pembe giysiler giyinmek, ev işleri yapmak, çocuk büyütme-yetiştirme veya annelik gibi çeşitli roller atfedilirken erkek çocuklarına araba sürmek, top oynamak, bir kazanç elde etmek/ eli ekmek tutmak ya da ev geçindirmek gibi birtakım cinsiyet rolleri belirlenmektedir. Bu durum elbette kültürün, inancın,

değerlerin, geleneğin bir parçası olarak düşünülebilir ancak bilhassa çalışma yaşamında ve yönetim biçiminde göz ardı edilemeyecek kadar etkilidir. Erkekler her konuda öncü olurken kadınlar geri planda kalmakta, onlar statükoyu korurken ve gücü elinde bulundururken kadınlar güçsüz ve vasıfsız yargısı taşımaktadır (Crawford, 2003; Eibl vd., 2012).

Eibl ve arkadaşları (2012) tarafından da belirtildiği üzere toplumsal cinsiyet yaklaşımının kadınları bahse konu bu gibi kalıplara hapsedmesi kadınların her anlamda olduğu gibi çalışma yaşamında da alanını daraltmakta ve rekabet koşullarını güçleştirmektedir. Kadının çalışma yaşamındaki varlığı onun evdeki sorumluluklarını hafifletmemekte bilakis yükünü ya da rolünü daha da arttırmaktadır. Oysaki erkek- kadın fark etmeksizin aile içi sorumlulukların ortak rolleri gerektirmesi dahası her ikisinin de çalışma yaşamına katılımındaki temel amacın kazanç elde etmek ve aile bütçesine katkı sağlamak olduğu düşünülürse cinsiyete dayalı bir eşitsizliğin söz konusu olmaması beklenir. Ancak, bu durum aksine çalışma yaşamındaki eşitsizliklerin tetikleyicisi olup bir de eşitsizliğin meşruiyetini gözler önüne sermektedir. Kadınların ekonomik bir gayeyle çalışma yaşamında bulunduğu fikri bir mecburiyet algısına dayanarak bir müddet sonra çalışmasalar da olur düşüncesini doğurmaktadır. Bilakis, bunun yalnızca ekonomik bir nedene dayanmayıp insanın -kadının- doğası gereği taşıdığı ihtiyaçların bir parçası ya da kendini gerçekleştirme gereksiniminin de bir neticesi olduğu unutulmamalıdır (Maslow, 1943).

Kadının çalışma yaşamı içerisinde yer alması kadının rolündeki ve yükündeki artışın yanı sıra toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişimi de ortaya koymaktadır. Ancak bu değişim, kadını temel (annelik, eş vs.) sorumluluklarından alıkoymamakta hatta toplumsal normlarında etkisiyle ona yüklenen ilave rollerin muhasebesinden ve neticesinden de yine kadının kendisi sorumlu tutularak çeşitli kalıp yargıları doğurduğu görülmektedir (Cuddy vd., 2009). Bir diğer ifadeyle, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişim bilincinin daha olumlu sonuçlar doğurması beklenirken, bu durum kadını büyük ölçüde dezavantajlı kılmakta; kimi zaman onu çalışma yaşamından uzaklaştırmakta, yetkinliklerini sınırlandırmasına veya daha düşük statülü/vasıflı işlerde çalışmasına, ücretlendirme ve kariyer gelişim süreçlerinde eşitsizliğe-ayrımcılığa neden olmakta (Beauvoir, 1993), kimi zaman da kadınların mesleki seçimi ve pozisyonları için toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını doğurmaktadır (Fiske, 2012).

B. YÖNTEM

Bu çalışma kapsamında sağlık sektöründe üst düzey yönetim kademelerinde kadınların üst düzey yönetici olarak görev alma durumları araştırılmıştır. Bursa ili ve ilçelerinde sağlık hizmeti sunan kamu ve özel hastanelerin tamamı araştırma kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda Bursa' da (merkez ve taşra dâhil) faaliyet gösteren 20 kamu, 20 özel ve bir üniversite olmak üzere toplam 41 hastane incelemeye alınmıştır. Kamu hastanelerinde üst yönetim kademelerinde karar verici noktalarda görev yapan başhekim, başhekim yardımcısı, idari ve mali hizmetler müdürü, müdür yardımcısı, sağlık bakım hizmetleri müdürü, destek ve kalite hizmetleri müdürü, teknik hizmetler müdürü araştırma kapsamına alınmıştır. Özel hastanelerde ise bu pozisyonlara karşılık gelebilecek şekilde üst yönetimde yer alan başhekim, başhekim yardımcısı, direktör ya da hastane genel müdürü, direktör ya da müdür yardımcısı finans müdürü, hemşirelik hizmetleri müdürü, destek ve kalite hizmetleri müdürü, teknik hizmetler müdürlüğü ve yönetim kurulu başkanı araştırmaya dahil edilmiştir. Üniversite hastanesinde ise mevcut

üst yönetim kademesinde görev yapan başhekim, hastane başmüdürü, hastane müdür yardımcısı, merkez müdür yardımcısı, başhemşire, başhemşire yardımcısı araştırmada yer almıştır.

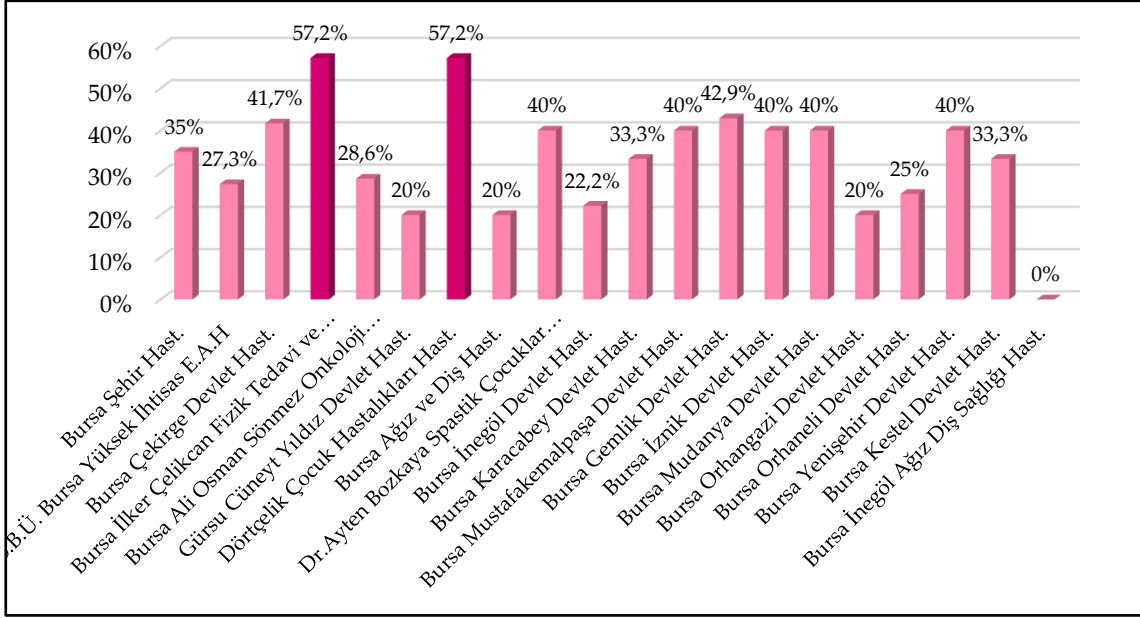
Araştırma, temelde doküman analizine dayanmaktadır. Doküman analizi, araştırma konusu hakkında bilgi sağlayan gerek elektronik gerekse basılı materyallerin/kaynakların belirlenen amaç çerçevesinde temini, okunması, sentezlenmesi ve değerlendirilmesi gibi bir dizi süreci içermektedir (Dalglish vd., 2020). Araştırmamız açısından bu yöntemi tercih edilebilir kılan Patton'un (2002) da belirttiği üzere örgütsel süreçleri, bu süreçlerin nasıl veya ne şekilde gerçekleştiğini ve arka planda kalan öğeleri açık bir şekilde gözler önüne serebilmesidir. Bu kapsamda, veriler 1 Kasım- 30 Kasım 2022 tarihleri arasında seçilen hastanelerin web siteleri incelenerek elde edilmiştir. Web sitelerinde belirlenen departmanlarda yönetici pozisyonunda görev alanların cinsiyetine ilişkin istenilen bilgiye ulaşamadığı durumlarda ise, hastane yönetimi telefonla aranarak veriler eksiksiz bir şekilde tamamlanmıştır. Her yönetici ikili cinsiyet kategorilerine (erkek veya kadın) atanmıştır. Bununla birlikte cinsiyet kategorileri, yöneticinin ismi ve fotoğrafı eşleştirilerek (unisex isim kullanımı göz önünde bulundurularak) tek tek belirlenmiştir. Tanımlayıcı nitelikteki bu araştırmada, toplam 326 yöneticiye ait veriler, istatistiksel olarak SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 22.00 paket programı aracılığıyla yüzdeler ve frekans analizleriyle değerlendirilmiştir.

C. BULGULAR

Bursa'da kamu hastanelerinde yönetim pozisyonlarında görev alanların cinsiyetlere göre dağılımı ve yüzdeleri Tablo 1.de gösterilmektedir. Elde edilen verilere göre kamu hastanelerinde yönetici olarak görev yapan toplam 149 yönetici içerisinde kadın oranı % 34.2 (N:51) iken, erkek yönetici oranı % 65.7 (N:95) olarak bulunmuştur. Kamu hastanelerinde başhekim pozisyonunda görev yapan kadın yönetici oranı %10'dur. Başhekim yardımcısı olarak %43.2 oranında kadın yönetici görev alırken bu oran idari ve mali hizmetler müdürlüğünde %5, müdür yardımcısı olarak ise % 28.6 olduğu görülmektedir. En fazla kadın yönetici sağlık bakım hizmetleri müdürlüğü departmanında görev almaktadır (%100). Destek ve kalite hizmetleri müdürlüğü yönetiminde ise kadın yönetici yer almamaktadır.

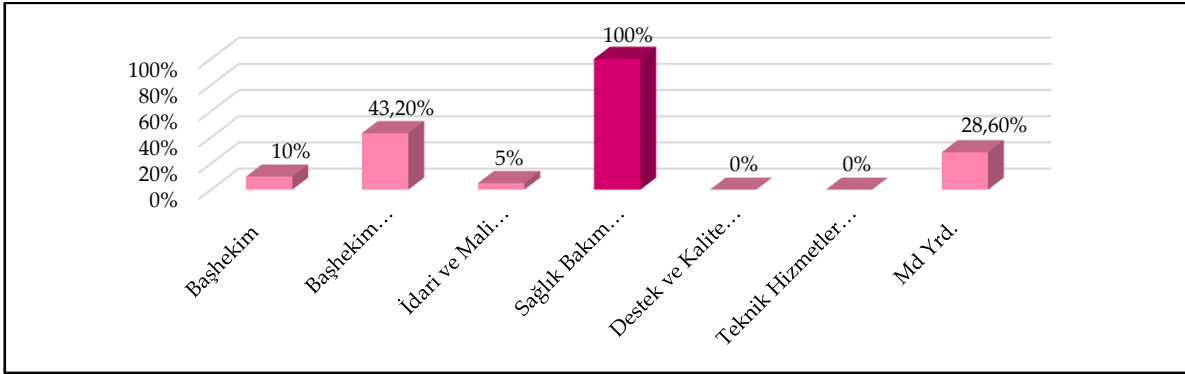
Tablo 1. Bursa Kamu Hastanesinde Yönetim Pozisyonunda Görev Alan Kişilerin Cinsiyet Dağılımı

	Başhekim		Başhekim Yardımcısı		İdari ve Mali Hizmetler Müdürü		Sağlık Bakım Hizmetleri Müdürü		Destek ve Kalite Hizmetleri Müdürü		Teknik Hizmetler Müdürü		Müdür Yardımcısı		Toplam		Kadın Yönetici Oranı (%)
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
Bursa Şehir Hastanesi	-	1	5	3	-	1	1	-	-	1	-	1	1	6	7	13	35
S.B.Ü. Bursa Yüksek İhtisas E.A.H	-	1	2	5	-	1	1	-	-	1	-	1	3	7	6	16	27.3
Bursa Çekirge Devlet Hastanesi	-	1	1	3	-	1	1	-	-	1	-	-	3	1	5	7	41.7
Bursa İlker Çelikcan Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi	1	-	-	1	-	1	1	--	-	-	-	-	2	1	4	3	57.2
Bursa Ali Osman Sönmez Onkoloji Hastanesi	-	1	1	1	-	1	1	-	-	-	--	-	-	2	2	5	28.6
Gürsu Cüneyt Yıldız Devlet Hastanesi	-	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	4	20
Dörtçelik Çocuk Hastalıkları Hastanesi	-	1	1	1	-	1	1	-	--	-	--	-	2	-	4	3	57.2
Bursa Ağız ve Diş Hastanesi	-	1	1	-	-	1	--	-	-	-	-	-	-	2	1	4	20
Dr.Ayten Bozkaya Spastik Çocuklar Hastanesi	-	1	1	-	-	1	1	--	-	-	-	-	-	1	2	3	40
Bursa İnegöl Devlet Hastanesi	-	1	-	2	-	1	1	-	-	-	-	-	1	3	2	7	22.2
Bursa Karacabey Devlet Hastanesi	-	1	-	1	-	1	1	-	--	-	-	-	1	1	2	4	33.3
Bursa Mustafakemalpaşa Devlet Hastanesi	1	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2	2	3	40
Bursa Gemlik Devlet Hastanesi	-	1	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	1	1	3	4	42.9
Bursa İznik Devlet Hastanesi	-	1	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	2	3	40
Bursa Mudanya Devlet Hastanesi	-	1	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	2	3	40
Bursa Orhangazi Devlet Hastanesi	-	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	4	20
Bursa Orhaneli Devlet Hastanesi	1	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	3	25
Bursa Yenişehir Devlet Hastanesi	1	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	2	3	40
Bursa Kestel Devlet Hastanesi	1	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2	2	4	33.3
Bursa İnegöl Ağız Diş Sağlığı Hastanesi	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0
Toplam	2	18	16	21	1	19	18	0	0	3	0	2	14	35	51	98	
Kadın Yönetici Oranı (%) ve Sayıları (N)	%10		%43.2		%5		%100		%0		%0		%28.6		%34.2		
	N:2		N:16		N:1		N:18		N:0		N:0		N:14		N:51		

Grafik 1. Kadın Yöneticilerin Yüzdeleri Oranları (Kamu Hastaneleri)

Grafik 1. de Bursa'da kamu hastanelerinde görev yapan kadın yöneticilerin yüzdeleri oranları verilmektedir. Tüm kamu hastaneleri incelendiğinde iki hastanede en yüksek oranda (%57.2) kadın yöneticinin istihdam edildiği tespit edilmiştir. İnegöl Ağız ve Diş Hastanesinde kadın yönetici istihdamı görülmemektedir (%0).

Grafik 2. Kadın Yöneticilerin Yönetim Kademelerine Göre Dağılımı (Kamu Hastaneleri)

Kamu hastanelerinde kadın yöneticilerin yönetim kademelerine göre dağılımı Grafik 2'de gösterilmektedir. En yüksek oran sağlık bakım hizmetleri müdürlüğünde görülmektedir (%100). Kadın başhekim oranı %10 iken, başhekim yardımcısı oranı %43,2'dir.

Tablo 2. de Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesinde (BUÜ SUAM) yönetim pozisyonlarında görev alanların cinsiyetlere göre dağılımı yer almaktadır. Veriler incelendiğinde kadın yöneticiler ile erkek yöneticilerin sayılarının ve yüzdelerinin eşit olduğu görülmektedir (%50). Hastanede en yüksek kadın yönetici istihdamının hastane başhemşiresi (%100) ve

başhemşire yardımcısı (%100) olduğu görülmektedir. Hastane müdür yardımcısı pozisyonunda görevlendirilen toplam kadın yönetici oranı %50'dir (N:2). Diğer pozisyonlarda kadın yönetici bulunmamaktadır.

Tablo 2. Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesinde Yönetim Pozisyonlarında Görev Alan Kişilerin Cinsiyet Dağılımı

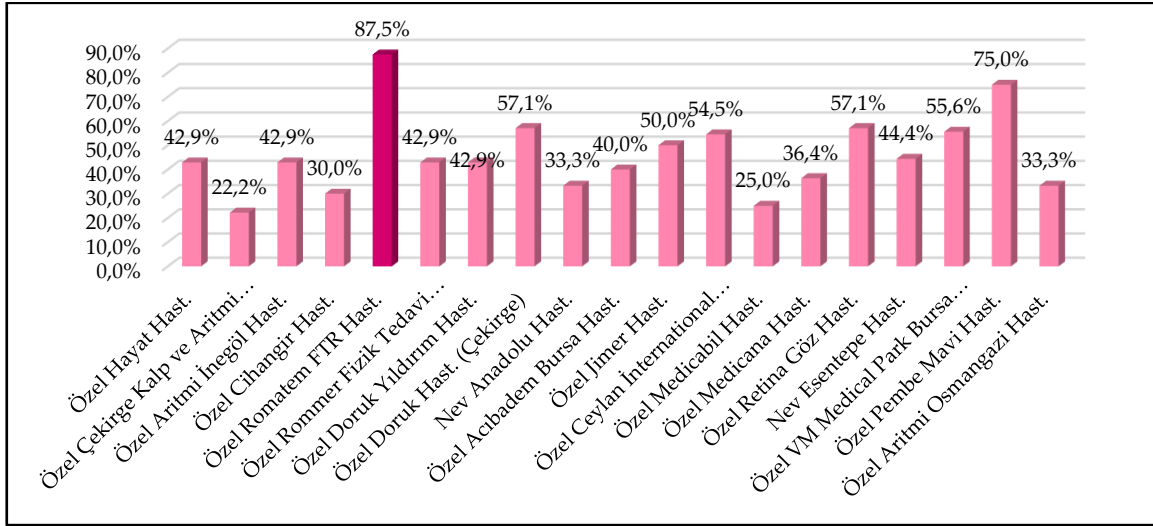
	Başhekim		Merkez Müdür Yardımcısı		Hastane Başmüdür		Hastane Müdür Yardımcısı		Başhemşire Yardımcısı		Toplam		Kadın Yönetici Oranı (%)	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E		
	BUÜ Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Hastanesi		1	2	2		1		1	1		2	5	5

Bursa'da özel hastanelerin yönetim pozisyonlarında görev alanların cinsiyetlere göre dağılımı ve yüzdeleri Tablo 3'te gösterilmiştir. Yapılan analiz sonucunda özel hastanelerde görev yapan toplam yönetici sayısı 167 olup, kadın yönetici oranı %46.1 (N:77)'dir. İncelenen 20 hastanenin yönetim kurulu başkanı pozisyonunda kadın yönetici bulunmamaktadır. Kadın başhekim oranı % 20 iken, başhekim yardımcısı % 41.7, hastane direktörü (genel müdür) %35, direktör yardımcısı % 64, finans müdürü oranı %28.6 olduğu görülmüştür. Kamu hastanelerinde olduğu gibi özel hastanelerde de hemşirelik hizmetleri müdürlüğü departmanında %100 oranında kadın yönetici istihdam edilmiştir. Kamu hastanelerinden yüksek bir farkla özel hastanelerde destek ve kalite hizmetleri müdürlüğü yönetiminde %81.8 oranında kadın yönetici yer almaktadır.

Tablo 3. Bursa Özel Hastanelerinde Yönetim Pozisyonlarında Görev Alan Kişilerin Cinsiyet Dağılımı

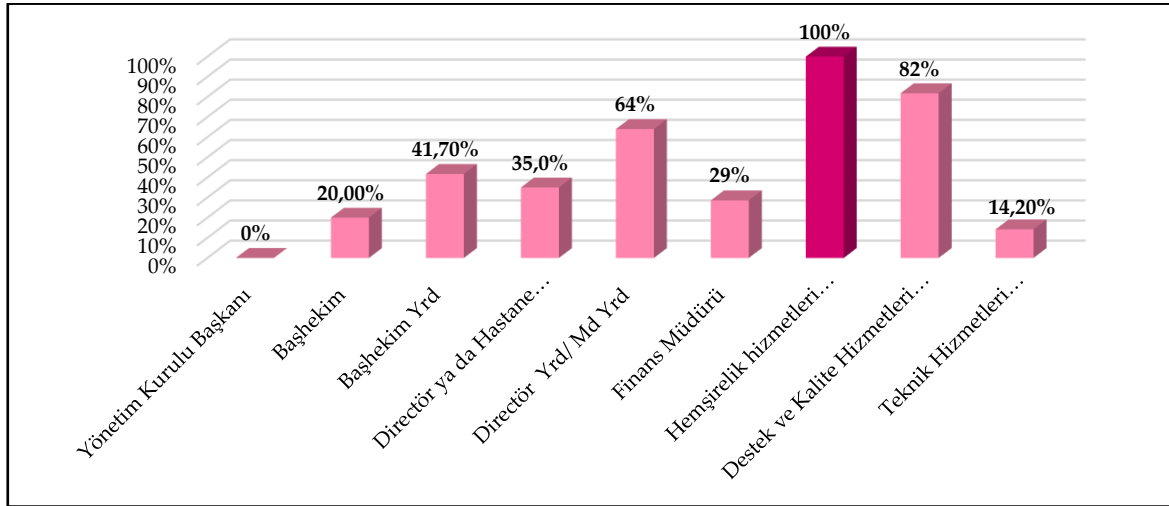
	Yönetim Kurulu Başkanı		Başhekim		Direktör ya da Hastane Genel Müdürü		Direktör Yardımcısı		Finans Müdürü		Hemşire Hizmeti Müdürü		Destek ve Kalite Hizmetleri Müdürü		Teknik Hizmetler Müdürlüğü		Toplam		Kadın Yönetici Oranı %
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
	Özel Hayat Hastanesi		1		1	1	1				1	1		1				3	4
Özel Çekirge Kalp ve Aritmi Hastanesi		1		1		1		1		1	1		1			1	2	7	22,2
Özel Aritmi İnegöl Hastanesi		1	1			1		1			1	1		1			3	4	42,9
Özel Cihangir Hastanesi		1		1	1		1		3		1	1		1			3	7	30
Özel Bursa Dünya Göz Hastanesi		1		1	1		1			1	1		1			1	3	5	37,5
Özel Romatizm FTR Hastanesi		1	1			1		1		1	1		1		1		7	1	87,5

Özel Rommer Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi	1	1		1	1		1	1		1	1		1	3	4	42,9				
Özel Doruk Yıldırım Hastanesi	1	1		1	1		1	1		1	1		1	3	4	42,9				
Özel Doruk Hastanesi (Çekirge)	1	1		1	1		1	1		1	1		1	4	3	57,1				
Nev Anadolu Hastanesi	1	1		1	1					1	1			2	4	33,3				
Özel Acıbadem Bursa Hastanesi	1	1		1			3	2	1	1				4	6	40				
Özel Jimer Hastanesi	1	1		1	1	1	1		1	1				4	4	50				
Özel Ceylan International Hospital	1	1		1	2		1	1	1	1	1		1	6	5	54,5				
Özel Medicabil Hastanesi	1	1	1		1				1	1			1	2	6	25				
Özel Medicana Hastanesi	1	1		1	1	1		1	1		1	1	1	4	7	36,4				
Özel Retina Göz Hastanesi	1	1		1	1			1		1				4	3	57,1				
Nev Esentepe Hastanesi	1	1		1	2			1	1		1			4	5	44,4				
Özel VM Medical Park Bursa Hastanesi	1	1	1		1	1		1	1		1		1	5	4	55,6				
Özel Pembe Mavi Hastanesi	1	1	1		1	5		1	1		1			9	3	75				
Özel Aritmi Osmangazi Hastanesi	1	1		1				1	1		1			2	4	33,3				
Toplam	0	20	4	16	5	7	7	13	16	9	6	15	20	0	18	4	1	6	7	9
Kadın Yönetici Oranı (%) ve Sayıları (N)	0	20	41,7	35	64	28,6	100	81,8	14,2	46,1										
	N:0	N:4	N:5	N:7	N:16	N:6	N:2	N:18	N:1	N:77										

Grafik 3. Özel Hastanelerde Yönetici Pozisyonunda Çalışan Kadınların Yüzdeleri Oranları

Yukarıda yer alan Grafik 3.'te Bursa'da özel hastaneler içerisinde yönetim kademelerinde kadın yönetici istihdam oranları yüzde olarak verilmektedir. %87,5 oranında en fazla kadın yönetici görevlendiren kurumun fizik tedavi ve rehabilitasyon hizmeti veren hastane olduğu görülmektedir. İkinci en yüksek orana ise kadın hastalıkları ve doğum hastanesinin sahip olduğu belirlenmiştir (%75).

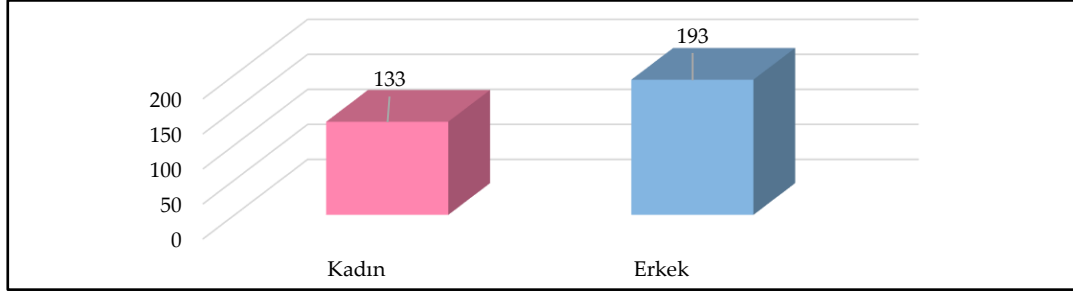
Grafik 4. Kadın Yöneticilerin Yönetim Kademelerindeki Yüzdeleri Dağılımı (Özel Hastaneler)

Bursa'da özel hastanelerin yönetim kademelerinde kadın yöneticilerin görev alma durumu Grafik 4.'de gösterilmiştir. Verilere göre tüm hastanelerin yönetim kurulu başkanı erkek olmakla birlikte hastane başhekimleri olarak görevlendirilen kadın oranı % 20'dir. Hemşirelik hizmetleri müdürlüğü departmanında %100 oranında kadın yönetici istihdam edilmiştir. Kadın başhekim yardımcısı %41,7, hastane direktörü ya da genel müdür %35, direktör yardımcısı % 64, destek ve kalite hizmetleri müdürlüğü yönetiminde %82 oranında kadın yönetici yer almaktadır.

Tablo 4. Bursa Genelinde Kamu-Özel-BUÜ SUAM Kadın Yöneticilerin Sayı ve Yüzdeler Değerleri

	N	%
Kamu Hastaneleri	51	34.2
Özel Hastaneler	77	46.1
BUÜ SUAM	5	50

Tablo 4.'de Bursa ili ve ilçelerinde kamu, özel ve üniversite hastanelerinde yönetici olarak görev yapan kadın oranları karşılaştırılmıştır. Buna göre; devlet hastanelerinde %34.2, özel hastanelerde %46.1 ve BUÜ SUAM hastanesinde ise %50 oranında kadın yönetici görev yapmaktadır.

Grafik 5. Bursa Genelinde Tüm Hastanelerde Yöneticilerinin Cinsiyet Temelli Sayısal Büyüklükleri

Grafik 5.'de de görüldüğü üzere Bursa ili ve ilçelerinde kamu, özel ve üniversite hastanelerinde üst düzey yönetici olarak görev yapan toplam kişi sayısı 326'dır. Bu oranın % 40.8' ini kadın yöneticiler oluşturmaktadır (N:133). Yönetim pozisyonunda görev alan erkek oranı ise %59.2' dir (N:193).

Sonuç

Dünya'da kurumsal üst düzey yönetim kademelerinde kadın temsiline istenilen düzeyde olmasa bile yıllar içerisinde arttığı görülmektedir (Sexton vd., 2014). Benzer şekilde sağlık sektörü yönetiminde cinsiyet eşitliği bağlamında kadın istihdamının beklentiyi karşılamamakla birlikte artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Sağlık sektöründeki kadın yönetici sayısındaki bu artış eğilimi üst düzey yönetim kademelerinin bazı departmanlarında hala arzu edilen düzeyin gerisindedir (Tlaiss, 2013; McDonagh vd, 2014). Çalışmamız ile ortaya konulan değerlendirmeler de ilgili literatürü destekler niteliktedir.

Bu çalışmada sağlık sektöründe kamu, özel ve üniversite hastanelerinin üst yönetim kademelerinde özellikle başhekim/ yönetim kurulu başkanı pozisyonlarında kadın yönetici temsiline düşük olduğunu göstermiştir. Başhekim yardımcısı departmanında görev alan kadın yönetici oranı ortalamadan altında olmakla birlikte görece yüksektir. Genel müdür, idari ve mali hizmetler müdürlüğü kademelerinde görevlendirilen kadın yönetici oranı da düşük bulunmuştur. Müdür yardımcılığı pozisyonunda kadın istihdamı düşük seviyede gerçekleştirilmiştir. En yüksek kadın istihdamı sağlık bakım hizmetleri müdürlüğünde görülmektedir. Bunun nedeni ise daha önceki ismi başhemşirelik olan bu mevkinin üyeleri çok yüksek oranda kadından oluşmaktadır. Hemşirelik mesleğinde 2007 yılından itibaren erkek meslek adaylarına yer verilmeye başlanmıştır (Resmî Gazete, 2007). Henüz mesleki tecrübe açısından çok yeni erkek üyelerden tecrübeli kadın hemşireler tercih edilmektedir. Kalite departmanında kamu hastanelerinde kadın yöneticiye yer verilmezken, özel hastanelerde sağlık bakım

hizmetleri müdürlüğünden sonra en yüksek kadın yönetici istihdamının kalite müdürlüğünde yapıldığı görülmektedir. Bursa ili ve ilçeleri dahil tüm hastaneler birbiri ile karşılaştırıldığında en yüksek kadın istihdam oranı üniversite hastanesi, özel hastaneler ve kamu hastaneleri şeklinde sıralanmaktadır. Bursa’da sağlık hizmeti sunan tüm hastanelerin dahil edildiği bu çalışmada toplam yönetici pozisyonlarında görev yapanlar içerisinde kadın yönetici oranının yüzde ellinin altında olduğu belirlenmiştir.

Cinsiyet yanlılığı, hastane liderliği konusunda kadınların yönetimde varoluş yörüngeleri üzerinde engel teşkil etmeye devam etmektedir. Oysaki üst düzey yönetimde cinsiyet çeşitliliğine sahip kuruluşlar örgütsel başarı açısından fark yaratan kurumlardır. Bu nedenle hiyerarşik alanlarda cinsiyet çeşitliliğine öncelik verilmesi ve kadınların yönetimin karar mekanizmalarında yer alması önemlidir. Bunun için sağlık yönetimi merkez teşkilatında görev alan ve politika belirleyici kişilere bu konuda sorumluluk düşmektedir. Kadınların haklarının teslim edilmesi ve fırsat eşitliği bağlamında cinsiyet kısılacından arınmış bir bakış açısıyla yaklaşımları önemlidir. Kadın yöneticilerin kurumlara sağladığı katkıların araştırılarak farkındalık oluşturulmasının görünürlüklerini artıracığı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma doküman analizi yapıldığından, etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalar kapsamında yer almaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Beauvoir, S. D. (1993). *Kadın: bağımsızlığa doğru* (Çev. B. Onaran). Payel Yayınları.
- Bell, C. E. (Ed.). (2012). *Hermione Granger saves the world: Essays on the feminist heroine of Hogwarts*. McFarland.
- Betron, M., Bourgeault, I., Manzoor, M., Paulino, E., Steege, R., Thompson, K., & Wuliji, T. (2019). Time for gender-transformative change in the health workforce. *The Lancet*, 393(10171), e25-e26.
- Butler, J. (2002). *Gender trouble*. Routledge.
- Cassells, R., & Duncan, A. S. (2019). *Gender equity insights 2019: breaking through the glass ceiling* (No. GE04). Bankwest Curtin Economics Centre (BCEC), Curtin Business School.
- Cassells, R., & Duncan, A. S. (2020). *Gender equity insights 2020: Delivering the Business outcomes* (No. GE05). Bankwest Curtin Economics Centre (BCEC), Curtin Business School.
- Crawford, M. (2003). Gender and humor in social context. *Journal of Pragmatics*, 35(9), 1413-1430.
- Cuddy, A. J., Fiske, S. T., Kwan, V. S., Glick, P., Demoulin, S., Leyens, J. P., ... & Ziegler, R. (2009). Stereotype content model across cultures: Towards universal similarities and some differences. *British Journal of Social Psychology*, 48(1), 1-33.
- DalGLISH, S. L., Khalid, H., & McMahan, S. A. (2020). Document analysis in health policy research: the READ approach. *Health Policy and Planning*, 35(10), 1424-1431.
- Dhatt, R., Theobald, S., Buzuzi, S., Ros, B., Vong, S., Muraya, K., ... & Jackson, C. (2017). The role of women's leadership and gender equity in leadership and health system strengthening, *Global Health, Epidemiology and Genomics*, 2, 1-9.
- Eibl, D., Jarosch, M., Schneider, U. A., & Steinsiek, A. (Eds.). (2012). *Innsbrucker gender lectures*. Innsbruck University Press.
- Fiske, S. T. (2012). The continuum model and the stereotype content model. *Handbook of Theories of Social Psychology*, 1, 267-288.
- Fisseha, S., Sen, G., Ghebreyesus, T. A., Byanyima, W., Diniz, D., Fore, H. H., ... & Allotey, P. (2021). COVID-19: The turning point for gender equality. *The Lancet*, 398(10299), 471-474.
- Howell, P. (2016). Foucault, sexuality, geography. In J. W. Crampton & S. Elden (Eds.), *Space, knowledge and power* (pp. 303-328). Routledge.
- Irigaray, L. (1985). *Speculum of the other woman*. Cornell University Press.
- Lantz, P. M. (2008). Gender and leadership in healthcare administration: 21st century progress and challenges. *Journal of Healthcare Management*, 53(5), 291-301.
- Marshall, T. C. (2008). Cultural differences in intimacy: The influence of gender-role ideology and individualism – collectivism. *Journal of Social and Personal Relationships*, 25(1), 143-168.
- Maslow, A. H. (1943). İnsan motivasyonu teorisi. *Psikolojik İnceleme*, 50(4), 370-396.
- McDonagh, K. J., Bobrowski, P., Hoss, M. A. K., Paris, N. M., & Schulte, M. (2014). The leadership gap: ensuring effective healthcare leadership requires inclusion of women at the top. *Open Journal of Leadership*, 3, 20-29.

- Mousa, M., Boyle, J., Skouteris, H., Mullins, A. K., Currie, G., Riach, K., & Teede, H. J. (2021). Advancing women in healthcare leadership: A systematic review and meta-synthesis of multi-sector evidence on organisational interventions. *EClinicalMedicine*, 39, 1-11.
- Oakley, A. (1985). *Sex, gender and society*. Temple Smith.
- Oakley, A. (1998). Science, gender, and women's liberation: An argument against postmodernism. *Women's Studies International Forum*, 21(2), 133-146.
- Odei, B. C., Seldon, C., Fernandez, M., Rooney, M. K., Bae, J., Acheampong, J., & Ahmed, A. (2021). Representation of women in the leadership structure of the US health care system. *JAMA Network Open*, 4(11), e2136358.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Sage Publications.
- Resmî Gazete (2007, Mayıs 2). *Hemşirelik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070502-3.htm>.
- Sandler, J., & Goetz, A. M. (2020). Can the United Nations deliver a feminist future?. *Gender & Development*, 28(2), 239-263.
- Sexton, D. W., Lemak, C. H., & Wainio, J. A. (2014). Career inflection points of women who successfully achieved the hospital CEO position. *Journal of Healthcare Management*, 59(5), 367-384.
- Sullivan, T. J. (2003). *Introduction to social problems*. Pearson Education.
- Tlaiss, H. A. (2013). Women in healthcare: Barriers and enablers from a developing country perspective. *International Journal of Health Policy and Management*, 1(1), 23-33.

THE EFFECT OF COMPULSORY CITIZENSHIP BEHAVIOR ON WORK PERFORMANCE IN PRIVATE SECTOR SERVICE CLASS EMPLOYEES: THE MODERATOR ROLE OF PSYCHOLOGICAL COMFORT

 Saadet Ela PELENK^a

Abstract

Compulsory citizenship behavior is the extra workload that the employee is exposed to outside of the job description. The job performance of the employee is effected by the physical and psychological weight of the workload. However, self-confidence and motivation provided by psychological comfort can regulate the effect of compulsory citizenship behavior on job performance. The aim of this research is to examine the moderator role of psychological comfort in the effect of compulsory citizenship behavior on job performance. The research sample consists of 203 people working in the field of service in the private sector. Convenience sampling method was used in the research, SPSS.23 statistical program and multiple regression technique were used. In the research, demographic questions, compulsory citizenship behavior, psychological comfort and job performance scales were used. According to the results of the research, compulsory citizenship behavior effected job performance negatively and significantly. According to another result of the research, the moderator role of psychological comfort in the effect of compulsory citizenship behavior on job performance has been determined. The results of the research show that the negative effects of increasing workloads and work stress on work performance in today's business conditions can be regulated by factors such as psychological trust, support and sharing of ideas. In this context, it is hoped that the results of the research will contribute to HR experts, managers and employees in terms of employee productivity.

Keywords: Compulsory citizenship behavior, Job performance, Psychological comfort.

ÖZEL SEKTÖR HİZMET SINIFI ÇALIŞANLARINDA ZORUNLU VATANDAŞLIK DAVRANIŞININ İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: PSİKOLOJİK RAHATLIĞIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Özet

Zorunlu vatandaşlık davranışı, iş tanımı dışında çalışanın maruz kaldığı ekstra iş yükleridir. Çalışanın iş performansı, iş yükünün getirdiği fiziksel ve psikolojik ağırlıktan etkilenmektedir. Ancak psikolojik rahatlığın sağladığı özgüven ve motivasyon zorunlu vatandaşlık davranışının iş performansına etkisini düzenleyebilir. Bu araştırmanın amacı, zorunlu vatandaşlık davranışının iş performansına etkisinde psikolojik rahatlığın

^aAssistant Professor, Recep Tayyip Erdoğan University, Fındıklı School of Applied Sciences, Department of Finance and Banking, saadetela.pelenk@erdogan.edu.tr

Received: 19.02.2023, Accepted: 23.03.2023

düzenleyici rolünü incelemektir. Araştırma örneklemini, özel sektörde hizmet alanında çalışan 203 kişi oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış olup; SPSS.23 istatistik programı ve çoklu regresyon tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada demografik sorular, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış olan zorunlu vatandaşlık davranışı, psikolojik rahatlık ve iş performansı ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; zorunlu vatandaşlık davranışı, iş performansını negatif ve anlamlı olarak etkilemiştir. Araştırmanın diğer bir sonucuna göre; zorunlu vatandaşlık davranışının iş performansına etkisinde psikolojik rahatlığın düzenleyici rolü tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, günümüz iş şartlarında artan iş yüklerinin ve iş stresinin iş performansına olumsuz etkisinin psikolojik güven, destek ve fikirlerin paylaşımı gibi unsurlar ile düzenlenebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda araştırma sonuçlarının çalışan verimliliği noktasında İK uzmanlarına, yöneticilere ve çalışanlara katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu vatandaşlık davranışı, İş performansı, Psikolojik rahatlık.

Introduction

Businesses in society are micro units that contribute to economic development. Businesses have both met all kinds of needs of the society and contributed to the country's economy since history. In this context, the performance of the business depends on the happy employees who do their job well. However, when considered as a ship, the business does not always moves in a safe sea. Sometimes it may be necessary to determine the route in foggy weather, at this point difficult and additional tasks are inevitable. Undertaking too much burden and responsibility in the long run can bring many psychological and physiological problems, especially burnout in the employee. In this context, the motivation provided by the concept of psychological comfort can support employees. Because the most important capital for businesses is human capital (employees). In various countries, special attention is given to the perception of psychological comfort under the title of work-related disorders, and the productivity of enterprises with a high perception of psychological comfort also increases (Yener, 2016, p.190). In the related studies, the manager should be a role-model for the employees in order for the employees to tell their mistakes and make suggestions without hesitation with the phenomenon of psychological comfort. At this point, first of all, the manager should be able to share the mistake with the employees without hesitation (Yener, 2015, p. 288). Enterprise applications should support psychological comfort, as they reduce employee errors and increase safety (Newman, Donohue & Eva, 2017). On the other hand, managers need to reach a clear agreement with employees about the limits of official duties and the point where necessary in-role behavior ends and voluntary, spontaneous behavior begins (Vigoda-Gadot, 2006, p. 89). The problem of this research is whether psychological comfort has a moderator role in the effect of compulsory citizenship behavior on job performance. In order to solve the research problem, first of all, the effect of the variables was examined and the moderator variable was added to the analysis. The importance of this part is the reflection of the total change in organizational performance on the sustainability and efficiency of the organization. In this context, it is also necessary to mention the compulsory citizenship behavior that restricts job performance.

Compulsory citizenship behavior, unlike organizational citizenship behavior, is not doing things on a voluntary basis, but doing things compulsory. However, job performance can be regulated by

balancing the pressure of compulsory tasks with psychological comfort. In a way, employees may not reduce performance with motivating factors such as psychological support, trust, freedom to express their decisions, even if they have compulsory duties. Why is this topic important? To survive in the labor market where competition and technological changes are intense today and to be a leading enterprise means not to slow down in productivity. Job performance is the speed and effort exerted by the employee. For the organization, job performance is the cause of efficiency and profitability. On the other hand, compulsory citizenship behavior can lead to informal consequences that harm institutional effects (Hung et al., 2022, pp. 2-3). So the relationship between compulsory citizenship behavior and job performance can be regulated by the concept of psychological comfort. Because psychological comfort includes positive factors such as the employee's feeling of safety at work, strengthening friendship bonds, and managerial support. It is hoped that this research will contribute to managers and human resources professionals in order to support the behavior of employees with psychological comfort or to realize the deterrent points by revealing the effect of compulsory citizenship behavior on the job performance of the employees. In addition, psychological comfort can soften the effect of compulsory citizenship behavior that reduces job performance. Therefore, with the inclusion of the moderator variable in the analysis, the negative impact value of compulsory citizenship behavior may decrease. The effect of psychological comfort can be reflected positively on employee behavior.

Psychological comfort means that employees do not perceive danger or threat, feel trust and support when expressing themselves and expressing their ideas about work. In today's business world, phenomena such as competition between businesses, innovation and globalization force both businesses and employees to be more creative and improve themselves. In this context, employees have extra roles apart from their routine duties. This situation reveals compulsory citizenship behavior. Unless the employee objects, the roles added outside of their responsibilities become job descriptions and become obligatory. After a while, employees are either unable to keep up with any work or are overwhelmed by their responsibilities. Therefore, after a while, situations such as burnout, stress, psychological and physiological disorders, loss of performance and intention to leave work occur in employees. However, giving employees the opportunity to express themselves and learn from their mistakes with the psychological comfort phenomenon, as well as giving them the right to take initiative without worrying about uncertainty, can reduce anxiety (Yener, 2016, p. 175) and reduce the negative consequences of compulsory citizenship behavior. In addition, according to Hung et al. (2022, p. 3), if the perceived will to freedom is threatened, employees may show psychological resistance by rejecting compulsory citizenship behavior in order to psychologically rebuild their freedom areas. This affects the job performance of the employees.

In the literature, compulsory citizenship behavior and work-family conflict (Liu, Zhao, & Sheard, 2017), extra role behavior (Vigoda-Gadot, 2007), work engagement and job performance (Hung et al., 2022), work alienation (Aydemir, & Akdoğan, 2021), organizational outcomes (Ahmadian, Sesen & Soran, 2017) relationships were examined. On the other hand, although psychological comfort is a concept that has not been studied much in the literature, stress and burnout syndrome (Makara-Studzińska et al., 2021), service sector (Radia, et al., 2022), intention to leave (Gecen, 2021; Yener, 2016), knowledge sharing, passion for work and employee performance (Gençel, Akçakanat & Dinç, 2020),

learning behavior in teams (Edmondson, 1999), interpersonal trust and employee voice (Derin, 2017), job performance (Al Douri, 2021) and psychological comfort relationships were examined.

The relationship between psychological comfort and job performance can be based on Psychological Contract and Social Change Theories. Therefore, when employees receive support from the organization and are given the opportunity to develop themselves, they will feel a sense of belonging to the organization and identify with the organization. On the other hand, according to Social Information Processing Theory, thanks to the knowledge sharing of employees, interpersonal interaction and organizational effectiveness will also increase. According to Yener (2015), uncertainty leads to insecurity, insecurity leads to stress, and stress negatively effects psychological comfort. In this context, people only want to work in the workplace where they trust and feel a sense of belonging (Yener, 2016, pp. 175-176). As employees feel psychologically comfortable in the workplace, positive job outcomes also increase. The contribution of this situation to the organization can be an increase in performance and profitability. Psychological comfort also refers to environmental support. Managers need to understand environmental comfort in order to achieve working efficiency in the enterprise. Accordingly, psychological comfort is placed above physical (for example, health-friendly working environment) and functional comfort (for example, effective work environment design). This concept is concerned with the psychosocial aspects of territoriality, design and control of the study area (Vischer, 2007, pp. 69-70). When the literature is examined, although there are many studies on job performance (Al Douri, 2021; Hung et al., 2022; Makara-Studzińska et al., 2021), no study has been found on the effect of compulsory citizenship behavior, which is considered a new concept according to organizational citizenship behavior, on job performance and the moderator role of psychological comfort. However, there are few studies examining the concept of psychological comfort in the service sector (Radia et al., 2022). The aim of this study is to examine the moderator role of psychological comfort in the effect of compulsory citizenship behavior on job performance. It is expected that the study will contribute to HR specialists, middle and senior managers, employees, business management literature in order to increase productivity and positive work outputs.

A. CONCEPTUAL FRAMEWORK

1. Compulsory Citizenship Behavior (CCB)

Organizational citizenship behavior is the voluntary behavior of employees that affect the productivity of the organization (Organ, 1988). Organizational citizenship behavior is defined as behaviors that increase organizational performance. However, there may be conflict between employees who show organizational citizenship behavior and employees who do not show organizational citizenship behavior in a business. This situation can prevent the organization from achieving its goals. Compulsory organizational citizenship behavior, which is the dark side of organizational citizenship behavior, is that the employee has to show role behavior outside of the job role due to pressure from his manager. Extra roles undertaken by the employee can lead to work stress and burnout. In a way, if the individual exhibits the organizational citizenship behavior as a result of the pressure of the manager, this situation can be included in the scope of compulsory citizenship behavior (Seyrek, 2021, pp. 96-102). Therefore, in compulsory citizenship behavior, there are jobs that the employee performs not on the basis

of voluntariness, but on the contrary, by pressure (Vigoda-Gadot, 2007, p. 387). At this point, good communication of the manager with the employee can reduce the compulsory citizenship behavior.

Compulsory citizenship behavior is based on the Theory of Coercive Persuasion (Lifton, 1961; Schein et al., 1961). This theory suggests that coercive persuasion is a social influence that can produce significant behavioral and attitudinal changes through coercive tactics, persuasion, and/or interpersonal and group-based influence manipulations (Vigoda-Gadot, 2006, p. 88).

The main factors characterizing coercive persuasion are reliance on intense interpersonal and psychological aggression to promote cohesion and destabilize the individual's self-perception, deliberate coercive supervision to exert pressure on the individual in the case of the use of an organized peer group or compulsive civic behavior, individuals to promote persuasion and applying pressure between people can be listed as manipulating the entire social environment of the person for post-change stability. Therefore, compulsive citizenship behavior clearly falls under the category of coercive persuasion used by powerful people in the organization to subdue employees to excessive job demands (Vigoda-Gadot, 2006, p. 89).

According to Aydemir and Akdoğan (2021, pp. 64-65), compulsory citizenship behavior is that the extra role behavior of the employee to be useful to the organization has become a part of the job description over time, and the jobs that were done voluntarily in the early days are now compulsory as a duty in the job description. This situation brings additional effort to the employee and also creates individual and organizational problems. For this reason, it is thought that compulsory citizenship behavior leads to undesirable results for the business, unlike organizational citizenship behavior. According to Vigoda-Gadot (2006, p.85), employees often face strong social or managerial pressures to participate in informal business activities involuntarily, and although most employees will not receive any formal reward or compensation for such activities, such they are subject to pressure. If these pressures are not present, employees may choose to stop such activities. Therefore, in the related study, it was suggested that organizations are more likely to exhibit compulsory citizenship behavior in order to provide better services to their customers and to be more effective. At this point, employees often do not want to accept extra roles outside of certain job descriptions.

Compulsory citizenship behavior can also affect the social life of the employee. For example, it not only increases the work stress of the employees, but also causes excessive workload by disrupting the meaningfulness of the work. At this point, the employee has less time and energy to give to his family and a perception of work-family conflict occurs (Liu, Zhao & Sheard, 2017, p. 697). Mandatory citizenship behavior can affect employees psychologically and physiologically. In a study conducted in Taiwan, where the relationship between compulsory citizenship behavior and job performance was examined, it was found that employee performance was negatively effected by compulsory citizenship behavior (Hung et al., 2022).

2. Job Performance

Job performance is the ability to perform the job effectively and consists of measurable actions, behaviors and results for organizational goals and objectives (Erol, 2022, p. 2244). Giving accurate and

timely feedback to the employee also plays an important role in increasing work performance. In the study of Ay, Filizöz, and Öncül (2014, pp. 58-59), it was determined that the performances of the employees in public hospitals compared to private hospitals were given more feedback by the managers and correct career advice was given when needed. Researchers have stated that the reason for this result is that public hospitals are more institutionalized, employees have job security and efficiency can be obtained from employees.

In a study about the leader and his followers, increased communication and decreased emotional exhaustion and the leader's humility affected the task performance of the followers indirectly and positively. In addition, the effects of leader humility on followers' relational energy with the leader, emotional exhaustion, and task performance tend to be stronger when followers perceive more power from the leader (Wang, Owens & Shi, 2018). In this context, the work performance of the employees progresses in direct proportion to the power, energy and trust they receive from the leader. The psychological comfort associated with being able to manage change and feeling safe in the workplace is related to the positive energy received from the leader and other colleagues.

Psychological comfort can effect the employee's job performance positively or negatively. In a study conducted in the finance sector, it was determined that the variables of gender, emotional instability, agreeableness and responsibility were significant predictors of job performance (Yelboğa, 2006, p. 208). A person's job performance may be effected by feeling psychologically comfortable and safe. A positive outlook on events and a balanced mood can increase the employee's work efficiency. The work that has to be done routinely every day, as well as the extra work undertaken, can create stress and pressure on the employee over time. At this point, job performance may decline over time. Yener (2016, p.169) found in her research with private sector employees that psychological comfort negatively effects the intention to leave. Yener (2016, p. 170) stated that the intention to leave the job due to insufficient performance or failure may be involuntary. The job performance of a person who has the intention to quit will also decrease. CCB may require employees to take on some extra roles and duties, so after a while, boredom and fatigue may increase in the employee, and job performance may be affected by these situations. In various studies, it has been determined that there is a positive correlation between compulsory citizenship behavior and job stress, organizational policy, intention to leave and burnout, and a negative correlation between compulsory citizenship behavior and innovativeness, job satisfaction and job performance in different cultures (Hung et al., 2022, p. 1). Based on the literature, the H₁ hypothesis was developed.

H₁: Compulsory citizenship behavior effects job performance negatively and significantly.

3. Psychological Comfort

Psychological comfort is based on the work of Schein and Bennis (1965) on organizational change. At this point, one needs to feel secure in order to manage change. According to Kahn (1990), while psychological comfort is expressed as showing oneself without fear of negative consequences for image, status or career, the concept of having trusting and supportive interpersonal relationships with colleagues is also discussed. At this point, psychological comfort, as a phenomenon that allows learning

processes and improves work outcomes, emphasizes numerous positive workplace outcomes associated with psychological comfort that show the importance of participating in supportive leadership behaviors to managers, strengthening ties among team members, and benefiting from supportive organizational practices in the workplace (Newman, Donohue & Eva, 2017).

Employees with a positive mood are more inclined to exhibit organizational citizenship behavior. At this point, employees with positive mental characteristics show more organizational citizenship behaviors and these behaviors increase when positive moods of employees are provided (Kahraman & Aylan, 2012, p. 41). Therefore, the motivation of the employee affects the organizational citizenship behavior. The motivation of the employee is also affected by his psychological state. For example, if one feels psychologically comfortable, less stress is experienced, and events are evaluated with a more positive perspective. Or people's perspective on events and danger perception may affect the effort to do business. Psychological comfort has been translated into Turkish as psychological security from some sources, and reliability has been low because it causes different associations in the participants in studies where it is used as a perception of security (Yener, 2014, p. 50; Yener, 2015, p. 281). Therefore, in this study, the expression of psychological comfort was used.

Aydemir and Akdoğan (2021, p. 63) emphasized that organizational citizenship behaviors became compulsory rather than voluntary as a result of various pressures over time. As a result of their study with 155 people working in various occupational groups, they found that compulsory citizenship behavior had a positive effect on work alienation. In this case, the extra roles imposed on the employees create pressure and stress on the employees, making organizational citizenship behavior obligatory. However, a work climate where psychological comfort can be felt instead of pressure can enable employees to express their behaviors and thoughts naturally without limiting them. In this context, as people are fed from a source of open and natural communication, their work can become more enjoyable and creative, and therefore work performance and productivity can increase. Frazier et al. (2017, p. 132) found that psychological comfort positively affects task performance. In this context, it may be possible for employees to share their knowledge and experience that will increase the effectiveness of the organization with their colleagues in an environment of comfort and initiative that will be provided by the psychological comfort climate (Yener, 2016, p. 175).

Psychological comfort refers to the feeling of confidence that the risks taken with good intentions in working life will not bring negative results, as well as the belief that mistakes and failures will not be hit in the face of people and that these situations will not be punished (Derin, 2017, p. 54). In this case, courageous decisions can be made in duties and responsibilities, thus providing clarity for development. Psychological comfort is related to the level of risk and anxiety that a person perceives in the work environment. Employees who feel high psychological comfort can feel more valuable and respected and can make self-criticism within the organization and also offer suggestions to problems (Geçen, 2021, pp. 3-4). In this respect, psychological comfort can be a factor that reduces the necessity or pressure of organizational citizenship.

Wang et al. (2021) examined the mediating effect of psychological comfort in their study on the effect of transformational leadership on job performance. In the study conducted with nurses and

managers in Taiwan central hospitals, it was determined that psychological comfort improves job performance. At this point, psychological comfort in teams is defined as a shared belief that the team is safe in taking interpersonal risks (Edmondson, 1999, pp. 354-355). Moreover, as they take risks, both employees and teams will have the potential to improve. In addition, psychological safety in teams facilitates learning behavior.

Psychological comfort is associated with a person's feeling of value in the organization and interpersonal trust. Feeling valued and interpersonal trust can reduce one's learning anxiety in uncertain and unknown situations. On the other hand, asking questions in the institution can be perceived as ignorance, and learning with mistakes by not asking questions out of fear of shame can be perceived as ignorance. However, psychological comfort reduces the concern of "perception of inadequacy by the environment" when employees request feedback and assistance in the relevant process (Yener, 2015, pp. 285-287). In a way, this concept includes knowledge sharing, innovative behavior, open communication and feedback behaviors. Gençel, Akçakanat, and Dinç (2020) determined the significant effect of psychological comfort on contextual performance in their study with civil servants and permanent workers working in the administrative units of the university. In a study conducted with university employees, it was determined that psychological comfort positively affects employee voice. In this context, positive experience, not being blamed, not being condemned, not looking for anything behind the speech, which is based on the Social Learning Theory, reveals the behavior of easily expressing business ideas. In the same study, the mediating role of psychological comfort in the relationship between trust in managers and colleagues and employee voice was determined (Derin, 2017, p. 64). When the literature is examined, no study has been found on the moderating role of psychological comfort in the relationship between CCB and job performance. According to Edmondson (1999), psychological comfort minimizes the potential negative consequences of making mistakes or taking initiative. Therefore, in the organizational climate where routine tasks and extra roles are obligatory, this phenomenon can regulate the decreasing work performance. Based on the literature, the H₂ hypothesis has been developed:

H₂: Psychological comfort has a moderator role in the effect of compulsory citizenship behavior on job performance.

According to the hypothesis results, the research model is as follows:

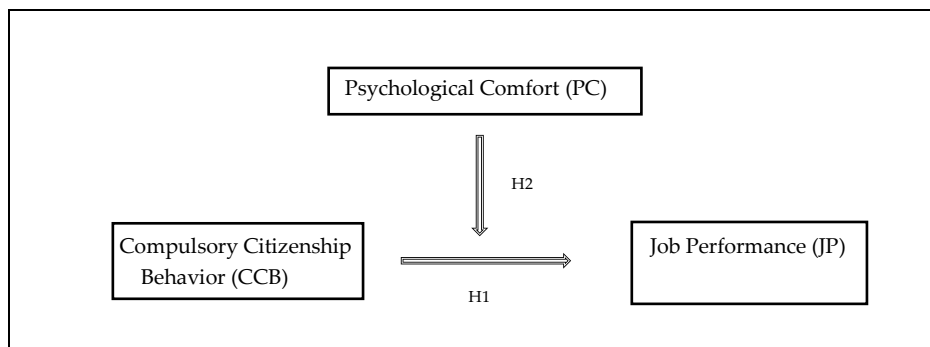

Figure 1. The Moderator Role of Psychological Comfort in the Effect of Compulsory Citizenship Behavior on Job Performance

B. METHOD

1. Scales of Research

The research questionnaire consists of two parts. In the first part of the research, there are questions about demographic information. In the second part of the research, there are questions about compulsory citizenship behavior, psychological comfort and job performance. The compulsory citizenship scale in the research consists of 5 items and a single dimension.

Vigoda-Gadot's (2007) compulsory citizenship scale was used to measure compulsory citizenship behavior. The compulsory citizenship behavior scale consists of 5 items and a single dimension. The reliability of the scale was found to be 0.83. One of the scale items is "I feel expected to put more effort into this job than I would like and beyond my formal job requirements".

Edmondson's (1999) psychological comfort scale, which consists of 7 items and a single dimension, was used to measure psychological comfort in the study. The Turkish adaptation of the scale was done by Yener (2015). The scale was also used in the master's thesis titled "The effect of perceptions of organizational commitment and psychological comfort on generation y and z employees on intention to leave" (2021). The reliability coefficient (Cronbach Alpha) of the scale is 0.82. One of the items of the scale is "It is safe to take risks in this team".

The job performance scale in the research consists of 4 items and a single dimension. To measure job performance, the scale in Esengin's (2022) study titled "Examination of the relationships between positive psychological capital, job performance and organizational commitment: A study on healthcare workers" was used. The job performance scale was used in the studies of Kirkman and Rosen (1999) and Sigler and Pearson (2000) and adapted into Turkish by Çöl (2008). In the related study, the reliability of the job performance scale was determined as 0.849. One of the items of the scale is "When a problem comes up, I find a solution as quickly as possible". The questionnaire was scored on a 5-point Likert scale (5: I completely agree, 1: I strongly disagree).

2. Population and the Sample of the Research

A survey tool was used to collect research data. The data obtained from the service sector were collected by convenience sampling method. In the convenience sampling method, a sample is created starting from the most easily accessible participant who has the best ability to represent the main mass until a group of the required size is reached, or a case sample that is the most accessible and will provide maximum savings is studied (Akçay, 2020, p. 23; Cohen, Manion & Morrison, 2005). The relational screening model, one of the descriptive research models, was used in this research. The relational screening model is either it also aims to determine the existence or degree of co-variation among more variables (Karasar, 2023).

The reason why the research population was chosen from the service sector is that the extra job roles and long working hours included in compulsory citizenship behavior are intense. Employees get tired psychologically and physically because they have to deal with continuous human relations and quality. This situation affects their job performance negatively. Command in a hierarchical order makes

employees feel under pressure. A mistake can be costly. In order to solve this situation both as managers and employees, the concept of psychological comfort has been added as a moderator variable.

The population of the research consists of 220 personnel and managers of 2 enterprises operating in the field of service in Kocaeli and its surroundings. Questionnaires were distributed to the participants by hand. After removing 17 incomplete and incorrectly filled questionnaires, the remaining 203 questionnaires were included in the analysis. Therefore, the research sample consists of 203 participants. The sample size is within acceptable limits in terms of average sample sizes for certain universes (Altunşik et al., 2005). The response rate to the questionnaire is 92%, and the research sample has the ability to represent the universe. Research data were collected between October and December 2022.

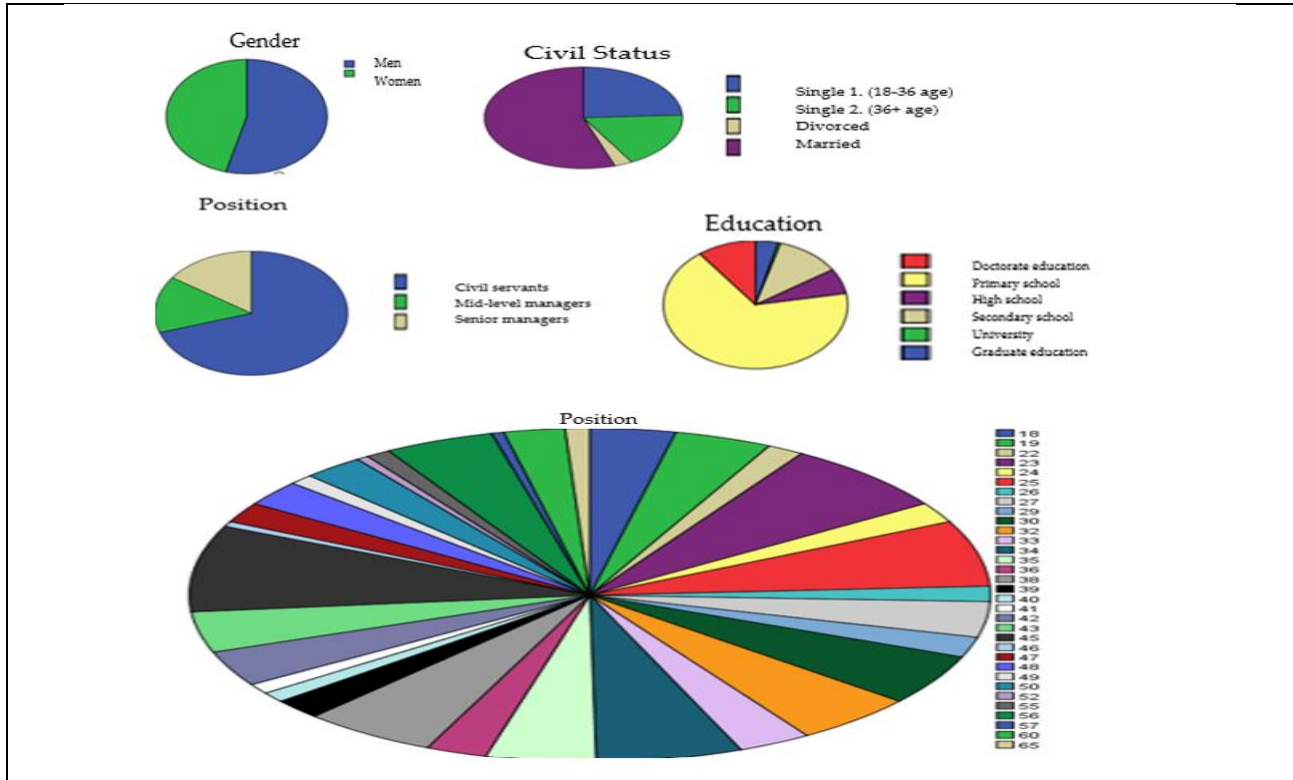
3. Analysis of Data

The validity and reliability of the data collected in the study were determined. Reliability and explanatory factor analysis were performed. Data were analyzed using SPSS 23.0.

C. FINDINGS

1. Demographic Findings

203 people participated in the survey. Of the participants, 110 (54.2%) were men and 93 (45.8%) were women. 3.9% of the participants completed their doctorate education (8 people), 1 person is primary school graduate, 11.3% of the participants are high school graduates (23 people), 6.4% of the participants are secondary school graduates (13 people), 67.5% of the participants are university graduates (137 people), 10.3% of the participants are graduates (21 people). When the marital status of the participants is examined, 55.2% of them are married (112 people), 3% of the participants (6 people) are divorced and the remaining 85 participants are single. 75% of the participants (142) are civil servants or personnel. 14.8% (30 people) of the participants are mid-level managers and 15.3 % (31 people) of the participants are senior managers. 24.1% of the participants are between the ages of 18-25. The average age of the respondents is 35. 30.1% of the participants are between the ages of 25-35. 27.6% of the participants are between the ages of 35-45. Other participants (18.2%) are between the ages of 45-65. Demographic information of the participants is shown in Graph 1.

Graph 1. Demographic Information

2. Regarding the Validity and Reliability of the Scales

The findings regarding the validity and reliability of the research scales are shown in Table 1, Table 2 and Table 3.

Table 1. Factor and Reliability Analysis of the Compulsory Citizenship Behavior Scale

Scale	Scale Items	Factor load	Cronbach Alfa (α)
Compulsory Citizenship Behavior (CCB)	CCB1	0,951	0,968
	CCB2	0,946	
	CCB3	0,940	
	CCB4	0,929	
	CCB5	0,943	
Eigenvalue			7,928
Total Variance Explained			%79,27
KMO Value			0,909
Barlett Sphericity Value			$\chi^2= 1297,877; p=0,000$

The factor loads of compulsory citizenship behavior in Table 1 vary between 0.929 and 0.951. The eigenvalue of compulsory citizenship behavior is 7,928 and the eigenvalue is greater than 1. The total variance explained by compulsory citizenship behavior is 79.27%, and the Cronbach Alpha (α) is 0.968.

Table 2. Factor and Reliability Analysis of Job Performance Scale

Scale	Scale Items	Faktor load	Cronbach Alfa (α)
Job Performance (JP)	JP1	0,930	0,972
	JP2	0,917	
	JP3	0,909	
	JP4	0,942	
Eigenvalue			3,698
Total Variance Explained			%92,44
KMO Value			0,858
Barlett Sphericity Value			$X^2= 1152,800; p=0,000$

The factor loads of job performance in Table 2 vary between 0.909 and 0.942. The eigenvalue of job performance is 3,698 and the eigenvalue is greater than 1. The total variance explained by job performance is 92.441%, and the Cronbach Alpha (α) is 0.972.

Table 3. Factor and Reliability Analysis of the Psychological Comfort Scale

Scale	Scale Items	Faktor load	Cronbach Alfa (α)
Psychological Comfort (PC)	PC1	0,925	0,982
	PC2	0,906	
	PC3	0,895	
	PC4	0,878	
	PC5	0,848	
	PC6	0,929	
	PC7	0,934	
Eigenvalue			6,315
Total Variance Explained			%90,21
KMO Value			0,945
Barlett Sphericity Value			$X^2= 2321,260; p=0,000$

In Table 3, factor loadings of psychological comfort vary between 0.848 and 0.934. The eigenvalue of psychological comfort is 6,315 and the eigenvalue is greater than 1. The total variance explained by psychological comfort is 90%, 213, and the Cronbach's Alpha (α) is 0.982. In Table 3, the factor loadings of psychological comfort vary between 0.848 and 0.934.

3. Findings of the Relationships Between Variables

Correlation and multiple regression analysis were performed to test the relationship between dependent variables (compulsive citizenship behavior) and independent variable (job performance) and the moderator variable (psychological comfort) in the research model. The correlation table showing the direction of the relationship between all variables is shown in Table 4.

Table 4. Correlation Table

Variables	CCB	PC	JP
CCB	1		
PC	-0,797**	1	
JP	-0,818**	0,924**	1
Sd.	1,36	1,56	1,45
Mean	3,36	3,11	3,05

n= 203; **p<0,01; CCB: Compulsory citizenship behavior, PC: Psychological comfort, JP: Job performance

According to the data in the correlation table in Table 4, CCB and PC are highly and negatively correlated ($r=-0.797^{**}$; $p<0.01$); CCB and JP were highly and negatively correlated ($r=-0.818^{**}$; $p<0.01$); PC and JP were found to be highly and positively correlated ($r=-0.924^{**}$; $p<0.01$).

4. Findings Related to the Hypotheses

The control of the multilinear problem among the research variables was done and the analysis was started. Therefore, VIF values are checked and if the value is less than 10, it is considered that there is no problem. However, whether there is autocorrelation between the data was determined by the Durbin-Watson coefficients, and it is desirable that the coefficients between 1.50 and 2.50 (Uslu & Aktaş, 2017, p. 149). Both analyzes were checked and regression analysis was performed after determining that there was no problem. In addition, before starting the analysis, the data were tested for normality and it was determined that they were normally distributed.

Table 5. The Effect of Compulsory Citizenship Behavior on Job Performance

Model 1	β	Standard Error	95% Confidence Interval		VIF
			p	Lower Limit	
Constant	0,004	0,04		-0,076	0,085
CCB	-0,815		0,000	-0,894	-0,732
Model 1					
R ²	0,664				
Adjusted R ²	0,663				
p	(0,000)				
Dependent Variable: Job Performance					

Durbin-Watson value=2,013. The standardized values of the variables are taken in the table.

The Model in Table 5 is statistically significant ($R^2= 0.66$; $p=0.000$). The model's power to explain the hypothesis is 66%. According to Model 1, compulsory citizenship behavior effects job performance negatively and significantly ($\beta= -0.815$; $p=0.000$). Accordingly, a unit increase in compulsory citizenship behavior reduces job performance by 0.85 effect value. So H1 hypothesis was supported.

In order to measure the moderator role of psychological comfort in the effect of compulsory citizenship behavior on job performance, SPSS.23 program was used and multiple regression analysis was performed. In order to solve the multicollinearity problem that may arise in the variables, the independent variable and the moderator variable were centralized (Aiken & West, 1991; Cohen & Cohen, 1983) and the standardized interaction value was found. Regression data were analyzed at 95% confidence interval.

Table 6. The Moderator Role of Psychological Comfort in the Effect of Compulsory Citizenship Behavior on Job Performance

Model 2	β	Standard Error	t	p	% 95 Confidence Interval		VIF
					Lower Limit	Upper Limit	
CCB	- 0,339	0,64		0,00	-0,465	-0,212	6,525
PC	0,659	0,56		0,00	0,546	0,765	4,926
Interaction Variable (CCB× PC)	0,100	0,63	2,565	0,01	0,037	0,285	2, 381
R ²			0,875				
Adjusted R ²			0,873				
p			(0,000)				
Dependent Variable: Job Performance							
Interaction Result R ²							
Change in R ²			0,211				
F			166,843				
p			(0,000)				

Durbin –Watson value= 2,013

The regression model established for the moderator effect of psychological comfort on the effect of compulsory citizenship behavior on job performance is statistically significant in Table 6 (Model-2: R²=0.87; p= 0.000). The explanatory power of the model is 87%. In Table 6, the change in R² is 21%.

In Model-2, the interaction variable (CCB× PC) has a moderator role at the 95% confidence interval ($\beta = 0.100$). With the inclusion of the moderator variable, the negative effect of compulsory citizenship behavior on job performance decreased. The moderator variable has a beta value of 0.10 and the H2 hypothesis was accepted. Information about the results of the hypothesis test of the research is shown in Table 7.

Table 7. Hypothesis Test Results

Hypotheses	Hypothesis Test Results
H1: Compulsory citizenship behavior effects job performance negatively and significantly.	H1 hypothesis was accepted.
H2: Psychological comfort has a moderator role in the effect of compulsory citizenship behavior on job performance.	H2 hypothesis was accepted.

Conclusion, Recommendations and Discussion

In the service sector, factors such as customers' different expectations, complaints, quality and fast service, extra roles and duties lead employees to perform some compulsory duties. This situation may adversely effect the job performance of the employees. However, in the service sector, earnings and income are obtained in the ratio of performance. In this context, the employee, who feels psychologically comfortable and safe, will continue to work regardless of the job difficulty. The aim of this research is to examine the moderator role of psychological comfort in the effect of compulsory citizenship behavior on the performance of service sector employees. The research is important in terms of the sustainability and efficiency of enterprises, which are the driving force of economic development. Today's businesses have to make a difference in their products and services, maintain customer satisfaction and give importance to feedback. Due to the increasing competition, innovation and quality in the business world, the performance increase and quality of the employees are also important. Contrary to the old marketing

approach, there are now consumers who know what they want, research and compare. Consumers have high expectations from products and services, rather than needs. Because the consumer can criticize the product and service they receive from the business in every aspect. In addition, there are many product and service options. Qualified employees are needed in order to produce different and functional services as well as high quality, innovative and ergonomic products.

Employees who produce these products and services are people who have received specialist training at certain universities, have industry experience and know what they want. Therefore, it is important for the enterprise to find and employ qualified personnel as well as to keep them in the enterprise. On the other hand, the personnel may not want to undertake extra duties other than their expertise. However, business managers are also required to distribute mandatory duties to employees due to competition. At this point, the feeling of psychological comfort and support of the employees in the enterprise can moderate the negative and destructive results of this process. Managers can listen to the ideas of employees and talk to them, support trainings, seminars, not see making mistakes as a luxury and consider it a normal action, etc. can make employees feel comfortable in their work climate. Because people can think healthy only in environments where they get motivation and support. The extra duties of the employees can also be included in the job descriptions over time and become obligatory. Increasing stress, physical and psychological fatigue can affect job performance after a while. Creative decisions can also occur under stress and pressure, but it can create various health problems for the employee in the long run. In the same way, the extra roles that are compulsory can also tire the employees and affect them negatively.

The negative effects of compulsory citizenship behavior in employees can be overcome with the phenomenon of psychological comfort, which is also called psychological trust in the literature. Psychological comfort is about trusting managers, giving the opportunity to correct mistakes, and supporting the employee not to be afraid of taking risks related to their responsibilities. In this context, an employee who feels secure and supported can reduce the negative effects of difficult tasks and extra workloads, and this can have a positive impact on job performance. The contribution of this situation to the business is the increase in the performance of the organization with the sum of the employee performances. The contribution of this situation to the managers is that the work can be done more rationally and efficiently with cooperation and team harmony in teams. Because the employee who does not feel comfortable psychologically may not be able to provide the necessary adaptation to the work environment. All these processes are necessary for the main purposes of the business to ensure profitability and maintain its existence.

Research data were collected from the labor-intensive service sector. When the demographic data of the study was examined, 110 male and 93 female employees participated in the study. Majority of the employees are university graduates and nearly half of them are married. 142 of the employees are personnel. And the average age is 35. Demographic information shows the degree of difficulty of employees in performing the work. For example, the fact that the marital status is mostly married can bring along the intensity and conflict between work and family life. On the other hand, the average age is at the middle age level. Physical and psychological health problems mostly appear at this age.

Considering the first result of the research, a negative and significant relationship was found between compulsory citizenship behavior (CCB) and job performance. Looking at the regression results, CCB negatively and significantly affects job performance. The explanatory power of Model 1 was 66% and H1 hypothesis was supported. According to this result, as compulsory citizenship behavior increases in an enterprise, job performance decreases. Therefore, the pressure and stress caused by compulsory citizenship behavior reduces the productivity of employees. Especially in the service sector, the fact that employees take an extra role and see work as a necessity can threaten their physical and psychological health and reduce their motivation. Therefore, the job performance of the employees may decrease gradually. This conclusion of the research is supported by the research of Hung, et al. (2022).

As a second result of the research, the moderator effect of psychological comfort was determined on the effect of compulsory citizenship behavior on job performance. The established regression model is statistically significant and the explanatory power of the model is approximately 87%. In Model-2, the moderator role of the interaction variable (CCB× PC) was determined at the 95% confidence interval and the H2 hypothesis was accepted. According to this result, the negative effect of CCB on JP was moderate with the psychological comfort variable. Although the moderator and mediator effect of psychological comfort has been used in studies (Makara-Studzińska et al., 2021), no study has been found on the moderating role of compulsory citizenship behavior and job performance in this study. However, in the study of Al Douri (2021), a negative effect was found between psychological comfort and job performance among secondary school teachers. Therefore, as psychological comfort increases, job performance may decrease due to complacency and habits. However, in this study, psychological comfort moderates and increases job performance with the positive effect of pressure and stress brought on by compulsory citizenship behavior. Because compulsory citizenship behavior alone reduces job performance (Hung et al., 2022). However, psychological comfort includes the sense of belonging, ownership and control over the person's work area (Vischer, 2007, p. 69).

At this point, employees make the jobs they undertake extra and the instructions they receive under heavy work conditions as job descriptions over time. Unless they create a positive atmosphere, this situation turns into negative work outcomes such as burnout, psychological and physiological disorders, anxiety disorder, stress, and leaving work after a while. However, good communication of employees, sharing ideas with their managers, support and trust can reduce the pressure of their responsibilities and duties. In addition, this situation will increase the motivation of learning, development and curiosity of the employees. According to Kahn (1990), psychological comfort develops supportive interpersonal relationships in the work environment, and according to Edmondson (1999), learning behavior develops as employees take risks and feel psychologically safe. Psychological comfort should be felt in the organizational climate, and this perception should be created primarily by managers, and it should also be supported by business practices.

According to this research findings, psychological comfort regulates the effect of compulsory citizenship behavior on job performance. The positive effects of psychological comfort have been mentioned in the literature. In this study, the negative emotions brought by the workload and pressure are reflected on the job performance. However, thanks to the support received from managers and

colleagues, the psychological comfort provided by in-house practices and activities, employees can do their jobs better. The presence and positive effect of the moderator effect may be due to the existence of physical and psychological fatigue in the service sector and the desire of employees to reduce negativity. At this point, it is necessary for the employees in the enterprise to turn to activities and behaviors that will relax and for them to work efficiently.

As the recommendations of this study, it is necessary for human resources experts and managers to provide platforms, competitions and seminars to employees to improve themselves, and to provide innovative trainings. In addition, it can be suggested that managers give employees responsibility within the scope of responsibility, support them in taking risks, and ensure that productive results are obtained by putting creative and different ideas into practice. An element of psychological comfort is the creation of a work climate in which the employee will feel safe by the manager. If confidence and comfort are built subconsciously, ideas and behaviors become clearer and more understandable. Employees in this climate should be able to share their ideas and thoughts without fear or hesitation. Otherwise, suppression of thoughts and feelings will turn into actions that harm the business. On the other hand, determining the work limits according to the personality and abilities of the employees will also prevent extra job roles. In addition, according to Hung et al. (2022, pp. 10-11), it is recommended to implement an employee support program in order to change the leadership style and treat everyone equally, to clarify the definition of power and responsibility, to reduce work pressure, and to meet the emotional and psychological needs of the employees.

This research makes significant contributions to the literature on management and organization and organizational behavior. First of all, the performance of the employee affects the profitability and efficiency of the enterprise. Loving the job and working efficiently affect the performance positively. However, the increase in the competition of the enterprises in the sector and the narrowing of the market require products and services that will keep the customers' attention. On the other hand, with innovation, it is necessary to catch up with world standards in inspection and quality standards. For this, qualified and expert employees are needed. However, situations such as giving additional burdens to the employees outside of their duties, prolonging the shift period, taking a large part of their working hours, and restricting social time reveal compulsory citizenship behavior. After a while, this causes loss of performance and unproductive behavior. When the studies in the literature on the effect of CCB on job performance are examined, it is mentioned that there is a negative effect (Ahmadian, Sesen & Soran, 2017, p. 111; Hung et al., 2022). However, when psychological comfort, which includes many elements such as producing solutions to problems, sharing success, expressing ideas freely without hesitation, not being afraid of making mistakes, and good communication, is placed in the work climate, and as a result of this study, it has been seen that the negative effect of compulsory citizenship behavior (CCB) moderates. As a result, the phenomenon of learning from mistakes develops. In addition, sharing ideas increases sociability and self-confidence increases. This study emphasizes that psychological comfort as a motivation factor enables employees to learn and progress even under difficult and heavy work conditions. In this context, internal and external business development programs, competitions, and idea development platforms can be created with the support of HR experts and managers in order to provide psychological confidence and comfort.

A different point here is that the employees may not reflect the compulsory citizenship behavior or they are not aware of it, and they show it as a normal duty in work anxiety. Or it is the lack of feedback in this direction while the employees are being evaluated by the supervisor. There may be a situation where employees cannot give clear answers due to lack of self-report. Here, only the answers given to the survey are in question, whereas internal behavior can also be observed.

This study was carried out in the service sector, where physical and psychological fatigue is excessive, but different tasks must be completed on time. However, the study can be studied in various heterogeneous groups and with employees of different organizations. Because different organizations have different work climates and workloads. Therefore, the work limits and decision powers of the employees are different. Therefore, psychological comfort and the effect of CCB on job performance will change. In addition, the cultural differences of the employees can be added to the subject of this study. This research was carried out with the employees of two companies operating in the service sector in Kocaeli and its surroundings due to cost and time constraints. Therefore, the results of the study should not be generalized for all sectors.

Ethics Committee Permission

Ethics committee approval for this study was obtained with the decision of Recep Tayyip Erdogan University Scientific Research Ethics Committee dated 14/10/2022 and numbered 195.

References

- Ahmadian, S., Sesen, H., & Soran, S. (2017). Expanding the boundaries of compulsory citizenship behavior: Its impact on some organizational outputs. *Business and Economic Horizons*, 13(1), 110-118.
- Aiken, L. S., & Stephen G. West (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Sage Publishing.
- Al Douri, B. S. Q. (2021). Psychological comfort and it's relationship to job performance among secondary school teachers. *Journal of Educational and Psychological Researches*, 18(69), 505-535.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Spss uygulamalı*. Sakarya Kitabevi.
- Ay, F. A., Filizöz, B., & Öncül, M. S. (2014). Kariyer yönetimi uygulamalarının iş tatminine etkisi: Kamu ve özel sağlık çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 45-61.
- Aydemir, C., & Akdoğan, A. A. (2021). Zorunlu vatandaşlık davranışının işe yabancılaşma üzerindeki etkisi. *Joep: Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(Özel Sayı), 63-70.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2005). *Research methods in education* (5th Ed.). Routledge Falmer Publishing.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin iş gören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Derin, N. (2017). İşyerinde kişiler arası güven ile iş gören sesliliği arasındaki ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 51-68.
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative science quarterly*, 44(2), 350-383.
- Erol, E. (2022). Benlik kurgusu teorisi kapsamında örgütsel bağlılık ve iş performansı etkisi: Yiyecek içecek işletmelerinde bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 2242-2252.
- Esengin, B. O. (2022). *Pozitif psikolojik sermaye, iş performansı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Frazier, M. L., Fainshmidt, S., Klinger, R. L., Pezeshkan, A., & Vracheva, V. (2017). Psychological safety: A meta-analytic review and extension. *Personnel Psychology*, 70(1), 113-165.
- Geçen, Ö.E. (2021). *Y ve z kuşağı çalışanları üzerinde örgütsel bağlılık ve psikolojik rahatlık algılarının işten ayrılma niyetine etkisi: İkitelli organize sanayi bölgesindeki bir işletme üzerinde araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gençel, B., Akçakanat, T., & Dinç, M. (2020). Psikolojik rahatlığın bilgi paylaşımı, çalışmaya tutkunluk ve çalışan performansı üzerine etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2011-2038.

- Hung, T. K., Wang, C. H., Tian, M., Lin, M., & Liu, W. H. (2022). How to prevent stress in the workplace by emotional regulation? The relationship between compulsory citizen behavior, job engagement, and job performance. *Sage Journal*, 12(2), 21582440221105483.
- Kahn, W.A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(1990), 692-724.
- Kahraman, A., & Aylan S. (2012). Örgütsel vatandaşlık. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 35-48.
- Karasar, N. (2023). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayınevi.
- Kirkman B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.
- Lifton, R. J. (1961). *Thought reform and the psychology of totalism*. Norton Publishing.
- Liu, Y., Zhao, H., & Sheard, G. (2017). Organizational citizenship pressure, compulsory citizenship behavior and work-family conflict. *Social Behavior and Personality*, 45(4), 695-704.
- Makara-Studzińska, M., Załuski, M., Biegańska-Banaś, J., Tyburski, E., Jagielski, P., & Adamczyk, K. (2021). Perceived stress and burnout syndrome: A moderated mediation model of self-efficacy and psychological comfort among polish air traffic controllers. *Journal of Air Transport Management*, 96, 102-105.
- Newman, A., Donohue, R., & Eva, N. (2017). Psychological safety: A systematic review of the literature. *Human Resource Management Review*, 27(3), 521-535.
- Organ, D.W. (1988). *The good soldier syndrome*. Lexington Book.
- Radia, K. N., Purohit, S., Desai, S., & Nenavani, J. (2022). Psychological comfort in service relationships: A mixed-method approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102-824.
- Schein, E. H., Schneier, L., & Barker, C. (1961). *Coercive persuasion*. Norton Publishing.
- Schein, E., & Bennis, W. G. (1965). *Personal and organizational change through group methods*. Wiley Publishing.
- Seyrek, E. (2021). Zorunlu vatandaşlık davranışı: Kavramsal bir inceleme. İçinde E. Çınar.& N. Ç. Akar (Eds.), *Yönetim ve iktisat alanında güncel çalışmalar*. Efe Akademi.
- Sigler, T. H., & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: Examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52.
- Uslu, S., & Aktaş, H. (2017). İşten ayrılma niyeti ile örgütsel sessizlik etkileşiminde iş güvencesi memnuniyeti ve iş güvencesi endeksinin aracı rolü: Özel bir hastane çalışanları üzerinde bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 141-160.
- Vigoda-Gadot, E. (2006). Compulsory citizenship behavior: Theorizing some dark sides of the good soldier syndrome in organizations. *Journal for the theory of social behaviour*, 36(1), 77-93.
- Vigoda-Gadot, E. (2007). Redrawing the boundaries of OCB? An empirical examination of compulsory extra-role behavior in the workplace. *Journal of Business and Psychology*, 21(3), 377-405.

- Vischer, J. C. (2007). The concept of workplace performance and its value to managers. *California Management Review*, 49(2), 62-79.
- Wang, H. F., Chen, Y. C., Yang, F. H., & Juan, C. W. (2021). Relationship between transformational leadership and nurses' job performance: The mediating effect of psychological safety. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 49(5), 1-12.
- Wang, L., Owens, B. P., Li, J., & Shi, L. (2018). Exploring the affective impact, boundary conditions, and antecedents of leader humility. *Journal of Applied Psychology*, 103(9), 1019–1038.
- Yelboğa, A. (2006). Kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 8(2), 196-217.
- Yener, S. (2014). *Paylaşılan liderlik davranışının işten ayrılmaya etkisinde psikolojik güvenlik algısının aracı değişken rolü* (Unpublished doctoral dissertation). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yener, S. (2015). Psikolojik rahatlık ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 280-305.
- Yener, S. (2016). İşten ayrılma niyetinin belirleyeni olarak psikolojik rahatlık. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 169-192.

KADIN TÜKETİCİLERİN YÜZ ŞEKLİNE GÖRE YAKA FORMU ALGILARININ İNCELENMESİ

 Menekşe SAKARYA^a

Özet

Kadın tüketiciler, bedenlerini veya bedenlerinin belirli bölgelerini beğenmediklerinde onları gizlemek, güzel görünmek ve kendi olumsuz algılarını olumluya çevirmek için bazen giysilere başvurabilmektedirler. Yaka, giysi tasarımında kıyafeti ön plana çıkaran en önemli vurgulayıcı unsurdur. Yakalar, tasarım öğelerinden çizgi öğesi ile değerlendirildiğinde, ürünün ortaya çıkarılmasında kişiler üzerinde çeşitli etkiler yaratabilmektedir. Bu etkiler, derinlik, genişlik, hareket, kısalma, uzama vb. biçiminde sıralanabilir. İnsanların oval, kare, yuvarlak, dikdörtgen, üçgen ve kalp gibi yüz şekillerine sahip oldukları bilinmektedir. Yaka formlarının yüz şekillerine bağlı olarak kişiler üzerinde farklı etkiler yarattığı düşünülmektedir. Bu araştırma, kadın tüketicilerin kendi yüz şekillerine uygun yaka formu seçimlerine yönelik algılarının belirlenmesi ve elde edilen sonuçlar ile moda tasarımcılarının tasarım süreçlerine katkı sağlaması amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmanın yöntemi nicel araştırma desenlerinden tarama modelidir. Veri toplama aracı ise ankettir. Çalışmanın evrenini Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde görev yapan 423 kadın öğretim elemanı oluşturmaktadır. Örneklemi ise ölçüt örnekleme yöntemi kapsamında belirlenen ölçütler doğrultusunda araştırmaya katılım sağlayan 73 kadın öğretim elemanı oluşturmuştur. Veriler SPSS (23.0) istatistik programında, güvenilirlik ve frekans analizleri yapılarak çözümlenmiştir. Kadın öğretim elemanlarının yüz şekillerinin oval ve yuvarlak yüz şekline sahip oldukları, günlük hayatta sık sık yuvarlak, bisiklet ve V yaka formunu tercih ettikleri araştırmadan elde edilen sonuçlar arasındadır. Yüz şeklinin yaka formları algısına etkisi, temel tasarım öğelerinden çizgi etkisi ile değerlendirildiğinde kadın öğretim elemanları üzerinde darlık, genişlik veya uzunluk gibi farklı etkiler bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yüz şekilleri, Yaka formları, Algı, Moda tasarımı.

EXAMINATION OF FEMALE CONSUMERS' PERCEPTIONS OF NECK FORM BY FACE SHAPE

Abstract

When female consumers do not like their bodies or certain parts of their bodies, they can sometimes use clothing to hide them, make them look good and turn their negative perceptions into positive ones. The collar is the most important highlighting element that brings focus to on the outfit in the clothing design. When the collar is evaluated with the line element, which is one of the design elements, it can have various effects on people while revealing the product. These effects include depth, width, movement, shortening, stretching and

^aDr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, msakarya@ohu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 02.03.2023, Makale Kabul Tarihi: 28.03.2023

so on, which can be sorted in the format. It is known that people have face shapes such as oval, square, round, rectangular, triangular and heart. It is believed that neck forms have different effects on people according to their face shapes. The purpose of this study is to determine how female consumers perceive the neck forms that are suitable for own their face shapes and to contribute to the design processes of fashion designers with the results obtained. The method of the study is the screening model, one of the quantitative research designs. The instrument used to collect data is the survey. The population of the study consists of 423 female lecturers working at Niğde Ömer Halisdemir University. The sample consisted of 73 female lecturers who participated in the survey according to the criteria set in the criterion sampling method. The data were analyzed using SPSS (23.0) statistical program by performing reliability and frequency analysis. Among the results of the study female lecturers have oval and round face shapes and often prefer round, bicycle and V-neck forms in daily life. When the effect of face shape on the perception of neck forms is evaluated with the line effect, which is one of the basic design elements, it is concluded that the line effect has different effects on female lecturers, such as narrowness, width or length.

Keywords: Face shapes, Neck forms, Perception, Fashion design.

Giriş

Birey, çevresi ve yaşamı ile ilgili bilgileri duyum ve algı yoluyla ile fark eder. Duyum, algılamanın ilk aşamasını, algı ise duyusal bilginin alınmasını, yorumlanmasını, seçilmesini ve düzenlenmesini oluşturur. Algı, psikoloji, fizyoloji ve sanat gibi alanların konusudur. Her insanın algılaması birbirinden farklıdır (Sakarya, 2018, ss. 17-18). Kişiye bağlı özelliklerle birlikte dışarıdan gelen etkiler algılama biçimini farklılaştırdığı gibi kişinin karakterine, yaşına, cinsiyetine, eğitimine, yaşadığı sosyal çevreye ve kültüre göre değişiklik gösterir. Bireyin geçmişte yaşadığı deneyimleri, yaşı, cinsiyeti, eğitimi, inançları ve ihtiyaçları da algısını önemli derecede etkiler (Asar, 2013, s. 4; Sakarya, 2018, ss. 17-18). Algı, uyarıcının kaynağına bağlı olarak dış ve iç algı olmak üzere ikiye ayrılır. Dünyaya ilişkin görme, işitme vb. gibi algılar dış, kişinin kendi bedenine ilişkin konum, yön, hareket vb. gibi algılar ise iç algı olarak tanımlanır (Asar, 2013, s. 4).

Günümüzde kadınların giderek artan güzelleşme çabalarının altında, öz benliklerini tamamlama arzusunun yattığı düşünülmektedir. Bu nedenle kadınların, göze hoş görünmek ve olumsuz algıları azaltmak için beden imajlarını (Güzel, 2013, s. 2) giysileri kullanarak tamamlama çabaları söz konusudur. Giyim estetiğinde, kadınlar için önemli bir yere sahip olan beden kavramının sosyo-psikolojik boyutu beden imajı olarak açıklanmaktadır. Aslında kişisel bir algı durumu söz konusudur. Kişinin aynada algıladığı beden imajı ile zihninde oluşturduğu resimdeki beden imajı arasında bazen fark oluşabilmektedir. Başka bir deyişle kişi kendini gerçekte olduğundan daha zayıf veya daha geniş algılayabilmektedir (Yıldırım, 2011, s. 1). Giysi seçerken de bireyin kendi olanaklarını, karakterini, vücut tipini ve şeklini, vücudunun kusurlu ve güzel bölgelerini bilmesi önemlidir. Bireyin vücut tipini ve şeklini tanıdığına vücudunun kusurlarını ya da beğendiği kısımlarını saptaması daha kolaydır (Pamuk & Tereci Ergül, 2018, s. 1116). Giysinin beden fiziksel etkilerden korunması ve kişinin kimliğini yansıtan işlevleri dışında, aynı zamanda bedende istenen kısımlarının vurgulanmasına veya gizlenmesini olanak sağlayan bir nesne olduğu bilinmektedir. Giysinin bu şekilde olanak sağlaması ideal bir beden imajını yansıtmaya imkân verebilir. Örneğin, ideal beden imajına uygun görünümü sağlayacak giysiler tercih

edilebilir. Yapılan çeşitli araştırmalar modanın kadın bedeni üzerinde çeşitli etkileri olduğunu öne sürmektedir (İmren, 2018, s. 105).

Giysi tasarımcıları kıyafette yaka, kup ve benzeri hatları göstermede çizgi öğesini kullanır. Giysi tasarımında bu öğe; düz, verrev ve eğri şekillerden modele en uygun olanı tercih edilerek kullanılır (Sakarya, 2018, s. 6). Tasarım ve sanat alanları için çizgi, hareket halindeki bir noktanın belirli bir yöndeki eğiliminden doğmakta ve görsel ve üç boyutlu hale dönüşmektedir (Olgaç, 2005, s. 61; Yavuz Özden, 2021, s. 58). Ayrıca çizgi, şekiller veya nesnelere yüzey dalgalanmalarını tanımlamak için de kullanılmakta bazen de çizilmiş veya renklendirilmiş bir figürün, objenin ya da kütlelerin en dış sınırlarını tanımlayan kontür olarak da bilinmektedir (Ocrvirk vd., 2018, s. 106).

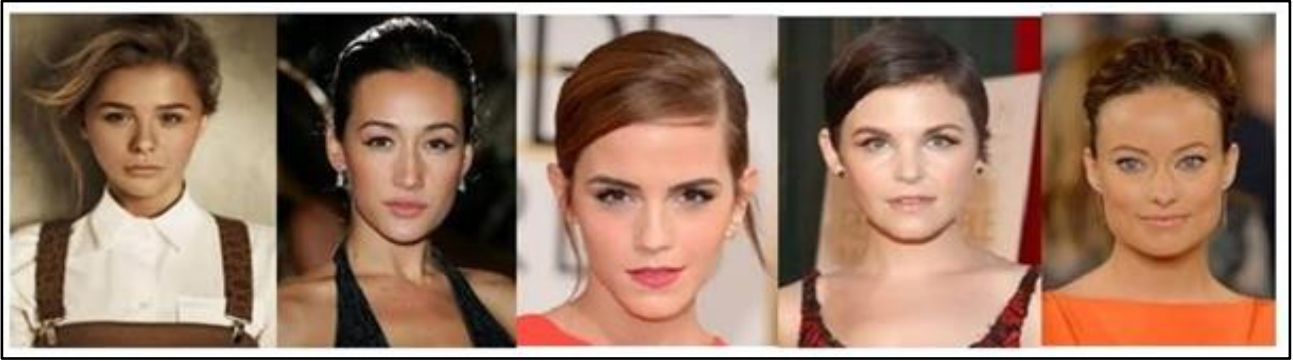
Yavuz Özden'in (2021, s. 59) aktarımı ile "Tasarımda çizgiler; renkler, değerler, dokular, formlar ve boşlukların kullanımı ile gözü bakış yönüne göre bir bölümünden diğerine yönlendirebilmektedir. Bu durum hareket yanılması ya da hareket olarak adlandırılmaktadır. Hareket, aynı zamanda gözün tasarıma, kompozisyona bakarken izlediği yol olarak tanımlanmaktadır." Tasarımda çizgi ile her türlü etki yaratılabilir. Giysi tasarımında çizgi kullanımı ile giysinin genel görünümü ve stili belirlenebilir (Olgaç, 2005, s. 61). Çizgilerin giysilerde kullanıldıkları türleşme yoğunluklarına (ölçüye, aralıklara, tonlara, yönlerine) bağlı olarak bireylerde farklı etkiler ortaya çıkardığı bilinmektedir (Olgaç, 2005, s. 16; Sakarya, 2018, s. 6). Çizgi, tasarımın ürüne dönüşmesi ve somutlaştırılmasında, psikolojik açıdan bir dışavurum ifadesidir. Ayrıca vücut formunun yanı sıra oluşturduğu algı nedeniyle de giysi tasarımında oldukça önemli bir işleve sahiptir. Bu açıklamalardan yola çıkarak tasarımcının oluşturduğu ya da oluşturmak istediği her tasarımda, vermek istediği bir mesaj veya yaratmak istediği psikolojik bir etki olabilmektedir. Çizgileri kullanma şekli tasarımcının kendi tarzını yansıtmaktadır. Tasarımcının başarısı ve kalıcılığı bu tarzının özgünlüğü ile doğru orantılıdır (Sakarya, 2018, s. 14; Sözen vd., 2020, s. 25).

Giysi tasarımında kıyafete odaklanmayı sağlayan en önemli vurgu unsuru ise yaka formudur. Ayrıca yaka formları, tasarım öğelerinden çizgi öğesi ile değerlendirildiğinde, ürünün ortaya çıkarılmasında kişiler üzerinde çeşitli etkiler yaratabilmektedir. Örneğin; çizgilerin derinlik, durgunluk, hareket, kısalma, uzama vb. etkileri olabilir. Sudrul Amin vd., (2017, s. 125) yaptıkları araştırmalarında yaka çizgisini "Giysinin kullanıcının boynuna en yakın olan kısmıdır. Ayrıca kişinin boynu ve omuzları arasındaki çizgiyi ifade ettiği gibi aynı zamanda kimi zaman boynu ve omuzları kimi zaman da göğüs hattını vurgular. Boyun, giysiye bir stil çizgisi katılan en önemli hattır. Bu nedenle üst beden üzerine giyilen her giysi için, yaka, kapüşon, pens veya pililerle giysiye ait bu üst kenarın daha fazla şekillendirilmesi için bir sınırdır" şeklinde tanımlamışlardır.

Yaka, üst giyime sabitlenmiş boyun kısmındaki farklı açıklıklara ya da boynu saracak şekildeki çeşitli formlara verilen isimdir (Erol, 2021, s. 5). Yakalar, model özelliği ve kullanım yerine göre değişiklik gösterebilir. Kadın giyiminde yakalar birçok şekil ve ölçüde kullanılarak tasarımın stilini değiştirebilir (Özeren, 2020, s. 4). Yakalar, görünüşleri ve çalışma biçimlerine göre genel olarak oyuntulu yakalar (yakasız yakalar), bedene takılan yakalar ve bedenden çıkan yakalar olarak üç grupta toplanabilir (Erol, 2021, s. 5). Bu çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda oyuntulu yakaları şu şekilde tanımlamak mümkündür. Üst bedenine yaka oyuntusunun farklı şekillerde oyulması ile oluşan yaka formlarıdır. Bu yakalar, sıfır yaka, "U" yaka, "V" yaka, kare yaka, beşgen yaka ve kayık yaka şeklinde örneklendirilebilir

(Özeren, 2020, s. 4). Yaka formunun boynun uzunluğu ve kalınlığı nedeni ile yüz şekli üzerinde kritik bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Giyside yaka, görünümü etkileyen en önemli unsurdur. Bir giysinin bu kadar küçük bir parçasının kişinin tüm görünümünü nasıl kökten değiştirebileceği oldukça şaşırtıcı bulunmaktadır. Aynı zamanda yaka, giysiye kişilik ve karakter eklemek için çok önemli bir ayrıntıdır. Bireyler birbirine bakarken veya konuşurken ilk odaklandıkları yer boyun hattıdır (Sudrul Amin, vd., 2017, s. 125).

Dünya üzerinde yaklaşık olarak sekiz milyar insan yaşamaktadır. Bu insanların milyarlarca vücut özelliği, sayısız vücut tipi (Pamuk & Tereci Ergül, 2018, s. 111) ve yüz şekli olduğu anlamına gelmektedir. İnsanların sahip oldukları çeşitli yüz şekilleri arasında ortak bazı şekiller; oval, kare, dikdörtgen, yuvarlak, üçgen, ters üçgen ve kalp olarak sıralanabilir (Davis, 1980, s. 83).

a) Kalp/Ters Üçgen b) Dikdörtgen c) Oval d) Yuvarlak e) Kare

Görsel 1. Ünlülere ait yüz şekli örnekleri, (Shah, 2019, s. 7).

Yüz Şekilleri:

Oval yüz: Uzunluğu genişliğinin yaklaşık üçte ikisi kadardır, düzgün, kıvrımlı çene ve alın ile hafif kavisli yanaklara sahiptir. Oval yüzler, çeneye doğru inceler. Bu yüz şekline sahip kadınların alınları daha geniş ve elmacık kemikleri belirgindir. Oval yüz, iyi bir orantıya sahiptir. Birçok kültür, oval yüzü "ideal" yüz şekli olarak tanımlar ancak bu durumun kültürel olduğu kadar sanatsal nedenleri de vardır (Davis, 1980, s. 83; Rojas, 2017, s. 56).

Kare yüz: Düz ve belirgin yanaklara, geniş alına ve köşeli çene kemiklerine sahiptir (Davis, 1980, s. 83). Alın, elmacık kemikleri ve çene çizgisi uzunluk veya genişlik bakımından benzer olduğu için kare şeklindeki yüzler kolayca tanınabilir (Rojas, 2017, s. 33).

Yuvarlak yüz: Çene yuvarlak olup, yanaklar ve alın kısa ve geniştir (Davis, 1980, s. 83). Yuvarlak yüz şekilleri, uzun oldukları kadar eşit genişlikte olmaları, ancak yanak bölgelerinin biraz daha büyük olması bakımından kare yüzlerle çok benzerler. Genellikle daha dolgun yanaklara ve elmacık kemikleri ile yuvarlak veya daha yumuşak bir çene çizgisine ve açılara sahiptir (Rojas, 2017, s. 39; Shah, 2019, s. 7).

Üçgen yüz: Geniş belirgin çene kemikleri ve dar, sivri bir alna sahiptir (Kırzioğlu, 1992, s. 140)

Ters üçgen/Kalp yüz: Kalp yüz, ters üçgen yüzden genellikle alnın ortasında “dul tepesi” veya “kalp şeklinde” adlandırılan saç şekli ile ayrılır (Davis, 1980, s.83). Ters üçgen yüzlü kadınlar kolayca tanınabilir çünkü genellikle geniş alınlı, sivri çeneli ve genişliklerinden çok daha uzun yüzleri vardır (Rojas, 2017, s. 44; Shah, 2019, s. 7).

Elmas yüz: Dar, sivri alın ve çene, geniş belirgin elmacık kemiklerine sahiptir (Davis, 1980: 83). Elmacık kemikleri geniş ve çok köşelidirler. Elmas şeklindeki yüzler çok köşeli yanaklara veya elmacık kemiklerine sahip olarak tanımlanır (Rojas, 2017, ss. 61- 62).

Dikdörtgen yüz: Uzun ve dar, köşeli hatlara sahip olup; genişliklerinden çok daha uzun ve incedir (Davis, 1980, s. 83; Tio, 2019).

Bu araştırma ile kadın tüketicilerin kullanmayı tercih ettikleri yaka formları ve kendi yüz şekillerine uygun yaka formları hakkında bilgi düzeylerinin artırılması öngörülmektedir. Araştırmaya yönelik diğer bir öngörü ise, kadın tüketicilerin yüz şekillerine göre yaka formu algıları sonucu ortaya çıkan bulguların moda tasarımcıların tasarım süreçlerine katkı sağlayarak, kadın tüketicilere yüz şekillerine uygun yaka formu seçimlerinde yardımcı olacağı düşünülmektedir.

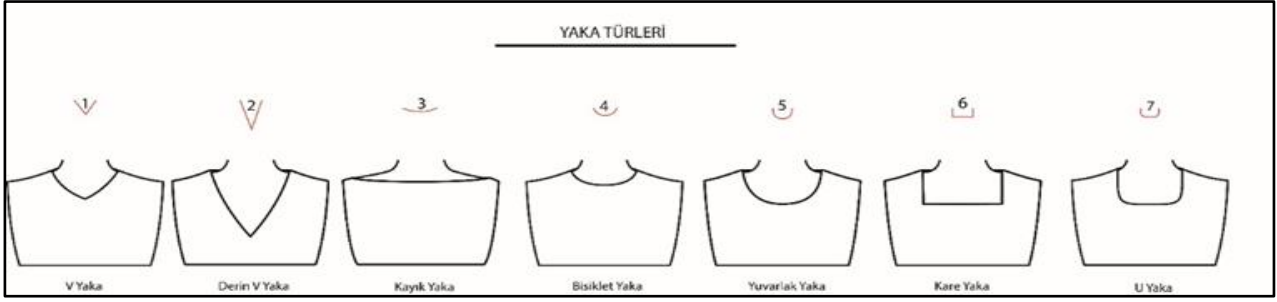
A. YÖNTEM

Çalışmada kadın tüketicilerin kendi yüz şekillerine uygun yaka formları ile ilgili bilgi düzeylerini artırmaları ve elde edilen sonuçlarla moda tasarımcılarının tasarım süreçlerine katkı sağlaması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzdeki bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Karasar, 2011, s. 79).

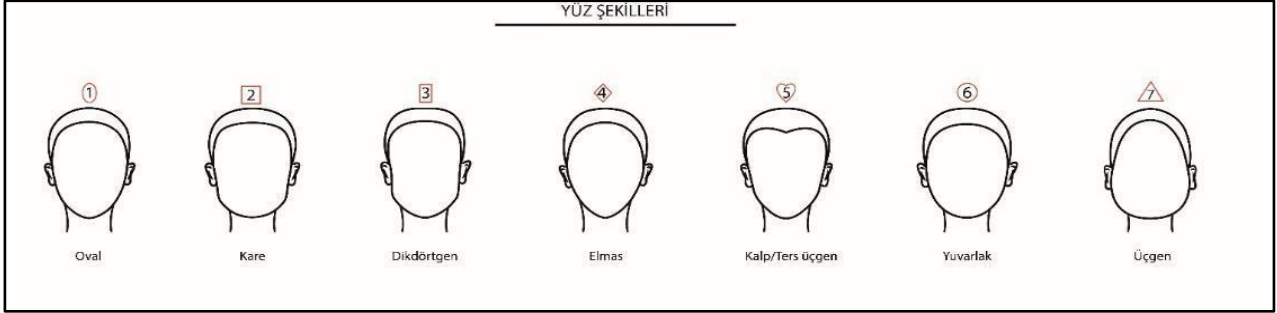
1. Araştırmanın Ölçekleri

Araştırma kapsamında öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın amacı ve yöntemi doğrultusunda veri toplama aracı, anket olarak belirlenmiştir. Anket formu görsel algıya yönelik olduğundan ankette kullanılmak üzere öncelikle yüz şekilleri ve yaka formları Arş. Gör. Sema Özeskici tarafından Adobe Illustrator 2022 (26.0) programında çizilmiştir (Şekil 1, Şekil 2). Araştırmanın sınırlılıkları kapsamında belirlenen oyuntulu yakalar, algıda farklılıklar ortaya koyabilmek için alan yazında yer alan sınıflandırmalara ek olarak araştırmacı tarafından çeşitlendirilmiştir (Örnek: V yaka derin V). Yaka çizimlerinin oluşturulmasındaki kalıp çizimlerinde İTKİB: Kalıp Hazırlama-Kadın Dış Giyimi kitabında (Çardak vd., 2007, s. 108) yer alan ölçüler kullanılmıştır. Yüz şekilleri, Davis'in (1996, s. 84) “Visual Design in Dress” isimli kitabında yer alan sınıflandırmaya göre oluşturulmuştur. Algıyı etkileyeceği düşünülerek yüz şekilleri üzerine duyu organları eklenmemiştir.

Araştırmacı tarafından oluşturulup alan uzmanı akademisyenlerin görüşleri alınarak nihai haline getirilen anket, üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm, araştırmaya katılanların gönüllülük esaslı ile katılımlarına yönelik onam formunu, ikinci bölüm demografik bilgilere yönelik soruları, üçüncü bölüm ise kadın öğretim elemanlarının yaka formlarının yüz şekillerine göre algılarının belirlenmesine yönelik 11 soruyu kapsamaktadır.

Şekil 1. Yaka Formları (Çizim: Sema Özeskici, 2022)

Şekil 2. Yüz Şekilleri (Çizim: Sema Özeskici, 2022)

Ankette yer alan yüz şekillerine göre yaka formlarının belirlenmesine yönelik soruların, farklı bireylerden daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi elde etmeyi sağlayacağı düşünülmüştür. Açık uçlu sorular da ise görüşülen bireylerin konu hakkında daha ayrıntılı cevaplar vermesini teşvik edebilir niteliktedir. Çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu'nun 26.09.2022 tarih ve 11 sayısı raporu ile etik onay izni alınmıştır. Ankette yer alan her bölümünün başında anketin uygulanmasına yönelik yönerge açıklanmıştır.

Oluşturulan anket formu, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapmakta olan gönüllü kadın öğretim elemanlarına Elektronik Belge Yönetim Sistemi üzerinden ve kurumsal e-posta yolu ile çevrimiçi ortamda sunulmuştur. Katılımcılardan anket formunda görseller ve algıya ilişkin sorular yer aldığından soruları bilgisayar ekranından ve göz hizasından yanıtlamaları istenmiştir.

Araştırmaya katılanların ankette yer alan yüz ve yaka şekillerinin algılanmasında kullanılan standart çizimler ile benzer algıları belirleyebilecekleri, algılarının kişilere göre farklılaşabileceği ve geçmişteki deneyimlerinin etkili olabileceği, fiziksel ve zihinsel algılama sorunları bulunmadığı, son olarak anket formunu belirlenen kurallar çerçevesinde yanıtladıkları varsayılmıştır.

Çalışmada yüz şekilleri ve yaka formları çizgisel (siyah renkle) olarak belirtilmiştir. Oyuntulu yakalar (yakasız yaka) olarak bilinen V, Derin V, Kayık, Bisiklet, Yuvarlak, Kare ve U yaka formları/türleri (Şekil 1) ve Oval, Kare, Dikdörtgen, Elmas, Kalp/Ters Üçgen, Yuvarlak ve Üçgen yüz şekilleri ile sınırlandırılmıştır (Şekil 2). Ayrıca araştırmada yüz şekillerinin ve yaka formlarının sadece ön görünümüne yer verilmiştir.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi bünyesinde görev yapan Kadın Akademik Personel oluşturmaktadır. Üniversitenin 2022 yılı personel sayılarına bakıldığında toplam kadın öğretim elemanı sayısının toplam 423 olduğu tespit edilmiştir. Örneklem ise ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu yöntemde belirlenen ölçütler şu şekildedir:

- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nin kadın öğretim elemanı olmak,
- Fakülte, yüksekokul, konservatuvar ve meslek yüksekokulunda görev yapıyor olmak,
- Araştırmaya gönüllülük esasıyla katılmak,
- Bilgilendirmiş olur formunu onaylamış olmak.

Çalışmaya kadın akademisyenlerden gönüllülük esasına göre ankete katılmaları istenmiştir. Araştırma 01.10.2022-31.11.2022 tarihleri arasında elektronik ortamda gerçekleştirilmiş ve toplam 73 kişi anketi yanıtlamıştır. Katılımcıların hepsi bilgilendirilmiş onam formuna onay vermiştir.

3. Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri SPSS 23.0 istatistik paketi ile analiz edilmiştir. Veriler güvenilirlik ve frekans analizleri yapılarak çözümlenmiştir.

Yürütülen araştırma, pilot ve gerçek uygulama olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Anket formunun kapsam geçerliliği için uzman görüşleri alınmıştır. Güvenilirliği için ise öncelikle pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamada ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için alandan 7 (Tekstil ve Moda Tasarımı/Moda Tasarımı) kişiye uygulanan anketin 4'li Likert ölçeği ile ölçülen 56 farklı değişkenin istatistiksel sonuçları Cronbach Alpha testi ile incelenmiştir. Oluşturulan tüm sorular için ankette de ölçek bazında güvenilirlik sağlanmıştır ($\alpha = 0.882$) ve daha sonra gerçek uygulama için ankete son şekli verilmiştir. Değişkenler Cronbach Alpha katsayısının değerlendirilmesinde kullanılan ölçeğe göre $0.80 \leq < 1.00$ arasında olup oldukça güvenilirdir (Özdamar, 2002, s. 673). Güvenilirliği ve geçerliliği sağlanmış veri toplama aracı ve uygulama sonucunda elde edilen verilerin güvenilirliği ($n=72$)tekrar test edilmiş testin güvenilirliği kanıtlanmıştır ($\alpha = 0.918$).

Çalışmada algıya ilişkin geliştirilen ölçekte yaka formlarını giyinme durumuna göre tercih etme sıklıklarına ilişkin 1 soruda 4'lü Likert ölçeği kullanılmıştır (1= hiçbir zaman, 4=her zaman). Yaka formlarının yüz şekillerinin algısına yönelik 7 soruda ise yine 4'lü Likert ölçeği tercih edilmiştir (1= Geniş, 2= Dar, 3= Uzun, 4=Etkisi yok).

B. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların demografik bilgileri, sahip oldukları yüz şekilleri, yaka formu tercihleri, oyuntulu yakalar olarak bilinen V, Derin V, Kayık, Bisiklet, Yuvarlak, Kare ve U yaka formlarının Oval, Kare, Dikdörtgen, Elmas, Kalp/Ters Üçgen, Yuvarlak ve Üçgen yüz şekillerine bağlı olarak kadın tüketicilerin algılarında meydana gelen etkilerle ilgili verilere ait bulgulara yer verilmiştir. Bulgulara, ankette yer alan şekiller yerleştirilerek değerlendirilmiştir.

Araştırmaya katılan Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde görev yapan kadın öğretim elemanlarının bağlı oldukları Fakülte/Yüksekokul ve Meslek Yüksekokulu dağılımları şöyledir; %15,1 'i Eğitim, %12,3'ü Güzel Sanatlar, %8,2'si Fen Edebiyat, %8,2'si Mimarlık, %8,2'si Mühendislik, %8,2'si, Tarım Bilimleri ve Teknolojisi, % 6,8 İktisadi ve İdari Bilimler, %5,5 İletişim, %4,1 Bor Sağlık Bilimleri, %2,7 Diş Hekimliği, %1,4 Zübeyde Hanım Sağlık Bilimleri fakültelerinden; %5,5 Bor Halil Zöhre Ataman, %4,1 Niğde Sosyal Bilimler, %4,1 Bor, %4,1 Niğde Zübeyde Hanım Sağlık Hizmetleri, %2,7 Niğde Zübeyde Hanım Sağlık Hizmetleri ve %1,4 Niğde Teknik Bilimler meslek yüksekokullarından; %1,4 Yabancı Diller Yüksekokulu ile %1,4 Türk Musikisi ve Devlet Konservatuarı'ndan öğretim elemanları katılım sağlamıştır.

Tablo 1. Öğretim Elemanlarının Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Öğretim Elemanları				
	f	%	n	%	
Unvan	Profesör	9	12,3	73	100
	Doçent	18	24,7		
	Doktor Öğretim Üyesi	15	20,5		
	Öğretim Görevlisi	13	17,8		
	Araştırma Görevlisi	18	24,7		
Öğrenim Düzeyi	Lisans	2	2,7	73	100
	Yüksek Lisans	16	21,9		
	Doktora/ Sanatta Yeterlik	55	75,3		
Doğum Yılı	1961-1965	1	1,3	73	100
	1966-1970	7	9,6		
	1971-1975	11	15,0		
	1976-1980	11	15,0		
	1981-1985	14	19,1		
	1986-1990	12	16,4		
	1991-1995	12	16,4		
	1996-2000	5	6,8		

Araştırmaya katılanların en çok doçent ve araştırma görevlisi olduğu; %75,3'nün doktora/ sanatta yeterlik derecesine sahip olduğu, yaş ortalamaları ise en çok 41-37 (%19,1) yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Öğretim Elemanlarının Yüz Şekillerine Yönelik Görüşleri

Yüz Şekilleri	f	%
Oval yüz	34	46,6
Kare yüz	5	6,8
Dikdörtgen yüz	5	6,8
Elmas yüz	4	5,5
Kalp/Ters Üçgen yüz	4	5,5
Yuvarlak yüz	21	28,8
TOPLAM	73	100

Kadın öğretim elemanları, en çok %46,6'sı oval yüz şekline, ikinci olarak ise %28,8'i ise yuvarlak yüz şekline sahip olduklarını belirtmişlerdir (Tablo 2). Katılımcıların yüz şekilleri ile ilgili verdikleri bilgiler doğrultusunda en çok oval ve yuvarlak yüz hatlarına sahip oldukları bulgusuna ulaşılmıştır.

Kadınlarda oval, evrensel olarak en çok hoşça giden bir yüz şeklidir. Toplumlarda bu yüz şeklinin kadınların güzelliğine katkı sağladığı düşüncesi hakimdir. Bu durum geçmiş yaşantı ve öğretim yolu ile pekiştirilmiş bir kabul olduğu ileri sürülmektedir (Goodman, 2015, s.1376-1381). Oval yüzler, daha dengeli oldukları için ticari ve reklam endüstrileri tarafından da ideal yüz şekli olarak kabul edilir. Olivia Munn, Tina Fey, Jessica Alba ve Cambridge Düşesi Kate Middleton gibi ünlülerin hepsi oval şekilli yüzlere sahiptir. Oval şekilli bir yüz, genişliğinden yaklaşık 1,5 kat daha uzun olduğundan altın orana (1,618 kat) göre "ideal yüz" olarak tanımlanabilir (Rojas, 2017, s. 57).

Tablo 3. Öğretim Elemanlarının Yaka Formlarını Tercih Etme Durumları

Tercih etme sıklığı Yaka Formları	Hiçbir zaman		Ara sıra		Sık sık		Her zaman	
	f	%	f	%	f	%	f	%
V yaka	6	8,2	29	39,7	31	42,5	7	9,6
Derin V yaka	19	26,0	40	54,8	13	17,8	1	1,4
Kayık yaka	23	31,5	39	53,4	10	13,7	1	1,4
Bisiklet yaka	7	9,6	23	31,5	33	45,2	10	13,7
Yuvarlak yaka	6	8,2	18	24,7	38	52,1	11	15,1
Kare yaka	35	47,9	28	38,4	9	12,3	1	1,4
U yaka	28	38,4	32	43,8	11	15,1	2	2,7
Toplam	73	100	73	100	73	100	73	100

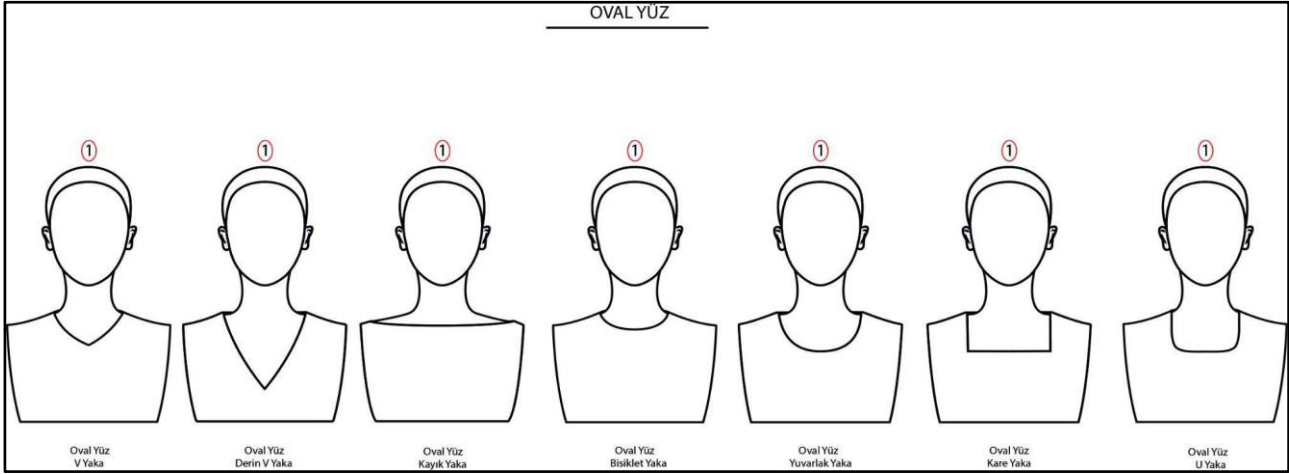
Öğretim elemanları en çok yuvarlak (%52,1), bisiklet (%45,2) ve V (%42,5) yaka formunu sık sık, derin V (%54,8), kayık yaka (%53,4), U yakayı (%43,8) ara sıra tercih ettiklerini, kare yakayı ise (%47,9) hiçbir zaman tercih etmediklerini belirtmişlerdir (Tablo 3).

Tablo 4. Öğretim Elemanlarının Yaka Formlarını Tercih Etme Sıralamaları

1.Yaka Tercih	f	%	2.Yaka Tercih	f	%
V yaka	23	31,5	Yuvarlak	22	30,1
Bisiklet	19	26,0	Bisiklet	7	9,5
Yuvarlak	13	17,8	U yaka	7	9,5
Derin V	6	8,2	V Yaka	7	9,5
Kare	2	2,7	Derin V	6	8,2
Belirtmeyen	10	13,6	Kayık	4	5,4
			Kare	2	2,7
			Belirtmeyen	18	24,6
TOPLAM	73	100	TOPLAM	73	100

Katılımcıların günlük yaşamlarında kullandıkları yakaların sıralamasına bakıldığında en çok V (%31,5), bisiklet (%26,0), yuvarlak (%17,8), derin V (%8,2), kare (%2,7) yakayı 1. sırada tercih ettikleri; 2. sırada ise yuvarlak (%30,1), bisiklet, U ve V yaka (%9,5), derin V (%8,2), kayık (%5,4), kare (%2,7) yakayı tercih ettikleri görülmüştür (Tablo 4). Katılımcıların %13,6'sı birinci sırada, %24,6'sı ise ikinci sırada yaka tercihleri ile ilgili görüşlerini belirtmemişlerdir. Öğretim elemanlarının Tablo 3'te sıklıkla kullandıklarını

belirttikleri yaka formlarını en çok tercih etme durumları (yuvarlak, bisiklet ve V yaka formları) ile karşılaştırıldığında birinci sırada tercih edilenler ile eşleştiği görülmüştür. Sadece tercih etme oranları farklılaşmıştır.

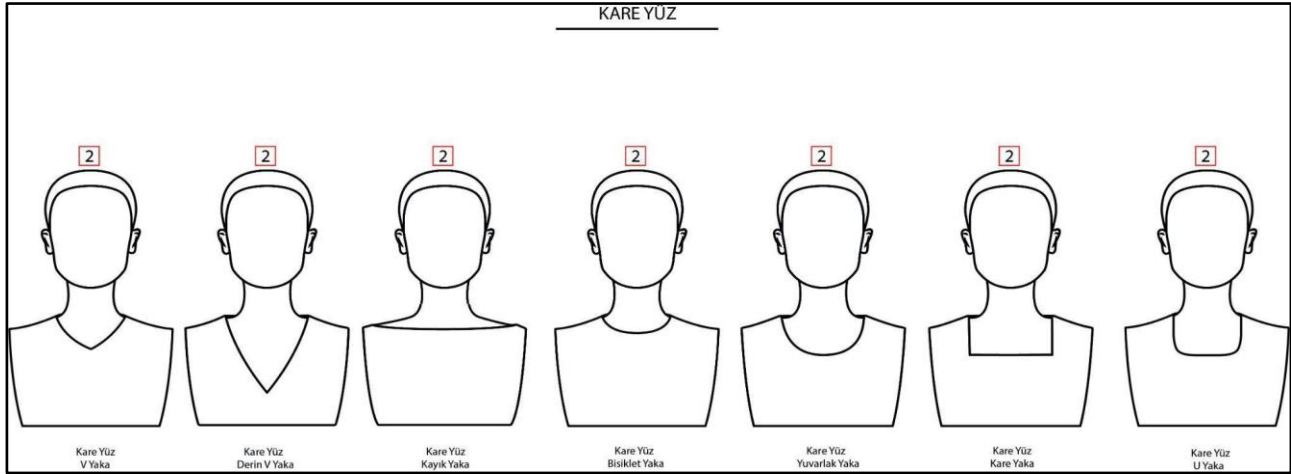

Şekil 3. Oval yüz şekli ve yaka formları (Çizim: Sema Özeskici, 2022)

Tablo 5. Öğretim Elemanlarının Oval Yüz Şeklinde Yaka Formu Algıları

Algı Yaka Formları	Geniş gösteriyor.		Dar gösteriyor.		Uzun gösteriyor.		Etkisi yok.	
	f	%	f	%	f	%	f	%
V yaka oval yüzü	2	2,7	19	26,0	28	38,4	24	32,4
Derin V yaka oval yüzü	2	2,7	10	13,7	53	72,6	8	11,0
Kayık yaka oval yüzü	22	30,1	21	28,8	4	5,5	26	35,6
Bisiklet yaka oval yüzü	9	12,3	17	23,3	3	4,1	44	60,3
Yuvarlak yaka oval yüzü	21	28,8	9	12,3	7	9,6	36	49,3
Kare yaka oval yüzü	23	31,5	8	11,0	14	19,2	28	38,4
U yaka oval yüzü	16	21,9	8	11,0	27	37,0	22	30,1
TOPLAM	73	100	73	100	73	100	73	100

Oval yüzü, derin V (%72,6), V (%38,4) ve U yakanın (%37,0) uzun gösterdiği, bisiklet (%60,3), yuvarlak (%49,3) ve kayık (%35,6) yakanın ise görünüşe etkisi olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (Tablo 5). Katılımcılar oval yüz şeklinin derin V, V ve U yaka formlarında uzun algısı olduğunu belirtmiş ayrıca bu yüz şeklinde geniş veya dar algısı düşük oranlı olduğu görülmüştür. Uzunluk algısının en büyük nedeni oval yüzün çeneye doğru incelmesinden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Çizgi etkisi açısından düşünüldüğünde gözün dikey olan çizgileri yukarıdan aşağı doğru hareket ettirerek (Olgaç, 2005, s. 61) derinlik algısı meydana getirdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Alan yazında, yaka formu ile bütün yaka formlarına sahip üst giysileri seçebilen oval yüzler için kayık yakanın bu yüz şekline en çok yakışan yaka olduğu söylenebilir (Varol, 2012, s. 66). Bisiklet, yuvarlak ve kayık yakanın ise etkisinin bulunmadığını belirten katılımcıların bu görüşe katkı sağladıkları düşünülebilir.

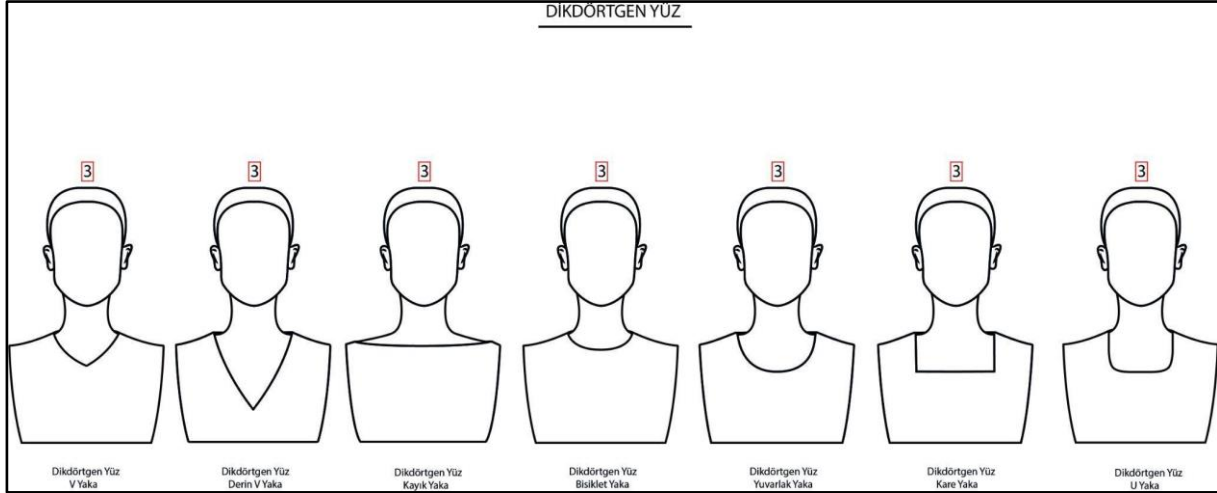

Şekil 4. Kare yüz şekli ve yaka formları (Çizim: Sema Özeskici, 2022)

Tablo 6. Öğretim Elemanlarının Kare Yüz Şeklinde Yaka Formu Algıları

Algi Yaka Formları	Geniş gösteriyor.		Dar gösteriyor.		Uzun gösteriyor.		Etkisi yok.	
	f	%	f	%	f	%	f	%
V yaka kare yüzü	18	24,7	22	30,1	11	15,1	22	30,1
Derin V yaka kare yüzü	8	11,0	22	30,1	30	41,1	13	17,8
Kayık yaka kare yüzü	35	47,9	14	19,2	2	2,7	22	30,1
Bisiklet yaka kare yüzü	14	19,2	21	28,8	6	8,2	32	43,8
Yuvarlak yaka kare yüzü	24	32,9	7	9,6	8	11,0	34	46,6
Kare yaka kare yüzü	29	39,7	7	9,6	17	23,3	20	27,4
U yaka kare yüzü	22	30,1	6	8,2	21	28,8	24	32,9
TOPLAM	73	100	73	100	73	100	73	100

Tablo 6’da katılımcılar, kare yüzü V yakanın (%30,1) dar gösterdiği, derin V yakanın (%41,1) yüzü uzun gösterdiği, kayık (%47,9) ve kare (%39,7) yakaların yüzü geniş gösterdiği, yuvarlak (%46,6), bisiklet (%43,8), U yakanın (%32,9) görünüşe etkisi olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar V yakanın dar göstermesinin yanı sıra bu yaka şeklinin görünüşe herhangi bir etkisi olmadığını da (%30,6) belirtmişlerdir. Kare şeklindeki yüzlerin alın, elmacık kemikleri geniş, çene çizgisi köşeli ve uzunluk bakımından eşit ölçüye sahip (Rojas, 2017, s.33; Tio, 2019) olduğu düşünüldüğünde katılımcılar kayık ve kare yakada enine çizgilerin belirginleşmesi ile yüzü geniş gösterdiğini belirtmişlerdir. Jones (2011, s.171) moda tasarımında dikey dikiş hatlarının uzunluk efekti verdiğini ve gözü aşağı ve yukarıya doğru hareket ettirdiğini, yatay dikiş hatlarının ise daha kısa olduğu için benzer şekilde o hattı daha geniş görünmesini sağladığından bahsetmiştir. Öğretim elemanları bisiklet, yuvarlak, U ve hatta V yaka için görünüşe bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Kişiler, gördükleri cisimler ile ilgili yargılarının çizgi-şekil-aralık-form, renk ve bakış yönüne göre değiştiği ve onları gerçeğinden farklı algılayabilmektedirler. Buna göz aldanması/yanılması denilmektedir (Olgaç, 2005, s. 61). Araştırmaya katılanların algıları da derin V yakada uzun olduğu yönündedir. Bu yüz şekline sahip kişiler kare veya köşeli yakalardan kaçınmalı, U, V veya yuvarlak hatlara sahip yakaları tercih etmelidir (Infinite by Style Theory, 2023, Ocak).

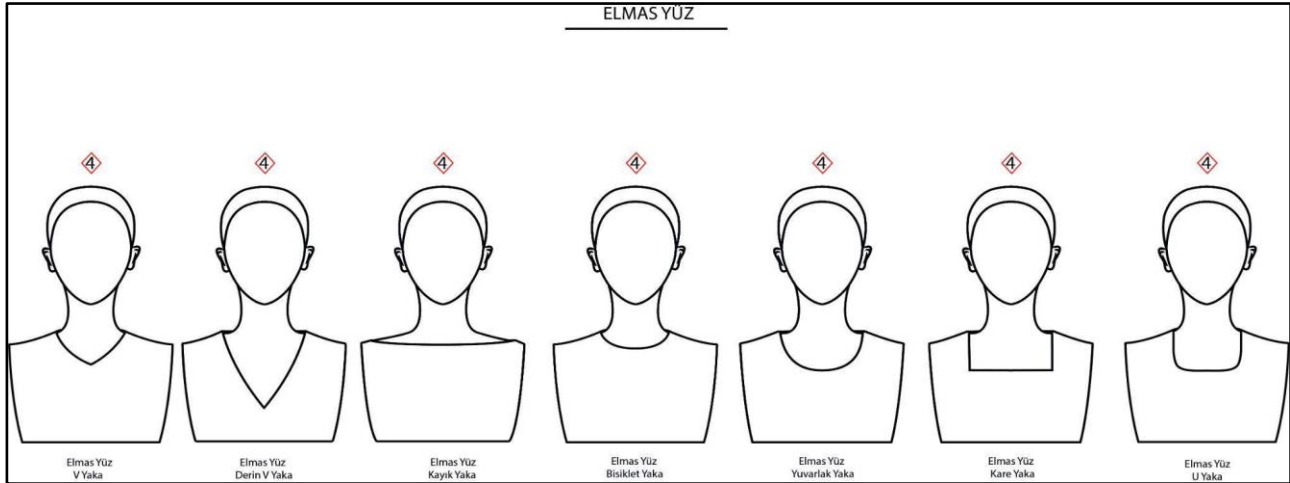
Şekil 5. Dikdörtgen yüz şekli ve yaka formları (Çizim: Sema Özeskici, 2022)

Tablo 7. Öğretim Elemanlarının Dikdörtgen Yüz Şeklinde Yaka Formu Algıları

Algi Yaka Formları	Geniş gösteriyor.		Dar gösteriyor.		Uzun gösteriyor.		Etkisi yok.	
	f	%	f	%	f	%	f	%
V yaka dikdörtgen yüzü	6	8,2	21	28,8	28	38,4	18	24,7
Derin V yaka dikdörtgen yüzü	4	5,5	9	12,3	52	71,2	8	11,0
Kayık yaka dikdörtgen yüzü	20	27,4	27	37,0	5	6,8	21	28,8
Bisiklet yaka dikdörtgen yüzü	10	13,7	21	28,8	6	8,2	36	49,3
Yuvarlak yaka dikdörtgen yüzü	20	27,4	10	13,7	19	26,0	24	32,9
Kare yaka dikdörtgen yüzü	22	30,1	7	9,6	24	32,9	20	27,4
U yaka dikdörtgen yüzü	14	19,2	8	11,0	29	39,7	22	30,1
TOPLAM	73	100	73	100	73	100	73	100

Tablo 7 incelendiğinde araştırmaya katılan öğretim elemanları, dikdörtgen yüzü derin V (%71,2), V (%38,4), kare (%32,9) ve U yakanın (%39,7) uzun; kayık yaka (%37,0) dar; bisiklet (%49,3) ve yuvarlak (%32,9) yakaların ise etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcılar, kare yüz şeklinde kayık yakayı geniş bulurken dikdörtgen yüz şeklinde ise dar gösterdiği yönünde görüş belirtmiştir. Dikdörtgen yüz şekline sahip kişiler tüm yüzlere göre geniş ve uzun ölçülere sahiptir (Shah, 2019, s. 7). Kayık yaka formunda dar algılanma nedeni, uzun olan yüzün boynun bittiği hatta yaka çizgisinin kesilmesinden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Bu bulguya derin V, V, kare ve U yaka formlarının yüzü uzun gösteriyor olmasından ulaşılmıştır.

Kırzioğlu'na (1992, s. 142) göre dikdörtgen yüz şeklinde "yaka çizgileri yüze yatay hareketler sağlamalıdır. Yaka, boyun çevresine oturmalıdır. Kısa çizgilere sahip yaka formları, yüzü oval gösterir. Bu yüz yapısında olanlar, yüzü kısa ve geniş gösterecek yaka çizgilerini seçmeli ve uzun gösterecek yaka çizgilerinden kaçınmalıdırlar". Bu bilgiler doğrultusunda yüzü dar gösteren, etkisi bulunmayan ve yüzü uzun gösteren yaka formlarının araştırmaya katılanlar tarafından algılanabildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Dikdörtgen yüz şekline sahip kişiler bisiklet, yuvarlak, kayık yaka formlarına sahip tasarımları tercih etmelidirler.

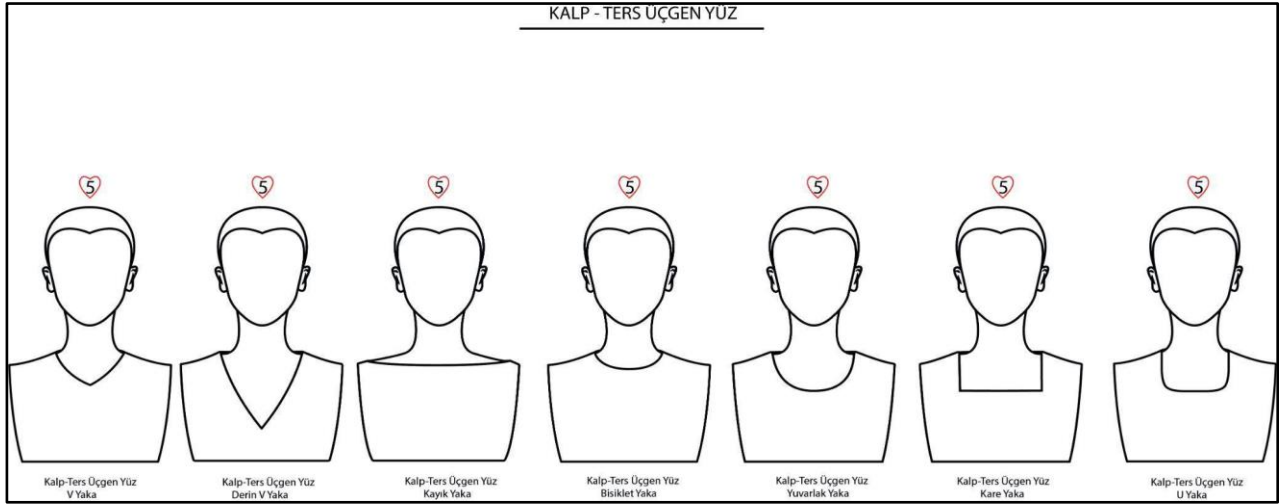

Şekil 6. Elmas yüz şekli ve yaka formları (Çizim: Sema Özeskici, 2022).

Tablo 8. Öğretim Elemanlarının Elmas Yüz Şeklinde Yaka Formu Algıları

Algı Yaka Formları	Geniş gösteriyor.		Dar gösteriyor.		Uzun gösteriyor.		Etkisi yok.	
	f	%	f	%	f	%	f	%
V yaka elmas yüzü	6	8,2	14	19,2	29	39,7	24	32,9
Derin V yaka elmas yüzü	2	2,7	8	11,0	53	72,6	10	13,7
Kayık yaka elmas yüzü	14	19,2	31	42,5	6	8,2	22	30,1
Bisiklet yaka elmas yüzü	8	11,0	27	37,0	6	8,2	32	43,8
Yuvarlak yaka elmas yüzü	15	20,5	17	23,3	13	17,8	28	38,4
Kare yaka elmas yüzü	18	24,7	13	17,8	16	21,9	26	35,6
U yaka elmas yüzü	10	13,7	10	13,7	29	39,7	24	32,9
TOPLAM	73	100	73	100	73	100	73	100

Elmas yüzde kadın öğretim elemanları, derin V (%72,6), V ve U (%39,7) yakanın uzun; kayık yakanın (%42,5) dar; bisiklet (%43,8), yuvarlak (%38,4) ve kare (%35,6) yakanın ise görünüme etkisinin olmadığını vurgulamıştır (Tablo 8). Elmas şeklindeki yüzler alnın ve çenenin dar olduğu, çok köşeli yanaklara veya elmacık kemiklerine sahip olarak tanımlanır. Bu yüz şeklini dengelemek için uygun saç modelleri ile alnın sivri görünümü azaltılmalı ve çenenin sivrilikliğini azaltmada V yakalardan kaçınılmalıdır (Varol, 2012, s.66). Kayık yaka bu yüz şeklinde dar, aynı zamanda bisiklet yaka da ikinci olarak (%37,0) dar algılanmıştır. Her iki yaka şeklinin çenenin sivrilikliğini kesmiş olduğu düşünülebilir. Elmas yüz şekline sahip kişiler bisiklet, yuvarlak ve kayık yaka formlarına sahip tasarımları tercih etmelidirler. Katılımcıların bisiklet, yuvarlak ve kare yakaların etkisi olmadığı yönünde algılamaları elmas yüz şeklindeki tercihlerini belirtmişlerdir. Bu yüz şeklinin dikey sivri hatlara sahip olması yatay, eğik ve yuvarlak çizgilere sahip yaka şekilleri ile dengelenebileceği bulgusuna ulaşılmıştır.

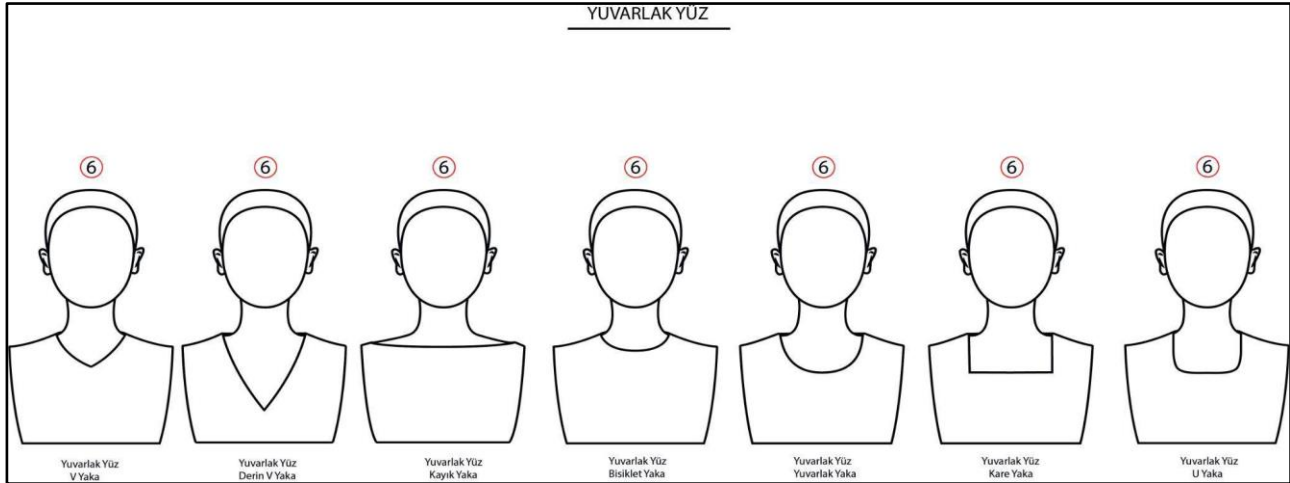
Şekil 7. Kalp/ters üçgen yüz şekli ve yaka formları (Çizim: Sema Özeskici, 2022)

Tablo 9. Öğretim Elemanlarının Kalp/Ters Üçgen Yüz Şeklinde Yaka Formu Algıları

Algı Yaka Formları	Geniş gösteriyor.		Dar gösteriyor.		Uzun gösteriyor.		Etkisi yok.	
	f	%	f	%	f	%	f	%
V yaka kalp/ters üçgen yüzü	9	12,3	14	19,2	28	38,4	22	30,1
Derin V yaka kalp/ters üçgen yüzü	6	8,2	7	9,6	48	65,8	12	16,4
Kayık yaka kalp/ters üçgen yüzü	19	26,0	27	37,0	2	2,7	25	34,2
Bisiklet yaka kalp/ters üçgen yüzü	7	9,6	27	37,0	7	9,6	32	43,8
Yuvarlak yaka kalp/ters üçgen yüzü	14	19,2	13	17,8	20	27,4	26	35,6
Kare yaka kalp/ters üçgen yüzü	13	17,8	13	17,8	18	24,7	29	39,7
U yaka kalp/ters üçgen yüzü	9	12,3	12	16,4	28	38,4	24	32,9
TOPLAM	73	100	73	100	73	100	73	100

Tablo 9’da katılımcılar, kalp/ters üçgen yüzü derin V (%65,8), V ve U (%38,4) yakanın uzun; kayık yaka (%37,0) dar; bisiklet (%43,8), kare (%39,7) ve yuvarlak (%35,6) yakalarda ise etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Öğretim elemanları kayık yakayı kalp/ters üçgen yakada dar olarak algılama nedeni elmas yüz şeklinde olduğu gibi yaka çizgisinin çenenin incelenerek sivrilmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Yine bu yüz şeklinde bisiklet yaka da ikinci olarak dar (%37,0) algılanmıştır.

Bu tip yüz şekillerinde çeneyi daha geniş gösterecek ve keskin köşeliliği azaltacak yuvarlak yaka çizgilerine sahip yakalar tercih edilmelidir (Kırzioğlu, 1992, s. 142). Öğretim elemanları tarafından algılanan derin V, V ve U yaka formları, çenenin daha uzun ve sivri görünmesini sağlayacaktır. Dikey çizgiler, gözü dikey hareket ettirerek yüksekliğe doğru uzun bir görünüm kazandırır. Birbirinden uzaklaşan çizgiler objeyi daha uzun, birbirine yaklaşan çizgiler ise daha kısa gösterir (Olgaç, 2005, s. 61).

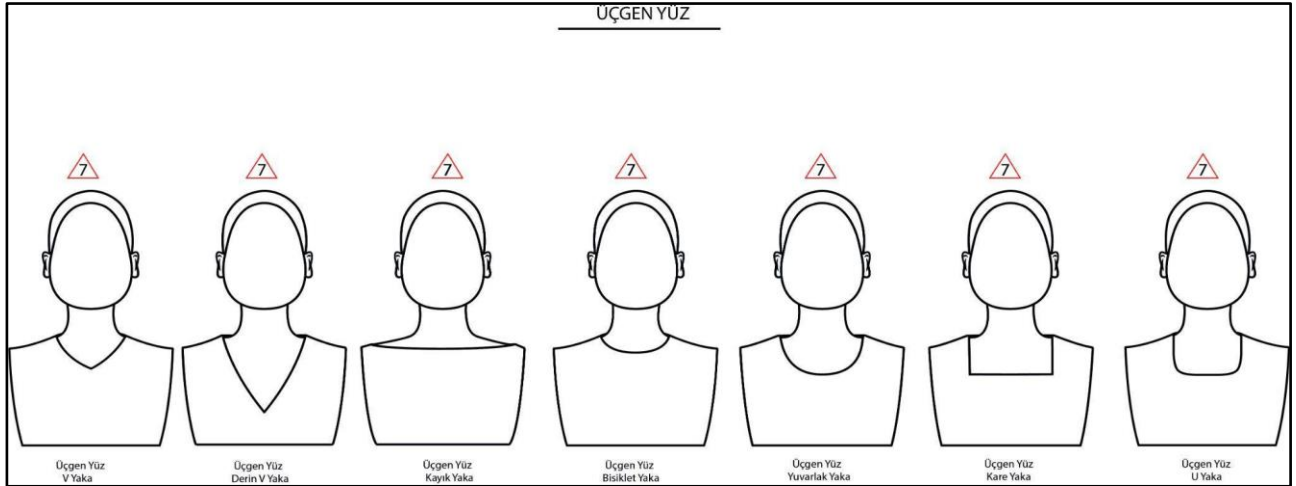

Şekil 8. Yuvarlak yüz şekli ve yaka formları (Çizim: Sema Özeskici, 2022)

Tablo 10. Öğretim Elemanlarının Yuvarlak Yüz Şeklinde Yaka Formu Algıları

Algı Yaka Formları	Geniş gösteriyor.		Dar gösteriyor.		Uzun gösteriyor.		Etkisi yok.	
	f	%	f	%	f	%	f	%
V yaka yuvarlak yüzü	16	21,9	15	20,5	18	24,7	24	32,9
Derin V yaka yuvarlak yüzü	11	15,1	13	17,8	31	42,5	18	24,7
Kayık yaka yuvarlak yüzü	31	42,5	17	23,3	4	5,5	21	28,8
Bisiklet yaka yuvarlak yüzü	16	21,9	16	21,9	7	9,6	34	46,6
Yuvarlak yaka yuvarlak yüzü	28	38,4	8	11,0	11	15,1	26	35,6
Kare yaka yuvarlak yüzü	23	31,5	8	11,0	10	13,7	32	43,8
U yaka yuvarlak yüzü	22	30,1	8	11,0	13	17,8	30	41,1
TOPLAM	73	100	73	100	73	100	73	100

Katılımcılar, yuvarlak yüzü derin V (%42,5) yakada uzun; kayık (%42,5) ve yuvarlak (%38,4) yakada geniş, bisiklet (%46,6), kare (%43,8), U (%41,1) ve V (%32,9) yakalarda ise etkisiz bulmuşlardır (Tablo 10). Öğretim elemanları, yuvarlak yüz için enine ve geniş eğri çizgilere sahip kayık ve yuvarlak yaka formunu geniş algılamıştır. Eğik çizgiler, yatay duruma getirildiğinde yatay çizgilerin özelliğini gösterdiğinden objeyi olduğundan daha geniş göstermektedirler (Kırzioğlu, 1992, s. 136). Katılımcılar derin V yaka formunda yüzü uzun algılamışlardır. Yuvarlak yüze sahip bireyler yüzü daha uzun gösterecek yakaları tercih etmelidirler. Bunun için U, V yakalar ile uzun gösterecek şekilde bağlanmış fularlar bu yüz tipi için uygundur (Sudrul Amin vd., 2017, s. 128; Varol, 2012, s.66).

Şekil 9. Üçgen yüz şekli ve yaka formları (Çizim: Sema Özescici, 2022).

Tablo 9. Öğretim Elemanlarının Üçgen Yüz Şeklinde Yaka Formu Algıları

Algı Yaka Formları	Geniş gösteriyor.		Dar gösteriyor.		Uzun gösteriyor.		Etkisi yok.	
	f	%	f	%	f	%	f	%
V yaka üçgen yüzü	25	34,2	16	21,9	7	9,6	25	34,2
Derin V yaka üçgen yüzü	19	26,0	13	17,8	27	37,0	14	19,2
Kayık yaka üçgen yüzü	42	57,5	8	11,0	5	6,8	18	24,7
Bisiklet yaka üçgen yüzü	21	28,8	16	21,9	4	5,5	32	43,8
Yuvarlak yaka üçgen yüzü	25	34,2	13	17,8	9	12,3	26	35,6
Kare yaka üçgen yüzü	29	39,7	9	12,3	15	20,5	20	27,4
U yaka üçgen yüzü	17	23,3	9	12,3	23	31,5	24	32,9
TOPLAM	73	100	73	100	73	100	73	100

Tablo 9'da öğretim elemanları, üçgen yüz şeklinde, derin V (%37,0) yakanın uzun; kayık (%57,5) ve kare (%39,7) yakanın geniş; bisiklet (%43,8), yuvarlak (%35,6) ve U (%32,9) yakaların ise görünüşe etkisinin olmadığını belirtmiştir. Bu yüz şeklinde çenenin geniş olması nedeni ile kare ve kayık yakanın geniş algılanmasına neden olmuştur. Özellikle kare yakada boyunda meydana gelen boşluğun fazla olması nedeni ile geniş algılanmasını sağlamıştır. Burada yakaların ve çenenin yatay bir çizgiye sahip olması gözün bir noktadan diğer noktaya doğru hareket etmesi ile bir yanılsama oluşturduğundan bahsedilebilir.

Üçgen yüz şekline sahip bireyler, çenenin genişliğini azaltacak modelleri tercih etmeli kayık, yuvarlak ve dörtgen yakalardan kaçınılmalıdır. Bu yüz şekline sahip olanlar daha oval yüzlü görünmek isterlerse V, U gibi dikey veya dikey diyagonal yaka formlarına sahip tasarımları tercih etmelidirler (Davis, 1980, s. 86; Varol, 2012, s. 66).

Sonuç

Tasarım öğesi olarak çizgi, ürünün ortaya çıkarılmasında en önemli eleman olmasının yanı sıra insanlar üzerinde çeşitli etkiler yaratabilmektedir. Bireylerde oluşturduğu farklı algılar nedeniyle çizginin, tasarımda kullanımı oldukça önemlidir. Kadın tüketicilerin kullanmayı tercih ettikleri yaka formları ile kendi yüz şekillerine uygun yaka formları ile ilgili bilgi düzeylerine ve moda tasarımcılarının

tasarım süreçlerine katkı sağlayacağı düşünülen bu araştırmanın bulguları doğrultusunda elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Araştırmaya katılan öğretmen elemanlarının yüz şekillerinin en çok oval ve yuvarlak yüz hatlarına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak belirlemiş oldukları yüz şekilleri ile ilgili bilgi ve deneyimleri bilinmediğinden kendileri ile özdeşleştirdikleri yüz şeklini tercih etmiş olmaları ihtimali düşünülerek kesin bir yargıya varılamamıştır.

Öğretim elemanları en çok yuvarlak, bisiklet ve V yaka formunu sık sık tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların günlük yaşamlarında kullandıkları yakaların sıralamalarında ise en çok tercih etme durumlarına göre kıyaslandığında birinci sırada tercih ettikleri yaka formları ile eşleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Oval Yüz Şekli: Katılımcılar derin V, V ve U yaka formlarında uzun algısı olduğunu belirtmiş, bisiklet, yuvarlak ve kayak yaka formlarında ise etkisinin olmadığı yönünde görüş belirtmiştir. Alan yazında tüm yaka formları ile birlikte göze hoş görünmektedir. Bu yüz şeklinde çizgi etkisi, yaka formlarının sahip olduğu dikey çizgiler ve boyunda oluşan boşluk ile birlikte uzunluk algısında ortaya çıkmıştır.

Kare Yüz Şekli: Öğretim elemanları, bisiklet, yuvarlak, U ve hatta V yaka için görünüşe bir etkisinin olmadığını yanı sıra V yakanın yüzü dar gösterdiğinden de bahsetmişlerdir. Kayık ve kare yaka formlarına ait enine çizgilerin uzun olması nedeni ile yüzü geniş gösterdiğini belirtmişlerdir. Köşeli hatlara sahip bu yüz şeklinde kadın tüketiciler, kare veya köşeli yakalardan kaçınılarak, U, V veya yuvarlak hatlara sahip yakaları tercih etmelidir. Derin V yaka yüz şeklinin uzun algılanmasını sağlamıştır. Bu durum kare yüz şekli ile birlikte boyunda ortaya çıkan boşluğun göz aldanması olarak yorumlanabilir.

Dikdörtgen Yüz Şekli: Dikdörtgen yüz şekline sahip kişiler tüm yüzlere göre geniş ve uzun ölçülere olmasını nedeni ile bu yüz şeklinde “yaka çizgileri yüze yatay hareketler” (Kırzioğlu, 1992, s. 142) sağlamalıdır. Bu nedenle kayak yaka yatay çizgilere sahip olması nedeni ile dar algılamıştır. Katılımcılar yüzün uzun, yaka çizgilerinin dikey olması ve boyunda oluşan boşluk nedeni ile derin V, V, kare ve U yaka formlarında yüzü uzun algılamıştır. Çalışmada dikdörtgen yüzü dar gösteren, etkisi bulunmayan ve yüzü uzun gösteren yaka formlarının araştırmaya katılanlar tarafından algılanabildiği görülmüştür. Dikdörtgen yüz şekline sahip kişiler bisiklet, yuvarlak, kayak yaka formlarına sahip tasarımları tercih etmelidirler.

Elmas Yüz Şekli: Elmas şeklindeki yüzler alnın ve çenenin sivri olduğu, çok köşeli elmacık kemiklerine sahip olarak bilinir. Kayık yaka bu yüz şeklinde ve bisiklet yakanın da ikinci olarak dar algılanmasının nedeni her iki yaka şeklinin çenenin sivriliğini kesmesi, yatay ve eğik çizgilere sahip olmasından kaynaklı olduğu düşünülebilir. Alan yazında elmas yüz şekline sahip kadınların bisiklet, yuvarlak ve kayak yaka formlarına sahip tasarımları tercih etmelerinin bu yüz şeklini dengeleyebileceği vurgulanmaktadır.

Kalp/Ters Üçgen Yüz Şekli: Kalp/ters üçgen şeklinde de çene incelerak sivrilmiştir. Bu nedenle kayık ve ikinci olarak bisiklet çenenin sivrilğini kestiğı düşünölmüş ve yüzü daralttığı sonucuna ulaşmıştır. Uzun algılanan derin V, V ve U yaka formları, çenenin daha uzun ve sivri görünmesini sağlayacağından, çeneyi daha geniş gösterecek yuvarlak çizgilere sahip yakalar tercih edilmelidir.

Yuvarlak Yüz Şekli: Yuvarlak yüzde kayık ve yuvarlak yakanın dairesel, eğik çizgilere sahip olmaları katılımcılarda geniş algısı, derin V yaka formu ise katılımcılarda uzun algısı uyandırmıştır. Yuvarlak yüze sahip kadınlar yüzü geniş gösterecek yaka formlarından kaçınmalı onun yerine yüzü uzun gösterecek U, V vb. yakaları tercih etmelidirler.

Üçgen Yüz Şekli: Bu yüz şeklinde kare ve kayık yaka geniş algılanmıştır. Çenenin yatay ve geniş bir çizgiye sahip olması, gözün bir noktadan diğer noktaya doğru hareket etmesini sağlamış ve bir yanılısama oluşturmuştur. Üçgen yüz şekline sahip kadınlar, çenenin genişliğini azaltacak V, U gibi dikey veya dikey diyagonal yaka formlarına sahip tasarımları tercih etmelidirler.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre kadın öğretim elemanlarının algılarının genel olarak alan yazında kadın yüz şekillerine ait oyuntulu yakalarla ilgili yer alan bilgilerle örtüştüğü sonucuna ulaşmıştır. Yüz şekillerine göre yaka formları algıları farklılaşmıştır. Bedenlerini ve bedenlerinin bazı bölgelerini beğenmeyen kadın tüketiciler bu bölgeleri maskelemek, göze hoş göstermek ve kendilerindeki olumsuz algıları olumluya çevirmek için giysileri kullanabilecekleri (Yıldırım, 2011, s. 1) gibi giysinin en önemli vurgu detayının yaka olduğu düşünöldüğünde çalışmanın sonuçları kadın tüketicilerin yüz şekillerine uygun yaka formlarını seçmeleri açısından önemlidir. Algı kişiye göre değişmesine ve geçmişteki deneyimlerden etkilenmesine rağmen çalışmanın bulgularında ortak görüşlere ulaşmıştır.

Moda tasarımcıları için temel tasarım elemanlarından çizginin kişiler üzerindeki etkisinin bilinmesi, özellikle göz aldanması ile ortaya çıkacak tasarımların değerinin artmasına neden olacaktır. Giysinin satışı sırasında tasarımda göz aldanması ile ortaya çıkacak unsurların giysi etiketlerinde belirtilmesi ile veya verilecek bilgilendirici küçük kılavuzlar ile tüketicilerin bilinç düzeyleri arttırılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu'nun 26/09/2022 tarih ve 2022/11-11 numaralı kararı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Asar, H. (2013). *Mimari mekân okumasında algısal deneyim analizinin bir yöntem yardımıyla irdelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çardak, F., Pamuk, T., & Değirmenci, E., (2006). *Kalıp hazırlama kadın dış giyimi*. E. Cihangir (Eds.) İTKİB Yayınları.
- Davis, M. L. (1996). *Visual design in dress* (3. Baskı). Prentice Hall.
- Erol, Ş. (2021). *Moda çizim teknikleri: giysi ayrıntılarında teknik çizim*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Goodman, G. J. (2015). The oval female facial shape—A Study in Beauty, the American Society for Dermatologic Surgery, (41), 1384–1388. ISSN: 1076-0512, Doi: 10.1097/DSS.0000000000000571
- Güzel, E. (2013). *Kültürel bağlamda kadın ve güzellik “Türkiye’de bir iktidar alanı olarak elitler üzerinden güzellik anlayışına ve bir tüketim nesnesine dönüşen kadın sorununa bakış”* (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Ana Bilim Dalı.
- Infinite by Style Theory. (2023, Ocak). *How to find the right neckline to match your face shape*. <https://infinite.styletheory.co/how-to-find-the-right-neckline-to-match-your-face-shape/>
- İmren, M. (2018). İşte benim kimliğim: moda ve medyanın kadınların kimlik inşası ve ideal beden söylemlerindeki rolü üzerine. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 103-111. Doi: 10.31592/aeusbed.338524.
- Jones, J. S. (2011). *Moda tasarımı* (Çev. H. Kılıç). Karadeniz Kitap Ltd. Şti.
- Kara, A., & Eryılmaz, A. (2018). Beliren yetişkinlerin gözünden olumlu beden imajı oluşturmanın öğeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 6(3), 394-409. DOI:10.14689/issn.2148-2624.1.6c3s18m.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayınları.
- Kırzioğlu, N. G. (1992). *Giyim sanatı ve kişisel görünüm*. Gazi Üniversitesi Yayını.
- Ocrvirk, O. G., Stinson, R. E., Wigg P. R., Bone R. O., & Cayton, D. L. (2018). *Sanatın temelleri teori ve uygulama* (Çev. N. E. Noyan). Karakalem Yayınevi.
- Olgaç, P. (2005). *Moda resmi*. Ya-Pa Yayın Hazırlama San ve Tic. A.Ş.
- Özdamar, K. (2002). *Paket programlarla istatistiksel veri analizi-1* (4. Baskı). Kaan Kitabevi.
- Pamuk, B., & Tereci Ergül, S. (2018). Moda trendlerinin kadın vücut silüetlerine etkisi (1960-1990 Yılları Arası Moda). 2. Uluslararası Kadın Kongresi, *güçlendirilmek yerine güçlenmek ve ilerlemek* (ss. 1115-1125). DESEM.
- Rojas, J.(2017). *Photographing women: posing, lighting, and shooting techniques for portrait and fashion photography*. Rocky Nook Inc.
- Sakarya, M. (2018). *Giysilerdeki kup ve desen özelliklerinin beden formunun algılanmasına etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Shah, H. N. (2019). *3D- Guided face shape classification*. Master of Science In Computer Science, A Project Presented to the Faculty of California State Polytechnic University.

- Sözen, A., Gök, B., Kopan, D., Çapık, G., Bal, M., & Yavuz, Ö. (2020). *Modada temel sanat*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sudrul Amin, S. M., Luna, F. A., & Rahman M.. M. (2017). A review analysis of neckline diversification for women's wear industry, factors and overall significance & challenges for Bangladesh prospect. *International Journal of Engineering and Applied Sciences (IJEAS)*, 4(11), 125-129.
- Tio, A. E. (2019, Ocak). *Face shape classification using inception v3*. <https://arxiv.org/abs/1911.07916>.
- Varol, E. (2012). *Giysi seçimi: giysi seçiminde tarz*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Yavuz Ö. H. (2021). Çizgi etkisinde mekan tasarımları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(53), 57-69. Doi: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.51870>
- Yıldırım, B. (2011). *Beden imajı ve beden kateksinin kadınların giysi seçimi ve beğenisi üzerindeki etkilerinin yapısal eşitlik modeli ile analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

